

58
2010

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

<http://www.odmev.zrc-sazu.si/kronika/>

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<http://www.ff.uni-lj.si/zzds/index.htm>

Urednik/ Editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana),

dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana),

dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),

Irena Lačen Benedičič (Jesenice), mag. Vlasta Stavbar (Maribor),

mag. Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

17. maja 2010

Naslednja številka izide/ Next issue:

oktober 2010 / October 2010

Prevodi/ Translations:

Manca Gašperšič – angleščina (*English*)

Neva Makuc – italijanščina (*Italian*)

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / *Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU*

Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 47 06 200

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ *Individuals* 20,00 EUR

za upokojence/ *Pensioners* 15,00 EUR

za študente/ *Students* 10,00 EUR

za ustanove/ *Institutions* 26,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ *Single issue*: 9,20 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za knjigo RS/ *Slovenian Book Agency*

Računalniški prelom/ Typesetting:

Franc Čuden medi d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Grafika-M s.p.

Naklada/ Print run:

600 izvodov/ *copies*

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Bibliography of the History of Art, Medline; ERIH – European Reference Index for the Humanities

Na naslovni strani/ Front cover: Neznani avtor: Karta (oris) Drave med Mariborom in Staršami, detajl, 1669 (1681, 1688)/ *Unknown author: Map (description) of the Drava river between Maribor and Starše, detail, 1669 (1681, 1688)*

KAZALO

Razprave

Matjaž Grahornik :	Prispevki k starejši zgodovini Miklavža na Dravskem polju do konca 16. stoletja	313
Neva Makuc :	Furlanska historiografija v obdobju humanizma in renesanse	331
Boris Golec :	Trubarjev rod in priimek na Slovenskem. Po sledeh "izginulega" rodu in rodbinskega imena očeta prve slovenske knjige	347
Ana Lavrič :	Kult in likovne upodobitve sv. Jožefa, zavetnika Kranjske, pri ljubljanskih diskalceatih	383
Stanislav Južnič :	Gabrijel Gruber iz Rusije za Kitajce in Američane	401
Franci Lazarini :	Oprema in poslikava župnijske cerkve svetega Urha v Smledniku	417
Miha Šimac :	Kdo je bil oče vojnega ministra Aleksandra Krobotina?	431
Andrej Rahten :	Šusterišči – zgodovina kranjske legitimistične rodbine	443
Tatjana Hojan :	Društvo upokojenega učiteljstva (1911–1941)	457

Odzivi

Dediščina socializma v turizmu – strokovni posvet, 27. 11. – 28. 11. 2009 (<i>Andrej Šumer</i>)	471
---	-----

Po razstavah

Študijske zbirke Narodnega muzeja Slovenije (<i>Maja Lozar Štamcar</i>)	475
---	-----

Ocene in poročila

Šolstvo v Mokronogu 1808–2008. Ob 200-letnici šolstva v Mokronogu (ur. Marjeta Bregar) (<i>Marjetka Balkovec Debevec</i>)	479
Tanja Žigon: Zgodovinski spomin Kranjske: Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912) (Knjižnica "Kronike" 12) (<i>Anja Dular</i>)	481
Gospa, če ni dobro, ni treba nič plačat: Brežice, trgovsko mesto (ur. Jože Škofljanec) (<i>Alenka Kačičnik Gabrič</i>)	483
Andrej Rahten, Ernest Petrič (ur.): Izidor Cankar : diplomat dveh Jugoslavij (= Zbirka Studia diplomatica Slovenica, Personae, 2) (<i>Matjaž Klemenčič</i>)	485
Andrej Nared: Dežela – knez – stanovi: oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518. Thesaurus memoriae. Dissertationes, 7 (<i>Maja Žvanut</i>)	489
Sveta Ana skozi čas : zbornik občine Sveta Ana (ur. Marjan Toš, Igor Zemljič) (<i>Željko Oset</i>)	491

Grgarski zbornik (<i>Eva Holz</i>)	494
Božo Repe, Jože Prinčič: Pred časom. Portret Staneta Kavčiča (<i>Bojan Balkovec</i>)	497
Helena Seražin: Kultura vile na Vipavskem in Goriškem od 16. do 18. stoletja (<i>Darija Mavrič</i>)	499
Harald Heppner in Nikolaus Reisinger (ur.): Steiermark. Wandel einer Landschaft im langen 18. Jahrhundert (<i>Tanja Žigon</i>)	501
Izvestja Pomorskega muzeja Piran, Strenna del museo del mare di Pirano (<i>Ljudmila Bezlaj Krevel</i>)	503
Gospod z rožo : zbornik Simpozija Rihard Ursini Blagaj v slovenski kulturi (ur. Ljudmila Bokal) (<i>Sebastijan M. Jarh</i>)	505
Navodila avtorjem	507

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4Miklavž)"653"

Prejeto: 26. 2. 2010

Matjaž Grahornik

univ. dipl. zgodovinar, podiplomski študent zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru,
Ul. Franca Vreša 9, SI-2204 Miklavž
e-pošta: matjaz_grahornik@yahoo.com

Prispevki k starejši zgodovini Miklavža na Dravskem polju do konca 16. stoletja

IZVLEČEK

V članku je predstavljena zgodovina kraja Miklavž na Dravskem polju od njegovih začetkov do konca 16. stoletja. Reka Drava, na katero že od nekdaj meji na vzhodu, deželna cesta, ki je potekala nedaleč stran od zaselka, in vodni izviri, značilni za to območje, so omogočili zgodbo, tako podobno zgodbam ostalih vasi ob Dravi med mestoma Maribor in Ptuj.

KLJUČNE BESEDE

Miklavž, Dravsko polje, Spodnja Štajerska, srednji vek, 16. stoletje

ABSTRACT

CONTRIBUTIONS TO THE EARLY HISTORY OF MIKLAVŽ NA DRAVSKEM POLJU UNTIL THE END OF THE 16TH CENTURY

The article presents the history of the town of Miklavž na Dravskem polju, which traces since its inception to the end of the 16th century. The Drava river, its eastern boundary ever since its establishment, the provincial road running not far from the settlement, and water sources typical of this area are the main factors that contributed to this story, which is very similar to those of other villages lined up along the Drava between the cities of Maribor and Ptuj.

KEY WORDS

Miklavž, the Dravsko polje, Lower Styria, the Middle Ages, the 16th century

Zgodovina naselitve kraja Miklavž na Dravskem polju¹ se po dosedanjih dognanjih pričinja v 1. stoletju n. št. Ob splošno domnevani rimski cesti, ki naj bi po Dravski dolini povezovala Petoviono (Ptuj) z Virunom (osrednje mesto province Norik na Gosposvetskem polju) in Flavio Solvo (Lipnico/ Leibnitz), nam o tem pričajo tudi najdbe iz tistega časa.² Poleg ruševin rimskih stavb,³ ki jih je najverjetneje odplavila Drava, se je v Miklavžu na sedanji terasi ohranilo več rimskih grobov. Najbolj vidne so bile predvsem gomile, od katerih so se tri do danes ohranile v varnem zavetju gozdiča ob sedanji glavni cesti. Dve sta pravi velikanki in sta zagotovo že zelo zgodaj vzbujali pozornost. Nekateri zgodovinarji celo menijo, da sta omenjeni že v srednjem veku, in sicer v ponarejeni darovnici kralja Arnulfa iz leta 890 (dejansko iz leta 977),⁴ ki kot enega od mejnikov posesti salzburske nadškofije v Ptuj in okoliškem ozemlju navaja dve gomili blizu Drave (*acervi duo prope Trauum*).⁵ Salzburski nadškof je namreč s predelano Arnulfovo listino, datirano z namišljenim 20. novembrom 890, utrdil salzburske pravice do ptujske gosposčine iz predmadžarskih časov.⁶ Glede na njeno vsebino je salzbursko ptujsko gospodstvo segalo na desnem bregu Drave do dveh gomil (kupov) jugovzhodno od Miklavža.⁷ Če to drži, potem je ta podatek pomemben za preteklost Miklavža v tem, da potrjuje tok Drave pod krajem vsaj že od konca 10. stoletja naprej. Koliko gomil je dejansko obstajalo,⁸ ni znano, a pozornost sta najbrž vzbujali največji dve. Različne velikosti gomil opozarjajo na razslojenost takratnih prebivalcev tega kraja.⁹

Na ozemlju južno od Drave se je praprunjska mreža izoblikovala do začetka 12. stoletja. Regula-

cija desetine, ki se je pobirala v okviru župnij (tem je hkrati pomenila tudi glavni vir stalnih dohodkov), vsekakor priča o utrditvi teritorialne cerkvene organizacije.¹⁰ Ozemlje Miklavža, ki je ležalo na samem robu patriarhije, je sodilo k hoški praprunjski. Ta se prvič omenja leta 1146 v listini oglejskega patriarha Peregrina skupaj s slivniško in konjiško župnijo v zvezi z desetino grofa Bernarda Spanheima. Ker se cerkev sv. Mihaela v Razvanju omenja kmalu po letu 1100 (*ecclesia Razwei*), je verjetno, da je takrat obstajala tudi že cerkev sv. Jurija v Hočah, prav tako župnija pri njej. Ustanovitev hoške župnije tako smemo postaviti vsaj za pol stoletja nazaj.

Poselitev ljudi v (visokem) srednjem veku je bila razmeroma redka, zato so bile praprunjske ozemeljsko zelo velike, tako tudi hoška praprunjska.¹¹ Hoški župniki in njihovi kaplani so težko oskrbovali tako obsežen dušnopastirski okoliš, zato je že v srednjem veku na ozemlju hoške župnije nastalo nekaj vikariatov, ki so sčasoma postali samostojne župnije.¹²

Grof¹³ Bernard Spanheim je med leti 1096 in 1105 koroškemu benediktinskemu samostanu, ustanovljenemu leta 1091 v Št. Pavlu v Labotski dolini¹⁴ (*St. Paul in Lavanttal*), obljubil več posesti, med njimi tudi vas *Brunne* (*der Brunnen*, nem. vodnjak, vrelec).¹⁵ To je prvo znano poimenovanje dravskopoljskega Miklavža. Kraj je dobil ime po vodnih izviroh, ki so pod vasjo izvirali kot izgon in se takoj nato izlili v mimo tekočo Dravo.¹⁶

¹ Članek je del diplomske naloge *St. Nikolai v 17. stoletju* (s podnaslovom *Miklavž na Dravskem polju do konca 17. stoletja*), ki je 2008 nastala pod mentorstvom doc. dr. Andreja Hozjana in somentorstvom doc. dr. Antona Ožingerja na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.

² Marolt, Področje Maribora v arheoloških obdobjih, str. 222–225; Pahič, Rimske starine v Miklavžu, str. 39–40.

³ Nekaj izmed teh jih je vgrajenih v miklavško cerkev.

⁴ O tem podrobneje Štih, Salzburg, Ptuj, str. 539–540. Glej tudi Kosi, Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine?, str. 289.

⁵ Pahič, Rimske starine v Miklavžu, str. 41; F. Kos, *GZS, knjiga II*, listina št. 296, str. 223–224; Koropec, *Iz zgodovine Razvanja*, str. 25. Prim. Kovačič, *Slovenska štajerska in Prekmurje*, kjer avtor na straneh 96–97 citira tedanje naj-novejše ugotovitve W. Schmida.

⁶ O tem podrobneje Kosi, Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine?, poglavje *Civitas Pettouia*.

⁷ Koropec, Miklavž, str. 72. To bi pomenilo, da je nadškofija tedaj imela v lasti posesti na obeh bregovih reke, kar je seveda bilo neodvisno od Pipinove določitve reke Drave kot cerkvenoupravne meje med salzbursko in oglejsko metropolijo (796) in Karlove potrditve sinove odločitve (803). Glej: Štih, Salzburg, Ptuj, str. 538–540.

⁸ Graški profesor Franc Ferk je (lahko) še v začetku 20. stoletja v Miklavžu našel 16 gomil. Glej: Pahič, Rimske starine v Miklavžu, str. 41.

⁹ Prav tam, str. 41–43.

¹⁰ Štih-Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, str. 119.

¹¹ Njeno ozemlje je segalo od potoka Velke na Pohorju vse do vrhov Boča, Donačke gore do Sotle proti jugu in po vrhovih Haloz pri Zavrču do Drave. Glej: Ožinger, *Cerkvena ureditev*, str. 43.

¹² Prav tam, str. 41–44; Mlinarič-Ožinger, *Župnija in dekanija Hoče*, str. 3; Mlinarič, Mariborsko desno dravsko obrežje, str. 411. Ozemlje Miklavža je spadalo v okvir hoške (nad)župnije praktično do leta 1962. Glej: Ožinger, *Cerkvena ureditev*, str. 44; Kolar-Žnidarič, *Župnija sv. Miklavža*, str. 180.

¹³ O njem Štih, *K predzgodovini mesta Maribor*, str. 244–246 in 254–257.

¹⁴ Samostan je ustanovil koroški vojvoda Engelbert Spanheim, njegov oče. Glej: Mlinarič, Mariborsko desno dravsko obrežje, str. 391; Štih, *K predzgodovini mesta Maribor*, str. 248–249.

¹⁵ F. Kos, *GZS, knjiga III*, listina št. 408, str. 241.

¹⁶ Koropec, Miklavž, str. 72; Curk, O kulturnih spomenikih v Miklavžu, str. 165. Na tem mestu moramo opozoriti na bližnje Studence, danes (pre)del Maribora na desnem dravskem bregu. Za ta kraj so prav tako značilni vodni izviri, njegova današnja pomembnost pa ima za posledico, da postavljajo mnogi (zgodovinarji) nekatera imena, ki sodijo k Miklavžu, pod Studence. Kraj je bil zaradi vodnih izvirov in ugodne lege ob reki Dravi sicer že zgodaj poseljen, vendar v večji meri šele od zgodnjega novega veka, z rastočim pomenom Maribora. Tudi sama beseda *Brunn/Prunn* nam lahko povzroči nemalo preglavic, saj velikokrat ne gre za lastno ime, torej za Miklavž, ampak zgolj za omembo vodnih izvirov/studenca. Za Studence se je sicer začelo uporabljati ime *Brunndorf*, potem ko se je za Miklavž že uveljavilo enotno ime *St. Nikolai*. Glej nadaljevanje. Prim. Blaznik, *Histo-rična topografija Slovenije II, 2. knjiga*, str. 350 in 407.

Ena od miklavških gomil danes (foto: Matjaž Grahornik).

Med letoma 1143 in 1147 je Bernard Spanheim obdaril vetrinjski cistercijski samostan¹⁷ (*Viktring*, južno od Celovca) z vasjo Loko pri Miklavžu (*iuxta Brunne in Marchia...villam unam, que Lonch dicitur*), njegova žena Kunigunda pa s svojim delom posesti v današnjem Miklavžu.¹⁸ Po smrti Bernarda Spanheima, ki se kot udeleženec druge križarske vojne ni vrnil iz Male Azije,¹⁹ je šentpavelski samostan prevzel večji del obljubljenega ozemlja in tako postal vodilni zemljiški gospod v Dravski dolini. Vendar je *Brunne*, čeprav obljubljen Šentpavlu, ostal v lasti Spanheimov oziroma njihovih naslednikov štajerskih deželnih vojvod.²⁰ Že od srede 12. stoletja se tako nakazuje dvojnost naselja. Del vasi je bil v lasti deželnega kneza, dediča po Bernardu Spanheimu, drugi del pa v lasti Vetrinja. Dvojnost naselja se potrdi že v začetku 13. stoletja. Tako je papež Inocenc III. 19. marca 1202 vetrinjskemu samostanu med drugim potrdil določene posesti v *Brunnen*,²¹ v štajerskem urbarju vojvode Babenberškega pa so pred letom 1227 popisali tudi sedanji Miklavž. Vsaka od desetih kmetij je tedaj letno

oddajala modij (= okoli 160 litrov) pšenice, cela vas pa prašiča. Kraj je označen po županu *Lubumeru*.²²

Leta 1237 naj bi vetrinjski opat Arnold s salzburškim nadškofom Eberhardom II. vas *Brvonne* (med drugimi) zamenjal za desetino na Koroškem.²³ Salzburg si je nedvomno močno prizadeval obnoviti lastno posestno stanje na desnem bregu Drave, kot je bilo navedeno v Arnulfinumu. Idealen za to je bil grad Vurberk, salzburška ustanova iz druge polovice 12. stoletja. Ozemlje poznejšega gradu je nadškofija dobila od cesarja konec 9. stoletja, vzpetina na levem dravskem bregu s prekrasnim razgledom nad večjim delom Dravskega polja pa je postala strateško pomembna ob koncu 10. stoletja (po prenehanju madžarske nevarnosti), ko so tudi tu nadškofje pričeli utrjevati mejo proti Madžarom. Do Vurberka je segala salzburška ptujska gosposčina na severozahodu in tod mejila na deželno-knežjo posest. Vurberku so pozneje, po nakupih gospodov Ptujskih,²⁴ še daleč v novi vek pripadale večje ali manjše posesti v (Miklavžu) bližnjih vaseh, tako na primer na levem dravskem bregu v Dupleku, Koreni, Zimici, Voličini in Grajeni, na desnem pa v Dogošah, Loki, Rošnji, Staršah, Slovenji vasi in Hajdošah.²⁵ Kljub zgoraj omenjeni zame-

¹⁷ Skupaj z ženo sta ga ustanovila leta 1142. Glej: Mlinarič, Vinogradništvo na mariborskem območju do konca 19. st., str. 20; Štih, K predzgodovini mesta Maribor, str. 249.

¹⁸ F. Kos, *GZS, knjiga IV*, listina št. 183, str. 108; Mlinarič, Posest vetrinjske opatije na Štajerskem, str. 40; isti, Mariborsko desno dravsko obrežje, str. 391–392.

¹⁹ Konec leta 1147 je bil ubit v seldžuški zasedi pri Laodiceji v jugozahodni Mali Aziji. Glej: Štih-Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, str. 116; D. Kos, Pot na Avalon, str. 167.

²⁰ Koropec, Miklavž, str. 72; Mlinarič, Posest vetrinjske opatije na Štajerskem, str. 41.

²¹ Zahn, *Urkundenbuch*, str. 76; Mlinarič, Posest vetrinjske opatije na Štajerskem, str. 41.

²² 8. Item apud Lubumer 10 mansi, quilibet tantum unum mod. siliginis et tota villa unum porcum. Glej: Mell, *Die landesfürstlichen Gesamturbare*, str. 16; Koropec, Miklavž, str. 72.

²³ Zahn, *Urkundenbuch*, str. 468–469; Mlinarič, Posest vetrinjske opatije na Štajerskem, str. 41.

²⁴ Ti so kot ministeriali salzburškega nadškofa upravljali Vurberk skoraj dvesto let (med 1246–1438). Glej: Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 118.

²⁵ Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 117–120; D. Kos, *Med gradom in mestom*, str. 107.

njavi posesti med vetrinjskim opatom in salzburskim nadškofom pa do dejanske zamenjave, kot bomo videli v nadaljevanju, očitno sploh ni prišlo. So pa gospodje Ptujski vas pritegnili gosposčini Vurberk v smislu plačevanja desetine.²⁶

Urbar češkega kralja Otokarja II. Přemysla za obdobje med letoma 1265 in 1267 navaja, da je bilo v kraju *Prundorf* (ali *Naussendorf*) 12 deželnoknežjih kmetij, od katerih sta dve pripadali županu. Ker sta bili oproščeni obveznosti, ju pred skoraj štirimi desetletji verjetno niso zabeležili. Dajatve so se povečale: nežupanove kmetije so letno oddajale vsaka modij pšenice, svoj denarni delež za prašiča (ta je znašal dva srebrnika oziroma denariča), dve posodi (posoda = okoli 26 litrov) ovska, korec (= okoli 39 litrov) boba, korec prosa, dva hlebca kruha, pišče, kokoš (za pusta) in 10 jajc (za veliko noč); vsa vas je morala prispevati še 8 srebrnikov za ovco.²⁷ Glede na povečane dajatve lahko sklepamo, da so si kmetije v Miklavžu (in okolici) s krčenjem gozdov na Dravskem polju,²⁸ pa tudi na območju dravskega obrežja, večali kmetije; sčasoma se je večalo tudi število letih. Leta 1278 se v Miklavžu omenja deželnoknežji vitez, verjetno z upravnimi nalogami, dve leti pozneje, dne 31. januarja 1280, pa iz zapisov izhaja, da je vas *Brunne* tedaj vodil župan Pavlin (*Paulinus suppanus in Brunne*), verjetno podrejen temu ministerialu.²⁹

Za naslednji zapis o Miklavžu je bilo potrebno kar dobro stoletje. Dne 24. marca 1382 so vetrinjski menihi prosili gospode Ptujске, da jim zaščitijo njihove podložnike pri sv. Nikolaju/ Miklavžu na Dravskem polju (*Sand Nicla in dem Tra(o)feld*). Najverjetneje je šlo za podložnike, ki so bili locirani neposredno pri tedaj novopostavljeni cerkvi sv. Miklavža. Ta listina je prvi dokument, ki priča o obstoju tako Miklavževe cerkve kot tudi naselja tik ob njej. V povezavi z zgoraj zapisanim torej utemeljuje sklepanje o obstoju dveh ločenih naselij (staro pri vodnih izviri = *Brunne* oziroma *Prundorf*, novejše pri cerkvi sv. Miklavža) in obenem ponuja trditev, da do dejanske menjave posesti Vetrinja s salzbursko nadškofijo (leta 1237) sploh ni prišlo. Glede na prejšnje ime "Studenec/Vodnjak/Vrelec" in z ozirom na bližnji tok reke Drave je razumljivo, da so kot svetnika-zaščitnika nove cerkve izbrali Nikolaja.³⁰ Dne 4. februarja 1394 je samostan dal

oskrbniku Vetrinjskega dvora v Mariboru, Pavlu iz Trčove (vzhodno od mesta) v dosmrtno koriščenje svoje tri kmetije z vsem pripadajočim v Miklavžu (*drey huebn ... gelegen ze Sand Nicla niderhalb Marchpurg ... mit aller czugehoerung*). Posest je tedaj sodila pod samostanski upravni sedež Vetrinjski dvor v mestu.³¹ Do konca 14. stoletja se je lokalizacija zaselka po Nikolajevi cerkvi očitno že ustalila v virih.

S smrtjo Friderika IX. se je leta 1438 zaključilo skoraj dvestoletno upravljanje gosposčine Vurberk s strani gospodov Ptujskih. Bratovo dediščino sta si razdelili Ana, poročena z grofom Janezom Schaunbergom in Neža, poročena z Leutoldom Stubenberškim. Delilna pogodba iz leta 1441 je Neži prinesla grad Vurberk z grbom, uradom, deželskim sodiščem in fevdi vurberske kapele ter med drugim tudi dve tretjini desetine pri Miklavžu (*sannndt Nicla*). Vurberk so naslednjih 175 let, do leta 1616, upravljali Stubenbergi. Gosposčina z deželskim sodstvom, lovom in pravico do izpiranja dravskega zlata od mariborskega mostu do Ptuja je ostajala še naprej salzburski fevd in Stubenbergi so to priznavali. Za nekatere dele gosposčine pa je bilo potrebno sprejeti visoko sodstvo in lov v fevd od deželnega kneza. Po smrti Janeza Stubenberga leta 1480 je v imenu mladoletnih nečakov vodil vurbersko gosposčino njegov brat Friderik. Ta je našel v Antonu Albeku odličnega oskrbnika, ki je grad obnavljal in ga oboroževal, gosposčino pa dal leta 1496 popisati v urbarju. Po tem urbarju je bilo Vurberku podložnih preko 360 družin v 39 naseljih. Miklavž se v njem več ne omenja med kraji, ki so gosposčini oddajali desetino.³²

V fevdnih seznamih štajerske vojvodine se kraj leta 1443 omenja kot Prunn pri cerkvi sv. Miklavža pod Mariborom (*Prunn bei s. Nicla vnder Marchpurg*).³³ Iz druge polovice 15. stoletja je poimensko znanih nekaj fevdnikov, ki so v Miklavžu od deželnega kneza sprejeli v fevd določene posesti. Tako je Janez Stubenberg med letoma 1449 in 1452 dobil v vasi v fevd 11 kmetij, dva mlina, travnik in proseno desetino.³⁴ Ta zapis prvič omenja mlin(a) v vasi. V času od 1453 do 1460 mu je kot fevdnik sledil Valter Zebinger, ki je to prevzel v fevd dvor s posestjo (velikosti treh kmetij),³⁵ dva mlina in devet kmetij. Dvor se v letu 1453 omenja prvič. Tedaj so Zebingerjevi podložniki bili:

²⁶ Delilna pogodba iz l. 1441 je Neži Stubenberški med drugim prinesla tudi dve tretjini desetine pri Miklavžu. Glej nadaljevanje.

²⁷ Mell, *Die landesfürstlichen Gesamturbare*, str. 101; Koropec, Miklavž, str. 73.

²⁸ Dravsko polje je bilo že od neolitika poseljeno le na obrobju, medtem ko je bil njegov osrednji del pokrit z gozdom. Glej: Mlinarič, Mariborsko desno dravsko obrežje, str. 390.

²⁹ Blaznik, *Historična topografija Slovenije II*, 2. knjiga, str. 350; Mlinarič, Mariborsko desno dravsko obrežje, str. 394.

³⁰ Mlinarič, Posest vetrinjske opatiije na Štajerskem, str. 41; Koropec, Miklavž, str. 73. Slabo stoletje pozneje bo slika o

obstoju dveh ločenih naselij že jasnejša. Glej nadaljevanje.

³¹ Mlinarič, *GZM V*, listina št. 65; isti, Mariborsko desno dravsko obrežje, str. 394.

³² Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 120–122; isti, Miklavž, str. 74.

³³ Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark*, str. 72.

³⁴ Starzer, *Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark*, str. 161. Glej tudi: Mlinarič, Mariborsko desno dravsko obrežje, str. 394.

³⁵ *Ain hof, des drey huben sind (den yecz der Mair innhat)*. Glej tabelo.

Tabela 1: Zebingerjevi miklavški podložniki v letu 1453.³⁶

Posestnik	Posestna enota	Posestnik	Posestna enota
Majer ³⁷	dvor (velik za tri kmetije)	Bernard Surko	kmetija+kmetija
Janez Šnajder	kmetija	Cvet(k)ov sin	kmetija+kmetija
Nikolaj Mulner	kmetija+mlyn	Luka Majcen	kmetija
Pavel (brat Janeza Šnajderja)	kmetija	Marin Kempl (iz Dogoš ³⁸)	kmetija
Andrej Mulner	mlyn		

Glede na to, da se okoli leta 1450 omenjata posest *zu Prunn bey sand Nicla under Marchburg* in posebej še desetina *auf dem dorff zu Prunn*, smemo upravičeno zatrditi, da je šlo v primeru Miklavža za dve ločeni naselbinski jedri: starejše (*Prunn* oziroma "Studenci/Vodnjak/ Vrelec"), in tisto, ki se je razvilo okoli Miklavževe cerkve (*sand Nicla*). Pozneje³⁹ sta se naselji očitno spojili v eno samo pod skupnim imenom Sv. Miklavž (*sand Nicla/St. Nikolai*), patronimični toponim pa je, kot lahko opazimo tudi pri številnih drugih naseljih, izpodrinil dotlej uporabljano drugo ime.⁴⁰ Osrednjo stavbo *Prunna* je vsaj od leta 1453 predstavljal dvor, ki je v starejšem naselbinskem jedru nadomestil kakšno večjo hišo, ali pa je le-ta bila samo prezidana in povečana.

Leta 1455 naj bi nekaj fevdne posesti pri *Prunnu* dobil Wolfgang Limbuški. Med letoma 1462 in 1465 je to prevzel v zakup proseno in žitno desetino Nikolaj Griebinger, ki je v istem obdobju bil oskrbnik gosposčine Vurberk. Dne 6. marca 1471 si je fevdno posest v Miklavžu pridobil Bernard Griebinger.⁴¹ Bil je oskrbnik, pozneje celo fevdni posestnik, gosposčine Limbuš in zastavni imetnik gradu Borl (jugovzhodno od Ptuja) in se je že od leta 1463 nazival "Limbuški", fevdni gospod v

Miklavžu pa je bil do svoje smrti leta 1478. Po njem so tukaj gospodovali njegova vdova Veronika, roj. Breuner, in njena brata Bernard in Friderik, vsi trije tudi gospodarji v Limbušu. Po izumrtju Griebingerjevih sorodnikov Breunerjev se je za ozemlje Miklavža med novimi posestniki Borla in Limbuša vnel spor.⁴² V limbuškem urbarju iz leta 1498 so zapisali, da je borlski zemljiški gospod Jakob Székely/Zekel odtujil Limbušu Miklavž že leta 1490.⁴³

Miklavž pod družino Székely/Zekel

Zekli so prvič dobili Borl leta 1488. Dne 30. novembra tega leta je Matija Korvin svojemu svetovalcu in vojaškemu poveljniku Jakobu Zeklu za njegove vojaške zasluge grad podelil v trajno last. Po Korvinovi smrti (leta 1490) pa je Jakob vse trdnjave na spodnjem Štajerskem, ki jih je osvojil za Korvina, izročil cesarju Frideriku III. in mu prisegel zvestobo. Cesarju sta zvestobo prisegla tudi brat Nikolaj in bratranec Benedikt. Friderik jih je nato povzdignil v baronski stan in jim izročil v zastavo mesto in grad Ormož z vsem pripadajočim (za 24.000 madžarskih zlatnikov) ter Borl (za 12.000 madžarskih zlatnikov). To jim je potrdil še s posebno listino, datirano s 1. septembrom 1490. Od tedaj je Jakob Zekel⁴⁴ prebival v Ormožu. Vladar Maksimilijan mu je z listino iz leta 1494 potrdil vse od cesarja-očeta prejete pravice, še posebej izročitev Ormoža in Borla. Zaradi vojaških zaslug v vojni s Francozi v Italiji je Jakobu tri leta pozneje Borl, katerega je Jakob imel v zastavi, predal v svobodno in trajno last.⁴⁵

Precej verjetno se zdi, da je posest Miklavža prav v tem času prenehala biti last deželnega kneza in je v okviru gosposčine Borl postala trajna last Zeklov.

³⁶ Starzer, *Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark*, str. 188–189. Kot del posesti Miklavža se omenja tudi "Dobrava pri Meljski vasi" (*Hard bey Meldorf*) v lasti bratov Martina in Petra Walsee, kar pa ni vključeno v tabelo. Opozoriti je potrebno na zapis, da naj bi Zebinger zgoraj omenjene posesti dobil v fevd po smrti Hermana iz Gnasa, lavantinskega škofa med 1433–1438, vendar pa je ta umrl že leta 1438! Prav tam, str. 189; *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches*, str. 338.

³⁷ Na tem mestu je potrebno poudariti, da so priimki v 15. stoletju povečini označevali poklice ljudi. Majer tako pomeni oskrbnika (nem. *der Meier*), Šnajder krojača (nem. *der Schneider*), Mulner mlinarja (nem. *der Mühler*), Šurko pa podleža, barabo (nem. *der Schurke*). Priimki so zaradi izrazite prevlade domačega prebivalstva poslovenjeni (tudi v nadaljevanju).

³⁸ *Lendorf* oziroma Dogoš so sosednji kraj Miklavža, v severovzhodni smeri. Starzer je toponim sicer zapisal *Sendorf*. Glej poglavje Zemljiška podoba vasi Miklavž na Dravskem polju (v nadaljevanju).

³⁹ Vsaj do leta 1542, ko se v imenjski cenitvi gosposčine Borl pojavi enotno ime kraja kot *sanndt nycla*. Očitno so Zekli zaokrožili svojo posest.

⁴⁰ Mlinarič, Mariborsko desno dravsko obrežje, str. 393.

⁴¹ Starzer, *Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark*, str. 61. Glej tudi: Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 125.

⁴² Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, str. 110; Koropec, Miklavž, str. 73.

⁴³ Koropec, Miklavž, str. 74.

⁴⁴ V tem času si je Jakob Székely svoj priimek ponemčil v Zekel. Nemško pišočni uradniki so sicer priimek zapisovali tudi kot Zakel, Zeckl, Zackl, Zaggl, Zachl, Zähl ipd. Slekovc, *Sekelji*, str. 14–15; Hozjan, Vojak na krajini, str. 227. V članku bom zapisoval germanizirano obliko priimka.

⁴⁵ Slekovc, *Sekelji*, str. 12–19. Dogajanje v zvezi z gosposčino Borl konec 15. stoletja sem zapisal v poenostavljeni obliki. Bolj izčrpno o tem Zadravec, Gospodstvo Borl, str. 70–71.

Pogled na Borl z okolico iz druge polovice 17. stoletja (Vischer, Topographia, sl. 4).

Med letoma 1469 do 1493 so morali na Slovenskem trpeti uničevalne pohode iz turške države. Njihov namen je bil deželo povsem izčrpati, nato pa jo osvojiti. Pri vpadih so sodelovale velike sile turških konjenikov. V tem obdobju so Turki plenili in pustošili po Dravskem polju v letih 1472 (takrat naj bi v sužnost odpeljali približno 2000 ljudi), 1475, 1478, 1480 (tega leta so Turki izvedli enega najhujših napadov na Štajersko), 1483 (takrat so plenili po ptujski okolici) in 1493 (tedaj so v okolici Celja in Ptuja zajeli okoli 4000 ljudi; po Dravskem polju so silovito pustošili dva tedna, nato pa jih je s svojimi vojaki iz dežele pregnal ormoški graščak Jakob Zekel). Vpadi so nato ponehali do prihoda sultana Sulejmana I. (1520–1566) na oblast.⁴⁶

Že sredi 15. stoletja se je zaradi vojn začela kriza pomanjkanja ljudi. Kmetje so množično bežali z gosposčin, mnogo krajev je bilo požganih. Santonino je v svojem dnevniku (iz leta 1487) zapisal, da je Dravsko polje, kar se tiče poljščin in setve, zelo rodovitno, vendar da ponekod močvirja onemogočajo obdelovanje. Pred *dvajsetimi leti* naj bi bilo pogostih vdorov sovražnika popolnoma opustelo. Po njem se je dnevno klatilo precej roparjev, pri nečednih poslih pa so jim z vednostjo svojih gospodarjev konkurirali tudi njihovi hlapci.⁴⁷

Omenili smo, da so proti koncu 15. stoletja turški vpadi na slovensko ozemlje ponehali. Sledilo je obdobje rasti prebivalstva, ki jo je na ozemlju

spodnje Štajerske za hip prekinil le turški umik izpred Kőszega ter njihovo tukajšnje divjanje leta 1532.⁴⁸ Rast je treba pripisati kolonizaciji novega življa. Priseljevali so se Kranjci, Hrvati, Turki, Romi, pozneje tudi Uskoki in še mnogi drugi. Večina prebivalstva je prišla z juga ali iz Kranjske.⁴⁹ Na podlagi imenjske cenitve (iz 1542) lahko ugotovimo, da so v Miklavžu priseljenci predstavljali okoli četrtino prebivalstva.

Jakob Zekel, ki je ozemlje dravskopoljskega Miklavža okoli leta 1490 priključil gosposčini Borl, je umrl leta 1504. Po Jakobovi smrti so z njegovo posestjo, vključno z gospodstvom Borl, zaradi mladostnosti njegovih sinov upravljali skrbniki Tomaž Szécsi/Seči Gornjelendavski, slavonski podban Bernard pl. Turócz, Jurij pl. Weißenegg in Gašper pl. Khuenburg. To je trajalo celih dvajset let oziroma

⁴⁸ Leta 1532 se je sultan Sulejman I. z veliko vojsko odpravil še na drugi pohod (prvi je bil leta 1529) proti Dunaju. Pri trdnjavi Kőszeg na Madžarskem ga je zadržal Nikola Jurišić, ker pa se je med obleganjem začelo jesensko deževje, se je sultan odločil za umik. Glavnina turške vojske (okoli 140.000 mož) se je umikala mimo Gradca proti Lipnici in od tod po stari cesti do Maribora. 16. septembra se je turška vojska utaborila pred Mariborom. V dneh, ko je čakala na prehod preko Drave, so večji oddelki turških jezdecev 18. in 19. septembra ropali po okolici Maribora in Ptuja, vpadali v smeri proti Slovenski Bistrici in Celju ter naredili ogromno škodo. Vrsto manjših krajev so požgali do tal, dokler ni bil pod Mariborom zgrajen pontonski most, in je turška vojska med 20. in 21. septembrom reko prekoračila. Ko je prišla vsa vojska preko Drave, se je utaborila na prodnatem Ptujskem polju. Tukaj je Turkom primanjkovalo pitne vode, zato so se razlili na vse strani ter ropali vse do Pohorja. Razdejali so tudi nekaj gradov. Ptuja niso napadli, je pa trpela ptujška okolica; Turki so požgali naselja v širši okolici mesta. Zelo je trpel tudi Ormož Luke Žekla. Kasneje so turški vpadi postali redkejši in manj nevarni. Glej: Voje, Turški vpadi, str. 26–27.

⁴⁹ Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 128.

⁴⁶ Voje, Turški vpadi, str. 21–25; Štih-Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, str. 159–160; Simoniti, *Turki so v deželi že*, poglavje Vstani, cesar, iz spanja, v katerem tako dolgo ležiš!

⁴⁷ Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 71–73; Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 127.

do leta 1524, ko je postal polnoleten Jakobov edini še živeči sin Luka, ki je tako podedoval vse očetove posesti.⁵⁰

V tem času se je nečak Griebingerjeve vdove Veronike z Limbuša, David Gall z gradu Rožek (pri Moravčah), od leta 1513 trudil s tožbo na deželnem sodišču pridobiti tako limbuško gosposčino kot vas Miklavž. Limbuš je uspel pridobiti leta 1529, medtem ko je bila tožba za Miklavž neuspešna in je trajala še v letu 1531. Zastopnika borlskih Zeklov Janez Rindsmaul in dr. Altinger sta bila v sodnem procesu prepričljivejša od Gallovega odvetnika dr. Harrerja. Miklavški dvor s štirinajstimi kmetijami in z mlinom je bil priznan gospostvu Borl. Gallovi potomci so se sicer potegovali za posest Miklavža še leta 1569.⁵¹

Dne 17. marca 1527 je Ferdinand I. od štajerske dežele zahteval enkratno glavarino (*Leibsteuer*), tj. posebni davek na osebe. Z zbranimi sredstvi naj bi se uspešneje (u)branili pred Turki že na tleh madžarsko-hrvaške države. Davčni zavezanci so bili mnogi osebno podložni posamezniki, starejši od 12 let. Popis glavarine iz leta 1527 predstavlja najstarejši znani vir za osebno predstavo okoli 14 tisoč ljudi na Slovenskem. Za slovensko Štajersko je v graškem arhivu ohranjenih 66 popisov, od teh jih je 22 cerkvenih. Precej velikih zemljiških gospostev na slovenskem Štajerskem pa tega leta ni bilo deležnih popisa, med drugimi ni bila popisana tudi gosposčina Borl. Podatkov za Miklavž iz tega naslova torej ni.⁵²

Velika oddaljenost kraja od gosposčine Borl (okoli 30 km!) in njegova sodna navezanost na deželsko sodišče Vurberk sta bila glavna razloga, da so vaščani po skoraj pol stoletja, odkar so novi lastniki Miklavža postali Zekli, določene sodne dajatve še vedno oddajali vurberški gosposčini oziroma natančneje tamkajšnjemu deželskemu sodišču. Po vurberškem urbarju iz leta 1535 so znašale dajatve v obliki prosene desetine od vsake kmetije v Miklavžu, poleg prediva in kokoši, še po 160 litrov prosa.⁵³ Dve tretjini dajatev je pripadlo vurberški gosposčini, preostalo tretjino pa so dobivali župniki. Velike dajatve v žitu so seveda zahtevale obsežne pridelovalne površine.

Štajerska deželna oblast je za leto 1542 naročila zemljiškim gospodom, da ji sporočijo zahtevane

podatke za določitev nove davčne osnove. Imenjsko cenitev za gospostvo Borl je namesto lastnika gospostva Luke Zekla (ob cenitvi je bil odsoten) opravil ormoški oskrbnik Mihael Arschinger. Ta je cenitev tudi overovil s svojim pečatom in podpisom. Zaključena je bila 3. avgusta 1542. Na podlagi imenjske cenitve lahko ugotovimo, da je strnjeno ozemlje borlske gosposčine tedaj obsegalo celotno haloško vinorodno gričevje vzhodno od razvodnice med potokoma Rogatnica in Psičina (Tajna). Južna in vzhodna meja gospostva je potekala po takrat verjetno že močno ustaljeni (slovensko-hrvaški) državni meji. Zunaj strnjenegega ozemlja gospostva navaja cenilni zapisnik podložnike v Podgorcih pri Veliki Nedelji, v Zgornji Bresnici nad Podgorci, v Novi vasi pri Ptuj ter v Miklavžu na Dravskem polju (*Zu sanndt Nycla*). V slednjem je bilo trinajst družin podložnih Zeklu, tri pa hoškemu župniku.⁵⁴ Za lažjo predstavo nam služita spodnji tabeli 2 in 3.

Na prvem mestu je v imenjski cenitvi zabeležen župan. Zaporedje vpisov pogosto upošteva sosedstvo med popisanimi. Nekateri priimki kažejo na njihovo (dodatno) dejavnost (Šuster, Mesner) ali na prejšnje domovanje priseljencev (Krajnc, Kravat, Paukovič, Turšek – turško pustošenje v letih 1529 in 1532!). Prejšnji župan Klemen je še živel v dvoru, posedoval pa je tudi gozd v bližini cerkve. Med večje oziroma velike kmete so spadali Gregor Praznik, Blaž Šuster, Primož Krajnc, Jurij Majcen, Gregor Kravat in Gašper Kozel, med kočarje vsi trije podložniki hoškega župnika, od borlskih podložnikov pa Andrej Čueš, Štefan Paukovič in Jurko Saliger. Prejšnji župan Klemen, njegov sin Avguštin in Andrej Štruc so živeli na srednje velikih kmetijah. Andrej Čueš je živel v borni kočuri, medtem ko je Blaž Šuster bival v najboljši hiši v Miklavžu (ki pa ni bila dvor!). Avguštin, sin prejšnjega, še živečega župana, je živel v slabem mlinu. Župnikove družine so po vsej verjetnosti bile prejšnje vetrinjske. Večina njiv in travnikov je bila ocenjenih precej poenoteno. Zeklova rustikalna oziroma podložniška posest je bila v Miklavžu ovrednotena s 199 goldinarji oziroma s skoraj tremi in pol imenjskimi funti. V živinoreji je izrazito prevladovala govedoreja, brez krave namreč ni bila nobena kmetija. Z ovčerejo sta se v večji meri ukvarjala le Kravat in Paukovič (priseljence iz juga).⁵⁵ Jurij Majcen bi lahko bil kak daljni sorodnik Luke Majcna, ki se omenja kot podložnik Valterja Zebingerja. Podobno lahko sklepamo tudi za Jakoba Muleja.⁵⁶

⁵⁰ Hozjan, Vojak na krajini, str. 229; Zadavec, Gospostvo Borl, str. 71; Slekovec, *Sekelji*, str. 24.

⁵¹ Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, str. 90; Zadavec, Gospostvo Borl, str. 71–72; Koropec, Miklavž, str. 74; Starzer, *Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark*, str. 47.

⁵² Koropec, Slovenski del Štajerske v davčnem seznamu l. 1527, str. 216–217, 250–253.

⁵³ Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 131 in 134. Vurberku podložne kmetije so v okviru prosene desetine oddajale od 30 do 170 litrov prosa, torej je moralo biti tedaj pridelovanje prosa v Miklavžu močno razširjeno. Prav tam, str. 131.

⁵⁴ Bračič, Vzhodni del Haloza v luči zapisnika, str. 25; Zadavec, Gospostvo Borl, str. 72–73; Koropec, Miklavž, str. 74.

⁵⁵ Koropec, Miklavž, str. 74.

⁵⁶ Kot Zebingerjeva podložnika se omenjata Nikolaj in Andrej Mulner. Kasneje se v borlskem urbarju omenja še Urban Mulner. Prim. tabeli 1 in 4.

Tabela 2: Miklavški podložniki gosposčine Borl v času imenjske cenitve (1542).⁵⁷

Imenjska cenitev 1542	Vrednost v goldinarjih			Število glav živine				
	hiše	njive	travniki	krave	voli/voliči	teleta	konji/ svinje	ovce/ gosi
1. Gregor Praznik ⁵⁸	6	10	4	9	2+2	2	2+5	/
2. Klemen Zupan ⁵⁹	4	21	21 + gozd (pri cerkvi)	1	3	/	/	/
3. Andrej Čueš	1	10	4	1	/	1	/3	/
4. Blaž Šuster	8	10	4	4	2+2	2	1/	/1
5. Andrej Štruc	2	10	4	3	0+2	3	1/	/
6. Gašper Kozel	7	10	4	1	2	1	1+4	/
7. Jurij Majcen	2	10	4	3	2	1	2+8	/
8. Jurko Saliger	2	10	4	2	/	1	/	/
9. Gregor Kravat	6	20	8	2	2	2	/6	10
10. Štefan Paukovič	4	6	4	1	2+1	/	/	10
11. Jurij Hercog	-	-	-	1	0+2	3	/	/
12. Primož Krajnc	2	10	4	5	0+2	4	/9	/
13. Avguštin Zupan (Klemnov sin)	5 (slab mlin)	3	4	1	/	1	1/	/

Tabela 3: Podložniki hoškega župnika v času imenjske cenitve.

Imenjska cenitev 1542	Vrednost v goldinarjih	Število glav	
Zaporedje	Domci s posestjo	krave	svinje
1. Jurij Mesner	14	2	6
2. Jakob Turšek	4	1	/
3. Jakob Mulej	4	1	/

Tabela 4: Borlski urbar po letu 1542 za Miklavž na Dravskem polju.⁶⁰

Zaporedje	Urbarialne enote	V goldinarjih		Število živine	
		njive	travniki	konji	voli
1. Avguštin Zupan (Klemnov sin)	dvor	250	30	/	/
2. Gregor Praznik	kmetija	10	4	2	3
3. Ivan Golčič	kmetija	10	4	1	2
4. Primož Krajnc	kmetija	10	4	2	2
5. Blaž Šuster (župan)	kmetija	10	4	2	2
6. Andrej Š(tr)uc	kmetija	10	4	1	4
7. Hoški župnik	kmetija	10	6	/	/
8. Gašper Kozel	kmetija	10	4	2	2
9. Jurij Majcen	kmetija	10	4	2	2
10. Matej Krajner	kmetija	10	4	2	2
11. Jurko Saliger	kmetija	10	4	2	/
12. Gregor Dukačič	kmetija	10	4	2	2
13. Štefan Hrovat	kmetija	10	4	1	4
14. Peter Dukačič	kmetija in mlin	10	4	1	1
15. Urban Mulner	mlin (z dvema kamnoma)	3	8	/	/
Župnica	2 kmetiji	20	/	/	/

⁵⁷ Koropec, Miklavž, str. 74.⁵⁸ Priimek izvemo v borlskem urbarju za urad *St. Nikolai*. V imenjski cenitvi je zabeležen kot Gregor Supan.⁵⁹ *Alt supan*, tj. stari oziroma prejšnji župan.⁶⁰ Koropec, Miklavž, str. 75.

V borlskem urbarju za Miklavž po letu 1542⁶¹ ni moč najti (naslednikov za) Andreja Čueša, Jurija Hercoga in Štefana Paukoviča. V njem izvemo, da se je župan Gregor iz leta 1542 pisal Praznik. Dalje izvemo, da je nov župan postal Blaž Šuster, in da se je Klemnov sin Avguštin preselil v bližnji dvor. Kmetija Gregorja Kravata iz leta 1542 je že bila razdeljena. Kot kaže se je Luka Zekel po imenjski cenitvi bolj posvetil Miklavžu, saj so travniki, zlasti pa seveda njive, spadajoče k dvoru, izrazito povečali svojo vrednost. Po vsej verjetnosti je dvor z njivami in travniki postal dominikalna posest. Štefan Hrovat je verjetno (bil) v sorodu z Gregorjem Kravatom, Matej Krajner pa s Primožem Krajncem. Priseljeni Peter Dukačič je poleg kmetije posedoval tudi mlin ob postrvnem miklavškem potoku, Urban Mulner pa velik travnik in mlin z dvema kamnoma (verjetno ob Dravi). Za eno kmetijo je bil podložen hoški župnik in zanj oproščen obveznosti. Gašper Kozel bi lahko prihajal iz Berinjaka (naselje Varnica), kraja znotraj strnjenege ozemlja gosposčine Borl. Če tabeli primerjamo s tabelo Zebingerjevih podložnikov, opazimo, da so vsi podložniki zapisani z imenom in priimkom. Oznaka človeka samo z imenom je bila pogosta še do začetka 16. stoletja, konec stoletja pa že prava izjema.⁶²

Ob primerjavi seznamov opazimo, da sta v borlskem urbarju zabeležena dva mlina, v imenjski cenitvi iz leta 1542 zgolj eden, pa še ta je veljal za slabega. Tukaj je treba opozoriti, da so bili ob cenitvi leta 1542 popisani le večji mlini,⁶³ torej lahko sklepamo, da je Avguštinov mlin imel dva mlinška kamna.

Za župnico, tj. županovo zemljišče, obsežno dve kmetiji, posestnik ni bil vpisan. Po vsej verjetnosti jo je brez dajatev posedoval za časa županovanja vsakokratni župan. Župani so bili zaradi razdrobljenosti gosposčine v podložnih vaseh važen člen v grajski upravi. Njihova naloga je bila, da so kmetije redno opravljali tlako in oddajali dajatve, bili so posredniki med kmeti in zemljiškim gospodom, imeli pa so tudi pravico razsodbe v manjših sporih. Župana so volili vaščani iz svoje srede, potrditi pa ga je moral zemljiški gospod. Županovanje je (lahko) trajalo več let. Gledano splošno so župani izgubljali svoje pravice (in s tem tudi veljavo) od 13. stoletja dalje; županstvo se je kot posebne vrste organ zemljiškega gospodstva obdržalo le v naseljih,

ki niso spadala v območje uradov oziroma niso bila del strnjenege ozemlja gospodstva. Miklavž je bil od gosposčine Borl precej oddaljen, zato se je ta funkcija tukaj ohranila še vsaj do štiridesetih let 16. stoletja. Ob vseh privilegijih so morali župani navadno na grad oddajati po eno gos letno.

V borlskem urbarju nanizane podložne kmetije (brez županove) so morale letno oddajati svojemu zemljiškemu gospodu vsaka po 2 goldinarja, 5 šilingov in 10 srebrnikov (= 640 srebrnikov). Ob koncu urbarialnega seznama za *St. Nikolai* je (bilo) zapisano, da leži pod vasjo ob cesti proti Ptuj hrastov gozd, in da so vaščani imeli še srenjski gozd ob Dravi. Obdelovalne njive so skupaj obsegale 202 dneva oranja s plugom, travnike pa bi kosec kosil 94 dni.⁶⁴ Število konj je iz 8 naraslo na 20, število družin s konji pa iz 6 na 12. Navadno je vsaka družina imela par konj. Konjereja je vsekakor posledica prometne živahnosti Dravskega polja.

V imenjski cenitvi gosposčine Vurberk se zasledi podatek, da je imela ta ob Dravi v lasti šest pašnikov v skupni vrednosti 370 goldinarjev. Od teh je bil tisti v Miklavžu ovrednoten s 50 goldinarji. Gosposčini je precejšen vir dohodkov prinašal ribolov, omeniti pa velja tudi izpiranje dravskega zlata. To opravilo je moralo biti v navadi že od začetka 13. stoletja in je tudi dalo ime Zlatoličju. Salzburški nadškof je leta 1465 podelil v fevd z Vurberkom hkrati tudi pravico do izpiranja zlata od mariborskega mostu do Ptuja.⁶⁵ V letih 1542 in 1562 se v Dogošah omenja Peter *goldwascher*. Njegova hči Urša se je poročila s Štefanom Krabatom iz bližnje Rogoze.⁶⁶ Ta je verjetno istoveten s Štefanom Hrovatom iz borlskega urbarialnega seznama za Miklavž. Ni (pa) znano, ali se je zlato izpiralo tudi v Miklavžu.

Že vsaj od prve polovice 16. stoletja je v Miklavžu delovala bratovščina sv. Miklavža. Pred sredo 16. stoletja vizitacijski zapisnik omenja tudi bratovščino Naše ljube gospe, za katero pa ne moremo biti prepričani, da je delovala ravno tod. Zapisnik iz leta 1545 sicer beleži, da je bratovščina sv. Miklavža enako kot bratovščina Naše ljube gospe *zašla s poti*.⁶⁷ Glede na listino, izstavljeno 5. marca 1558 v Vidmu/Udine, je bil v Miklavžu v tem času nameščen kurat Nikolaj Zinchino. S tem je hoškega župnika precej razbremenil.⁶⁸

⁶¹ Naslednje podatke moramo jemati z manjšo skeptiko. Urbar iz let po imenjski cenitvi obravnava namreč samo Koropec. S preteklostjo gospodstva Borl se je med zgodovinarji nazadnje temeljiteje ukvarjal Zadravec, ki tega urbarja ne pozna oziroma celo dvomi v njegov obstoj.

⁶² Koropec, Miklavž, str. 74–75; isti, Med Dravo in Dravinjo, str. 345; Bračič, Vzhodni del Haloz v luči zapisnika, str. 53.

⁶³ Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 134. Glede na klasifikacijo Zupančičeve je v Miklavžu mlel kmečki oziroma podložniški mlin. Glej: Zupančič, *Mlini na Dravi in potokih v Mariboru*, str. 5–8.

⁶⁴ Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 125–126; isti, Miklavž, str. 75; Bračič, Vzhodni del Haloz v luči zapisnika, str. 65.

⁶⁵ Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 123 in 135.

⁶⁶ Mlinarič, *GZM XII*, listina št. 22; isti, Mariborsko desno dravsko obrežje, str. 395.

⁶⁷ Iz notice o obeh bratovščinah ni moč zaznati, ali je pri zapisu te opazke igral vlogo protestantizem.

⁶⁸ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, str. 286 in 292; Koropec, Miklavž, str. 75.

Trgovina in promet; splavarstvo po Dravi

V 16. stoletju je naraščalo število podeželskih obrtnikov. O trgovini in prometu je malo znanih podatkov. Maribor, Ptuj in Ptujška gora so bili nedvomno zanimivi za trgovino. V prometu so največ pomenile poti: Maribor-Starše-Ptuj-Videm pri Ptuj, Dogoš-Zgornji Duplek-Vurberk-Ptuj-Stojnci-Borl, in dravska splavarska pot. Močna konjereja je bila namenjena predvsem prometu. Od bližnjih krajev so vozili preko Drave brodarji v Zgornjem Dupleku in v Staršah. Od 40. let 16. stoletja je v Mariboru delovala tudi deželno-stanovska vojnokrajška poštna postaja, na kateri so še pred koncem istega stoletja poleg vojaških in uradnih sprejemali in dostavljali tudi prve zasebne pošiljke. Malo pozneje, v 17. stoletju, se že začne občasen priložnostni prevoz potnikov na poštnih vozovih. Transport po cestah je bil sicer zelo nevaren in naporen; domneva se, da je transport po rekah zelo star, saj so bile reke naravno zaščitene poti. Rečni promet s šajkami in splavi se je v novem veku opazno večal. Splavarstvo, ki je na Dravi doseglo popoln razcvet v 19. stoletju, (pa) ni bilo rezultat zaostalega razvoja prometa po cestah, ampak posledica ugodnih izračunov. Splav je namreč predstavljal transportno sredstvo in hkrati tovor, kar pomeni, da je pošiljka prišla do cilja (praktično) brez stroškov.⁶⁹

Začetke splavarstva po Dravi je možno postaviti daleč v preteklost; reka je bila pomembna prometnica že v rimskih časih. Posebno težo ji je dajalo mesto *Poetovio*, ki je bilo rimski vojaški sedež in je imelo svojo rečno floto. Prva omemba splavarstva po Dravi je iz časa okrog leta 1290, ko je bil vetrinjski samostan oproščen mitnine v Velikovcu za splave, na katerih je pošiljal prazne vinske sode proti Mariboru. V srednjem veku je izpričan že razmeroma razvit rečni lesni transport na Dravi. Viri iz tega časa nam ne govorijo, kakšni so bili ti splavi. Domnevamo lahko, da so to bila v obliki pravokotnika s trtami povezana debela, spredaj in zadaj pa so bila vesla. Ker je bila Drava pred izgradnjo hidroelektrarn deroča reka, polna brzic, nevarnih skal in ozkih prehodov, so ta enostavna plovila po njej plula verjetno le ob primernem toku in na krajše razdalje.⁷⁰

V prvi polovici 16. stoletja se je močno razmahnila trgovina med Beljakom in Ptujem. Večji del blaga, predvsem vino, železne izdelke, olje, južno sadje in tekstil, so prevažali s splavi. S splavi

je s Koroškega prihajalo na Ptuj tudi beneško blago. Iz leta 1498 je znan podatek, da so madžarski trgovci za splav beneškega blaga plačali dva goldinarja pristojbine. Ptuj je bil v 16. st. najpomembnejše štajersko trgovsko središče, ki se je po svoji vlogi, tudi zaradi razvitega splavarskega prometa po Dravi, lahko primerjalo z enako razvitim Beljakom, medtem ko je bil v tistem času Maribor, ki je prav tako imel svoje rečno pristanišče, še v ozadju. Ptujski pristan je bil od 15. do 18. stoletja na štajerskem področju toka Drave najpomembnejši, šele nato ga je izpodrinil mariborski. Pristan je bil še v Ormožu, naslednja pogosta splavarska postaja pa je bila na rečnih plitvinah pod Borlom.⁷¹

Na Štajerskem je bila reka (in z njo rečni promet) deželnoknežji monopol. Dovoljenje za promet po reki je dajal deželni knez. Uredbe, ki so urejale vožnjo po reki, so izdajala zemljiška gospostva. Ta so določala pravila, urejala takse in plače ter kaznovala nedovoljeno poseganje. Deželni knez je odločal samo takrat, kadar so se izrecno obrnili nanj, običajno v primerih mnogih sporov.⁷²

Splavarsko delo je bilo sezonsko, tako so se splavarji, ko so bili doma, ukvarjali z drobnim kmetijstvom ali pa z gozdarstvom. Bilo je precej donosno, tako da je bila materialna plat glavni razlog za izbiro tega poklica. Posebej verni splavarji niso bili, priporočali pa so se sv. Nikolaju/ Miklavžu, ki je bil njihov najpomembnejši zavetnik. Po legendi je sv. Miklavž nekoč na morju pomiril vihar, zato so ga mornarji, brodarji, pa tudi splavarji, imeli za svojega zaščitnika. Na čiščenje tega svetnika med splavarji kažejo številne cerkve ob Dravi, katerih patron je sv. Miklavž. Med njimi je tudi cerkev v Miklavžu na Dravskem polju. Jakob Zekel je mogoče priključil miklavško posest Borlu ravno zaradi splavarske poti po reki Dravi. Miklavž je (namreč) vse do srede 20. stoletja predstavljal pomembno pristajališče dravskih splavarjev.⁷³

Nakup gosposčine Viltuš s pridruženom Betnavo

Podobno kot oče Jakob je tudi Luka na Štajerskem (na)kupil mnogo posesti in podložnikov. Nasploh je bil Luka Zekel zelo premožen; veljal je za enega najbogatejših graščakov na spodnjem Štajerskem.⁷⁴

⁶⁹ Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 135; Hozjan, Mariborsko mesto med 16. in 18. st., str. 313–314; Kanop, Drava, str. 156; Radovanovič, Svet ob Dravi, str. 83; Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 149–150 in poglavje Oris cest na Slovenskem in značilnosti prometa.

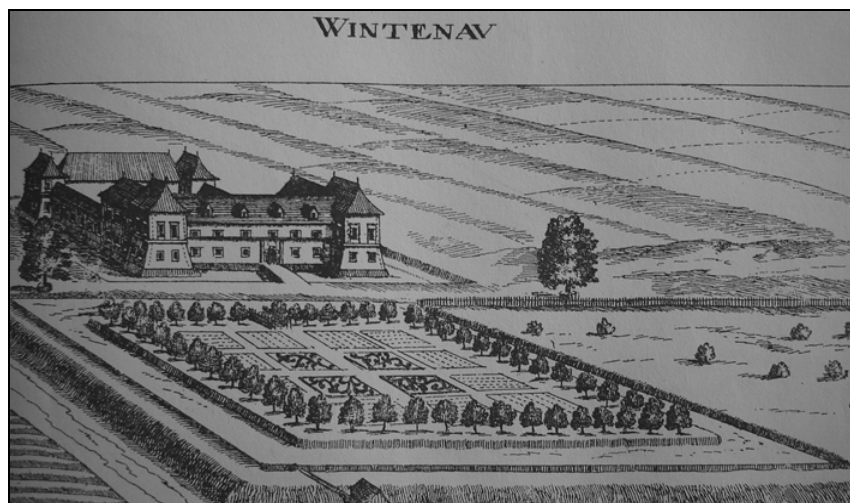
⁷⁰ Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 154–155; Kanop, Drava, str. 156; Radovanovič, Svet ob Dravi, str. 82.

⁷¹ Radovanovič, Svet ob Dravi, str. 87 in 90; Kanop, Drava, str. 157; Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 155–156.

⁷² Kanop, Drava, str. 159.

⁷³ Radovanovič, Svet ob Dravi, str. 84–86 in 111; Kanop, Drava, str. 194–195.

⁷⁴ Jakob Zekel se je sicer moral zelo (po)truditi, da je na novo pridobljene gosposčine in druge posesti dejansko obdržal. Glej: Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, str. 83; Hozjan, Vojak na krajini, str. 240–243; Zadravec, Gospostvo Borl, str. 71; Slekovec, *Sekelji*, str. 31–34.

Dvorec Betnava iz druge polovice 17. stoletja (Vischer, Topographia, sl. 132).

Leta 1555 je Luka izdal ogromno denarja za povečanje lastne posesti. Od Volfa Engelberta Auerperga/Turjaškega, kranjskega deželnega maršala in soproga njegove sestre Suzane, je za 17.000 goldinarjev kupil grad in gosposčino Viltuš (z okoli 180 podložnimi družinami in nad 250 vinogradi) z vsemi pravicami, sodstvom, lovom in ribolovom ter s fevdnimi pravicami nad župnijama Polskava in Sv. Lovrenc na Dravskem polju, s pridruženjo graščino in posestjo Betnava, segajočo na spodnje Dravsko polje, ter dobil v roke tudi urbar iz tega leta.⁷⁵ Ker je Betnava Miklavžu precej bližja od Borla, v okviru gosposčine Viltuš pa je veljala za samostojen urad na desnem bregu Drave, moremo domnevati, da je Luka kmalu po tem nakupu miklavško posest izločil iz borske urbarialne posesti in jo priključil betnavskemu uradu.

Prve podatke o vrednosti betnavske posesti in o urbarialni zemlji imamo šele iz leta 1542. Tega leta je gospodar Viltuša (in Betnave) Volf Engelbert Auerperg/Turjaški pri deželi ocenil vrednost Betnave s posestmi in z vsem pripadajočim na 200 imenjskih funtov. Betnava je imela 73 podložnih družin; v neposredni bližini dvora se jih je nahajalo 21, ostalih 52 pa je bilo podložnih po vaseh na Dravskem polju. Betnava je bila v rokah Žeklov do leta 1587.⁷⁶

Zaton družine Zekel in novi lastniki Herbersteini

Po smrti Luke Zekla (leta 1574) se je med dediči vnel spor glede delitve zapuščine. Po Lukovi oporoki bi moral večino ogromne zapuščine podedovati prvorojeni sin Jakob, vendar sta temu v imenu svojih žena, Lukovih sester, najverjetneje pa tudi v dogovoru z

Mihaelom Zeklom, Jakobovim polbratom, ugovarjala njegova svaka Gašper Drašković in Rüdiger pl. Starhemberg. Spor se je razrešil šele po posredovanju notranjeavstrijske vlade leta 1578, ko sta si sprti strani zapuščino razdelili. Večino gospostva Borl je dedoval oziroma obdržal Jakob, medtem ko je manjši del, tudi posest v Miklavžu, dobil polbrat Mihael. Prav Jakob in Mihael pa sta bila glavna krivca za tako hitro zmanjšanje nekoč obširne družinske posesti. Njuno slabo vodenje gospodarstva, ki je vodilo v zadolževanje, povrh pa še Mihaelova zapravljivost, so povzročili prodaje posesti kot po tekočem traku. Ostaja dejstvo, da je s smrtjo Luke Zekla rodbina počasi drsela v zaton. Njegovi otroci in vnuki, po večini kalvinci in luterani, so ubožali, zapravili vso premoženje, in nekdaj slavna rodbina je propadla.⁷⁷

Jakob II. Zekel se je rodil leta 1530. Trideset let kasneje se je poročil z baronico Zofijo Herberstein in oče Luka mu je tedaj kot prvorojenemu sinu izročil (med drugim) gosposčini Borl in Viltuš. Slabo gospodarjenje in vnetost za protestantsko vero sta bila glavna razloga, da je leta 1581, dve leti pred svojo smrtjo, dolgoval 3829 goldinarjev. Februarja tega leta je notranjeavstrijska vlada že prosila štajerske deželne stanovne za dovoljenje, da ga sme rubiti. Presenetljiv podatek, če pomislimo, da od smrti očeta še ni minilo sedem let, in skorajda neverjeten, če spomnimo, da so si dediči zapuščino razdelili šele leta 1578! Jakob II. je s svojo smrtjo dolgove zapustil svojim mladoletnim otrokom. Njihova varuha sta bila Maks pl. Khuenburg in baron⁷⁸ Jurij Žiga Herberstein.⁷⁹ Na drugi strani je imel Jakobov

⁷⁵ Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, str. 26; Mlinarič, *Graščina Betnava pri Mariboru*, str. 16; Hozjan, *Vojak na krajini*, str. 242.

⁷⁶ Mlinarič, *Graščina Betnava pri Mariboru*, str. 14–16.

⁷⁷ Zadavec, *Gospostvo Borl*, str. 78; Hozjan, *Vojak na krajini*, str. 231; Slekovec, *Sekelji*, str. 39–40.

⁷⁸ Žiga Herberstein je z diplomatskimi uspehi sredi 16. stoletja prislužil baronski naziv sebi in svojim potomcem. V članku bomo ta naziv Herbersteinov mestoma izpustili. Glej: Ciglencečki, *Družini Leslie in Herberstein*, str. 48.

⁷⁹ Slekovec, *Sekelji*, str. 41–44.

polbrat Mihael v letu 1584 velike težave z viltušskimi podložniki. Ti naj bi že leta zaostajali pri poravnavi svojih obveznosti, tako da je enemu od njih zaradi neubogljivosti naložil kazen kar treh in pol goldinarjev.⁸⁰ Nasploh pa je bilo gospodarjenje Mihaela slabo. Skrbnika sta se bala, da bo Jakobov polbrat zapravil še tisto malo dediščine, zato sta nanj pritislila, da je 1. maja 1585 otrokom zapisal Betnavo, katero je v upravo prevzel Maks pl. Khuenburg.

Najstarejši Jakobov sin Jurij, rodil se je leta 1563, je postal polnoleten za prevzem dediščine pri svojih 24 letih, torej leta 1587. Tedaj je on postal skrbnik mladoletnih bratov Karla in Nikolaja, vendar se tudi sam, neizkušen kot je bil, ni izkazal kot gospodar. Dne 12. marca 1587 je Betnavo, katere davčna osnova je tedaj znašala le še okrog 110 imenjskih funtov (!), prodal baronu Volfu Viljemu Herbersteinu. Dne 17. junija 1588 je grad Viltuš z 249 funti in 30 krajcarji imenjske rente kupil baron Jurij Kristof Herberstein. Kmalu zatem je taisti od Jurija Zekla kupil še gosposčino Borl.⁸¹ Konec osemdesetih let 16. stoletja je tako *St. Nikolai* dokončno postal last Herbersteinov. Ne gre zanemariti dejstva, da Borl, Viltuš in Betnava niso več imeli skupnega lastnika, saj je govora o dveh linijah Herbersteinov. Betnava se sicer že za časa imenjske cenitve (1542) omenja kot samostojna gospodarska in upravna enota pod gosposčino Viltuš; z nakupom Volfa Viljema Herbersteina je dokončno postala samostojna gosposčina. Miklavž je moral biti v okviru kupoprodajne pogodbe skupaj z Betnavo.

Hoški urbar iz leta 1599 tako beleži vasi, v katerih so se nahajale župniji podložne družine, ki so živele bodisi na večjih bodisi na manjših posestnih enotah (od grunta do domca). Miklavž se omenja med vasm, katere so (od)dajale desetino od žita, prosa in gosi.⁸² Na drugem mestu se omenja tretjina desetine, ki sta jo hoški župnik in mariborski grad dobivala (med drugimi) od gosposčine Betnave.⁸³

Luka Zekel je s priključitvijo miklavške posesti betnavskemu uradu med drugim poskrbel za njen izvzem iz sodnega okoliša vurberskega deželskega sodišča, kar je pomenilo tudi konec oddaje sodnih dajatev na Vurberk.

Konec 16. stoletja je Betnava igrala pomembno vlogo v protestantizmu Maribora in okolice, saj so bili Herbersteini navdušeni pristaši Luthrove vere. Verjetno so Betnavo kupili ravno z namenom, da se tukaj, v bližini Maribora, uredi luteranska dušno-pastirska postaja. Pristašem nove vere so dali na voljo svojo grajsko kapelo, kasneje pa še zemljišče za izgradnjo nove kapele (grajska je očitno postala pretesna), za predikanta potrebnih stavb in za ureditev pokopališča. Predikant je tukaj deloval že leta 1587, vzdrževali pa so ga protestantski plemiči z bližnjih gradov in deloma mariborski meščani. Ti so tudi priskrbeli sredstva za izgradnjo ostalih protestantskih stavb. Gospodar Betnave Volf Viljem Herberstein in zagrizen luteran Klemen Welzer, eden najvplivnejših Štajercev svojega časa v deželni upravi, sta tako na trati pred betnavskim gradičem v poznem 16. stoletju uspela ustvariti luteranski "raj" na zemlji. V Mariboru ga zaradi strahu pred prepovedjo deželnega kneza ter njegovimi denarnimi kaznimi nista mogla, tako da so se protestantsko navdahnjeni meščani vozili na desni breg Drave. Deželna luteranska šola je delala s polno paro, mestno vodstvo pa je učitelju kasneje celo dovolilo preselitev v mesto.⁸⁴

Protestantska veroizpoved je sicer bila vera manjšine, omejena predvsem na plemstvo in meščanstvo notranjeavstrijskih dežel. Kot taka ni imela večjega vpliva na podeželsko prebivalstvo, čeprav je Miklavž spadal v okvir gosposčine Betnava, središče luteranskega "raja" za Maribor in njegovo okolico. Razlog za to gre iskati tudi v hitrem in učinkovitem prihodu protireformacijske komisije. Ta je 8. januarja 1600 s smodnikom uničila vse protestantske stavbe in razrušila pokopališče, na tem mestu pa dala postaviti vislice.⁸⁵

Zemljiški gospod Betnave Volf Viljem Herberstein, nekdanj zaprisežen luteran, naj bi tako (le) pet let po tem dogodku, dne 27. marca 1605, odprodal svojo pri cerkvi sv. Miklavža ležečo zemljiško posest in majhno hišo, odtlej namenjeno za mežnarijo te cerkve.⁸⁶

⁸⁰ Koropec, *Mi smo tu*, str. 71.

⁸¹ Zadravec, *Gospodstvo Borl*, str. 78; Slekovec, *Sekelji*, str. 46–47.

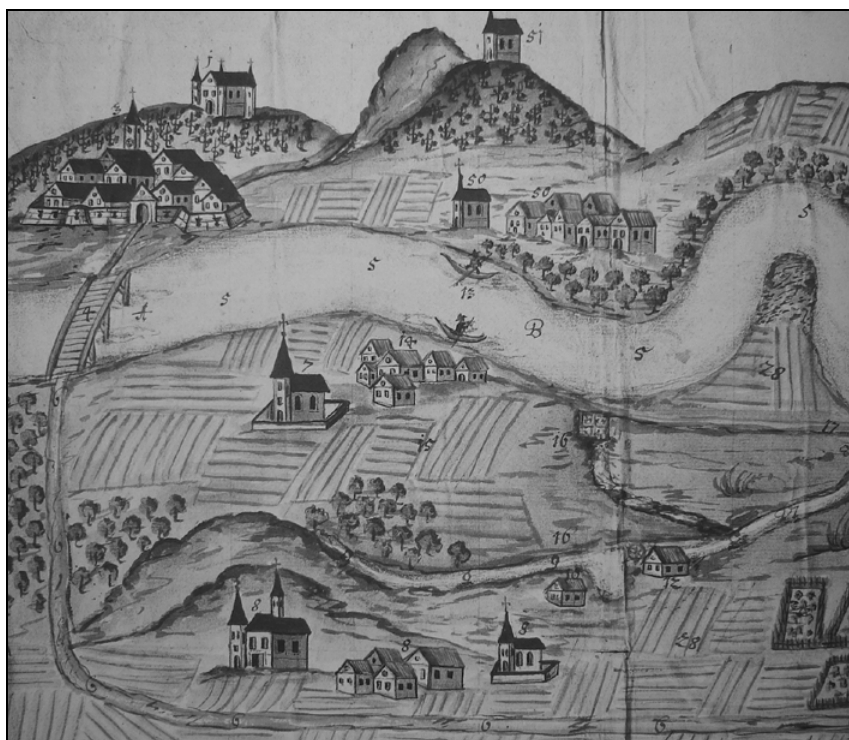
⁸² *Der Pfarrer hatte auf allen seinen Pfarrhof-Aeckern, item auf allen Huben, Hoffstätten, Aeckern und Gründen, von welchen man dem Pfarrhofe oder der Kirche Zins oder Steuer dient im Dorfe...St. Nikolai...den völligen Traidt- Hirsch- und Gänß-Zehent ohne Theilung*. NAM, *Hoški urbar*, str. 7–9; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, str. 312.

⁸³ *Item hat der Pfarrer mit der Burg Marburg den 3. Theil Weitzen- Haber- Gersten- Hirsch- Gäns und Hiener- Zehent zu erheben in...Herrschaft Windenau*. V okvir desetine so torej od kulturnih rastlin spadale pšenica, oves, ječmen in proso, od domačih živali pa gos in kokoš. NAM, *Hoški urbar*, str. 7–9; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, str. 312–313. Luka Zekel je sicer po nakupu Betnave hoški župniji odklonil plačevanje desetine. Spor je bil deloma rešen šele leta 1578, torej v letu, ko so si dediči po posredovanju notranjeavstrijske vlade končno razdelili Lukovo zapuščino. Betnava je bila od tedaj dolžna letno oddajati 15 kop pšenice, 20 kop rži in 10 kop ovs; tretjino naštetega je dobil hoški župnik, dve tretjini pa mariborski grad. Prav tam, str. 307.

⁸⁴ Hozjan, *Mariborsko mesto med 16. in 18. st.*, str. 313.

⁸⁵ Štih-Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, str. 184; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, str. 338–341; Slekovec, *Vurberg*, str. 29; Mlinarič, *Graščina Betnava pri Mariboru*, str. 16–17. Najdeni nagrobniki sicer pričajo, da so luterani na betnavskem pokopališču pokopavali svoje rajne vsaj še do leta 1627. Glej: Mlinarič, *Graščina Betnava pri Mariboru*, str. 17.

⁸⁶ *1605 am 27. März zu Windenau hat laut Urkunde Wolf Wilhelm Herr zu Herberstein seinen Grund und sein Häusel, bei St. Nikolai liegend, zu einer Meßnerei der St. Nikolai-Kirche verkauft*. Glej: Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, str. 292.

Neznani avtor: Karta (oris) Drave med Mariborom in Starsami, detajl, 1669 (1681, 1688).⁸⁷

Zemljiška podoba vasi Miklavž na Dravskem polju

Zemljiško podobo kraja in njegove okolice, ne mnogo drugačno, kot je bila v srednjem veku, nam precej dobro ponazarjata risbi iz druge polovice 17. stoletja ter vojaške mape iz časa Marije Terezije in Jožefa II.⁸⁸

Od prvih upodobitev Miklavža sta znani dve risbi iz druge polovice 17. stoletja. Od teh lahko za precej verodostojno vzamemo tisto iz leta 1690. Na njej je Miklavž upodobljen kot majhna vas, kjer sta osrednji stavbi predstavljala dvor(ec) in cerkev sv. Miklavža. Ob postrvnem potoku, ki je izviral blizu dvora in tekkel nekje vzporedno ob reki Dravi, v katero se je pod vasjo hitro izlil, sta stali še kovačija in mlin, gotovo zavoljo izrabe njegove vodne sile. Kovačija in stavba blizu deželne ceste se po sedaj znanih dokumentih v vasi pojavljata prvič. Omenjena stavba blizu deželne ceste (levo od dvora) bi lahko predstavljala gostilno oziroma gostišče. Pravico do

ribolova v Dravi sta v tem času imeli gosposčini Vurberk in Ravno polje; mejni kamen med ribolovnimi območjema je stal pri Dogošah.⁸⁹

Že Santonino je v svojem dnevniku zapisal, da je v Dravi veliko okusnih rib, prvenstvo pa da gre lipanom in postrvim.⁹⁰ Ozemlje pod cerkvijo je bilo vse do potoka manj primerno za naselitev. Gozd so posekali, vendar so mokrotna oziroma vlažna tla na tem delu preprečevala nastanek kmetij; vaščani so jih uporabili za travnike in pašnike. Zemlja, primernejša za pašo živine, se je nahajala še nad mlinom in deloma pod kovačijo. Večje kmetijske površine so ležale od zaselka v smeri proti deželni cesti (iz Maribora proti Ptuj, tj. (današnji) Ptujski cesti), in preko te ceste v smeri proti Skokam in Rogozi. Precej vasi je prekrival gozd, zlasti listavci.

Na vojaških kartah iz druge polovice 18. stoletja se v Miklavžu omenja gradič (*Schloss*). Kdaj točno je bil miklavški dvor(ec) prezidan, ni znano. Verjetno za časa grofa Brandisa, tj. okoli srede 18. stoletja.⁹¹ Ozemlje na levi strani postrvnega potoka je kartograf zapisal z imenom Miklavški⁹² (oziroma Dolgi) travniki. Vas je bila preprejena z lokalnimi potmi v

⁸⁷ Legenda: 6. Deželna cesta proti Ptuj, 7. Podružnična cerkev Naše ljube Gospe v Brezju, 8. Dvor z vasjo in podružnično cerkvijo sv. Miklavža, 9. Vodni izviri pod Miklavžem, 10. Kovačija, 11. Ribnik, 12. Mlin, 13. Brod med Zrkovci in Malečnikom, 14. Zrkovci, 15. Žitna polja kmetov iz Zrkovcev, 16. Travniki kmetov iz Miklavža. Glej: Curk, Premzl, *Mariborske vedute*, str. 34.

⁸⁸ Rajšp, Kološa, *Slovenija na vojaškem zemljevidu, Opisi; Slovenija na vojaškem zemljevidu, Karte*, sekciji 165 in 166.

⁸⁹ Radovanovič, *Karta sporne posesti*, str. 62–66.

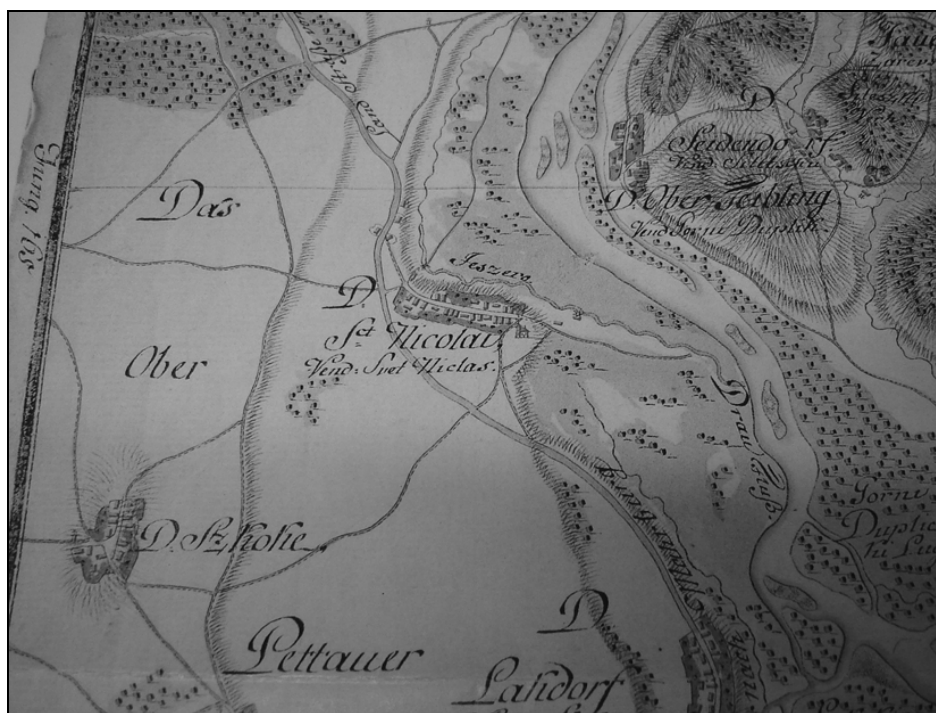
⁹⁰ Santonino, *Popotni dnevnik*, str. 12.

⁹¹ Pirchegger piše, da je leta 1747 grof Brandis kot alodialno posest prodal vetrinjskemu samostanu (med drugim) na novo pozidano pristavo. Glej: Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, str. 106.

⁹² *Nikloski Wiesen*.

Ozemlje Miklavža iz leta 1690, detajl.⁹³

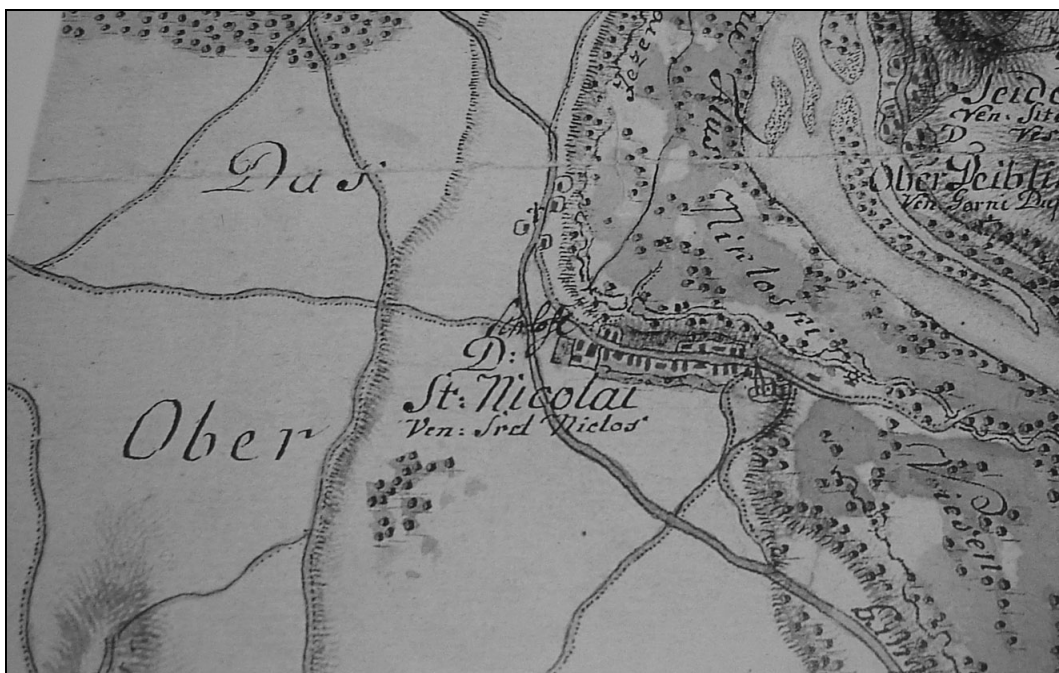
Miklavž iz druge polovice 18. stoletja, detajl (Slovenija na vojaškem zemljevidu, sekcija 166).

smeri zahoda proti Skokam, Dobrovcam, Rogozi, Bohovi, Hočam in Betnavi, v smeri juga proti Loki, in v smeri severa proti Dogošam. Opazno je gravi-

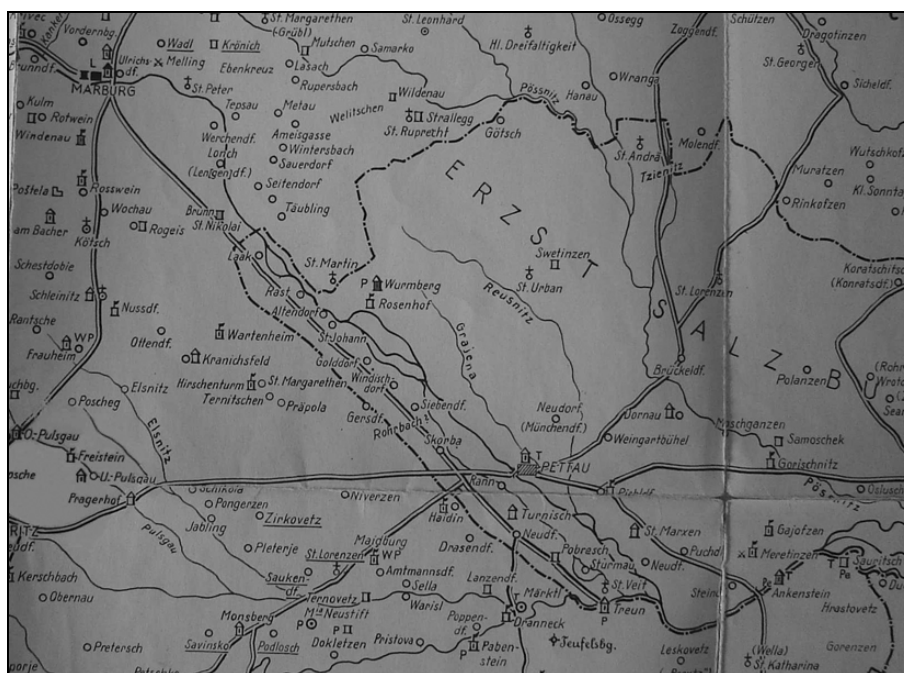
tiranje vasi proti Hočam, ki so predstavljale sedež župnije. Dravsko polje se je še v tistem času imenovalo Zgornje Ptujsko polje (*Das Ober Pettau Feld*).

Kartograf sekcije 166 (sem je spadala vas Miklavž) je bil nadporočnik Werthenpreis. Ta je zapisal, da je vas pol ure hoda oddaljena od Dogoš, Loke in Dobrovca, ter 20 minut od Škok. Kot trdni zgradbi v vasi je zabeležil masivno cerkev z obzidjem, ki je tedaj spadala k župniji sv. Janeza (Šent-

⁹³ Karto je napravil dvorni in vojni tesarski mojster Janez Jurij Flexner. Legenda: 4. Dogoški otok, 5. Vas Zgornja Kungota, 7. Miklavž, 8. Dogoški jez, ki ga vzdržuje grof Zwickl-Khisl zaradi varovanja svojega mlin in ribnika, 9. in 10. Zwickl-Khisl mlin in ribnik. Glej: Radovanovič, Karta sporne posesti, str. 63–66.

Miklavž na karti iz druge polovice 18. stoletja, zaselek, detajl (Slovenija na vojaškem zemljevidu, sekcija 166).

Karta gospostev in imenj na spodnjem Štajerskem, detajl (Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte).⁹⁴

⁹⁴ Na karti sta označeni gosposčini, h katerima je nekdanji Miklavž. Ankenstein je današnji Borl, Windenau pa je Betnava. Označen je tudi Wurmberg oziroma današnji Vurberk, kamor se je z vasi praktično do srede 16. stoletja stekala (proseni) desetina.

janž), in majhen plemiški gradič.⁹⁵ Od zaselka je do Dogoš vodila tudi pot skozi Miklavške travnike, ki se je začela z lesenim mostom čez postrvni potok.

⁹⁵ *Dieses Dorf hat ... eine mas. Kirche mit einer derley Mauer umgeben, so zur Pfar St. Job. gehörig, dann ein kleines edl Schlössl.* Glej: Rajšp, Kološa, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, Opisi, str. 117.

Jezero (mišljeni so seveda vodni izviri) je izviralo pod vasjo Dogoše, pri Miklavžu oblikovalo dva majhna ribnika, nato pa 4–5 čevljev širok in dva čevlja globok potok, ki ga ni bilo mogoče – razen preko mostov – prekoračiti niti s konjem niti z vozom. Mlin na tem potoku je bil običajen kmečki mlin.

Drava je bila tedaj deroča od Pobrežja pa vse do konca te sekcije pri Staršah. Reka, s peščenim in kamnitim dnom, je bila pri srednjem vodostaju globoka tudi do 6–7 čevljev, pri nizkem vodostaju pa je oblikovala še več sipin, kot jih je že tako bilo nanošenih. Rokavi, ki jih je oblikovala pri Zrkovcih, Rošnji in Staršah, so bili globoki do tri čevlje, različno široki ter prevozni z majhnimi plovili. Miklavški oziroma Dolgi travniki so bili izpostavljeni poplavam, zato so bili večinoma močvirnati, le poleti je bilo področje v celoti suho.

Cesta od Ptuja proti Mariboru, ki je vodila vzdolž teh vasi in se je pri Miklavžu obrnila na levo v gozd, je bila široka štiri korake, imela je peščena tla in je bila uporabna v vsakem času. Bila je redno vzdrževana in v dobrem stanju. Tudi ostale poti med vasmi so bile peščene in prevozne skozi vse leto. Ob glavni cesti proti Mariboru je bil na točki, kjer je pot vodila do zaselka, postavljen lesen križ.⁹⁶

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Fond župnije Hoče, škatla 14, urbar hoške župnije iz leta 1599.

OBJAVLJENI VIRI

Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (GZS), knjiga II (l. 801–1000)*, listina št. 296. Ljubljana : Leonova družba, 1906.

Kos, Franc: *GZS, knjiga III (l. 1001–1100)*, listina št. 408. Ljubljana : Leonova družba, 1911.

Kos, Franc: *GZS, knjiga IV (l. 1101–1200)*, listina št. 183. Ljubljana : Leonova družba, 1915.

Mell, Alfred: *Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter*. Wien, Leipzig : W. Braumüller, 1910.

Mlinarič, Jože: *Gradivo za zgodovino Maribora (GZM), zvezek V, Listine 1371–1415*, listina št. 65. Maribor : Pokrajinski arhiv, 1979.

Mlinarič, Jože: *GZM, zvezek XII, Listine 1551–1599*, listina št. 22. Maribor : Pokrajinski arhiv, 1986.

Mlinarič, Jože: *Zbirka listin: 1246–1865*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 1987.

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (gl. urednik Vincenc Rajšp), *Karte* (sekciji 165 in 166). Ljubljana : ZRC SAZU in ARS, 2000.

Rajšp Vincenc, Kološa Vladimir: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Opisi, zvezek 6*. Ljubljana : ZRC SAZU in ARS, 2000.

Starzer, Albert: *Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark von 1421–1546*. Graz : Historische Landes-Comission, 1902.

Vischer, Georgius Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae, 2. zvezek (O–Z)*. Graz : Akademische Druck – und Verlagsanstalt, 1975.

Zahn, Joseph von: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, II. Band (1192–1246)*. Graz : Verlag des Historischen Vereines für Steiermark, 1879.

LITERATURA

Blaznik, Pavle: *Historična topografija Slovenije II, Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500, 2. knjiga (N–Ž)*. Maribor : Obzorja, 1988.

Bračič, Vladimir: Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1542. *Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN)*, 38 (n. v. 3), 1967, str. 25–74.

Ciglencečki, Marjeta: Družini Leslie in Herberstein ter oprema njihovih gradov Hrastovec, Vurberg in Ptuj. *Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu* (ur. Marjeta Ciglencečki in Maximilian Grotthaus). Ptuj : Pokrajinski muzej Ptuj, 1992, str. 43–52.

Curk, Jože, Premzl, Primož: *Mariborske vedute*. Maribor : Umetniški kabinet Primož Premzl, 2004.

Debenjak, Doris, Božidar in Primož: *Veliki nemško-slovenski slovar*. Ljubljana : DZS, 1995.

Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448: ein biographisches Lexikon (iz. Erwin Gatz in Clemens Brodtkorb). Berlin : Duncker & Humblot, 2001.

Hozjan, Andrej: Mariborsko prebivalstvo do srede 18. stoletja. *Studia Historica Slovenica (SHS)*, 2, 2002, št. 1, str. 11–41.

Hozjan, Andrej: Mariborsko mesto med 16. in 18. stoletjem. *SHS*, 6, 2006, št. 2–3, str. 309–323.

Hozjan, Andrej: Mariborska vojnopoštna postaja in poštarji v 16. stoletju. *ČZN*, 70 (n. v. 35), 1999, št. 1–2, str. 101–120.

Hozjan, Andrej: Vojak na krajini. Prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574). *Ormož skozi stoletja V*, 1. knjiga (ur. Marija Hernja Masten). Ormož : občina Ormož, 2005, str. 226–245.

⁹⁶ Prav tam, str. 115–118 in 268.

- Kanop, Maja: Drava – nekdanj plovna reka. *Drava nekoč in danes. Zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika* (ur. Peter Macuh). Maribor : Obzorja, 2000, str. 155–196.
- Klasinc, Peter Pavel: Arhivsko gradivo za zgodovino občine Miklavž. *Zbornik občine Miklavž na Dravskem polju* (ur. Marjan Žnidarič). Miklavž : občina Miklavž, 2001, str. 9–16.
- Kolar, Tone, Žnidarič, Marjan: Župnija sv. Miklavža. *Zbornik občine Miklavž na Dravskem polju* (ur. Marjan Žnidarič). Miklavž : občina Miklavž, 2001, str. 179–184.
- Koropec, Jože: Miklavž na Dravskem polju do sredine 18. stoletja. *Zbornik občine Miklavž na Dravskem polju* (ur. Marjan Žnidarič). Miklavž : občina Miklavž, 2001, str. 71–98.
- Koropec, Jože: Srednjeveški Vurberk. *ČZN*, 39 (n. v. 4), 1968, str. 117–136.
- Koropec, Jože: Slovenski del Štajerske v davčnem seznamu glavarine leta 1527. *ČZN*, 59 (n. v. 24), 1988, št. 2, str. 216–277.
- Koropec, Jože: Med Dravo in Dravinjo v 16. stoletju. *Ptujski zbornik V. Ptuj : Skupščina občine*, 1985, str. 345–358.
- Koropec, Jože: Iz zgodovine Razvanja do leta 1700. *ČZN*, 57 (n. v. 22), 1986, št. 1, str. 24–31.
- Koropec, Jože: Miklavž na Dravskem polju v srednjem veku. *Poetovio-Ptuj, 69–1969. Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici* (ur. Vladimir Bračič). Maribor : Obzorja, 1969, str. 92–94.
- Koropec, Jože: Imenjska cenitev 1542 in Dravsko polje. *Ptujski zbornik IV* (ur. Jože Curk). Maribor : Obzorja, 1975, str. 195–199.
- Koropec, Jože: Hoška davnina do srede 17. stoletja. *Hoče 850: območje hoške prazupnije I* (ur. Jakob Fridl). Hoče : Krajevna skupnost, 1996, str. 127–216.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu: veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor : Obzorja, 1985.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom: odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana : ZRC SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: Pot na Avalon. *Zgodovinski časopis* (ZČ), 51, 1997, št. 2 (107), str. 165–186.
- Kos, Dušan: *Imago Iustitiae*. Ljubljana : ZRC SAZU, 1994.
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana : ZRC SAZU, 1998.
- Kosi, Miha: Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? (*Civitas Pettauia, Carnium/Creina* in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku). *ZČ*, 59, 2005, št. 3–4 (132), str. 269–331.
- Kovačič Fran, *Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis*. Ljubljana : Matica Slovenska, 1926.
- Marolt, Janez: Področje Maribora v arheoloških obdobjih in antični dobi. *SHS*, 6, 2006, št. 2–3, str. 221–241.
- Mihelič, Darja: *Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih. Historična topografija Slovenije II, Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500, 3. knjiga*. Maribor : Obzorja, 1989.
- Mlinarič, Jože: Historično-topografski oris neposredne okolice srednjeveškega Maribora, I. in II. del. *ČZN*, 71 (n. v. 36), 2000, št. 3 in 4, str. 343–372 (št. 3) in 513–545 (št. 4).
- Mlinarič, Jože: Preteklost območja severno od Razvanja do Drave in od Limbuša na zahodu do Pobrežja na vzhodu v obdobju do leta 1600. *ČZN*, 57 (n. v. 22), 1986, št. 1, str. 32–40.
- Mlinarič, Jože: Mariborsko desno dravsko obrežje in bližnja naselja v srednjem veku. *ČZN*, 70 (n. v. 35), 1999, št. 3, str. 389–417.
- Mlinarič, Jože: Graščina Betnava pri Mariboru. *Kronika*, 24, 1976, št. 1, str. 11–20.
- Mlinarič, Jože: Posest vetrinjske opatije na Štajerskem (ok. 1145 do 1786). *ČZN*, 52 (n. v. 17), 1981, št. 1, str. 38–59.
- Mlinarič, Jože: Vinogradništvo in vinska trgovina na ožjem mariborskem območju do konca 19. stoletja. *ČZN*, 70 (n. v. 35), 1999, št. 1–2, str. 11–37.
- Mlinarič, Jože, Ožinger, Anton: *Župnija in dekanija Hoče (1146–1945), Inventarji I*. Maribor : Pokrajinski arhiv, 1982.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Siebenter Theil*. Graz : Leuschner & Lubensky k. k. Universitäts-Buchhandlung, 1864.
- Orožen, Ignacij: *Das Bisthum und die Diözese Lavant, I. Theil*. Maribor : založba knezoškofovskega lavantinskega ordinariata, 1875.
- Ožinger, Anton: Cerkevna ureditev na desnem bregu Drave, med Pohorjem in Mariborom. *ČZN*, 57 (n. v. 22), 1986, št. 1, str. 41–46.
- Pahič, Stanko: Rimske starine v Miklavžu. *Zbornik občine Miklavž na Dravskem polju* (ur. Marjan Žnidarič). Miklavž : občina Miklavž, 2001, str. 39–70.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München : R. Oldenburg, 1962.
- Radovanovič, Sašo: Karta sporne posesti ob Dravi med gosposčino Ravno polje in Vurberk iz leta 1690. *ČZN*, 75 (n. v. 40), 2004, št. 1, str. 61–67.
- Radovanovič, Sašo: Svet ob reki Dravi. *Drava nekoč in danes. Zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika* (ur. Peter Macuh). Maribor : Obzorja, 2000, str. 66–122.

- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki* (prev. Primož Simoniti). Celovec : Mohorjeva založba, 1991.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark*. Graz : samozaložba, 1822.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že: turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje : Mohorjeva družba, 1990.
- Slekovec, Matej: *Sekelji. Rodoslovna in životopisna razprava*. Ljubljana : samozaložba, 1893.
- Slekovec, Matej: *Vurberg: krajepisno-zgodovinska črtica*. Maribor : samozaložba, 1895.
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Celovec : Mohorjeva družba, 1996.
- Štih, Peter: Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. *ZČ*, 50, 1996, št. 4, str. 535–544.
- Štih, Peter: K predzgodovini mesta Maribor. *SHS*, 6, 2006, št. 2–3, str. 243–260.
- Voje, Ignacij: Turški vpadi na ptujsko območje in njihove posledice. *Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu* (ur. Marjeta Ciglencečki in Maximilian Grothaus). Ptuj : Pokrajinski muzej Ptuj, 1992, str. 21–29.
- Weiss, Norbert: *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Graz : Historische Landeskommission für Steiermark, 2002.
- Zadavec, Dejan: Gospodstvo Borl od nastanka do leta 1801. *Cirkulane: svet Belanov* (gl. ur. Martin Prašnički). Cirkulane : Halo d.o.o., 2005, str. 67–82.
- Zahn, Joseph von: *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*. Wien : A. Hölder, 1893.
- Zupančič, Romana: *Mlini na Dravi in potokih v Mariboru in v njegovi ožji okolici ter mariborski peki med 14. in 18. stoletjem in mariborski mlinarski ceb* (diplomska naloga). Maribor 2001.

S U M M A R Y

Contributions to the early history of Miklavž na Dravskem polju until the end of the 16th century

Miklavž na Dravskem polju was first documented between 1096 and 1105 as "Studenec/Vodnjak/Vrelec" (*uilla Brunne*). At that time, most of the village was under the control of the Spanheims and later their successors, the Styrian dukes,

and part of the territory came into the hands of the Cistercian monastery of Viktring. The mayor of Brunne was first mentioned in the Babenberg urbium around 1227. Judging from urban taxes, wheat, oat, broad beans and millet were the most common crops produced by the subjects. In 1278, there was the first mention of a ducal knight in the village records. In 1237, the Viktring abbot reportedly exchanged (among others) his estates in the village with the Archbishop of Salzburg for a tithe in Carinthia, but as records show, the actual exchange was never made. Namely, a document from 1382 shows that the Viktring monastery continued to have its subjects in the village one and a half century after the exchange was supposed to take place and that by that time the Church of St. Nicholas had already been built there. In 1394, there were three Viktring farms documented in the village. From the mid-15th century onwards, records contained the names of several seigniors whom the duke enfeoffed several plots of land in Miklavž. The first mention of a mill dates back to around 1450, the days of Johann Stubenberg, the lord of Vurberk/Wurmberg, and the first mention of a manor was made three years later in 1453, during the days of Walter Zebinger. Records from this period also mention two settlement nuclei in the village: the older (*Prunn* or "Studenci/Vodnjak/Vrelec") owned by the duke and the settlement nucleus owned by Viktring, which had developed near the Church of St. Nicholas (*sand Nicla*). The duke continued to enfeoff his land in Miklavž until about 1490, when it was granted to the Zekel (Szekely) baronial family, most likely in permanent possession. The aforementioned lot of land was otherwise part of Borl/Ankenstein seignior situated quite a long distance away from the village. The Zekels merged the two settlement nuclei in the village no later than 1542 into a single settlement under the common name Sv. Nikolaj/Miklavž (*sand Nicla/St. Nikolai*) and the patronymic toponym supplanted the thus far used older name. In 1555, Lukas Zekel bought the Viltuš/Wildhaus seignior, which also comprised the independent administrative unit of Betnava. Soon afterwards, he placed the land in Miklavž under the control of Betnava/Windenau, which was expanding its boundaries (and the number of subjects, respectively) on the right bank of the Drava and was situated much closer to Miklavž than Borl. After Luka's death, the inheritance was quickly squandered by his successors. Betnava, which in the meantime had become an independent seignior, merged with Miklavž and passed into the hands of the Herbersteins by 1587.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930(450.36)"14/15"

Prejeto: 6. 10. 2009

Neva Makuc

univ. dipl. italijanistka in zgodovinarica, mlada raziskovalka, asistentka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa – Raziskovalna postaja v
 Novi Gorici, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica
 e-pošta: neva.makuc@zrc-sazu.si

Furlanska historiografija v obdobju humanizma in renesanse

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljeni najvidnejši furlanski historiografi iz obdobja humanizma in renesanse. Ob tem so podane tudi glavne smernice učene "pristne" historiografije v omenjenem obdobju in različne historiografske zvrsti, ki so bile tedaj uveljavljene (deželne zgodovine, mestne kronike, biografije itd.). Prispevek vključuje tudi čim bolj izčrpen pregled del obravnavanih historiografov in objave le-teh.

KLJUČNE BESEDE

historiografija, historiografi, Furlanija, humanizem, renesansa, deželne zgodovine, mestne kronike, biografije

ABSTRACT

FRIULIAN HISTORIOGRAPHY DURING THE PERIOD OF HUMANISM AND RENAISSANCE

The article presents the most visible Friulian historiographers from the period of humanism and renaissance. It also highlights the main guidelines of the scholarly, "genuine" historiography in the period concerned and various established historiographical genres (land histories, town chronicles, biographies, etc.). The contribution, furthermore, includes a concise overview of the works written by historiographers concerned and publications thereof.

KEY WORDS

historiography, historiographers, Friuli, humanism, renaissance, land histories, town chronicles, biographies

Furlanija v obdobju humanizma in renesanse

Za furlansko zgodovino je bilo leto 1420 prelomno. Benetke so se namreč v skladu z novo usmeritvijo, ki je v nasprotju z nekdanjo izključno zagledanostjo v morje težila k obvladovanju kopnega ozemlja (*terraferma*), polastile kneževine oglejskega patriarha. S tem se je zaključilo obdobje ostrih sporov, v katere so že od prejšnjega stoletja bili vpleteni ne le furlanski fevdalci, mesta in sam oglejski patriarh, ampak tudi Benetke in ogrsko kraljestvo. Sledilo je obdobje utrjevanja beneške oblasti. Na furlanskem območju konservativno usmerjena beneška republika ni ukinila fevdalnega ustroja, pa čeprav je bil v nasprotju z njeno tradicionalno trgovini in podjetnosti zapriseženo naravo. Za razbomite furlanske kastelane pa so se razmere povsem spremenile. Politično odločanje je bilo namreč skoncentrirano izključno v rokah beneške oligarhije, ki je oblast izvajala preko namestnika v Vidmu. V tem gre iskati tudi enega izmed glavnih vzrokov, da se je plemstvo beneške Furlanije nenehno spogledovalo s habsburškim dvorom. Habsburški vladarji plemičem niso le omogočili dostopa do najvišjih upravnih in vojaških funkcij, ampak so sami s svojim načinom življenja in vladanja utelešali tudi njihove ideale. Furlanski deželni zbor, t. i. furlanski parlament (*parlamento*), ki je združeval predstavnike cerkvenih dostojanstvenikov, klera in mest, v obdobju beneške vladavine ni bil ukinjen, vendar je ostal povsem odrezan od političnega odločanja. V gradovih in mestnih palačah starih kastelanskih rodbin pa se je ohranjal melanholičen spomin na nekdanji pomen tega zbora, ki je, kot je poudaril že Sergij Vilfan, imel večji pomen kot deželne veče na slovenskem ozemlju, in bolj poudarjene elemente "razvitejše stanovske države".¹ Politični zemljevid se je ponovno spremenil po izumrtju dinastije goriških grofov leta 1500. Njihovo dediščino so si prisvojili Habsburžani ob velikem razočaranju svojih tekmecev, Benečanov, ki pa so od konca 15. stoletja dalje obvladovali položaj oglejskega patriarha.

Presenečenj pa ni bilo konec. V 15. stoletju so prebivalci Furlanije poleg omenjenih političnih sprememb doživeli še eno novo, zelo bridko izkušnjo, bližnje srečanje z Otomani. Po večdesetletnem obdobju relativnega miru, ki je sledil beneški osvojitvi, so namreč v letih 1472, 1477, 1478 ter 1499 na lastni koži doživeli silovitost njihovih vpadov in opustošenje, ki so ga le-ti pustili za seboj. Turbulentno dogajanje na območju, kjer je prebivalstvu življenje oteževal tudi zelo skromen življenjski standard, se je nadaljevalo še v naslednjem stoletju, ki sta ga prav tako zaznamovala nasilje in prelivanje krvi. Leta 1508 je namreč izbruhnila prva habsburško-beneška vojna. Istega leta so sledile beneške

osvojitve območja vse do Postojne in večine habsburške Istre, premirje ter sklenitev cambraijske lige, ki je povezovala cesarja Maksimilijana, Ferdinanda Aragonskega, francoskega kralja Ludvika XII. in kasneje še papeža Julija II. V bojih, ki so sledili so Habsburžani pridobili nazaj svoja in še nekatera beneška posestva. Leta 1516 je bilo podpisano premirje in mirovni sporazum v Noyonu med Španijo, Francijo ter Benetkami, leta 1521 pa še mirovni sporazum v Wormsu med Habsburžani in Benečani. V skladu s slednjim so Habsburžani pridobili bovško in tolminsko območje, Oglej, Marano, Gradiško, Krmin, Brda in vasi ob desnem bregu Soče, Benečani pa Pordenone, Belgrado, Codroipo in Castelnovo, dotedanje habsburške enklave na beneškem ozemlju.² Med omenjeno vojno, leta 1511, je Furlanijo pretresel tudi silovit upor. Revni meščani in kmetje so v Vidmu in raznih drugih krajih napadli plemiške rodbine ter njihove gradove in palače. V ozadju teh nemirov je bilo sovraštvo med pripadniki dveh frakcij. Zamberlani so pod vodstvom zelo vplivnega plemiča Antonija Savorgnana zagovarjali interese videmskega meščanstva in kmečkega prebivalstva ter podpirali beneško vladno, medtem ko so se strumieri, med katere je sodil velik del kastelanov, spogledovali s Habsburžani.

Humanistična historiografija

Glede humanistične historiografije se pogosto v prvi vrsti podčrtuje zgledovanje po antičnih modelih, zlasti pri Livijevi retorični historiografiji, Svetonijevih življenjepisih cesarjev, pa tudi pri delih Salustija in propagandno obarvanih spisih Julija Cezarja. Historiografi iz obdobja humanizma in renesanse niso le ostali zvesti veri v antične avtoritete kakor poprej srednjeveški avtorji, posnemanje izbranih antičnih avtorjev je dobilo veljavo prave historiografske norme. V skladu s kultom antike in njene civilizacije, ki je s humanizmom obvladal miselni svet evropskih učenjakov, so humanistični zgodovinopisci kot neizpodbitno verodostojna sprejemali poročila antičnih piscev. Le-te so postavili na piedestal, s katerega so jih šele stoletja kasneje dokončno odstavili razsvetljenci s svojim zavračanjem tradicije. Opustili pa so se, vsaj v velikem delu italijanskega zgodovinopisja, tisti srednjeveški historiografski vzorci, ki so preko krščanskega okvira šestih obdobj svetovne zgodovine in štirih svetovnih kraljestvih podajali izrazito teološko obarvano sliko preteklosti. Snov, urejena v obliki analov, se je po zgledu rimske in grške historiografije, natančneje Tukididovega dela, omejevala na vojaške in politične dogodke. Dogajanje pa so obvladovali pomemb-

¹ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 207.

² Trebbi, *Il Friuli*, str. 90–96, 104–106; Simoniti, *Fanfane nasilja*, str. 136; Štih, Simoniti, *Slovenska zgodovina*, str. 168–169.

ni posamezniki. Pogosto so v pripoved bili vključeni tudi izmišljeni in retorično zelo izdelani govori eminentnih posameznikov. Opaziti je tudi določen odmik od poročil o čudežih in od legendarnih vsebin. Tovrsten odmik pa je neredko izgubil koherenco v primerih, ko so legende in čudeži služili avtorjevim argumentom in namenom. V nekaterih primerih je želja po utemeljevanju lastnih argumentov privedla celo do falsificiranja virov, kot si ga je na primer v 15. stoletju omislil zloglasni Giovanni Nanni oziroma Annio da Viterbo.³

Humanistična historiografija na območju Furlanije in Marco Antonio Sabellico

Glede novoveških furlanskih historiografskih del velja poudariti, da s svojo številčnostjo razkrivajo dovzetnost pripadnikov furlanskega višjega sloja za preučevanje preteklosti in zlasti za erudicijo. Furlanijo je humanistično gibanje doseglo v 15. stoletju, s polstoletno zamudo. Omogočilo je občuten napredek na historiografskem področju, saj so v 16. stoletju bili postavljeni temelji furlanske historiografije.⁴ Eden izmed glavnih centrov, od koder se je

širilo humanistično gibanje, so bile Benetke. Kot začetnik humanističnega zgodovinopisja na območju beneške republike slovi humanist Marco Antonio Coccio, imenovan Sabellico (1436–1506)⁵ iz Vico-vara v bližini Rima. Kot učitelj retorike je deloval tudi v Vidmu, najverjetneje med letoma 1473 in 1484. Kasneje je postal profesor v Benetkah in uradni historiograf beneške republike. Kot je poudaril Giuseppe Trebbi, so njegova dela predstavljala napredek na področju historiografije, pa čeprav jih je označevala želja po ugajanju beneškim oblastem, nekatere nedoslednosti, na primer kronološke navedbe, ter široko sprejemanje mitskega izročila.⁶ Nekaj del je posvetil tudi zgodovini Furlanije. Leta 1482 oziroma 1483 je bilo v Vidmu objavljeno njegovo delo *De vetustate Aquileiensis patrie*, ki je bilo že v naslednjem stoletju deležno tudi italijanskega prevoda z naslovom *Dell'antichità d'Aquileia* (objavljen v *La seconda parte de le historie del Biondo, ridotte in compendio per Lucio Fauno. Commentarii di Rafael Volaterrano delle cose d'Italia. Marc'Antonio Sabellico dell'antichità d'Aquileia, & del sito di Vinegia* (Venetia 1544)). V delu, ki je bilo deležno finančne podpore Vidma, je poveljeval mesto Videm in njegovo zgodovino ter trdil, da je antični Forum Iulii ležal na območju Zuglija, ne Čedad.⁷ Sabellico je utemeljil izročilo, da so Videm ustanovili sami Huni med obleganjem antične Akvileje. Posledično je mesto imenoval *Hunnium*.⁸ Delo je mogoče vključiti v vrsto podobnih del, ki so v 15. in 16. stoletju v humanističnem slogu slavila zgodovino posameznih italijanskih mest ali knežjih rodbin. Delo je bilo večkrat natisnjeno, in sicer v Sabellicovih *Opera* (Venetiis 1502) in *Opera omnia* (Basileae 1560), v zbirki *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae* Johanna Georga Graevija (Lugduni Batavorum 1722) ter kot samostojna publikacija leta 1514 v Benetkah in leta 1600 v Frankfurtu.⁹

Marco Antonio Sabellico (*Sabellicove Istorie Veneziane, Venezia, 1747, antiporta* (Biblioteca Statale Isontina, Gorizia)).

⁵ O Sabellicu in njegovemu delu je na voljo precej literature, na primer: Trebbi, Iacopo di Porcia, str. 134–135; Tateo, Coccio, str. 510–515; Fueter, *Storia della storiografia*, str. 39–45; Marchetti, *Il Friuli*, str. 1012; Valentinelli, *Bibliografia del Friuli*, str. 12–13; Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante*, str. 3–5, 187–192; Jacoviello, *Storia e storiografia*, str. 127; Zancan, Venezia e il Veneto, str. 661–662; Scaloni, Introduzione, str. 20–21; *Dizionario biografico friulano*, str. 713.

⁶ Trebbi, Iacopo di Porcia, str. 134.

⁷ Sabellico, *De vetustate Aquileiensis patrie*, lib. I, IV.

⁸ Že v 18. stoletju je Paolo Fistulario domneval, da je Sabellico omejene trditve izpeljal iz romana, ki naj bi ga v provansalskem jeziku leta 1368 spesnil Niccolò di Giovanni da Casola. Roman je bil kasneje preveden v italijanski jezik, v t. i. *volgare*, in objavljen v Ferrari leta 1568 pod imenom Tommaso d'Aquileia, ki naj bi bil tajnik patriarha Nicete. Sabellico naj bi se oprl na trditve, da je Atila prisilil deset tisoč kristjanov v gradnjo gradu, ki naj bi se imenoval *Castello de' Cattivi* in naj bi še vedno obstajal ter se imenoval po Hunih (Fistulario, *Discorso sopra la storia*, str. XLVII–XLIX).

⁹ V zbirki *Italia illustrata* (Taurini 1527) pa je bila objavljena le prva in del druge knjige.

³ Fueter, *Storia della storiografia*, str. 11–153, 248, 251.

⁴ Mor, *Uno sguardo*, str. 17.

Omeniti je potrebno še štiri Sabellicove pesnitve, ki navdih črpajo iz furlanske preteklosti, in sicer *Carmen in caedem Sontiacam*, *Carmen in Carnicum incendium* glede otomanskih vpadov, *Carmen in munitionem sontiacam* glede beneškega utrjevanja meje ob Soči in *Carmen in Hunni originem* glede ustanovitve Vidma.¹⁰ Več del je posvetil zgodovini Benetk, na primer *Rerum Venetarum Decades* (Venetiis 1487), *De Venetis magistratibus liber unicus* (Venetiis 1488), *De situ urbis Venetae* (Lugduni Batavorum 1722) ter *Historia rerum Venetarum ab urbe condita libri XXXIII* (Venetiis 1487, Basileae 1556, Basileae 1670).¹¹ V njih je poveljeval Benetke in njeno zgodovino. Napisal pa je tudi svetovno zgodovino, ki nosi naslov *Rapsodiae historiarum enneadum* (Lugduni 1535) in seže od antike do leta 1504. Poudariti velja, da slednje delo predstavlja izjemo v okviru italijanske humanistične historiografije, saj je le-ta zavračala zvrst svetovnih zgodov, ki so se tesno navezovala na srednjeveško, teološko koncepcijo zgodovine.¹² Delo je bilo objavljeno v Benetkah med letoma 1498 in 1504 ter ponovno v Parizu v letih 1527 in 1529. Zbirka Sabellicovih zgodovinskih anekdot *Exempla* pa je bila objavljena v Benetkah leta 1507. Sabellicovo najpomembnejše delo, posvečeno furlanski zgodovini, *De vetustate Aqvileiense patrie*, izstopa zaradi zvrsti, kateri pripada. Sabellico je namreč sestavil prvo sklenjeno predstavitev furlanske zgodovine od najstarejših časov do sočasnega obdobja, ki se osredotoča na konvencionalno historiografski temi vojaške in politične zgodovine. Sabellico je za opisom Furlanije podal kronološko urejeno pripoved o zgodovini območja, ki seže od antičnega obdobja preko dogajanja v času forojulskega vojvodstva in kasnejše kneževine oglejskih patriarhov ter prehoda pod beneško oblast do otomanskih vpadov v Furlanijo na koncu 15. stoletja. Omenjene zgodovinske etape so ostale stalnica tudi pri kasnejših deželnih zgodovinah. Slednje pa se razlikujejo od Sabellicovega dela v gledišču, iz katerega izhajajo. Večina kasnejših historiografov je namreč pripadala furlanskemu plemiškemu sloju in je posledično zlato dobo furlanske zgodovine iskala v obdobju kneževine oglejskega patriarha, ko je plemstvo za razliko od kasnejšega beneškega obdobja imelo moč in vpliv. Posledično je marsikateri historiograf svoje delo zaključil s koncem posvetne oblasti oglejskih patriarhov, torej z obdobjem okrog leta 1420. Drugačno gledišče pa označuje Sabellicovo delo, ki seže vse do otomanskih vpadov, torej tudi v obdobje beneške oblasti.

Frontispic italijanskega prevoda Sabellicove beneške zgodovine, *Istorie Veneziane*, Venezia, 1747 (Biblioteca Statale Isontina, Gorizia).

Dolgo časa pozabljeni Andrea Franceschinis

Sabellicovemu delu kronološko pripada primat pri sestavi prve sklenjene predstavitve furlanske zgodovine. Njegovo delo *De vetustate Aqvileiense patrie* je bilo namreč objavljeno že v osemdesetih letih 15. stoletja, kljub temu pa je Giuseppe Vale kot avtorja prvega poznanega priročnika furlanske zgodovine označil guminskega notarja Andrea Franceschinisa (tudi Antonio Gemonese; um. pred 1521).¹³ Delo, ki ga je Jacopo di Porcia imenoval *De Illustratione Patriae*, je v 18. stoletju veljalo za izgubljeno, saj sta ga zaman iskala učenjaka Giovanni Giuseppe Liruti in Giuseppe Bini. Kasneje pa je prišlo na dan več kopij, shranjenih v videmskem kapiteljskem arhivu, v nadškofijski knjižnici v Vidmu, v beneški nacionalni knjižnici Marciani ter naposled tudi v videmski mestni knjižnici. Kratko delo, ki nosi naslov *De Carnica Regione Illustratio*, je bilo sestavljeno okrog leta

¹⁰ Glede objav in prevodov omenjenih poezij: Makuc, *De restitutione patriae*, str. 3–4.

¹¹ Slednje delo je izšlo tudi v italijanskem jeziku pod naslovom *Le historie vinitiane* ([Venezia] 1594, Vinegia 1558 in v *Degli storici delle cose veneziane i quali hanno scritto per pubblico decreto* (vol. I, Venezia 1718)).

¹² Fueter, *Storia della storiografia*, str. 36–37.

¹³ Nekaj osnovnih podatkov o Franceschinisu: Monticoli, *Cronaca*, str. 74; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. I, str. 444–447; Manzano, *Cenni*, str. 98; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 464; Vale, *Il più antico manuale*, str. 7–21; Marchetti, *Il Friuli*, str. 226–227, 968–969; *Dizionario biografico friulano*, str. 361.

1508 na osnovi gradiva, ki ga je kot dolgoletni kanc-ler furlanskega parlamenta (*cancelliere della Patria del Friuli*) imel na razpolago. Pomen dela je ponovno razkril šele članek *Il più antico manuale di storia del Friuli*, ki ga je Giuseppe Vale objavil v letih 1934 in 1935 v *Atti dell'Accademia di Udine*. Spomin na Franceschinisov prispevek je do tedaj ostal zastrt zaradi usode, katero je le-ta doživel. Guminski notar je namreč svoje delo predložil v oceno mecenu Jacopu di Porciji, ki je delo pohvalil, a avtorju, kot je razvidno iz več njegovih pisem, ni oprostil sklicevanja na splošno od sodobnikov cenjeno, a za furlanske kastelane nesprijemljivo Sabellicovo delo *De vetustate Aquileiensis patrie*. Izstopa pismo, ki ga je Jacopo di Porcija poslal Giovanniju Battisti Uraniju, ki je prijateljaval tudi s Franceschinisom. Uranija je prosil, naj mu priskrbi še en rokopis Franceschinisovega dela, ker mu je svojega vzel brat. Ob tem ga je tudi prosil, da naj o njegovi želji ne obvesti Franceschinisa. Očitno mu je ponos preprečeval odkrito priznanje, da si kljub kritiki, katero je izrekel na račun dela, le-tega želi ponovno imeti na razpolago. Ob tem je ponovno izrazil globoko nezadovoljstvo nad dejstvom, da je Franceschinis sledil Sabellicovemu delu ter dodal, "ampak ti dobro veš, ali je to res, in veš tudi, komu na ljubo je [Sabellico] napisal tisto knjigo".¹⁴ Pripomba izstopa, ker odraža ne le že tedaj razširjeno mnenje, da je delo Sabellica, ki je postal celo uradni beneški historiograf, zelo pristransko ali celo apologetično, temveč tudi dejstvo, da si tega mogočen in bogat kastelan ni drznil odkrito napisati. Franceschinisovo delo ni bilo objavljeno, Porcia pa je kasneje podprl delo Giovannija Candida, ki je med drugim domnevno črpal tudi iz Franceschinisovega dela. Za izgubljenega pa velja Franceschinisov spis o otomanskih vpadih v Furlanijo konec 15. stoletja in spis *Annales Rerum memorabilium quae nostra tempestate occurrerunt*.

Deželno zgodovino pisje in Giovanni Candido

Deželne zgodovine so bile odraz razmer, ko je postopoma na račun kampanilizma na pomenu pridobivala zavest o pripadnosti obsežnejšemu območju, pri kateri se je pogled razprostiral preko mestnega zvonika. Delo jurista Giovannija Candida (ok. 1450–1528)¹⁵ sodi med prave deželne zgodovine,

Fontispic Candidovih *Commentarii de i fatti d'Aquileia*, Venetia, 1544 (Biblioteca Statale Isontina, Gorizia).

saj je v njem deželna zavest že prevladala nad lokalnimi interesi in čustvi. Candido je bil član premožne videmske plemiške rodbine in eden izmed vodilnih članov stranke strumierov, ki je za las ubežal smrti v uporu leta 1511. Sestavil je *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, v katerem po tipično humanističnemu naslovu sledi sklenjena predstavitev furlanske zgodovine od najstarejših časov do leta 1518. Delo je nastalo na podlagi gradiva, ki ga je zbral sam, ter podatkov, ki so mu jih posredovali drugi učenjaki kot Antonio Belloni, Jacopo di Porcia, Gregorio Amaseo, Pietro Passerino in verjetno še drugi. Candido je črpal iz raznih srednjeveških del, na primer iz Julijanove kronike, pa-

¹⁴ Vale, *Il più antico manuale*, str. 14–15 (*ma tu ben sai se ciò sia vero, e sai ancora per far piacere a chi egli abbia scritto quel libro*).

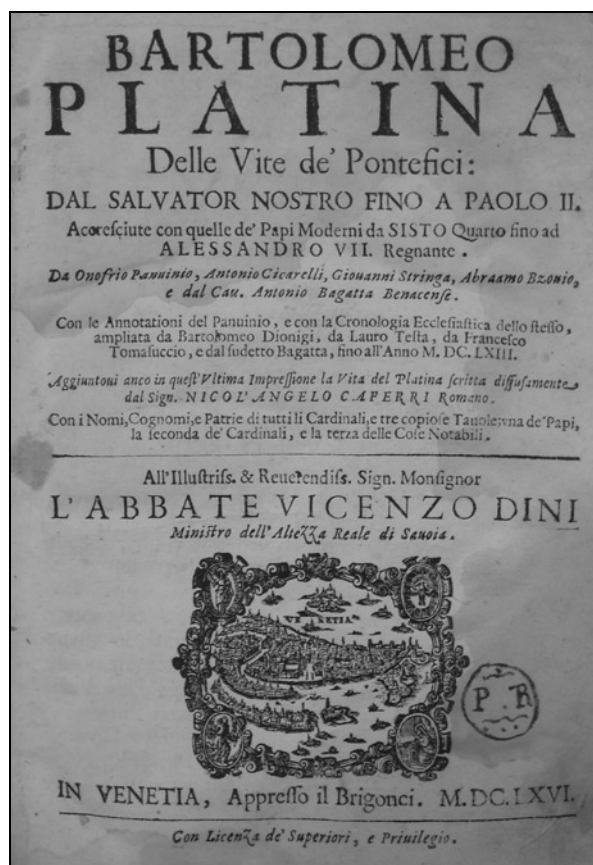
¹⁵ O Candidovem življenju in delu: Capodagli, *Vdine illvstrata*, str. 337; Cieco, *Cronica*, str. [35]; Ciconi, *Udine e la sua provincia*, str. 329; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. I, str. 405, vol. II, str. 218–225; Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante*, str. 12; Vale, *La dimora di Dante*, str. 106; Formentini, *La Contea*, str. 12; Ceruti, *Prolegomeni*, str. LII–LV; Manzano, *Cenni*, str. 47–48; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 459; Marchetti, *Il Friuli*, str. 207–210; Ricciardi, Candido, str. 783–784; Someda, *Notariato friulano*, str. 63–

64; *Dizionario biografico friulano*, str. 144–145; Makuc, *L'opera storiografica Commentariorum*, str. 43–64; Makuc, *Historiografsko delo Commentariorum*, str. 5–27.

triarhalnih kronik in poročila o potovanju sv. Odo-rika Pordenonskega v vzhodno Azijo, in tudi humanističnih del, na primer Platinove biografije papežev. Delo je bilo objavljeno v Benetkah leta 1521 pod pokroviteljstvom Jacopa di Porcije. O pomenu dela priča tudi dejstvo, da je bilo že dve desetletji kasneje deležno italijanskega prevoda, ki je izšel v Benetkah leta 1544 pod naslovom *Commentarii dei fatti d'Aquileia libri otto*. Prevod je prispeval k temu, da so iz Candidovega dela podatke črpali številni kasnejši historiografi.¹⁶

Biografska zvrst (življenjepisi) in Antonio Belloni

Že Candidova želja, da bi presegel rivalstvo med Vidmom in Čedadom, je odraz tega, da se je vedno bolj uveljavljala deželna identiteta. Prebivalstvo območja, na katerem se je pred začetkom 15. stoletja razprostirala kneževina oglejskega patriarha, je dojemal kot zaključeno skupino, katero imenuje *natio foroiuliensis* oziroma *Foroiulienses*. Obravnavana zvrst kaže precej analogij z življenjepisi, ki se skoraj izključno omejujejo na poglavarje oglejske cerkve. Obe zvrsti sta izhajali iz serije posameznih patriarhov s tem, da deželne zgodovine sledijo tudi vladi posameznih forojulskih vojvod. Življenjepisi se omejujejo zgolj na geste patriarhov, ki pa jih predstavljajo v zelo zaokroženi obliki in se podobno kot srednjeveške geste osredotočajo na čas, ko so le-ti bili na čelu oglejske cerkve. Obzorje, ki ga omenjeni zvrsti pokrivajo pa je eno in isto, Furlanija oziroma območje, na katerem se je razprostirala posvetna oblast patriarhov. Glede gest velja podčrtati, da je razvoj sledil italijanski humanistični historiografiji, ki je biografijo uvrščala med zvrsti, ki so bile deležne posebne pozornosti. Biografije so pogosto združevali v zbirke podobno, kot so to počeli že v antiki in v srednjem veku. Spomniti se velja na primer na zbirko biografij slavnih mož, katero je v 14. stoletju napisal Francesco Petrarca. Humanistična biografija se je navdihovala pri Svetonijevih biografijah rimskih cesarjev. Zbirke biografij pa so se lahko ubadale zgolj z eno dinastijo, s čimer je že govora o dinastični historiografiji, ki je bila posebno priljubljena v tem obdobju. Tipičen tovrsten prispevek je sestavil Giorgio de' Merlani, imenovan Merula, ki je po naročilu mecena Ludovica Mora napisal zgodovino njegovih domnevnih prednikov, Viscontijev. Omenjeno delo je izšlo prvič v Milanu leta 1500 pod naslovom *Antiquitates Vicecomitum libri X*. Pred tem pa je nastalo že delo Bartoloma Sacchija, imenovanega Platina, ki je v delu *Vitae*

Frontispic Platinovega dela *Delle vite de' pontefici dal Salvator nostro fino a Paolo II*, Venetia, 1666 (Biblioteca Statale Isontina, Gorizia).

Ponfificum (Venetiis 1479) strnil zgodovino papeštva od Kristusa do Pavla II. Ni sledil seriji članom neke dinastije, temveč seriji posameznikov, ki so se zvrstili na apostolskem sedežu.¹⁷ Platinovo delo, na katerega so se mnogi furlanski historiografi tudi vsebinsko opirali, je ponujalo odlični vzor pri pisanju biografij oglejskih patriarhov.

V zvezi z biografsko zvrstjo ni mogoče spregledati humanista in videmskega meščana Antonija Bellonija (Antonius Bellonus, Bellone; 1480–1554),¹⁸ ki je slovel kot najboljši furlanski latinski prozni pisec. Opustil je očetov priimek Stringario in

¹⁶ Candidovo delo je bilo ponovno objavljeno v Greviusovi zbirki virov *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae* (Leiden 1722) ter leta 1740 v Rimu. Prevod je ponovno izšel še v Pradamanu leta 1926 in v Bolgini 1969, posamezni odlomki pa v Vidmu leta 1884.

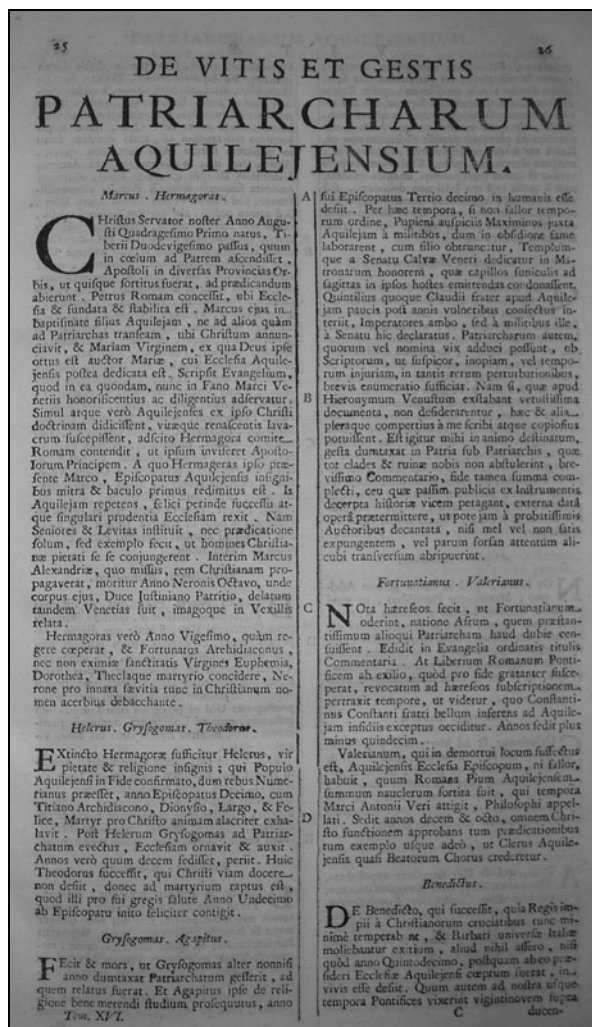
¹⁷ Fueter, *Storia della storiografia*, str. 57–58, 61–63, 120–122.

¹⁸ O življenju in delu Antonija Bellonija: Capodagli, *Vdine illustrata*, str. 94; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. II, str. 225–237; Liruti, *Ad historiolam*, str. 7; Ciconi, *Udine e la sua provincia*, str. 325; *Gradiivo za zgodovino*, knj. 3, str. LXXVI; Marchetti, *Il Friuli*, str. 254–259; Tremoli, *Letteratura in lingua latina*, str. 1140–1144; Ceroni Cadoresi, *Letteratura italiana in Friuli*, str. 49–50; Manzano, *Cenni*, str. 34; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 457; Potthast, *Repertorium*, II, Fontes A–B, str. 477; Paschini, *Un codice*, str. 183–184; *Dizionario biografico friulano*, str. 70–71; Maniassi, Antonio Bellone, str. 143–170; Petrucci, Belloni Antonio, str. 768–769; Tassini, *La rivolta del Friuli*, str. 147–148; Somenza, *Notariato friulano*, str. 59–63.

sprejel priimek matere, pripadnice plemiške rodbine Belloni ali Bellone.¹⁹ V mladosti je bil pomočnik kardinala Domenica Grimanija, kateremu je za kratek čas sledil tudi v Rim, kasneje pa javni notar in pisar videmskega kapitlja. Leta 1533 je dobil nalogo, da v zvezi s srečanjem v Tridentu, kjer so kasneje reševali, a ne rešili, problem habsburško-beneške meje pripravi gradivo za potrebe beneške republike. Omenjena naloga je zahtevala raziskovanje gradiva, shranjenega v videmskem arhivu. Odlikoval pa se je tudi kot zbiratelj antičnih epigrafskih napisov v Rimu, Trstu in Čedadu. Muratori je na osnovi rokopisa, ki ga je imel na razpolago Apostolo Zeno in je kasneje prešel v hrambo beneške knjižnice Marciana, objavil Bellonijevo delo *De vitis et gestis patriarcharum Aquilejensium* v zbirki *Rerum Italicarum Scriptores* (Mediolani 1730, vol. 16), katero prinaša biografije poglavarjev oglejske cerkve od evangelista Marka do patriarhov Grimani. Preko vit oziroma gest patriarhov je dejansko predstavljena zgodovina Furlanije od antičnega obdobja vse do 16. stoletja. Delo nadaljuje srednjeveško tradicijo gest, a se navdihuje pri italijanski humanistični historiografiji, zlasti biografiki. Kot je bilo že omenjeno, so se biografi pogosto navdihovali pri delih Merule in predvsem Platine. Velja pa poudariti, da so bili humanisti skeptični do čudežev in podobnih izročil zgolj do določene mere, saj so pogosto ohranjali izročila, ki so prispevala k ugledu posameznikov ali dinastij, o katerih so pisali. Platina je na primer v svoje delo vključil pripoved o čudežih, povezanih z življenjem svetega Petra, Merula pa mite o izvoru Viscontijev, pa čeprav je zavrgel celo legendarno izročilo o ustanovitvi Milana.²⁰ Podoben odnos do izročila srečamo tudi v Bellonijevem spisu, ki vključuje izročilo o pridiganju evangelista Marka v Akvileji.²¹ Izročilo, v skladu s katerim naj bi Marko pridigal tudi v samem Ogleju, je bilo namreč tedaj trdno zakoreninjeno. Še v 18. stoletju so ga zagovarjali ugledni eruditi kot Bernardo Maria De Rubeis in Giovanni Giuseppe Liruti.²² Splošno sprejeto prepričanje pa je na primer zavračal Girolamo Tartarotti iz Rovereta v razpravah *De origine Ecclesiae Tridentinae, et primis ejus Episcopis* (Venetiis 1743) in *Dell'origine della chiesa di Aquileja* (Milano 1759).²³ Zagovorniki izročila so se pojavljali še v prvi polovici 19. stoletja (na primer čedajski kanonik in arheolog Michele della Torre e Valsassina).²⁴ Izročilo je prisotno v več zgodnesrednjeveških spisih, v *Liber de episcopis Mettensibus* Pavla

Diakona, v *Passio* sv. Mohorja in Fortunata, v pesnitvi v čast evangelistu Marku, katere domnevni avtor naj bi bil že omenjeni patriarh Pavlin, v diplomu Karla Velikega iz leta 792 v prid oglejski cerkvi ter tudi v dokumentih sinode v Mantovi iz leta 827. Dejansko pa izvira iz obdobja shizme treh poglavij.²⁵ Mnogo cerkvenih ustanov si je kot zavetnika ali ustanovitelja omislila čim bolj imenitnega svetnika, da bi tako povečale lasten ugled. Sklicevanje na ustanovitev oglejske cerkve s strani evangelista Marka je nosilo v sebi tudi težnjo po uveljavljanju prednosti v odnosu do drugih cerkva.

Muratori je v prvi knjigi *Antiquitates Italicae Medii Aevi* (Mediolani 1738, Arretii 1773) kot anonimni objavil Bellonijev spis *De feudis olim per Patriarcham Aquileiensem concessis*, ki na osnovi do-

¹⁹ Marchetti, *Il Friuli*, str. 254.

²⁰ Fueter, *Storia della storiografia*, str. 57, 61–63.

²¹ Bellonus, *De vitis et gestis*, str. 25.

²² De Rubeis, *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis*, str. 3–22; Liruti, *Notizie delle cose*, vol. II, str. 3–19.

²³ Tartarotti, *Dell'origine*, str. 7–184; Bridi, *A' leggitori*, str. 3–5.

²⁴ Torre e Valsassina, *Delle vicissitudini*, str. 3–5.

Prva stran Bellonijevih vit v Muratorijevi zbirki Rerum Italicarum Scriptores, Mediolani, 1730, vol. XVI, col. 25–26 (Biblioteca Statale Isontina, Gorizia).

²⁵ Scaloni, *Due codici civildesi*, str. 39; Paschini, *Storia del Friuli*, str. 28–32; Cuscito, *Il De Rubeis*, str. 75–89.

kumentov iz obdobja med 13. in 16. stoletjem obravnava podeljevanje furlanskih fevdov. Avtorja je razkril šele učenjak Gian Giuseppe Liruti v 18. stoletju.²⁶ Omeniti je potrebno še rokopisna dela, shranjena v videmski mestni knjižnici Vincenzo Joppi, in sicer *Excerpta de diversis per me Antonium Bellonum de Utino notarium matriculatum*, t. i. *Serie cronologica dei fatti storici seguiti nella Patria del Friuli sotto li Patriarchi dall'anno 1273 all'anno 1423*, t. i. *Note su alcune famiglie nobili friulane*, t. i. *Note storiche estratte dai protocolli notarili* in t. i. *Memoriale di cose storiche friulane*. V Marciani pa se hrani prepis, ki posreduje podatke, ki jih je Belloni zbral za furlansko zgodovino za obdobje med letoma 467 in 1323. Spisal je tudi t. i. *Annales atri*, neke vrste dnevnik, v katerem je poročal o dogajanju v Furlaniji v času divjanja prve habsburško-beneške vojne na furlanskih tleh. Hranijo se v okviru notarskega arhiva v videmskem državnem arhivu. Belloni je pogosto na koncu in ob robu svojih protokolov beležil pomembne videmske dogodke. Dne 1. marca 1511, torej kmalu po znamenitem uporu, je zapustil zapis o omenjenem nemirnem obdobju (*De clade Turriana*). Skupaj s kratkim opisom potresa, ki je istega leta prizadel Furlanijo, ga je objavil Dionisio Tassini v *Nuovo Archivio Veneto* (1920, vol. 39). Mnogi sočasni historiografi, večinoma pripadniki strumierovske stranke, so omenjeni upor predstavljali zelo površinsko, in sicer zgolj kot izbruh besa množice, ki naj bi jo naščuval Antonio Savorgnan. Omenjena protizamberlanska usmeritev se odraža tudi v spisu *Descrittione del sacco MDXI seguito in Udine il giovedì XXVII febbraio*, ki ga je kot anonimnega objavil Giandomenico Ciconi v Vidmu leta 1857. Spisal ga je neznani očivdec. Liruti je domneval, da je avtor Nicolò Monticoli,²⁷ nekateri pa so kot avtorja označili Bellonija.²⁸ Glede na to, da je Belloni kot nekateri drugi sočasni furlanski učenjaki (na primer Gerolamo Roraio in Romolo Amaseo) vztrajno zavračal pisno rabo italijanskega jezika, ki se je opiral na toskanski govor, t. i. *volgare*, in se je vztrajno oklepal latinščine in furlanščine,²⁹ je smiselno možnost Bellonijevega avtorstva zavreči. Zapustil pa je nekaj dodatkov k Julijanovi kroniki in pripravil tudi prepis spisa Ailina di Maniaga. Napisal pa je tudi nekaj pesnitev, dialogov in del pravne narave, na primer o poročnih pogodbah in o notarskem poklicu. Slednji spis je izgubljen tako kot velik del njegove obsežne

zbirke dokumentov in narativnih virov, katero je še v 18. stoletju poznal Liruti. Izrednega pomena pa so številna njegova pisma, napisana v latinskem in furlanskem jeziku ter shranjena v videmski mestni knjižnici Vincenzo Joppi. Pisma ponujajo veliko dragocenega gradiva, pomembnega na primer za preučevanje družinskega življenja.

Mecen in plodovit pisec Jacopo di Porcia

Že zelo dolgo pa velja za izgubljeno delo *De vitis Patriarcharum Aquilejensium*, na katero so se najbrž opirali številni kasnejši historiografi. Napisal ga je avtor, ki je odigral ključno vlogo v tedanjem furlanskem kulturnem razvoju, in sicer Jacopo di Porcia (Iacopo, Giacomo; oblika Portia se je pojavila proti koncu 16. stoletja kot prilagoditev nemški izgovorjavi;³⁰ 1462–1538).³¹ Pripadal je vplivni in starodavni furlanski plemiški rodbini, ki se je nekoč borila proti beneški podreditvi kneževine oglejskega patriarha. Jacopo di Porcia je bil eden izmed prvih laičnih furlanskih kastelanov, ki so se začeli posvečati študiju in književnosti. Posledično je njegovo delovanje in njegova dela zaznamovalo prepletanje dveh svetov, na eni strani veselje do izrazito plemiških razvedril, kakršna sta bila lov in vojskovanje, na drugi pa humanistično zanimanje za zgodovino, književnost, vzdrževanje stikov z raznimi učenjaki in podpiranje le-teh. Pustil je precej spisov različne narave. Izpostaviti velja spise, v katerih je obravnaval otomanske vpade, in sicer spis *De Turcharum Incursione in Vallem Piucam* (objavljen v *Izvestjih Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici* 3/2006), ki opisuje vpad v dolino reke Pivke leta 1522, *De recenti Forojuliensium clade. Anno MCCCCIC Kal. Octobris* (Udine 1881) in *De veteri Forojuliensium clade. MCCCCLXXVII prid. kal. Novembris* (Udine 1881).³² Gre za vire prve roke, saj temeljijo na podatkih, ki jih je Porcia poznal sam ali preko očividcev. Vrsta njegovih del odraža izrazito fevdalno mentaliteto in način življenja. To velja tudi za razpravo *De re militari libri II*, ki je bila prvič natisnjena na začetku 16. stoletja, a baje ni ohranjen več noben knjižni primerek te izdaje. Doživela je velik uspeh. Sledile so namreč številne druge izdaje in več prevodov, celo v angleški jezik. Delo temelji

³⁰ Cavazza, *Lingue, società*, str. 290.

³¹ O življenju in delu Jacopa di Porcije: Liruti, *Notizie delle vite*, vol. I, str. 401–408 (napačno kot letnico Porcijevega rojstva navaja leto 1485); Cavazza, *Le scuole e la vita*, str. 106–107; Trebbi, Iacopo di Porcia, str. 115–141; Manzano, *Cenni*, str. 165; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 473 (po Lirutiju kot letnico smrti navaja leto 1485); Marchetti, *Il Friuli*, str. 222–228; Ruzza, *Letterati illustri di Casa Porcia*, str. 65–66; Torso, *Cenno storico*, str. 20; Tassini, *Fattori di cultura*, str. XXII; Pellegrini, *Genti d'arme*, str. 104–106; *Dizionario biografico friulano*, str. 668.

³² Italijanska prevoda pravkar omenjenih dveh spisov sta izšla pod naslovom *Due invasioni dei Turchi in Friuli* (Udine 1851).

²⁶ Liruti je imel namreč priliko videti originalni spis (Liruti, *Notizie delle vite*, vol. II, str. 234).

²⁷ Liruti, *Ad historiolam*, str. 7; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. II, str. 340.

²⁸ V prepisu omenjenega dela, ki ga hrani knjižnica Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani, je kot avtor naveden prav Belloni.

²⁹ Marchetti, *Il Friuli*, str. 254, 258; Turello, *La cultura in Friuli*, str. 145.

na literaturi, zlasti antični, a tudi na izkušnjah, ki jih je Porcia pridobil kot poveljnik beneških čet oziroma črnide (črne vojske) z območja desnega brega Tilmenta (Tagliamento) v času prve habsburško-beneške vojne. Izrazito tradicionalni pogled na vzgojo mladih plemičev je izrazil v delu *De generosa liberorum educatione*, ki je prvič izšlo v Trevisu leta 1492. Sledilo je več ponatisov. Delo, posvečeno lovu in ribolovu z naslovom *De venatione, aucupatione et piscatione*, ki ga nekateri avtorji kot Giuseppe Marchetti navajajo kot izgubljenega, je ohranjeno v prepisu in celo objavljeno vzporedno z italijanskim prevodom v reviji *Il Noncello* (1962, št. 19). Objavljena so bila še druga njegova dela, in sicer *De Reipublicae venetae administratione domi forisque* najbrž v Trevisu leta 1493 in govor *Montereale nel sec. XVI* v Benetkah leta 1890. Veličnega pomena pa so pisma,³³ ki jih je Porcia pisal raznim vladarjem in učenjakom, saj je v njih obravnaval razne verske, eruditske in literarne teme. Pisma posredujejo dragocene podatke za poznavanje kulturnega in miselnega ozračja 16. stoletja ter življenja in dela mnogih sočasnih furlanskih historiografov. Poglobljeno preučevanje njegove korespondence bi gotovo osvetlilo marsikatero vprašanje, vezano na njegov čas. V rokopisni obliki pa so ostala druga dela kot *De Patria illustrata*, ki prinaša geografski in gospodarski opis Furlanije in se v prepisu hrani v videmski mestni knjižnici,³⁴ govori, dialogi (na primer *De Bello contra Turcas*) in vrsta spisov, vezanih na prvo habsburško-beneško vojno kot *In laudem Jacobi Mamaluchi*, ki je posvečen nenavadni življenjski usodi nekega kmeta iz kraja Malnisio, ki se je odlikoval na raznih bojiščih, *De bello Germanico*, *De Marani oppugnatione et obsidione anni MDXIV*, ki govori o neuspešnem beneškem poskusu leta 1514, da bi osvojili Marano.³⁵ Porcia je bil zelo plodovit pisec. Poleg že omenjenega dela *De vitis Patriarcharum Aquilejensium* veljajo za izgubljena tudi *De terreni, coelestique Regni comparatione*, *Bellum Gallicum*, *De vitiis mulierum*, *De Proverbiis* ter romansirana zgodovina Atilovega obleganja Akvileje, v katerem naj bi bile opisane tudi geste nekega mitskega Jacopovega prednika. Predstavitev Porcijevih zgodovinskih prispevkov velja zaključiti z opozorilom Silvane Cavazze, da njegova dela še niso bila deležna celovitega preučevanja, zaradi česar obstaja možnost, da je morda kako delo, ki se ga pripisuje Porciji, dejansko napisal kateri izmed učenjakov, ki so obkrožali mecena. Porcijeva zapuščina torej čaka

na poglobljeno obdelavo, ki naj bi izhajala – kakor je poudaril Cavazza – iz preučitve njegove bogate korespondence.³⁶

Historiografska dela, napisana v italijanskem jeziku, in Jacopo Valvasone di Maniago

Izpostaviti velja dejstvo, da so se v drugi polovici 15. stoletja na Apeninskem polotoku ob kultu latinskega jezika, povezanem z željo po oživiljanju antične civilizacije, začela pojavljati tudi dela, napisana v italijanskem jeziku oziroma v t. i. *volgare*. Prevajanje latinsko napisanih del v italijanski jezik in nastajanje vedno večjega števila prav v italijanščini napisanih del priča o tem, da se je omenjena težnja uveljavila tudi na območju Furlanije. Med historiografska dela, napisana v italijanskem jeziku, sodi tudi delo *Successi della Patria del Friuli sotto quindici patriarchi*³⁷ videmskega plemiča Jacopa Valvasoneja di Maniago, il Vecchio (Valvason di Maniago, Giacomo; 1499–1570 (?)).³⁸ Valvasone je zasedal razne funkcije v okviru videmske mestne uprave, del svojega časa pa je posvetil tudi preučevanju furlanske preteklosti. V omenjenem delu je preko vlade posameznih patriarhov na osnovi t. i. patriarhalnih kronik in Candidovega dela prikazal furlansko zgodovino do vlade patriarha Ludovica di Techa. Delo je bilo objavljeno v celoti, vendar po delih, in sicer za obdobje med letoma 1273 in 1332 pod naslovom *Saggio storico da Raimondo a Pagano della Torre patriarchi d'Aquileja* (Udine 1823), za obdobje med letoma 1332 in 1402 kot *Successi della Patria del Friuli sotto i patriarchi d'Aquileia dal 1332 al 1402* (Milano 1857)³⁹ in za obdobje med letoma 1402 in 1422 pod naslovom *Frammento inedito di storia friulana* (Venezia 1856).⁴⁰ Valvasone je na-

36 Cavazza, *Le scuole e la vita*, str. 106.

37 Liruti in Capodagli omenjata, da je delo obsegalo vlado petnajstih patriarhov, začeni z Gregorijem di Montelongom, Combi in nekateri drugi avtorji pa štrinajst, začeni z Raimondem della Torrejem. Combi domneva, da je obstajalo več različnih rokopisov.

38 O Valvasonejevem življenju in delu: Valvasonejevo pismo kardinalu Borromeju 11. aprila 1565, objavljeno v: Valvasone, *Descrizione della Cargna*, str. 9–10; Capodagli, *Vdine illustrata*, str. 303–306; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. II, str. 204–209; Manzano, *Cenni*, str. 213–214; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 479; Combi, *Notizia preliminare*, str. VII–XXXIV; Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante*, str. 193, 200; Zanutto, *Proemio*, str. 8–11; Marchetti, *Il Friuli*, str. 1024; *Dizionario biografico friulano*, str. 828–829.

39 Morda objavljeno tudi v Vidmu leta 1833 in v Benetkah leta 1846.

40 Opis patriarhata Antonija Pancere je bil deležen posebne pozornosti, saj je bil objavljen tudi v samostojni publikaciji z naslovom *Il Patriarca Antonio Pancera* (Udine 1903). Objavi se vsebinsko skoraj ne razlikujeta (na primer razlikuje se datum prihoda ortenburškega grofa in goriškega grofa Henrika v Čedad leta 1409), opaznejše so stilistične razlike (na primer *Furlani* ali *gli animi friulani*). Objava iz leta 1856 temelji na rokopisu, shranjenem v okviru zbirke *Otium Forojuliense* Giovannija Domenica Guerre, objava iz leta

33 Na začetku 16. stoletja je bil brez označbe kraja in leta objavljen del zbirke Porcijevih pisem: *Opus Jacobi comitis Purliliurum epistolarum familiarium*. Nekatera pisma pa so bila objavljena tudi v raznih člankih ali drugih publikacijah.

34 Italijanski prevod nekaterih odlomkov je izšel v *Pagine friulane* (3/1890–1891).

35 Prepisi so voljo na primer v knjižnici Guarneriana v San Daniele del Friuli in v videmski knjižnici Vincenzo Joppi.

pisal tudi druga dela. Večkrat je bilo objavljeno delo *Dele incursioni de Turchi fatte nella Patria del Friuli con La descrizione de i passi*, v katerem je Valvasone obravnaval otomanske vpade, in sicer v obliki samostojne publikacije z naslovom *Incursione dei Turchi in Friuli* (Udine 1860),⁴¹ v *Archeografo triestino* (1870–1871, n.s., vol. II),⁴² v serijski publikaciji *Rassegna* (I/1885, št. 6–7)⁴³ ter v Grionovi *Guida storica di Cividale e del suo distretto* (Cividale 1899).⁴⁴ Objavil pa naj bi ga tudi Pietro Kandler v serijski publikaciji *Istria* (V/1850). Izpostaviti velja, da obstajajo številni rokopisi dela.⁴⁵ Velik del rokopisov se vsebinsko deli na dva dela, in sicer na opis posameznih vpadov in na *Loghi, per li quali passarono già i Turchi partendosi da la Bossina per la Patria del friuli*, kjer so na kratko predstavljeni posamezni kraji, preko katerih so Otomani dosegli Furlanijo (na primer lega, gospostvo ipd). Giulio Lughì opozarja na rokopis št. 1199 v videmski mestni knjižnici Vincenzo Joppi,⁴⁶ v katerem so zapisani dodatni štirje odlomki. V teh so predstavljene poti, preko katerih je mogoče vdreti na območje beneške republike, na primer preko Soče, Koroške, območja Vicenze. V teh odlomkih so podani tudi podatki o stanju cest, prehodnosti z vozovi, o krajih, ki jih je potrebno utrditi in podobno. Lughì domneva, da so omenjeni odlomki identični z ne točno identificiranim Valvasonijevim delom, ki naj bi ga po Lirutijevih podatkih beneška oblast leta 1566 zapovedala obdržati v tajnosti. Carlo Combi pa v tajnosti zadržano delo enači z Valvasonejevim delom *Descrizione dei passi e delle fortezze che si hanno a fare nel Friuli, con le distanze dei luoghi*.⁴⁷ Slednje delo, ki se pojavlja tudi pod

nekoliko drugačnimi naslovi, je Valvasone napisal kot strokovnjak za vojaške zadeve. Na osnovi rokopisa, shranjenega v zbirki Cicogna, je delo objavil Combi v Benetkah leta 1876. V delu so predstavljene poti, preko katerih je mogoče priti v Furlanijo in ukrepi za njeno zaščito. Na začetku dela je Valvasone poudaril, da želi s tem spisom, ki je zahteval naporna potovanja in s tem povezane stroške, služiti beneški republiki.⁴⁸ Najbrž pa si je nadejal tudi kake denarne nagrade. Znano je, da je leta 1559 z videmskim namestnikom Giovannijem Battistom Contarinijem prepotoval Furlanijo.⁴⁹ Glede identifikacije v tajnosti zadržanega dela ali morda zgolj odlomka bi bile potrebne nadaljnje raziskave. Težavna pa je že sama predstavitev Valvasonejevih del, saj določeni avtorji nekatera njegova dela označujejo kot samostojna, drugi pa zgolj kot del obsežnejših del. Posledično smo priča pravi zmešnjavi, ki izhaja tudi iz velikega števila rokopisov, ki podajajo različne izseke del ali pa združujejo posamezna dela, in iz domneve, da so nekatera njegova dela zadržali v tajnosti. Poleg omenjenih del je Valvasone pripravil tudi opis Karnije, ki se pojavlja bodisi pod naslovom *Corografia della Carnia* bodisi *Descrittione della Cargna*. Objavljen je bil v *Nuovo magazzino toscano* (1823, tom V), v Vidmu leta 1866, v *Archeografo triestino* (I/1869–1870), v Vidmu leta 1893 ter najbrž tudi v 18. stoletju (morda leta 1742). Objavljen je bil tudi Valvasonejev opis Vidma *Discorso intorno la città di Udine*, in sicer v Benetkah leta 1843.⁵⁰ Pripravil pa je tudi delo *Degli antichi bagni di Monfalcone*, ki je bilo objavljeno šele v zbirki Domenica Vincentija *Raccolta di opere inedite riguardanti l'acque minerali dello stato della Serenissima repubblica di Venezia* (Venezia 1760). Slednje delo je Giovita Rapicio predelal, skrajšal in prevedel v latinski jezik. V slednji obliki in pod naslovom *De thermis quae ad Timavi ostia sunt* je bilo objavljeno v zbirki Tommasa Giunte *De balneis, quae extant omnia apud Graecos, Latinos, et Arabes* (Venetiis 1553), v Benetkah leta 1556 in najbrž tudi v zbirki *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae* Johanna Georga Graevija (Lugduni Batavorum 1722). K pravkar omenjenim objavam, pa tudi k delu *La Galerie agréable du monde* Petra

1903 pa na Ciconijevem prepisu Lirutijeve kopije. Odlomke, posvečene štirim patriarhom, ki so pripadali družini della Torre, pa je objavil Fea v *Nuove osservazioni sulla Divina Commedia* (Roma 1838) na osnovi rokopisa, shranjenega v rimski knjižnici Chigiana in izvirajočega iz leta 1561.

⁴¹ Objavo, ki podaja le opis vpadov, je priskrbel Fabio Beretta na osnovi rokopisa, ki ga je imel v lasti.

⁴² Objava se omejuje le na opis vpadnih poti pod naslovom *Luoghi per li quali passarono già i Turchi partendosi dalla Bossina per la Patria del Friuli*. Pripravil jo je Carlo Buttazzoni na osnovi rokopisa, shranjenega v tržaškem diplomatičnem arhivu.

⁴³ Objava posreduje opis vpadnih poti in posameznih vpadov v Furlanijo.

⁴⁴ Spis, kot ga je uredil Giulio Lughì na osnovi rokopisa, shranjenega v dunajskem Haus-, Hof- und Staats Archiv in izvirajočega iz 16. stoletja, je dosegljiv na internetni strani tržaške univerze (www.univ.trieste.it/~nirital/lughi/infohum/testi/test_n-e/turchi.html, 8.4.2005). Podan je opis posameznih vpadov in vpadnih poti.

⁴⁵ O dveh skupinah rokopisov, ki se razlikujejo v razporeditvi snovi (najprej je podan opis vpadnih poti in nato opis posameznih vpadov ali obratno) in v nekaterih osebnih imenih (na primer *Homarbei Sangiaco di Bossina* ali *Armarbecch; nostri Friulani* ali *Nostri del Paese*): Lughì, Una copia, str. 1–3.

⁴⁶ Omenjeni rokopis iz leta 1914 je prepis rokopisa, ki je bil v lasti münchenskega starinarja Jacques Rosenthal in je baje izviral iz obdobja okrog leta 1616 (Lughì, Una copia, str. 2).

⁴⁷ Combi domneva, da je Valvasone predstavil beneškemu se-

natu skupaj z glavnim delom o obrambi Furlanije tudi *Generale geografia e politica descrizione della Patria del Friuli*, ki je baje izgubljeno (Combi, Notizia preliminare, str. XXVIII–XXIX).

⁴⁸ Valvasone, *Descrizione dei passi*, str. 1.

⁴⁹ Po nalogu beneškega senata je obiskal tudi Tolmin, da bi ugotovil, kje bi bilo najbolje postaviti utrdbe proti Otomanom. Njegovo bivanje v Tolminu je povezano tudi z izročilom o Dantejevem bivanju v tem kraju. O omenjenem izročilu: Makuc, Dante Alighieri, str. 45–50; Makuc, Kaj imata skupnega Dante, str. 41–56.

⁵⁰ Delna objava v *Monografie friulane offerte a monsignore Zaccaria Bricito arcivescovo di Udine* (Udine 1847, Udine 1977).

van der Aaja, objavljenemu v Leidnu na začetku 18. stoletja, in najbrž še v kaki drugi publikaciji, je dodan Valvasonejev zemljevid območja Tržiča z naslovom *Situs fontium Timavi*. Veliko njegovih del je ostalo v rokopisu, in sicer življenjepisi forojulskih vojvod, napisani na osnovi poročil Pavla Diakona, ter življenjepisi gradeških patriarhov do patriarha Domenica I. Trona. Omeniti velja še *Informazione per il governo della Patria del Friuli*, kjer naj bi obravnaval tedanje jurisdikcije v beneškem in habsburškem delu Furlanije, in *Descrizione delle città e terre grosse del Friuli* oziroma *Descrizione della Patria del Friuli, delle città, castelli, terre, ville, che sono in essa*, kjer so opisani razni furlanski kraji. Sodobniki, tudi sami člani beneškega senata, so Valvasonejeva dela cenili. Opiral se je na lastne izkušnje, ki so temeljile na potovanjih, in baje tudi na dokumente, ki so kasneje po nalogu beneške vlade izginili.

Preplet zgodovinske in etnografske snovi pri Marcu Antoniju Nicolettiju

Kot najpomembnejši furlanski zgodovinopisec 16. stoletja se pogosto označuje pripadnik čedajske plemiške rodbine Marc'Antonio Nicoletti (ok. 1537–1596).⁵¹ Zaključek njegove življenjske poti odraža ozračje nasilja in maščevanja, ki je vladalo v Furlaniji v 16. stoletju. Preminil je namreč za posledicami rane, ki jo je naključno dobil v spopadu med strumieri in zamberlani. O omenjenemu dogodku poroča domnevno Jacopo Strazzolini, ki je pri tem priskočil na pomoč Nicolettiju. Poudaril je, da so Nicolettijevo smrt obžalovali pripadniki obeh sprtih frakcij, saj naj bi bil "prijatelj ene in druge".⁵² Izmed Nicolettijevih spisov ima posebno vlogo delo, ki preko vlade posameznih oglejskih patriarhov vse do patriarha Markvarda obširno posreduje zgodovino Furlanije. Nicoletti se je najverjetneje namerno zaustavil pred nemirnim obdobjem, ki je privedel do propada kneževine oglejskega patriarha. Delo je bilo objavljeno le deloma in še to razpršeno.⁵³ Obstaja

pa več prepisov dela, ki se vsebinsko opira na čedajske srednjeveške kronike, natančneje na t. i. Julijanovo kroniko in danes izgubljeno kroniko čedajskega notarja Domenica. Kot notar in pisar mesta Čedad in samostana Santa Maria in Valle, kateri se je ponašal z bogatim arhivom, je imel dostop do danes delno izgubljenih dokumentov. Zaradi prepleta zgodovinske snovi z etnografsko pa velja izpostaviti Nicolettijevo delo *Leggi e costumi dei furlani sotto diciotto Patriarchi d'Aquileia*, ki je bilo objavljeno v Pradamanu leta 1927.⁵⁴ Perusini je poudaril, da prav zaradi tega prepleta delo predstavlja posebnost, ter izrazil domnevo, da je Nicoletti poznal *Rerum Moscoviticarum Commentarii* Sigismunda Herbersteina in najbrž tudi *Historia de gentibus septentrionalibus* Olausua Magnusa (Olof Månsson), ki opisuje med drugim tudi navade in običaje prebivalcev skandinavskih dežel. Deli sta bili namreč zelo razširjeni in prevedeni v številne t. i. ljudske jezike. Podobno se zgodovinska snov prepleta z etnografsko v delu Eneja Silvija Piccolomini.⁵⁵ V 16. stoletju je bila etnografska snov ponovno deležna določenega zanimanja.⁵⁶ V naslednjem stoletju pa je ne le z zgodovinskega, temveč tudi z etnografskega, naravoslovnega in topografskega vidika predstavil Kranjsko Janez Vajkard Valvasor v delu *Die Ehre des Hertzogthums Krain*. Velja se povrniti k Nicolettiju in izpostaviti, da so bili objavljeni še nekateri drugi njegovi spisi, in sicer življenjepis patriarha Pavlina, objavljen v *Sanctis patris nostri Paulini patriarchae Aquileiensis Opera* (Venetii 1737), *Istoria della famiglia e del castello di Soffumbergo*, objavljena v Vidmu najverjetneje leta 1860 in najbrž tudi v Vidmu leta 1972, ter *Il Ducato del Friuli durante la dominazione dei Longobardi e dei Franchi* (Pradamano 1928).⁵⁷ V slednjem delu je na osnovi narativnih virov in tudi dokumentov, ki jih je pogosto tudi obširno dobesedno navajal, podal antično in zgodnj srednjeveško zgodovino Čedada. Poleg tega je bilo objavljeno tudi gradivo, ki ga je Nicoletti zbral kot oporo pri pisanju zgodovinskih spisov. Gre za *Estratti dagli Annali di Cividale del Friuli dall'anno 1176 al 1385* (Udine 1862),⁵⁸ ki se nanašajo na obdobje med letoma

⁵¹ Nekaj osnovnih podatkov o Nicolettiju in njegovih delih posredujejo: Strazzolini, [Aneddoti], str. 61–62 (odlomek o Nicolettijevi smrti je objavljen tudi v: Appendice di documenti, str. CXLII–CXLIII); Liruti, *Notizie delle vite*, vol. IV, str. 451; Grion, *Guida storica*, str. 295; Marioni, Mutinelli, *Guida storico-artistica*, str. 76; Manzano, *Cenni*, str. 139; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 470 (kot letnico rojstva navaja leto 1536); Paschini, Marcantonio Nicoletti, str. 221–222; Marchetti, *Il Friuli*, str. 994; Marušič, Nicoletti, str. 746; Z[ampa], Marcantonio Nicoletti, str. VII–VIII; Mor, *Uno sguardo*, str. 17; Occioni-Bonaffons, *Bibliografia storica friulana*, [vol. I], str. 14; Sameda, *Notariato friulano*, str. 70–72; Cerroni Cadoresi, *Letteratura italiana in Friuli*, str. 46 (kot letnico rojstva navaja leto 1516); Leicht, *Breve storia*, str. 69.

⁵² Strazzolini, [Aneddoti], str. 62.

⁵³ Objavljeni izseki iz Nicolettijevega dela o oglejskih patriarhih: *Patriarcato d'Aquileia sotto Volfero di Cologna*, objavljen v *Archeografo Triestino* 1870, serie II, vol. II, *Vita del patriarca di Aquileia Gregorio di Montelongo* (Udine 1898), *Il*

patriarcato d'Aquileia sotto Raimondo della Torre (Udine 1910) ter *Patriarcato d'Aquileia sotto Pietro Gera* (Udine 1903). Odlomek iz izseka, ki se navezuje na patriarha Raimonda, je bil objavljen tudi v Vidmu leta 1898 pod naslovom *La casa della Torre. Origine, grandezza dei Torriani in Milano, loro caduta*.

⁵⁴ Delne objave v *Annali del Friuli* Francesca di Manzana (Udine 1858–1879, Bologna 1975), v *Rivista Friulana* (1861, št. 22–32) in v *Ce fastu?* (2/1926, št. 7–8, 3/1927, št. 1–6).

⁵⁵ Perusini, P. S. Leicht, str. 4–6; Broc, *La geografia*, str. 99–100.

⁵⁶ Momigliano, *Razprave iz historiografije I*, str. 139.

⁵⁷ Delna objava v videmskem *Almanacco del dottor Vatri per l'anno 1859*.

⁵⁸ Morda objavljeno tudi v Vidmu leta 1882 in/ali 1884.

1176 in 1385, in *Seguito degli Estratti dagli Annali di Cividale del Friuli dal 1384 al 1419* (Udine 1864), ki se nanašajo na obdobje med letoma 1384 in 1419, ko se je Čedad predal beneški republiki. Dokumenti, ki jih je Nicoletti našel in vsebinsko povzel (na primer sklepi čedajskega mestnega sveta, privilegiji, pisma, notarski zapiski), so danes le delno ohranjeni v čedajskem mestnem arhivu. Zapustil pa je tudi zbirki, v katerih je zbral različno gradivo, povezano s furlansko preteklostjo. Navesti velja še nekatera neobjavljena zgodovinopisna dela tega plovitega in v političnem življenju svojega mesta dejavnega pisca, in sicer delo o samostanu Santa Maria in Valle, kroniko krajev Valvasone, Fratta in Sedegliano, obsežno zbirko biografij izbranih italijanskih piscev, geste Tristana Savorgnana, hvalospev gospodov Manini ter življenjepis Pavla Dia-kona in Paola Nicolettija, imenovanega Paolo Veneto, ki ju skupaj z že omenjenim življenjepisom patriarha Pavlina pogosto označujejo kot vite treh Pavlov. Nicoletti je sestavil tudi zgodovinski roman, v katerem je opisal polom zakonske zveze, sklenjene med pripadnikoma družine Strassoldo in Cucagna. Ohranjeni pa so tudi razni njegovi govori, poezije in razprave (na primer razprava o tako imenovanih *servi di masnada*).⁵⁹

Meste kronike: Nicolò Canussio in Gerolamo Sini

Izpostaviti velja tudi zvrst mestnih kronik. Namen njihovih avtorjev je bil v prvi vrsti poveljevat določeno mesto in njeno preteklost, pri čemer so rade volje posegali po mitih, ki so poudarjali starodaven izvor ali se navezovali na domnevne slavne in pogumne prednike.⁶⁰ Tovrstnih časti pa je bil deležen zlasti Čedad. Njegovi meščani se niso sprijaznili z usodo, da je mesto izgubilo vlogo glavnega središča Furlanije. Najbrž so se prav zaradi tega tako vztrajno obračali v preteklost v iskanju ugleda in slave. Eden izmed prvih furlanskih historiografov, ki so po več stoletjih mraka ponovno začeli osvetljevati preteklost svojega rojstnega mesta in tudi same Furlanije, je bil pripadnik starega čedajskega fevdalnega plemstva Nicolò Canussio (tudi Niccolò, Cannusio; um. 1500 ali 1501).⁶¹ Delal je

kot javni notar in pisar v službi oglejskega patriarha in čedajskega komuna. Bil pa je tudi član čedajskega mestnega sveta in mestni nadzornik (*provveditore*). Med koncem 1497 in 1499 je napisal delo *De restitutione patriae*, ki je bilo objavljeno v Vidmu leta 1990 skupaj z italijanskim prevodom. Glavni namen Canussiovega dela je bil spodbiti Sabellicove trditve, češ da Čedada ne gre enačiti z antično naselbino Forum Iulii. Canussiojevo delo uvrščamo med mestne kronike, ker njegov kampanilizem prevladuje nad občutkom pripadnosti furlanskemu območju, pa čeprav se zgodovina mesta nenehno širi v dobro zgodovine celotne dežele od najstarejših časov do konca kneževine oglejskega patriarha.

Tudi San Daniele del Friuli je bil deležen dela, ki je predstavil njegovo zgodovino od najstarejših časov, in sicer vse do leta 1515. V italijanskem jeziku jo je napisal javni učitelj in pesnik v furlanskem jeziku Gerolamo Sini (1529–1602),⁶² rojen v omenjenem mestu. Obravnaval je na primer rimski izvor mesta, avarski vdor v času Gisulfa, srednjeveške fajde, otomanske vpade, prvo habsburško-beneško vojno itd.⁶³ Sinijevo mestno kroniko je deloma predelal Giuseppe Barbaro in jo objavil leta 1862 v Vidmu pod naslovom *Cronaca della terra di S. Daniele dai primi tempi all'anno 1515*. Na osnovi te objave so sledile ponovne objave v Benetkah leta 1865 in v Pordenonu leta 1979 pod naslovom *Cronaca della magnifica comunità di San Daniele del Friuli*. Barbaro je poudaril, da je spis le jezikovno predelal,⁶⁴ a dejansko ni mogoče več govoriti o verodostojni objavi vira.

Zaključek

Furlanska historiografija v obdobju humanizma in renesanse razkriva zelo pisano podobo. V okviru učene "pristine" historiografije so nastale deželne zgodovine, mestne kronike, biografije, zgodovinske horografije itd. Najpomembnejši avtorji tovrstnih del, ki so nastali na območju Furlanije, so bili predstavljeni v pričujočem prispevku. Celovito podobo furlanske historiografije v obdobju humanizma in renesanse pa bi podala še predstavitev zgodovinskih

⁵⁹ V srednjeveški Furlaniji sta obstajala dva tipa podložnikov (*servi*), in sicer tisti, ki so obdelovali zemljo (*servi agricoltori*) in so sčasoma postali koloni, ter *servi di masnada*, ki so bili vezani na fevdalčev dvor in na določene poklice (kot mizarji, gozdarji itd.) (Paschini, *Storia del Friuli*, str. 355–356).

⁶⁰ Hercole Partenopeo je na primer v *Descrittione della nobilissima Patria del Friuli* Akvileji pripisal častitljivi trojanski izvor (Partenopeo, *Descrittione della nobilissima Patria*, str. 16–17, 32).

⁶¹ O Canussiovem življenju in delu: Canussio, *De restitutione patriae*, str. 48; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. IV, str. 357–358; Manzano, *Cenni*, str. 49–50; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 459; Formentini, *La Contea*, str. 12; Marioni, Mutinelli, *Guida storico-artistica*, str. 75; Marchetti, *Il Friuli*,

str. 950; Scaloni, *Introduzione*, str. 19–33 (opozarja, da je približno v istem obdobju kot obravnavani čedajski notar in zgodovinopisec živel tudi njegov soimenjak Niccolò Canussio, ki pa je bil klerik); D'Angelo, *I manoscritti*, str. 144–146; *Dizionario biografico friulano*, str. 150; Bertossi, Niccolò Canussio, str. 123–124; Casella, Niccolò Canussio, str. 243–244; Dal Bas, *Il libro scritto a mano*, str. 67–70; Makuc, *De restitutione patriae*, str. 1–14; Makuc, *Sulle concezioni etniche e sociali*, str. 25–39.

⁶² Nekaj osnovnih podatkov o Siniju: Liruti, *Notizie delle vite*, vol. IV, str. 65–67; Barbaro, *Note*, str. 50; Manzano, *Cenni*, str. 193–194; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 477; Marchetti, *Il Friuli*, str. 1016; *Dizionario biografico friulano*, str. 748.

⁶³ Eden izmed prepisov se nahaja v videmski mestni knjižnici Vincenzo Joppi (fondo Joppi).

⁶⁴ Barbaro, *Ai Sandanielesi*, str. 3.

pesnitev, katerih avtorji so navdih jemali iz pomembnih sočasnih dogodkov, praviloma vojaške narave, ter zlasti "nepristnih" historiografskih del, ki niso bila sestavljena v skladu z v obravnavanem obdobju uveljavljenimi historiografskimi normami in metodami – praviloma sta jih označevala namreč rudimentalna zasnova in zasebni značaj – in so bila pogosto vključena v notarske protokole, katapane, matične knjige in podobno.

VIRI IN LITERATURA

NEOBJAVLJENI VIRI

Bellone, Antonio: *Il Sacco d'Udine accaduto il Giovedì grasso dell'anno 1511 oziroma L'horrendo, e spaventevol sacco, ed incendio d'Antonio Savorgnano fatto il Giovedì Grasso dell'anno 1511*. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU (sign. H 103242); prepis iz 18. ali 19. st.⁶⁵

OBJAVLJENI VIRI

- Appendice di documenti. Grion, Giusto: *Guida storica di Cividale e del suo distretto*. Cividale: Tipografia Feliciano Strazzolini, 1899, str. I–CLXXV.
- Bellonus, Antonius: *De vitis et gestis patriarcharum Aquilejensium. Rerum Italicarum Scriptores ab anno aerae christianae quingentesimo ad millesimum quingentesimum*, (...). Tomus vigesimus-quartus (collegit, ordinavit, et praefationibus auxit Ludovicus Antonius Muratorius): Mediolani: Typographia Societatis Palatinae in regia curia, 1730, st. 25–70.
- Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. Udine: Casamassima editore, 1990.
- Capodagli, Giuseppe: *Vdine illustrata da Molti suoi cittadini così nelle lettere, come nelle arti famosi, e non tanto per dignità Ecclesiastiche, e secolari, Quanto per altre notabili condizioni in insigni, e riguardeuoli*. Bologna: Arnaldo Forni editore, 1977 (ponatis po: Vdine 1645).
- Cieco, Cristoforo: *Cronica dell'illustre et antiqua Provincia della Marca Trivigiana, e ducato di Friulli[!]*. Venetia: Pietro de' Franceschi, 1574.
- Monticoli, Nicolò: *Cronaca delle famiglie udinesi*. Udine: [s.n.], 1911.
- Partenopeo, Hercole: *Descrittione della nobilissima Patria del Friuli*. Bologna: Arnaldo Forni editore, 1978 (ponatis po: Vdine 1604).
- Sabellicus, M. Antonius: *De vetustate Aquileiensis patrie* [!]. Sabellicus, M. Antonius: *De vetustate Aquileiensis patriae et carmina*. [Padova]: Antonio da Avignone, [1482–1483], str. [5–98].

Strazzolini, Jacopo: [Aneddoti]. Brozzi, Mario: *Peste, fede e sanità in una cronaca cividalese del 1598*. Milano: dott. A. Giuffrè editore, 1982, str. 59–64.

Valvasone di Maniago, Giacomo: *Descrittione della Cargna*. Udine: Tip. del Patronato, 1893.

Valvasone di Maniago, Jacopo: *Descrizione dei passi e delle fortezze che si hanno a fare nel Friuli, con le distanze dei luoghi. Per nozze Crovato-Raugna*. Venezia: Tip. del commercio di Marco Visentini, 1876.

LITERATURA

- Barbaro, Giuseppe: Ai Sandanielesi. Sini, Girolamo: *Cronaca della magnifica comunità di San Daniele del Friuli*. Venezia: Premiata Tipografia di Gio. Cecchini edit., 1865, str. 3–4.
- Barbaro, Giuseppe: Note. Sini, Girolamo: *Cronaca della magnifica comunità di San Daniele del Friuli*. Venezia: Premiata Tipografia di Gio. Cecchini edit., 1865, str. 41–91.
- Bertossi, Silvano: Niccolò Canussio, De restitutione patriae, Casamassima editore, Udine, 1990. *La panarie*, 23, 1991, št. 90–91, str. 123–124.
- Bianchi, Giuseppe: *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino durante il Patriarcato di Pagano della Torre e documenti per la storia del Friuli dal 1317 al 1332*. Udine: Nuova topografia di Onofrio Turchetto, 1844.
- Bridi, Anton Giacomo: A' leggitori. Tartarotti, Girolamo: *Dell'origine della chiesa di Aquileja. Dissertazione epistolare*. Milano: Giuseppe Galleazzi, 1759, str. 3–5.
- Broc, Numa: *La geografia del Rinascimento. Cosmografi, cartografi, viaggiatori. 1420–1620*. [S.l.]: Franco Cosimo Panini editore, 1996.
- Casella, Laura: Niccolò Canussio, De restitutione patriae, Udine, Casamassima editore, 1990, presentazione di P. Mantovanelli, introduzione storica di C. Scalon. *Memorie storiche forogiuliesi*, 1990, vol. LXX, str. 243–244.
- Cavazza, Silvano: Le scuole e la vita culturale dal medio evo al cinquecento. *La chiesa concordiese 389–1989. II. La diocesi di Concordia – Pordenone* (ur. Carlo Guido Mor in Pietro Nonis). [S.l.]: Grafiche editoriali artistiche pordenonesi, 1989, str. 103–111.
- Cavazza, Silvano: Lingue, società, religione. *Divus Maximilianus. Una Contea per i Goriziani 1500–1619* (ur. Silvano Cavazza). Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2002, str. 285–301.
- Cerroni Cadoresi, Domenico: Letteratura italiana in Friuli. *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia. Aggiornamenti*. Vol. 2. Udine: Istituto per l'Enciclopedia del Friuli Venezia Giulia, 1985, str. 1–487.

⁶⁵ Za datacijo gre zahvala dr. Matjažu Bizjaku z Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU.

- Ceruti, A[ntonio]: Prolegomeni. Amaseo, Gregorio; Amaseo, Leonardo; Azio, Gio. Antonio: *Diarii udinesi dall'anno 1508 al 1541*. Venezia : Depurazione di storia veneta, 1884, str. IX–CVIII.
- Ciconi, Giandomenico: *Udine e la sua provincia*. Bologna : Atesa editrice, 1908.
- Combi, Carlo A.: Notizia preliminare della vita e degli scritti di Jacopo Valvasone di Maniago (da lettera all'editore). Valvasone di Maniago, Jacopo: *Descrizione dei passi e delle fortezze che si hanno a fare nel Friuli, con le distanze dei luoghi. Per nozze Crovato-Raugna*. Venezia : Tip. del commercio di Marco Visentini, 1876, str. VII–XXXIV.
- Cuscito, Giuseppe: Il De Rubeis e le origini della storiografia critica sul primo cristianesimo aquileiese. *Memorie storiche forogiuliesi* 1987, vol. LXVII, str. 71–89.
- Dal Bas, Zuan Marie: Il libri scrit a man "De restitutione patriae" di Culau Cianus. *Sot la nape*, 26, 1974, št. 3–4, str. 67–70.
- D'Angelo, Mario: I manoscritti. Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. Udine : Casamassima editore, 1990, str. 144–146.
- De Rubeis, F. Jo. Fran. Bernardo Maria: *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis commentario historico-chronologico-critico illustrata cum appendice*. Argentinae [i.e. Venezia] : [Giambattista Pasquali], 1740.
- Dizionario biografico friulano* (ur. Gianni Nazzi). [S.l.]: Clape Culturâl Acuilee, 2007.
- Fistulario, Paolo: *Discorso sopra la storia del Friuli detto nell'Accademia d'Udine da Paolo Fistulario Addì X. Maggio dell'Anno MDCCLIX. Accademia d'Udine*. Udine : Accademia d'Udine, [1759].
- Formentini, Giuseppe Floreano: *La Contea di Gorizia illustrata dai suoi figli*. Gorizia : Provincia di Gorizia, 1984.
- Fueter, Eduard: *Storia della storiografia*. Milano – Napoli : Riccardo Ricciardi editore, 1970 (prevod: Spinelli, Altiero).
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. knj. III (ur. Franc Kos). Ljubljana : Leonova družba, 1911.
- Grion, Giusto: *Guida storica di Cividale e del suo distretto*. Cividale : Tipografia Feliciano Strazolini, 1899.
- Jacoviello, Michele: *Storia e storiografia dall'antichità classica all'età moderna*. Napoli : Liguori Editore, 1994.
- Leicht, P[ier] S[ilverio]: *Breve storia del Friuli*. Udine : Libreria Carducci Editore, 1923.
- Liruti de Villafredda, Jo. Joseph: Ad historiolum anonymi De direptione (vulgo sacco) urbis Utinensis anni MDXI. Praefatio. *Descrittione del sacco MDXI seguito in Udine il giovedì XXVII febbraio. Nelle fauste nozze Comelli-Colussi*. Udine : Tip. Tombetti-Murero, 1857, str. 7–9.
- Liruti, Giuseppe: *Notizie delle cose del Friuli*. Voll. V. Bologna : Arnaldo Forni editore, 1976 (ponatis po Udine 1776–1777).
- Liruti, Giuseppe: *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli*. Voll. IV. Bologna : Forni editore, 1971 (ponatis po: Venezia 1760–1830).
- Lughi, Giulio: *Una copia dello scritto del Valvasone sulle incursioni dei Turchi in Friuli*. (http://www.univ.trieste.it/~niritallughi/infohum/testi/test_n-e/turchi.html, 8. 4. 2005).
- Makuc, Neva: Dante Alighieri in slovensko ozemlje. *Primorska srečanja*, 28, 2004, št. 276, str. 45–50.
- Makuc, Neva: *De restitutione patriae* čedajškega zgodovinopisca Nicola Canussia. *Kronika*, 54, 2006, št. 1, str. 1–14.
- Makuc, Neva: Historiografsko delo Commentariorum Aquileiensium libri octo Giovannija Candida (ok. 1450–1528) in slovenska zgodovina. *Zgodovinski časopis*, 62, 2008, št. 1–2, str. 5–27.
- Makuc, Neva: Kaj imata skupnega Dante Alighieri in slovensko ozemlje? *Historični seminar* 6. (ur. Katarina Keber in Katarina Šter). Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 41–56 (dostopno tudi na <http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga/>).
- Makuc, Neva: L'opera storiografica Commentariorum Aquileiensium libri octo di Giovanni Candido (ca. 1450–1528). *Memorie storiche forogiuliesi*, 2006, vol. LXXXVI, str. 43–64.
- Makuc, Neva: Sulle concezioni etniche e sociali dello storiografo cividalese Nicolò Canussio. *Ce fastu?*, 82, 2006, št. 1, str. 25–39.
- Maniassi, Michela: Antonio Bellone: un umanista tra le carte di un notaio nella Udine del Cinquecento. *Studi in onore di Giovanni Maria Del Basso* (ur. Roberto Navarrini). Udine : Forum Editrice Universitaria Udinese, 2000, str. 143–170.
- Manzano, Francesco di: *Annali del Friuli ovvero raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione*. Vol. VIII. Bologna : Arnaldo Forni editore, 1975 (ponatis po: Udine 1858–1879).
- Manzano, Francesco di: *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani dal secolo IV al XIX*. Bologna : Arnaldo Forni Editore, 1966 (ponatis po: Udine 1884).
- Marchetti, Giuseppe: *Il Friuli – uomini e tempi*. Udine : Del Bianco editore, 1979.
- Marioni, Giuseppe; Mutinelli Carlo: *Guida storico-artistica di Cividale*. Udine : Tipografia G. B. Doretta, 1958.
- Marušič, Branko; Nicoletti Marcantonio. *Primorski slovenski biografski leksikon*. sn. 20. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1994, str. 746.
- Momigliano, Arnaldo: *Razprave iz historiografije I*. Ljubljana : Založba ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1988.

- Mor, C[arlo] G[uido]: Uno sguardo alla storia della storiografia friulana. *Sot la nape*, 24, 1972, št. 3, str. 16–24.
- Occioni-Bonaffons, Giuseppe: *Bibliografia storica friulana dal 1861 al 1882. [Volume primo]*. Udine : Tipografia G.B. Doretti e Soci, 1883.
- Paschini, Pio: Marcantonio Nicoletti. – Vita del patriarca di Aquileia Gregorio di Montelongo. Udine, tip. del Patronato, 1898; -8°, pp. 52. ID. – Patriarcato d'Aquileia sotto Pietro Gera. Udine, tip. Del Bianco, 1903; -8°, pp. 46. ID. – Il patriarcato d'Aquileia sotto Raimondo della Torre. Udine, tip. del Crociato, 1910; -8°, pp. 132. *Memorie storiche forogiuliesi*, 1913, vol. IX, str. 221–222.
- Paschini, Pio: *Storia del Friuli*. Tavagnacco (Udine): Arti Grafiche Friulane, 2003 (ponatis po: Tavagnacco (Udine) 1990).
- Paschini, Pio: Un codice di Antonio Belloni alla Vaticana. *Memorie storiche forogiuliesi*, 1920, vol. XVI, str. 183–184.
- Pellegrini, Antonio de: *Genti d'arme della Repubblica di Venezia. I condottieri Porcia e Brugnera (1495–1797)*. Udine : Tip. Domenico Del Bianco, 1915.
- Perusini, G.: P. S. Leicht e la storiografia friulana. *Atti del convegno per il centenario della nascita di Pier Silverio Leicht e di Enrico del Torso. 1–3 novembre 1975*. Udine : Deputazione di storia patria per il Friuli, Commission internationale pour l'histoire des assemblées des états: comitato italiano, 1977, str. 1–13.
- Petrucchi, A. [Alfredo ali Armando]: Belloni, Antonio. *Dizionario biografico degli italiani*. Vol. 7. Roma : Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, 1965, str. 768–769.
- Potthast, August: *Repertorium fontium historiae Medii Aevi*. Romae : Istituto storico italiano per il Medio Evo, 1960–<2001>.
- Ricciardi, Roberto: Candido, Giovanni. *Dizionario biografico degli italiani*. Vol. 17. Roma : Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, 1974, str. 783–784.
- Ruzza, Vincenzo: *Letterati illustri di Casa Porcia. I Porcia. Avogari del vescovo di Ceneda condottieri della Serenissima principi dell'Impero. Atti del convegno 9 aprile 1994 Castello Vescovile di Vittorio Veneto*. Vittorio Veneto : Centro Vittorinese di Ricerche Storiche, 1994, str. 65–66.
- Scalon, Cesare: Due codici cividalesi della metà del XII secolo (Cividale, codd. XXI e LXVII). *Memorie storiche Forogiuliesi*, 1985, vol. LXV, str. 37–62.
- Scalon, Cesare: Introduzione. Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. Udine: Casamassima editore, 1990, str. 19–33.
- Simoniti, Vasko: *Fanfare nasilja*. Ljubljana : Slovenska matica, 2003.
- Someda de Marco, Pietro: *Notariato friulano*. Udine : Arti grafiche friulane, 1958.
- Štih, Peter; Simoniti, Vasko: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Celovec : Mohorjeva družba, Ljubljana: Korotan, [1995].
- Tartarotti, Girolamo: *Dell'origine della chiesa di Aquileja. Dissertazione epistolare*. Milano : Giuseppe Galleazzi, 1759.
- Tassini, Dionisio: Fattori di cultura e di patriottismo. Notai, Avvocati e Clero. Partenopeo, Giovanni: *La guerra del Friuli contro i Tedeschi (1508–1513). Cronaca*. Udine : Tipografia D. del Bianco, 1916, str. XVII–XXX.
- Tassini, Dionisio: La rivolta del Friuli nel 1511 durante la sua guerra contro i tedeschi. *Nuovo archivio veneto*, 22, 1920, n. s., vol. 39, str. 142–154.
- Tateo, Francesco: Coccio, Marcantonio. *Dizionario biografico degli Italiani*. Vol. 26. Roma : Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, 1982, str. 510–515.
- Torre e Valsassina, Michele. Delle vicissitudini della chiesa aquileiese e del patriarcato. Illustrazione. *Monografie friulane offerte a monsignore Zaccaria Bricito*. Vendrame, Udine, 1847, pagl. IX. (samostojna paginacija poglavja: str. 3–24).
- Torso, Enrico del: *Cenno storico sui Conti e Principi di Porcia e Brugnera*. Udine : Arti grafiche friulane, 1933.
- Trebbi, Giuseppe: Iacopo di Porcia, feudatario e umanista. *Studi in onore di Giovanni Miccoli* (ur. Liliana Ferrari). Trieste : Edizioni Università di Trieste, 2004, str. 115–141.
- Trebbi, Giuseppe: *Il Friuli dal 1420 al 1797. La storia politica e sociale*. Udine – Tricesimo: Casamassima Libri, 1998.
- Tremoli, Paolo: Letteratura in lingua latina. L'Epoica umanistica e rinascimentale. *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia*. Vol. III, parte II. Udine : Istituto per l'Enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia, 1979, str. 1115–1146.
- Turello, Mario: La cultura in Friuli ai tempi di Ciro. *Ciro di Pers 1599–1999. Atti del Convegno nazionale "4 secoli di Ciro di Pers"*. [S.l.]: [s.n.], 2000, str. 143–156.
- Vale, Giuseppe: Il più antico manuale di storia del Friuli. *Atti dell'Accademia di Udine*, 1934–1935, serie VI, vol. I, str. 7–21.
- Vale, Giuseppe: La dimora di Dante in Friuli. *Dante e il Friuli 1321–1921*. Udine : Tipografia G. B. Doretti, 1922, str. 103–126.
- Valentinelli, Giuseppe: *Bibliografia del Friuli*. Bologna : Forni editore, 1968.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev od naseitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana : Slovenska matica, 1961.
- Z[ampa], P[ietro]: Marcantonio Nicoletti. Cenni biografici. Nicoletti, Marcantonio: *Leggi e cos-*

tumi dei Furlani sotto diciotto Patriarchi d'Aquileia. Pradamano (Udine) : Editore Pietro Zampa, 1927, str. VII–VIII.

Zancan, Maria: Venezia e il Veneto. *Letteratura italiana. Storia e geografia. Volume secondo. L'età moderna. I*. Torino : G. Einaudi editore, 1988, str. 619–741.

Zanutto, Luigi: Proemio. Valvasone di Maniago, Iacopo: *Il Patriarca Antonio Pancera. Nozze del nobile Enrico del Torso con la contessina Cecilia Beretta di Colugna* (ur. Luigi Zanutto). Udine : Tipografia Domenico Del Bianco, 1903, str. 8–11.

RIASSUNTO

La storiografia friulana nell'età dell'Umanesimo e del Rinascimento

Dopo una breve rassegna dei travagli politici e sociali che colpiscono il Friuli nell'età dell'Umanesimo e del Rinascimento il contributo presenta i più noti storiografi friulani di quell'epoca. In Friuli diede l'avvio alla storiografia umanistica l'opera *De vetustate Aquileiensis patrie* di Marco Antonio Coccio Sabellico (1436–1506), nato a Vicovaro nelle vicinanze di Roma. Quest'opera fu pubblicata per la prima volta all'inizio degli anni Ottanta del Quattrocento. Più tardi scrisse un manuale di storia friulana, intitolato *De Carnica Regione Illustratio*, Andrea Franceschinis († prima del 1521). L'importanza di quest'opera, rimasta manoscritta fino al Novecento, è stata scoperta soltanto negli anni Trenta del Novecento. Oltre a questi autori vengono presentati anche Giovanni Candido (c. 1450–1528), autore dei *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, Antonio Belloni o Bellone (1480–1554), Jacopo di Porcia (1462–1538), Jacopo Valvasone di Maniago, il Vecchio (1499–1570 (?)) e Marc'Antonio Nicoletti (c. 1537–1596), autori di varie opere storiografiche. Nicolò Canussio († 1500/1501) e Gerolamo Sini (1529–1602) si distinsero invece

come autori di cronache cittadine. Canussio scrisse infatti la cronaca di Cividale del Friuli, Sini invece la cronaca di San Daniele del Friuli. L'intento di questo contributo è anche quello di offrire un resoconto quanto più completo delle opere, anche minori, dei menzionati storiografi, ma con un interesse maggiore per le opere pubblicate.

SUMMARY

Friulian historiography during the period of humanism and renaissance

After a short presentation of political and social changes that affected Friuli during the period of humanism and renaissance, the author focuses on the most famous Friulian historiographers of that time. An introduction to humanist historiography in Friuli is provided by the work *De vetustate Aquileiensis patrie* of Marco Antonio Coccio Sabellico (1436–1506), who was born in Vicovaro near Rome. The volume first appeared in the early 1480s. Later followed the publication of the textbook of Friulian history *De Carnica Regione Illustratio* of Andrea Franceschinis (died before 1521). The importance of the aforementioned work, which was preserved in manuscript until the 20th century, became evident only in the 1930s. In the continuation, the article presents Giovanni Candido (about 1450–1528), the author of *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, Antonio Belloni (1480–1554), Jacopo di Porcia (1462–1538), Jacopo Valvasone di Maniago Sr. (1499–1570 (?)) and Marc'Antonio Nicoletti (about 1537–1596), who composed a number of historiographical works. Nicolò Canussio (died 1500/1501) and Gerolamo Sini (1529–1602) distinguished themselves as town chroniclers. The former compiled the chronicle of Cividale del Friuli and the latter authored the chronicle San Daniele del Friuli. Finally, the article also provides an exhaustive overview of less important publications of the aforementioned authors.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 81'373.232:929.5Trubar

Prejeto: 6. 4. 2010

Boris Golec

doc. dr., višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Trubarjev rod in priimek na Slovenskem. Po sledih "izginulega" rodu in rodbinskega imena očeta prve slovenske knjige

IZVLEČEK

Razprava obravnava dve vprašanji: rod reformatorja in začetnika slovenske književnosti Primoža Trubarja (ok. 1508–1586) na Rášici pri Turjaku ter vse znane pojavitve njegovega priimka na Slovenskem. Trubarjev priimek je prvič in zadnjič dokumentiran prav na Rášici, in sicer med letoma 1482 (tedaj še kot Trobar) in malo pred 1614. Kot Trubar so ga zapisovali zadnjega pol stoletja, potem ko se je takšna oblika najprej uveljavila pri Primožu zunaj domačega okolja, najpozneje leta 1526. Primož se po očetu ni mogel pisati Trubar ali Trobar, temveč Malnar, Trubar pa je bil priimek njegove matere. Zanj sta se poleg Primoža odločila tudi njegova brata, ki sta bila po imenu sicer znana od leta 1920, zdaj pa je potrjeno, da sta se prvotno pisala Malnar in v kakšnem sorodstvenem odnosu sta bila s Primožem. Od srede 16. stoletja srečujemo priimek Trubar (Truber) tudi drugje na Kranjskem, in sicer okoli Krupe v Beli krajini, v Senožčah na Notranjskem in Ljubljani, po drugem desetletju 17. stoletja pa ni o njem nobenih pričevanj več. Precej verjetno niso vsi slovenski Trubarji izvirali z Rášice, ampak bi vsaj nekateri lahko prišli tudi z Nemškega, kjer je neodvisno od slovenskega nastal še danes živeči priimek Truber.

KLJUČNE BESEDE

Primož Trubar, Rášica, Turjak, rodoslovje, Trobar, priimki, urbarji, Bela krajina, Senožče

ABSTRACT

TRUBAR'S FAMILY LINE AND FAMILY NAME IN THE SLOVENIAN TERRITORY.
FOLLOWING THE TRACES OF THE "VANISHED" FAMILY LINE AND FAMILY NAME
OF THE FATHER OF THE FIRST SLOVENE BOOK

The discussion addresses two questions: the family line of the reformer and founder of Slovene literature, Primož Trubar (about 1508–1586) from Rášica near Turjak and all known occurrences of his family name in the Slovenian territory. The first and the last records of Trubar's family name were made precisely in Rášica, between 1482 (then still as Trobar) and shortly before 1614. The name Trubar appeared in the last fifty years, after this particular form had first been established for Primož outside his home environment, no later than 1526. Trubar or Trobar being the name of his mother, Primož could not inherit it from his father, whose family name was Malnar. The family name Trubar was also taken over by his two brothers, who have been known by name since 1920, while the latest findings confirm that they initially used the family name Malnar and reveal their relation to Primož. From the mid-16th century onwards, the family name Trubar (Truber) was also documented elsewhere in Carniola, more accurately, around Krupa in White Carniola, Senožče in Inner Carniola, and in Ljubljana, until after the second decade of the 17th century, when it completely disappeared. There is a strong probability that not all Slovenian Trubars originated from Rášica, but that at least a few might come from Germany, where the still existing family name Truber developed independently of its Slovene counterpart.

KEY WORDS

Primož Trubar, Rášica, Turjak, genealogy, Trobar, family names, urbaria, White Carniola, Senožče

Z vprašanjem o rodu in priimku začetnika slovenske književnosti se ni nihče sistematično ukvarjal skoraj devetdeset let, od objave razprave Franceta Kidriča leta 1920.¹ Na eni strani zaradi pomanjkanja (novih) virov in na drugi ob prepričanju, da je vse že znano in dognano. Šele ob 500-letnici Trubarjevega rojstva (2008) smo dobili nekaj razprav, ki so – ob upoštevanju še neznanih virov in preinterpretaciji znanih, a v glavnem dolgo nedostopnih – pripeljale do treh temeljnih sklepov. Prvič, Primož Trubar se ni rodil v Temkòvem mlinu tik pod vasjo Rášica pri Turjaku, v katerem je od leta 1986 muzejska "Trubarjeva domačija", temveč v približno 400 metrov oddaljenem Šklópovem mlinu pod Kukmako.² Drugič, letnica rojstva 1508 je arbitrarna, saj temelji na Primoževem izračunu, glede na njegove nasprotujoče si izjave o lastni starosti pa bi se lahko rodil tudi leta 1507 ali šele 1509.³ In tretjič, njegov oče Mihéj se ni pisal Trubar ali Trobar, temveč Malnar, in je bil v Trubarjevo družino samo priženjen; Primož se je očitno šele v šolah odločil za dosledno rabo materinega priimka, ki so ga pri njem tudi najprej začeli pisati z -u: Trubar, praviloma Truber.⁴ Analiza zapisovanja priimka v turjaških virih skozi 130-letno obdobje pa je dala tezo, da je etimologijo priimka Trubar sicer res treba iskati v glagolu *trobiti*, vendar prvi nosilec kognomena – v nasprotju z uveljavljenim prepričanjem – najverjetneje ni bil (graščinski) piskac ali trobec.⁵

V priučujoči razpravi bomo obdelali dve vprašanji: rod Primoža Trubarja na Rášici in vse znane pojavitve njegovega priimka drugod na Slovenskem. Kolikor je znano, je Trubarjev priimek prvič in zadnjič dokumentiran prav na njegovi rodni Rášici, in sicer med letoma 1482 (tedaj še kot Trobar) in malo pred 1614, pri čemer so ga kot Trubar (*Truber*) zapisovali zadnjega pol stoletja. Šele od srede 16. stoletja ga srečujemo tudi drugje na Kranjskem, in sicer okoli Krupe v Beli krajini, v Senožečah na Notranjskem in v Ljubljani, po drugem desetletju 17. stoletja pa ni o njem nobenih pričevanj več.

Kaj je o svojem izvoru izpričal Trubar in kaj njegovi sodobniki?

Oče prve slovenske knjige je o svojem rojstnem kraju pustil toliko pričevanj kot malokateri njegov rojak in sodobnik ter sploh malokdo od pišočih izobražencev iz prvih stoletij tiskane slovenske besede. Od naših protestantskih piscev ni, denimo, nihče niti z besedo spregovoril o času in točnem kraju

svojega rojstva. A tudi ko bi bilo v Trubarjevem primeru enako in se niti sodobniki neposredno po njegovi smrti ne bi oprli na še živa pokojnikova pričevanja, bi o geografskem izvoru Primoža Trubarja vendarle imeli dovolj zanesljivih podatkov iz drugih sodobnih virov, ki ga omenjajo.⁶

Nobenega dvoma ni torej o Trubarjevem izvoru z Rášice pri Turjaku. Toliko manj, ker o tem na več mestih poroča sam, štirikrat povsem določno in dvakrat, ko Rášico omenja v zvezi z očetovo službo cerkvenega ključarja.⁷ Njegovo prvo pričevanje iz leta 1558 je glede lokacije rojstne hiše najbolj natančno in s tem tudi v nemajhno pomoč za potrditev njene lege: *"Blifi muiga royeniga domu per Raftzhizi ..."*.⁸ Nekaj let pozneje (1566) se Trubar v slovenskem predgovoru k *Psalterju* naslavlja kot *"Primosh Truber is Rastzhize"*⁹ in podobno – edino krat z etnikom "Rastčičar" – leta 1582 v naslovu *Novega testamenta: "skusi Primosha Truberia Crainza Raftzhizheria"*.¹⁰ Najbolj izčrpno piše o svojem rodu in krajevnem izvoru v nemškem posvetilu k *Novemu testamentu* (1577), kjer navaja rojstno letnico, kraj rojstva in socialni položaj: rojen leta 1508 na Rášici kot podložnik (tedaj še) baronov Auerspergov – Turjaških; pri tem ovije svoj prihod na svet še v zgodovinski kontekst habsburško-beneške vojne in enoletne beneške zasedbe Trsta.¹¹ Dve leti prej se v *Katekizmu* (1575) dotakne Rášice in dejavnosti svojega očeta: *"Mui Ozha, kadar je na Rashizi S. Jerneia*

6 Golec, Najzgodnejša pričevanja, str. 26, 27, 32. – Že najzgodnejša znana omemba Trubarjevega imena ga povezuje z Rášico. Ko je bil 7. marca 1526 v Trstu navzoč pri pisanju oporoke tamkajšnjega stolnega župnika Lenarta Bonoma, je naveden kot "primus Riubar de rafica". Če bi se pojavil kakršen koli dvom, za kateri kraj gre, bi se razblinil ob kronološko tretjem podatku o Trubarju. Vpis imatrikulacije na dunajsko univerzo 14. aprila 1528 mu namreč pripisuje poreklo z območja Turjaka: "Primus Truber ex Aursperg". Poleg tega pa postavljata Trubarja na Rášico še poznejši tržaški notici iz leta 1541: "primo truber de rasica plebano in loch."

7 Kidrič v gradivu za Trubarjevo biografijo (1923) navaja pet njegovih omemb Rášice (Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 58). Izpušča pa omembo v registru h *Katekizmu z dvejma izlagama*, ki jo je sicer pred tem že omenil drugje (Kidrič, Trobarji na Rášici, str. 251).

8 [Trubar], *En Regisbter*, fol. R 3 a. – Prim. Kidrič, Trobarji na Rášici, str. 251; Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 58.

9 Truber, *Ta celi Psalter*, fol. b 8 b. – Prim. Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 58.

10 Truber, *Ta celi Noui Testament*, naslov. – Prim. Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 58.

11 *"Nachdem ich im Lande Crein auff der Rastzhitz den Freyherren zu Auersperg gehörig nach Christi geburt im 1508. Jar (in wölchem die Venediger im Krieg wider den grossen frommen Kaiser Maximilianum den ersten / die Statt Triest einnahmen / vnd ein jar ingehabt) bin geboren"* Truber, *Noviga Testamenta*, II d, objava tudi v: Sakrausky (ur.): *Primus Truber*, str. 406. – Na drugem mestu v posvetilu se Trubar naslavlja kot podložnik oziroma rojenjak Auerspergov: "In bedenckhung vnnd erwegung solliches / namblich / daß ich ein Kind vnnd Erbhold ewers Landts bin..." (Sakrausky (ur.), *Primus Truber*, str. 408; prim. Kidrič, Trobarji na Rášici, str. 251; Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 58).

1 Kidrič, Trobarji na Rášici.

2 Golec, Kje na Rášici, str. 220–221, 232–234.

3 Golec, Kdo in od kod, str. 46–47.

4 Golec, Kje na Rášici, str. 235; Golec, Kdo in od kod, str. 48–49.

5 Golec, Trubar ali Trobar?, str. 57–58.

zehmoster bil ..." in v *Registru* h *Katekizmu* edinokrat – v tretji osebi – zapiše tudi očetovo ime Mihéj Trubar: "*Truberieu Ozha Mihel Truber Zimmerman malnar*".¹²

K sodobnim pričevanjem o Trubarjevem izvoru lahko prištejemo še nagrobni govor württemberskega teologa Jakoba Andreaea (1586)¹³ in slovenski prevod istega govora, ki ga je v dopolnjeni obliki objavil Vipavec Matija Trost (1588).¹⁴ Oba sicer v osnovi povzemata Trubarjevo nemško posvetilo (1577), a z dvema dopolnitvama o pokojnikovem izvoru. Prva je Andreajeva opredelitev geografske lege Rašice v razmerju do kranjske deželne prestolnice,¹⁵ druga pa še pomembnejši Trostov vrinek z imeni Trubarjevih staršev in sploh edinim zapisom materinega imena – Jera (Gera). Ta stavek mladega Trosta je tako najpopolnejše sodobno pričevanje ali kar "nadomestni rojstni list" Primoža Trubarja: "*Tajſti Goſpud Primosh, ie v'Krainski desheli, na Raſzhici, pod témi dobru roienimi ſlabodnimi Turiazhkimi Goſpudi, ali Aurſpergarji, try mile od Lublane, od poſhtenih brumnih ſtarishih roien, v'tém leiti po Criſtufeim roifſtuu, tauſhent, pet ſtu ino offem leit, kadar ie Cesar Maximilian rainik, tiga imena ta pèrui, ſupàr Benedke voiskoual, inu Tèrſt noter vſel, niega Ozhetu je bilu Mihél, niega Materi pak Gerdrud, ali Gera, ime*".¹⁶

Tübinškemu študentu Trostu se je torej zdelo vredno poizvedeti tudi za imeni pokojnikovih staršev, ki ju je v Andreajevi nagrobni pridigi pogrešal. S tem je potrdil Trubarjevo pričevanje o očetovem imenu in prispeval danes edini znani podatek o materi, njeno krstno ime. Na očetovo ime je sicer mogel naleteti v *Registru* h *Katekizmu* iz leta 1575, ime matere pa so mu morali zaupati Trubarjevi svojci ali nemara še Primož sam v času njunega verjetnega kratkotrajnega znanstva.¹⁷

O Primoževih drugih krvnih sorodnikih je pri njem samem prav tako zaslediti le malo podatkov. Tako v *Registru* iz leta 1558 omenja usodo svojega strica, mlinarja Gregorja Trubarja: "*en mui Stryz Gregor Trubar malinar*",¹⁸ o katerem sicer iz konteksta – namere o gradnji samostana na Veliki Slevici – lahko sklepamo, da ni prebival daleč od Rašice,¹⁹ brez časovne opredelitve (pač pred letom 1558) pa je njegova nesrečna smrt: "*stryza Gregoria ie enu driuu vbylu*".²⁰ Od drugega sorodstva se v Primoževih zapisih – tokrat ne v objavah, temveč v pismih – pojavlja samo še ime Luke Zweckla, navedenega kot "*Vetter*" – Trubarjev bratranec; literarna zgodovina ga je že nekaj časa istovetila z Lukežem Klincem, Trubarjevim sodelavcem in prevajalcem nabožnih pesmi v slovenščino,²¹ pred kratkim pa je bilo dognano, da je izviral iz vidne meščanske rodbine Klinc v Višnji Gori.²²

Če povzamemo, govori Trubar sam v svojih avtobiografskih zapisih le o starših na splošno in z imenom po enkrat navaja očeta – mlinarja, tesarja in cerkvenega ključarja na Rašici – ter strica, prav tako mlinarja. Priimek *Truber* dodaja očetovemu imenu samo v registru, tj. v razlagi pojmov h *Katekizmu* (1575), s polnim imenom in priimkom pa navaja samo "strica Gregorja Trubarja", katerega priimek zapiše z -a, torej tako, kot ga pišemo danes in kot se je Trubar podpisal enkrat samkrat, v skritem podpisu v prvi slovenski knjigi leta 1550: *od primosa trubarie*.²³ Šele Trost (1588) poleg očetovega imena zapiše tudi ime Primoževe matere, ne da bi se mu zdelo potrebno navajati njun priimek. Razen poz-

¹² Primosh Truber: *Catechismus ſdveima iſlagama*, str. 267 in 525 (Regishter). – Prim. Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 251; Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 58.

¹³ Andreae, *Chriſtliche Leichpredig*, str. 47. – Prim. Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 58.

¹⁴ Objava Trostove "Ena lepa inu pridna prediga per pogrebi ... Primoža Truberja" v: Rupel, *Nove najdbe*, str. 64–72. – O Rašici kot Trubarjevem rojstnem kraju govori Trost tudi v latinski pesnitvi ob Trubarjevi smrti: "Raſzhiza eft Primo patria" in "Raſzhizae crevit Primus" (po objavi: Rupel, *Nove najdbe*, str. 52).

¹⁵ "Welcher ... im Crain, im Dorff Raſtſlitz, vnder den ... Freyherrn von Auersperg, drey Meil vnder der Statt Laibach, von ehrlichen vnd frommen Eltern geboren iſt, im Jar 1508. als wider Keisern Maximilian I ... die Venediger gekriegt, vnnd Triest eingenommen haben." – Pri toponimu "Raſtſlitz" namesto "Raſtzhitz" gre za tiskovno pomoto, zamenjavo črke "l" za "h". Zapis je Andreae povzel po nemškem predgovoru k zadnjemu delu Trubarjevega novega testamenta (prim. Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 59).

¹⁶ Trost, "Ena lepa", str. 106; po objavi: Rupel, *Nove najdbe*, str. 65.

¹⁷ O Trostovem znanstvu s Trubarjem: Rupel, *Nove najdbe*, str. 63.

¹⁸ [Trubar], *En Regishter*, fol. R 3a. – Prim. Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 86.

¹⁹ Podlogar je Gregorja, ker ga Trubar omenja v zvezi z božjo potjo na Veliko Slevico, preprosto postavil tja: "Na Slevici pri Velikih Laščah je živel njegov stric Gregor..." (Podlogar, *Zgodovinske drobtine*, str. 47). V tej zgodbi sta omenjeni še dve ženski, edini osebi v Trubarjevih delih, ki – poleg očeta, strica in članov turjaške rodbine – živita v njegovih domačih krajih. Prva je bila Šavleča Katerina (*Shaulezha Katerina*), "ena vsem ludem vejdeča kurba", druga pa "ena vduva" Marjeta Hudakončevka (*Margeta Hudakonzheuka*) ([Trubar], *En Regishter*, fol. R 3 a). O Hudakončevki, njenem možu in priimku ni v turjaških urbarjih nikakršnega sledu. Bržčas ni bila turjaška podložnica, ampak stiška ali podanica katerega drugega gospostva, kolikor se v urbarjih sploh ne skriva pod drugim priimkom in je torej Hudakončevka le oznaka po kraju njenega izvora. Podlogar pravi o njej: "žena, iz vasi sv. gregorske občine po imenu Hudi konec" (Podlogar, *Zgodovinske drobtine*, str. 47). Priimek Šavleče Katerine, nasprotno, zasledimo blizu Rašice, pod Ulako (*Vnnder der Wollackh*) in na Ulaki (*Wolackh*), kjer je imel leta 1508 dve hubi Pavle Šavle (*Paulle Schaulle*) (Biblioteka SAZU, R 95, III 5507, urbar Turjak, pag. 21, 22).

²⁰ [Trubar], *En regishter*, fol. R 3 a. – Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 251.

²¹ Prim. Rupel, *Primož Trubar*, str. 126, 313; Legiša–Gspan (ur.), *Zgodovina slovenskega*, str. 150.

²² Golec, Trubarjeve prve šole, str. 17–18.

²³ [Trubar], *Catechismus In der Windischen Sprach*, str. 202. – Prim. Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 252.

nejših nepreverjenih trditev o nasilni smrti Primoževega očeta, porojenih v protireformacijskem zanosu – o njih pozneje –, je bilo to do začetka 20. stoletja tudi vse, kar smo o Trubarjevem krvnem sorodstvu vedeli.

Kaj so v 20. stoletju ugotavljali zgodovinarji in literarni zgodovinarji?

S primarnimi pisanimi viri o raških Trubarjih se je prvi seznanil šele zgodovinar Anton Kaspret okoli leta 1911,²⁴ torej po tem, ko je Trubar ob 400-letnici rojstva z odkritjem spomenika v Ljubljani doživel prvo javno "rehabilitacijo". Na nesrečo so Auerspergi malo pred tem prenesli skoraj vse urbarje turjaškega gospostva s Turjaka v grad Losensteinleiten v Zgornji Avstriji. Kaspret jih je tam precej na hitro pregledal ob obilici drugega dela, ki ga je med poletnimi počitnicami zaposlovalo v Auerspergovem rodbinskem arhivu. Iz urbarjev si je izpisal glavne podatke o raških Trubarjih oziroma Trobarjih, svojo že napisano rokopisno razpravo in gradivo pa je malo pred smrtjo odstopil literarnemu zgodovinarju Francetu Kidriču, ki je leta 1920 objavil do danes temeljno razpravo o Trubarjevem raškem sorodstvu.²⁵

Kaspret je v urbarjih iz časa okoli Primoževega rojstva našel mlinarja Mihélja, a brez priimka Trubar, v istih letih zasledil tri nosilce tega priimka in enega v zgodnejšem času. Poleg mlinarja Gregorja Trobarja – Primoževega "strica Gregorja" – je naletel na Lenarta in Simona Trobarja, kot prvega pa je odkril nekega mlinarja Trobarja brez osebnega imena, in sicer generacijo prej, v osemdesetih letih 15. stoletja. Kot zadnja sta se v urbarjih od srede 16. stoletja pojavljala Andrej in kratek čas Jurij. Čeprav se Primožev oče nikoli ne omenja kot Trobar ali Trubar, ampak vedno le s poklicno oznako oziroma že priimkom *Mull(n)er* (Malnar), mu je Kidrič brez zadržka pripisal priimek Trobar. Nikakor se namreč ni mogel sprijazniti z mislijo, da oče ne bi imel enakega priimka kot Primož. S tem in z drugimi

trditvami pa je Kidrič o Primoževem sorodstvu za dolgo zacementiral precej popačeno podobo, ki ni temeljila na trdnih argumentih, ampak na samovoljnih razlagah. Tako kot je brez prave utemeljitve povozil dejstvo, da je Mihélj izrecno omenjen kot svak (!) Lenarta Trobarja in se tako sploh ni nujno pisal Trobar, je s podobno argumentacijo zavrnil možnost, da bi bil Andrej Trobar Primožev brat.²⁶ Danes je dokazano prav nasprotno: Primožev oče se ni pisal Trobar in se je v Trobarjevo sorodstvo priženil, Andrej in Primož pa sta bila brata. Še več, viri, ki so bili na voljo že Kaspretu, a jih ta ni v celoti izčrpal, so razkrili, da niti "stric Gregor" ni bil Primožev stric, temveč v resnici njegov generacijo starejši bratranec.²⁷

Ko je Rupel štiri desetletja za Kidričem (1962) v monografiji o Trubarju sintetiziral védenje o raških Trobarjih iz prve četrtine 16. stoletja, je bil upravičeno previden. Iz Kidričevih navedb je izluščil, kar je mogel. "Strica" Gregorja je imel – tako kot Kaspret in Kidrič – za Mihéljevega brata, sicer pa je o sorodstvenih povezavah treh raških mlinarjev zapisal: "Kar vabljivo bi bilo razglasiti Lenarta [Trobarja] za očeta treh sinov: Mihe [Mihélja], Gregorja in Šimna [Simona], vendar nam ohranjeni urbarski zapisi ne dovoljujejo sklepati na tako ozko sorodstvo."²⁸

Pri tem je dolgo tudi ostalo, saj razen Kidričeve razprave ni bilo mogoče vzeti v roke ničesar konkretnjšega. Slovenski raziskovalci namreč zaradi izrecne prepovedi rodbine Auersperg po letu 1945 skoraj pol stoletja niso mogli do turjaških urbarjev, ki so jih medtem iz Losensteinleitna prenesli v dunajski državni arhiv (1956), skromne nove ugotovitve iz urbarjev, rešenih z leta 1943 požganega gradu Turjak, pa niso prišle v javnost.²⁹ Z odkritjem in objavo Trostove nagrobne pridige (1954) je Rupel postregel le z dotlej neznanim imenom Primoževe matere,³⁰ ki ga je povzela vsa poznejša biografika. Nasprotno pa je ob Trubarjevi 500-letnici šel mimo laične in večji del tudi mimo strokovne javnosti podatek, ki je danes ključna potrditev za ugotovitve o Primoževih bratih. Primož Simoniti je objavil regist pisma Trubarju iz leta 1579, v katerem Jurij Dalmatin omenja Primoževega brata z imenom Andrej.³¹

²⁴ Golec, Kje na Rašici, str. 211.

²⁵ O tem Golec, Kje na Rašici, str. 210–211. – V Kidričevi zapuščini se je ohranil zvezek majhnega formata z naslovom Trubarji na Rašici (ZRC SAZU, ISLLV, Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 17, Rokopisno gradivo različne vsebine). Vanj je Kidrič stenografsko prepisal Kaspretove izpiske ter jim priložil njegov nedatirani rokopis razprave Trubarjevi sorodniki na Rašici, glede na citirano literaturo napisan po letu 1908. Stenografska predloga Kidričeve razprave v zvezku kaže, da jo je prvotno nameraval objaviti v soavtorstvu s Kaspretovim imenom na prvem mestu in z naslovom "Trubarji na Rašici", nato pa si je premislil tako glede navedbe Kaspretovega soavtorstva kakor glede pisanja Trubar, ki ga je nadomestil s Trobar. V objavi se Kaspretu samo zahvaljuje za gradivo, ki mu ga je ta prepustil v uporabo (str. 252). Anton Kaspret ni nikoli videl Kidričeve objave, saj je umrl tik pred sklepom redakcije revije (*Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* (Ljubljana) II (1920), pred str. 1).

²⁶ Prim. Kidrič, Trobarji na Rašici, str. 260, 264; prim. tudi ZRC SAZU, ISLLV, Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 17, Rokopisno gradivo različne vsebine, Trubarji na Rašici, str. 5, 18.

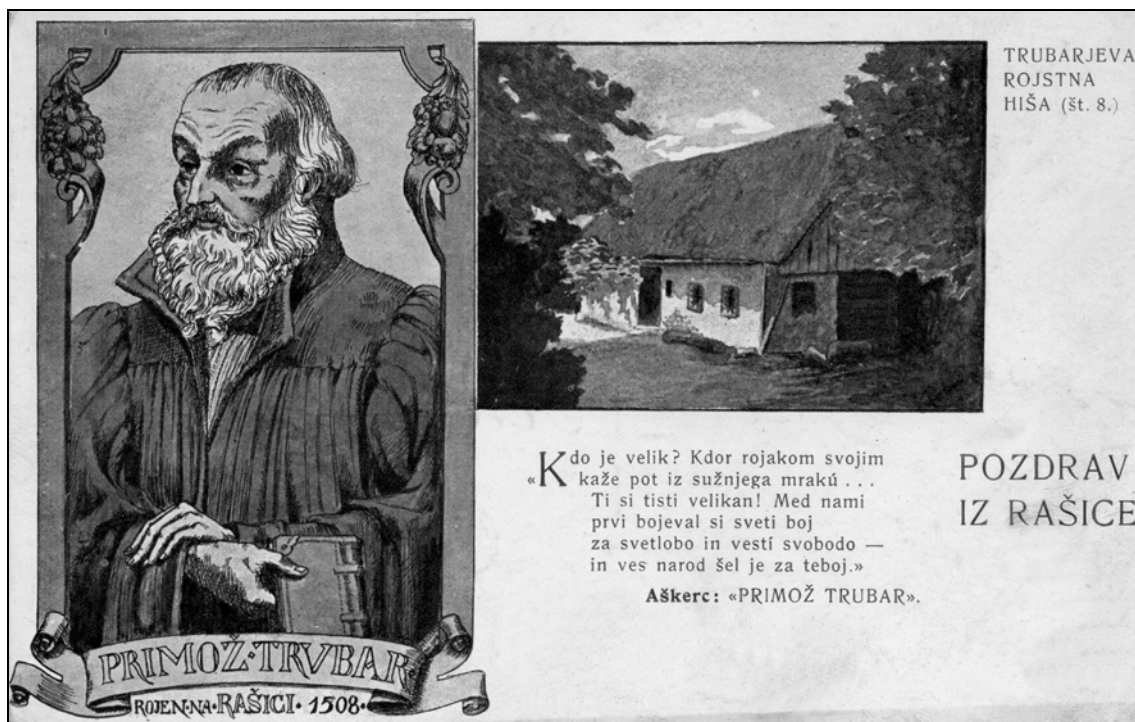
²⁷ Temeljne ugotovitve prim. tudi v Golec, Kdo in odkod, str. 48–51.

²⁸ Rupel, *Primož Trubar*, str. 11. – Nemška izdaja monografije, ki ima tudi znanstveni aparat, se v opombi sklicuje na Kidričovo razpravo iz leta 1920: Rupel, *Primus Truber*, str. 7, 10.

²⁹ Golec, Kje na Rašici, str. 210–212.

³⁰ Po objavi Trostove "Ena lepa inu pridna prediga per pogrebi ... Primoža Truberja", str. 106, v: Rupel, *Nove najdbe*, str. 65.

³¹ Simoniti, Martin Crusius, str. 217 in 233.

Šimenova-Virantova hiša, ki je najprej veljala za Trubarjevo rojstno hišo, upodobljena na razglednici, odposlani 25. 8. 1908 (last: Milan Škrabec).

Temkòv mlin, od leta 1986 Trubarjeva domačija (foto: B. Golec, 2008).

Edino, kar se je medtem premaknilo, je bila korektura uveljavljenega napačnega lociranja Primoževe rojstne hiše v Šimenovo-Virantovo domačijo na zgornjem koncu Rášice. Da gre Primožev rodni dom iskati v enem od mlinov, saj je bil njegov oče vendar mlinar, je prvi opozoril že Leopold Podlogar (1908), a so omenjeno kmečko hišo v vasi kazali obiskovalcem Rášice kot Trubarjevo rojstno hišo še skoraj osemdeset let. Zmoto, porojeno v drugi polovici 19. stoletja, je dokončno pokopala šele 500-letnica Trubarjevega rojstva (1986), ko so v Temkovem mlinu pod vasjo odprli "Trubarjevo domačijo", ne da bi sicer mlin razglašali za dokazano rodni dom Primoža Trubarja.³²

Sistematičen pregled ponovno dostopnih turjaških urbarjev na Dunaju – nekaterih Kaspert ni videl – in pritegnitev manj številnih urbarjev, shranjenih v Ljubljani, omogočata danes povsem trdne dokaze, v katerem od treh raških mlinov je Primožev oče gospodaril, ko je Primož prišel na svet, pa tudi neprimerno jasnejšo sliko o tem, v kakšnem medsebojnem sorodstvu so bili raški mlinarji oziroma posamezni Trobarji/Trubarji.³³ Ker je (novih) podatkov veliko, bomo določena dejstva na škodo tekoče pripovedi obširneje utemeljili. Še posebej, ker se je treba argumentirano "spopasti" s Kidričevimi interpretacijami iz leta 1920, ki se jih je literatura v sili pač oklepala do najnovejšega časa.

Začeti je treba pri Franu Levstiku dobrih šestdeset let pred izidom Kidričeve razprave. Mladi Levstik je že leta 1858 zgolj po občutku izrazil domnevo, da "je bil [Trubar] rodu priseljenega od drugod v naše kraje, ker slovenski bi se bil moral imenovati *Trobar*, kakor pravimo: *trobenta*, *trobiti*, *trôbel* [...], *trobast* [...] itd.; ali pa morda *Trébar*?"³⁴ Ko so veliko pozneje prišli Kaspertu v roke turjaški urbarji, se je potrdilo dvoje. Prvič, priimek so prvotno res zapisovali kot *Trobar* in *Trabar*, in drugič, zdi se, da je prišel od drugod, saj ga v turjaškem gospostvu v najstarejšem urbarju iz leta 1464 še ni, ampak se pojavi v naslednjem urbarju za leto 1482, in sicer na Rášici.³⁵ S tem ni rečeno, da so se Trubarji med tem časom res od kod priselili, saj gre vendar za dobo rojevanja priimkov in so tako leta 1464 kot 1482 mnogi turjaški podložniki označeni samo z osebnim imenom ali poleg imena še s poklicno oznako.³⁶ V

takem primeru bi torej Trubarjev priimek nastal med omenjenima letoma prav na Rášici. Za priimek očeta prve slovenske knjige je pomenljivo, da v urbarjih in drugih zapisih turjaškega gospostva nastopi s samoglasnikom -u v prvem zlogu (*Truber*) zelo pozno, prvič šele v urbarju, nastalem malo po letu 1561, nato pa dosledno od leta 1565 naprej. S samoglasnikom -a v drugem zlogu (*Trobar*, *Trabar*) – tu gre za nenaglašeni glas – ga sicer večkrat srečujemo že od prve pojavitve na Rášici leta 1482, le enkrat samkrat, poznega leta 1591, pa najdemo v zapisu oboje – začetni -u in končni -a (zadnjega v nekoliko drugačni obliki: *Trubär*).³⁷

Prvi tega priimka je leta 1482 naveden kot *Trobar*, kar je nato več kot sedemdeset let najpogostejša oblika (17-krat) ob najbližji *Trober* (5-krat) ter oblikah *Trabar* (4-krat) in *Traber* (13-krat). Kidrič je za leto 1557 navedel tudi zapis *Trebar*, kar je pomota, posledica zavajajočega zapisa črke *o*, kot ga je videl Kaspert.³⁸ Kidrič je v zvezi s tem mimogrede pripomnil, da "menjava v korenu: o-a-u-e in v končnici a-o-e: kaže, da se ni niti tu niti tam ni slišal čist glas", ampak "je izgovarjal narod pač pred *o* kratak *u*, v nenaglašeni končici pa poluglasnik".³⁹ Odločil se je, da bo raške Trobarje in Trubarje dosledno imenoval s prvotno zapisanim priimkom *Trobar*, a je šel s svojim "historizmom" nazadnje predaleč. Tako je dal razpravi o rodu Primoža Trubarja naslov "Trobarji na Raščici", v katerem nastopa priimek v enaki obliki kot v prvi omembi leta 1482 – *Trobar*, ime vasi pa, kakor naj bi se slišalo in zapisovalo v 16. stoletju – Raščica. Še več, kot Trobarje je Kidrič na silo naslavljal tudi raške Trubarje iz druge polovice 16. in začetka 17. stoletja, čeprav v virih medtem kot izključna prevlada oblika *Truber*.⁴⁰ Predlagal je celo v diskusijo, ali ne bi "začeli pisati priimek začetnika slovenske knjige tako, kakor bi ga pisal danes on sam: Primož Trobar!"⁴¹ V

³⁷ Gl. tabelo pojavitev v: Golec, *Trubar ali Trobar?*, str. 48.

³⁸ Kidrič, *Trobarji na Raščici*, str. 267. – Zapisovanje črke *o* je v urbarju iz let 1557–1561 resnično močno zavajajoče, saj med *o* in *e* skoraj ni razlike. Prvotno sem tudi sam bral *e*, nato pa z natančno primerjavo zapisov prišel do spoznanja, da gre pri zapisu Trubarjevega priimka vendarle za *o*: *Trobar*, ne *Trebar*. V razpravi, ki je izšla novembra 2009, je žal napaka – še vedno je navedena oblika *Trebar* –, čeprav je dobil urednik popravljeno verzijo že junija (Golec, *Kdo in od kod*, str. 60).

³⁹ Kidrič, *Trobarji na Raščici*, str. 267.

⁴⁰ Prav tam. – Za pisanje *Trobar* se je Kidrič očitno odločil šele proti koncu pisanja razprave o Trubarjevem sorodstvu na Rášici. Naslov njenega stenogramskega osnutka in zvezka z zbranim gradivom se je namreč glasil še: "Trubarji na Raščici" (ZRC SAZU, ISLLV, Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 17, Rokopisno gradivo različne vsebine, Trubarji na Raščici). Po Kidriču je pisanje *Trobar* za sorodstvo na Rášici prevzel M. Rupel (prim. Rupel, *Primož Trubar*, str. 10–15, 22, 316; isti, *Primus Truber*, str. 6–12, 312).

⁴¹ Kidrič, *Trobarji na Raščici*, str. 267.

³² Prim. Golec, *Kdo in od kod*, str. 53–54.

³³ Seznam in hranišča urbarjev gl. v: Golec, *Kje na Rášici*, str. 212–214, Preglednici 1 in 2. – Kljub večkratnemu listanju in prebiranju obsežnih urbarskih foliantov mi je ta ali ona podrobnost lahko sicer tudi ušla, a če že, gre za kak obroben zapis na mestih, kjer ga ne bi pričakoval.

³⁴ Levstik, *Napake slovenskega pisanja*, str. 53, op. 10.

³⁵ Prim. zlasti Golec, *Trubar ali Trobar?*, str. 46.

³⁶ Priimka *Trubar* v nobeni od različic ne najdemo niti v najstarejšem ohranjenem urbarju za obsežno posest samostana Stična iz leta 1505 (ARS, AS 781, Cistercijski samostan in državno gospostvo Stična, fasc. 4, urbar cistercijskega samostana Stična 1505, s. p.).

Lokacije s Trubarji povezanih domačij na Rášici po katastrski mapi 1823: 1) Šklópod (Zadnikov) mlin (prava Trubarjeva rojstna hiša), 2) Temkòv mlin (današnja "Trubarjeva domačija"), 3) Mustarjev mlin na Logu, 4) Šimenova-Virantova domačija, 5) "Ta velka hiša", 6) lokacija Malnarjeve hube na Kukmaki.

izogib morebitnim nejasnostim in pomotam bomo nosilce Primoževega priimka na Rášici v nadaljevanju dosledno imenovali Trubarji, po potrebi pa bo dodana še izvirna oblika zapisa priimka.⁴²

Zgodba o Trubarjih na Rášici je torej neposredno vezana na tri raške mline: spodnjega, danes Mustarjevega na Logu, Temkòvega tik pod vasjo ("Trubarjeva domačija" ali "Trubarjev gaj") in zgornjega, Šklópovega pod Kukmako, zahodno od Rášice. Do srede 16. stoletja ni noben Trubar izpričan na kakšni drugi posesti, temveč izključno v mlinih. Tabela, ki nam bo služila za lažjo orientacijo, podaja zaporedje posestnikov mlinov z izvirnimi zapisi njihovih imen in priimkov, kot jih najdemo v urbarialnih virih s turjaškega gradu.

Trubarji se torej na Rášici in v turjaškem gospodstvu sploh pojavijo z urbarjem iz leta 1482 in resnično, čeprav le prehodno, v današnjem Temkòvem mlinu, od leta 1986 preurejenem v Trubarjevo domačijo. Gospodar prvega raškega mlina v urbarju, označenega kot "pod vasjo Rášica" (*vnder dem darff Raischitz*), je bil neki **Trubar** (*Trobar*), katerega osebnega imena urbar žal ne navaja. Od mlina je plačeval marko in 130 šilingov, kot razkriva pripis,

pa je mlin že na jurjevo naslednje leto 1483 prevzel drug gospodar z imenom Jakob (*Jacob*). Trubar se je preselil v mlin pod vasjo na Logu (*dÿ mull in der wissn vnder dem darff Raischitz*), kjer ga kot gospodarja srečujemo v naslednjih treh urbarjih iz let 1483 (*der Traber*), 1484 (*Trabar*) in 1485 (*Trabar mullner*). V prvem iz leta 1483 je tu naveden še prejšnji gospodar Peterman (*Petterman*), Trubar pa pripisan naknadno. V primerjavi z mlinom pod vasjo je njegova nova posest prinašala nekaj manj dohodka, kar je posledično pomenilo nižjo obveznost do zemljiškega gospoda, le marko in 33 šilingov.

Mikavno bi bilo že prvega Trubarja razglasiti za **Lenarta Trubarja** (*Leonhartt Trobar*), ki je v istem mlinu na Logu gospodaril ob nastanku naslednjega urbarja za leto 1492. Še bolj vznemirljivo pa bi bilo ugotavljati, da je bil prvi Trubar brez imena Lenartov oče, torej še ena generacija nazaj.⁴³ Mlin na Logu je, kot vse kaže, ostal v Lenartovih rokah brez prekinitve vsaj do leta 1511. Tedaj je njegov sin Gregor (*Gregor des Lienhartt trober sun*) vsaj že drugo leto posedoval Temkòv mlin pod vasjo, po urbarju iz leta 1517 pa se oče Lenart in sin Gregor znajdeti v obrnjenih vlogah: mlin na Logu je prevzel Gregor, medtem ko se je Lenart umaknil v Temkòv mlin, katerega posestnik je bil dve leti

⁴² Mirko Rupel v svoji slovenski in nemški monografiji o Trubarju (1962 in 1965) razlikuje med Trobarji, tj. Primoževim sorodstvom na Rášici, in Trubarji, tj. Primožem in njegovo ožjo družino (Rupel, *Primož Trubar*, str. 316; isti, *Primus Truber*, str. 312).

⁴³ Prim. Rupel, *Primož Trubar*, str. 11.

Posestniki treh raških mlinov med letoma 1482 in 1550⁴⁴

Urbarji in drugi viri	Sklopov mlin [pod Kukmako, zahodno od vasi]	Temkôv mlin [tik pod vasjo, danes "Trubarjeva domačija"]	Mustarjev mlin [na Logu, vzhodno od vasi]
1464	<i>Marin Sluga</i>	<i>Jerne Sluga der Müllner</i> , nato: <i>Martin Korosecz</i>	<i>Hannse Mullner</i>
1467 ⁴⁵	<i>Marin Sluga</i>	<i>Marin Chrenicz</i> (verjetno)	<i>Hanse Mulner</i>
1482	<i>Marin Sluga</i>	<i>Trobar</i> , pripis: <i>dise mull hat der Jacob ingenomen Sand Jorgen tag Im lxxxiii Jar</i> [mlin je na jurjevo 1483 prevzel Jakob]	<i>Petterman</i>
1483	<i>Marin Sluga</i>	<i>Jacob</i>	<i>Petterman</i> ; pripis, da je plačal <i>der Traber</i>
1484	<i>Marin Sluga</i>	<i>Jacob</i>	<i>Peterman</i> , nato: <i>Trabar</i>
1485	<i>Marin Sluga</i>	<i>Jacob</i>	<i>Trabar mullner</i>
1492	<i>Marin Sluga</i>	<i>Schyman</i>	<i>Leonhartt Trobar</i>
1493	<i>Marin Sluga</i>	<i>Schymon</i>	<i>Leonhart Trobar</i>
1499	<i>Mer hat der Linhart Traber dy ober mull, dy er vom Petterman kaufft hatt, nun hats der Michl sein Swager Inn</i> [Linhart Traber je mlin kupil od Petermana, zdaj pa ga ima njegov svak Mihéj]	<i>Symon Müllner</i>	<i>Linhart Traber</i>
1501	<i>Michl müllner hat dy ober mull dy er vom petterman kauft hat</i> [Mihéj mlinar ima mlin, ki ga je kupil od Petermana]	<i>Schymon</i>	<i>Linhart Traber</i>
1503–4	<i>Michl Mullner</i>	<i>Schymon Mullner</i>	<i>Linhart Traber Mullner</i>
1504	<i>Michell Mullner</i>	<i>Schymon Mullner</i>	<i>Linhart Traber mullner</i>
1506	<i>Michl Mullner</i>	<i>Schymon Mullner</i>	<i>Linhart Traber Mullner</i>
1507	<i>Michl Mullner</i>	<i>Schimon Mullner</i>	<i>Liennhart Traber Mullner</i>
1508	<i>Michl Mullner</i>	<i>Schimon mulner</i>	<i>Linhart Trobar</i>
1509	<i>Michl Müllner</i>	<i>Schymon Mullner</i>	<i>Liennhart Traber mullner</i>
1510 ⁴⁶	ni podatka	<i>Gregor des Lienhart Trobar Sun hat des Syman mull</i> [Gregor, sin Lenarta Trobarja, ima Simonov mlin]	<i>Liennhart Trobar</i>
1511	<i>Michel Mullner</i>	<i>Gregor des Lienhartt trober sun hatt des schimon mull</i> [Gregor, sin Lenarta Trobarja, ima Simonov mlin]	<i>Lienhartt Trober</i>
1517	<i>Michel Mullner</i>	<i>Lienhart Trobar</i>	<i>Gregor Trobar</i>
1519	<i>Michel Muller</i>	<i>Simon Trober</i>	<i>Gregor Trober</i>
1524	<i>Michel Müller</i>	<i>Achatz Koschiackh</i>	<i>Gregor Trobar</i> ; <i>Gregor Trobar</i> ima tudi novo žago na travniku / Logu (<i>Ein newe Sak im Wissmat</i>)
1527	<i>Michel Müller</i>	<i>Achatz Koschiagkh</i>	<i>Simon</i> ; <i>Simon Muller</i> ima tudi novo žago na Logu (<i>ain Newe Sag im wismad</i>)
1529–30	<i>Michell</i>	<i>Achatz Khoschiakh</i>	<i>Symon Trobar</i> ; <i>Symon Trobar</i> ima tudi novo žago na Logu (<i>Ein Newe sag im wysmadt</i>)
malo pred 1547	<i>Jurckho Mullner</i>	<i>Vrban Schneyder</i> , nato: <i>Juri Soger</i>	<i>Hans Wolff</i> , nato: <i>Fabian Sayler</i>
1547–50	<i>Jurckho Mullner</i>	<i>Vrban Schneyder</i> , nato: <i>Juri Soger</i>	<i>Hans Wolff</i> , nato: <i>Fabian Sayler</i> mlin je kupnopraven (<i>ist kbaufrecht</i>)

⁴⁴ Natančnejše podatke – o datjavah mlina, legi in drugem, kar omogoča zanesljivo identifikacijo lokacij – gl. v: Golec, Kje na Rá-šici, str. 223–229.

⁴⁵ Turjaška razdelilna listina 1467 julij 22 (objavi: Komatar, Das Schloßarchiv in Auersperg. *Carniola* NV I (1910), št. 488, str. 129; Bizjak–Preinfalk, *Turjaška knjiga listin II*, št. 324, str. 458).

⁴⁶ Izvleček iz urbarja za leto 1510 podaja nepopolno posestno stanje; na Rášici ima le devet gospodarjev, od tega dva mlinarja.

pozneje (1519) Simon Trubar (*Simon Trober*). Gregor je ostal v mlinu na Logu, Lenartovo ime pa v tem urbarju ni več izpričano, ker je umrl ali gospodarjenje prepustil Simonu, najverjetneje svojemu drugemu sinu. Nobenega indika ni, da bi bil ta Simon lahko istoveten z mlinarjem Simonom oziroma Šimonom, ki je med letoma 1492 in 1509 izpričan v istem, Temkòvem mlinu pod vasjo. Nasprotno, urbar iz leta 1510 pravi, da ima Šimonov mlin zdaj Gregor, sin Lenarta Trubarja. Tak poudarek o izvoru novega gospodarja ne bi bil potreben, ko bi bil tudi prejšnji, Šimon, iz Trubarjevega rodu. Nesporna je torej sorodstvena zveza oče–sin med Lenartom in Gregorjem Trubarjem, verjetna pa tudi med Lenartom in Simonom Trubarjem, saj je zadnji kot gospodar nasledil Lenarta.

Ključ za razumevanje razmerij med raškimi Trubarji in Primoževim očetom Mihéljem daje navedba v urbarju iz leta 1499: Lenart Trubar (*Linhart Traber*) ima poleg svojega mlina na Logu še drugi, zgornji mlin, ki ga je kupil od Petermana, zdaj pa ga poseduje njegov **svak Mihélj** (*mer hat der Linhart Traber dy ober mull, dy er vom Petterman kaufft hatt, nun hats der Michl sein Swager Inn*). O nakupu mlina in o Mihélju, ki odtlej nastopa kot **Mihélj mlinar** (*Mullner, Müller* ipd.), najdemo v istem urbarju še dva druga pomembna podatka, a bomo najprej raje spregovorili o sorodstvenem razmerju med "novakom" Mihéljem in "staroselcem" Lenartom Trubarjem ter njegovim sinom Gregorjem. Kidrič, ki ni mogel vedeti, da je bil Gregor Lenartov sin, je sledil Primoževim besedam o "stricu Gregorju" in zapisal, da sta bila Mihélj in Gregor Trubar brata,⁴⁷ kar je bila tedaj povsem logična trditev. A če je neomajno zaupal Primožu, bi moral biti enako dosleden tudi pri razlagi oznake v urbarju, ki govori o sorodstvenem razmerju med mlinarjem Mihéljem in Lenartom Trubarjem: *Michl sein Swager*. Potem ko je pravilno zavrnil možnost, da bi se pojem *swager* nanašal na prejšnjega lastnika Petermana,⁴⁸ je izraz utemeljeval takole: "Skoraj gotovo je hotel pisec

povedati, da je Mihélj Lenarta Trobarja "schwager". Iz tega pa sledi s precejšnjo gotovostjo, da gre izrazu "schwager" tukaj širji pomen: sorodnik, ne pa ožji: sestrin mož [sic!], kajti bil bi res precejšnji slučaj, če bi bil jemal sestro mlinarja Lenarta Trobarja mlinar Mihélj, ki je bil sam tudi – Trobar [sic!]. V tem slučaju pa Mihélj in Gregor pač nista bila Lenartova sinova, kakor bi se dalo sklepati iz nasledstva v mlinih, kajti za sina bi bil urbarski pisec jedvali rabil izraz *schwager*, ampak samo daljnješa njegova sorodnika".⁴⁹

Z navedenim je Kidrič po nepotrebnem sorodstveno oddaljil od Lenarta Trubarja tako Primoževega "strica" Gregorja kakor očeta Mihélja. Kot že pred njim Kaspret namreč ni mogel razumeti ali sprejeti, da se Primožev oče ne bi imenoval Trubar in bi v Trubarjevo sorodstvo prišel samo kot Lenartov svak, torej kot nekrvni sorodnik. Zato je v izrazu "schwager" hotel na vsak način videti širši pomen – sorodnika, ki je bil po njegovem tudi sam Trubar, ne pa tega, kar izraz v osnovi pomeni: svak, tj. sestrin mož ali ženin brat. Resda je nemška terminologija tega časa poznala za pojem "schwager" tudi drugačne pomene, a nikoli za krvnega, temveč vedno samo za priženjenega sorodnika.⁵⁰ Poleg tega "schwager" ni pomenilo (širšega) sorodnika nasploh, temveč svaka, lahko tudi zeta ali tasta.⁵¹ Podmena o Mihélju v vlogi tasta ali zeta pa v konkretnem primeru nima osnove. "Novak" mlinar Mihélj iz več razlogov ni mogel biti Lenartov tast. Prvič, ker je bil Mihélj zagotovo mlajši, saj se pojavi sedem let za Lenartom in 17 let za prvim raškim Trubarjem, gospodaril pa je vsaj še 13 let po zadnji omembi Lenarta kot gospodarja (1517). Drugič, ženitev Lenarta Trubarja z Mihéljevo hčerko bi pomenila, da se je z Lenartom omožila Primoževa precej starejša sestra ali polsestra in tako Primož ne bi imel s (prvotnimi) raškimi Trubarji ničesar skupnega, bil bi njihov za celo generacijo mlajši svak. Tretjič, Lenart je potrjeno imel sina Gregorja, ki mu Primož pozneje (1558) pravi "en muj stric Gregor Trubar". In končno, če bi bil Lenart zet Mihélja mlinarja, bi bilo naslavljanje Gregorja s stricem takorekoč izključeno, saj bi bilo razmerje med Primožem in Gregorjem obrnjeno, kljub temu da je bil Gregor precej starejši.

⁴⁷ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 262; tudi str. 251. – Enako trditev z dostavkom, da sta bila oba sinova Lenarta Trubarja, srečamo tudi v Kaspretovi rokopisni razpravi "Trubarjevi sorodniki na Raščici" (str. 7, 11).

⁴⁸ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 260: "Konstrukciji stavka bi delal silo, kdor bi izraz "schwager" spravljal v zvezo s Petermanom in izvajal, da je bil Mihélj Trobar Petermanove sestre mož ali vsaj njegov sorodnik." – Domnevo, da se "sein schwager" nanaša na Petermana in da je Mihélj mož Petermanove sestre, je izrazil Kaspret v rokopisni razpravi, ki jo je odstopil Kidriču (Kaspret, Trubarjevi sorodniki na Raščici, str. 5). Tako je tudi za Mihélja lahko izpeljal trditev: "Da ni pisec urbarja pristavil "Trubar", to nič ne de. Kajti kjer ni bilo dvoma, se Trubarji često v poznejših urbarjih navajajo s samim imenom brez priimka in obratno samo s priimkom brez krstnega imena" (prav tam, str. 5). Iz tega pa je sledila domneva: "Najverjetnejše je to, da je bil [Mihélj] Lenartov sin" (prav tam, str. 6).

⁴⁹ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 260. – Zdi se, da je na Kidričevo razlago identitete Trubarjevega očeta vplivala že Kaspretova rokopisna razprava, v kateri pravi (str. 5–6): "Ta Mihael je bil oče Primoža Trubarja ... V tem primeru je pisec morda tudi zato opustil priimek, ker je Mihael mlinar in opravljal mlinsko davščino v imenu Lenartovem. Vpraša se, v kakem sorodstvu je bil Mihael z Lenartom. Najverjetnejše je, da je bil Lenartov sin."

⁵⁰ *Deutsches Wörterbuch*, str. 2176–2179.

⁵¹ *Duden*, str. 1258. – Baufeld, *Kleines frühneuhochdeutsches Wörterbuch*, str. 213.

Mihélj mlinar bi potemtakem mogel biti prej kot Lenartov tast njegov zet. Takšno sorodstveno razmerje bi povsem ustrezalo Primoževi oznaki "stric Gregor" za Lenartovega sina Gregorja, v tem primeru brata ali polbrata Primoževe matere Jere, in ne očeta Mihélja. A spet je potrebna previdnost, upoštevaje, da so vsi zeti v turjaških urbarjih druge polovice 15. in prve polovice 16. stoletja označeni enotno kot *Eidam* (*aiden*, *ayden* ipd.), v sodobnem pomenu besede žénin, in to tudi če niso gospodarili na priženjeni tastovi posesti.⁵² Oznaka *Schwager* se v turjaških virih tega časa pojavi samo še pri enem podložniku v davčnem registru za leto 1511 (*Gregor des Yban schwacher*), prav tako na Rášici in lahko pomeni le svak.⁵³

Kidričevo razlaganje izraza "Schwager" kot širšega (krvnega) sorodnika in implicitno dodajanje priimka Trubar njegovemu imenu je torej v nasprotju z vsem povedanim. Pojma, ki je imel natanko določeno vsebino priženjenega sorodnika, pri vodenju urbarjev na Turjaku vsekakor ni bilo potrebno uporabljati v širšem, morda celo prenesenem pomenu. Zakaj bi pisec urbarja sploh poudarjal neko širše sorodstvo, ko to ne bi imelo nobene teže pri zamenjavi posestnika na enem od raških mlinov? Takšna krvna sorodnika srečamo le izjemoma, in še to, ker sta sedela na isti hubi; urbar jima pravi *Vettern* – bratranca.⁵⁴

Lenart Trubar in mlinar Mihélj sta bila torej nesporno svaka, toda v kakšnem svaštvu? Zagotovo je bil Mihélj mož Lenartove sestre, Primoževe matere Jere. Druga možnost, da bi bil namreč Lenart poročen z Mihéljevo sestro, iz več razlogov odpade. Prvič, v tem primeru raški Trubarji ne bi bili Primoževi neposredni predniki in začetnik slovenske knjige, ki s starši nikoli niti ni prebival na njihovem domu, ne bi imel nikakršne osnove, da bi se pozneje imenoval z njihovim priimkom. **Trubar** je bil v resnici **priimek Primoževe matere**, in ne očeta Mihélja, ki ga vsi viri prav zato navajajo le s poklicno oziroma priimkovno oznako mlinar. Drugič, Lenar-

tovega sina Gregorja potemtakem Primož ne bi mogel označiti za strica in očeta Mihélja ne imenovati "Mihél Truber". In končno, če Primoževa mati Jera ne bi bila sestra Lenarta Trubarja, ampak Mihéljeva prva žena, bi odpadle sploh vse vezi, ki so Mihéljeve otroke vezale na Trubarjev rod in ime.

Kidrič je poznal precej manj omemb mlinarja Mihélja in še te samo iz druge roke, zato je – kot pred njim Kaspret – še lahko domneval, da se za Mihéljevim kognomenom Mull(n)er morda vendarle skriva oseba, ki se je sicer pisala Trubar, a so jo v urbarjih označevali pač po prepoznavni mlinarski dejavnosti. Danes, ko poznamo toliko več omemb mlinarja Mihélja, pa kaj takega že zaradi številnosti omemb ne bi bilo mogoče. Samo če ne bi poznali podatka o "svaku" iz 1499, bi lahko še vedno domnevali, da je tako – da so turjaški pisarji pri nava- janju Mihélja Trubarja dajali prednost njegovemu mlinarskemu poklicu. Toda ustrezna razlaga pojma "schwager" kot svak je takšno hipotezo v celoti ovrgla.

Kidrič je izhajal iz napačnega izhodišča, ker je sodobne predstave, da se priimek nujno deduje po očetu, prenesel več stoletij v preteklost. V resnici je obveznost dednosti in nespremenljivosti priimkov nastopila v osrednjih slovenskih deželah šele s terezijansko-jožefinskim patentom (1780) skoraj tristo let pozneje. Dotlej pa so se priimki prenašali po različnih poteh, lahko tudi zgolj prek hišnega imena, ne da bi šlo med nosilci nujno za kakršno koli sorodstveno vez.⁵⁵

Nič ni narobe, če mlinar Mihélj ni izviraj iz Trubarjevega rodu in ga tudi sodobniki niso imeli za Trubarja. Odrasli Primož se pač ni pisal enako kot njegov oče, zato je bil ne nazadnje tudi tako previden pri pisanju očetovega priimka. Mihéljevi otroci iz zakona z Jero Trubarjevo pa so se, kot bomo videli, na čelu s Primožem sčasoma odločili naslavljati z materinim priimkom. Tem laže, ker so jih na Rášici tako ali tako imeli za Trubarjeve v širšem pomenu besede.

Razmerja med znanimi Trubarji in sorodniki Primoža Trubarja na Rášici moramo torej postaviti povsem na novo. Ključna oseba, ki jih vse povezuje, namreč ni oče Mihélj, temveč **mati Jera Trubarjeva**, tista, o kateri ne vemo takorekoč ničesar; iz Trostovega poročila (1588) poznamo le njeno ime (*Gerdrud*, ali *Gera*).⁵⁶ **Lenart Trubar**, Mihéljev "swager", je bil njen brat, Lenartov predhodnik na mlinu na Logu, tj. **prvi Trubar na Rášici**, ki ga urbarji navajajo brez osebnega imena, pa bržčas Lenartov in Jerin oče in s tem Primožev ded. Primožev "**stric Gregor**", nasprotno, ni bil Jerin in še manj Mihéljev brat, kot zatrjujeja Kidrič in Ru-

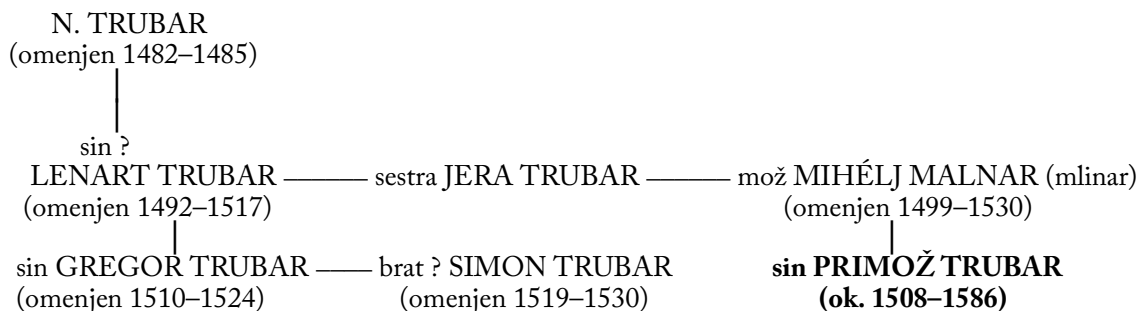
⁵² Na Rášici je v začetku 16. stoletja več takih primerov. Vsak na svoji posesti sta nekajkrat navedena Tomše in njegov zet Jurij, npr. leta 1504: *Juri des Dampsche aiden in Dampsche mauttner* (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 43u, urbar Turjak 1504, pag. 15 in 16). V urbarju za leto 1519 imata na Rášici vsak svojo posest tudi Simon Koch in njegov zet Matija, ki je naveden nekaj mest za tastom kot *Mathia des Simon Koch aiden* (HHStA, FAA, C-55-11, Urbar 1519, s. p., Raschtschitz).

⁵³ HHStA, FAA, C-55-9, Steuerregister 1511, s. p. – V registru je sicer naveden samo urad Osolnik (*Ambt Osslnigkb*), a je iz imen podložnikov vidno, da gre pri Gregorju za Rášičana; zelo verjetno je svak Ivana Krabata (prim. urbar za leto 1511: ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, II/26u, urbar Turjak 1511, pag. 22).

⁵⁴ V osemdesetih in devetdesetih letih 15. stoletja sta na edini hubi na Purkačah pri Robu gospodarila *Petter vnd Petter Vettern* (HHStA, C-55-2, Urbar 1482, fol. 13'; C-55-3, Urbar 1483, fol. 13'; C-55-4, Urbar 1492, fol. 15; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 47u, urbar Turjak 1485, pag. 24).

⁵⁵ Jakopin, Priimek, str. 336.

⁵⁶ Trost, "Ena lepa", str. 106; po objavi: Rupel, *Nove najdbe*, str. 65.

Potrjena in verjetna sorodstvena razmerja Trubarjev na Rašici

pel,⁵⁷ temveč potrjeno Lenartov sin, zatorej Jerin nečak in Primožev bratranec (!). Da ga je Primož imenoval stric, je bila kriva precejšnja starostna razlika med njima, poleg tega pa pridigar Trubar ni imel niti najmanjšega razloga, da bi v zgodbi o nameravani gradnji ženskega samostana na Veliki Slevici natanko pojasnjeval, v kakšnem sorodstvenem razmerju je s štifterjem Gregorjem. Ta je bil pač starejši sorodnik, toliko starejši od Primoževe generacije, da je v njenih očeh veljal že za strica. Med Gregorjem in Primožem je moralo biti kakšnih dvajset, zagotovo vsaj petnajst let razlike. Mlinar Gregor se kot gospodar in Lenartov sin prvič omenja v urbarskem izvlečku za leto 1510, ko je bilo Primožu dve, največ tri leta, prejšnje leto 1509 pa ga urbar še ne navaja. O Gregorjevi usodi vemo tudi največ, in to po Primoževi zaslugi: "stryza Gregoria ie enu driuu vbylu...".⁵⁸ Ker iz urbarjev izgine med letoma 1524 in 1527, ko ga je nasledil Simon, imenovan v naslednjem urbarju (1529–1530) Simon Trubar (*Symon Trabar*), je tudi Kidrič predvideval njegovo smrt v tem času: "Najbrž je torej med 1524. in 1527. l. umrl."⁵⁹ Ostane še zadnji, pravkar omenjeni **Simon Trubar**, o katerem je Kidrič zapisal, da bi "mogel biti ali Lenartov ali Gregorjev sin ali pa tudi z obema zgolj v daljnem sorodstvu".⁶⁰ Glede na to, da je Simon med letoma 1517 in 1519 za Lenartom prevzel Temkòv mlin pod vasjo – tu je bil nato leta 1524 že drug gospodar –, za Gregorjem pa med 1524 in 1527 Trubarjev "družinski" mlin na Logu, vse kaže, da je moral biti v bližnjem sorodstvu z obema Trubarjema, prejkone Lenartov sin in Gregorjev brat. Malce zmede vnaša ugotovitev, da Simona v urbarju iz leta 1524 ni – v njegovem mlinu je Ahac Košak – in da se nato leta 1527 na Gregorjevem mlinu pojavi zgolj kot Simon, imenovan na drugem mestu še Simon mlinar (*Simon Muller*), šele v urbarju 1529–1530 pa ima priimek Trubar.

Ne nazadnje bi šlo lahko za dva Simona in ni izključeno, da se je eden ali kar oba v Trubarjevo rodovino priženil ter se tako začel imenovati z njenim rodbinskim imenom. A skladno s prakso turjaških urbarjev lahko pričakujemo, da bi bil Simon v takem primeru najverjetneje označen kot Trubarjev zet. Dejstvo, da je mlin nasledil za Gregorjem, je mogoče razložiti z Gregorjevo nesrečno zgodnjo smrtjo, o kateri je pozneje pisal Primož. Simona nato zadnjič srečamo kot mlinarja na Logu v urbarju iz leta 1529–1530, neposredno po turškem požigu Rašice leta 1528. Bil je zadnji Trubar "stare generacije", tj. generacije pred Primožem oziroma rojene med njim in njegovimi starši. V poldrugo desetletje trajajočem obdobju brez urbarjev, od leta 1530 do urbarja iz časa malo pred letom 1547, je namreč njegovo ime izginilo, v mlinu pa je zagošpodaril drug gospodar, lahko tudi Simonov zet ali drugi mož njegove vdove. Urbar, nastal malo pred letom 1547, daje vtis, da je Trubarjev priimek v turjaškem gospostvu sploh ugasnil, a kot bomo videli, je bilo v resnici drugače.

Vidimo torej, kako pomemben je lahko še tako droben urbarski podatek in kako hitro zamaje na pogled trdno in uveljavljeno sliko o sorodstvenih povezavah. Ko se ne bi ohranil "ključni" urbar za leto 1499 in v njem na videz "problematični" *swager*, imeli pa bi Trubarjevi poročili o očetu mlinarju Mihéllu Trubarju in "stricu Gregorju, mlinarju" ter zdaj še novi urbarski podatek o Gregorju kot Lenartovem sinu, bi obveljalo naslednje: Lenart bi bil Primožev ded, ker je vendar "stric Gregor" izrecno naveden kot Lenartov sin, za Primoževega očeta Mihélla Trubarja pa bi sklepali, da je Gregorjev brat, ki se v urbarjih pač označuje s poklicno oznako, čeprav je bil tudi sam Trubar. Celotna rekonstrukcija, ki ne bi upoštevala podatka "sein Swager" (1499), bi bila torej napačna, a javnosti nekoč in danes prejkone bolj všečna, saj Primožu Trubarju ne bi odrekala, da se je že rodil kot sin Trubarja.

Vrnimo se k **mlinarju Mihéllu** in v leto 1499, ko se njegova "zgodba" na Rašici začne. Podatek, da je Mihéll svak Lenarta Trubarja in da zdaj gos-

⁵⁷ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 251, 260; Rupel, *Primož Trubar*, str. 11.

⁵⁸ [Trubar], *En regishter*, fol. R 3 a; Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 251.

⁵⁹ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 259.

⁶⁰ Prav tam, str. 260.

podari v njegovem zgornjem mlinu (pod Kukmako), ni edino, kar iz omenjenega urbarja o njem izvemo. Kaspret je izpisal še navedbo pri mlinu, ki govori o plačilu dolga prejšnjega lastnika, spregledal pa je, da je bil Mihéj mlinar (*Michl Müllner*) hkrati tudi gospodar dveh hub v vasi. Pri zgornjem mlinu najdemo pozneje prečrtan zapis, da je Lenart Trubar z Rášice (*Linhart Traber an der Raschitsch*) turjaškemu gra-diščanu Wolfgangu (*Ramspergerju*) na binkoštni torek 1499, tj. 21. maja, plačal dolg treh mark denaričev, kolikor je gospostvu ostal dolžan prejšnji gospodar Peterman.⁶¹ Iz zapisa ni razvidno, da bi bil ta datum povezan s prevzemom mlina po Mihéjlu mlinarju, kot pravi Kidrič.⁶² Zapis se nanaša le na poravnavo dolga, do prodaje mlina pa je prišlo že prej. Kakor koli, Peterman mlina ni mogel posedovati prav dolgo, saj je bil šest let prej, po urbarju iz leta 1493, tu še drug gospodar, Marin Sluga. Pomenljiva pa je sama navedba o nakupu mlina, ki priča, da nekateri mlini, drugače kot hubna posest, niso bili več podeljeni po navadnem zakupnem pravu, ampak so že takrat veljali za kupnopravne.⁶³ Tudi nekatere raške hube so v tem času podložniki že prejeli po kupnem pravu in jih lahko prodajali,⁶⁴ sicer pa so v glavnem ostajale še globoko v 18. stoletje podeljene le po zakupnem pravu.⁶⁵

Tako srečamo v urbarju za leto 1499 v posesti

Mihéjla mlinarja (*Michl Müllner, Michl Müllner*) tudi dve hubi v vasi Rášica, za kateri ni navedeno, da bi ju novi gospodar kupil, temveč samo, kdo ju je pred njim posedoval oziroma naseljeval. Po urbarskem zaporedju sta bili hubi druga in tretja v vasi, torej v spodnjem delu Rášice. Prejšnji gospodar prve hube je bil že znani Peterman (*Michl Müllner hat des Peterman hueben*), druge pa svojčas neki Embriah (*da vor der Embriach darauff gesessen*).⁶⁶ Ni dvoma, da gre pri novem posestniku za istega Mihéjla, ki "sedi" v svakovem mlinu pod Kukmako, saj se v naslednjih letih tako v mlinu kot na obeh hubah označuje enako, kot *Michl Mullner* (tudi *Müllner, Muller, Müller*). Če bi bila namreč v isti vasi dva Mihéjla, bi se morali njuni dodatni oznaki – kognomna razlikovati, a v našem primeru ni bilo tako.

Mihéj mlinar je torej ob izteku 15. stoletja na Rášici novak in hkrati pomemben gospodar. V vasi ima dve hubi in gospodari hkrati še v mlinu pod Kukmako, ki ga je kupil njegov svak Lenart Trubar. Postavlja se seveda vprašanje, kdo je Mihéj, od kod je prišel in kako je dobil kognomen mlinar. Je postal "Mull(n)er" šele s tem, ko je prevzel svakov kupljeni mlin ali se je s tem kognomenom oziroma poklicno oznako že priselil na Rášico? Stvar bi pojasnili izgubljeni urbarji za obdobje 1494–1498, ki bi morda pokazali, kaj je imel prej, hubi ali mlin. Končno bi bil Mihéj lahko tudi Rášičan, mogoče doma celo iz Temkovega mlina pod vasjo, katerega gospodarji, razen leta 1464, do konca 15. stoletja nimajo primika, nakar je naslednji posestnik, enako kot Mihéj, označen kot mlinar (*Mullner* ipd.).⁶⁷

Kakor koli, pri Mihéjlevem izvoru ne moremo prodreti dlje od ugibanj. Zato pa precej dobro poznamo njegovo delovanje na Rášici, dokumentirano v urbarjih in drugih turjaških virih za tri desetletja od leta 1499 do 1530. Ves ta čas je gospodaril v mlinu pod Kukmako, kar je njegova edina stalnica. Do leta 1504 ga hkrati srečujemo kot gospodarja dveh oziroma ene hube v vasi Rášica, od 1517 pa tudi kot gospodarja edine hube na Kukmaki, manjši vzpetini nad mlinom.⁶⁸ Kidrič razen za Mihéjlevo

⁶¹ HHStA, FAA, C–55–6, Urbar 1499, fol. 10: *Linhart Traber an der Raschitsch hat Ime Wolfgang Purgraf geben iii m den an der geltschuld dy der Peterman meinem Hernn schuldig ist pliben beschehn am ertag Im pfingst feuer tagn.* – Prim. Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 257.

⁶² Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 258: "Ta Mihéj Trobar je dobil torej okoli Binkošti 1499. l. od Lenarta Trobarja "zgornji mlin".

⁶³ Tudi mlin na Logu je bil verjetno že v tem času kupnopraven, potrditev o tem pa zasledimo sicer šele pol stoletja pozneje. 15. februarja 1551 je *Martin Saller* kupil mlin na Rášici od lastnika z imenom *Fabjan Säller* "In Khaufrecht" za 49 ogrskih goldinarjev in plačal turjaškemu gospostvu deseti pfenig (HHStA, FAA, C–55–46, Urbar 1547, s. p., notica v zadnjem delu urbarja). Šest let prej, 11. januarja 1545, pa je Temkòv mlin od turjaškega gospostva po kupnem pravu (*In Khauffrecht weiß*) za 32 ogrskih goldinarjev kupil Urban Ravnakar (*Raunacher*). Za kateri mlin gre, razkrije navedba, da je bil prej tu gospodar Ahac Košak (*Achatz Khoschackh*). Škocjanski župnik *Hans Mertt* je nato za gradnjo mlina porabil deset goldinarjev, ki mu jih je turjaški gospod zdaj izplačal iz Ravnakarjeve kupnine, ostali denar pa so dobili (Košakovi) otroci (HHStA, FAA, C–55–15, Urbar 1542–1545, s. p., Vermerkht des Khaufrecht etc.). Kupec Urban Ravnakar je vsekakor identičen s posestnikom mlina z imenom *Vrban Schneyder*, ki ga pozna urbar, nastal malo pred letom 1547 (prav tam, C–55–19, Urbar 1553 – dejansko malo pred 1547).

⁶⁴ Po urbarju iz leta 1499 je turjaški "amtman" prodal hubo pokojnega Primoža na Rášici nekemu Tomšetu (HHStA, FAA, C–55–6, Urbar 1499, fol. fol. 8').

⁶⁵ Po turjaškem štiftnem registru iz okoli leta 1755 so bile vse hube in kajže na Rášici razen ene kupnopravne hube (*kaufrechtl. Hube*) podeljene samo po zakupnem pravu kot *Miet-hube* oziroma *Mietkeüsche* (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, III/2u, štiftni register okoli 1750 (prav: okrog 1755), pag. 16–33.

⁶⁶ HHStA, FAA, C–55–6, Urbar 1499, fol., fol. 8'. – Embriah ni bil Mihéjlev neposredni predhodnik, Peterman pa verjetno, a le kratek čas, ker se njegovo ime v urbarju iz leta 1493 ne omenja (prav tam, C–55–5, Urbar 1493, fol. 7). – Ni potrjeno, ali gre za istega Petermana, ki je med letoma 1482 in 1484 izpričan v mlinu na Logu (gl. preglednico Posestniki treh raških mlinov med letoma 1482 in 1550).

⁶⁷ Za prvim Trubarjem (*Trobar*) je mlin leta 1483 prevzel neki Jakob (*Jacob*), tu izpričan še 1484 in 1485, naslednji gospodar Simon (1492: *Schymman*, 1493: *Schymon* 1493) pa je leta 1499 prvič označen s kognomenom kot *Symon Müllner* in enako do vključno leta 1509 v šestih od sedmih urbarjev, le leta 1501 ima samo osebno ime Simon (gl. preglednico Posestniki treh raških mlinov med letoma 1482 in 1550).

⁶⁸ HHStA, FAA, C–55–8, Urbar 1499, fol. 8'; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 42u, urbar Turjak 1501, pag. 13; prav tam, 82u, urbar Turjak 1503–1504, pag. 12; prav tam,

posredovanje mлина ni vedel za njegovo ostalo posest. Kaspret si namreč ni izpisal podatkov o Mihéjlevih dveh hubah na Rášici in o oni na Kukmaki, ker očitno ni zaznal istovetnosti med njihovim gospodarjem in mlinarjem Mihéjlem in se je sploh osredotočil na priimek Trubar. Poleg tega tudi ni bil dovolj pozoren pri izpisovanju iz urbarja za leti 1529–1530 (po njegovem 1529). Kidriču je priskrbel le podatek o enem mlinu, tistem, na katerem je gospodaril Simon Trubar, ne pa tudi o drugih dveh. Tako je Kidrič logično in upravičeno sklepal, da sta med turškim požigom Rášice leto prej druga dva mlina, oba "zgornja mlina", zgorela, "ker jih naslednji urbar ne omenja".⁶⁹ V resnici pa sta v urbarju zabeležena oba, na prvem sedi gospodar Ahac Košak (*Achatz Khoschiakh*) in na drugem še vedno Trubarjev oče Mihéj, le da tokrat izjemoma in edinkrat po letu 1499 brez priimka, zgolj z osebnim imenom (*Michell*), medtem ko je kot gospodar hube na Kukmaki označen z običajnim dvojnimi imenom (*Michel Muller*).⁷⁰ Kaspret, očitno v naglici, ni primerjal stanja s prejšnjim urbarjem, zato je prezrl, da v mlinu pod Kukmako ostaja isti gospodar.

O uničenju in posledičnem izginotju mlina ni torej nikakršne potrditve, temveč prav nasprotno. Ni izključeno, da so Turki mlin leta 1528 sicer požgali, ko so se, kot opisuje Trubar (1575), znesli nad cerkvijo sv. Jerneja,⁷¹ vseh trinajst hub na Rášici pa so, kot priča turjaški urbar iz let 1529–1530, spremenili v pepel.⁷² A na drugi strani urbar ne potrjuje požiga okoliških vasi, kar kaže, da Turki tedaj niso uničevali sistematično, ampak so se zadovoljili z Rášico, pomembno križiščno vasjo z mitnico. Tako tudi za Mihéjlev mlin pod Kukmako, ki ga od vasi ločijo zamočvirjeni travniki, ni rečeno, da je postal žrtev požiga. Vsekakor je v letih 1529–1530 (spet) stal, Mihéj pa je bil še vedno njegov gospodar. S tem izgubi podlago naslednja Kidričeva previdna trditev: "Njegova [Trubarjeva] rojstna hiša je bil mlin na Raščici, ki je pa najbrž že 1528. l. zgorel; stal je najbrž približno tam, kjer stoji danes Temkòv mlin, ali pa nekoliko više."⁷³ Prav tako je ovržena druga Kidričeva trditev o času Mihéjlevo smrti: "Primožev oče Mihéj Trobar, mlinar in tesar, je vsaj 1527. l. še živel ter umrl med 1527. in 1529.

letom, in sicer po vsej priliki naravne smrti."⁷⁴ Najverjetneje je res le zadnje, in sicer, kako je Mihéj umrl. V literaturi, zlasti poljudni, v kateri so avtorji na podlagi skromnih in, kot vemo zdaj, zapovrh nepopolnih dejstev razvijali domišljijo, bomo našli tudi domnevo, da so Mihéjla Turki kot mnoge druge ubili.⁷⁵ Sedaj vemo, da to ne drži, ko pa bi bilo res, ni nikakršnega dvoma, da bi Trubar očetovo smrt v svojih delih omenil, glede na odnos do "dednega sovražnika" raje večkrat kot le enkrat.

O svojem očetu je Primož sicer povedal, da je bi tesar, mlinar in cerkveni ključar pri sv. Jerneju.⁷⁶ Iz urbarjev je neposredno ugotovljivo le, da je posedoval mlin, na tesarja pa posredno kaže žaga. Podlogarjevo zmoto, po kateri je Mihéj opravljal tudi službo mitničarja turjaškega gospodstva na Raščici (1908), je zavrnil že Kidrič (1920, 1923).⁷⁷ Morda je Mihéj Malnar raško mitnico res kdaj imel krajši čas v zakupu, vendar tega urbarski in drugi viri ne potrjujejo, čeprav poznamo imena mitničarjev najboljše ravno za desetletja pred Primoževim rojstvom in za njegova rosna leta.⁷⁸

74 Prav tam. – Na drugem mestu (str. 259) pravi podobno: "Umrli je nedvomno po 1527. l., ker ga urbar tega leta še omenja, in najbrž pred 1529. l., ker urbar, ki se je začel pisati tega leta, njegovega imena nikjer ne beleži."

75 Domnevo, da so ga umorili Turki, je verjetno prvi izrazil Rupel (Rupel, *Primus Truber*, str. 26). – Prim. tudi Humar, *Primož Trubar*, str. 52.

76 Truber, *Catechismus sduceima islagama*, str. 267 in 525 (Regisiter).

77 Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 270–271; Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 59. – Mitničarsko funkcijo naj bi označeval izraz "notarius publicus", ki ga v neki drugi zvezi omenja Tomaž Hren. Hitzinger ga je pomotoma pripisal Trubarjevemu očetu (Hitzinger, *Nachbemerkungen*, str. 2), Podlogar pa pritaknil kar k Trubarjevi omembi očeta – tesarja in mlinarja – v Registru h Katekizmu iz leta 1575 (Podlogar, *Zgodovinske drobtine*, str. 46).

78 Iz urbarjev je vidno, da so mitničarji praviloma izvirali iz vrst domačih podložnikov. Prvi znani zakupnik mitnice je bil Hans kovač (*Hanns Schmid*) leta 1464 (HHStA, FAA, C–55–1, Urbar 1464, fol. 6), ki je nato med letoma 1482 in 1485 nekajkrat omenjen kot mojster Hans mitničar (*Maister Hanns Mauttner*) (prav tam, C–55–2, Urbar 1482, fol. 5; C–55–3, Urbar 1483, fol. 4; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 81u, urbar Turjak 1484, pag. 6; 47u, urbar Turjak 1485, pag. 6.). Pred letom 1492 je kot mitničar nastopil Tomše Robar (*Damsche Robar*) z letno obveznostjo 50 šilingov, kot tak izpričan do leta 1504 (HHStA, FAA, C–55–4, Urbar 1492, fol. 7; C–55–5, Urbar 1493, fol. 8; C–55–6, Urbar 1499, fol. 10; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev: 42u, urbar Turjak 1501, pag. 16; 82u, urbar Turjak 1503–1504, pag. 13; 43u, urbar Turjak 1504, pag. 16). Dve leti pozneje, leta 1506, je za enako zakupnino upravljal mitnico Ivan Krabat, mitničar (*Ybann Krabatt Mauttner*), ki ga kot Ivana mitničarja (*Ybann Mauttner*) srečujemo do leta 1509 (HHStA, FAA, C–55–8, Urbar 1506, s. p.; Biblioteka SAZU, R 95, III 5507, urbar Turjak 1507, pag. 11, 14; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 44u, urbar 1509, pag. 13). Poznejši urbarji iz 16. stoletja ne omenjajo ne mitničarjev ne mitnice, katere zakup so zdaj na Turjaku obračunavali na drugem mestu, ne več v urbarjih, mitnica na Raščici pa je še vedno obstajala. Tamkajšnji mitničar (*der Mautner an der Raschitz*) v službi turjaškega oskrbnika je namreč omenjen pred letom 1541 (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 92) in naveden v

43u, urbar Turjak 1504, pag. 15; HHStA, FAA, C–55–8, Urbar 1506, s. p. (Raschitsch); prav tam, C–55–10, Urbar 1517, s. p. (Guckmakh); C–55–11, Urbar 1519, s. p. (Guckmak); C–55–12, Urbar 1524, s. p. (Guckmakh); C–55–13, Urbar 1527, s. p. (Guckmakh); C–55–14, Urbar 1529–1530 (Gukhmakh).

69 Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 259.

70 HHStA, FAA, C–55–14, Urbar 1529–1530, s. p., Rästhytzt, Gukhmakh.

71 Truber, *Catechismus sduceima islagama*, str. 267.

72 HHStA, FAA, C–55–14, Urbar 1529–1530, s. p.: Rästhytzt sein xiii Hueben vnd sein all xiii verprennt worden.

73 Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 268.

V zvezi z delovanjem Primoževega očeta se pomudimo še pri dveh dogodkih, o katerih je veliko pozneje pisala literatura. Prvi je Mihéljevo (ne)so-delovanje v kmečkem uporuh leta 1515, drugi pa njegova domnevna smrt z obešenjem. Pri odnosu Rášičanov in Mihélja do uporniškega gibanja leta 1515 se je razmeroma veliko ustavljal Kidrič. Tudi danes ne moremo reči o tem česa določnejšega. Kidrič je ugotavljal, da so vsi raški Trubarji plačevali puntarski davek, kar "ne more služiti za dokaz udeležbe, kajti puntarski davek 2 krajcarja je moral plačevati graščaku za večni spomin vsak urbarski kmet, bodi kriv ali nekriv". Med Primoževim očetom Mihéljem in Turjakom naj bi po Kidriču vladalo "dobro razmerje, ki je bilo podložniku na korist", z večanjem te verjetnosti pa naj bi se tem bolj manjšala "možnost, da bi se bil Miha Trobar 1515. l. udeležil upora".⁷⁹ V resnici v urbarju za leto 1517 puntarskega davka (*pundtgelt*) nimajo vsi kmetje, ampak najdemo izjeme, med katerimi pa ni ne mlinarja Mihélja ne treh raških Trubarjev. Na Rášici je bil brez te kazenske dajatve samo Ivan Krabat,⁸⁰ ki je veljal za "boljšega" podložnika in je bil kot turjaški mitničar in "Anwald" morda samo z dajatvami vezan na gospodstvo.⁸¹ Sklepanje, da je med uporom "iz kakršnega koli vzroka stala ob strani vsa vas Rášica, če ne morda celo večina turjaških podložnikov", kot je domneval Kidrič, je torej ovrženo.⁸² S t. i. puntarskim pfenigom v višini 2 do 3 krajcarjev so "za večni opomin" kaznovali upornike, in ne povprek vseh podložnikov.⁸³ Upor je zajel tudi turjaško gospodstvo, vendar je Turjak ostal na Kranjskem eden tistih (maloštevilnih) gradov, ki ga uporni kmetje niso zavzeli, ker se je vnaprej pripravil na obrambo.⁸⁴ Pomenljiva je tale ugotovitev: imena podložnikov na Rášici se od urbarja za leto 1511 do naslednjega iz leta 1517 skoraj niso spremenila in izginil ni noben priimek.⁸⁵ Na podlagi oprostivte

avka za travnik v istem urbarju iz leta 1517 je Kidrič sklepal, da se tudi Gregor Trubar ni udeležil upora,⁸⁶ a takšnih in drugačnih spregledov dajatev je bilo več, razlogi zanje gotovo tehtni, vendar od primera do primera neugotovljivi.

Končno na kratko spregovorimo še o razlagi "pamfleta" škofa Tomaža Hrena, po katerem naj bi očeta Primoža Trubarja kmetje med kmečkim uporom obesili na drevo (*a rebellibus rusticis in tumulto suspensum ab arbore; in der Bawren Auffruhr sein Leiblicher Vatter an einen Baum sey gehenkt worden*), kar da je Trubar – po eni od dveh različic Hrenovega poročila, Rosolenčevi (1606) – sam povedal v neki pridigi (*publice confessus est per conciones*).⁸⁷ Zgodovinarji, ki so sledili Hrenovemu poročilu, so obešenje na drevo razlagali kot nasilno smrt, bili pa so v zadregi glede letnice: 1515 (Dimitz, Podlogar), 1525 (Gruden, Grafenauer), celo 1528 (Ilešič), ko ni bilo na Kranjskem nobenega upora.⁸⁸ Kidrič, ki je Ilešičevo letnico že leta 1909 zavrnil kot samovoljno,⁸⁹ je pozneje (1920, 1923) na podlagi urbarjev ugotavljal, da je Trubarjev oče umrl med letoma 1527 in 1529, zato ga niso mogli obesiti uporniki ne leta 1515 ne 1525.⁹⁰ Za nastanek zgodbe o obešenju med kmečkim uporom je ponudil tole razlago: "Trubar je pač tudi v pridigah izrabljaj v agitatorične namene proti katolikom nesrečo svojega strica Gregorja-mlinarja, češ, za kaznen, ker se je 'svetil', ga je ubilo drevo; iz tega se je izcimila govorica, da je Trubar pridigal, kako so mu očeta kmetje na drevo obesili!"⁹¹ A če smo povsem natančni, ni nikjer rečeno, da je obešenje na drevo nujno pomenilo linč in smrt. Ne nazadnje bi lahko Mihélja obesili tudi za noge ali kako drugače, ne da bi ga umorili. To bi se deloma skladalo s Pintarjevo (1905) in Podlogarjevo (1908) razlago, da je do obešenja prišlo, ker je miril uporne kmete, vendar sta oba avtorja verjela tudi v njegovo nasilno smrt.⁹² Kakor koli, med uporom leta 1515 bi se sicer lahko vnel kak spor med kmeti in mlinarjem Mihéljem, saj je bil mlinarski poklic v očeh navadnih kmetov hitro izpostavljen, a morebitno obračunavanje se zanesljivo ni končalo z nasilno smrtjo. Veliko bolj verjetno je bilo obešenje zgolj plod poznejših interpretacij, porojenih iz nenaklonjenosti do reformatorskega delovanja Primoža Trubarja.

naslovu turjaškega urbarja 1547–1550 (HHStA, FAA, C–55–16). Za 50 mark šilingov je mitnico leta 1545 vzel v zakup Janez Vovk (*Hanß Wolf Mauttner*) (FAA, C–47–5, Urbarial-Maut Raschitz 1332–1846, Fasz. 3, Behörden Verkehr wegen Raschitz Maut, Pachtungen und staatl. Ablösung 1709/ 1846, nedatiran seznam dokumentov), sicer gospodar hube v vasi in poznejšega Temkovega mlina pod njo (FAA, C–55–19, Urbar 1553 (dejansko malo pred 1547), s. p.; C–55–16, Urbar 1547–1550, s. p.).

⁷⁹ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 261–262.

⁸⁰ HHStA, FAA, C–55–10, Urbar 1517, s. p., Raschitz.

⁸¹ O Ivanu Krabatu gl. več v: Golec, Trubarjeve prve šole, str. 19–21.

⁸² Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 262.

⁸³ O tem prim. Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 137.

⁸⁴ Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 121–122.

⁸⁵ Zamenjal se je samo gospodar hube, ki je bila leta 1511 pusta in jo je imel tisto leto (*hatt hewr*) Šimon Kuhar (*Schimo Koch*), leta 1517 pa jo je očitno že v celoti obdeloval Mihélj, čevljar s turjaškega gradu (*Michel Shuester von Gschlos*). Izginil je samo posestnik hube Jurij, Tomšetov zet (*Jurij des thamsche aiden*), ki ga je zamenjal Marinov sin Primož (*Primus des Marin Sun*), medtem ko je Tomše ostal na svoji hubi. Gregor Trubar in njegov oče Lenart sta samo

zamenjala svoja dva mlina. ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, II/26u, urbar Turjak 1511, pag. 23–25; HHStA, FAA, C–55–10, Urbar 1517, s. p., Raschitz.

⁸⁶ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 261.

⁸⁷ Prav tam, str. 269–270; Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 59.

⁸⁸ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 271.

⁸⁹ Prav tam, str. 271, 272.

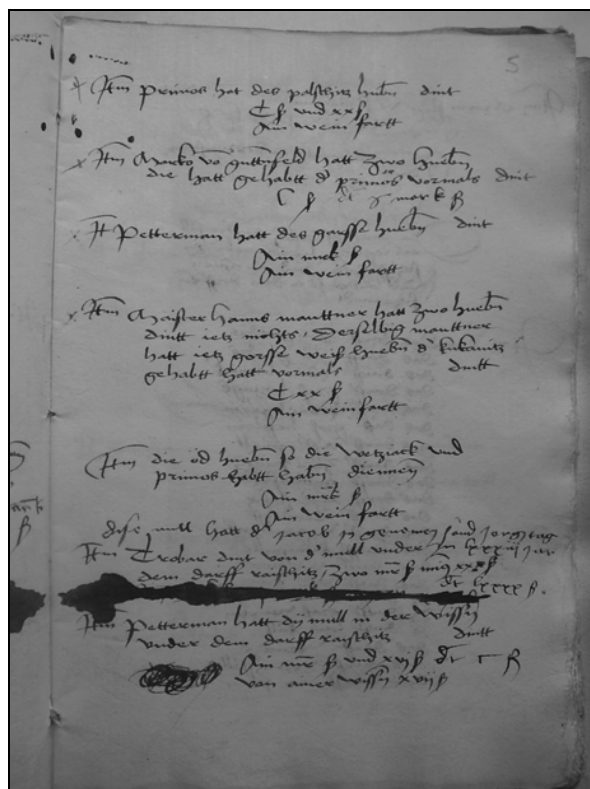
⁹⁰ Prav tam, str. 272. – Prim. Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 59.

⁹¹ Kidrič, Ogrodje za bibliografijo, str. 59.

⁹² Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 271–272.

O usodi Primoževe matere Gere ni nikakršnega pričevanja. Hipotetično bi lahko umrla že ob Primoževem rojstvu, torej med letoma 1507 in 1509, saj ne vemo, ali sta bila njegova ugotovljena brata mlajša od njega, o njenem zemeljskem bivanju pa razen Trostove omembe ni nobenega podatka. Kot bomo videli, si je Andrej Trubar leta 1590 pripisal 82 let, kar pomeni, da bi bil lahko tudi Primožev brat-dvojček.

Ker urbarji skrivajo in razkrivajo odgovor, **kje na Rášici je Primož Trubar zagledal luč sveta in kje preživel otroška leta**, si natančneje oglejmo Mihéljevo posest. V urbarju iz leta 1501, v katerem se Mihélj kot gospodar mlina prvič označuje s kognomenom (*Michl müller*), preseneti podatek, ki se razlikuje od navedbe v prejšnjem urbarju 1499. T. i. zgornji mlin naj bi namreč od Petermana kupil Mihélj mlinar, in ne Lenart Trubar (*Michl müller hat dy ober mull dy er vom peterman kauft hat*). Vse kaže, da se je Mihélj medtem s svakom Lenartom pogodil za kupnino in namesto njega sam postal lastnik. Bržčas je šele Mihélj ob mlinu postavil žago, ki se skupaj z mlinom omenja samo v urbarjih iz let 1503 in 1504 (*von der oberm mull vnd Sag*), ne da bi se s tem sicer povečale obveznosti do turjaškega gospodstva.⁹³ V vasi Rášica opazimo pri Mihélju razliko že med urbarjema iz let 1499 in 1501. V mlajšem urbarju ima Mihélj (*michl, michl mullner*) samo eno hubo, po urbarskem zaporedju drugo na Rášici, medtem ko je prešla tretja v roke drugega posestnika Marucla (*der Marutzl*).⁹⁴ Kot gospodarju hube je Mihélju mogoče slediti do leta 1504, potem pa je v naslednjem urbarju iz leta 1506 izrecno zapisano, da je na njegovi hubi nov gospodar mitničar Ivan (*Ybann Mauttnr daß hat des Michl Mullner huebnn Innen*).⁹⁵ Naslednjih šest do enajst let, do leta 1512 ali največ do 1516 je bil Mihélj samo mlinar,⁹⁶ zato ni dvoma, da se mu je sin Primož rodil v "zgornjem" mlinu pod Kukmako. Manj gotovo je, kdaj po letu 1511 je Mihélj postal še gospodar hube na Kukmaki, kjer se prvič omenja v urbarju iz leta 1517,⁹⁷ in ali se je njegova družina iz mlina preselila v to, le kakšnih 150 do 200 metrov oddaljeno domačijo nad dolino Rášice.

Prva omemba priimka Trubar (Trobar) v turjaškem urbarju iz leta 1482.

Ko je Primož zapuščal Rášico in odhajal v šole (najverjetneje leta 1520), se je torej od domačih poslovil v mlinu, v katerem se je rodil, ali na kmetiji na Kukmaki. V obeh primerih je razločljiva in v novi luči tudi bolj razumljiva njegova oznaka rodnega doma "pri Rášici" (1558): *"Blisi muiga royeniga domu per Raftzhizi ..."*.⁹⁸ Poznejši oče slovenske knjige torej ob slovesu nikakor ni odhajal iz katere od hiš v vasi Rášica niti iz Temkovega mlina tik pod njo, kjer je tedaj najverjetneje še gospodaril njegov starejši sorodnik Simon Trubar. Tja in v spodnji mlin na Logu, tedaj v rokah "strica Gregorja", se je šel "Malnarjev študent" Primož kvečjemu posloviti.

Je prvo slovensko knjigo napisal Primož Trubar ali Primož Malnar?

V zvezi z dokončnim odhodom približno dvajsetletnega Primoža v svet se postavi temeljno vprašanje njegove identitete na Rášici. Kot kdo, s katerim priimkom, je zapuščal domači kraj, oziroma drugače: **ali je Primož Trubar res že na Rášici veljal za Trubarja?**

Sodeč po urbarskih in drugih turjaških omembah očeta Mihélja, Primož doma ni bil Trubar.

⁹³ Golec, Kje na Rášici, str. 224.

⁹⁴ HHStA, FAA, C-55-8, Urbar 1499, fol. 8'; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 42u, urbar Turjak 1501, pag. 13. – Druga huba je bila verjetno tam, kjer sta današnji domačiji št. 19 in 18, tretja huba pa na mestu hiše št. 16. Ker urbarji iz tega časa ne navajajo trdnega zaporedja posesti, bo za tovrstne ugotovitve potrebna natančna analiza vseh posesti in posestnih menjav.

⁹⁵ ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 82u, urbar Turjak 1503–1504, pag. 12; prav tam, 43u, urbar Turjak 1504, pag. 15; Urbar HHStA, FAA, C-55-8, Urbar 1506, s. p. (Raschitsch).

⁹⁶ Gl. preglednico Posestniki treh raških mlinov med letoma 1482 in 1550.

⁹⁷ HHStA, FAA, C-55-10, Urbar 1517, s. p. (Guckmackh).

⁹⁸ [Trubar], *En Regisbter*, fol. R 3 a. – Prim. Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 251; Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 58.

Njegov oče Mihélj se v sodobnih virih pojavlja kar 27-krat (!), od tega samo pri mlinu 14-krat, a vendar niti enkrat kot Mihélj Trubar, temveč dosledno kot "mlinar" (*Mullner, Muller, Müller*) ter dvakrat samo z osebnim imenom (1499 in 1529–1530).⁹⁹ S priimkom Trubar (*Truber*) ga enkrat in edinokrat, pa še to z veliko časovno distanco, imenuje tedaj že skoraj sedemdesetletni sin Primož v *Registru h Katekizmu z dveima izlagama* (1575). A tudi tu nemara ni nepomembna naslednja podrobnost: v samem Katekizmu pravi Primož za Mihélja le "Mui Ozha", v registru, kjer o njem ne govori v prvi, temveč v tretji osebi, pa "Truberieu Ozha Mihel Truber".¹⁰⁰ Primož je dobro vedel, da njegov oče ni bil Trubar in za takega ni veljal niti potem, ko se je oženil z Jero Trubarjevo in še dobra tri desetletja živel na Rašici. Mihélj se namreč k Trubarjevim niti ni priženil, da bi ga okolica, tako kot mnoge zete, sprejela kot člana družine in ga začela imenovati po tastovem – hišnem imenu. Odtod Primoževa zadržanost pri naslavljanju očeta kot Trubarja in, nasprotno, večja odločnost pri navajanju priimka "strica", dejansko bratranca Gregorja 17 let prej (1558): "en mui Stryz Gregor Trubar malinar".¹⁰¹ Stvar je razumljiva, če vemo, da je Gregor prišel s priimkom Trubar že na svet, saj je njegov oče Lenart dosledno in povsod označen kot Lenart Trubar.

Dejanje ostarelega Primoža Trubarja – popravljanje očetovega priimka za nazaj – ne bi moglo nalleteti na nikogaršnji ugovor. V tem času (1575) sta na Rašici živela dva Trubarja, kot bomo videli, Primoževa brata. S tem priimkom so ju v urbarjih začeli označevati šele v po letu 1547, dosledno od druge polovice petdesetih let, potem ko ju urbarji prej navajajo kot *Mullner*-ja (!). In tudi nekaj mlajši Trubarjev podatek (1577), da se je sam rodil kot podložnik baronov Auerspergov (*der Freyherren zu*

Auersperg),¹⁰² ni povsem ustrezen, ampak gre prenašanje sodobnega pojma v preteklost, saj je turjaška veja Auerspergov pridobila baronski naslov šele leta 1550.¹⁰³

Kidrič je, kot rečeno, na vsak način tudi za Primoževega očeta Mihélja hotel verjeti, da je bil resnično Trubar, ne pa mož sestre Lenarta Trubarja, o čemer priča izraz "swager".¹⁰⁴ Tudi odsotnost priimka Trubar pri vseh Mihéljevih omembah – Kidrič jih je sicer poznal precej manj (6), kot jih imamo danes (27) – je zavestno ignoriral. Pravilno je ugotovil, da sta "mlinar Mihélj" in Primožev "oča Mihel Truber cimerman, malnar" istovetna, ni pa se mogoče strinjati z njegovo razlago: "Mlinar Mihélj nastopa sicer zgolj pod krstnim imenom".¹⁰⁵ V resnici ima namreč Mihélj ves čas od 1499 do 1530 kognomen, nemško zapisovan kot *Mullner, muller* ipd. Ta se je verjetno že ob prvih pojavitvah na prelomu v 16. stoletje ločeval od navadne poklicne oznake mlinarja in se slednjič povsem ločil kot lastno ime – priimek.¹⁰⁶ Noben drug podložnik se namreč v turjaških urbarjih ne pojavlja tako dolgo, dobra tri desetletja, zgolj s poklicno oznako. Nemški zapis "poklicnega priimka" mlinar je seveda ustreznica slovenskemu (proto-)priimku, ki se na Rašici ni mogel glasiti Mlinar, temveč Malnar. Potrditev najdemo pri Trubarju (*malinar, malnar*), v tedanji in današnji lokalni izgovorjavi¹⁰⁷ in v močni prisotnosti priimka Malnar prav na območju dolenske narečne skupine.¹⁰⁸ Urbarske dvoimenske

⁹⁹ Za vse omembe Mihélja kot gospodarja mlina gl. preglednico Posestniki treh raških mlinov med letoma 1482 in 1550, za omembe kot gospodarja hub na Rašici in Kukmaki pa op. 68. Njegovo ime srečamo še v registru zaostankov 1501 (HHStA, FAA, C–55–7, Ausstands Register 1501, fol. 51') in v davčnem registru 1511 (prav tam, C–55–9, Steuerregister, s. p., Ambt Osslnigkh). – V tem času ni nobenega drugega turjaškega podložnika, ki bi ga urbarji omenjali tolikokrat kot Mihélja. – Kaspert je Kidriču posredoval le omembe v urbarjih 1499, 1506, 1517, 1519, 1524 in 1527 (Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 258–259). Če bi bil dovolj pozoren, bi v vsakem teh urbarjev ugotovil še po eno omembo (hubi na Rašici in Kukmaki) ter dve v urbarju 1529–1530. S tem bi se mu razkrilo tudi nadaljevanje priimka v poznejših urbarjih, od urbarja iz malo pred letom 1547 dalje.

¹⁰⁰ Trubar, *Catechismus z dveima izlagama* etc., V Tibingi 1575, str. 267 in 525. – Uporaba tretje osebe bi lahko dala slutiti, da avtor Registra ni Trubar, temveč nekdo drug. Toda tretjo osebo srečamo tudi pri razlagah, v katerih nastopajo *luterski* in *luterski pridigarji*, čeprav bi pričakovali prvo osebo množine (prav tam, str. 517–518).

¹⁰¹ [Trubar], *En Regisher*, fol. R 3a. – Prim. Kidrič, Ogródje za biografijo, str. 86.

¹⁰² Truber, Noviga Testamenta, II d, 1577, posvetilo. – Prim. Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 251; isti, Ogródje za biografijo, str. 58.

¹⁰³ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 91–92.

¹⁰⁴ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 260.

¹⁰⁵ Prav tam, str. 258.

¹⁰⁶ Nesporno velja to za njegovega naslednika Andreja na hubi na Kukmaki, ki je v urbarju malo pred letom 1547 naveden kot *Andre Mullner*, čeprav ni bil več gospodar mlina, temveč hube na Kukmaki (HHStA, FAA, C–55–19, urbar 1553 – dejansko malo pred 1547, s. p., Raschitz, Gühkmakh).

¹⁰⁷ Ledinska imena v terezijanskem katastru sredi 18. stoletja – bogat vir lokalne toponomastike – razkrivajo na tleh turjaškega gospostva samo mikrotoponim Malen in nikoli Mlin: npr. v Podstrmcu pri Lužarjih "Sa Mallenam", na Škufčem na Blokah "Nad Mallnam", v kraju Marinčki (staro ime Mustamor): "Per Malne" in "Per Malene" (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 61, N 121, BT, lit. G). Na Rašici je mikrotoponim "Malen" najprej izpričan kot ledinsko ime v franciscejskem katastru leta 1823: "Per Temkoumi Malni" (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 11, k. o. Turjak, mapni list XII). Za današnje stanje: informator Franc Škulj (roj. 1931), Rašica 16, 10. junija 2008.

¹⁰⁸ V začetku leta 2010 je v Sloveniji prebivalo 392 oseb s priimkom Malnar, od tega blizu polovica (176 ali 44,9 %) v statistični regiji Jugovzhodna Slovenija in dobra četrtina (108 ali 27,6 %) v Osrednjeslovenski statistični regiji, v obeh skupaj 284 ali 72,5% (Statistični urad Republike Slovenije, Baza rojstnih imen in priimkov, http://www.stat.si/imenabaza_priimki.asp – 6. 1. 2010). Med letoma 1931 in 1954 je bil priimek Malnar na Slovenskem zastopan v devetih političnih okrajih, ki so si po pogostosti priimka sledili takole: Kamnik, Kranj, Logatec, Novo mesto, Ljubljana, Maribor,

zapise *Michel Mullner* je torej treba razumeti **kot ime in priimek – Mihélj Malnar**. Precej verjetno je priimek nastal šele iz Mihéljevega poklica in je bil Mihélj njegov prvi nosilec,¹⁰⁹ lahko pa bi se tako imenovali že njegovi predniki. Končno ni izključeno, da so se Mihéljevi predniki prvotno pisali drugače, ne po mlinarski dejavnosti. Morda so bili v sorodu z meščansko družino Klinc iz Višnje Gore ali pa z njihovim priženjenim sorodstvom. Kot že rečeno, je imel Primož sorodnika – bratranca Lukeža Klinca, po rodu iz Višnje Gore, za katerega sicer ne vemo, po kateri strani je bil z očetom prve slovenske knjige v sorodu.

Da Primožev oče Mihélj ni veljal za Trubarja, ampak samo za Malnarja, potrjujejo viri, ki so preštevilni, da bi dopuščali domnevo o več sočasnih poimenovanjih, od katerih bi bilo eno tudi Trubar. Neenotna dvoimenskost za isto osebo sicer v tem času ni bila posebnost. Tudi na Rášici srečamo primere, ko ima ista oseba v različnih urbarjih več identitetnih oznak. Tako je priseljenec Ivan, ki je med letoma 1504 in 1506 prevzel Mihéljevo hubo na Rášici, sprva označen kot Ivan mitničar (*Ybann Mauttner*) ter kot Ivan Krabat mitničar (*Ybann Krabatt Mauttner*), nato 1509 v istem urbarju enkrat kot mitničar (*Ybann Mauttner*) in drugič le z osebnim imenom (*Yban*), od 1511 pa kot Ivan Krabat oziroma Krobat (*Ywan Krabatt, Yban Kroat*).¹¹⁰ Podobno je mitničar Tomše, v letih 1492 in 1493 naveden kot Tomše Robar (*Dam(p)sche Robar*), torej doma z Roba, "postal" leta 1511 samo Tomše (*Tampsche, Dampsche*), leta 1503 in 1504 "Tomše mitničar" (*Tampsche Mauttner, Thampsche Mauttner*), leta 1506 in 1507 pa "Tomše, stari mitničar" (*Dampsche der allt Mauttner daß*).¹¹¹

Kočevje, Ilirska Bistrica in Sežana. Različica Malner se je pojavljala v štirih okrajih: Kamnik, Ljubljana, Maribor in Kočevje. Oblika Mallnar je bila zastopana samo v okraju Ljubljana-okolica, Mallner v okrajih Ljubljana-okolica, Radovljica, Ljubljana in Kočevje, Malnarič v okrajih Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Ljubljana, Malneritsch pa v kočevskem okraju. Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 354.

¹⁰⁹ Velika večina mlinarjev v turjaških urbarjih tega časa nosi proto-priimek *Mull(n)er* (raški Trubarji, ki imajo priimek, so med izjemami), ki ga ni mogoče jasno opredeliti že kot lastno ime. Nesporno pa gre že za priimek Malnar v primerih, ko je Mull(n)er naseljen na hubi, npr. v urbarju iz leta 1501 Jurij (*Juri Mullner*), njegov sin Štefan in pastorek Peter vsak na eni hubi v Velikem Ločniku (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 42u, urbar Turjak 1501, fol. 49, 50, 51).

¹¹⁰ HHStA, FAA, C-55-8, Urbar 1506, s. p., Raschtsch; Biblioteka SAZU, R 95, III 5507, urbar Turjak 1507, pag. 11, 14; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 44u, urbar Turjak 1509, pag. 10 in 12; HHStA, FAA, C-55-9, pag. 22; prav tam, C-55-10, Urbar 1517, s. p., Raschtsch; prav tam, C-55-11, Urbar 1519, s. p., Raschtsch; prav tam, C-55-12, Urbar 1524, s. p., Raschtsch; prav tam, C-55-13, Urbar 1527, s. p.; prav tam, C-55-14, Urbar 1529-1530, s. p.

¹¹¹ HHStA, FAA, C-55-4, Urbar 1492, fol. 7; prav tam, C-55-5, Urbar 1493, fol. 8; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 42u, urbar Turjak 1501, pag. 16; prav tam, 82u, urbar 1503-4, pag. 13; HHStA, FAA, C-55-8, Urbar 1506, s. p.,

Če torej za Primoževega očeta Mihélja ni dvoma, da ga je okolica poznala kot Malnarja, in ne kot Trubarja, nastopi dilema glede naslavljanja njegovih otrok. Je bil torej Primož za Rášičane **Trubarjev ali Malnarjev Primož**? Je mogoče, da bi bil oče Malnar, njegovi otroci pa vendarle Trubarjevi? Zagotovo bi bilo to najlažje tedaj, ko bi se Malnar priženil k hiši z že ustaljenim hišnim imenom oziroma priimkom. A to se v našem primeru ni zgodilo, saj je Lenart Trubar le kratek čas posedoval mlin pod Kukmako kot dodatno posest.

Glede (proto-)priimka Mihéljevih otrok – Malnar ali Trubar – se ponujata dve razlagi, od katerih lahko le za drugo najdemo oporo v poznejših virih kot izhodišču za retrogradna sklepanja. Prva razlaga torej ni podkrepljena, zato ostaja zgolj špekulativna možnost. Primožovo identificiranje s Trubarji, potrjeno od njegove prve omembe v Trstu leta 1526 (*Primus Riubar*), bi bilo lahko posledica tesnejše navezanosti na materino sorodstvo v njegovih otroških letih. Povsem naravno bi bilo, da je eden od Mihéljevih in Jerinih otrok, v tem primeru Primož, preživel del mladosti pri stricu Lenartu ali pri starejšem bratrancu "stricu Gregorju", torej bodisi v mlinu na Logu bodisi v Temkovem mlinu pod vasjo. Otrokova identiteta bi se tako lahko oblikovala v dveh smereh: njegovi rodni starši so bili Malnarji pod Kukmako, dejanski dom pa pri materinih sorodnikih Trubarjevih. Druga možnost ne temelji le na podmeni, ampak na več poznejših podatkih. Otroci Mihélja Malnarja in Jere Trubar živeli so imeli vseskozi dve identiteti. Ker so Trubarji živeli na Rášici zelo verjetno generacijo pred Mihéljem in bili tudi številnejši, so se Malnarjevi otroci v širšem smislu prav tako prištevali k Trubarjem in jih je kot take dojemala okolica. Toda hišno ime mlina in drugo lastno ime (priimek) očeta Mihélja se vendarle nista glasila Trubar. Njegove potomce so tako lahko imenovali različno, odvisno od konteksta: najprej "Malnarjevi iz zgornjega mlina", "Malnarjevi pod Kukmako" oziroma "Malnarjevi na Kukmaki", po očetovem imenu preprosto "Mihéljevi", šele nato "otroci Jere Trubarjeve" in navsezadnje v širšem pomenu – z "rodovno" oznako: "Trubarjevi". Posredno potrditev domneve najdemo v mlajših turjaških urbarjih, ki se po približno 15-letni prekinitvi – od leta 1530 – začenjajo malo pred letom 1547. Kot bomo videli v nadaljevanju, se je Malnarjev rod preko omenjene časovne vrzeli v urbarjih obdržal tako na Kukmaki kot v mlinu pod njo, isti gospodarji pa so odtlej imenovani mešano: Žagar (po žagi pri mlinu), Malnar in Trubar (!). Z zadnjima dvema priimkovnima oznakama se hkrati pojavijo tudi na hubi v vasi Rášica, kamor se slednjič v šestdesetih letih 16. stoletja docela preselijo in se tam v na-

Raschtsch; Biblioteka SAZU, R 95, III 5507, urbar Turjak 1507, pag. 13.

slednjih desetletjih dosledno označujejo kot Trubarji. Gre za dva Primoževa brata, Jurija/Jurka in Andreja Malnarja – Trubarja, od katerih je drugi, Andrej, izpričan kot "brat Andrej" tudi v Dalmatinovem pismu Primožu Trubarju iz leta 1579.¹¹² Neenotnost v naslavljanju Malnar – Trubar je prenehala v urbarju iz let 1557–1561, potem ko se brata prvič imenujeta Trubar (*Trobar*) že v urbarju za leta 1547–1550. Odprto ostane še vprašanje, ali je "dokončna pretvorba" v Trubarje, zapovrh tudi v urbarskem zapisu *Truber* z –u, kakor koli povezana s Primožem Trubarjem. V štiridesetih letih je bil ta že ljubljanski pridigar in kanonik, znan kot Trubar (Truber). Ni torej izključeno, da je to dejstvo dodatno ali celo odločilno vplivalo na njegova raška brata, ki bi tako začela bolj poudarjati Trubarjevo ime, sicer dekliški priimek svoje matere. Oče Mihélj je bil takrat po vsej priliki tako ali tako že mrtev. Prav tako bi bilo lahko zapisovanje *Truber* namesto *Trobar* ipd. – v urbarjih od začetka šestdesetih let dalje – posledica vedenja turjaških uradnikov, da gre za sorodstvo kranjskega superintendenta, ki se sam podpisuje *Truber*. Zadnje je toliko bolj verjetno ob znani naklonjenosti turjaške hiše do protestantizma in luteranske duhovščine.

Nikoli pa najbrž ne bomo zanesljivo vedeli, ali se je moral Primož Trubar po odhodu z Rášice šele zavestno odločiti za priimek Trubar oziroma koliko je šlo za neke vrste "naravno stanje". Oče Mihélj ni veljal za Trubarja, sin pa je bil morda že na Rášici samo ali pretežno Trubar, če je prebival pri materinih sorodnikih, ali Trubar le v širšem smislu. Ali se je Primož kdaj pozneje sam označeval tudi kot Malnar, bi utegnile pokazati raziskave, ki bi se usmerile v iskanje potencialnega mladega Trubarja v še neznanih ali premalo raziskanih virih na njegovih mladostnih postajah: na Reki, v Trstu, Salzburgu in na Dunaju. V primeru odkritja *Primusa Müllnerja* ali *Primusa Molitorja*, za katerega bi potrdili istovetnost s Trubarjem, bi se tehtnica odločno nagnila v korist teze, da je bil Primož na Rášici samo Malnarjev Primož. Tudi brata bi potemtakem pri odločitvi za materin priimek Trubar sledila šele njegovemu zgledu.

Za zdaj ni o Trubarjevem identificiranju z Malnarjem, mlinom in mlinarsko dejavnostjo nika kršnega namiga, ampak prej nasprotno. Pomenljivo je dejstvo, da si Trubar za podobo svojega pečatnika, prvič izpričanega leta 1533, ni izbral ničesar povezanega z mlinom, ampak z očetovim tesarskim poklicem. Inicialki P in T sta namreč upodobljeni skupaj s tesarsko sekro.¹¹³ Tudi sicer – zanimivo – pri omembi očeta (1575) ni na prvem mestu navedel njegovega mlinarskega, temveč tesarski poklic:

"*Truberieu Ozha Mihel Truber Zimmerman malnar.*"¹¹⁴ Gre za naključje ali za kaj drugega? Zakaj si za pečatnik ni raje izbral mlinskega kolesa, še posebej ker je njegov oče povsod veljal za Mihélja Malnarja, ne za Mihélja Cim(p)ermana in je bil njegov osnovni poklic mlinar? Res pa je, da je s pridobitvijo hube na bližnji Kukmaki in z verjetno preselitvijo iz mlina na to domačijo mlinarstvo prešlo bolj v ozadje. Domnevati je mogoče, da je šlo pri Trubarju za nekakšno, morda čisto podzavestno averzijo do mlina in s tem do priimka Malnar ali pa ga ni motil sam mlin, temveč očetov zelo pogost priimek. Temu kaže dodati, da tudi med psevdonimi, ki jih je uporabljal, ni ničesar, kar bi lahko povezovali z mlinarstvom. Najverjetneje je mladi šolar ali študent pri samopoimenovanju ravnal pragmatično. Spoznal je namreč, da bo zapisovanje priimka Malnar variiralo glede na jezik: nemško ga bodo pisali *Müllner* in podobno, latinsko *Molitor* itd. Kot Primož Malnar bo vrhu tega teže prepoznaven, saj je bil ta priimek v različnih jezikih močno razširjen, tako tudi v učenem svetu. Nasprotno pa je bilo ime Trubar jasno razlikovalno od vseh drugih "Mlinarjev" in takorekoč unikatno.¹¹⁵

Mladi Primož si je, drugače kot mnogi za njim, lahko brez težav vzel več svobode pri odločitvi, kako se bo imenoval. V času, ko je odhajal v šole in stopal na samostojno življenjsko pot, priimki, kot že rečeno, niso bili stabilni in nespremenljivi, mnogi preprosti ljudje pa so bili sploh še brez njih. Priimek je, če je nanek potreba, nadomeščalo neko drugo razlikovalno ime: sorodstvena zveza, vzdevek, poklicna oznaka, označba kraja izvora ali bivanja in podobno. Tudi "Malnarjev Primož iz zgornjega mlina pod Kukmako, Trubarjevega rodu in žlahte", se je pravzaprav lahko odločal med več možnostmi. Ne vemo, ali je bila oznaka Trubar prva in edina, ki jo je prinesel z Rášice in s katero se je mladostnik predstavljaval zunaj Rášice, vsekakor pa je, če ni bila izključna že na začetku, to postala zelo kmalu.

Glede sekire na pečatniku namesto prejkone pričakovanega mlinskega kolesa – mlinarsko znamenje bi označevalo tako osnovni poklic in priimek očeta kakor mlinarski rod matere – je povsem mogoče, da je bila sekira mlademu študentu ali že duhovniku Primožu bliže tudi simbolno. Mlin je tisti, ki melje, četudi hitro, vendarle dolgo, sekira pa je nemara bolj ustrezala Primoževemu značaju in predstavam, kako tesati svojo osebo in svet okoli sebe. Morda je v sekiri skrita simbolika: Trubar samega sebe ni dojemal kot enakomerno, počasno vrtenje mlinskega kolesa, temveč kot hitro in odločno zamahovanje tesarske sekire. Tudi druga razlaga ni v nasprotju s prejšnjo: očetu Mihélju se je hotel oddolžiti vsaj s

¹¹² Simoniti, Martin Crusius, str. 217 in 233.

¹¹³ Golec, Najzgodnejša pričevanja, str. 28–30; Golec, Kdo in od kod, str. 58–60.

¹¹⁴ Truber, *Catechismus sdaeima islagama*, str. 525 (Regishter). – Prim. Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 251.

¹¹⁵ Prim. Golec, Kdo in od kod, str. 49.

pečatno podobo, če si je že izbral materin priimek. Ko bi imel v pečatu še mlinško kolo, bi se namreč zdelo, kot da se je očetu docela odpovedal, saj so bili mlinarji tudi vsi raški Trubarji.

Primož je veljal za Trubarja najpozneje leta 1526 v Trstu, ko mu je bilo kakšnih osemnajst let in imamo o njem sploh prvo pričevanje, pečatnik z začetnicama imena in priimka in tesarsko sekiro pa je uporabljal vsaj od leta 1533, ko je opravljal svojo prvo duhovniško službo v Laškem. Povezava priimka in motiva na pečatniku je nemara zavesten kompromis med materinim in očetovim znamenjem. Ker je po materi in stricu prevzel priimek, ki ga ni mogel nositi že po očetu, si je za osebno znamenje izbral orodje, značilno samo za očetov poklic.¹¹⁶

Končno se kaže dotakniti **dveh Trubarjevih psevdonimov**, ki bi bila lahko povezana z rodno Rášico. Že Kidrič je opozoril na psevdonim Škurjanec, ki ga Trubar sicer v *Katekizmu* (1550) namenja tiskarju (*Gedruckt in Sybenburgen durch den Jernej Skuryaniz*).¹¹⁷ V razpravi Trobarji na Raščici pravi Kidrič o tem: "V psevdonomu "Škorjanec", ki si ga je dal Primož Trobar v prvi svoji knjigi, tiči morda domači priimek njegove hiše."¹¹⁸ Dejansko v času Trubarjevega otroštva težko govorimo o hišnih imenih v poznejšem in današnjem pomenu besede, saj niti priimki še niso bili stalni in dedni, bilo pa bi mogoče, da je oče Mihéj Malnar izšel iz hiše zunaj Rášice, ki se ji je reklo "pri Šk(u)rjančevih". Pregled najstarejših turjaških urbarjev za čas do Primoževega odhoda z Rášice in še čez je pokazal, da so tedaj le redki podložniki nosili priimke po imenih ptic¹¹⁹ in da ni bilo med njimi nobenega Škurjanca, ne v slovenski ne v nemški obliki zapisa (*Lerche*).¹²⁰ Nasprotno je prav na Rášici do leta 1519 izpričan priimek Kukovec (Kukovic),¹²¹ drugi Trubarjev

"ptičji" psevdonim, ki ga je skupaj s Škurjancem uporabil še leta 1579: "Shkurianez inu kukouez sgruna inu dulana Crainza."¹²² Prav mogoče je, da je sedemdesetletnik Trubar asociiral na svojega sovaščana Kukovca, vendar na podlagi urbarjev ni mogoče sklepati na nikakršno zvezo med Kukovcem ter raškimi Trubarji ali Mihéljem Malnarjem.

V zvezi s Trubarjevo identiteto in priimkom je torej nekaj stvari odprtih in brez odkritij novih podatkov težko kdaj neizpodbitno razložljivih. Toda eno je povsem gotovo: Če bi v času Primoževega rojstva v Škocjanu pri Turjaku že vodili krstne matične knjige, bi danes pri vpisu njegovega krsta zaman iskali priimek Trubar. V latinščini bi se zapis glasil: *Primus filius legitimus patris Michaelis Molitoris* ali *Michaelis Malnar et conjugis eius Gert-rudis*. A kot toliko drugih ljudi pred terezijansko-jožefinskimi reformami bi tudi ta krščenec mogel v življenju velikokrat spremeniti drugo, razlikovalno ime, odvisno pač od tega, kje, v kakšnih vlogah ali poklicih bi se znašel. Za nespremenljivo je veljalo le krstno ime, edino stalno, ki ga je posameznik – razen redovnic in redovnikov – nosil od krsta do groba. Tako je bilo tudi edino "uradno" ime Primoža Trubarja, dano pred svetom in Bogom, njegovo krstno ime Primož. Ko so novorojenca dvignili nad krstni kamen, je ta ali oni krstitelj – škocjanski duhovnik, kakor je praksa še danes, izrekel samo ime krščenca, brez kakšne druge oznake: "Ego te baptizo [...] Primus".

Slovensko ime Primož, ki ga je Trubar v slovenskih besedilih dosledno uporabljal (*Primosh*) namesto latinsko-nemškega Primus, priča, da je v slovenskem okolju veljal za Primoža. Toda na Rášici je bila izgovarjava tega imena že tedaj nekoliko drugačna: v domačem okolju je mogel biti vsak *Prímož* le *Prímaž* – izgovarjano s ponaglasnim *a*.¹²³

¹¹⁶ Golec, Kdo in od kod, str. 49, 59–60.

¹¹⁷ Kidrič, Trije prispevki, str. 50.

¹¹⁸ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 259.

¹¹⁹ Npr. po slavcu v Rogatcu nad Želimljami: *Marko Nachttingell* (HHStA, FAA, C–55–4, Urbar 1492 fol. 23); *Marko Nachttingall* (prav tam, FAA, C–55–5, Urbar 1493 fol. 24).

¹²⁰ V tem času je priimek v enaki obliki Škurjanec izpričan drugod na Dolenjskem: po razdelilni listini Auerspergovih posesti iz leta 1467 v Dobrniču pri Trebnjem kot "Škurjanicz" (Komatar, Das Schloßarchiv in Auersperg. *Carniola* NV I (1910), str. 125, št. 488, 1467 julij 22.), v urbarju cistercijskega samostana Stična iz leta 1505 v Radohovi vasi pri Stični kot "Tschkurjanitz" (ARS, AS 781, Cistercijski samostan in državno gospodstvo Stična, fasc. 4, urbar cistercijskega samostana Stična 1505, s. p., Radohn-dorff), v urbarju nemškega viteškega reda v Ljubljani iz leta 1490 pa v Gradišču pri Lanišču (Šmarje–Sap) kot "Skurianetz" (*Gradivo za zgodovino*, XII/1, str. 22).

¹²¹ HHStA, FAA, C–55–2, Urbar 1482, fol. 5: *Kukawitz*; prav tam, C–55–3, Urbar 1483, fol. 2, *Kuckawitz*; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 81u, urbar Turjak 1484, fol. 5: *Kukawitz*; prav tam, 43u, urbar Turjak 1504, pag. 15 in 16: *Kuckawitz*, *Kukawitz*; HHStA, FAA, C–55–8, Urbar 1506, s. p., Raschitz: *Kukawitz*; Biblioteka SAZU, R 95, III 5507, urbar Turjak 1507, pag. 12: *Achatz Kukawitz*; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 44u, urbar Turjak 1509, pag. 13:

Kukawitz; prav tam, 45u, urbar Turjak 1510, pag. 3: *Achatz Kukawitsch*; Biblioteka SAZU, R 95, III 5507, urbar Turjak 1511, pag. 23: *Achatz Kukawitz*; HHStA, FAA, C–55–10, Urbar 1517, s. p., Raschitz: *Achatz Gukowitz*; prav tam, C–55–11, Urbar 1519, s. p., Raschtschitz: *Achatz Kukowitz*.

¹²² Kidrič, Trije prispevki, str. 52–54.

¹²³ S ponaglasnim *a*, kot se ime izgovarja na Rášici danes (infomator Franc Škulj, 25. julija 2008), je dokumentirano konec šestdesetih let 19. stoletja v vpisih v škocjanski krstni matični knjigi: *Prímaš* (Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), Prepisi matičnih knjig, Škocjan pri Turjaku, K 1835–1900, 2. 6. 1868, 9. 6. 1869). – Na ponaglasno izgovarjavo *a* kaže zelo verjetno zapis imena *Prímas*, ki se za gospodarja kmetije na Rášici pojavlja v naslednjih turjaških urbarjih iz srede 16. stoletja: malo pred 1547, 1547–1550 in 1551–1554; osebno ime Primož je za raške gospodarje v urbarjih sicer običajno zapisano kot *Primus* (urbarji 1517, 1519, 1524, 1527, 1529–1530, 1557–1561, malo po 1561, 1565–1567). – V Trubarjevem narečju je ponaglasna izgovarjava *a* dokumentirana že v 15. stoletju, denimo leta 1425 v zapisih toponimov Podlog in Zapotok: *Puedlak* in *Sapatak* (Kos, *Gradivo*, str. 444 in 753). – Prim. današnjo izgovarjavo nenaglašene *a* v toponimu Podlog: *Púdlag*.

Da so ime njegovega očeta – leta 1575 ga Primož imenuje *Mihel Truber*¹²⁴ – izgovarjali s poudarkom na zadnjem zlogu – Mihélj, priča naglaševanje v zahodnodolenjskem narečju.¹²⁵ Četudi je Primož očetov dejanski priimek Malnar prilagodil novi stvarnosti, ni imel razloga, da bo popačil njegovo osebno ime. Tudi Kidrič je najprej povzel ime Mihélj,¹²⁶ a je nato Primoževega očeta iz dolenskega Mihélja po krivici "poslovenil" v Miho,¹²⁷ kot ga pozna mlajša literatura na čelu z Ruplom.¹²⁸ Toda v urbarjih je vedno zapisano le *Michl*, *Michel* ali *Michell*. Materinega imena "*Gerdrud ali Gera*", kot nam ga je posredoval Trost (1588), na Rašici zanesljivo niso nikoli izgovarjali kot Gertrud. Poleg danes precej arhaične Gere pride v poštev zlasti običajnejša Jera; ta oblika imena je na Rašici v 16. stoletju tudi dokumentirana¹²⁹ in v literaturi sprejeta kot ime Primoževe matere.¹³⁰ Njen brat Lenart Trubar, ki ga poznamo iz urbarja leta 1499 kot Mihéljevega svaka, je bil v domači govorici zagotovo Lenart, a ga urbarji, kot večino podložnikov sploh, naslavljajo nemško: *Linhart(t)* oziroma *Liennhart*. Lenartov sin Gregor, v Primoževih očeh "stric Gregor Trubar", je tako imenovan tudi v urbarskih zapisih, Simon, verjetno prav tako Lenartov sin, pa bi bil po raško Šimon, kot ga imenuje Kidrič, oziroma Šimen, kot mu pravi Rupel,¹³¹ ne pa tudi turjaški urbarji; v njih je dosledno le Simon (*Simon*, *Symon*), medtem ko je njegov starejši mlinarski kolega večinoma imenovan Šimon, tudi Šiman (*Schjimon*, *Schjyman*), le enkrat pa Simon in Siman (*Symon*, *Syman*).¹³² Ostaneta še Primoževa brata Andrej in Jurij oziroma Jurko, o katerih bo tekla beseda v nadaljevanju. Andrej je bil v raškem okolju *Andri* – urbar 1547–1550 pravi *Anndri Trobar* –, kot še danes ponekod na Dolenjskem in Notranjskem,

Jurka pa srečujemo izmenjaje z nevtralno obliko Jurij (*Juri*) in z deminutivom Jurko (*Jurkbo*, *Jurco*).¹³³

Nadaljnja usoda raških Trubarjev

Kljub novim najdbam urbarjev se ni spremenila tale Kidričeva trditev (1920): "Od 1530. l., torej od časa ko je Mihe Trobarja sin Primož posvečen v mašnika, pa do 1547. l., ko je radi lutrovskih nauk moral domovino zapustiti, ne omenja Trobarjev na Raščici nobeno direktno poročilo."¹³⁴ V tem času pomanjkanja virov je Primožu po vsej priliki umrl oče Mihélj Malnar, zadnjič omenjen v urbarju 1529–1530, zamenjal pa se je tudi priimek gospodarja mlina na Logu, kjer je prej gospodaril Simon Trubar (*Symon Trobar*, *Symon Trabbar*) in zdaj Janez Vovk (*Hans Wolff*). Ker se, začeni z urbarjem iz časa malo pred letom 1547, v mlinih ne omenja noben Trubar, na prvi hubi v vasi pa se v naslednjem urbarju za obdobje 1547–1550 pojavi ime dotlej neznanega Trubarja z imenom Jurij, je Kidrič ugotavljal, da so Trubarji medtem iz neznanih razlogov prenehali z mlinarstvom in postali kmetovalci.¹³⁵ Pomanjkljivi Kaspretovi izpiski mu namreč niso razkrili, da se je v mlinu pod Kukmako nadaljevalo Malnarjevo rodbinsko ime, in sicer z novim lastnikom **Jurkom Malnarjem** (*Jurckbo Mullner*). Ta je izpričan v urbarju, nastalem malo pred letom 1547, in je bil glede na priimek in posest skoraj brez dvoma sin Mihélja Malnarja in torej brat Primoža Trubarja. Drugi zelo verjetni brat, **Andrej Malnar** (*Andre Mullner*), je očetu sledil kot posestnik hube na Kukmaki, katere domačija je bila od njegovega rodnega mlina oddaljena le kakšnih stopetdeset do dvesto metrov. Ker ni bil več mlinar, ampak kmet, je oznaka *Mullner* najpozneje pri njem prerasla v pravi priimek – Malnar.

Kaspret se je pri izpisovanju iz urbarjev omejil samo na Rašico in na priimek Trubar, zato ne on ne pozneje Kidrič nista mogla najti povezave med mlinarjem Jurkom Malnarjem in **Jurijem Trubarjem**, v urbarju iz let 1547–1550 gospodarjem hube na Kukmaki, nekoč prav tako v posesti Mihélja Malnarja in nato Andreja Malnarja. Kidrič je lahko "s precejšnjo verjetnostjo" ugotovil samo to, da sta si v vasi Rašica na isti hubi sledila **Jurij in Andrej Trubar**, zadnja Rašičana s tem priimkom. Njun dom je – ne da bi se opiral na mlajše urbarje, kar bi bilo nujno – postavljaj v hišo s hišno številko 8, o kateri naj bi šel ljudski glas, da "se je rodil v njej odpadli duhovnik, ki je zapustil katoliško vero: Martin Luter, Jurij Kobila itd."¹³⁶ S takšno pod-

¹²⁴ Truber, *Catechismus sduelma islagama* 1575, str. 267 in 525 (Regishter). – Prim. Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 251; Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 58.

¹²⁵ Naglas na drugem zlogu Mihélj spričujeta, denimo, ribniški priimek Mihélič in mihélov letni sejem na Blokah. Oblika Mihélj na širšem območju Rašice danes ni več živa, obstaja le oblika Miha, ki je redka (informator Franc Škulj (r. 1931), Rašica 16, 25. julija 2008).

¹²⁶ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 258 sl.

¹²⁷ Kidrič, Ogrodje za biografijo, str. 59, 60.

¹²⁸ Rupel, *Primož Trubar*, str. 11, 12, 16, 18, 316.

¹²⁹ Po registrih podružnikov – kajžarjev turjaškega gospostva za leti 1587 in 1588 je na Rašici (*An der Raschiz*, *An der Raschitsch*) živel podružnica Jera: *Jerra daselbs* (HHStA, FAA, C-55-24, Register 1587–1588 s. p.). – Podobno kot navaja Trost ime Gera, piše Trubar g v osebnem imenu Marjeta: Margeta Hudakončevka ([Trubar]: *En Regishter*, fol. R 3 a).

¹³⁰ Najditelj podatka Mirko Rupel uporablja še obe imeni (Rupel, *Primož Trubar*, str. 11).

¹³¹ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 258, 259, 263; Rupel, *Primož Trubar*, str. 11.

¹³² Gl. preglednico Posestniki treh raških mlinov med letoma 1482 in 1550.

¹³³ Gl. preglednico Posestniki treh urbarskih enot na Rašici in Kukmaki od malo pred 1547 do 1620.

¹³⁴ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 262.

¹³⁵ Prav tam, str. 262.

¹³⁶ Prav tam, str. 264.

Dejanski rodni dom Primoža Malnarja-Trubarja – Šklópova domačija pod Kukmako v letih po 2. svetovni vojni (last: Alojzij Šporar, Rašica).

meno je nakazal smer potrebne dodatne raziskave. Sorodstvena razmerja med Trubarjema in identičnost njune posesti z omenjeno raško domačijo, v Kidričevem in našem času Virantovo, po domače Šimenovo (pr' Šimeni, Šimenovi), lahko zdaj s trdnimi dokazi ovržemo kot povsem neutemeljene.

Ker imamo za čas med 1547 in 1615 več urbarskih podatkov kakor Kidrič in zapovrh tri Kaspretu neznane urbarje ter register, nastal malo pred letom 1547, lahko ugotovimo tudi povezavo med Malnarjevo družino iz mлина pod Kukmako – Primoževga rodnega doma, Trubarjem na hubi na Kukmaki in obema Trubarjema na hubi v vasi Rašica. Vse je kazalo, da je bil **Andrej Trubar**, prvič izpričan v urbarju 1547–1550, pravi brat Primoža Trubarja. Do takšne ugotovitve je bilo mogoče priti, še preden sem poznal omembo Primoževga brata Andreja iz leta 1579.¹³⁷ Kidrič pa je takšno možnost zavrnil samo zato, ker naj bi bil Andrej leta 1590 po lastnem pričanju star 82 let in potemtakem rojen isto leto kot Primož (!). Tako je Kidrič naivno sklenil, da Andrej "pač ne more biti njegov brat, temveč kvečjemu bratranec."¹³⁸ A razkril je vendarle dragocena podatka: isti Andrej Trubar je bil še leta 1590 gospodar hube na Rašici in Primožev vrstnik.

¹³⁷ Ob koncu referata o Trubarju, ki sem ga imel na simpoziju na Slovenski matici 17. oktobra 2008 in v katerem sem Andreja že lahko razglasil za Primoževga brata, me je akad. Primož Simoniti opozoril na izrecno potrditev sorodstvene zveze – na Dalmatinov podatek o Primoževem bratu Andreju iz leta 1579, ki ga je Simoniti objavil leta 1986 (Simoniti, Martin Crusius, str. 217 in 233).

¹³⁸ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 264.

Preden se posvetimo analizi razmerij med Jurkom Malnarjem in obema Trubarjema, si oglejmo tabelarični pregled posestnikov treh urbarskih enot, na katerih se pojavljajo: 1. v Trubarjevem rojstnem domu, mlinu pod Kukmako, 2. na hubi na Kukmaki, kjer je Trubarjev oče Mihéj Malnar vzporedno gospodaril najpozneje od leta 1517, in 3. na hubi v vasi Rašica, v urbarju navedeni na prvem mestu, kjer se Trubarji pojavijo v urbarju za leta 1547–1550.

Za ugotovitev identitete in medsebojnih razmerij štirih potencialnih sorodnikov Primoža Trubarja – **Jurka in Andreja Malnarja ter Jurija/Jurka in Andreja Trubarja** – so odločilni trije urbarji: iz časa malo pred letom 1547 ter za obdobji 1547–1550 in 1551–1554. Ključna sta prva dva urbarja, ki pričata o preselitvi Malnarjev – Trubarjev s Kukmake na Rašico in o prejšnjih gospodarjih poznejše Trubarjeve hube v vasi. Po urbarju malo pred letom 1547 ni nikjer v gospodstvu priimka Trubar, zato pa sta Mihéjja Malnarja, v letih 1529–1530 gospodarja hube na Kukmaki in mлина pod njo, zdaj nasledila dva Malnarja: v mlinu Jurko (*Jurckho Mullner*) in na hubi Andrej (*Andre Mullner*). Kontinuiteta priimka je torej potrjena, na Mihéjjevem mestu predvidevamo dva njegova sinova, ki sta prevzela vsak eno posestno enoto.

Drugi urbar, za obdobje 1547–1550, po prekinitvi spet pozna priimek Trubar in razkriva, da je neki **Jurij Trubar** (*Juri Trobar*) postal gospodar prve hube na Rašici, kjer je dotlej gospodaril Jurij Žagar (*Juri Sager*); ime tega je v urbarju prečrtano in

Posestniki treh urbarskih enot na Rašici in Kukmaki od malo pred 1547 do 1620

Urbar	Mlin pod Kukmako	Huba na Kukmaki	Huba v vasi Rašica
malo pred 1547	<i>Jurckho Mullner</i>	<i>Andre Mullner</i>	<i>Jensche vnd Jerne</i> nato: <i>Juri Sogar</i>
1547–1550	<i>Jurckho Mullner</i> nato: <i>Mathia Schilliz</i> ¹³⁹	<i>Anndre Sager</i> , nato: <i>Juri Trobar</i> ¹⁴⁰	<i>Juri Sager</i> nato: <i>Juri Trobar</i> , nato: <i>Anndri Trobar</i> , Jurij Trobar dobi hubo v kupnopravno posest [<i>Disem Juri Trobar ist die huben in khaufrechts weis verkhaufft worden umb viij vngrisch gulden In muntz.</i>]
1551–1554	<i>Jurckho Mullner</i> nato: <i>Mathia Schilliz</i>	<i>Anndre Sager</i> , nato: <i>Jurco Traber</i> , nato: <i>Waltke Khlobas</i>	<i>Juri Trabar</i> , nato: <i>Andre Traber</i> , Jurij Trabar dobi hubo v kupnopravno posest [<i>Disen Juri Trobar ist die Hubeben In Khauf recht weis verkhaufft worden umb viij vngrisch gulden In Munß.</i>]
1554 po Kidriču	ni podatka	ni podatka	Linhart Gregor
1557–1561	<i>Matia Schilez</i>	<i>Jurckho Trobar</i> , nato: <i>Waltke Khlowas</i>	<i>Anndre Trobar</i>
malo po 1561	<i>Mathia Schilliz</i>	<i>Mathia Schilliz</i>	<i>Andre Truber</i>
1565–1567	<i>Mathia Schilliz</i>	<i>Mathia Schilliz</i>	<i>Andre Truber</i> – poseduje v vasi tri hube
1576–1578	<i>Mathia Schilliz</i>	<i>Mathia Schilliz</i>	<i>Andre Truber</i>
1582–1585	<i>Mathia Schilliz</i>	<i>Mathia Schilliz</i>	<i>Anndre Truber</i>
1590–1593	<i>Mathia Schilliz</i>	<i>Mathia Schilliz</i>	<i>Andre Truber</i>
malo pred 1614	<i>Mathia Schillitz</i> , nato: <i>Marco Andritz</i>	<i>Mathia Schillitz</i>	<i>Andre Truber</i> , nato: <i>Gregor Schilz</i>
1611–1615/17	<i>Mathia Schilliz</i> , nato: <i>Marco Andritz</i>	<i>Mathia Schilliz</i> , nato: <i>Martin Nouakh</i> , nato: <i>Marco Andritz</i>	<i>Andre Truber</i> , nato: <i>Gregor Schilz</i>
1615–1620	<i>Gregor Schilz</i>	<i>Markho Andreiz</i> , nato: <i>Michäel Sabucouitz</i>	<i>Gregor Schilz</i>
1621–1627	<i>Gregor Schilz</i> , nato: <i>Martin Oblackh</i>	<i>Michael Sabucouitz</i>	<i>Gregor Schiltz</i>

zamenjano s Trubarjevim. Žagar je bil sicer tu le prehodni gospodar, saj se je pojavil šele v urbarju malo pred letom 1547, po katerem je zamenjal prejšnjega gospodarja Janžeta in Jerneja (*Jensche vnd Jerne*).¹⁴¹ Ko se je umaknil Trubarju, ga srečamo v mlinu pod vasjo (poznejšem Temkove mlinu), kjer je med letoma 1547 in 1550 sledil dotedanjemu gospodarju Urbanu (*Vrban Schneyder*).¹⁴² "Skrivnostni", dotlej neznani Jurij Trubar je na hubi na-

meraval gospodariti precej bolj resno od svojega predhodnika in je hubo, kot priča naslednji urbar 1547–1550, za kupnino sedmih ogrskih goldinarjevin pol prevedel v kupnopravno.¹⁴³ Do odkupa ni prišlo nujno že leta 1547, ko je urbar nastal in je pred Jurijevim imenom naveden še prejšnji posestnik Jurij Žagar, ampak nekoliko pozneje, o čemer priča uporaba drugačnega črnila. Tudi **Andrej Trubar** (*Anndri Trobar*), vpisan nad pozneje prečrtanim imenom Jurija Trubarja, na hubi ni zagospodaril že v letu 1547. Vpis je nastal nekaj let zatem, očitno šele v začetku 50-ih let; v urbarju 1551–1554 je najprej namreč še vedno naveden gospodar Jurij Trubar (*Juri Trabar*) in šele naknadno z drugo roko vpisan Andrej (*Andre Traber*). Ta je leta 1590, kot rečeno, imel okoli 82 let, zato ni mogel biti Jurijev sin.

Kot je ugotavljal Kidrič, je prevedba novo pridobljene hube v kupnopravno razmerje pomenila za raške Trubarje vsekakor pomembno spremembo premoženjskih razmer na bolje. Menil je, da je do odkupa hube prišlo leta 1547 ali že nekoliko prej in da ni izključeno, "da bi bil pripomogel Juriju do nje Primož, ki je bil vsaj še do srede leta 1547 kanonik

¹³⁹ Gre za pripis, katerega pisava spominja na pripis v urbarju za obdobje 1551–1554 (HHStA, FAA, C–55–18).

¹⁴⁰ Naknadno je bilo za njegovim imenom pripisano še ime Matije Šilca (*Mathia Schilliz*), ki je postal gospodar šele malo po letu 1561; Šilčevo ime je bilo ob zapisu ali pozneje zbrisano (HHStA, FAA, C–55–16, Urbar 1547, s. p., Gühmakh).

¹⁴¹ Prvi, Janže, je gotovo identičen z Janžkom (*Janskho*), ki je po urbarju iz leta 1529–1530 zamenjal prejšnjega gospodarja Gregorja Šusterja (Šuštarja).

¹⁴² Naveden je sicer že v urbarju iz časa malo pred letom 1547, a gre za naknadni vpis. Njegov predhodnik je namreč še vpisan v urbarju za obdobje 1547–1550.

¹⁴³ HHStA, FAA, C–55–16, Urbar 1547, s. p., Raschitz. – Kidrič ima po Kaspretu napačno vsoto 8 ogrskih goldinarjev (Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 263).

in župnik šentjernejški.¹⁴⁴ Čeprav Kidrič ni mogel vedeti, da je bil podatek o odkupu v urbarju pripisan, možnosti, da je pri vsej stvari gmotno sodeloval Primož, le ni mogoče prezreti. Toda pomoč "gosposkega" sorodnika za plačilo razmeroma majhne kupnine ni bila nujno potrebna, saj je sedem goldinarjev in pol predstavljalo le za štiri leta in pol denarnih obveznosti iste hube do turjaškega gospodstva (100 krajcarjev). Poleg tega ni šlo za osamljen primer odkupa, kajti približno v istem času sta v kupnopravno razmerje stopila še dva raška gospodarja, v celotnem turjaškem gospodstvu pa samo v letih 1532–1540 kar 69 gospodarjev in v župi Nadlišek (Bloke) leta 1539 sploh vsi.¹⁴⁵ Zanimivo, da je imel Kidrič Andreja Trubarja kvečjemu za Primoževega bratranca, čeprav je na drugi strani predvideval, da je prav kanonik Primož gmotno podprl odkup hube.¹⁴⁶ Primoževa finančna pomoč bi gotovo pomenila, da je bil Jurij njegov bližnji sorodnik, najverjetneje brat, tretji brat pa torej Andrej Trubar. V nadaljevanju bomo videli, da govori v prid bratovskemu razmerju še nekaj doslej neznanih dejstev, med drugim kot "kronski dokaz" izrecna omemba Primoževega brata Andreja leta 1579.

Potencialna brata Jurija in Andreja Trubarja povezujejo poleg lastništva hube na Rašici tudi drugi urbarski podatki. Do zanimivega preobrata je prav v času posestne zamenjave na Rašici prišlo pri hubi na Kukmaki, na kateri je nekoč gospodaril oče Primoža Trubarja Mihélja Malnar. Kot gospodar hube je v urbarju malo pred letom 1547 naveden **Andrej Malnar** (*Andre Mullner*), v urbarjih iz let 1547–1550 in 1551–1554 pa **Andrej Žagar** (*Anndre Sager*). Za njim je tu v urbarju za obdobje 1547–1550 gospodaril že znani **Jurij Trubar** (*Juri Trobar*). Tudi tu se ni vse navedeno zgodilo v letu 1547, temveč v nekoliko daljšem časovnem razponu. Urbar 1551–1554 pozna namreč še vedno gospodarja Andreja Žagarja (*Anndre Sager*), za njim Jurka Trubarja (*Jurco Traber*) in nazadnje Valteta Klobasa (*Walthe Khlobas*). Šilc je tako v resnici zagospodaril šele za Klobasom, kmalu po letu 1561, in tudi njegovo ime so v urbar iz leta 1547 vnesli šele v zgodnjih šestdesetih letih (dokaz je pisava), ko so preverjali stanje za nazaj in zaradi boljše orientacije dopisovali poznejše lastnike.

¹⁴⁴ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 263.

¹⁴⁵ V urbarju iz malo pred letom 1547 je pri župi Nadlišek navedeno, da so leta 1539 vse tamkajšnje hube postale kupno-pravne za plačilo 200 renskih goldinarjev. Na koncu urbarja je seznam hub, ki jih je turjaški oskrbnik Viljem Villanders prodal v kupno pravo med letoma 1532 in 1540. Med njimi je na Rašici en sam primer: mitničar Janez Vovk (*Hannß Wolff Mautner*) 12. marca 1532 (HHStA, FAA, C–55–19, Urbar 1553 – dejansko malo pred 1547). Po urbarju za obdobje 1547–1550 sta poleg Jurija Trubarja odkupila hubo v kupno pravo še dva Rašičana: Andrej Kožar in Luka Praznik (prav tam, C–55–16, Urbar 1547–1550, s. p., Raschitz).

¹⁴⁶ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 264.

Prva ugotovitev je povsem trdna: Jurij Trubar (1547–1550) in Jurko Trubar (1551–1554) sta ista oseba, saj na Kukmaki "oba" nasledita istega gospodarja. Še več, novi gospodar Jurko Trubar je zagotovo identičen tudi z **Jurkom Malnarjem** iz mlinarja pod Kukmako (*Jurkbo Mullner*), ki ga je verjetno med letoma 1551 in 1554, najpozneje pa do leta 1557 zamenjal Matija Šilc. Naj spomnimo, da sta bila mlin in huba svojčas, vsaj od 1517 do 1530, v rokah istega gospodarja, Mihélja Malnarja. Toda zakaj je potemtakem Jurij/Jurko v istih urbarjih za obdobji 1547–1550 in 1551–1554 enkrat naveden kot Trubar in drugič kot Malnar, če gre vendar za isto osebo? Ker je kot Trubar obakrat, tako na Kukmaki kakor na Rašici, vpisan šele naknadno, kot Malnar pa že ob nastanku urbarjev drugje, pri mlinu.

Da sta dva brata nosila različna priimka, ni bilo v tem času prav nič neobičajnega, saj vsi priimki, kot je bilo že povedano, še niso bili dedni in so jih uporabljali sploh bolj za posameznikovo dodatno razlikovalno oznako kakor za priimek. V turjaškem urbarju iz let 1547–1550 najdemo na Rašici celo izrecno navedbo, da se dva brata pišeta različno, pa čeprav imata za povrh vsak polovico iste hube: *Jansche Schmidt vnd Juri Pfeifer die sein gebrueder*.¹⁴⁷

Druga ugotovitev se nanaša na **Andreja Malnarja**, pred letom 1547 gospodarja hube na Kukmaki. Pomenljivo je, da njegovo ime v urbarju ni prečrtano in zamenjano z imenom drugega Andreja – Andreja Žagarja, kot se je to zgodilo v urbarju za leta 1547–1550 pri hubi na Rašici, kjer je Jurij Žagar prečrtan in zamenjan z Jurijem Trubarjem. To dejstvo priča, da Andrej Malnar in Andrej Žagar nista različni osebi, ki bi si sledili na hubi, ampak Andreja naslednja urbarja za obdobji 1547–1550 in 1551–1554 preprosto imenujeta po njegovem žagarskem poklicu z alternativno "priimkovno" oznako Žagar (*Anndre Sager*). Isti Andrej je torej enkrat Žagar in drugič Malnar, kar se ne izključuje. Izviral je namreč tako kot Jurko iz rodbine Mihélja Malnarja, hkrati mlinarja in žagarja. Jurko je torej za Mihéljem prevzel očetov mlin in se označuje kot Malnar, Andrej pa hubo na Kukmaki in očitno tudi žago, zato ga urbar najprej, tako kot brata Jurka, pozna kot Malnarja in nato kot Žagarja. Slednjič se bosta v urbarjih oba imenovala Trubar.

Brata sta skratka konec štiridesetih in v začetku petdesetih let med seboj večkrat menjavala posest, kar še potrjuje njuno bližnje sorodstvo: Jurko je ves čas ostajal v mlinu pod Kukmako, nato pa med letoma 1547 in 1554 nasledil Andreja kot gospodar hube na Kukmaki. Pred tem je po letu 1547 v kupno pravo prevedel hubo v vasi Rašica in jo kmalu zatem prepustil ali prodal Andreju. Tu, na Rašici, se brata dosledno imenujeta Trubarja in kot

¹⁴⁷ HHStA, FAA, C–55–16, Urbar 1547–1550, s. p., Raschitz.

tak je Jurij/Jurko naknadno vpisan še na Kukmaki (urbarja 1547–1550 in 1551–1554).

Šest na videz različnih oseb – Jurko in Andrej Malnar, Andrej Žagar ter Jurko, Jurij in Andrej Trubar – sta bila v resnici samo dva človeka, ki sta od urbarja do urbarja nosila neenak kognomen, odvisno od lokacije posesti in vloge, v kateri sta se znašla. Od urbarja za obdobje 1557–1561 dalje pa je bilo njune "večimenskosti" konec. Jurko Trubar se tedaj v urbarjih omenja zadnjič, nakar ga na Kukmaki nasledi Valte Klobas (*Walthe Khlowas*).¹⁴⁸ Andrej pa kot Andrej Trubar vse do devetdesetih let 16. stoletja ostaja gospodar hube na Rašici.

V zvezi s tem je potrebno pojasniti še nekaj. Po zdaj izgubljenem urbarju, ki ga Kaspret in Kidrič datirata z letnico 1554,¹⁴⁹ naj bi bila tedaj na hubi neka Lenart in Gregor. Kidrič je o njiju menil: "skoraj gotovo, da sta bila tudi sama iz rodu Trubarjev" in podmeno utemeljeval z družinsko tradicijo imen Lenart in Gregor v Trubarjevi družini.¹⁵⁰ Toda za takšno sklepanje ni prave osnove. Prehodna gospodarja Trubarjeve hube na Rašici leta 1554 nista bila Andrejeva in Jurijeva sorodnika, temveč najverjetneje njuna najemnika. Treba se je namreč spomniti, da je Jurij Trubar, Malnarjev, hubo malo prej kupil in je torej lahko z njo kot kupnopravno posestjo prosto razpolagal. Ker je določen čas ni mogel sam obdelovati, jo je, preden je hubo prevzel njegov brat Andrej, oddal zakupnikoma. Ravno v tem času, v letih 1551–1554, sta namreč tako Jurij/Jurko kot Andrej potrjeno še gospodarila drugje: Jurij v mlinu pod Kukmako in Andrej na hubi na Kukmaki. Končno ni izključeno, da je danes izgubljeni urbar, ki ga Kaspret postavlja v leto 1554, v resnici nastal v drugem času, morda celo leta 1454.

Drugo vprašanje, ki zahteva ustrezno pojasnilo, se nanaša na **Jurijevo oziroma Jurkovo** usodo, potem ko se zadnjič omenja v urbarju 1557–1561 (*Jurkbo Trobar*). Gospodar Klobas, ki ga je nasledil, prav tako izgine in spet se pojavi ime Matije Šilca, tistega, ki je Jurku po urbarju 1551–1554 sledil v mlinu pod Kukmako. Taisti Matija je po letu 1561 v svojih rokah združil obe nekdanji Jurkovi posestni enoti, hubo na Kukmaki in mlin pod njo, ter ostal njun gospodar zelo dolgo, vsaj do leta 1593. Združitev dveh Jurkovih posesti v istih rokah kaže prejkone na neko sorodstveno povezavo med Trubarji in Šilci. Matija Šilc bi bil lahko svak ali zet Jurka Trubarja, a viri o tem ne dajo določnejšega odgovora. Vemo le, da se ime (nekega) Jurka oziroma Jurija Trubarja pojavi po dolgi časovni vrzeli še več kakor četrto stoletja zatem, ko ga zadnjič sre-

čamo v urbarjih. Po registru prodanega turjaškega žita je Jurij Trubar (*Juri Truber*) leta 1588 kupil dva mernika pšenice in nato en mernik Jurko Trubar (*Jurco Truber*). Gre res za isto osebo in ali je ta identična z "našim" Jurkom/Jurijem iz obdobja 1547–1561? Vse tako kaže, upoštevaje, da poznamo Jurka od prej z obema različicama osebnega imena in da v turjaškem gospostvu po letu 1561 ni nikogar drugega s tem imenom in priimkom. Matija Šilc, njegov naslednik na hubi in mlinu, utegne biti resnično Jurijev zet. Jurij/Jurko Trubar je v takem primeru ostal na svoji nekdanji posesti na preužitku in bil torej živ vsaj še leta 1588, tedaj star okoli osemdeset let, morda nekaj več ali manj. V vmesnem času, ko ga urbarji ne omenjajo, bi navsezadnje lahko živel pri bratu Andreju na Rašici.¹⁵¹ Lahko pa bi se naselil tudi kje v bližini na kakšni posesti, ki je spadala pod drugega zemljiškega gospoda, in je to razlog, da ga v turjaških urbarjih ni, pojavi pa se v registru kot kupec gosposčinskega žita. Preveriti moramo še eno možnost, in sicer, ali bi bil lahko identičen z Jurijem Žagarjem (*Juri Sager, Jurij Sagar, Jurij Sager*), najprej gospodarjem hube na Rašici in nato gospodarjem Temkovega mlina pod vasjo. Ta mož, pri katerem je kognomen Žagar lahko pomenil predvsem poklicno oznako, je kot gospodar hube izpričan malo pred letom 1547 in v naslednjem urbarju za obdobje 1547–1550, ko mu je sledil Jurij Trubar,¹⁵² v mlinu pa od malo pred letom 1550 vsaj do leta 1567, nakar je mlin po urbarju za obdobje 1576–1578 in še več kot trideset let pozneje (do okoli 1614) vodila njegova vdova.¹⁵³ V vprašanje se je treba poglobiti tem resneje, ker se je Andrej Malnar oziroma Trubar, kot smo videli, v urbarjih krajši čas prav tako naslavljal kot Andrej Žagar. Toda pri Jurijevem naslavljanju je razlika občutna. Če bi bil Jurij Žagar na hubi na Rašici identičen s svojim naslednikom Jurijem Trubarjem, med letoma 1547 in 1550 namesto njegovega imena ne bi naknadno vpisovali kot novega lastnika Jurija Trubarja (*Juri Trobar*).¹⁵⁴ Ne preseneča, da se ime Jurija Žagarja pojavi v Temkovem mlinu v času vodenja istega urbarja 1547–1550. Mož se je preselil v mlin, kjer je dotlej gospodarila vdova Janeza Vovka (*Hanns Wolffens weib*), hubo pa je izpraznil Jurko Trubarju, ki jo je od turjaškega gospostva odkupil kot kupnopravno posest. Bilo bi več kot nenavadno, da bi bil Jurij en sam in bi ga urbarji na hubi označevali kot Trubarja, v sosednjem mlinu tik ob njej

¹⁵¹ Prim. Golec, Kje na Rašici, str. 232, kjer je zmotno navedeno, da je Jurij zadnjič omenjen v urbarju 1551–1554.

¹⁵² Gl. preglednico Posestniki treh urbarskih enot na Rašici in Kukmaki od malo pred 1547 do 1620.

¹⁵³ Golec, Kje na Rašici, str. 225–226.

¹⁵⁴ Pisava popravka je ista kot osnovna pisava tega urbarja, nasprotno pa je pripis novega gospodarja Andreja Trubarja (*Anndri Trobar*) mlajši. Naredila ga je druga roka, tista, ki je napisala urbar za obdobje 1551–1554, po katerem je na hubi najprej gospodaril Jurij in šele za njim Andrej.

¹⁴⁸ Ker Kidrič ni imel popolnih izpiskov iz urbarja za leti 1554 in 1557, je navedel, da Jurija nazadnje omenja urbar iz leta 1551, naslednji iz leta 1554 pa ne več, zato "je med tema letoma pač umrl." (Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 263)

¹⁴⁹ O urbarju Golec, Kje na Rašici, str. 213.

¹⁵⁰ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 264.

pa kot Žagarja. Čeprav imamo podoben primer v mlinu pod Kukmako in na hubi na Kukmaki – isti osebi sta bila Jurko Malnar in Jurij/Jurko Trubar ter Andrej Malnar in Andrej Žagar – pa različno naslavljanje tu nikoli ni nastalo hkrati, ampak vedno s časovnim zamikom (!).

Veliko več kot o Jurku ali Juriju vemo o drugem raškem Trubarju, **Andreju**. Ker naj bi bil leta 1590 star 82 let, se je torej rodil približno v istem času kot Primož. In ker je imel Primož leta 1579 po Dalmatinovem pričevanju brata z imenom Andrej, vsak dvom o istovetnosti odpade. Dalmatin, tedaj na Kranjskem, je Primožu v pismu sporočil, da je njegovemu bolnemu bratu izročil deset tolarjev,¹⁵⁵ očitno po Primoževem naročilu. V podkrepitev bratovskega razmerja med Primožem, Andrejem in Jurkom so tudi druga dejstva. Andrej se tako kot Jurij/Jurko označuje z dvema priimkoma, najprej kot Malnar in nato kot Trubar, vmes prehodno še kot Žagar. K sreči je najti o njem v urbarju za leta 1590–1593 toliko osebnih podatkov kot o redkokaterem turjaškem podložniku sploh. Kaspert si je iz urbarja izpisal dva daljša zapisa, ki ju v objavi prevedena podaja Kidrič (1920)¹⁵⁶ in od katerih enega, zapisnika o sporu za lastništvo, danes na citiranem mestu žal ni več.¹⁵⁷ Gre za zapis, ki vsebuje že večkrat navedeni podatek, da je bil Andrej Trubar leta 1590 star 82 let. Svojo starost je moral navesti, ko so ga, ker je bil pač eden najstarejših mož v okolici, klicali za pričo pri razsojanju spora med Turjakom in kranjskim vicedomom. Spor je nastal ob vprašanju, čigavo je neko žitno polje blizu Turjaka, in zaradi "kraljevske desetine", ki so jo Turjaku plačevali kmetje v Gradežu pri Škocjanu.¹⁵⁸ Kot že rečeno, starost 82 let ni bila nujno povsem točna, a tudi če je bila in se je Andrej res rodil leta 1508, to nikakor ne izključuje, da sta bila s Primožem Trubarjem rodna brata, morda celo dvojčka. Ne pozabimo namreč, da je Andrej pred letom 1547, tedaj še kot Andrej Malnar, na hubi na Kukmaki sledil Primoževemu očetu Miheľju Malnarju, vse kar vemo o Andreju od tega časa naprej, pa kaže na identičnost Andreja Malnarja z Andrejem Trubarjem, ki je za Jurijem/Jurkom Trubarjem prevzel prvo hubo v vasi Rašica.

Na tej kupnopравни posesti v vasi, ki jo je z odkupom spravil v novo pravno razmerje še Jurij Tru-

bar malo pred letom 1550, je Andrej izpričan kot gospodar v vseh urbarjih do konca 16. stoletja. Nekaj časa, po urbarju za leta 1565–1567, je posedoval poleg svoje še dve drugi hubi, skupaj torej tri raške hube.¹⁵⁹ Pomenljiv je drugi zapis o njem v urbarju 1590–1593, ki ga, drugače kot prvega, izgubljenega, danes še lahko preverimo. Upravitelj gospodstva Krištof Wridtberr je 22. februarja 1591 na robu pripisal odločitev tedanjega lastnika Turjaka (*des Herrn g.*), da je Andrej Trubar (*Andre Trubär*) oproščen plačevanja činža, dokler bo živ, po njegovi smrti pa bodo njegovi otroci in vsi prihodnji gospodarji hube ponovno podvrženi omenjeni obveznosti.¹⁶⁰ Kidrič je ob tem zapisal, da "jemati za oceno tega koraka v poštev samo ozir na Andrejevo pričevanje prejšnjega leta, brez tehtnih dokazov ne gre". Andreja Trubarja je spravljal v zvezo s Primožem in domneval, da si je bil s Turjaškimi blizu tudi po verski pripadnosti: "Razmerje med Turjačanom-graščakom in Trobarjem-podložnikom je bilo pač vedno boljše nego je bila takrat navada, bodisi, da je bil Andrej svojemu gospodu res zvesto vdan, bodisi, da so se ozirali Turjačani na njegovo sorodstvo z glasovitim reformatorjem. S tem pa pridobiva na verjetnosti tudi podmena o Andrejevem verskem strankarstvu: verjetnejše je, da ga je treba iskati med tistimi 20 do 30 kmeti škocjanske fare, ki so se poluteranili, nego med onimi, ki so ostali katoličani."¹⁶¹

Kaže, da se v oprostitvi plačila činža res zrcali naklonjenost tedanjega gospodarja Turjaka Krištofa Auersperga (1550–1592)¹⁶² do ostarelega podložnika Andreja. Odpis činža do Andrejeve smrti sicer ni bila posebna milost do osemdesetletnika, ki so mu bila šteta leta, če ne celo dnevi.¹⁶³ Toda oprostitev temeljne urbarske dajatve je bila vendarle izjemna, saj v istem urbarju ni nobenega drugega podobnega primera. Krištof je v tem času samo enemu podložniku, Lenartu Steblaju z Velikega Osolnika, za dve leti spregledal dajatev v žitu, in sicer zaradi revščine (*weil er arm ist*).¹⁶⁴ Glede Andrejevega "sorodstva z glasovitim reformatorjem", kot pravi Kidrič, pa naj še enkrat poudarimo, da je bilo to tesnejše, kot je sam domneval, saj naj bi bil Andrej po Kidriču

¹⁵⁹ HHStA, FAA, C-55-22, s. p., Räschtz.

¹⁶⁰ HHStA, FAA, C-55-25, Urbar 1590–1593, s. p., Raschtz: "Den 22. tag Febr. 91 haben sich des Herrn g: gegen mit Wridtberr erkhardt, wie das ihr gl: gegenwertigen Andre Trubär disen Zinsß alß 1 f 42 xr allent dieweyll ehr lebt frey nachzusehen versprochen. Nach seinem ableiben seindt herwiderumben seine Khinder vnd alle die, welliche khunfftig dise Huebe Innen haben gedachten Zinsß widerumben zureichen schuldig. Aursperg Vt Supra."

¹⁶¹ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 266.

¹⁶² O Krištofu gl. zlasti: Preinfalk, *Auerspergi*, str. 97–98, 473, 559.

¹⁶³ Nazadnje je za polovico mlajši, 42-letni turjaški gospod Krištof, umrl celo pred Andrejem Trubarjem, že 14. maja 1592 v Ljubljani (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 473).

¹⁶⁴ HHStA, FAA, C-55-25, Urbar 1590–1593, s. p., Groß Osselnikh.

¹⁵⁵ "Eidem M. Georg. Dalmatinus. Quos 10 taleros, inquit, D. Prime, fratri tuo Andreae aegrotanti misisti, eos accepit. Papistae multa conantur." (Simoniti, Martin Crusius, str. 217, 233).

¹⁵⁶ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 165–266.

¹⁵⁷ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 266, pripisuje zapisnik z dne 21. avgusta 1590 urbarju 1590, tj. urbarju 1590–1593, v katerega postavlja tudi drugi zapis o Andreju Trubarju, datiran 22. februarja 1591. Morda zapisnik o lastništvu v urbar ni bil uvezen in se je medtem izgubil ali pa je bil na enem prvih listov v urbarju, ki so danes skupaj z naslovno stranjo odtrgani.

¹⁵⁸ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 265–266.

"kvečjemu bratranec" Primoža Trubarja.¹⁶⁵ Lahko si mislimo, da Krištof Auersperg takšni stopnji sorodstva ne bi posvečal posebne pozornosti, četudi je bil Andrej med tedanjimi gospodarji v turjaškem gospodstvu edini nosilec priimka Trubar.

O verski opredelitvi Andreja Trubarja za luteranstvo v virih ni opore. Da je sledil Primožu, se zdi tem bolj verjetno. Ne nazadnje je pomenljivo, da so ga kot Trubarja (*Traber, Trobar*) začeli v urbarjih označevati šele v času, ko je Primož prvič pobegnil na Nemško, kot *Truber* pa so njegov priimek pisali od prve polovice šestdesetih let, torej tedaj, ko je bila Primoževa zvezda visoko na obzorju. Navedba, da se je v škofjanski župniji poluteranilo le 20 do 30 kmetov, je iz leta 1598; zapisal jo je ljubljanski škof Tomaž Hren skupaj s podatkom, da so Turjaški na tej župniji 36 let (od 1562) za duhovnike postavljali luterane.¹⁶⁶ Kako se je v teh letih vedel in kaj je v srcu čutil Andrej Trubar, je torej zunaj dosega naših spoznavnih možnosti. Glede na sorodstvo – Primož predikant in superintendent, oče Mihéj cerkveni ključar, bratranec "stric Gregor" štifatar – pa je seveda precej verjetno, da je bil tudi sam verski gorečnejši in nazadnje luteran.

Turjaški gospod Krištof ostarelemu Andreju sicer ni naredil posebne usluge, ko ga je do smrti oprostil plačevanja činža, še kako pa je zapis o tej njegovi odločitvi pomemben za spoznavanje Trubarjeve rodbine na Rašici. Izvemo namreč, da je Andrej Trubar imel otroke (*seine Khinder*) in ti so glede na njegovo starost morali biti že odrasli ali v najslabšem primeru blizu odraslosti. Zakaj je priletni Andrej vztrajal kot gospodar, je lahko le predmet ugibanja. Morda res tudi zato, ker je s tem pričakoval večjo naklonjenost turjaške hiše. Kidrič, ki sam ni videl urbarja 1590–1593, je zapisal, da je Andrej umrl leta 1593: "Andrej Trobar je umrl 1593. l., kakor kaže opomba z dne 22. februarja 1591. l., kjer je "nach seinem ableiben" druga roka z drugim črnilom podčrtala in vrh tega napisala "1593".¹⁶⁷ Toda v resnici omenjene besede niso podčrtane niti ne gre za pripisano letnico 1593, ampak za kronološko razpredelnico, namenjeno beleženju plačila urbarskih obveznosti, v kateri je kot edina navedena ta letnica. Razpredelnica na levem robu lista je nastala skupaj z urbarjem, torej pred zapisom o oprostitvi činža, ki je "šel" čeznjo, zgolj po naključju pa so se črtice razpredelnice znašle pod besedami "nach seinem ableiben".¹⁶⁸ Pri edini letnici v razpredelnici – 93 – je križec (+), a ta ne pomeni

nujno Andrejeve smrti v letu 1593, saj ga srečujemo tudi pri drugih gospodarjih; očitno so s križci šele pozneje zaznamovali umrle podložnike ali verjetneje sploh nekaj drugega. Niti Andrej niti drugi Rašičani, označeni s križci, namreč v urbarju 1590–1593 še nimajo naslednika! Kakor koli, Andrej Trubar je bil nesporno živ 22. februarja 1591 in je zelo verjetno preživel tudi leto 1593, ko urbar preneha.

V zvezi z zapisom o oprostitvi činža iz leta 1591 je treba poudariti še eno posebnost. Priimek Trubar je tu edinokrat v turjaških urbarjih zapisan s črko *a* za drugi samoglasnik – kot *Trubär*! Na glasovno vrednost grafema s preglasom –ä lahko sklepamo iz analogij. Nekaj pozneje (1611–1615/17) je, denimo, priimek gospodarja Praznika na mlinu na Logu prav tako zapisan z *ä*, kot *Präsniqb*, kar pomeni poudarjeni, čisti samoglasnik *a*. Po tej analogiji je torej tudi *Trubär* iz leta 1591 treba brati kot Trubar in ne polglasniško.

Andreja Trubarja je imel Kidrič za zadnjega Trubarja na Rašici in trdil, da po letu 1593 o Trubarjih "ni v naslednjih urbarjih ne duha ne sluha več". Na podlagi Kaspretovih izpiskov je ugotavljal, da je v naslednjem, nedatiranem urbarju, "ki je bil v rabi nekje med 1593. in 1615. l." na njegovi hubi že "novo ime: Gregor Šilec (Schilz)", prav tako pa tudi v urbarju iz leta 1615.¹⁶⁹ Vse kaže na Kaspretov prepisovalski spodrselj, saj je nedatirani urbar ohranjen,¹⁷⁰ v njem pa zopet najdemo ime Andreja Trubarja in šele naknadno vpisano ime novega gospodarja Gregorja Šilca. Primerjava imen gospodarjev z onimi v urbarjih iz let 1611–1615/17 in 1615–1620 – prvega Kaspret ni uporabljal – je pokazala, da je nedatirani urbar nastal med letoma 1611 in 1614. Na prvem mestu v vasi Rašica je kot gospodar hube naveden Andrej Trubar (*Andre Truber*), nato pa je njegovo ime, kot rečeno, prečrtano in zamenjano z imenom Gregorja Šilca (*Gregor Schilz*). Enako stanje srečamo v urbarialnem registru iz obdobja 1611–1615/17. Prvi gospodar je še vedno Andrej Trubar (*Andre Thruber*), ki mu sledi Gregor Šilc (*Gregor Schilz*). Ta je naveden v istem urbarju tudi v davčnem in činžnem registru 1614–1615 ter v naslednjem urbarju iz let 1615–1620.¹⁷¹ Po vsem sodeč je torej Andrej Trubar umrl ali kot gospodar

¹⁶⁹ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 266.

¹⁷⁰ Urbar je datiran le približno kot: 1593 (?) (HHStA, FAA, C-55-26, Urbar 1593). – Naslovna stran je odtrgana, arhivska datacija pa se opira na primerjavo z urbarjem 1611–1615/17: imena v davčnem in činžnem registru 1614–1615 (v urbarju 1611–1615/17) in vpisi sprememb posestnikov v obeh urbarjih pričajo, da je ta urbar nastal po letu 1611 in pred 1614, služil pa je kot temeljni urbar in krajši čas od urbarja 1611–1615/17, ki beleži tudi nekaj posestnih sprememb.

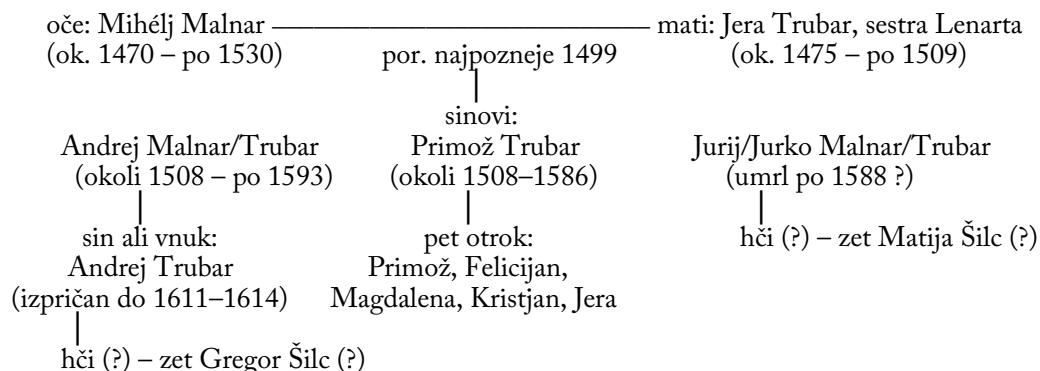
¹⁷¹ Gl. preglednico Posestniki treh urbarskih enot na Rašici in Kukmaki od malo pred 1547 do 1620. – Davčni in činžni register 1614–1615 je sestavni del urbarja 1611–1615/17 (HHStA, FAA, C-55-27, 1614; dejansko: 1611–1615/17).

¹⁶⁵ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 264.

¹⁶⁶ Koblar, Drobotnice. *IMDK* III (1893), str. 200.

¹⁶⁷ Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 266.

¹⁶⁸ Razpredelnica pri Andreju Trubarju, ki jo je treba brati z desne proti levi, je videti takole: 93 – – –. Tri črtice pomenijo prazna mesta za leta 1590, 1591 in 1592. Na prvi pogled se res zdi, da podčrtujejo besede "nach seinem ableiben".

Rodovnik družine, v kateri se je rodil Primož Trubar

izpregel med letoma 1611 in 1614. Povsem nemo- goče pa je torej, da bi bil **zadnji Andrej Trubar** identičen s Primoževim bratom Andrejem, ki bi imel v tem času že dobrih sto let. Pri Andreju, ki mu je sledil Gregor Šilc, gre torej za Andreja mlajšega, sina ali morda že vnuka Primoževega brata Andreja.¹⁷²

Povzemimo védenje o zadnjih raških sorodnikih Primoža Trubarja, ki so nosili njegov priimek. Primož je torej v drugi polovici 16. stoletja imel na Rášici dva brata: Jurija/Jurka in Andreja. Oba se naj- prej omenjata z očetovim priimkom Malnar in po- zneje dosledno kot Trobarja oziroma Trubarja. Obema sta, pomenljivo, sledila gospodarja s priim- kom Šilc, Juriju Matija Šilc – v mlinu pod Kuk- mako že v petdesetih in na hubi na Kukmaki v šestdesetih letih –, Andreja na Rášici pa je med letoma 1611 in 1614 nasledil Gregor Šilc, potem ko je kakšni dve desetletji tu gospodaril Andrej Trubar mlajši. Nič ne vemo o sorodstveni povezanosti obo- jih Šilcev. Morda gre za golo naključje, lahko pa tudi, da sta bila Matija in Gregor Šilc pri Tru- barjevih priženjena zeta, prvi zet Jurija Trubarja in drugi Andreja mlajšega. Trubarjeva rodbina bi se v takem primeru pod novim priimkom lahko nadalje- vala po ženski strani, z dvema vejama Šilcev.

Zanimivo je, da so **Šilci** v urbarju 1611–1615/ 17, ko na Rášici izgine zadnji Trubar, izpričani na vseh treh nekoč Trubarjevih posestih. V mlinu pod Kukmako, kjer se je Primož Trubar rodil, srečujemo od srede petdesetih let 16. stoletja do 1611–1615/ 17 gospodarja Matijo Šilca (*Schilez*, *Sillitz*, *Schilliz*). Tedaj mu sledi Gregor,¹⁷³ imenovan v naslednjem

urbarju 1615–1620 Gregor Šilc (*Gregor Schilz*). So- časno je bil Matija Šilc od prve polovice 60-ih let 16. stoletja do urbarja 1611–1615/17 tudi gospodar hube na Kukmaki, v času vodenja omenjenega urbarja pa sta se usodi njegovih posesti razšli. Na hubi mu je še v istem urbarju sledil Marko Andrejc, v mlinu pa je Šilcev priimek živel še kakšno desetletje z gospo- darjem Gregorjem Šilcem, dokler ga ni med letoma 1621 in 1627 v urbarju zamenjal Martin Oblak. Zdi se, da je Gregor Šilc identičen s tistim Gregorjem, ki je med letoma 1611 in 1614 (malo pred 1614) na- sledil tudi Andreja Trubarja na hubi v vasi Rášica. Pravo naključje bi namreč bilo, da bi prav v istem času na treh nekdanjih Trubarjevih posestih prevzeli gospodarjenje trije ali dva Gregorja Šilca. Gregor Šilc je ostal gospodar nekdanje hube Andreja Tru- barja dlje kakor mlina pod Kukmako, saj v urbarju 1621–1627 njegovo ime, drugače kot pri mlinu, še ni zamenjano z drugim imenom. Od mlina se je po- slovil prav v tem času, v dvajsetih letih 17. stoletja. Gregorjevo ime pogrešamo šele v urbarju 1644– 1648, a tudi tu se za gospodarjem Hanžetom Jakli- čem za kratek čas pojavi neki Mihelj Šilc (*Michel Schilz an jexo*), ki mu hitro sledi Štefan Jaklič.¹⁷⁴

Ni torej izključeno, ampak prej verjetno, da je bil Gregor Šilc sin, vnuk ali zet Matije Šilca, ki je v drugi polovici 16. stoletja gospodaril v rodnem mli- nu Primoža Trubarja ter na hubi na Kukmaki, na kateri je v Primoževih otroških letih prav tako gos- podaril njegov oče Mihelj Malnar. Ker Gregor Šilc ni nasledil le Matijeve posesti, ampak tudi hubo Andreja Trubarja v vasi Rášica, so mogli biti Mal- narji oz. Trubarji s Šilci dvakrat sorodstveno pove- zani. Vsaj ena sorodstvena vez je skoraj zagotovo obstajala, verjetno prek možitve nekega dekleta iz Trubarjevega rodu z enim od Šilcev.

Že Kidrič se je, ne da bi vedel, da sta bila An- dreja Trubarja dva, spraševal, ali je bil Gregor Šilc Andrejev zet. Drugo Kidričevo vprašanje – "Ali so

¹⁷² V Auerspergovem arhivu so bili pregledani tudi podložniške listine in davčni spisi turjaškega gospostva, a v njih nisem našel nobenih dodatnih podatkov (HHStA, FAA, C-46–28, Verbriefungen der Unterthanen 1569–1877; C-42–13, Steuerwesen und Urbarial Abgaben 1559–1848). Nasploh je komaj kaj ohranjenega za 16. stoletje in začetek 17. stoletja.

¹⁷³ Vmes je kot gopodar sicer naveden Martin Novak, a gre za očitno pomoto, saj je njegovo ime navedeno dvakrat (urbar 1611–1615/17, fol. 7); v resnici je Novak postal gospodar mlina na Logu in je kot tak naveden tudi v naslednjih ur-

barjih, v Šklópovem mlinu pa je Matiji Šilcu sledil sin ali sorodnik Gregor Šil(i)c.

¹⁷⁴ HHStA, FAA, C-55–30, Urbar 1644–1648, s. p., Raschez.

bili (Trubarji) tako vneti luterani, da so se v dobi protireformacije rajši izselili nego izpreobrnil? – pa je nekoliko naivno. Ni namreč nikakršne potrditve o vztrajanju (nekaterih) škocjanskih župljanov pri luteranstvu, ampak imamo proti tej domnevi posredne dokaze "per negationem". Po razpoložljivih virih niso v prvih dveh desetletjih 17. stoletja nikogar z območja Turjaka ali iz župnije Škocjan klicali pred protireformacijske komisije.¹⁷⁵

Trubarjev rod je torej neizpodbitno potrjen na Rašici do leta 1611, v urbarjih izgine pred letom 1614, a bi prek Šilcev lahko živel vsaj še do leta 1627, ko se konča urbar za obdobje 1621–1627. Če pa se je Trubar-Šilčeva huba prenašala po ženski strani s tastov na zete in so priimki naslednjih gospodarjev v resnici priimki priženjenih zetov, in ne tujih ljudi, je mogel Trubarjev rod preživeti na tej posesti še vse do štiridesetih let 19. stoletja, in sicer nazadnje s priimkom Virant. Gospodarju Jakliču, ki je v štiridesetih letih 17. stoletja sledil Mihéľju Šilcu, se je namreč med letoma 1660 in 1667 pridružil na polovici hube gospodar Virant, katerega priimek je tu, v hiši št. 1, kontinuirano izpričan do leta 1840.¹⁷⁶ Toda tudi ko druga svetovna vojna ne bi uničila skoraj vseh matičnih knjig škocjanske župnije, ne bi mogli genealoške zveze med Trubarji in Viranti niti dokazati niti ovreči, saj so se poročne matice začenjale šele leta 1725, pa tudi krstne so segale le do leta 1636. Eno je pri tem gotovo: hiša št. 1, na Rašici, imenovana "ta velka hiša", ki jo identificiramo z lokacijo domačije Jurka/Jurija in nato dveh Andrejev Trubarjev, je najpozneje med 1840 in 1845 prešla v roke tujih ljudi¹⁷⁷ ter bila do

danes še nekajkrat prodana.¹⁷⁸ Gre za trden, enonadstropni kmečki dvorec, zgrajen na novo leta 1817.¹⁷⁹ Stavba je bila že v času franciscejskega katastra (1823) najmarkantnejša v vasi in je takšno podobo ohranila do današnjih dni (danes h. št. 20), v 19. in 20. stoletju je bila eno glavnih srečevališč vaškega javnega življenja – gostilna, trgovina, furmanska postaja in poštna zbiralnica.¹⁸⁰

Ironija usode je hotela, da je bil v začetku 20. stoletja lastnik "ta velke" hiše trgovec Franc Dolšak, eden glavnih podpornikov slovesnosti na Rašici ob 400-letnici Trubarjevega rojstva. Leta 1908 ali malo prej je celo založil razglednico, ki kot Trubarjevo rojstno hišo prikazuje Šimenovo hišico,¹⁸¹ obiskovalci slabo uspele proslave Trubarjeve 400-letnice na Rašici pa so 8. junija 1908 vedrili ravno v njegovi gostilni,¹⁸² torej v hiši, naslednici domačije Trubarjevih bratov in zadnjih raških Trubarjev, ne da bi vsaj malo slutili, kam jih je pregnalo slabo vreme.

Tudi Malnar-Trubarjeva huba na Kukmaki bi hipotetično lahko še dolgo po letu 1614 ostala v posesti potomcev te rodovine. Že v prvi polovici 17. stoletja se je razdelila na dve polovični hubi, v drugi polovici stoletja pa na četrtsinske hube.¹⁸³ Prek gospodarjev te ali one četrtsinske hube bi se geni Jurka Malnarja/Trubarja lahko obdržali na Kukmaki še globoko v novejši čas. A kot rečeno, so to samo

¹⁷⁵ Prim. Radič: Ueber ein "Protocoll Religionis Reformationis", str. 210. – ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 90, fasc. 54/5, snopič 4, Protokol reformacijske komisije 1615–1617.

¹⁷⁶ Gospodari hube so si sledili takole (gl. preglednici virov v Golec, Kje na Rašici, str. 212–214): 1644–1648: Hanže Jaklič, nato Štefan Jaklič, prečrtan Mihael Šilc; 1660–1667, 1668–1679, 1680–1689, 1690–1708, 1712–1716: Mihael Jaklič in Vence Virant; 1741–1750: Hanže Jaklič in Gregor Virant, nato z Gregorjem Andrej; 1755: Adam Jaklič, Gregor in Andrej Virant; 1777: Jakob Zidar, Luka in Andrej Virant, nato Franc Virant; 1778–1787: Jakob Zidar (h. št. 20), Franc Virant, za njim Luka in Andrej Virant (h. št. 1); 1794–1798: Jakob Zidar, Luka Virant, za njim Jakob Grebenc; 1798–1801: Jakob Zidar (h. št. 20), Luka Virant, nato Jakob Grebenc (h. št. 1), Andrej Virant (h. št. 1); 1823: Anton Virant (h. št. 1), Jakob Zidar (h. št. 20). Gospodar v času franciscejskega katastra (1823) Anton Virant je tu gospodaril vsaj še leta 1840, ko je podaljšal pogodbo o triletnem zakupu raške mitnice. – ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 11, k. o. Turjak, zapisnik stavbnih parcel, s. d.; HHStA, FAA, C–47–5, Urbarial-Maut Raschitz 1332–1846, Fasz. 3, 13. 4. 1840).

¹⁷⁷ O lastnikih te posesti nimamo podatkov za štiri desetletja med franciscejskim katastrom (1823) in prvim vpisom v novi zemljiški knjigi (1864). Hiša je v tem času hitro menjala gospodarje, najemnike in različne stanovalce. Leta 1845 se je na tej številki rodil otrok novega posestnika (*Realitätenbesitzer*) Antona Vidica (NSAL, Prepisi matičnih knjig, Škocjan pri Turjaku, K 1835–1900, 29. 8. 1845).

¹⁷⁸ Okrajno sodišče v Ljubljani, Zemljiška knjiga, k. o. Turjak, vl. št. 172.

¹⁷⁹ Hiša ima tri enake portale tudi na južni in zahodni strani; dva vodita v klet, tretji pa z dvorišča v pritličje.

¹⁸⁰ Podlogar piše, "da je bilo glavno postajališče voznikom pri Ivanetiču" (Podlogar, Zgodovinske drobtine, str. 43). Franc Ivanetič je kot posestnik oz. najemnik izpričan na tem naslovu, Rašica št. 1, v petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja (NSAL, Prepisi matičnih knjig, Škocjan pri Turjaku, K 1835–1900, 29. 8. 1852, 15. 12. 1853, 27. 2. 1856, 4. 8. 1859, 15. 9. 1860; M 1835–1900, 11. 9. 1853, 4. 8. 1857, 29. 3. 1870; P 1835–1900, 24. 10. 1869). V sedemdesetih letih 19. stoletja je imel tu krčmo Marko Malovic (NSAL, Prepisi matičnih knjig, M 1835–1900, 20. 1. 1874), med letoma 1904 in 1917 pa je bil lastnik trgovca in gostilničarja Franc Dolšak (Okrajno sodišče v Ljubljani, Zemljiška knjiga, k. o. Turjak, vl. št. 172), sicer vnet častilec Trubarja. O pošti v "ta velki hiši" piše J. Debeljak: "V njej sta bili pošta in gostilna, reklo se je tudi "na pošti". Zraven hiše je namreč večje poslopje, nekdanji hlevi, kjer so menjavali poštno ko-nje." (Debeljak, *Trubarjeva Rašica*, str. 23) Poštna zbiralnica Rašica, ki je spadala pod pošto Velike Lašče, je bila ustanovljena leta 1907 in je v tedaj Dolšakov hiši delovala vsaj še leta 1918 (Lavrič, *Pomožne pošte*, str. 44).

¹⁸¹ Prim. Kidrič, Trobarji na Raščici, str. 269.

¹⁸² [Anonimus], Izlet v Rašico. *Slovenski narod*, letnik XLI, št. 133, 9. 6. 1908, str. 9.

¹⁸³ Zadnjemu gospodarju cele hube Mihaelu Zabukovcu (urbar 1621–1627) sta po urbarju za leta 1644–1648 sledila dva gospodarja, po urbarju 1660–1667 pa že štirje, vsak z eno četrtno hube. Med letoma 1760 in 1777 sta se dve četrtni hubi združili v polovično (urbar 1777). Ob hišem oštevilčenju leta 1770 je naselje Kukmaka dobilo tri hišne številke, kolikor jih je bilo tudi leta 1823 ob nastanku franciscejske katastrske mape (ARS, 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 323, k. o. Ulaka, zapisnik stavbnih parcel, mapni list II).

"Ta velka hiša" na Râšici iz leta 1817 na mestu domačije, kjer je priimek Trubar v začetku 17. stoletja ugasnil (foto: B. Golec, 2008).

ugibanja, ki temeljijo na nedokazljivi predpostavki, da se je posest brez prekinitve prenašala z očetov na sinove oziroma s tastov na zete. Brez župnijskih matičnih knjig je seveda ni mogoče potrditi.

Priimek Trubar drugod na Slovenskem

Priimka Trubar na Slovenskem že dolgo ni več, niti v kateri od zgodovinsko potrjenih oblik, kot so Truber, Trobar ali Trabar. Od sorodnih ali zgolj navidezno sorodnih priimkov srečamo danes te: Trobec, Trobej, Trobe, Trobentar, Trobevšek, Trobovšek, Trobina, Trobiš, Trobiž. Obstajata tudi priimka Trebar in Trajbar,¹⁸⁴ a imata drugačno etimologijo.

Odkar se je zanimanje za očeta prve slovenske knjige v 19. stoletju in zlasti v 20. stoletju neizmerno povečalo, ni nihče opozoril, da bi kje še živel njegov ali temu vsaj zelo podoben priimek. Omejenost rodbinskega imena Trubar (Truber) na 16. stoletje in na sorodstvo Primoža Trubarja tako daje vtis, da je šlo vseskozi za eno samo rodbino in za endemičen raški priimek. Ko bi ga kdo zasledil še kje drugje, bi o tem gotovo poročal, toda o čem takem mi ni znanega ničesar razen Kidričeve hipoteze o sorodstvu raških Trubarjev z duhovnikom Gregorjem Truparjem iz Vipave.¹⁸⁵

Gregor Trupar, katerega priimek bi se ob takšni podmeni moral izgovarjati z glasom b, je prišel v zgodbo o Trubarjevem sorodstvu sicer precej na

silo. O njem poznamo eno samo omembo, ki pove, da je 14. marca 1500 v Vidmu (Udine) prejel tonzuro in nižje redove in da je bilo njegovemu očetu ime Primož.¹⁸⁶ Domnevi, da "bo treba računati v Trubarjevi hipotezi menda še z enim Primoževim sorodnikom, duhovnikom" – gre za Vipavca Gregorja –, je Kidrič takoj kritično dodal: "Hipoteza je prezapeljiva." Glasi se takole: "Slovenski appellativum trupar ne eksistira, pač pa se da razložiti pisava trupar za trubar; med vipavskimi Truparji kakor tudi raščičanskimi Trobarji – Trubarji sta se rabili krstni imeni Primož in Gregor; vipavski župnik – seveda prek vikarja – je bil vsaj že 17. julija 1498 Peter Bonomo, poznejši tržaški škof, čigar zagovetno mecenstvo do Trubarja bi dobilo tukaj evidentno razlago."¹⁸⁷ Na drugem mestu je Kidrič med hipotezami o začetku odnosov med škofom Bonomom in mladim Primožem navedel: "Najverjetneje se mi zdi, da je bil duhovnik Gregor iz rodu vipavskih Truparjev – Trubarjev tisti, ki je postal glavni srednik med svojim petnajstletnim sorodnikom (nečakom?) Primožem, študentom v Solnogradu, in pa vipavskim župnikom, obenem tržaškim škofom Bonomom..."¹⁸⁸ Hipoteza je res zapeljiva, a slabo podkrepljena. Ne vemo niti, ali je bil Gregor

¹⁸⁶ Pri arhivskih podatkih o župniji Vipava je A. Koblar med imeni treh Vipavcev, ki so na prelomu v 16. stoletje dobili tonzuro in nižje redove, navedel: "14. marc. 1500 Gregor Trupar, Primožev sin". (Koblar, Drobtnice. *IMDK IV* (1894), str. 22).

¹⁸⁷ Kidrič, *Ogrodje za biografijo*, str. 59.

¹⁸⁸ Kidrič, *Ogrodje za biografijo*, str. 63.

¹⁸⁴ Statistični urad Slovenije, Baza rojstnih imen in priimkov (http://www.stat.si/imeni_baza_priimki.asp – 11. 2. 2010).

¹⁸⁵ Kidrič, *Ogrodje za biografijo*, str. 59, 63.

Trupar okoli leta 1523 sploh še živ in kje je deloval, sorodstvo s Trubarji z dolenske Rašice pa je že zaradi oddaljenosti in podložniškega stanu Primoževih sorodnikov močno vprašljivo. Razen podobnosti priimkov Trupar in Trubar ni tu ničesar oprijemljivega, potrjena ni niti skupna etimologija obeh priimkov, medtem ko je Bonomova služba vipavskega župnika prejkone samo naključje. Tudi iskanje Gregorjevega očeta Primoža Truparja ter priimka na Vipavskem konec 15. in v 16. stoletju ni obrodilo nikakršnih sadov.¹⁸⁹ Vse kaže, da Trubarjev v tem času v Vipavi in okolici ni bilo veliko. Priimek bi na Vipavsko zlahka prinesli od drugod, a povezava z dolensko Rašico bi bila golo uganje.

Danes vemo sicer še za nekaj Trubarjev iz druge polovice 16. in začetka 17. stoletja, kar lahko vodi k sklepanju, da Trubarjev priimek na Rašici morda ni bil endemičen niti avtohton. Ne nazadnje spomnimo, da ga tudi tam ni v najstarejšem ohranjenem urbarju iz leta 1464 in v razdelilni listini Auerpergovih posesti 1467, ampak ga prvič zasledimo leta 1482. Kolikor je znano, pa do petdesetih let 16. stoletja ni izpričan nikjer drugje na Slovenskem, če izvzamemo osamljeni primer Vipavca Truparja iz leta 1500. V drugi polovici 16. stoletja zasledimo Trubarje na treh koncih: v Beli krajini, kjer je priimek dokumentiran še v začetku 17. stoletja, kratkotrajno v Senožečah in prav tako samo prehodno v Ljubljani, kjer gre tako za Trubarja samega in njegovo družino kot tudi za še enega nosilca njegovega priimka, ki skoraj gotovo ni bil sorodnik.

Zanimiva je ugotovitev o pojavu priimka v **Beli krajini**, pomembna tudi za preučevanje njegove etimologije in razvoja. Tu mu je po štirih zapisih od leta 1558 do 1611 mogoče slediti najbolj zgodaj in najdlje, dobrega pol stoletja. Glede na redke priimek in neposredno bližino posesti, na katerih belokranjski Trubarji živijo, vse kaže, da gre za isti priimek in isto družino. Prvi Trubar se še kot Trobar (!) pojavi leta 1558 v delilni pogodbi o posesti semiškega gradu, sklenjeni med Otonom Semeničem in Jurijem Sigersdorfom. V enem od sosednjih krajev Krupa in Praprot, ki sta navedena skupaj ("Krup oder Praprotsch") sta si omenjena gospoda razdelila pet hub. Na eni od treh, pripadlih Sigersdorfu, je prebival podložnik Jurij Trobar (*Juri Trobar*).¹⁹⁰ 36 let pozneje, leta 1594, pa je neki Lavre Truber (!) (*Laure Truber*) le malo niže na reki Krupi (*an dem Wasserstramb Khrupp*) prodal gospodu Hansu Gallu svoj mlin, ki je imel sicer ob-

veznosti do semiške župnije. Kupoprodajo so sklenili na gradu Krupa, kjer so listino o tem hranili še leta 1631.¹⁹¹ V začetku 17. stoletja srečamo v Beli krajini še tretjega, zadnjega Trubarja z imenom Andrej (*Andree Trueber, Andre Truber*). Očitno ni bil podložnik, temveč v službi deželnega vicedoma, najverjetneje uradnik na eni tamkajšnjih deželno-knežjih posesti. Le tako namreč lahko pojasnimo, zakaj ga je Katarina Mofrin tožila pred vicedomskim sodiščem v Ljubljani. Junija leta 1610 naj bi v belokranjskem Gradcu (*zu Graz*) z zmerjanjem razžalil njenega sina Mihaela; ta je nato sam kot tožnik prevzel zadevo in v njej na sodišču zmagal.¹⁹² Ime Andreja Trubarja in njegove žene Suzane (*Andreen Trubers vnd Susanam sein Eheweib*) se v vicedomskih sodnih protokolih pojavi še naslednje leto 1611, ko ju je neka Helena Nestler tožila za dolg dobrih 62 goldinarjev in prav tako dobila tožbo.¹⁹³

Izpričanost Trubarjev v Beli krajini je pomenljiva iz dveh razlogov. Prvič, prvotni zapis priimka kot *Trobar* (1558) prav tako kot poznejši zapisi v obliki *Tru(e)ber* (1594, 1610, 1611) časovno sovpa da z enakim zapisovanjem na Rašici. In drugič, v okolico belokranjske Krupe bi priimek prav lahko zanesli z Rašice, morda celo v dveh ali treh stopnjah. Kmet na hubi pri Krupi Jurij Trobar (1558) bi v takem primeru prišel tja kot turjaški podložnik ali pa je šlo že za potomca preseljenega podložnika. Turjačani so imeli namreč v Beli krajini podložno posest, t. i. "urad na Metliškem". V turjaških urbarjih od 1464 dalje sicer med njihovimi belokranjskimi podložniki ne zasledimo nobenega Trubarja,¹⁹⁴ kar pa samo po sebi domneve ne ovrže. Če mlinar Lavre Trubar (1594) ni bil potomec omenjenega Jurija Trobarja (1558), je prav tako lahko prišel z Rašice, kar ne nazadnje velja tudi za Andreja (1610, 1611), ki že ni bil več podložnik, temveč vicedomski uradnik.

Prehodno, le nekaj let, je navzočnost Trubarjev izpričana v **trgu Senožeče**, v majhnem, a prav tedaj cvetočem trškem naselju ob prometnici, ki je s

¹⁸⁹ ARS, AS 1, Vic. A., šk. 118, I/168, lit. W VIII–6, urbar Vipava 1499, s. p., prim. objavo v: Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 251–265; ARS, AS 1, Vic. A., šk. 117, I/67, lit. W III–2, urbar Baumkircherjev turn v Vipavi 1504, s. p.; prav tam, šk. 105, I/59, lit. R XI, urbar Rihemberk 1502, fol. 30'; urbar Rihemberk 1503, fol. 26'.

¹⁹⁰ ARS, AS 1063, Zbirka listin, Kronološka serija, 1558 januar 6., Semič.

¹⁹¹ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani šk. 80, P–18, zapuščinski inventar Hans Baltazar Purgstall s Krupe, Pobrežja in Gradca, 8. 7. 1631, str. 15.

¹⁹² ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 375, protokol vicedomskih zaslišanj 1610–1611, s. p., 16. 8. 1610, 23. 8. 1610, 8. 11. 1610, 10. 11. 1610. – Da gre za Belo krajino, pričata dve dejstvi: omemba Gradca (*zu Graz*) in priimek tožnikov Mofrinov. Rodbina Mofrin je leta 1614 za kratek čas dobila v zakup gospodstvo Pobrežje (Kos, *Urbarji za Belo krajino*, str. 74), poleg tega pa je bil priimek Movrin (*Mourin, Mowryjn*) v tem času razmeroma pogost tudi med belokranjskimi podložniki (prav tam, str. 262, 264, 340).

¹⁹³ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 375, protokol vicedomskih zaslišanj 1610–1611, s. p. 30. 6. 1611.

¹⁹⁴ Seznam in hranišča urbarjev gl. v: Golec, Kje na Rašici, str. 212–214, Preglednici 1 in 2; objave delov urbarjev za Belo krajino gl. v: Kos, *Urbarji za Belo krajino*, str. 119–123 in 187–230.

Kranjskega vodila proti Trstu.¹⁹⁵ Neki Nikolaj Trubar (*Niclas Trueber*), tržan v Senožečah (*Burger zu Senosetsch*) je od sotržana Erazma Lingiča okoli leta 1575 kupil pol hube, vpisane kot imenje v kranjski imenjski knjigi.¹⁹⁶ Posest so leta 1580 z zamudo prepisali na njegovo ime, že štiri leta pozneje, leta 1584, pa je postala last enega od članov povzpetniške senožeške družine italijanskih priseljencev Garzarollijev.¹⁹⁷ To je tudi vse, kar o tržanu Nikolaju Trubarju vemo. Ker priimka Trubar ne poznajo urbarji senožeškega gospostva s konca 15. in iz 16. stoletja,¹⁹⁸ je moral biti Nikolaj priseljenec, tako kot se je tudi veliko senožeških tržanov priselilo od drugod.¹⁹⁹ Enako kot za belokranjske Trubarje tudi zanj velja, da bi v Senožeče lahko prišel z Rašice. Njegovo ime, Nikolaj oziroma Miklavž, med turjaškimi podložniki sicer ni bilo ravno običajno, kar pa nima posebne teže, saj je bilo v tem času na Slovenskem dokaj pogosto.²⁰⁰ Prej si zasluži pozornost dejstvo, da je skozi Senožeče vodila glavna prometnica od Rašice do Trsta. To pa je za zdaj tudi vse, kar bi "skrivnostnega" tržana Nikolaja Truberja lahko povezovalo z Rašico in tamkajšnjimi Trubarji.

Četrto okolje na Kranjskem, kjer v 16. stoletju srečamo priimek Trubar, je deželna prestolnica **Ljubljana**. V mestnih sejnih zapisnikih in računskih knjigah sta med letoma 1545 in 1597 izpričana Primož Trubar in njegov sin Felicijan,²⁰¹ poleg njiju pa v letih 1584 in 1595 še neki Friderik (*Friedrich Truber*). Podatki o njem so zelo skopi, obkroženi je omenjen le v knjigi mestnih prihodkov, ko je od

mesta kupil deske oziroma letve.²⁰² Ko se leta 1600 začena serija mestnih davčnih knjig, njegovo ime v njih že pogrešamo,²⁰³ zato bi mogel biti ne nazadnje eden tistih ljubljanskih meščanov, ki so se odselili zaradi protireformacije. Ime Friderik je sicer za kmečkega človeka z Rašice povsem neobičajno. Roditi se je moral v drugačnem, najverjetneje mestnem okolju, pri čemer kaže spomniti, da je imel Primož Trubar bratranca Lukeža Klinca v Višnji Gori, tj. v Rašici najbližjem mestu.

Friderikova prisotnost v Ljubljani in pojav tržana Nikolaja v Senožečah kažeta, da nastanek njunega priimka *Truber* (*Truber*) ni nujno povezan z Rašico niti s slovenskim ozemljem, ampak gre bržkone za nemška priseljenca. V tem primeru se njun priimek tudi etimološko razlikuje od raškega priimka Trubar, ki so ga od začetka šestdesetih let 16. stoletja sicer prav tako pisali *Truber*. Ni sicer izključeno, da se je Nikolajev in Friderikov priimek nekoliko spremenil med njunim bivanjem na Kranjskem, zlasti v zapisu. Ker pa je pri obeh izpričan več kot le enkrat in v različnih letih, zapisovalska pomota ni posebej verjetna. V zapisu se jasno razlikuje od sočasnega ljubljanskega priimka Treiber, ki ga je v 16. stoletju nosilo devet oseb, od tega vsaj štiri iz iste družine.²⁰⁴

Tudi zadnja znana omemba priimka Trubar (*Truber*) na Slovenskem je povezana z Ljubljano. Neka gospa Sofija Drumlic (*Drumblitz*) je leta 1615 prosila mestne oblasti, naj ji Trubarjevo hišo (*die Truberische Behausung*) dovolijo prepisati (*aufschlagen*) deželnim stanovom, kar se je nemudoma tudi zgodilo.²⁰⁵ Katera hiša je bila to in kje v mestu je stala, je ugotovil že V. Fabjančič. Do leta 1598 je bila v lasti Gregorja Wieganda, od leta 1600 do 1615 pa kranjskih deželnih stanov. V vmesni, nedefinirani čas postavlja Fabjančič kot lastnika Felicijana Trubarja, Primoževega mlajšega sina in zadnjega

¹⁹⁵ O Senožečah tega časa prim. Golec, Senožeče in Prem, str. 370–372.

¹⁹⁶ Dne 20. marca 1580 je Lingičeva vdova Elizabeta prosila deželne stanove, naj pol hube, ki jo je Trubar kupil pred petimi leti od njenega moža in zanj plačeval davek v stanovski prejemniški urad, v imenjski knjigi prepišejo na njegovo ime (ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 15, fasc. 21, Urad glavnega prejemnika, 10. 3. 1580).

¹⁹⁷ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 451. – O vzponu Garzarollijev v Senožečah: Golec, Senožeče in Prem, str. 372, 374.

¹⁹⁸ Objava urbarja iz leta 1460: Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 201–205; ARS, AS 1, Vic. A., šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–19, urbar Senožeče 1524; prav tam, šk. 113, I/64, lit. S XXXVII–20, urbar Senožeče 1568; StLA, I. Ö. HK-Sach, K 91/17a, Urbar Senosetschach 1576; ARS, AS 1, Vic. A., šk. 106, I/60, lit. S V–1, urbar Senožeče 1586.

¹⁹⁹ Prim. Golec, Senožeče in Prem, str. 371–372.

²⁰⁰ O njegovi razširjenosti v 16. stoletju posredno pričajo patronimiki, izpeljani iz osebnega imena Miklavž (Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 378–379).

²⁰¹ ZAL, Imenska kartoteka k Cod. I in XIII fonda LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 17, Drau–Dup: Herr Primus Truber (Trueber, Thruerber): Cod. I/5 – 1545, fol. 187', 190, 191; Cod. I/9 – 1568–9, fol. 178, 184; Cod. I/10 – 1570, fol. 97, 137', 140, 159; Cod. I/11 – 1571, fol. 152, 152'. (Herr) F(a)elician (M.) Truber: Cod. I/13 – 1587–8, fol. 88; Cod. XIII/11 – 1592, k. p., fol. 38'; Cod. XIII/16 – 1597, k. p., fol. 55', 56, 56'. Herr Truber: Cod. XIII/15 – 1596, k. p., fol. 53.

²⁰² ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. XIII/3, 1584, fol. 71', 30. 12. 1584; Cod. XIII/10, 1595a, fol. 54, 12. 7. 1595; Imenska kartoteka k Cod. I in XIII, šk. 17, Drau–Dup.

²⁰³ ZAL, ZAL 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. XVII/1, davčna knjiga 1600–3.

²⁰⁴ Kot posestnik oštata na vicedomskih tleh je okoli leta 1515 in leta 1527 izpričan Mihael Treiber (*Gradivo za zgodovino Ljubljane*, XII/3, str. 2; XII/5, str. 3). Med 1537 in 1575 je skoraj 300-krat omenjen Viljem Treiber (*Wilhelm, Wilhalbm*), njegovima ženama je bilo ime Elizabeta (1551–2) in Veronika (1587–8), sinu pa Hans (1587–8). Poleg njih srečamo s priimkom Treiber še Andreja (1586), tesarja Lovreta (1548), Erazma z drugim priimkom Kolenc (*Kholenz*) (1551) in čevljarja Treiberja brez imena (1545) (ZAL, Imenska kartoteka k Cod. I in XIII fonda LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 17, Drau–Dup). Zadnji naj bi bil identičen z zgoraj omenjenim Viljemom, ki je bil sprejet za ljubljanskega meščana leta 1537, postal zunanji mestni svetnik in v letih 1563–1564 opravljal tudi funkcijo mestnega sodnika (Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih*, str. 171–174).

²⁰⁵ ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. I/23, 1615, fol. 57'–58, 27. 3. 1615.

kranjskega superintendenta, ter za njim omenjeno Sofijo Drumlic. Stavba je stala na mestu današnje hiše na Cankarjevem nabrežju št. 5.²⁰⁶ Čeprav je bil Felicijan Trubar lastnik le kratek čas pred izselitvijo iz dežele, se je njegovo ime kot prepoznavno ime hiše obdržalo še do omenjene spremembe lastništva leta 1615, vendar v davčnih knjigah le do leta 1606.²⁰⁷ Tako je tudi najmlajša dokumentirana omemba priimka Trubar na Slovenskem povezana z rodbino Primoža Trubarja, enako kakor pojavitev prvega Trubarja na Rášici 133 let prej (1482).

Zanimiva, četudi prejkone naključna, je tale ugotovitev. Kar na treh od štirih območij na Slovenskem, kjer je bil izpričan priimek Trubar oz. Truber, pade njegova zadnja omemba v kratek časovni razpon 1611–1615. V Beli krajini se zadnjič pojavi leta 1611 z Andrejem Trubarjem, na Rášici je tedaj gospodaril njegov soimenjak Andrej, ki ga je pred 1614 zamenjal drug gospodar, v Ljubljani pa je leta 1615 dokumentirana t. i. Trubarjeva hiša, tedaj že nekaj časa v tuji lasti.

Dokler torej iz časa po letu 1614 ne najdemo še kakšnega Trubarja ali Truberja, bo veljalo, da je priimek na Slovenskem ugasnil v tem času ali kmalu zatem. Izziv ostaja genealoška raziskava **Trubarjeve družine v Nemčiji**, tj. morebitnega potomstva njegovih sinov, protestantskih duhovnikov Primoža mlajšega in Felicijana. V zvezi s tem je zanimiva zgodba frankfurtskega pravnikarja Karla Truberja (1906–1981), ki je sredi 20. stoletja raziskoval svoj rod in sklepal, da je bil Primož Trubar njegov prednik. Leta 1952 je kot Trubarjev potomec s

svojo družino obiskal tudi Rášico, žal pa ne vemo, ali mu je neposredno genealoško povezavo z očetom prve slovenske knjige res uspelo dokazati ali se je moral zadovoljiti le s sklepanji.²⁰⁸

Čeprav priimek Truber danes v nemškem jezikovnem prostoru ni pogost – razširjen je v južnem delu, od Švice na zahodu do Dunaja na vzhodu,²⁰⁹ nikakor ni verjetno, da bi vsi Truberji izšli od dveh Primoževih sinov. Nasprotno, razširjenost priimka priča, da je v obliki Truber nastal tudi v nemškem prostoru, in sicer povsem neodvisno od slovenskega priimka in z drugačno etimologijo.²¹⁰ Najverjetnejši izvor priimka *Truber* gre iskati v samostalniki *Trub*, ki je razširjen tudi na Švabskem in pomeni vinski usedlino (Bodensatz beim Wein, Heferückstand im Wein).²¹¹ Še več, leta 1565, ko družine Primoža Trubarja še ni bilo na Württemberskem, je v Schwäbisch Hallu dokumentiran neki Dionisius

²⁰⁶ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*, III. del, s. p. (Cankarjevo nabrežje 5). Objava: Suhadolnik–Anžič, Mestni trg, str. 65. – ZAL, ZAL 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. XVII/4, davčna knjiga 1615, s. p. – Zanimiva, čeprav prejkone naključna je druga povezava priimka Drumlic z rodbino Trubar. Hiša, ki je stala na mestu dela današnje stavbe na Levstikovem trgu 7 (nekoč Stari trg) in je bila med letoma 1565–1569 v lasti Primoža Trubarja, je mejila na stavbo (danes Levstikov trg 8), katere lastnik je bil med letoma 1588 in 1621 Janez Drumlic (Drumblitz, Dromblitz), do 1653 pa njegovi dediči (Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*, I. del, s. p. (Levstikov trg 8). Suhadolnik–Anžič, *Stari trg*, str. 117). Trubar je svojo komaj kupljeno hišo zapustil še isto leto (1565), ko se je moral dokončno podati v svoj "Nigdirdom", in prodal jo je na daljavo. O prodaji hiše (*des Herrn Primußen Truber Pebausung am Altenmarckbt gegen dem Hofspital*) govori mestni sejni zapisnik 4. marca 1569 (ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. I/9, 1568–1569, fol. 178; prim. Svetina, *Protestantizem v Ljubljani*, str. 163).

²⁰⁷ V najstarejši davčni knjigi mesta Ljubljane za leto 1600 je Felicijanova hiša navedena že kot stanovska: "Felician Truber Hauß hat E. E. Landtschafft innen" (ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Cod. XVII/1, davčna knjiga 1600–3, fol. 14). V drugi davčni knjigi 1604–1606 je govor le še o stanovski Trubarjevi hiši: "E. E. Landtschafft Truberisch Hauß" (prav tam, Cod. XVII/2, s. p.), v tretji knjigi 1610–1612 je izpuščena (prav tam, Cod. XVII/3), v četrti za leto 1615 pa je označena zgolj kot stanovska, za katero je plačal davek neki "Her Leuander" (prav tam, Cod. XVII/4, s. p.).

²⁰⁸ Truberja je na Rášico pripeljal pravnik Karel Gajšek iz Maribora (1898–1970), ki je med 2. svetovno vojno med službovanjem v Tübingenu od derendinskega evangeličanskega župnika D. Paulusa izvedel, da se je nanj za "podatke o svojem predniku" Primožu Trubarju obrnil Karl Truber iz Frankfurta (Gajšek, *Po sledovih*, str. 399–400). Gajšek je s Truberjem, prav tako juristom, navezal pisne stike najpogostejše v začetku leta 1944, osebno pa sta se seznanila najverjetneje šele leta 1952. Dve Truberjevi pismi Gajšku iz leta 1944 sta edini neposredni in zanesljivi pričevanja o rezultatih Truberjeve tedaj še nedokončane rodoslovne raziskave (MUK, Zbirka rokopisov, Ms 220, Gajšek Karl, 220/2, Pismi Karla Truberja Karlu Gajšku 10. 2. in 13. 7. 1944). Gajšek je leta 1951 v spominskem zapisu o znanstvu s Karlom Truberjem sicer zapisal, da je bil Primož Trubar Karlov "davi prednik" (Gajšek, *Po sledovih*, str. 399). Ali je Truber medtem res prišel do trdnih spoznanj o sorodstveni zvezi s Primožem Trubarjem, doslej ni bilo mogoče ugotoviti. Po pričevanju Karlove hčerke Irene Syha Truber (1943) iz Frankfurta, s katero sem navezal stike oktobra 2009, je vsa očetova zapuščina po njegovi smrti (1981) ostala v rokah Karlove druge žene in izginila. O Truberjevih genealoških raziskavah bi lahko dala določnejše odgovore zapuščina Karla Gajška, ki je bila po pričevanju njegovih sorodnikov prav tako uničena. O obisku družine Karla Gajška v Trubarjevih krajih poleti 1952 je tri desetletja pozneje (1981) pisal Janez Debeljak (*Popotovanje k Levstiku*, str. 25, 29), ki mu gre največja zasluga, da je vodenje o tem iztrgal pozabi. – O domnevem Trubarjevem potomstvu v Nemčiji prim. Rajhman, *geslo Trubar (Truber) Primož*, str. 207.

²⁰⁹ V Nemčiji s težiščem na Hessenskem je po telefonskih imenikih ugotovljivih 37 Trubarjev, v Avstriji pa 14, od tega največ na Štajerskem (<http://christoph.stoepe.net/geogen/v3/Default.aspx>).

²¹⁰ Korena Trub- in Trüb- izhajata iz besede Traube v pomenu grozda, iz lužiškosrbske ali češke besede "truba" za trobento ter iz glagola trüben = skaliti, kaliti (Gottschald, *Deutsche Namenkunde*, str. 495, 498). Navidez sorodni priimek Tropper ima povsem drugačno etimologijo: po Opavi (Troppau) na Moravskem (prav tam, str. 497). – V Vogričevih v jugovzhodnem delu Slovenskih Goric je priimek Troper izpričan leta 1527 (Koropec, Slovenski del Štajerske, str. 239). – V elektronskih telefonskih imenikih Nemčije, Avstrije in Švice ni sorodnih oblik, ki jih srečamo na Rášici: Trubar, Trober, Trober. Najdemo le priimke Traber, Trüber in Tropper.

²¹¹ Dopis Christiana Seidla s Seminarja za indogermanistiko Univerze v Zürichu avtorju 4. avgusta 2008.

Truber, ki se je tega leta poročil.²¹² Nasprotno v nemškem prostoru ni izpričan priimek Trober.

Namesto zaključka nazaj k izhodišču

Na koncu se kratko ustavimo še pri **etimologiji Trubarjevega priimka in okolju njegovega nastanka**.²¹³ Komajda predstavljava je seveda priselitev mlinarja-podložnika Trobarja, ki bi pred letom 1482 prišel v turjaško gospostvo neposredno iz strnjenelega nemškega jezikovnega prostora. Raziskave so z veliko mero gotovosti ovrgle hipotezo o alohtonem priimku neslovenskega izvora – denimo priselitev prvih Trubarjev – tedaj Trobarjev – s Hrvaškega ali iz nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem. Malo verjetne ali povsem izključene so tudi hipoteze o etniku (po določenem kraju), okrajšani različici priimka *Otróbar* (po otrobih) in poklicnem priimku za izdelovalca trabja/trobja, tj. dela kmečkega voza. Kot najverjetnejša možnost ostaja izvor iz glagola *trobiti*, ki ga kot uveljavljeno razlago srečujemo v literaturi. Vendar pa tu ni šlo za poklicni priimek Trobar/Trubar s pomenom (graščinskega) trobca, ampak prej za kakšno telesno ali značajsko lastnost. Glede na to, da je bil prvi znani nosilec priimka mlinar, je mogoča tudi onomatopoeja, povezana z zvoki iz njegovega mlina. V takem primeru je priimek Trobar nastal malo pred letom 1482 na Rašici, prvi pa ga je, najprej kot vzdevek, nosil mlinar v poznejšem Temkòvem mlinu, današnji "Trubarjevi domačiji". Skoraj osemdeset let so priimek v turjaških virih zapisovali kot Trobar (tudi Trabar), zato so v 20. stoletju pisanje prvega samoglasnika kot *u* pripisovali samovolji Primoža Trubarja. V resnici je tako za -o kot za -u obstajala glasovna podlaga v govoru njegove rodne Rašice: šlo je za izgovorno nejasen vmesni glas med *o* in *u*, ki ga danes izgovarjajo kot diftong (npr. *truobit*, *zatruobu*). Zapisati ga je bilo mogoče na več načinov, od katerih se je zapis z *u* najprej uveljavil pri Primožu Trubarju, in sicer zunaj domačega okolja, najpozneje leta 1526 v Trstu, po letu 1561 pa so se ga vseskozi držali tudi turjaški pisarji.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko (= Vic. A): šk. 105, 106, 113, 117, 118, 375.

AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko: šk. 90.

AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: št. 4

AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 61.

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko: N 11, N 323.

AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 80.

AS 781, Cistercijanski samostan in državno gospostvo Stična: fasc. 4.

AS 1063, Zbirka listin, Kronološka serija, 1558 januar 6., Semič.

AS 1074, Zbirka urbarjev: 42u, 43u, 44u, 47u, 81u, 82u, II/26u, III/2u.

AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Histo-ričnega društva za Kranjsko, šk. 15.

Biblioteka SAZU – Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti

R 95, III 5507

HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien

FAA – Fürstlich Auerspergsches Familienarchiv: C-42-13, C-46-28, C-47-5, C-55-1, C-55-2, C-55-3, C-55-4, C-55-5, C-55-6, C-55-7, C-55-8, C-55-9, C-55-10, C-55-11, C-55-12, C-55-13, C-55-14, C-55-15, C-55-16, C-55-18, C-55-19, C-55-22, C-55-24, C-55-25, C-55-26, C-55-27, C-55-30, C-55-46.

MUK – Univerzitetna knjižnica Maribor,

Zbirka rokopisov: Ms 220, Gajšek Karl.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

Prepisi matičnih knjig: Škocjan pri Turjaku, K 1835–1900, P 1835–1900, M 1835–1900.

Okrajno sodišče v Ljubljani, Zemljiška knjiga: k. o. Turjak: vl. št. 172.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz:

Innerösterreichische Hofkammer – Sachabteilung: (I. Ö. HK-Sach) K 91/17a.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

Imenska kartoteka k Cod. I in XIII fonda LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige: šk. 17.

LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige: Cod. I/5, Cod. I/9, Cod. I/11, Cod. I/13, Cod. I/23, Cod. XIII/3, Cod. XIII/10, Cod. XIII/11, Cod. XIII/15, Cod. XIII/16, Cod. XVII/1–4.

ZRC SAZU – Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, ISLLV – Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede

Zapuščina Franceta Kidriča: t. e. 17.

ČASOPISNI VIRI

[Anonimus], Izlet v Rašico je radi slabega vremena izostal. *Slovenski narod*, letnik XLI, št. 133, 9. 6. 1908.

Karel Gajšek, Po sledovih Primoža Trubarja v pre-gnanstvu. *Tovariš*, letnik VII, št. 25, 7. 9. 1951, str. 398–400.

²¹² Prim. http://www.familysearch.org/Eng/Search/frameset_search.asp.

²¹³ O tem: Golec, Trubar ali Trobar?, str. 53–58.

ELEKTRONSKI VIR

Statistični urad Republike Slovenije, Baza rojstnih imen in priimkov (http://www.stat.si/imena_baza_priimki.asp).
<http://christoph.stoepel.net/geogen/v3/Default.aspx>
http://www.familysearch.org/Eng/Search/frameset_search.asp

LITERATURA

- Andreae, Jakob: *Christliche Leichpredig, bey der Begräbnus des ehrwürdigen vnd hochgelehrten Herrn, Primus Trubern, weilund einer ersamen Euangelischen Landtschafft, im hochlöblichen Hertzogthumb Crain, bestellten Predigers, gewessnen Pfarrers in Derendingen, bey Tübingen : gehalten den 29. Junij, im Jar 1586.* Tübingen : Georg Gruppenbach, 1586.
- Baufeld, Christa: *Kleines frühneuhochdeutsches Wörterbuch. Lexik aus Dichtung und Fachliteratur des Frühneuhochdeutschen.* Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1996.
- Bezljaj, France (ur.): *Začasni slovar slovenskih priimkov.* Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1974.
- Bizjak Matjaž, Preinfalk Miha: *Turjaška knjiga listin II. Dokumenti 15. stoletja* (Thesaurus memoriae, Fontes 8). Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2009.
- Debeljak, Janez: *Popotovanje k Levstiku. Literarni in kulturnozgodovinski utrinki iz velikolaškega konca ob 150-letnici Levstikovega rojstva.* Maribor : Založba Obzorja, 1981.
- Debeljak, Janez: *Trubarjeva Rašica.* Velike Lašče : Parnas, zavod za kulturo in turizem, 2008.
- Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Neunter Band. Schiefeln–Seele.* Leipzig : Verlag von S. Hirzel, 1899.
- Duden. Daß große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden. Band 5: O–So.* Mannheim : Bibliographisches Institut, 1980, Band 5, O–So.
- Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih prebivalcev, I. del. Stari trg,* [Ljubljana : 1944], tipkopis v Zgodovinskem arhivu Ljubljana.
- Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih prebivalcev III. del. Veliki trg* [Ljubljana : 1944], tipkopis v Zgodovinskem arhivu Ljubljana.
- Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820. 2. zvezek. Župani in sodniki 1504–1605.* (Gradivo in razprave 23, Ljubljanski sodniki in župani). Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2003.
- Golec, Boris: Kdo in od kod je bil pravzaprav Primož Trubar? V: Jerše, Sašo (ur.): *Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času.* Ljubljana : Slovenska matica, 2009, str. 45–64.
- Golec, Boris: Kje na Rašici se je v resnici rodil Primož Trubar. *Arhivi* 31 (2008), str. 209–240.
- Golec, Boris: Najzgodnejša pričevanja o Primožu Trubarju. Omembe, podpisi in pečati med letoma 1526 in 1545. *Casopis za zgodovino in narodopisje* 79/44 (2008), str. 24–41.
- Golec, Boris: Senožče in Prem – nenavadni trški naselbini na t. i. Kraških gospostvih. *Kronika* 54 (2006), str. 365–384.
- Golec, Boris: Trubar ali Trobar? Prispevek k etimologiji in razvoju priimka Primoža Trubarja. *Jezikoslovni zapiski* 15 (2009), str. 43–62.
- Golec, Boris: Trubarjeve prve šole. *Šolska kronika* 17 (2008), str. 7–27.
- Gottschald, Max: *Deutsche Namenkunde. Unsere Familien. Fünfte verbesserte Auflage mit einer Einführung in die Familiennamenkunde von Rudolf Schützeichel.* Berlin – New York : Walter de Gruyter, 1982.
- Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. XII. Zvezek. Urbarji 1490–1527.* Ljubljana : Mestni arhiv, Zgodovinski arhiv, 1968.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem.* Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1962.
- Jakopin, Franc. Priimek, geslo v: *Enciklopedija Slovenije*, 9. zvezek. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995, str. 335–336.
- Hitzinger [Peter]: Nachbemerkungen zur Berichtigung einiger Punkte in Primus Trubers Leben. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* XX (1865), str. 2.
- Humar, Jožko: *Primož Trubar rodoljub ilirski.* Koper : Založba Lipa, Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- Kidrič, France: Ogradje za biografijo Primoža Trubarja. Obenem analiza Andreaejevih, Hrenovih, Rosolenčevih in Valvasorjevih doneskov za biografijo Trubarja (1923). V: Kidrič, France: *Izbrani spisi. Prva knjiga* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Dela 35/I). Ljubljana : SAZU, 1978, str. 57–113.
- Kidrič, France: Trije prispevki k zgodovini slovenskega pismenstva v 16. stoletju (1921). V: Kidrič, France: *Izbrani spisi. Prva knjiga* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Dela 35/I). Ljubljana : SAZU, 1978, str. 50–56.
- Kidrič, Fr.: Trobarji na Rašici. *Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* (Ljubljana) II (1920), str. 251–278.
- Koblar, Ant: Drobtinice iz furlanskih arhivov. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* I (1891), str. 1–38; II (1892), str. 30–92; III (1893), str. 16–27, 101–109, 184–201, 244–252; IV (1894), str. 13–30, 73–78.
- Komatar, Fr.: Das Schloßarchiv in Auersperg. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* XVIII (1905), str. 108–144; str. 145–187; XIX (1906),

- str. 37–58, 99–140; XX (1907), str. 161–245; *Carniola NVI* (1910), str. 20–34, 118–135, 226–243.
- Koropec, Jože: Slovenski del Štajerske v davčnem seznamu glavarine leta 1527. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 59, NV 24 (1988), str. 216–277.
- Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje)* (Viri za zgodovino Slovencev. Trinajsta knjiga. Novejši urbarji za Slovenijo. Prvi zvezek). Ljubljana : SAZU, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1991.
- Kos Janko, Dolinar Ksenija (ur.): *Slovenska književnost* (Leksikoni Cankarjeve založbe). Ljubljana : Cankarjeva založba, 1982.
- Kos, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije* (za Kranjsko do leta 1500). II N–Ž. Ljubljana : Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU, 1975.
- Kos, Milko: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek tretji. Urbarji Slovenskega Primorja. Drugi del* (Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga tretja). Ljubljana : SAZU 1954.
- Lavrič, Anton: *Pomožne pošte na Slovenskem 1918–1997*. Ljubljana : Filatelistična zveza slovenije, 1999.
- Legiša, Lino, Gspan Alfonz (ur.): *Zgodovina slovenskega slovstva. I. Do začetkov romantike*. Ljubljana : Slovenska matica, 1956.
- Levstik, Fran: Napake slovenskega pisanja. *Zbrano delo. Šesta knjiga. Kritični spisi I*, Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1956, str. 38–87.
- Podlogar, Leopold: Zgodovinske drobtine iz velikaškega okraja. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVIII* (1908), str. 1–11, 41–51.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Radič, Peter v.: Ueber ein "Protocoll Religionis Reformationis" in Krain aus den Jahren 1614–1618. V: Costa, Etbin Henrik (ur.), *Vodnikov spomenik. Vodnik – Album. I. v. Kleinmayr in F. Bamberg, Ljubljana–Laibach, Vodnikov spomenik. Vodnik – Album*. 1859.
- Rajhman, Jože: geslo Trubar (Truber) Primož. V: *Slovenski biografski leksikon. Trinajsti zvezek. Trubar–Vodaine*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 206–225.
- Rupel, Mirko: *Nove najdbe naših protestantik XVI. stoletja. Neue Funde unserer Protestantica des XVI. Jahrhunderts* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Dela 7, Inštitut za literature 2). Ljubljana : SAZU, 1954.
- Rupel, Mirko: *Primož Trubar. Življenje in delo*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1962.
- Rupel, Mirko: *Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators* (Südosteuropa-Schriften, 5. Band). München : Südosteuropa-Verlags-gesellschaft m. b. H., 1965.
- Sakrausky, Oskar (ur.): *Primus Truber. Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. Wien : Evangelischer Presseverband, 1989.
- Simoniti, Primož: Martin Crusius in seinen Beziehungen zu slowenischen Protestanten. V: Simoniti, Primož (ur.): *Sloveni v evropski reformaciji šestnajstega stoletja / Die Slowenen in der europäischen Reformation des sechzehnten Jahrhunderts* (Razprave Filozofske fakultete). Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 1986, str. 213–240.
- Suhadolnik, Jože, Anžič, Sonja: *Mestni trg z okolico in Ciril–Metodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril–Metodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv 2000.
- Suhadolnik, Jože, Anžič, Sonja: *Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnih predelov in objektov, lastniki hiš ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv 2003.
- Svetina, Anton: Protestantizem v Ljubljani. Kulturnozgodovinske slike. V: Rupel, Mirko (ur.): *Drugi Trubarjev zbornik. Ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ljubljana : Slovenska matica, 1952, str. 161–174.
- [Trubar, Primož]: *Catechismus In der Windischen Sprach, sambt einer kürtzen Außlegung in gesang weiß. Item die Litanai vnd ein predig vom rechten Glauben, gestellt, durch Philopatridum Illiricum. Anu kratku Poduuzhene skaterim vsaki zhlouik more vnebu pryti*. [Tübingen, 1550]
- Truber, Primosh: *Catehismus sdveima islagama, ena pridiga od starosti te prae inu kriue vere, kerszhhouane, mashouane, zbestzhena tih suetnikou, od cerkounih inu domazbih boshyh slushbi, is S. Pisma, starih Cronik inu Vuzhenikou vkupe sbrane [...]*. V Tibingi, 1575.
- [Trubar, Primož]: *En Regisbter, ta kashe, kei ty nedelski inu tih drugih prasnikov Evangelij, vtim Novim Testamentu, se imaio iskati inu naiti. Per tim ie tudi ena kratka Postilla [...]*. V Tibingi, 1558.
- Truber, Primosh: *Noviga Testamenta pusledni deil vtim so s. Paula htim Judom, s. Jacoba, Petra, Jansha, Judesha listubi, inu s. Juana resodiue, skratkimi sastopnimi islagami [...]*. V Tibingi, 1577.
- Truber, Primos: *Ta celi Noui Testament nashiga gospudi inu isvelizharie Iesusa Cristusa, na dua maibina deilla resdilen, vtim ie tiga stariga Testamenta dopolnene, summa inu praua islaga*. V Tibingi, 1582.
- Truber, Primosh: *Ta celi Psalter Daidou, vtim so vsi shlaht vissoki boshy nauuki, troshti, pryteshi, prerokouane ti Iesuseue inu nega Sute Cerque molytue, proshne, huale inu sahuale etc*. V Tibingi, 1566.

S U M M A R Y

Trubar's family line and family name in the Slovenian territory

Following the traces of the "vanished" family line and family name of the father of the first Slovene book

Thanks to once again accessible as well as newly discovered sources, this is the first discussion after ninety years (since 1920) that deals with the family line of the reformer and founder of Slovene literature, Primož Trubar (about 1508–1586) from Rášica near Turjak, and investigates all known occurrences of his family name in the Slovenian territory. The first and the last records of Trubar's family name were made precisely in Rášica, between 1482 (then still as Trobar) and shortly before 1614. The name Trubar appeared in the Turjak records in the last fifty years, i.e. at the beginning of the 1560s, after this particular form had first been established for Primož outside his home environment, no later than 1526.

The relations among the Trubars in Rášica, as were identified on the basis of the urbaria from the Turjak seigniory, and the relatives of Primož Trubar mentioned in his works have been redefined by a careful analysis. Trubar or Trobar being the name of his mother, Primož could not inherit it from his father, whose family name was Malnar. Therefore, the key person linking the Trubars from Rášica is no longer their father Mihéj but their mother Jera Trubar, otherwise only known to us by her personal name (since as late as 1954). The Trubars were a milling family, alternately documented in all three mills in Rášica from 1482 onwards, starting with the present-day Temko mill, which has served as Trubar's memorial house since 1986. The name of the house turned out to be a lucky coincidence, after it had been established that Trubar could not be born at this mill, but the one next door – the Šklóp mill. The first Trubar in Rášica, registered in the Turjak urbaria without the personal name (1482–1485), could have been Jera's father and hence Primož's grandfather, insofar as the person hiding behind the "anonymous" Trubar was not Lenart Trubar, Jera's brother according to the most recent findings. Namely, the urbarium of 1499 (Jera's husband and Primož's father), registered the miller Mihéj as the "swager" of Lenart Trubar. He was the owner of the mill below Kukmaka, which was his only property at the time of Primož's birth around 1508 and therefore the only

possible birth house of the author of the first Slovene book. That Mihéj was merely married into the Trubar family and that he himself did not use the name Trubar, is most clearly confirmed by the following fact: until 1530 Mihéj never appeared in any urbarium under the name Trubar but only as *Müll(n)er*, i.e. Malnar. The miller Gregor Trubar, whom Primož referred to as "my uncle" in 1558, was, contrary to the general belief, not Mihéj's brother but Lenart's son and hence Primož's cousin. However, due to their age difference, Primož regarded him as his uncle. Gregor's brother was most probably Simon, the third miller in Rášica carrying the family name Trubar, with whom the latter became extinct on the paternal side of the family after 1530. The family name was carried on by the maternal side of the family, being definitively taken over by Primož's two brothers Andrej and Jurij/Jurko in the mid-16th century, both initially still documented in urbaria as Malnars. The former inherited a hide from his father Mihéj Malnar in the nearby Kukmaka and the latter inherited the mill below Kukmaka. In the middle of the 16th century Jurko came into possession of a hide in the village of Rášica itself, where he was soon followed by his brother Andrej, who was still alive, at least until 1591, and where the family name Trubar became extinct shortly before 1614 with Andrej Trubar jr. It was interesting to find that in all three landed properties, Primož's brothers Jurko and Andrej were succeeded by masters carrying the same family name – Šilc, which leads to speculation that Trubar's family might continue under this family name on the maternal side.

From the mid-16th century onwards, the family name Trubar (Truber) was also documented elsewhere in Carniola, more accurately, around Krupa in White Carniola, Senožeče in Inner Carniola, and in Ljubljana, until after the second decade of the 17th century, when it completely disappeared. There is a strong probability that not all Slovenian Trubars originated from Rášica, but that at least a few might come from Germany, where the still existing family name Truber developed independently of its Slovenian counterpart.

The discussion also addresses the etymology of the Slovenian family name Trobar/Trubar and the environment of its origin. Still considered as the most likely possibility is the derivation from the verb *trobíti* [to sound a trumpet], cited in literature as the most common explanation. However, in this case, it was not a vocational name Trobar/Trubar signifying a (castle) herald but rather a physical or character trait. Given that the first known person with the family name Trubar was a miller in Rášica (1482), its origin may also be onomatopoeic, imitating the sounds of his mill.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 7.04:27-36JOS:27-789.5(497.4Ljubljana)

Prejeto: 31. 3. 2010

Ana Lavrič

dr. umetnostne zgodovine, znanstvena svetnica, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU,
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
 e-pošta: lavric@zrc-sazu.si

Kult in likovne upodobitve sv. Jožefa, zavetnika Kranjske, pri ljubljanskih diskalceatih

IZVLEČEK

Prispevek v prvem delu podaja kratko vsebino treh pridig, ki osvetljujejo vlogo sv. Jožefa kot univerzalnega zavetnika Kranjske in drugih habsburških dežel. Nato obravnava češčenje in likovne upodobitve sv. Jožefa pri ljubljanskih diskalceatih (oprema cerkve in praznične inscenacije) ter umetnostna naročila tamkajšnje, svetniku posvečene bratovščine. Na koncu predstavi še dva ljubljanska javna spomenika in nekaj svetnikovih podob iz drugih cerkva v mestu, v katerih pa je Jožefov kult imel le sekundarno vlogo, saj je primat pripadal diskalceatom vse do ukinitve njihovega samostana.

KLJUČNE BESEDE

Sv. Jožef, kult, bratovščina, pridige, likovna umetnost, ikonografija, diskalceati, jezuiti, Ljubljana, Kranjska, Johannes Kilian Fleischman, Matija Greischer, Cornelius Meyssens, Justus van der Nypoort, Janez Dedinger, Janez Ludvik Schönleben, Jožef Terlingo

ABSTRACT

THE CULT AND VISUAL PRESENTATIONS OF ST. JOSEPH, THE PATRON SAINT OF CARNIOLA, WITH THE DISCALCED FRIARS IN LJUBLJANA

In the first part, the article presents a short summary of sermons that shed light on the role of St. Joseph as the universal patron saint of Carniola and other Habsburg provinces. Then it deals with the worship and visual presentations of St. Joseph among the Discalced Friars in Ljubljana (the church furnishings and festive theatrical productions) and art commissions placed by the confraternity of the Saint there. In the end, the article presents two public monuments in Ljubljana and several images of St. Joseph from other churches in the city, where his cult was only of secondary importance, as the primacy belonged to the Discalced friars until the dissolution of their monastery.

KEY WORDS

St. Joseph, cult, confraternity, sermons, fine arts, iconography, the Discalced Friars, the Jesuits, Ljubljana, Carniola, Johannes Kilian Fleischman, Mathias Greischer, Cornelius Meyssens, Justus van der Nypoort, Johann Dedinger, Johann Ludwig Schönleben, Joseph Terlingo

Leta 1675 je cesar Leopold I. postavil sv. Jožefa¹ za zavetnika svojih dednih dežel in mu s tem "uradno" dodelil pokroviteljstvo tudi nad Kranjsko.² Dne 10. januarja 1675 je o svoji odločitvi obvestil škofove in jim naročil, naj vsak na področju svoje jurisdikcije poskrbi za vpeljavo pobožnosti in čiščenja novega patrona. Takšen dekret je prejel tudi ljubljanski škof Jožef Rabatta, ki je bil svojemu godovnemu zavetniku še posebno naklonjen. Diskalceatski kronist poroča o slovesni procesiji, ki jo je na praznik sv. Jožefa v spremstvu duhovščine in redovnikov vodil od stolnice k diskalceatom na Ajdovščini v ljubljanskem predmestju. V sprevedu so nosili svetnikov kip, spremljali pa so ga predstavniki

deželnih stanov. Med odličniki se posebej omenjajo knez Eggenberg, grofje Kacijaner, Blagaj in Thurn, gospoda Saurau in Jankovitz idr. Potem ko so zapeli hvalnico *Te Deum laudamus*, so na gradu trikrat zagrmeli topovi.³ Praznik novega patrona so ta dan začeli slovesno obhajati v vseh avstrijskih deželah.

Cilj ljubljanske procesije je bila, kot rečeno, tedaj še nedokončana diskalceatska cerkev sv. Jožefa,⁴ ustanova knezov Eggenbergov, katerih zavetnik je bil prav ta svetnik.⁵ Med slovesno mašo, s katero je bil uveden in potrjen Jožefov patronat nad Kranjsko, je govoril Janez Ludvik Schönleben. Slavni teolog in zgodovinar je v pridigi z naslovom *Oesterreichische Veste vnnnd Vormaur* predstavil Jezusovega

Sv. Jožef z Detetom Jezusom, slika iz nekdanje diskalceatske c. sv. Jožefa, Uršulinska zbirka, Ljubljana, 1675 (foto: Blaž Resman).

¹ God sv. Jožefa so v javnem cerkvenem bogoslužju začeli obhajati v 14. stoletju, kot zapovedan praznik pa pod papežem Gregorjem XV. leta 1621. Pospeševal ga je že škof Hren, v pridigah pa so svetnika slavili Janez Ludvik Schönleben, Janez Svetokriški in oče Rogerij; gl. Strle, Praznik sv. Jožefa, str. 769–771; Strle, Sv. Jožef, str. 673–675.

² Dolničar, *Annales*, fol. 11r; Dolničar, *Epitome*, str. 80–81; Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 26; Dolničar,

Zgodovina ljubljanske stolne cerkve, str. 277.

³ *Diskalceatska kronika*, pp. 126–127; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 236.

⁴ Gradnja, ki je zaradi pomanjkanja denarja za več let zastala, se je prav v letu 1675 nadaljevala, tako da je bila cerkev končno pod streho, zvonik ob njej pa je bil na pol zgrajen, gl. Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 158.

⁵ Prim. Smolik, Grafični listi, str. 196.

rednika in vzgojitelja ter deviškega ženina Božje Matere Marije kot trdnjavo in obrambni zid Avstrije, ki ga je cesar Leopold postavil proti dednim sovražnikom Turkom.⁶ Ker pridiga razkriva motive in zgodovinsko ozadje dogodka, je prav, da jo na kratko povzamemo.

Schönleben je na začetku v kronološkem zaporedju naštel turške vpade na Kranjsko in spomnil poslušalce na strah, stisko in škodo, ki so jo utrpeli njihovi predniki, ter na kri, ki so jo prelili, ko je tiran z veliko močjo vpadal v deželo, jo pustošil in požigal, ljudi bodisi pobil bodisi zvezal in odvedel v sužnost, otroke zadavil, jih raztreščil ob skale ali nabodel na plot. Od leta 1425 je sovražnik, ki je zapustil vidne sledi svoje krutosti, več kot štirindvajsetkrat vdrl na Kranjsko in petkrat prišel do Ljubljane. Prebivalci so za obrambo začeli graditi utrdbe in obzidja. Tako so Ljubljancani leta 1519 postavili okrogli stolp pred Kloštrskimi vrati, nato 1520 stolp pri Sv. Lovrencu, 1523 proti Krakovemu, 1525 pri Nemški hiši, 1527 so zgradili bastijo pred Kloštrskimi vrati in 1529 pred Vicedomskimi, 1536 okrogli stolp pri Vodnih vratih, 1540 vogalni stolp proti Krakovemu in Trnovemu, 1545 visoko bastijo in 1560 vogalni stolp na Grajskem griču itd. Ker pa vse to še ni zadoščalo, saj je bilo mesto kot golobje gnezdo, ki ga močna vojska lahko hipoma razdre, si je bilo treba zamisliti močnejšo trdnjavo.

Govornik je nato posegel v svetovno zgodovino in navedel znamenite vladarje, ki so nekdanje zavarovali svoja ozemlja z močnimi utrdbami in dolgimi zidovi, od katerih pa je ostala komajda kaka sled. Ni je namreč utrdbe, ki bi je ne bilo mogoče premagati z drznostjo, in nobena ni tako zaprta, da bi ne mogel skozi njo z zlatom otovorjen osel, kakor pravijo na Nemškem, saj ne manjka domačih sovražnikov, ki iščejo lastne interese.⁷ Ker habsburške dedne dežele od vseh strani ogroža krvoločni Mars in je cesar spoznal, da bodo vsa bojna sredstva brez Božje pomoči in varstva zaman, se je zatekel pod varstvo in zaščito Jezusovega skrbnika. Zato je zaprosil krajevne škofe svojih dežel, naj spodbujajo vernike k češčenju sv. Jožefa in slovesnemu obhajanju njegovega praznika. Kako zdravilna misel, dana od samega Boga, vzklika retor. Ali bi namreč deželni knez mogel storiti kaj boljšega, kakor da se v nevarnosti zateče k Bogu in njegovim svetnikom? Skrivnost in umetnost avstrijske vladarske hiše je prav v tem, da je sposobna prestatiti tudi največje nevar-

nosti, kakor je pred leti zapisal Paul Eber: "V situacijah, ki se zde izgubljene, Avstrijci najdejo čudežno rešitev, s katero se obdržijo." Ta čudežna rešitev je umetnost molitve, ki čudeže povzroča. Kot dogodek, ki navedeno potrjuje, predstavi Schönleben znamenito zgodbo o Maksimilijanu, edinem sinu cesarja Friderika III. Ko je ta v cvetu mladosti zasledoval divje koze nad Innsbruckom in se znašel v smrtni nevarnosti na skalni pečini, je spodaj stoječe z zadnjimi močmi zaprosil, naj prinesejo presveti oltarni Zakrament, nato je molil in kmalu priklkal čudež: nenadoma je zagledal neznanega lovca, ki mu je ponudil roko in mu pomagal sestopiti.⁸ Govornik meni, da je bil neznanec sv. Jožef, čemur v prid naj bi govorilo dejstvo, da je Maksimilijan gojil veliko pobožnost do Marije, njegove neveste, in je podobo Brezmadežne nosil na klobuku (ob tem pripominja, da se Brezmadežna običajno upodablja obdana s soncem, kronana z dvanajstimi zvezdami in z luno pod nogami).

V nadaljevanju se učeni teolog retorično vprašuje, zakaj je bil za patrona postavljen prav sv. Jožef, četudi se ni nikoli znašel pod orožjem, in, ali bi ne bilo zato primerneje izbrati sv. Leopolda, Kazimirja oz. Martina, ki so se sami odlikovali z bojnimi zmagami, ali sv. Janeza Evangelista, Filipa, Jakoba, Andreja oz. Janeza Krstnika, ki so pomagali v bitkah proti različnim sovražnikom. Jožef je sicer številnim pomagal v bolezni, tudi kužni, in v brezupnih primerih povrnil zdravje, ženske so se nanj obračale proti nerodovitnosti, nosečnice pri porodu, brodolomci in blodeči za rešitev in pravo pot, nikjer pa ni zapisano, da bi ga klicali v vojnih zadevah. Zakaj naj bi ga torej klicali zdaj na pomoč zoper Turke? Kot odgovor podaja svojo razlago, zavedajoč se sicer, da mu ne pristoji presojsati misli vladarja. Razlog vidi v tem, da je sv. Jožefu dovoljeno pomagati ljudem v vsakršni potrebi, ker mu je Bog namenil poseben položaj.

Nato Schönleben pripoveduje, kako je dominikanec Isidor Isolani že pred stopetdesetimi leti napovedal, da bo Sveti Duh spodbujal srca vernih, dokler ne bo vesoljna Cerkev z novim češčenjem povzdignila sv. Jožefa, kar se je na pobudo karmeličanke Terezije Velike tudi uresničilo. Svetniku v čast se zdaj postavljajo cerkve, samostani in oltarji, po vsej Nemčiji pa je tudi ustanovljena slavna bratovščina Jezusa, Marije in Jožefa. Tako kot je antično Šparto brez obzidja branilo močno moštvo, brani odslej dedne dežele sv. Jožef. Za Marijo ni v nebesih nihče večji od njega. Kakor so na knežjem dvoru uradniki različnih stopenj, tako je tudi na božjem, kjer so apostoli ministri in angeli poslanci. A Jožef ni eden izmed njih, ker je hišni sorodnik in

⁶ SKL, Dolničarjeva *Miscellanea* II/2. Prof. dr. Marijanu Smoliku se zahvaljujem za prijazno posredovanje Dolničarjevega gradiva, ki ga obravnavam v tem prispevku.

⁷ Schönleben, ki je v nadaljevanju zapisal, da cesarju lastno ljudstvo streže po življenju, je gotovo meril na zaroto proti avstrijskemu dvoru, ki se je končala leta 1671 z usmrtno glavni akterjev: aprila so bili obglavljeni Franc Nádasdy na Dunaju ter Peter Zrinjski in Fran Krsto Frankopan v Dunajskem Novem mestu, decembra pa v Gradcu še Erazem Tattenbach.

⁸ Znameniti motiv je Giulio Quaglio leta 1703 naslikal v ljubljanski stolnici nad oltarjem sv. Rešnjega telesa, gl. Lavrič, *Ljubljanska stolnica*, str. 66–68.

njegova vloga ni samo v tem, da prosi, ampak tudi odloča. Ker je njegova služba *propter Christum* in *super Christum*, mu je poslušen celo sam Bog. Kakor je faraon imenoval egiptovskega Jožefa *Salvator mundi*, tako pripada sv. Jožefu naziv *Salvator Austriae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae*. Kakor je egiptovski Jožef v sanjah videl, da ga časte sonce, luna in enajst zvezd, ki pomenijo očeta, mater in brate, tako Schönleben v prenosu te simbolike na Jezusovega rednika enači sonce s cesarjem, ki je padel z veliko pobožnostjo pred sv. Jožefa, in luno s turškim polmesecem, ki bo moral leči k njegovim nogam in se mu podvreči. Sv. Jožef naj ga *per interpositionem* zatemni, kakor se to v vesolju dogaja ob luninem mrku. Na koncu govornik zbrane moralistično opominja k dobrim delom, kajti molitev ne koristi, če jo spremlja brezbožno življenje. In kaj so Turki drugega kot šiba božja? Če se ljudje poboljšajo, jo Bog odmakne. Za sklep spomni še na javno zaobljubo Brezmadežni, h kateri so se Kranjci pred nedavnim zatekli,⁹ tako da jih varujeta zdaj dve trdnjavi, Marija in Jožef.

Poslej so pri ljubljanskih diskalceatih vsako leto praznovali Jožefovo s slovesno mašo in pridigo, pri kateri so se spominjali zaveze s svetnikom in jo obnavljali. Za Schönlebenom so kot pridigarja za leto 1676, očitno zaradi ustanovnikovih zvez, povabili graškega dominikanca Janeza Dedingerja. Govor *Ehren-Echo deß getrewen Freunds* so natisnili na Dunaju, retor pa ga je posvetil Janezu Seifridu Eggenbergu.¹⁰ Predlist, ki ga je že leta 1675 na Dunaju vrezal Cornelius Meyssens, kaže kranjskega orla z grbom Eggenbergov, lebdečega nad barjansko ravnino, prek katere se proti mestu v ozadju vije Ljubljana.¹¹ Pridiga, ki z različnimi retoričnimi sredstvi skuša kar najbolj pritegniti pozornost poslušalca, osvetljuje vlogo sv. Jožefa kot univerzalnega varuha Kranjske in drugih habsburških dežel ter pomaga h globljemu razumevanju obravnavanega obdobja.

Dedinger je vzel za temo evangelijski tekst: *Prijatelj, pomakni se više* (Lk 14,10). V zvezi z naslovom pridige je najprej razložil, kakšen naravni pojav je odmev: pravi, da posnema glas ali ton, tako kot zrcalo posnema objekt ali podobo, senca telo, sled nogo, orgle note, kazalci uro in portret original.

Poslušalcem ga je predstavil z vso besedno virtuoznostjo. Pojasnjuje, da odmev poje s pojočim, žvižga z žvižgajočim, gode z goslačem, se smeji s smejočim, joče z jokajočim, vpije z vpijočim, kliče s kličočim. Skratka: posnema vse, kar se poje, govori, tolče, udarja. Posnema zvonjenje zvonov in petje ptic. Rjove z levi, brunda z medvedi, momlja s tigri, tuli z volkovi, vrešči z opicami, žvižga z gamsi, laja kot pes, mijavka kot mačka, renči kot ris, bevska kot lisica, za voli tuli, za konji rezgeta, za kozami meketa, za ovci bleja, za gosmi gaga, za štorcljami klopota, za žabami kvaka, za žerjavi kriči, za košmi kokodaka, kikirika kot petelin, poje kot labod. Ponovi in odzvanja vse tone in glasove ljudi in stvari. Ko bi ta odmev ponovil vse, kar je bilo na praznik sv. Jožefa rečeno v pridigah po cerkvah vsega sveta, šele tedaj bi bil svetnik primerno počaščen.

Ker rado odmeva v novih stavbah, še posebno, če so zidane na hribih ali vogalih, govornik uporabi besedno igro, češ da bo iskal odmev v novi Jožefovi cerkvi, ki ji kot ustanovi Eggenbergov ne manjka ne vogalov (Egg) in ne brega (Berg). Na tem mestu, tj. v Jožefovi cerkvi, so se pred letom dni slišale besede *Sancte Joseph, ego te hodie in Patronum meum eligo*, s katerimi je Kranjska tako kot druge dedne dežele izbrala tega velikega svetnika za svojega univerzal-

Cornelius Meyssens: Frontispic pridige *Ehren-Echo deß getrewen Freunds*, 1675 (foto: Ana Lavrič).

⁹ Schönleben meri na zaobljubo kranjskih deželnih stanov, izrečeno leta 1664.

¹⁰ SKL, Dolničarjeva *Miscellanea* II/1. Govornik izraža željo, naj sv. Jožef blagoslovi knežjo rodbino Eggenbergov, katerih rod cveti že od leta 1150.

¹¹ Smolik, Grafični listi, str. 195 sl. 4, 196. Bakrorez meri 180 x 130 mm. Zaradi kota, ki ga reka oblikuje na barju, in grajskega hriba v ozadju bi ga lahko razlagali tudi kot simbolično predstavitev priimka Eggenberg.

nega zavetnika, tokrat pa odmev odzvanja *ligo te* [...]. O rimski Apijski cesti je bilo rečeno, da je na njej slišal sedemkratni odmev, kdor je recitiral Vergilijev verz *Semper honos, nomenque tuum laudesque manebunt*. Tako je v preteklem letu tudi v dednih deželah in Leopoldovih kraljevinah Avstriji, Ogrski, Češki, Štajerski, Koroški, Kranjski in Tirolski v enem dnevu bilo sedemkrat slišati hvalnico sv. Jožefu, s katero so se mu posvetile in ga slavile med zvoki bobnov in trobent, streljanjem topov in petjem *Te Deum laudamus*.

V nadaljevanju si retor prizadeva poslušalcem nazorno predočiti, kdo je pravi prijatelj, zato predstavi različne etimološke razlage besede *amicus*. Ugotavlja, da ga je težko najti, ker je silno redek. Med tisoč možmi je našel le enega, tj. sv. Jožefa. Ker je resnični prijatelj tisti, ki človeku stoji ob strani ob vsakem času, v sreči in nesreči, Dedinger za učenim Novarinusom ponavlja, da bi Jožef, ko bi v času Jezusovega trpljenja še živel, ne le pomagal nositi križ kot Simon iz Cirene, stal pod križem kot Janez in snemal telo s križa kot Jožef iz Arimateje, ampak bi v zgodnjem jutru tudi pohitel h grobu kot tri žene. Iskren prijatelj je *alter ego*, kakor pravi Aristotel. Je kot odmev: ko ga kličeš, odgovarja in pride na pomoč. Tako bo prišel tudi sv. Jožef. Govornik spodbuja poslušalce, naj se v vseh težavah obračajo nanj, in ponavlja: *Ite ad Joseph*. Ko bi se zgodilo, da bi Turek spet hotel napasti Kranjsko, naj se zatečejo k Jožefu, ki bo njihov drugi Ahacij. Če bi Ljubljano napadla kuga, kakor pred leti, naj gredo k njemu, ki bo njihov drugi Boštjan. Ko bi izbruhnil požar, kakor v Ljubljani že večkrat, naj se obrnejo nanj, ki bo njihov drugi Florijan. In ko bi nastopila lakota ali bi jim pretile vode, kakor tedaj, ko so kranjske reke potopile nešteto ljudi in hiš, naj pohite k njemu, ki bo njihov drugi Miklavž. Naj pribeže k njemu, kadar bo domovini grozila kakršnakoli nesreča, saj se bo kot njihov drugi Mohor in Fortunat izkazal za zvestega prijatelja. S svojo univerzalno vlogo naj bi torej Jožef zdaj nadomeščal svetnike s specialnimi področji pomoči, na katere so se Kranjci obračali dotlej, a ti so kljub novemu, uradno določenemu patronu dejansko še naprej ostali zvesti tudi starim, saj so bili pomemben del njihove vere, zgodovine in identitete.¹²

Po modi časa govornik počasti svetnika s krongramom *JosephVs fēLICIsIMVs patrIae Defensor VIVat* (= 1676) in, da bi njegove kreposti ob kontrastu še jasneje zasijale, predstavi nezvestobo lažnih prijateljev, ki menjajo barve glede na okoliščine in se v času prijateljeve nesreče odvrnejo od njega. Jožef pa ostaja zvest in posreduje kot priprošnjik: ko bo Marija pokazala Jezusu svoje materinske prsi in Jezus svojemu Očetu pet krvavih ran, ne bo nebeški Oče ničesar odrekel svojemu Sinu in ta ničesar svoji

Materi, ona pa naposled ničesar Jožefu, svojemu ženinu in možu.¹³ Zato Jožef ljudi vabi k sebi in jim ponuja tolažbo, pomoč, srečo, spravo, mir in očetovsko zavetje.

Jožefa, ki je izviral iz kraljevega rodu, a je bil v življenju le skromen in ponižen tesar, je Bog povišal nad očake, preroke, apostole, kralje, angele in vse svetnike, prednost pred njim imata le Jezus in Marija, pravi pridigar. Kakor egiptovskega Jožefa, ki ga je faraon imenoval *Salvator mundi*, ker mu je bilo zaupano, da je sedem let ljudi preskrboval s kruhom, lahko tudi sv. Jožefa imenujejo *Heyland der Welt* ali *Odreschenigk tega sueta* (torej v obeh jezikih, ki sta v navadi na Kranjskem), ker mu je bil trideset let zaupan nebeški kruh Jezus Kristus. Prek njega je Jožef v neprestanem odnosu do neustvarjene Svete Trojice, skupaj z njim in Marijo pa tretja oseba ustvarjene. Dedinger sklene svoj govor z veličastnim epilomom na prizorišču, na katerega pritegne vse stvarstvo in angelske duhove: pred vernike z besedami naslika sv. Jožefa, ki iztegne svojo ljubeznivo roko in Kranjski, Ljubljani in vsemu zbranemu občestvu podeli očetovski blagoslov, ljudje pa se hvaležno odzovejo s klicem: *Naj živi Jožef, najsrečnejši varuh domovine!*

Dolničar je poleg zgornjih dveh pridig v svojo zbirko drobnih tiskov *Miscellanea* uvrstil še tretjo, z naslovom *Mirabilis angelus gloriosis ex virtute Dei operibus*, ki jo je na praznik sv. Jožefa leta 1688 imel pri diskalceatih ljubljanski kanonik in dekan stolnega kapitlja Jožef Terlingo.¹⁴ List pred naslovnico je okrašen z versko in politično simbolnim in za naš namen posebne pozornosti vrednim bakrorezom s podobama sv. Jožefa z Jezusom in cesarjeviča Jožefa, sina Leopolda I. Sv. Jožef je upodobljen v skladu z apokrifnim izročilom, zato ima v rokah lilijo, ki predstavlja razcvetelo palico, s katero je bil kot pravični (napis na traku: *Iusti autem quasi virens folium germinabunt. Prov: C 11.*) izbran za ženina Device Marije (besedilo na napisnem traku dodaja, da je v Jožefovi čudežni palici oživela nekdanja Mojzesova: *Approbet ut sponsum Joseph, miracula spargit virga, in qua sanè Moysis vetus illa revixit*), in mu vrh glave sedi golob Svetega Duha, ki se je prikazal v trenutku čudežnega izbora (z napisom: *Ista Columba fuit testis Candoris Joseph*). Poudarjena je tudi njegova skrbniška vloga, saj drži v naročju Dete Jezusa z zemeljsko oblo v ročicah (na njej je z napisom

¹³ Takšno "kombinirano intercesijo" (priprošnjo), seveda brez Jožefa, v likovni umetnosti dobro ponazarja npr. t. i. kužna slika pri Sv. Primožu nad Kamnikom; gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, str. 175.

¹⁴ SKL, Dolničarjeva *Miscellanea* I/1; Pohlin, *Krainska grammatika*, str. 413–414; Vidmar, *Kritični prevod*, str. 562; Smolik, *Grafični listi*, str. 194 sl. 3, 195.

¹² Prim. Lavrič, *Svetniški zavetniki*, str. 51–84.

CARNIOLLA izpostavljena dežela Kranjska), ki povečuje težo svetnikovega bremena, a zanj kot velikega Atlanta je silno breme lahkó (z napisom: *Onus leve huic Magno Atlanti*). Deček, bodoči cesar Jožef I., ki je bil decembra 1687 okronan za ogrskega kralja, je opremljen z vladarskimi insignijami, napis poleg njega pa govori o čudovitem upanju, ki so ga stavili nanj: *Rex erit Hungariae MIRABILIS ANGELVS orbi: Hoc JOSEPHI opus est, qui benedixit ei*. Skupaj s sv. Jožefom pridržuje polmesec pred prsmi kranjskega orla, ki v varstvu vseh treh oseb uživa mirno zavetje in vzpon, z napisoma: *Sub umbra alarum harum dormiam, et requiescam in Sic elevatur, quem huius Trinitatis gratia portat*. Ptič se ozira v nebo, od koder mu puto prinaša trak z opogumljajočim sporočilom, da nobena sovražna burja ne uniči orla, ki leti in se usmerja samo k soncu, da bi s sveta odpravil zlo: *Ad solum solem vult solium suum, ut mala de solo tollat, ad solum volat. Nullus adversitatum aquilo hanc AQVILAM extinguet*. To mogočno in prijazno Sonce na vse strani žari na vrhu kompozicije, ki jo zaključujeta letéča angelca z zapisanim zagotovitvijo, da bo vedno sijalo na deželo Kranjsko: *LVCeblt PhoebVs hVIC CresCentI AqVILae Magnae CARNIOLLAe absqVe InterItV* (kronogram daje letnico 1688). Grafika ni signirana, pripisana pa je "Valvasorjevemu" Nizo-

Justus van der Nypoort: Frontispic pridige *Mirabilis angelus gloriosus ex virtute Dei operibus*, 1688 (foto: Ana Lavrič).

zemcu Justusu van der Nypoortu, ki je tedaj deloval na Dunaju.¹⁵

Uvodna grafika je pravzaprav likovni povzetek pridige, ki je bila natisnjena na Dunaju in jo je retor posvetil kranjskim deželnim stanovom. Pripoveduje o najpopolnejšem življenju in prečudovitem božjem delovanju v presvetem očaku Jožefu, Jezusovem skrbniku in redniku, varuhu habsburških dežel.¹⁶ V dedikaciji Terlingo hvali kranjske stanovce, ki so se z velikimi dejanji proslavili po Evropi, in izraža upanje, da bodo v novozgrajeni cerkvi sv. Jožefa vzor gorečnosti in pobožnosti. Tolaži se z mislijo, da bo Kranjska deležna obilnega blagoslova tako po mogočnem varstvu Marije, kateri v čast so stanovi pred nekaj leti postavili zelo velik in dragocen marmornat steber, kakor tudi po zavetništvu sv. Jožefa in bo zato na njuno priprošnjo obvarovana pred sovražnimi vpadi, boleznijo in drugimi nesrečami, kakor je bila nedavno pred kugo, ki je morila v sosednjih deželah. V nadaljevanju odstira pred poslušalci čudovita božja dela, izvršena po očakih in prerokih, še zlasti po Jožefu, čigar življenje je bilo polno čudežev. Kot "rastoči", kar njegovo ime pomeni, je ves čas napredoval v kreposti in končno dosegel najvišji vrh čudovite popolnosti, katere predpoda je lestev, ki jo je oče Jakob videl v sanjah. Ta popolnost se je razodela, ko je bil izmed vseh mladeničev hiše Davidove po čudežnem znamenju izbran za ženina Device Marije: le njegova palica je namreč v svetišču ozelenela in poglala prekrasne cvetove, snežnobeli golob Svetega Duha, ki je iz nje izletel, pa mu je sedel na glavo in ga potrdil v božji milosti. Izmed Jožefovih kreposti govornik izpostavlja čistost, ponižnost, molčečnost in poslušnost. Po čudoviti smrti, ki je sledila njegovemu svetemu življenju, ga je, kakor nekateri verujejo, Jezus ob svojem vstajenju tako kakor mater vzel s seboj v nebeško slavo. Kot patrona cesarskih dednih dežel ga Terlingo ob koncu pridige zaprosi za blagoslov vseh zbranih, za zmago vladajočega cesarja Leopolda nad dednimi sovražniki Turki in za njegovega sina, novookronanega ogrskega kralja Jožefa, da bi, ko zraste, tako kot oče postal temeljni opornik avstrijske vladarske hiše. Žal, kot vemo, nadarjenemu prestolonasledniku, ki je cesarsko oblast za očetom prevzel leta 1705, ni bilo usojeno dolgo življenje, saj je že leta 1711 umrl za variolo.

¹⁵ Lubej, *Justus van der Nypoort*, str. 258, kat. št. B 69. Za Nypoortovo bivanje na Dunaju gl. ibidem, str. 153. Za opozorilo na podatek se zahvaljujem kolegu dr. Blažu Resmanu.

¹⁶ Govornik je na začetku pridige navedel hvalilni verz *Ter Felix Carniolia Magno ac Admirabili Patrono JOSEPHO*, ki po kabalističnem ključu, po katerem črke pomenijo določena števila, daje skupno vsoto 1688, tj. letnico natisa.

Johannes Kilian Fleischman: Osnutek za podobico ljubljanske diskalceatske bratovščine sv. Jožefa, 1679, (Zagreb, Bibliotheca Metropolitana, VZ XVII, 227 b)

Matija Greischer po Johannesu Kilianu Fleischmanu: Podobica ljubljanske diskalceatske bratovščine sv. Jožefa, 1679 (Zagreb, Bibliotheca Metropolitana, VZ I, 417 b).

Za pospeševanje kulta sv. Jožefa je bila velikega pomena njemu posvečena bratovščina, ki je delovala pri ljubljanskih diskalceatih.¹⁷ Njeno ustanovitev povezujejo s kugo¹⁸ (Jožef je bil namreč tudi eden izmed kužnih zavetnikov), vendar je postopek zanjo dejansko stekel že pred izbruhom epidemije, ki je

¹⁷ Na teritoriju nekdanje ljubljanske škofije kot prvo zasledimo bratovščino sv. Jožefa na Rosuljah nad Ljubnim ob Savinji. Njena pravila je leta 1678 potrdil škof Jožef Rabatta (NSAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 3, vol. 7, p. 219, 17. marec 1678: *Auctoritate ordinaria approbatae sunt confraternitatis S. Iosephi in Rosulach Regulae, preces, et quaedam inuitationes impressae*). Člani bratovščine so bili duhovniki gornjegrajskega distrikta. Leta 1683 so pri ljubljanskem Mayru dali natisniti poseben molitvenik z naslovom *Fasciculus Iosephinus seu Manuale venerabilis sodalitatis S. Iosephi* [...] In Rosulach Ecclesia Filiali B. V. Mariae sub Parochia S. Elisabethae in Lauffen etc. Priskrbeli so si tudi lepo bakrorezno podobo svojega zavetnika, gl. Stegenšek, *Dekanija gornjegrajska*, str. 21, 24–25.

¹⁸ Vrhovnik, *Zatrtje nekdanje cerkve*, 2, str. 316; 3, str. 356.

leta 1679 začela razsajati na Dunaju in pomorila veliko število ljudi, s širjenjem po Štajerskem¹⁹ pa ogrozila ter v hud preplah spravila tudi Kranjce. Da bi se je ubranili, so kranjski deželni stanovi zavarovali mejo in zastražili ljubljanska mestna vrata, duhovščina pa je vodila molitve in procesije v vseh glavnih ljubljanskih cerkvah.²⁰ Za ustanovitev Jožefove bratovščine v Ljubljani so se menda najprej začeli zavzemati jezuiti, ko pa so za njihov namen prek govoric izvedeli bosonogi avguštinci, so 25. februarja 1679 pri škofu Rabatti protestirali, češ da bi jim ti z dejanjem, ki je tudi pravno nedopustno, povzročili veliko škodo. Prosili so ga, naj se zavzame za njihovo ubožno cerkev sv. Jožefa in jezuite ustavi. Ker konzistorij o nameri jezuitov ni bil obveščen, tudi ni

¹⁹ Kuga je 1679 mdr. izbruhnila tudi v Celju, kjer so meščani v zahvalo za rešitev v letih 1680–1681 postavili cerkev sv. Jožefa na bližnjem hribu.

²⁰ Pobožnosti so bile v stolnici, pri jezuitih, frančiškanih, avguštincih, kapucinih, diskalceatih in klarisah. Kuga je grozila vse do leta 1682, gl. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 27, 28, 30.

mogel ničesar ukreniti,²¹ zadevo pa so razrešili diskalceati sami, saj so že naslednji dan na ordinariatu vložili prošnjo, naj jim dovoli v njihovi cerkvi ustanoviti bratovščino pod imenom sv. Jožefa, ki so ga pred nekaj leti vse avstrijske dežele izbrale za svojega skupnega zavetnika. Škof jim je prošnjo takoj odobril.²² Pozneje so se za potrditev bratovščine obrnili tudi na Rim in od papeža Inocenca XI. pridobili pravico do popolnega odpustka, o čemer so 26. novembra 1679 obvestili ljubljanskega ordinarija.²³

Bogoljubna družba sv. Jožefa, imenovana tudi bratovščina Svete družine oz. Jezusa, Marije in Jožefa, je zaživela "z velikim pridom ob navdušenju ljudstva", kakor je zapisal Dolničar.²⁴ V spomin na dogodek so natisnili podobico, katere inventor je bil Johannes Kilian Fleischman, v tehniki jedkanice pa jo je v Valvasorjevi grafični delavnici na Bogenšperku izdelal Matija Greischer. Valvasor nam je v svoji zbirki poleg grafičnega odtisa ohranil tudi Fleischmanov risani osnutek (sepijo).²⁵ Prizor predstavlja cerkvene in svetne dostojanstvenike, ki molijo za odvrnitev lakote, vojske in kuge, klečeči pred cerkvijo ljubljanskih diskalceatov,²⁶ nad katero se v oblakih prikazuje Sveta družina: na sredini na zemeljski krogli prestolujoči mladenič Jezus s križem v roki, desno od njega Marija z vencem na glavi, levo pa Jožef z veliko lilijo. Od Jezusa tečejo k Jožefu besede: *Ite ad Ioseph / Gen: 41. v. 55.*, k Mariji pa zrcalno obrnjene: *Ecce Mater tua. / Joa: 19. v. 27.* V napisnem polju beremo: *O IESV; O MARIA, VnD IOSEPHE reIn, kbeIn hVnger, krLeg, naCh peste Lasset beII Vnß eIn.* Kronogram daje letnico 1679. Jedkanica je signirana I. Fleischman delin: in MG fec. Wagenspergi in Carniolia.²⁷ Skupini molilcev vodita na strani kle-

rikov ljubljanski škof Jožef Rabatta in na strani plemičev kranjski deželni glavar Janez Seifrid Eggenberg.²⁸ Z umetnostnozgodovinskega vidika je sličica zanimiva tudi zato, ker kaže zunanjo podobo diskalceatske cerkve in samostana ob času ustanovitve omenjene bratovščine in tako v komparaciji z drugimi, doslej že upoštevanimi posnetki dopolnjuje in morda v detajlih tudi korigira naše vedenje o arhitekturi (oz. njenem historiatu), podrti po potresu leta 1895.²⁹

Člani diskalceatske bratovščine so se vpisali v album, od katerega je naše dni dočakal snopič enajstih listov (z imeni škofa in najuglednejših predstavnikov tedanje deželne oblasti), ki ga zdaj ga hrani Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ta ga je leta 2005 prejela kot donacijo Elisabeth Gleason, roj. Gregorich, univerzitetne profesorice iz Združenih držav Amerike, njej pa ga je podarila babica Ema Gregorich, roj. Goriup, ki ga je v 1930. letih kupila v nekem dunajskem antikvariatu.³⁰ Ali je bil rokopis prišel na Dunaj že ob razpustu ljubljanskih diskalceatov ali pozneje, ni znano.³¹ Listi, ki so zvezani v snopič in vzdolž celega hrbita zlepljeni, so okrašeni z zlato obrobo. Na frontispicu je v latinščini izpisan naslov *ALBUM CONFRA-TERNITATIS SANCTI IOSEPHI IN ECCLESIA FF: Eremit: Discalceat: [...]*, ki ga obdaja s pentljami prevezan listni venec. Na *verso* strane sodih listov so naslikane iluminacije (tempera), na *recto* strane lihah pa so podpisi članov bratovščine.³² Iluminacije

21 NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 4, vol. 8/I., pp. 193–194. Jezuiti v svojih letopisih ne govorijo o kakih določenih namerah glede ustanovitve bratovščine, namig v tej smeri je mogoče razbrati le iz notice, da so v letu 1679 "širili češčenje božje Matere in njenega presvetega ženina [...]", gl. *Historia annua*, str. 301; *Letopis*, str. 301.

22 NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 4, vol. 8/I., pp. 203–205; prim. *Diskalceatska kronika*, p. 134.

23 NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 5, vol. 8/III, p. 53; prim. *Diskalceatska kronika*, p. 134.

24 Dolničar navaja letnico 1680 oz. 1681 kot čas ustanovitve bratovščine; gl. Dolničar, *Annales*, fol. 13r; Dolničar, *Epitome*, str. 82; Dolničar, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 277; prim. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 28. Bratovščino je podrobneje obdelal Vrhovnik, Zatrte nekdane cerkve, 2, str. 316–317, 331–332, 340–341.

25 Za grafiko gl. Stele, Valvasorjev krog, str. 10; Abaffy, *Janez Vajkard Valvasor. Vnderschiedliche biblische Alt- und Neues Testaments*, št. 417 b, z navedbo dimenzij: odtis 110 x 73, prizor 102 x 64, list 117 x 77 mm; za risbo gl. Stele, Valvasorjev krog, str. 29; Lubej, Fleischmann, str. 154; Mikuš, *Janez Vajkard Valvasor. Vnderschiedliche geistliche und weltliche Riß*, št. 227 b.

26 Stele, Valvasorjev krog, str. 10, navaja cerkev kot neznano. Z diskalceati jo je povezal šele Lubej, Fleischmann, str. 154.

27 Risba je signirana I. Fleischman delin: / Sculp.: Spodnje besedilo Wagenspergi in Carniolia je prirezano, zato ga ni mogoče v celoti prebrati.

28 Deželni glavar je postal leta 1674; gl. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 25.

29 Za arhitekturo gl. Kemperl, *Cerkveni ustanovi*, str. 105–125.

30 Prof. Elisabeth Gleason je ob donaciji navedla historiat albuma od dunajskega antikvariata naprej in na koncu mdr. zapisala: "Z veseljem poklanjam album Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Menim, da naj bo tam, kamor spada in postane del slovenske zgodovine", gl. dopis v MSAZU 206. Za podatke se najlepše zahvaljujem g. Dragu Samcu in Dušanu Komanu iz Biblioteka SAZU. Pridobitev je omenjena v *Letopisu SAZU* za leto 2005, str. 249, na spletnih straneh SAZU pa so dostopne tudi fotografije albuma, na katere me je prijazno opozoril dr. Blaž Resman.

31 Takoj po prevzemu je Slovenska akademija znanosti in umetnosti na pobudo akademika Matije Gogala rokopis izročila v obnovo konservatorsko-restavratorski delavnici Arhiva Republike Slovenije; za podatke o opravljenih konservatorskih in restavratorskih posegih gl. poročilo v MSAZU 206. Za informacije se najlepše zahvaljujem g. Dragu Samcu in Dušanu Komanu iz Biblioteka SAZU.

32 Gl. restavratorsko poročilo v MSAZU 206. – Podpisi članov si sledijo v naslednjem zaporedju (zraven so naknadno dopisani zaznamki o njihovi smrti): *Joannes Sigefridus Princeps ab Eggenberg Capitaneus Prouintiae Carnioliae etc.* +, *Joannes Antonius Josephus Princeps ab Eggenberg Capitaneus Prouintiae Carnioliae etc.* +, *Maria Charlotte Firstin von Eggenberg geborne Graffin von Sternberg / Ferdinand Furst von Auersperg mp.* +, *Maria Anna Fürstin von Auersperg geborne Gräfin von Herberstein + / Joannes Herbardus Kazianer Comes in Kazenstein mp. / Anno D. ni 1679. Confirma hoc Deus quod operatus es in nobis. Josephus Eps. Lab: m. pria. Obijt pie in D. no 24. februarij A. 1683. / Franciscus Adamus Vrsinus Comes à Blagay. Constância Sibilla Vrsinin graffin von Willagey, geborne graffin von Auersperg +.*

Album ljubljanske diskalceatske bratovščine sv. Jožefa: frontispic (levo zgoraj), vpisni list Janeza Seifrida Eggenberga (desno zgoraj), vpisni list Ferdinanda Auersperga (levo spodaj), vpisni list Janeza Herbarta Kacijanerja (desno spodaj). Biblioteka SAZU, Ljubljana, 1679 (foto: Ana Lavrič).

so celostranske in združujejo heraldični ter figuralni okras. Vse, razen zadnje, kažejo na isto roko. Zasnove so kot scensko prizorišče, na katerem je izpostavljen grb posameznega člana oz. združeni grb s poroko povezanih rodbin, za spremljavo pa je slikar poleg cvetličnega in sadnega dekorja ter "obveznih" putov ponekod dodal tudi svetniške zavetnike vpisanih mož in njihovih žena.³³ Kot prva sta v album vpisana kneza Janez Seifrid Eggenberg in Janez Anton Jožef Eggenberg z Marijo Sarloto, roj. Sternberg,³⁴ sledita knez Ferdinand Auersperg in Marija Ana, roj. Herberstein,³⁵ nato grof Janez Herbart Kacijaner,³⁶ za njim škof Jožef Rabatta in naposled grof Francišek Adam Ursini Blagaj s Konstancijo Sibilo, roj. Auersperg.³⁷ Ob današnjem še vedno skromnem poznavanju iluminatorjev naših novoveških rokopisov o avtorju diskalceatskega lahko le ugibamo.³⁸ V pošteb bi seveda prišel Johannes Fleischman, ki je, kot omenjeno, naslikal osnutek za spominsko podobico, žal pa razen tega njegovih del ne poznamo.³⁹

S podporo cerkvene oblasti in plemstva je bratovščina hitro zacvetela, skozi čas pa je njena dejavnost izgubila polet in sredi 18. stoletja skoraj ugasnila. Nove spodbude je dobila leta 1750 z aktualno bratovščinsko zavezo,⁴⁰ pozneje pa zlasti s prizadevanjem o. Marka Pohlina, ki je uspešno deloval na slovstvenem področju. Leta 1769 je pri Janezu

Frideriku Egerju v Ljubljani izdal prevod knjige Sebastiana Sailerja *Marijanske Kempensar*⁴¹ in ga posvetil članom bratovščine, za katere je v predgovoru v slovenščini objavil pravila družbe in pogoje za prejem odpustkov ter vsebino zgoraj omenjene zaveze.⁴² Bratovščina je delovala do ukinitve pod Jožefom II.⁴³

Tako kot druge podobne družbe se je tudi Jožefova izkazala z umetnostnimi naročili, ki so bila povezana z njenimi pobožnostmi. Privatni pobožnosti so bile namenjene podobice, od katerih smo prvo, "ustanovitveno", že omenili, bolj znana pa je druga, ki jo je po risbi Valentina Metzingerja vrezal Johann Christoph Winckler.⁴⁴ Metzinger naj bi kompozicijo posnel po lastni sliki *Smrt sv. Jožefa*, ki jo je bil leta 1735 napravil za veliki oltar v diskalceatski cerkvi, in v spodnjem delu dodal krajinski prospekt samostanskega kompleksa.⁴⁵ Za procesijami so člani nosili kip svojega zavetnika, ki so ga za posebne priložnosti izpostavljali v cerkvi v češčenje. Leta 1750 jim je ljubljanski kipar Anton Schwarzl izrezljal sv. Jožefa, ki je sedel na prestolu in se igral z Detetom Jezusom, obdajali pa so ga puti, od katerih jih je osem držalo tesarsko orodje, dva pa kraljevsko krono. Glavi obeh glavnih akterjev je iz posebne mase izdelal Albert Pichel, obkrožala pa sta ju pozlačena nimba. Figuri sta bili opravljeni v dragocena oblačila iz blaga in čipk, speta s srebrnima sponkami. Polihromatorsko in pozlatarsko delo je opravil Janez Jurij Wexler.⁴⁶ Leta 1755 so

³³ Pri tem je zanimivo, da se je slikar ravnal po ustaljeni hierarhiji svetnikov, zato je desno od grba (gledano s strani prizorišča) praviloma postavil moškega svetnika, ki ima prednostno mesto, in levo žensko, z izjemo prve iluminacije, kjer Jožef in Marija stojita ravno obratno, in sicer zato, ker ima Marija prednost pred vsemi drugimi svetniki; prim. Lavrič, O hierarhiji svetnikov, str. 337–343.

³⁴ Janez Seifrid je bil deželni glavar od 1674. Leta 1692 ga je nadomestil Janez Anton Jožef, ki je umrl v Gradcu 1716, gl. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 25, 78, 178.

³⁵ Poročila sta se leta 1678 na gradu Herberstein, gl. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 26–27.

³⁶ Kacijaner je bil kranjski deželni upravitelj in goriški deželni glavar, umrl je leta 1681, gl. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 29.

³⁷ Grof Adam Ursini Blagaj je leta 1674 postal deželni vice-dom, s položaja pa je bil odstavljen leta 1701, gl. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 25, 91.

³⁸ Za knjigo ljubljanske t. i. Dizmove bratovščine je poskušal anonimne iluminatorje prepoznati Cevc, Iluminirani kodeksi, str. 67–79, večina drugih matrikul pa je avtorsko še povsem neobdelana.

³⁹ Prim. Lubej, Fleischmann, str. 154. – Ob tem velja opozoriti tudi na redovne umetnike, ki so delovali znotraj samostana. Med njimi se npr. leta 1660 omenja Čeh Konstantin od sv. Križa, tega pa o. Marko Pohl in v *Biblioteki Kranjske* predstavlja kot bakrorezca, ki je s podobo sv. Peregrine in raznimi simboli opremil knjižico, natisnjeno ob prenosu svetničnih relikvij, in vrezal tudi številne druge nabožne podobe, gl. Pohl, *Krainska grammatika*, str. 341; Vidmar, Kritični prevod, str. 462; prim. Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 198, 365.

⁴⁰ *Diskalceatska kronika*, p. 329: 1750, *Restauratio Confraternitatis Josephinae*. V času o. Marka Pohlina je zaveza šela sedemsto članov obeh spolov, ki so se zavezali, da bodo vsako leto darovali petico za namene bratovščine.

⁴¹ Avtor, ki poleg marijanskega spodbuja tudi kult sv. Jožefa, je na koncu dodal pričevanje sv. Terezije Velike o mogočni priprošnji in pomoči sv. Jožefa, za zaključek pa še molitev k sv. Jožefu za čistost in srečno smrt.

⁴² Poleg molitve, maš in dobrih del so morali člani imeti pri sebi oz. na vidnem mestu tudi podobo bratovščinskih zavetnikov Jezusa, Marije in Jožefa: *Podoba, ali obrasek J. M. J. na bishne urata, k' posteli, na oltarz, al na en druge spodobne kraj perwiti, per sebi, ali v' bukvuzah nositi, v' andohti dershati, vezhkrat kushniti, slasti v' skushnavah na J. M. J. klizati, sjutrej, inu na vezher pred tem pildam svoje molituvze opraviti, ter usse svoje della, inu opravila skus J. M. J. Bogu k' zhasti gorivoofruvati, inu ta pildke v' sadnemu zugu na perse poloshiti [...];* več o tem Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 316, 332, 340–341.

⁴³ Leta 1780 je navedena na seznamu bratovščin na Kranjskem, gl. Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 341.

⁴⁴ Lozar Štamcar, Prispevek k preučevanju, str. 83, sl. 39; Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 302–303, kat. št. G 1; First, *Carlo Maratta*, str. 65, 265; Kemperl, *Cerkveni ustanovi*, str. 116. Motiv Jožefove smrti je za diskalceate po Metzingerju predlogi vrezal tudi Franz Leopold Schmitner, gl. Lozar Štamcar, Prispevek k preučevanju, str. 64, 83.

⁴⁵ Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 302–303, kat. št. G 1. – Uveljavljena datacija Metzingerjeve slike z letnico 1737 se nanaša na leto, v katerem je bil oltar s tabernakljem vred v celoti pozlačen in tako popolnoma dodelan, gl. *Diskalceatska kronika*, pp. 261–262; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 181. Dejansko pa je Metzinger sliko skupaj z atiško napravil že leta 1735 (*Diskalceatska kronika*, p. 258), kot navaja tudi Kemperl, *Cerkveni ustanovi*, str. 116.

⁴⁶ *Diskalceatska kronika*, p. 336; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 331; Resman, *Kiparstvo pozneje baroka*, str. 108–109.

Johann Christoph Winckler po Valentinu Metzingerju: Smrt sv. Jožefa, podoba ljubljanske diskalceatske bratovščine sv. Jožefa, Semeniška knjižnica, Ljubljana, ok. 1735 (Anica Cevc: Valentin Metzinger, str. 303).

okrog trona, ki so ga sicer uporabljali za procesije, napravili oltarček, da se je ob njem lahko tudi maševalo.⁴⁷ Za sprevede so 1750. priskrbeli sedem manjših zastavic, za katere je slike napravil Valentin Metzinger,⁴⁸ pozneje (1756) pa so dali izdelati še novo bandero iz rdečega damasta s podobama sv. Jožefa z Jezuškom in sv. Ane z deklico Marijo.⁴⁹ Za člane, ki so v procesijah nosili tron in zastave, so 1750. kupili dvanajst sukenj iz modrega platna z

rumenimi ovratniki in pasovi ter prav toliko zelenih vencev, kiparju pa so dali izrezljati bratovsko palico.⁵⁰

Bratovščina je sodelovala tudi pri opremljanju cerkve, zlasti za posebne slovesnosti. Tako so leta 1740 za pospešitev pobožnosti do Jezusovega rednika dali vhod v cerkev okrasiti s slavolokom, ki ga je naslikal Franc Jelovšek.⁵¹ Leta 1755, ko je na tretjo nedeljo po veliki noči vodil slovesno mašo pri diskalceatih stolni prošt Petazzi v dragocenem ornatu,⁵² so stene v prezbiteriju ovesili s štirimi zastori, poslikanimi s prizori iz življenja sv. Jožefa: Zaroka z Marijo in Jožef pri tesarskem delu sta krasila listno stran, Jezusovo rojstvo in Beg v Egipt pa evangelijsko. Pozneje so po stenah v cerkvi in pod korom razobesili še pet drugih zastorov, ki so kazali Najdenje dvanajstletnega Jezusa v templju, Vrnitev svete družine iz Jeruzalema v Nazaret in tri zgodbe o egiptovskem Jožefu, ki je bil kot predpoda no-vozaveznega priljubljen motiv tako v govorništvu kakor tudi v likovni umetnosti. Zastore iz grobe tkanine, t. i. dvonitnika (vsi so imeli zgoraj marmorirane in pozlačene letvice), je s svežimi in živimi barvami za 176 goldinarjev poslikal neimenovani graški slikar.⁵³

Sv. Jožef, patron diskalceatske cerkve, je prestoloval v velikem oltarju, sprva na nastavku, ki ga je leta 1662 izdelal Janez Karel Schell,⁵⁴ od 1735 pa na novem (popolnoma dokončanem 1737), pri katerem so sodelovali dunajski redovni brat Kajetan kot mizar, Henrik Mihael Löhr kot kipar, Janez Jurij Wexler kot pozlata in Valentin Metzinger kot slikar.⁵⁵ Od starega oltarja se je v zbirki ljubljanskih uršulink ohranila podoba na platnu, ki pa je nastala najbrž šele leta 1675, ko so cerkev opremili z "velikimi slikami".⁵⁶ Frontalno stoječ lik sv. Jožefa z Jezuškom v naročju z obeh strani simetrično obdaja stebrna arhitektura, ki se v ozadju odpira v vrt z

⁴⁷ Diskalceatska kronika, p. 374; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 331.

⁴⁸ Diskalceatska kronika, p. 337; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 331; prim. Cevc, Valentin Metzinger, str. 427, kat. št. 78–84. Metzinger je za slike prejel 17 fl 30 kr.

⁴⁹ Diskalceatska kronika, p. 378; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 317, 331.

⁵⁰ Diskalceatska kronika, p. 337; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 331–332. Za palico so neimenovanemu kiparju odšteli 1 fl 25 kr.

⁵¹ Diskalceatska kronika, p. 274; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 221.

⁵² Dragocen ornat, ki ga je Petazzi nosil za to priložnost, je stal kar 1040 fl, gl. Diskalceatska kronika, pp. 373–374; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 317.

⁵³ Diskalceatska kronika, p. 374; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 317. Zastore so plačali dobrotniki, dragoceni ornat za slovesnost pa bratovščina.

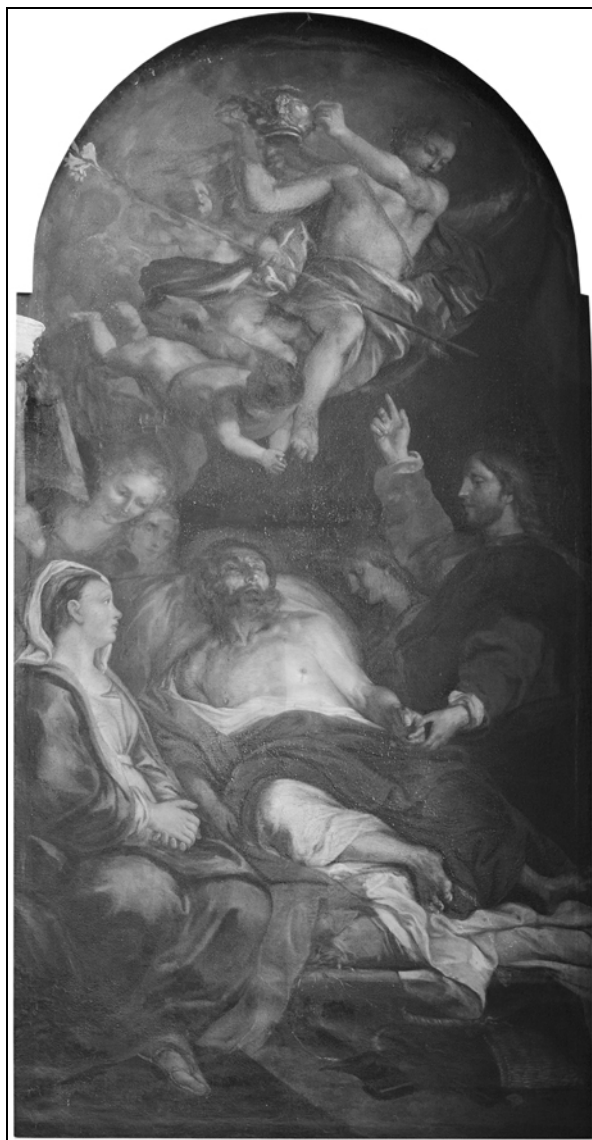
⁵⁴ Diskalceatska kronika, p. 97; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 181.

⁵⁵ Diskalceatska kronika, pp. 257–262; Vrhovnik, Zatrte nekdanje cerkve, 2, str. 181; Resman, Kipa franciskanskih svetnikov, str. 55–56, 65–66, z opredelitvijo kiparskega deleža Löhrovega pomočnika Jožefa Strauba; Kemperl, Cerkveni ustanovi, str. 116.

⁵⁶ Diskalceatska kronika, p. 129; prim. Kemperl, Cerkveni ustanovi, str. 116.

bogatim zelenjem. Avtorsko slika še ni opredeljena, statična monumentalnost figure pa se ujema s tendencami, kakršne v tem času srečujemo npr. tudi v slikarstvu novomeškega slikarja Hansa Georga Geigerja von Geigerfelda. Metzingerjeva slika iz novega nastavka ni v razvidu in najbrž ni ohranjena,⁵⁷ poznamo pa njeno kompozicijo, saj naj bi bila, kot se upravičeno domneva, po njej posneta zgoraj omenjena bratovščinska podobica. Predstavlja Jožefovo smrt, kar pomeni, da so diskalceati prvotni motiv nadomestili z aktualnejšim, izhajajočim iz Marattove predloge, ki so ga v Ljubljano v prvem deceniju 18. stoletja s sliko Frančiška Karla Remba uvedli jezuiti⁵⁸ in se je pozneje na naših tleh zelo priljubila in razširila.⁵⁹ Naša slika je kazala Jožefa, umirajočega v spremstvu Jezusa, Marije, angelov in sv. Janeza;⁶⁰ slednji je v tem prizoru po ikonografski plati neobičajen, skupini pa se je nedvomno pridružil zato, ker je veljal za drugega patrona diskalceatske cerkve in je tako dobil ugledno mesto na velikem oltarju.⁶¹ Z Metzingerjevo podobo je bila izpostavljena predvsem Jožefova vloga zavetnika umirajočih, kar se je vsebinsko dobro povezovalo tudi z mrtvaško kapelo v cerkvi.

Večjo priložnost kot oltarna oprema so za razmah domišljije v baročnem času ponujale praznične inscenacije, ki so bile ikonografsko skrbno premišljene in so s svojim verskim in političnim programom zasledovale zastavljeni cilj. Že prej smo omenili zastore, ki so krasili stene cerkve za praznične dni, zlasti za tiste, ki so bili povezani z Jožefovo bratovščino, nedvomno pa je vse prekosila dekoracija, ki so jo diskalceati leta 1746 pripravili za stoto obletnico svojega prihoda v Ljubljano. Za to priložnost je slikar Franc Jelovšek pred cerkveno pročelje postavil velikanski, figuralno in z grbi dobrotnikov bogato poslikan slavalok,⁶² na katerem sta bila posebej izpostavljena sv. Avguštin, ki se je na slavnostnem vozu z orlovsko vprego peljal v ljubljanski diskalceatski samostan, in sv. Jožef, ki je klical

Francišek Karel Remb: Smrt sv. Jožefa, Ljubljana, ž. c. sv. Jakoba, med 1702 in 1710 (foto: Andrej Furlan).

⁵⁷ O. Marko Pohlin, izražajoč pohvalo Metzingerju, izvrstnemu slikarju s krepkim in trpežnim čopičem, čigar dela so hvalili poznavalci umetnosti, je v svoji *Biblioteki Kranjske* z obžalovanjem ugotavljal, da so iz samostanov, ki jih je odpravil Jožef II., zaradi nevednih prodajalcev in kupcev na javni dražbi ("Koliko bi dali?") njegova dela prodali globoko pod najnižjo ceno, gl. Pohlin, *Krainska grammatika*, str. 380, povzeto po Vidmar, *Kritični prevod*, str. 515.

⁵⁸ Za datacijo Rembove slike v čas med 1702 in 1710 gl. Resman, *Šentjakobska cerkev*, str. 208; prim. First, *Carlo Maratta*, str. 61, 246, z navedbo starejše literature.

⁵⁹ Prim. First, *Carlo Maratta*, str. 65.

⁶⁰ Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 302–303, kat. št. G 1.

⁶¹ Za patrocinij sv. Janeza gl. Vrhovnik, *Zatrtne nekdanje cerkve*, 2, str. 189.

⁶² Praznična dekoracija je natančno popisana in pojasnjena v drobnem tisku *Hochfeyerliche Begängnuß Eines Ersten SAE-CULUM* (en izvod je uvezan kot dodatek v *Diskalceatsko kroniko*); prim. Vrhovnik, *Zatrtne nekdanje cerkve*, 2, str. 414–415.

Avguštinu in redovnikom, naj na veke prebivajo v njegovi hiši. Seveda ni manjkal niti egiptovski Jožef, ki je svojemu očetu Jakobu in bratom dodeljeval najrodovitnejši kraj v Egiptu, kar je merilo na ugodno lego samostana na Ajdovščini.⁶³ Znotraj je bila cerkev okrašena s štirimi novimi slikami z versko in socialno simboliko, ki so spodbujale zaupanje v Jezusovega krušnega očeta, merile pa tudi na radodarno pomoč, ki so jo bosonogi avguštinici izkazovali siromakom.⁶⁴ V ladji je na eni strani egiptovski Jožef sprejemal in objemal svoje brate, kar je bila aluzija na sv. Jožefa in ljubljanske redovnike. Na drugi je faraon na prestolu sprejemal

⁶³ Vrhovnik, *Zatrtne nekdanje cerkve*, 2, str. 414.

⁶⁴ Ljubljanski diskalceati so bili znani po svoji radodarnosti do revežev; prim. Vrhovnik, *Zatrtne nekdanje cerkve*, 2, str. 375.

množico lačnih, ki so ga kleče prosili kruha, in jih pošiljal k Jožefu, oskrbniku egiptovske dežele (*Ite ad Joseph*), kar je simbolično nakazovalo, da je nebeški kralj za oskrbnika postavil sv. Jožefa, h kateremu naj ljudje pohitijo po pomoč v vseh stiskah in potrebah. V prezbiteriju je ena od slik, izdelana z umetniškim čopičem (*mit dem kunstreichen Pemsel*), predstavljala ljudi različnih stanov, ki so svoje prošnje izročali sv. Jožefu in Jezušku, onadva pa sta jih posredovala Bogu Očetu. Na sliki nasproti je Božje Dete v nebeški slavi svojemu redniku podajalo žezlo, ta pa je drugo roko polagal na cesarjeviča Jožefa, poznejšega Jožefa II.; pod prizorom je bila naslikana Ljubljana, nemški verz pa je blagroval Kranjsko in njeno metropolo, ker jima je nebo poslalo dva Jožefa, enega, da ju varuje, in drugega, da jima vlada.⁶⁵ Spoštljivi poklon bodočemu cesarju Jožefu II. pa ljubljanskih diskalceatov pozneje seveda ni obvaroval pred njegovimi vladnimi ukrepi; čez štiri desetletja jih je 19. aprila 1786 razpustil⁶⁶ in s tem umetniško bogatima samostanu in cerkvi sv. Jožefa (Jožef niti Jožefu ni prizanesel), ki so ju nato spremenili v bolnišnico, zadal smrtni udarec, Kranjce pa osiromašil za dragoceno baročno spomeniško dediščino.

Kult sv. Jožefa je bil v Ljubljani domena diskalceatov, spodbujali pa so ga vendarle tudi jezuiti. Po že omenjenem zapletu z bratovščino so se previdno izogibali neposrednim tekmam in v svojo cerkev niso uvajali kakih posebnih tovrstnih pobožnosti.⁶⁷ Na osebno pobudo jezuita Jožefa de Giorgia so sicer leta 1716 v šentjakobski cerkvi dali napraviti marmornat oltar Umirajočega sv. Jožefa (oltarno sliko je izdelal Francišek Karel Remb domnevno že med letoma 1702 in 1710) in od leta 1710 so za Jožefovo na veliki oltar izpostavljali veliko sliko tega svetnika,⁶⁸ vendar so pobožnosti opravljali predvsem interno, znotraj kolegija. Pri oltarčku, ki so ga sv. Jožefu v čast postavili na stopnišču kolegija, so od leta 1709 na vigilijo njegovega praznika in na praznik sam opravljali litanije,⁶⁹ z molitvijo pa so se zaustavljali tudi pred njegovo sliko na spodnjem stopnišču seminarja sv. Rogacijana in Donacijana.⁷⁰ Po drugih ljubljanskih cerkvah so sv. Jožefu namenjali le posamične kipe ali slike (kot sta npr. plastika

na Florijanovem oltarju iz 1738 pri Sv. Petru⁷¹ in Metzingerjeva slika iz ok. 1749 v atiki Marijinega oltarja pri uršulinkah⁷²), niso pa mu dodeljevali vodilne oz. vidnejše vloge. Izjema so bili knezi Eggenbergi in Porcia, ki so mu posvetili privatni kapeli v svojih ljubljanskih dvorcih.⁷³ Drugače je bilo seveda zunaj prestolnice, kjer se je, potem ko je s cesarskim "dekretom" pridobil na popularnosti, patrocinijs Jezusovega krušnega očeta zelo razširil.⁷⁴

Kot deželni patron je sv. Jožef dobil tudi javno obeležje, za katero so poskrbeli kranjski deželni stanovi. Ti so se že leta 1664, ko so na pobudo cesarja Leopolda začeli 8. december obhajati kot zapovedan praznik, odločili postaviti spominski steber v čast Brezmadežni.⁷⁵ Zaobljubo so začeli uresničevati leta 1679 in jo izpolnili na pomlad 1682, ko so steber pred ljubljansko šentjakobsko cerkvijo okronali s kipom Brezmadežne. Še pred tem pa so se dogovorili, da bodo spomenik dopolnili s spremljevalnimi kipi deželnih patronov sv. Jožefa in Ahacija ter jezuitskih svetnikov sv. Franciška Ksaverja in Ignacija Lojolskega; prva dva sta bila dokončana do oktobra 1682, druga dva do julija 1683.⁷⁶ Izbor sv. Ahacija potrjuje, da se stanovi ob novem patronu sv. Jožefu niso nameravali odreči staremu,⁷⁷ ki je leta 1593 pri Sisku pripomogel Kranjcem do slavne zmage nad Turki, vendar so navezadnje namesto Ahacija dali postaviti kip sv. Leopolda,⁷⁸ zavetnika Avstrije od zmage nad Turki

⁷¹ Kip avtorsko še ni opredeljen, letnica 1738 pa se nanaša na Metzingerjevo sliko sv. Florijana; prim. Koršič Zorn, *Župnija svetega Petra*, str. 49–50; Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 142–143, kat. št. 122.

⁷² Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 392, kat. št. 272.

⁷³ Vrhovnik, *Zatrtne nekdanje cerkve*, 3, str. 409.

⁷⁴ Na Slovenskem so sv. Jožefu (novejše večinoma sv. Jožefu delavcu) posvečene naslednje ž. c.: Stari trg ob Kolpi, Suhor, Velike Poljane, Vir pri Domžalah, Cankova, Celje-Sv. Jožef, Frankolovo, Ljubecna, Maribor-Sv. Jožef, Pesnica, Rače, Idrija, Soča, Vojsko. Jožef je patron tudi sledečih p. c.: Hočevje (ž. Dobropolje-Videm), Cevce (ž. Dolenji Logatec), Kranj-Huje (ž. Kranj), Trška gora (ž. Krško), Sv. Jožef nad Presejerm (ž. Presejerm), Kot pri Semiču/Gorenci (ž. Semič), Vinji Vrh (ž. Šmarjeta), Tržič-Sv. Jožef (ž. Tržič), Podklanec (ž. Vinica), Josipdol (ž. Ribnica na Pohorju), Slovenska Bistrica (ž. Slovenska Bistrica), Škale (ž. Velenje-Sv. Martin), Videm-Stara vas (ž. Videm-Krško), Novokračine (ž. Jelšane), Starod (ž. Podgrad), Kuteževo (ž. Podgraje), Hruševica (ž. Stanjel). Kot kapeli se navajata: Dvori/Korte (ž. Korte) in Vipava (ž. Vipava). Jožefu posvečena je bila tudi cerkev karmeličank na Selu pri Ljubljani. Cerkev v Ribniku (ž. Črmošnjice), na Preži (ž. Kočevska Reka) in na Lazah (ž. Kočevje) so bile porušene leta 1950 oz. 1955.

⁷⁵ Temeljito študijo o spomeniku je prispeval Lubej, Marijin steber, str. 53–66, z navedbo starejše literature.

⁷⁶ Lubej, Marijin steber, str. 62, omenja, da bi kot avtorja kipov v tem času v Ljubljani lahko prišla v poštev kiparja Gregor Majetič in Janez Kumersteiner.

⁷⁷ Prim. Lavrič, *Svetniški zavetniki*, str. 63.

⁷⁸ Lubej, Marijin steber, str. 62, nakazuje, da so se deželni stanovi s končno izbiro sv. Leopolda morda hoteli oddolžiti vladajočemu cesarju Leopoldu za spominski kip, ki so mu ga bili obljubili postaviti v Ljubljani.

⁶⁵ Prim. Vrhovnik, *Zatrtne nekdanje cerkve*, 2, str. 414–415; 3, str. 283.

⁶⁶ Vrhovnik, *Zatrtne nekdanje cerkve*, 2, str. 421.

⁶⁷ Prim. Resman, *Šentjakobska cerkev*, str. 208. Tako je npr. kot izjema zapisan dogodek, da je bila jezuitska cerkev na praznik sv. Jožefa leta 1685 proti pričakovanju polna, gl. Vrhovnik, *Slovensčina*, str. 39.

⁶⁸ Resman, *Šentjakobska cerkev*, str. 207–208.

⁶⁹ Lavrič, *Likovna oprema*, str. 88; Resman, *Šentjakobska cerkev*, str. 208.

⁷⁰ Lavrič, *Obnovitvena in opleševalna dela*, str. 173.

Sv. Jožef, Ljubljana, ž. c. sv. Petra, ok. 1738 (foto: Andrej Furlan).

pri Dunaju leta 1683, ki jo je Kranjska 24. oktobra proslavila prav pri tem spomeniku (kip ni ohranjen, s Trostove grafike⁷⁹ pa je razvidno, da bi ga gledalec z malce fantazije najbrž po želji lahko prepoznal tudi za Ahacijo).⁸⁰ Jožefov kip je bil, kot kaže grafika, precej razgiban, sicer pa ga je poleg splošnih značilnosti označevala le razcvetela lilija. Na javno mesto so sv. Jožefa v vlogi deželnega patrona v Ljubljani postavili spet leta 1895, in sicer na južno pročelje stolne cerkve (kip je izdelal Josip Groselj).⁸¹

Valentin Metzinger: Sv. Jožef, Ljubljana, ž. c. sv. Trojice, ok. 1749 (foto: Andrej Furlan).

Po ukinitvi diskalceatskega samostana je Ljubljana ostala brez Jožefovega svetišča, to pa so ljudje občutili kot veliko vrzel. Ko so se politične razmere otopile, so v zadnjih decenijah 19. stoletja začeli razmišljati o novi cerkvi, ki naj bi jo postavili na Golovcu, nasproti Rožnika, da bi tako drugovala Marijinemu hramu, vendar zamisli niso realizirali. Jožef je začasno dobil le skromno kapelico v hiralnici,⁸² za cerkev pa so naposled dobili priložnost jezuiti, ki se jim tokrat ni bilo treba ozirati na tekmece. V letih 1912–1914 so po načrtih benediktinca Anzelma Wernerja na Poljanah zgradili monumentalno stavbo, zgodba o njej pa presega okvir tokratnega prispevka.⁸³

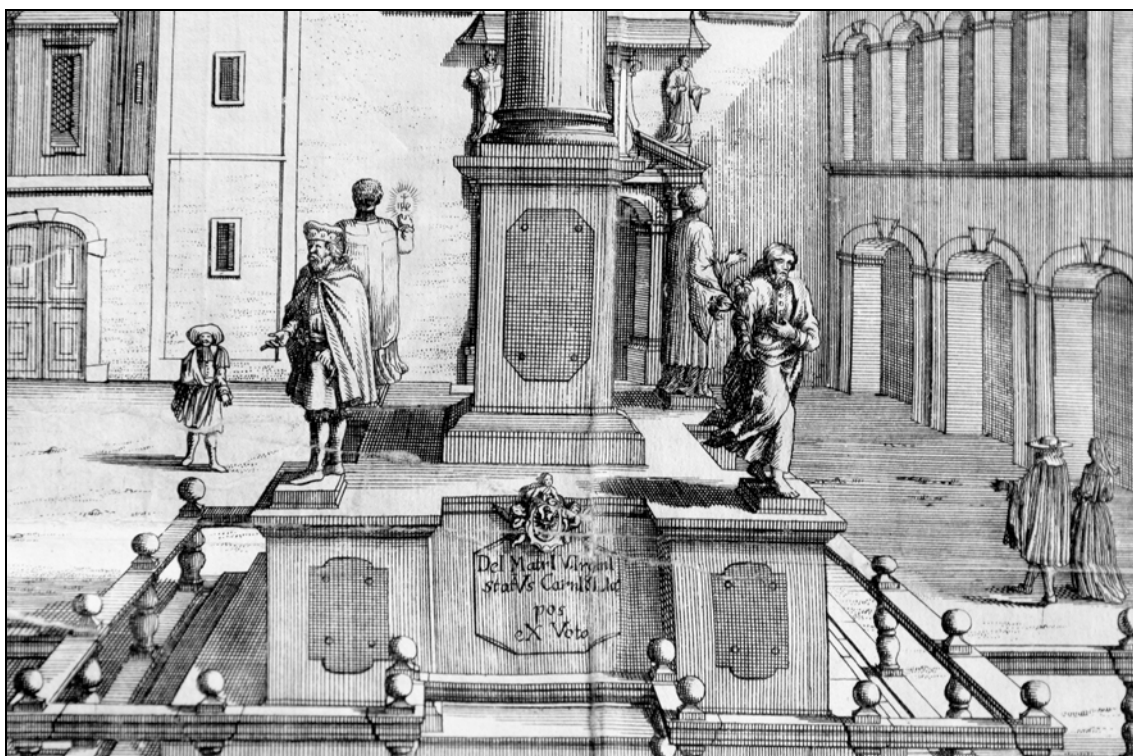
⁷⁹ Bakrorez Andreja Trosta je objavljen v: Valvasor, *Die Ehre*, XI., med str. 688 in 689. Mojster ga je izdelal do začetka julija 1682, torej še pred postavitvijo spremljajočih kipov, gl. Lubej, *Marijin steber*, str. 62–63.

⁸⁰ Lubej, *Marijin steber*, str. 62, opozarja, da ga je za sv. Ahacijo štel Dolničar. – Podoben primer najdemo v ljubljanski stolnici na Marijinem oltarju, kjer bi v kipu, ki predstavlja kneza in vojščaka, lahko tudi po atributih (model cerkve in križ, ki pa je zdaj odstranjen) prepoznali tako sv. Ahacijo kot sv. Leopolda, gl. Lavrič, *Ljubljanska stolnica*, str. 133, 135.

⁸¹ Lavrič, *Ljubljanska stolnica*, str. 39.

⁸² Vrhovnik, *Zatrite nekdane cerkve*, 2, str. 142.

⁸³ Za pripravo fotografskega gradiva za objavo se pristrčno zahvaljujem kolegu Andreju Furlanu.

Andrej Trost: Marijin steber pred jezuitsko cerkvijo v Ljubljani, detajl, 1682
(Janez Vajkard Valvasor: *Die Ehre*, XI, med str. 688 in 689).

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije,
AS 1073, Zbirka rokopisov I/21r: *Ursprung, Anfang und Eingang RR. PP. Eremit. Discalceat. S. P. Augustini in daß Herzogthumb Crain*, 1642 [= *Diskalceatska kronika*].

Biblioteka SAZU, Ljubljana,
R 102, *ALBUM CONFRATERNITATIS SANCTI IOSEPHI IN ECCLESIA FF: Eremit: Discalceat: S.ⁱ Augustini noviter erectae à SS.^{mo} D.^{no} N. INNOCENTIO nomine huius XI. Singularibus Indulgentijs & privilegijs Concessae, & à Cels.^{mo} Principe D.^{no} D.^{no} IOSEPHO, Tit: Ordinario confirmatae & publica.^{tae} M.DC.LXXIX Labaci.*

SKL – Semenška knjižnica Ljubljana,
rkp. 11, Thalnitscher, Ioannes Gregorius: *Annales urbis Labacensis, metropolis inclity Ducatus Carnioliae, das ist, Jahrs-Geschichten der fürstl. Haupt Statt Laybach. Von Anno 1660, biss 1700. Dann continuirt von Anno 1700 biss 1718, 1701–1718.*

Dolničarjeva *Miscellanea* I, II.

TISKANI VIRI

Dedinger, Joannes: *Ehren-Echo deß getrewen Freunds / Das ist: Allerschuldigste Lob-Red vnd Cantzel-Gespräch / Von dem H. Nährvatter IESV S. JOSEPH, zu Laybach an höchst- gedachtes Heiligen hochfeyerlichem Festag in dem würdigen Gotts-Hauß PP. Augustinianorum Discalceator. Den 19. Martij Vorgetragen / Durch Rev. P. Fr. JOANNEM DEDINGER, deß heiligen Prediger Ordens S. Dominici, Praedicatorem Generalem. ANNO sanctVs JosephVs fIDElIssIMVs prosapIae eggenbergensIs patronVs. Gedruckt zu Wienn bey Leopold Voigt / Vniversität Buchtr.*

Hochfeyerliche Begängnuß Eines Ersten SAECULUM Oder Jahr-Hunderts / von Einführung deren Augustiner Barfüsser in das Hochlöbl. HERZOGTHUM CRAIN / Angefangen An dem Vor-Abend deß Festes deren glorwürdigen Aposteln Philippi, und Jacobi, und die übrige 8 Täg hindurch feyerlichst zu begehen unternommen worden in der Kirchen bey St. JOSEPH deren nemlichen Barfüsser Augustiner zu Laybach den 1. May 1746. / Gedruckt zu Laybach / bey Adam Friderich Reichardt / Laa. Buchdr.

- Sailer, Sebastian (prevedel Pohlin, Marko): *Marianske Kempensar, ali Dvoje bukovce od posnemanja Marie Divize inu Matere Boshje: k' troshtu, inu duhovnemu gorijemanju taisteh, katiri njuh bodo bralli. V' Lublani: stiskane per Jann. Fridr. Egerju [...] 1769.*
- Schönleben, Joannes Ludovicus: *Oesterreichische Veste vnnd Vormaur / Das ist/ Lob- vnd Ehren-Predig vom grossen Heil. JOSEPHO Vnsers Herrn JESU Christi Zucht- vnd Nebr-Vatters / vnd der Jungfräwlichen Bräutigams: Welcher von Ihro Röm: Kays: Mayestät LEOPOLDO Zu einem Schutz vnnd Schirmer Wider den Erzt- vnd Erbb-Feind Christlichen Namens den Laydigen Türcken erkiset / Als dessen Festag In den Nider- Oesterreichischen Landen mit sonderbahrer Andacht zu feyern angefangen worden. Geprediget in S. JOSEPHI Kirchen der PP. DISCALCE-ATORUM ORD. S. AUGUSTINI zu Laybach. Bey erwehnter Ersten Solennitet den 19. Martij Anno 1675. PERMISSU SUPERIORUM. Gedruckt zu Saltzburg / bey Melchior Haan / Buchdrucker vnd Buchbandler. ANNO M.DC. LXXV.*
- Terlingo, Joseph: *MRabILLs angeLVs gLorIosIs eX VrtVte DeI operIbVs. Das ist: Die Schuld-verpflichteste Lob- vnd Ehren-Red / Von dem vollkomnesten Leben / vnd zugetragenen höchst-wundervollen Göttlichen Würckungen in dem Hoch- Heiligen Patriarchen JOSEPH Pfleg- vnd Nebr- Vattern Christi / vnd der Kayserlichen Erb-Ländern Universal Schutz- Patron, So an dessen hochfeyerlichen Ehren- Fest vor denen Hoch- Löbl. Land- Ständen in Crain in dem Löbl. Neuerbauten / vnd dem H. JOSEPH dedicirten Gottshauß / bey denen Wohl- Ehrwürdegen PP. Augustinern Barfüsser Ordens zu Laybach gehalten vnd vorgetragen worden. ANNO qVo assIstentIä beatI IosephI pergIt MtatIo DeXterae eXCeLsI. Ps. 76. Wienn / gedruckt bey Johann Van Ghelen / der Löbl. Universit. Buchd.*
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, Laibach-Nürnberg 1689.*
- Cevc, Emilijan: *Illuminirani kodeks ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801, 2: Razprave, Ljubljana : Fundacija Janez Vajkard Valvasor pri SAZU, 2001, str. 67–79.*
- Dolničar, Janez Gregor: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve, Ljubljana 1701–1714* (ur. Ana Lavrič), Ljubljana : Založba ZRC, 2003.
- First, Blaženka: *Carlo Maratta in barok na Slovenskem. Pomen z Maratto povezane grafike za baročno religiozno slikarstvo na Slovenskem, Ljubljana : Založba ZRC, Narodni muzej Slovenije, 2000.*
- Historia annua Collegii Societatis Iesu Labacensis (1596–1691)* (ur. France Baraga), Ljubljana : Družina, 2002.
- Höfler, Janez: *Srednjeveške freske v Sloveniji I. Gorenjska, Ljubljana : Družina, 1996.*
- Kemperl, Metoda: *Cerkveni ustanovi knezov Eggenbergov v 17. stoletju na Kranjskem, Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. 43, 2007, str. 105–138.*
- Koršič Zorn, Verena: *Župnija svetega Petra v Ljubljani. Ob 1200-letnici cerkve in 1050-letnici župnije, Ljubljana : Družina, 2000.*
- Lavrič, Ana: *O hierarhiji svetnikov na oltarnih nastavkih, Bogoslovni vestnik, 53, 1993, str. 337–343.*
- Lavrič, Ana: *Likovna oprema ljubljanskega jezuitskega kolegija. Ob 400. obletnici ustanovitve jezuitskega kolegija v Ljubljani, Acta historiae artis Slovenica, 2, 1997, str. 77–96.*
- Lavrič, Ana: *Obnovitvena in olepševalna dela pri seminarju, gimnaziji in pristavi ljubljanskih jezuitov v 18. stoletju, Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773). Zbornik razprav, Redovništvo na Slovenskem, 4, Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, 1998, str. 167–188.*
- Lavrič, Ana: *Ljubljanska stolnica. Umetnostni vodnik, Ljubljana : Družina, 2007.*
- Lavrič, Ana: *Svetniški zavetniki vojvodine Kranjske v 17. in 18. stoletju. Kulturnozgodovinska in ikonografska predstavitev, Acta historiae artis Slovenica, 14, 2009, str. 51–84.*
- Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)* (ur. France Baraga), Ljubljana : Družina, 2003.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 56/2005, Ljubljana : SAZU, 2006.*
- Lozar Štamcar, Maja: *Prispevek k preučevanju božjepotnih grafičnih podob v 18. stoletju na Slovenskem, Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. 26, 1990, str. 57–84.*
- Lubej, Uroš: *Marijin steber v Ljubljani, Acta historiae artis Slovenica, 6, 2001, str. 53–66.*

LITERATURA

Abaffy, Mirna: *Janez Vajkard Valvasor. Vnder-schidliche biblische Alt- vnd Neues Testaments, auch allerley andere geistliche Kupfferstich, welche von vnder-schidlichen Mahlern, Kupfferstechern vnd andern Künstlern inventirt, gezeichnet vnd ins Kupffer gestochen. Iconotheca Valvasoriana, 1, Ljubljana : Fundacija Janez Vajkard Valvasor pri SAZU, Zagreb : Zagrebška nadškofija, Biblioteka Metropolitana, 2004.*

Cevc, Anica: *Valentin Metzinger 1699–1759. Življenje in delo baročnega slikarja, Ljubljana : Narodna galerija, 2000.*

- Lubej, Uroš: Fleischmann, Joannes Kilian, *Saur Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 41, München-Leipzig 2004, str. 154.
- Lubej, Uroš: *Justus van der Nypoort (Utrecht, ok. 1645/49–po 1698). Življenje in delo holandskega umetnika na Kranjskem in v drugih deželah nemškega cesarstva*. Tipkopis doktorske disertacije, Ljubljana 2008.
- Menaše, Lev: *Marija v slovenski umetnosti. Ikono-logija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Celje : Mohorjeva družba, 1994.
- Mikuž, Jure: *Janez Vajkard Valvasor. Vnderschiedliche geistliche und weltliche Riß, vnd Zeichnungen, von vnderschiedlichen Mahlern vnd Künstlern gueten vnd schlechten gezeichnet vnd gerissen, auch vnderschiedliche Laub vnd Kräntter [sic] Blätter nach dem Leben abgetruckt. Iconotheca Valvasoriana*, 17, Ljubljana : Fundacija Janez Vajkard Valvasor pri SAZU, Zagreb : Zagrebska nadškofija, Biblioteka Metropolitana, 2008.
- Pohlin, Marko: *Kraynska grammatika. Bibliotheca Carnioliae* (ur. Jože Faganel). Ljubljana : Založba ZRC, 2003.
- Resman, Blaž: Šentjakobska cerkev v 18. stoletju, *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773). Zbornik razprav*, Redovništvo na Slovenskem, 4, Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ŽRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, 1998, str. 189–228.
- Resman, Blaž: Kipa frančiškanskih svetnikov v Šiški – Straubova ali Robbova?, *Acta historiae artis Slovenica*, 3, 1998, str. 51–71.
- Resman, Blaž: *Kiparstvo poznega baroka na Gorenskem*, Opera Instituti Artis Historiae, Ljubljana : Založba ZRC, 2006.
- Smolik, Marijan: Grafični listi v Semeniški knjižnici v Ljubljani, *Acta historiae artis Slovenica*, 10, 2005, str. 191–200.
- Stegenšek, Avguštin: *Dekanija gornjegrajska. Cerkevni spomeniki lavantinske škofije*, 1. Maribor 1905.
- Stele, France: Valvasorjev krog in njegovo grafično delo, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 9, 1928, str. 5–50.
- Steska, Viktor: Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 11, 1901, str. 18–32, 69–97, 141–186.
- Stopar, Ivan: *Ljubljanske vedute*, Ljubljana : Arterika, 1996.
- Strle, Anton: Praznik sv. Jožefa, *Leto svetnikov. Prvi del: januar–marec* (ur. Maks Miklavčič, Jože Dolenc), Ljubljana : Zadruga katoliških duhovnikov, 1968, str. 766–771.
- Strle, Anton: Sv. Jožef, 1. st., mož Device Marije, *Leto svetnikov* (ur. Marijan Smolik), 1, Celje : Mohorjeva družba, 1999, str. 670–676.
- Thalnitscher, Ioannes Gregorius: *Epitome chronologica, continens res memorabiles nobilis & antiquissimae urbis Labacensis, metropolis inclity Ducatus Carnioliae*, Labaci 1714.
- Vidmar, Luka: Kritični prevod Biblioteke Kranjske, v: Marko Pohlin, *Kraynska grammatika. Bibliotheca Carnioliae* (ur. Jože Faganel). Ljubljana : Založba ZRC, 2003.
- Vrhovnik, Ivan: Zatrte nekdanje cerkve in kapele ljubljanske, *Danica*, 2, 1904, str. 142–144, 150–152, 157–158, 181–182, 197–198, 221–222, 227–229, 236–237, 261–263, 284–285, 292–293, 316–317, 331–332, 340–341, 348–350, 356–357, 364–365, 373–375, 396–397, 406–407, 414–416, 421–422; 3, 1905, str. 283–284, 299–300, 306–309, 347–348, 356–357, 362–364, 390–392, 407–410.
- Vrhovnik, Ivan: Slovenščina v ljubljanskih cerkvah, *Kronika*, 1, 1934, str. 35–42.

S U M M A R Y

The cult and visual presentations of St. Joseph, the patron saint of Carniola, with the Discalced Friars in Ljubljana

In 1675 Emperor Leopold I proclaimed St. Joseph the patron saint of his hereditary lands, thus "officially" giving him the patronage also over Carniola. In Ljubljana, the new patron saint was solemnly declared on the 19th of March in the church of the Discalced Friars (the institution of the Princes of Eggenberg), which became the centre of his cult. The role of St. Joseph as the universal patron saint of the province is illuminated in the sermons delivered in 1675, 1676 and 1688 (by Johann Ludwig Schönleben, Johann Dedinger and Joseph Terlingo in the Discalced Friars' church) and preserved by Janez Gregor Dolničar/Thalnitscher in his collection of pamphlets, the so-called *Miscellanea* (housed in the Seminary Library in Ljubljana). The article briefly summarizes their contents.

To promote the cult, the Discalced Friars founded a confraternity of St. Joseph in 1679. The first to join were the members of the supreme provincial authorities (see note 32). The surviving fragments of the confraternity's memorial album – i.e. eleven folios with full-page illuminations, remaining anonymous for the time being, which combine heraldic and figural decoration – was in

2005 donated to the Library of the Slovenian Academy of Sciences and Arts by Elisabeth Gleason, née Gregorich, a university teacher in the USA (in the 1930s it was bought by her grandmother Ema Gregorich, née Goriup, in a second-hand bookshop in Vienna).

The confraternity distinguished itself in art commissions related to its devotion practices; however, only a few traces were left of this. Preserved in the Valvasor Print Collection in Zagreb are a memorial devotional print, engraved on the occasion of the foundation of the confraternity in 1679 by Matthias Greischer at Bogenšperk/Wagensperg, and a design for it drawn by Johannes Kilian Fleischman. In the Ljubljana Seminary Library a devotional print is housed which was engraved by Johann Christoph Winckler a good half-a-century later. It relies on the painting *The Death of St. Joseph* of 1735, which was painted by Valentin Metzinger for the high altar of the Discalced Friars' church (another version was engraved by Franz Leopold Schmitner).

The original altar dedicated to St. Joseph as the patron saint of the Discalced Friars' church was made by Johann Karl Schell in 1662. In the Ursuline convent in Ljubljana a canvas survives from this altar showing the standing Saint with

Child Jesus in his arms (1675). In 1735, a new painting by Valentin Metzinger was mounted in a new altar (fully completed in 1737). The new altarpiece featured a more topical motif relying on a work by Maratta and emphasizing primarily the role of St. Joseph as the patron saint of the dying (the painting has not been traced and is known merely through the aforementioned devotional print). Depictions of St. Joseph, rich in symbolism and often combined with Joseph of Egypt as his prefiguration, were made for the purposes of festive theatrical productions. Unfortunately, they are merely documented in descriptions in printed or archival sources.

St. Joseph as the patron saint of the province received a public place in Ljubljana in 1682, when a statue of him was mounted as an accompanying piece on the memorial column of the Virgin in front the Jesuit church; and in 1895 a statue of him was placed in a niche on the southern façade of Ljubljana cathedral (to join Sts. Hermagoras and Fortunatus). Although the worship of Jesus' stepfather was promoted also by the Jesuits and his image was mounted in their church, as well as other churches of Ljubljana, the primacy was held by the Discalced Friars all until the dissolution of their monastery in 1786.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 27-76:27-789.5(100)"18"

929Gruber G.

Prejeto: 23. 10. 2008

Stanislav Južnič

dr. zgod., dipl. ing. fizike, Univerza v Oklahomi, Norman, ZDA / Občina Kostel, SI-1336 Kostel

e-pošta: stanislav.juznic-1@ou.edu

Gabrijel Gruber iz Rusije za Kitajce in Američane

IZVLEČEK

Opisano je Gruberjevo delo za prekomorske misijone, ki sega od njegovih mladostnih želja do političnih uspehov na prelomu v 19. stoletje. Kot previden politik je moral upoštevati mnenja ruskih vladarjev, ki so videli koristi jezuitskih mednarodnih povezav le v službi svoje vojske in trgovine. Ideje o turških jezuitskih postojankah na peterburškem dvoru niso bile kaj prida upoštevane, nekaj več uspeha so žele jezuitske pobude za povezovanje s Kitajsko, do Gruberjevih uspehov v ZDA pa je prišlo brez vladnih spodbud. Gruber in drugi jezuiti so imeli svoje pekinske postojanke v največjih čislh, vendar kitajske in ruske oblasti na svojih mejah niso trpele tako močnega in samosvojega katoliškega reda. Gruber je skušal uveljaviti jezuitski znanstveni in izobraževalni prestiž, ki je v času od Riccija do Hallersteina odpiral vrata Pekinga; vendar so se časi medtem spremenili. Željo po zahodni znanosti in tehnologiji je na peterburškem in predvsem na pekinškem dvoru nadomestilo iskanje trgovskih stikov, ki pa jim Gruber morda le ni bil povsem kos. Ob poznavanju razmer v Novem svetu je Gruber ameriškim jezuitom posvetil dovolj pozornosti, da je lahko s Carrollovo pomočjo obnovil jezuitsko hierarhijo in omogočil razvoj jezuitskega šolstva v ZDA.

KLJUČNE BESEDE

Gabrijel Gruber, Avgustin Hallerstein, jezuiti, Rusija, Kitajska, ZDA

ABSTRACT

GABRIEL GRUBER FROM RUSSIA FOR AMERICANS AND CHINESE

Gruber's work for faraway missions from the youngster's dreams to the political success at the end of 19th century is described. As a real politician he had to accept the standpoint of the Russian sovereigns, who didn't acknowledge the sole value of Jesuit's international connections, but most of all expected military and merchant breakthroughs. The ideas of Jesuit Turkish missions were not very welcomed at Petersburg court, there was more interest for China, but Gruber's USA achievements were mostly his own without any straightforward Emperor's involvement. Gruber and the Jesuits kept their former Beijing headquarters at highest esteem, but Chinese and Russian authorities didn't want so strong and self-assured Catholic order at their borders. Gruber tried to cash the Jesuit scientific and pedagogical welfare, which opened many Beijing doors at the era between Ricci and Hallerstein. But the times had changed. The Petersburg and Beijing courts' interest for western science and technology was replaced with the need for better merchant positions, and Gruber was eventually unable to fulfil the new demands of the day. Gruber paved the way for the ex-Jesuit Carroll's USA Jesuit hierarchy renovation and the Jesuit school foundation.

KEY WORDS

Gabriel Gruber, Augustin Hallerstein, Jesuits, Russia, China, USA

Uvod

Naslov pričujočega dela nakazuje vpliv Gabrijela Gruberja na ozemlja danes poglavitnih velesil, katerih moč se je v njegovem času komajda rojevala. Gruber si je kot mlad jezuit želel obiskati Kitajsko, vendar so ga nadrejeni raje obdržali v Evropi. Kasnejši Gruberjevi dosežki so pokazali pravilnost te odločitve; kljub temu pa je Gruber veliko naredil tudi za ruske, kitajske in celo ameriške jezuite.

Rusija je bila s svojim najbolj katoliškim beloruskim delom vred katoliška misijonska dežela v pravoslavnem morju. Sanje Gruberja in drugih jezuitov so se vedno znova vračale h krstu nekatoliških vladarjev in visokega plemstva po legendarnem zgledu Konstantinovega spreobrnjenja v starem Rimu. Konstantinovo krščanstvo je omogočilo katoliški Rim, zato so jezuiti skušali spreobrniti v katoliško vero še kitajske in ruske vladarje. Domnevali so, da bodo vladajočim slojem sledili tudi podaniki. Pekinški jezuiti so stoletja zasledovali ta cilj, čeprav nobenega od kitajskih cesarjev niso uspeli dovolj odtegniti Konfucijevim vplivom.

Gruber z dvema spremljevalcema v svetlobi bakle raziskuje Vranjo jamo. Slika objavljena nad prvim pismom, poslanim dne 15. 2. 1779 iz Ljubljane protozidarju Ignazu Bornu z okrašeno začetno črko B (Gruber, Briefe, str. 1. Fotografiral pisec z dovoljenjem Univerze v Oklahomi).

Gruber je v Rusiji uporabljal misijonske postopke prilagajanja Matthea Riccija, ki so jih v Gruberjevih mladih letih udeleževali Kranjec Avguštin Hallerstein¹ in drugi jezuiti na Kitajskem. Tudi jezuitski način pridobivanja socialnih položajev in mecenov je vedno sledil enakim temeljnim vzorcem, ne glede na čas in prostor.² Ker sta bila jezuitska kolegija v Polocku in Peterburgu odprta pravoslavni mladini, so Gruber in njegovi sodelavci zanje priredili Riccijevo metodo. Učenjaški ugled je Gruberju omogočil dostop do družbene smetane v prestolnici. Za poglavitni cilj si je izbral predvsem spreobrnitev carja, ob tem pa si je obetal še carjevo podporo pri pridobitvi papeževega dovoljenja za delovanje jezuitov. Kar se ni posrečilo drugim, bi skoraj dosegel Gruber z izjemnim osebnim vplivom na cesarja Pavla I. in njegovo družino.

Gruberjev in Hallersteinov most do Kitajske

Gabrijel Gruber je vstopil v jezuitski red pri petnajstih letih oktobra 1755; dvanajst let pozneje je postal duhovnik³ poln upanja na kitajsko misijonsko delo. Za misijone ga je navdušil zgled daljnega sorodnika Janeza Gruberja,⁴ ki je med prvimi jezuiti opisal Kitajsko.⁵ S pomočjo pisem Janeza Gruberja in drugih kitajskih misijonarjev je rimski jezuitski profesor A. Kircher v monografiji "Kitajska" opisal posebnosti kitajskih gora, voda, rastlin, živali, ptičev, rib, kač, kamnin in mineralov. Janez Gruber je leta 1659 prispel v Peking; nato se je vrnil v Rim in Kircherju osebno predal svoje rokopise o Kitajski. Med potjo je obiskal florentinskega velikega vojvodo Ferdinanda II.,⁶ ki po Galilejevem procesu sicer ni bil v najboljših odnosih z jezuiti. Še več drugih znamenitih jezuitov se je pisalo Gruber, med njimi Johann Gruber, ki se je 11. maja 1738 pod Hallersteinovim vodstvom vkrcal na portugalsko trgovsko ladjo namenjeno v Macao.⁷

Zgled sorodnika Janeza je Gabrijela Gruberja spodbudil k velikim dejanjem. V ruskem imperiju je deloval dve desetletji, zadnja leta kot general jezuitskega reda. Ob ekumenskih pobudah je imel v ognju še drugo železo – oddaljene misijone, med njimi predvsem jezuitski "biser" minulih stoletij v Peking.

¹ Južnič, Chinese-Slovenian Astronomer, str. 60.

² Chu, Technical Knowledge, str. 61.

³ James, Paul I, str. 72–73; Pierling, nepaginiran rokopis.

⁴ Janez Gruber (* 28. 10. 1623 St. Florian pri Linzu; † 1641; † 1680 (Šmitek, Srečavanja, str. 35–36; Verhovc, P. Gabrijel Gruber, str. 1)).

⁵ Steska, P. Gabriel Gruber, str. 41; Kopatkin, Gabrijel Gruber, str. 8.

⁶ Feingold, Jesuit Science, str. 269, 284.

⁷ Laimbeckhoven, Neue umständliche Reiss-Beschreibung, str. 369.

Gruberjeva ljubljanska razmišljanja o Pekingu so podpirali najpomembnejši prijatelji kranjskih jezuitov – baroni Erbergi (tudi Hallersteinova mati je bila namreč iz Erbergovega rodu). Med Hallersteinovim in Gruberjevim delovanjem na Kranjskem je preteklo veliko vode: nikoli se nista srečala, saj je Hallerstein za vedno zapustil Evropo že pred Gruberjevim rojstvom. Kljub zemljepisni oddaljenosti sta zasledovala iste cilje na podoben način. Oba sta s prikazovanjem uspešnejše zahodne znanosti in tehnike prepričevala domorodce o prednosti katolištva. Hallerstein in drugi pekinški jezuiti so kot člani Peterburške akademije prepletali misijonarsko delo z znanstvenim. Podobno je počel Gruber, ki pa pravzaprav nikoli ni zares poskušal narediti znanstvene kariere; zanj je bilo znanje predvsem sredstvo za doseganje verskih in političnih ciljev v Belorusiji, še toliko bolj pa v Peterburgu. V tem se je razlikoval od Hallersteina, ki si je močno prizadeval za številne objave v evropskih znanstvenih središčih, potem ko je opustil jalovo upanje na spreobrnitev kitajskega cesarja.

Po prepovedi jezuitskega reda je Gruber opustil načrt za pot na Kitajsko;⁸ Riccijeve misijonarske postopke prilagajanja je priredil za jezuitska kolegija v Polocku in Peterburgu, v katera je vpisoval tudi pravoslavno mladino. Na Kitajskem so jezuiti obotavljaje sprejemali domačine v svoj red iz strahu

pred rahljanjem discipline;⁹ po drugi strani bi Gruber Ruse radi volje oblekel v jezuitski talar, vendar so ga pestile narodnostne zagate, saj so bili Rusi nadvse nezaupljivi do spreobračanja svojih rojakov v katoliško vero. Gruber se je po svojih močeh prilagajal ruskim posebnostim, a prav daleč ni smel zavoljo sto let starih sporov o običajih, ki so sledili neuspešni ruski vojni proti cesarju Kangxiju. Rusi so z mirom v Nerčinsku (1689) potegnili kratko. Kitajsko cesarstvo se je domala podvojilo, Rusi pa so težko vzdrževali postojanke v oddaljenih sibirskih krajih ob močnem sosеду. To je trajalo vse do poraza v japonski vojni dobri dve stoletji pozneje. Kangxijev uspeh je vzbudil pozornost Evrope, kjer so vse poti še vedno vodile v Rim. Jezuitsko prilagodljivost je hudo preizkusil papež Klemen XI. (1700–1721), saj je skušal zatreti portugalsko prevlado nad daljne-vzhodnimi misijami s sporom o obredih,¹⁰ ki ga je zanetil papežev legat Charles Thomas Maillard de Tournon (1669–1710) v Pekingu konec leta 1705. Ko je Kangxi čez leto dni spoznal Tournonove nakane, je kar pihal od jeze. Med tedanjimi 200–300 tisoči kitajskih kristjanov je več kot polovica bivala v Šanghaju in v sosednjih obmorskih krajih. Seveda je bila večina krščanskih spreobrnjencev s podeželja in ne iz višjih slojev, kamor si je Ricci želel prodreti.¹¹ Jezuitski uspeh je privabil dominikance in druge redovnike, vendar se je zaradi sporov o prilagajanju lokalnim običajem napredek ustavil. Tournonu navkljub je Hallerstein vseeno služil dvoru s svojim poznavanjem astronomije, matematike, kartografije, tehnike in umetnosti. Spor o obredih je po svoje prizadel celo Gruberjevo delovanje stoletje pozneje, čeravno po papeževi prepovedi jezuitov papeževa tiara ni več tako izrecno ovirala njihovega prilagajanja ruskim pravoslavnim običajem.

Znanstveni ugled je Gruberju omogočil dostop do visoke družbe v ruski prestolnici Peterburg na podoben način, kot ga je diplomat Benjamin Franklin (1706–1790) nekaj let prej uporabljal v Parizu, jezuiti pa v Pekingu.¹² Gruber je most do Kitajske gradil na sibirski misiji, ki je dejansko zaživela šele po njegovi smrti (1812–1820) kot sad jezuitskih prizadevanj za obnovo kitajskih postojank. Gruber in njegovi nasledniki so iskali dobro izobražene kandidate za delo na Kitajskem med znanstveniki in matematiki;¹³ vendar so pionirski časi prenosa zahodne znanosti v Rusijo in na Kitajsko polagoma minevali. Kartografija kot eden največjih podvigov jezuitov Hallersteinovega časa na Kitajskem je že dosegla poglobitve cilje s kitajskimi jezuitskimi zemljevidi, ki so bili sprva celo boljši od evropskih.

Gruberjeva ilustracija dveh popotnikov med skalnatimi prelomi ob začetku tretjega ljubljanskega pisma, naslovljenega dne 21. 2. 1779 na Borna (Gruber, Briefe, str. 24. Fotografiral pisec z dovoljenjem Univerze v Oklahomi).

⁸ Verhovc, P. Gabrijel Gruber, str. 1.

⁹ Plummer, China's Diplomatic Evangelists, str. 24.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam; Rowbotham, Missionary, str. 210.

¹² Schiffer, Draw the Lighting, str. 51.

¹³ Peck, Between Russian Reality, str. 19.

Cesar Kangxi je na skrivaj naročil evropske geodetske naprave za pristanišče Guazhou; želel si je natančnejših zemljevidov kitajskega ozemlja, ki ga je domala podvojil v vojnah proti Rusom in Mongolom. Jezuitska triangulacija Kitajske je bila končana v desetih letih, medtem ko so Cassiniji za triangulacijo veliko manjše Francije potrebovali pol stoletja.

Med triangulacijo je Pierre Jartoux na osnovi primerjave podnebij pisal, da bi korenina ginseng morala rasti tudi v Kanadi. Njegov dopis prokuratorju misij v Indiji in na Kitajskem je bil leta 1714 objavljen v *Philosophical Transactions* londonske Kraljeve družbe. Jezuit Joseph François Lafitau (1681–1746) je na ozemlju plemena Mohawk blizu Montreala po več mesecih iskanja rastlino res našel blizu svoje nove hiše, čeravno se je pozneje izkazalo, da je izkopal nekoliko drugačno vrsto ameriške korenine.¹⁴ Jartouxovo botanično delo je v Pekingju Hallersteinovega času nadaljeval francoski jezuit Pierre Martiac Cibot (1727–1780). Več njegovih spisov je ostalo neobjavljenih pri Peterburški akademiji, enako pa se je zgodilo Hallersteinovim astronomskim in kartografskim meritvam. Gruber je opisal Cibotovo poročilo o poplavi leta 1761, ki je utopila tisoče ljudi.¹⁵

*Preglednica 1: Štirinajst spisov pekinških jezuitov, ki pri Peterburški akademiji še danes čakajo na objavo:*¹⁶

1. Parrenin, Dominique. Pismo o veneričnih boleznih *lues venerea* na Kitajskem in postopkih za zdravljenje (21. 3. 1731), ki so zanimali Ribeira Sancheza.
2. Gaubil, Antoine. *Observationes astronomicae 1735 et 1736*. Akademija jih je sprejela leta 1737.
3. Circa ritus sinicos, ki jih je Siegfried Bayer sprejel od Parrenina leta 1738.
4. Benoist, Michel. Kitajska knjiga *Chou King* prevedena v latinščino, ki jo je akademija sprejela leta 1756, kopijo pa ima danes tudi Kazanska univerza.
5. Gaubil. Zapiski o knjigi: *"La Chronologie Chinoise du livre Tsou Chou"*.
6. *Observationes astronomicae Pekini Sinarum factae in Collegio Societatis Jesu ab anno 1717 ad annum 1752*. 369 oštevilčenih in 20 neoštevilčenih strani objavljenih na Dunaju leta 1768.
7. *Observations astronomiques du R. P. Hallerstein faites à Pekin depuis l'année 1754*. Nadaljevanje

prejšnjega na 102 straneh opazovanj iz let 1754–1761, ki jih je akademija sprejela dne 14. 8. 1775.

8. Cibot. 1772. *Essai sur la longue vie des homes dans l'antiquité*.
9. Cibot. 1774. *Essai sur les jardins de plaesance*.
10. Cibot. 1775. *Notice sur la culture des champignons*.
11. Cibot. 1777. *Des agaries*. Ilustriran spis.
12. Zapisi o kitajskih kovancih, danes izgubljeni.
13. Del opazovanj in geografskih zemljevidov, ki so jih poslali Gaubil, Ignaz Kögler, Thomas Pereira, Karol Slaviček, Hallerstein in drugi.
14. Gaubilov načrt in opis Pekinga.

Cesar Kangxi je poleg kartografije sprejel še jezuitsko astronomijo. Novim opazovanjem je dal prednost pred kitajskimi zgodovinskimi zapisi. Zatrjeval je, da Gou Shoujing v 13. stoletju ni poznal premikanja sfere zvezd in tako ni mogel meriti dovolj natančno.¹⁷ Jezuiti ob odgovorih na cesarjeva vprašanja niso preveč navdušeno dajali dodatnih podatkov, kar je cesarja nekoliko jezilo. Jezuiti so ostajali nepogrešljivi kitajski astronomi z dolgoročno uporabnimi merilnimi napravami.¹⁸ Medsebojni vplivi kitajske in jezuitske kulture¹⁹ so delovali v obeh smereh, saj Kitajci pred ponižanjem v opijskih vojnah nikakor niso priznavali svojih šibkosti. Samozavestno so oživljali staro kitajsko matematiko po Mei Wendingovi domislci, da ima zahodnjaško znanje kitajske korenine.²⁰ Mei Wending (Wenting, 1633–1721) je bil šolani posebnež brez državnega izpita. Uporabil je Tychovo model s Keplerjevimi elipsami in zbral nekaj tisoč somišljenikov. Vnuka Mei Juecenga (Chüeh-ch'eng, 1681–1763) je poslal služiti na dvor, vendar nobeden od njiju s svojim velikim znanjem ni sodeloval v Hallersteinovem astronomskem uradu.²¹

Sibirija in Kitajska v očeh Katarine Velike

Papežev ukaz o prepovedi jezuitov (1773) je pretrgal dve stoletji izmenjav znanja med Kitajci in jezuiti. Kongregacija za širjenje vere (*Propaganda Fide*) je malo pred Hallersteinovo smrtjo poslala pismo (*breve*) o prepovedi nankinškemu škofu Goddefridusu Laimbeckhovnu in od njega zahtevala, naj ga osebno prebere v Nankingu (20. 1. 1774).²² Ostanki kitajskih jezuitov so bili ne glede na Laimbeckhovno branje premalo številni in predaleč, da

¹⁴ Leta 1995 so ZDA prodale Kitajcem 86 ton ginsenga za 75 milijonov dolarjev (Zhou, *The Jesuit*, str. 331, 334, 336, 338); znanstveno delo je tudi tu dalo nepredvidljive gnotne dobičke.

¹⁵ Gruber, Von den Vortheilen, str. 13.

¹⁶ Pan, Šatalov, Arhivni materiali, str. 88.

¹⁷ Hu, Provenance, str. 11.

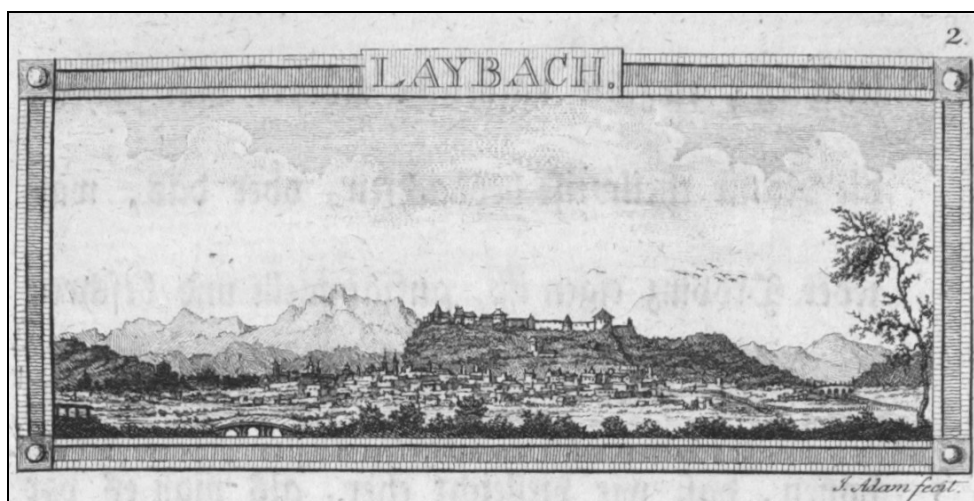
¹⁸ Prav tam, str. 16.

¹⁹ Prenos, sprejemanje, iznajdbe in medsebojna izmenjava (Collani, *The Burgeoning*, str. 220), povzeto po Nicholasu Standaertu z univerze Leuven.

²⁰ Chu, *Technical Knowledge*, str. 331.

²¹ Hu, Provenance, str. 28, 31; Chu, *Technical Knowledge*, str. 131.

²² Dubrovskaja, *Misija Jezuitov*, str. 191.

Slika Ljubljane Jakoba Adama nad predgovorom prostozidarja Ignaza Borna kot urednika Gruberjevih pisem. Vrezovalec Dunajčan Adam je po tedanji navadi podpisal desno spodaj skupno dvanaest slik, dve plošči in risbo v Gruberjevi knjigi z dopisom "fecit" oziroma "sculp" (Gruber, Briefe, prva stran nepaginiranega urednikovega uvoda. Fotografiral pisec z dovoljenjem Univerze v Oklahomi).

bi lahko zaznavno vplivali na prepovedane jezuite v Evropi. Toliko bolj pa se je vpliv posrečil ruskim jezuitom. Julija 1772 je tretja delitev Poljske povzročila eno največjih poljskih tragedij, ki pa se je obenem izkazala kot neprecenljiva sreča za jezuite; podobno je dobro stoletje prej propad dinastije Ming omogočil razcvet jezuitov pod novimi mandžurskimi gospodarji.²³ Z delitvijo je carica Katarina dobila 1.300.000 novih podložnikov, med njimi dvesto enega jezuita v štirih šolah.²⁴ Število jezuitov se ni bistveno spremenilo do konca vlade njenega sina Pavla.²⁵ Friderik II. Pruski prav tako kot Katarina ni dovolil brati ukaza o prepovedi jezuitov (1773), a se je v manj kot treh letih uklonil željam Vatikana. Tako je Rusija postala zadnje zatočišče nekdanjih 22.589 jezuitov,²⁶ ki so jih ob prepovedi našli le še 10.959.²⁷ Papež ob prepovedi ni izdal bule, kot je bilo v navadi v takšnih primerih, čepravno je dobro vedel, da izbrana oblika ukaza ne bo povsod učinkovita, saj je zahteval sodelovanje posameznih škofov kot papeških zastopnikov.²⁸ In res: Gruberjevi jezuiti so se prepovedi izmuznili skozi rusko šivankino uho.

Ruski jezuiti so bili svetovljani, prav takšen kader pa je Katarina potrebovala.²⁹ Žal so med njimi prevladovali Poljaki, ki jih Rusi niso posebno čislali. Dne 30. januarja 1783 je Katarina kljub papeževemu nasprotovanju imenovala Sistrzencewicza za nadškofa zaradi njegovih sporov z bourbonskimi

dvori. Stanislav Jan Sistrzencewicz-Bohusz je bil prekaljen Evropejec, saj se je svoj čas v pruskih in litovskih armadah povzpel celo do čina stotnika.³⁰ Šele v Gruberju je našel nasprotnika, ki mu je bil kos. Sistrzencewiczev namestnik, jezuit Jan Benislavski, se je po papeževem popuščanju marca 1783 odpeljal v Rim na pet tednov pogajanj o podrobnostih Sistrzencewiczevega ustoličenja. Tedaj je papež vpričo Benislavskega trikrat zatrdil: "Approbo Societatem Iesu in Alba Russia (dovoljujem jezuitsko družbo v Belorusiji)".³¹ To je bil velik formalno-pravni korak za poznejše delovanje Gruberja, ki se je prav tedaj odpravljal iz Ljubljane med Russe.³²

Kitajski, ruski in jezuitski interesi se niso vedno skladali. Beloruski jezuiti so sprva domnevali, da jih namerava carica uporabiti za prenos evropske kulture v Sibirijo ali celo v turške dežele, podobno kot so njeni zahodni sosedje pošiljali jezuite na Daljni Vzhod in med južnoameriške Indijance. Katarina II. je jezuitom raje zaupala vodenje šol, kjer bi sicer morala zaposliti tuje strokovnjake.³³ Čepravno so jezuiti svojo rusko vlogo sprva videli predvsem v misijonskem delu, jim je Katarina nalila čistega vina: z izobraževanjem naj kar se da neboleče vtkejo novo pridobljeno poljsko katoliško prebivalstvo v občutljivo tkivo ruskega carstva. Jezuitski pouk je usmerjala po vzoru peterburških šol; zato so sestavili komisijo z Gruberjem, Franciscusom Xaveriusom Ka-

²³ Chu, Technical Knowledge, str. 79.

²⁴ Kuzniewski, Francis Dzierzynski, str. 54.

²⁵ James, Paul I, str. 55.

²⁶ Prav tam, str. 8–9.

²⁷ Prav tam, str. 13.

²⁸ Prav tam, str. 15–16.

²⁹ Prav tam, str. 22.

³⁰ Prav tam, str. 26.

³¹ Prav tam, str. 34–36.

³² Verhovc, P. Gabrijel Gruber, str. 2.

³³ Moroškin, Jezuiti, 1: str. 86, 94, 98, 126, 194, 212, 360, 362; Archetti, Les Jésuites, str. IX, 9, 99, 200, 216; Tolstoj, Romanism in Russia, 2: str. 91; Schlafly, The Ratio, str. 257.

reuom in Michałom Borowskim, ki pa je ustanovila le Polocki Politehniški institut za usposabljanje učiteljev prirodoslovno-znanstvenih predmetov; zanj je Gruber prispeval sliko sv. Ignacija.³⁴

Ruski dvor se je le občasno zanimal za jezuitske stike z Daljnim Vzhodom, ki bi lahko pripomogli k osvajanju tamkajšnjih tržišč. Gruber in drugi so generalnega vikarja Gabriela Lenkeviča³⁵ zaman nagovarjali, naj razširi jezuitske misijone v Madras, pa tudi v Aleppo in drugod po Turčiji v podporo prizadevanjem Katarine II. za razkosanje "bolnika ob Bosporju".³⁶ Carica Katarina je Gruberjeve izjemne diplomatske sposobnosti začela uporabljati že takoj po njegovem prihodu. Njenemu izurjenemu državniki o česu seveda ni ušla Gruberjeva nadarjenost, ki jo je nemudoma vpregla v svoje državniške spletke. Leta 1785 je beloruski gubernator Passek izročil jezuitom ukaz dvora, naj v prestolnico pošljejo dva sposobna jezuita. Za tajno nalogo so izbrali komaj prispelega Gruberja in Skokowskega. Gruber naj bi oviral angleški vpliv na Kitajskem, ki je začel naraščati po letu 1785, še posebno po kitajskem sprejemu angleškega odposlanca Lorda Jamesa Macartneyja leta 1792.³⁷ Naloga ni bila lahka, zato je Gruber le počasi napredoval; skupaj s pomočnikom se je vrnil v Polock, kjer sta čakala na ponovni poziv v prestolnico.

Gruber si je seveda znal izbrati učinkovite kitajske pomočnike. Glavni ruski zaupnik v Pekingju je bil nekdanji jezuit, mandarin Louis de Poirot,³⁸ ki se je 20. marca 1770 skupaj s Luigijem Cipollo³⁹ vkrcal na portugalsko ladjo in 20. oktobra 1770 pridrjal v Kanton. Slikar Poirot si je mandarinski naslov prislužil z vzornim prevajanjem med Macartneyjevim obiskom, zaslovel pa je tudi s prevodom biblije v kitajščino in mandžujščino. Septembra 1802 je zahteval priključitev h Gruberjevim ruskim jezuitom.⁴⁰ Cipolla je končal medicinske študije, saj je kitajski dvor tisti čas potreboval zdravnike in slikarje. Zahteval je premestitev iz francoske v por-

tugalsko misijo, da bi lahko delal za Hallersteinov astronomski urad. Po prepovedi Družbe je postal propagandist v Pekingju (1776). Cipolla je prosil za sprejem med Gruberjeve jezuite (1805), potem ko mu je Gruber v pismu dodal še prepričljivo vabilo Cipollovega mladostnega tovariša, Eduarda Desperamusa.⁴¹ Domiselni Gruber je znal pihati na duše nekdanjih sobratov, da jih je pridobil za obnovo Družbe.

Za sprejem med Gruberjeve ruske jezuite sta se med drugim priglasiła še slovaški astronom Maximilian Hell in nankinški škof Laimbeckhoven.⁴² Tako se je Gruber skozi visoko politiko ponovno povezal z dunajskim urednikom Hallersteinovih del, Hellom. Obenem je znal nagovoriti še najboljšega Hallersteinovega prijatelja, Laimbeckhovna.

Kitajska politika Pavla I.

Večina Gruberjevih načrtov bi spodletela, če si ne bi znal pridobiti simpatij carja Pavla. Pavel je moral pod materinim žezlom pogoltniti marsikatero grenko. Švedski kralj Gustav III. ga je med obiskom v Rusiji leta 1777 sprejel v prostozidarsko ložo, zato je Katarina leta 1792 izgnala številne prostozidarje in zaprla Nikolaja Ivanoviča Novikova, ki je leta 1784 opisal jezuite v slabi luči.⁴³ Katarina je zaman poskušala za svojega naslednika postaviti vnuka Aleksandra, vendar je bil vseeno najprej okronan Pavel (6. 11. 1796).⁴⁴

Pavel I. je občudoval cerkvene svečanosti z globokim zanimanjem za vero, kar je prišlo Gruberju še kako prav.⁴⁵ Novi car je bil navdušen nad prusko armado, ni pa maral revolucionarne Francije,⁴⁶ saj je zavrgla blišč Pariza, ki je Pavla navdušil med mladostnim obiskom (1782). Takoj po revoluciji je stotnik malteških vitezov Julio Litta premagal Švede z ruskimi enotami (1790) in v Peterburgu močno vplival na Pavla,⁴⁷ Julijev brat Lorenzo Litta pa je postal nuncij v Rusiji.⁴⁸ Dne 1. junija 1798 je Napoleon zasedel Malto⁴⁹ in Pavel mu je nemudoma kljuboval s svojo izvolitvijo za velikega mojstra malteškega reda (27. 10. 1798). Carjeva naklonjenost malteškemu vitezu je bila sorodna tedanjemu na-

³⁴ James, Paul I, str. 77–78; Pavone-Tavani, Accademia, str. 166.

³⁵ Gabriel Lenkiewicz (Lenkevič, Lienkiewicz, * 15. 3. 1722 pri Polocku; SJ 15. 8. 1745 Vilna; † 10. 11. 1798 Polock (Grzebien, Encyklopedia, str. 359)).

³⁶ Grzebien, Encyklopedia, str. 359; Zaleski, Jezuiti, 4: str. 231; Moroškin, Jezuiti, 1: str. 223.

³⁷ Peyrefitte, Un choc, str. LVII.

³⁸ Louis de Poirot (Ho Ts'ing-T'ai, He Qing Tai, * 23. 10. 1735 Loraine; SJ 9. 7. 1756 Rim; v Peking 14. 8. 1771; † 13. 10. 1813 Peking). Pfister, Notices, str. 965–966; Dehergne, Répertoire, str. 207; Moroškin, Jezuiti, 1: str. 225–226; Moroškin, Jezuiti, 2: str. 318; Zaleski, Jezuiti, 2: str. 136.

³⁹ Luigi Cipolla (Aloys Cibolla, Louis, * Caltavuturo pri Palermu na Siciliji; SJ 5. 11. 1757 Sicilija; † po 1805 (Dehergne, Répertoire, str. 56)).

⁴⁰ Rinaldi, *The Chinese Garden*, str. 263; *Woodstock Letters (ZDA)*, 1886, 15: str. 116; Gruberjevo pismo Carrollu 12. 3. 1804 navaja "lanskoletno" (torej 1803) prošnjo apostolskega misijonarja Poirota v Pekingju.

⁴¹ Inglot, Gabriel Gruber, str. 358; Moroškin, Jezuiti, 2: str. 333. Eduardo Desperamus (* 27. 9. 1737 Chios; SJ 6.11. 1751 provinca Sicilija in 27. 10. 1803 Peterburg; † 26. 11. 1812 (Inglot, La Compagnia, str. 214)).

⁴² Gottfried-Xavier Laimbeckhoven (Nan Hoai-Jen Ngo-Te, * 9. 1. 1702 Dunaj; SJ 27. 1. 1722 Dunaj; † 22. 5. 1787 T'ang-kia-hiang blizu Su-choua na Kitajskem). Zaleski, Jezuiti, str. 413, 427; Inglot, Gabriel Gruber, str. 358; Moroškin, Jezuiti, 1: str. 459.

⁴³ James, Paul I, str. 123, 124.

⁴⁴ Prav tam, str. 85.

⁴⁵ Prav tam, str. 81.

⁴⁶ Prav tam, str. 87.

⁴⁷ Prav tam, str. 100.

⁴⁸ Prav tam, str. 112.

⁴⁹ Prav tam, str. 105.

vdušenju ruskih plemičev nad podobnimi obredi prostozidarjev.⁵⁰

Gruber se je kot izvedenec za geodezijo predstavil Pavlu v Ljubljani (1782) med njegovim popotovanjem po Evropi.⁵¹ Ob obisku Orše v Belorusiji (7. 5. 1797) se je Pavel spomnil njunega srečanja; z Gruberjem sta izmenjala nekaj besed o Jožefu II.⁵² Uspehi na ruskem dvoru so Gruberju omogočili skrivno korespondenco z Napoleonom za prekinitev rusko-angleškega sodelovanja. Napoleon je v tajnih dopisih pihal na Gruberjevo katoliško dušo proti protestantskim Angležem. Ruski časopisi so nenadoma začeli hvaliti Francijo in zmerjati Anglijo, Gruber pa je podprl Pavlov izstop iz druge koalicije jeseni 1800. Carja je tako močno grizla nemoč ruskih vojska, da se je dejansko prelevil v Napoleo-novega zaveznika.

Ob obisku Peterburške akademije je Gruber junija 1799 v francosko napisanem poročilu ponovno prosil carja,⁵³ naj papeža spodbudi k uradnemu priznanju jezuitov. V drugem odstavku je spomnil na papeževo dovoljenje za legitimnost jezuitov v Rusiji. V tretjem odstavku je legitimnost omejil le na Rusijo brez drugih dežel nekdanjih jezuitov. Podčrtal je koristnost jezuitskega izobraževanja mladine v novih ruskih deželah, ne da bi posebej omenil katolištvo tamkajšnjih prebivalcev. V četrtem odstavku je poudarjal diplomatske prednosti razširitve legitimnosti jezuitov, ki bi omogočila uradno podporo nekdanjim pekinškim jezuitom. Car je seveda imel obilo diplomatskih in trgovskih interesov na Kitajskem, na katere je Gruber premišljeno stavil. Po prepovedi Družbe je bil status jezuitov na Kitajskem seveda zelo majav; zato je Gruber prosil peterburški dvor, naj podpre načrtovano pismo papežu za dovolitev jezuitov. Pisal je o Kitajski "kjer je za celoten uspeh odposlanstva potrebno, da jaz odpotujem in (preprečim) rovarjenje proti jezuitom, ki brez pisne dovolitve ne morejo delovati v (tistih) krajih". V naslednjem, petem odstavku je Gruber poudaril, da njegov načrt podpira vojvoda Parme s številnimi drugimi vladarji vred. Žal je marsikatera potankost Gruberjevih kitajskih načrtov izginila v požaru, ki je leta 1805 povzročil njegovo smrt.⁵⁴

Dne 24. januarja 1798 je Pavel zahteval od Siestrzencewicza, naj prevzame papeževo vlogo v Rusiji. Rimski papež je namreč brezupno taval po Napoleonovih⁵⁵ italijanskih zaporih do smrti v francoski Valenciji (29. 8. 1799). Gruber in Pavel I. sta urno prepričala avstrijskega cesarja in Napoleona, da je

slednji dovolil konklave v konventu benediktincev na beneškem otoku San Giorgio pod Consalvijevim tajništvom (30. 11. 1799). Kardinal Ercole Consalvi (1757–1824) je pisal Gruberju (18. 1. 1800 in 22. 2. 1800), da Italija zaupa mnenju ruskega carja glede izvolitve novega papeža. To je bil seveda predvsem diplomatski pesek v oči; pod vplivom carja Pavla I. pa so po trimesečnih razpravah vendarle izvolili jezuitom in Francozom naklonjenega Pija VII. iz Milana (14. 3. 1800), ki je smel delovati v večnem Rimu. Papeževo izvolitev so polocki jezuiti praznično proslavili, saj je novi Petrov naslednik nemudoma sprejel v avdienco jezuita Luigija Panizzonija, nekdanjega tajnika beloruske jezuitske province (1785–1789).

Dne 14. novembra 1799, dobra dva tedna pred sklicem beneškega konklava, je Gruber prosil carja Pavla, naj dovoli volitve Lenkevičevega naslednika na generalni kongregaciji. Podobno je pred 27. septembrom 1785⁵⁶ prosil za volitev generalnega vikarja Lenkeviča, saj je med jezuiti prav Gruber najlažje občeval z dvorom.⁵⁷ Dne 5. februarja 1799 sta Gruber in Joseph Kamienski odpotovala k carju, ki je dovolil izvoliti novega generalnega vikarja; vmes je Gruber obiskal še Siestrzencewicza.⁵⁸ Gruberju se ni posrečil daljši sprejem pri carju, vendar nikakor ni vrgel puške v koruzo; pozdravil je caričin zobobol in odšel za carjevo družino v Pavlovsk (maja 1799). Tam je počakal carico v vrtu in nato po njenem posredovanju govoril s carjem.⁵⁹ Majhni zviti koraki, vredni vrhunskega politika, saj mu je hvaležna carica stala ob strani tudi v težkih trenutkih po Pavlovi smrti!

Gruber je uravnaval niti poglavitnih katoliških središč politične moči, maja 1800 pa se je nekaj dni posvetoval z vodilnimi jezuiti v Polocku. Dunajčanom je v pismih (31. 7. 1800 in 30. 5. 1801) opisal, kako si prizadeva za carjevo prijateljstvo s habsburškim cesarjem Francem, čeravno Dunajčani naltolčujejo nasprotno.⁶⁰ Veliko carjevo zaupanje je usmerjal k povezovanju katoliške in pravoslavne cerkve in Mariottiju obrazložil unijo vzhodnega obreda znotraj Rimsko-katoliške cerkve (11./23. 11. 1800). Minister Teodor Vasiljevič Rastopčin je v carjevem imenu dal Gruberjev predlog unije oceniti pravoslavnemu arhidiakonu, poznejšemu metropolitu Ambroziju, ta pa je pero potisnil v roke najpomembnejšemu pravoslavnemu učenjaku, arhimandritu Eugenu. Eugen je opisal Rusom neugodno papeževo vizijo unije v *Kanoničeskoje issledovanie o papskoi vlasti v hristianskoj cerkvi*. Car po tej kritiki ni odslavl Gruberja z dvora, čeravno na to namiguje pismo C. G. Anastaseviča, poslano Aleksandru

⁵⁰ Prav tam, str. 107, 109.

⁵¹ Prav tam, str. 74.

⁵² Prav tam, str. 130–131.

⁵³ ARSI, Russia, "Acta Congreg. Gen. Russia", škatla 1027, folio 148r–149r; Inglot, Gabriel Gruber, str. 283.

⁵⁴ James, Paul I, str. 4.

⁵⁵ Prav tam, str. 116.

⁵⁶ 8. 10. 1785 po gregorijanskem koledarju.

⁵⁷ James, Paul I, str. 134.

⁵⁸ Prav tam, str. 137, 141.

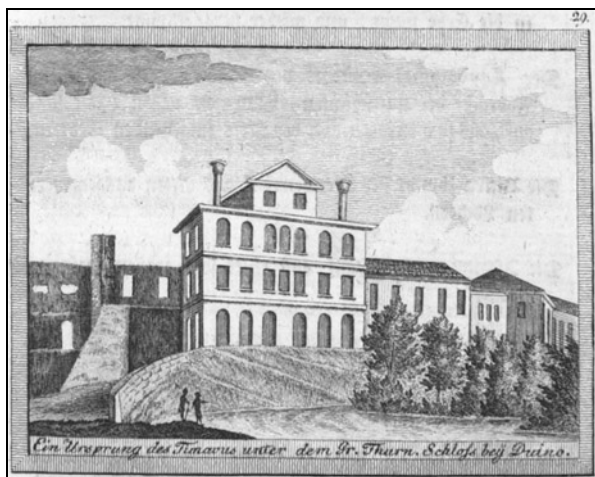
⁵⁹ Prav tam, str. 154, 156.

⁶⁰ Prav tam, str. 159; Bibliothèque Slave v Parizu, Russia 4–1.

Ivanoviču Danilevskemu.⁶¹ Nedvomno pa je strah pred unijo pripomogel k umoru Pavla I., ki se je javno proglasil za katolika po srcu.

Pavel je predlagal Gruberju, naj pošlje dva jezuita na Kitajsko. To je bila ena redkih domislic, ki jo je podedoval iz materinih snovanj (1792), po njem pa se ji je vdal celo Aleksander. Maja 1799 sta bila Gruber in Manswet Skokowski povabljeni v Carskoje selo, vendar dogovora ni bilo.⁶² Dne 16. januarja 1800 sta Gruber in Kamienski znova odpotovala iz Polocka, da bi vplivala na carja, žal pa so se ovire kopičile kot gobe po dežju: ogenj v kolegiju Vitebsk je umoril nekaj uslužbencev, luteranski pastor v Polocku je obdolžil jezuite spreobračanja njegovih vernikov, v Polocku so natisnili koledar z napako v zapisu družinskih imen cesarjevega zeta, drznili pa so si celo pripravljati izstop iz koalicije s spodkopavanjem ruskih povezav z Anglijo. Zato so oblasti koledarje zažgale.⁶³

Dne 11. avgusta 1800 je car iz Gačina predlagal turškim oblastem, naj priznajo Gruberjeve jezuite v svoji državi; podobno je predlagal tudi švedskemu kralju. Istega dne je končno le poslal papežu dolgo pričakovano pisno prošnjo za dovolitev jezuitov. Katoliški prelat Philippe Badosse je takoj naslednji teden odpotoval z dopisom (18. 8. 1800). Žal se v naslednjih mesecih "radoživemu pismonoši" ni prav nič mudilo, saj se je sredi oktobra 1800 ustavil na Dunaju, počival v Trstu in Benetkah; tako je komaj

Gruberjeva skica izliva ponikalnice Timav pod gradom grofa Thurna-Valsassina v Devinu pri Trstu, objavljena sredi dvanajstega pisma, ki ga je Gruber iz Ljubljane dne 6. 11. 1779 poslal Ignazu Bornu na Dunaj (Gruber, Briefe, str. 159. Fotografiral pisec z dovoljenjem Univerze v Oklahomi).

za božič prispel v Rim.⁶⁴ Pavlovi dnevi so bili že štetí, z njegovim pismom pa je Gruberjeva sekira padla v med.

Izobraževanje kot pot v srce imperija

Gruber si je ruska srca odpiral na Riccijev način, z izobraževanjem ruske mladine. Med letoma 1786 in 1800 je bil profesor matematike, geometrije, fizike, mehanike, risanja in arhitekture za študente in brate laike v Polocku.⁶⁵ V zadnjih dveh letnikih retorike polockih nižjih šol je učil balistiko, pirotehniko, vojno in civilno arhitekturo. Kot prvi ruski predavatelj arhitekture je poučeval na kolegijih Mstislav (1787), Mogilev (1789), Vitebsk (1789); v Polocku (1799) je izobrazil pozneje nadvse uspešne domače profesorje arhitekture.

S poučevanjem in uporabno znanostjo je odpravil pomanjkljivosti neuspešnih ruskih šolnikov, saj je v Peterburgu pogosto primanjkovalo študentov.⁶⁶ Le Moskovska univerza se je tisti čas približala zahodnim vzornicam, vendar so bili njeni standardi njega dni močno nizki, Akademiji v Moskvi in Kijevu pa sta poučevali predvsem teologijo.⁶⁷ Gruber se je zgledoval po abbéju Nicollu (* 1758), ki je vzgajal otroke grofa de Choiseila, ubežnika pred francosko revolucijo. Ruske dame so francoskega velikaša kar se da posnemale, zato je moral Nicolle za dva ducata njihovih otrok leta 1794 najeti kar penzion. Jezuiti Septavaux, Goche in Fromon so mu pomagali pri pouku, dijakom pa so računali 1500 do 2000 rubljev na leto. Nicolle je pozneje zaradi konkurence Gruberjevega peterburškega liceja odšel v Moskvo (1805), v Odesi ustanovil Lycée Richelieu,⁶⁸ po izgonu jezuitov (1820) pa se je vrnil v Pariz.⁶⁹

Dne 29. 9./11. 10. 1800 je Gruber postal prvi rektor novega jezuitskega kolegija carja Pavla I. v Peterburgu, kjer je predaval eksperimentalno fiziko šest ur tedensko ob torkih in četrtek popoldne. Urno je poskrbel za gradnjo kolegija in obnovo cerkvenih zgradb. Dne 20. 11./2. 12. 1800 je za pridiganje in pouk vpoklical devet jezuitov iz Polocka; dne 1. 2./13. 2. 1801 so začeli poučevati, po treh mesecih pa so vpisali okoli trideset gojencev. Gruber je zbral knjižnico s petstotimi knjigami, Pavel I. pa mu je dovolil zidavo nove zgradbe kolegija na križišču Katarininega kanala in Italijanske ulice. Car je prispeval 9.000 rubljev za nakup zemljišča, Gruber pa je za 450.000 rubljev zgradil *Noble*

⁶⁴ Prav tam, str. 179–181.

⁶⁵ Prav tam, str. 74.

⁶⁶ Tolstoj, Vzgljad, str. 11, 12.

⁶⁷ James, Paul I, str. 50.

⁶⁸ Pavone-Tavani, Accademia, str. 170; Schlafly, True, str. 427.

⁶⁹ Moroškin, Jezuiti, 2: str. 112–115; Rouët de Journal, La Compagnie, str. 52.

⁶¹ Prav tam, str. 237.

⁶² Prav tam, str. 160.

⁶³ Prav tam, str. 171–172.

Pension po Nicollovem zgledu z zasebnim prostorom za vsakega visokega ruskega plemiča. Nameral je vsako leto odplačati po 15.000 rubljev dolga z odstotki vred, obenem pa je skušal dobiti nazaj nekoč jezuitsko lastnino na Poljskem. *Penzion* je odprl 1. 1./13. 1. 1803; do konca leta je vanj vpisal 24 dijakov, pozneje pa 60, medtem ko je Pavlov *Collegium* obiskovalo sto gospodičev, večinoma poljskega rodu.⁷⁰

Jeseni 1802 je Gruber sestavil petnajst členov osnutka *Plan d'education au collège des nobles*. Šestletni učni načrt je bil podoben beloruskim kolegijem, saj je bila prestolnica formalno del beloruske jezuitske province; *Ratio Studiorum* je pogumno priredil novi dobi in okolju. V četrtem letniku so poučevali geometrijo in trigonometrijo; v petem so pouk nadaljevali s civilno in vojaško arhitekturo, balistiko, pirotehniko, teorijsko in praktično hidravliko. V šestem razredu so učili kozmologijo, fizikalno astronomijo, osnove optike, dioptriko, katoptriko, sferično geometrijo, višji račun, mehaniko in eksperimentalno fiziko. Šesti razred je bil preobsežen, zato so dijaki predpisano snov študirali še naslednje leto. Po šestih razredih so pouk naravoslovja in mehanike nadaljevali v dveh razredih filozofije. Gojenci so plačevali po 1.000 rubljev na leto, torej pol manj kot pri Nicollu; od tretjega razreda dalje so se učili ruščine, na voljo pa so imeli še učitelje plesa, risanja, glasbe, mečevanja, po letu 1806 pa celo pravoslavnega popa. Dijaki prvega razreda so bili stari od 7 do 12 let; sprejemali so jih avgusta in s poukom začeli 1. septembra.

Leta 1802/03 so jezuiti poučevali svoje klerike tudi v prestolnici. Prvi razred višjih študijev je bil razdeljen med tri letnike filozofije, drugega pa so ločili na štiri leta pouka teologije. Bodoči jezuiti so živeli skupaj s profesorji v kolegiju, sinove plemičev so nastanili v penzionu, drugi dijaki pa so spali v mestnih hišah. Šolsko leto je trajalo 190 dni, od 1. septembra do konca julija. Tako so počivali le med avgustovsko vročino, toliko več pa je bilo vmesnih praznikov. Med oddihi so se plemiški sinovi v jezuitskih prostorih in na jezuitskih posestih radi pomerili v mečevanju, glasbi, plavanju ali smučanju; igrali so celo biljard, ki ga je ljubil že ustanovitelj jezuitov sv. Ignacij v svojih mladih vojaških dneh. Gruber ni dovolil kartanja in kockanja, car pa je včasih dovolil svojim glasbenikom igrati na Gruberjevih proslavah. Predstavniki kraljevine Sardinije, grof Joseph Marie De Maistre, je večkrat pomagal pri izpiti;⁷¹ izpitom je nekoč osebno prisostvovala celo caričina sestra. Učiteljski uspehi so tlakovali Gruberjevo pot v srce carstva.

Gruber in car Aleksander za južne in vzhodne misijone

Vzgojni zavod za visoko rusko plemstvo so leta 1806 preimenovali v plemiški kolegij (*Collegium Nobilium*), vendar je bil deset let pozneje ukinjen. Pet njegovih nekdanjih študentov se je leta 1825 pridružilo protestom dekabristov⁷² po smrti carja Aleksandra.

Aleksander ni podedoval očetove naklonjenosti do Gruberja, prav rad pa je se je okoriščal z njegovo nadarjenostjo. Njun odnos je bil poln prilagajanja, med katerim sta oba z nezaupanjem gledala drug drugemu pod prste, a sta kljub temu uspešno sodelovala. Aleksander je bil pripravljen Gruberju ustreči ravno toliko, kolikor je od njega pričakoval pomoči. Gruber je vztrajno nadaljeval dotedanjo jezuitsko politiko v Rusiji, čeravno si je predvsem želel deželo zapustiti in voditi Družbo iz Rima. To pa je bilo ravno tisto, česar Aleksander ni mogel dovoliti, saj si je znal pomagati le, če je imel glavo jezuitskega reda pod svojo neposredno oblastjo. Poldrugo desetletje po Gruberjevi smrti so čeri sodelovanja s figo v žepu povzročile izgon jezuitov iz carstva, ki ga zavoljo navskrižja interesov bržkone tudi on ne bi znal preprečiti.

Dne 17. marca 1801 je papež Pij VII. bolj izrecno dovolil jezuite v Rusiji, tako da je Kareu lahko prevzel naslov generala in ne le generalnega vikarja. Leta 1802 je Gruber odprl rezidenco v gradu Rydze pri Rigi; leta 1803 je po carjevem ukazu osnoval misijo nemških kolonistov v Saratovu ob Volgi, naslednje leto v Kleinliebenthalu pri Odesi ob izlivu Dnjestra in leta 1805 v Astrahanu ob delti Volge. V Kleinliebenthal je večinoma naselil alzacijske, bavorske in palatinske Nemce, ki so bežali pred revolucijo.⁷³

Aleksander je bil po svoje bolj dovzeten za obnovo jezuitske prisotnosti na Daljnem Vzhodu kot njegov oče ali babica. Zato sta z Gruberjem rade volje našla skupno smer delovanja v Sibiriji ob kitajski meji, ki je obema obetala korist. Jezuitske želje po misijonskem delu je leta 1802 podprl celo novi minister za notranje zadeve, knez Viktor Pavlovič Kočubej (Kocubei, 1768–1834).⁷⁴

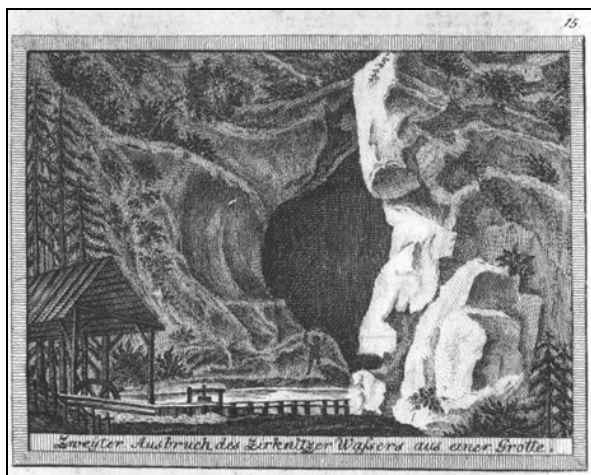
⁷² Schlafly, *The Ratio*, str. 265; Inglot, Gabriel Gruber, str. 366.

⁷³ Kraj so leta 1895 preimenovali v Ksenjewko (Ksenjevka ukrajinsko Malodolinskoje); leta 1934 so zaprli tamkajšnjo cerkev kot zadnjo na območju Grossliebenthala, dne 30. 3. 1944 pa so nemški prebivalci zapustili Kleinliebenthal. Tako je Gruberjevo delo po poldrugem stoletju zatrla vihra nove vojne.

⁷⁴ Kočubej je bil ambasador v Carigradu (1793–1798) in vicekanclar leta 1798 (De Maistre, *Peterburgskie*, str. 44).

⁷⁰ Schlafly, *The Ratio*, str. 259.

⁷¹ Prav tam.

Gruberjeva skica drugega mostu čez cerkniško vodo, objavljena na koncu petega cerkniškega pisma, naslovljenega dne 20. 4. 1779 na prostozidarja Ignaza Borna (Gruber, Briefe, str. 57. Fotografiral pisec z dovoljenjem Univerze v Oklahomi).

Gruber je spoznal sibirskie in ameriške razmere že v Ljubljani med prebiranjem Ignaz Bornove⁷⁵ strokovne naravoslovne revije *Physikalische Arbeiten der einträchtigen Freunde in Wien* (1783, 1784, 1785), kjer je objavljala tudi njegov mlajši brat, Tobija Gruber. Večina piscev je opisovala razmere v monarhiji, nekateri pa tudi Sibirijo ali obe Ameriki; profesor Franz Josef Märter (1753–1827) je v vseh zvezkih priobčeval svoje potopise iz ZDA, kjer je njegov pohod med aprilom 1783 in 1788 gmotno podpiral cesar Jožef II.

Marca 1802 je car Aleksander priporočil Gruberju, naj tri jezuite priključi kitajski odpravi ruske ambasade; tako je izpolnil desetletje starejšo babičino željo. Gruber se ni dal dvakrat prositi; septembra 1802 je določil poljskega patra matematika Norberta Korsaka (Corskak),⁷⁶ Italijana Giovannija Grassija, in brata laika, Nemca Johanna Sturmerja. Zaupal jim je pismo za Kitajce s carskim dopisom vred. Leta 1805 so odpluli prek Danske na Portugalsko in se nekaj časa zadržali v Coimbri. Vendar sta kardinal Consalvi in rimska Kongregacija za širjenje vere postopek ustavila,⁷⁷ car pa je jezuitsko popotovanje jezuitov na Kitajsko dokončno odpovedal. Korsak je odšel v Anglijo, Grassiju so se posrečili bleščeči uspehi v ZDA, Sturmer pa je v Peterburgu izstopil iz Družbe. Gruber je vmes umrl in ni videl, kako je spodletela njegova skrbno pripravljena obnova pekinškega misijona.⁷⁸

Dobro leto po Gruberjevi smrti je car z ukazom (29. 6. 1806) omogočil jezuitom odhod v Sibirijo, čeprav je Siestrzencewicz hotel tja poslati dominikance. Dva jezuita sta bivala v vzhodno-sibirskem Irkustsku, druga dva pa v zahodni Sibiriji. Decembra 1811 sta patra odpotovala iz Polocka proti Irkustsku, prispela pa sta 1. aprila 1812. Razsežnost velikanskega mesta in pokrajine jima je bila vseh draginji navkljub. Pozneje je eden od obeh patrov odšel v zahodno-sibirski Tomsk. Sibirski misija je bila del nadškofije Mogilev, okoli tisoč irkustskih katolikov pa so Sibirci po starodavni navadi imenovali kar Poljake. Povezava med vero in narodnostjo je bila podobna kot med Srbi in Hrvati, zaradi hitrejšega ločevanja obeh jezikov in številnejšega prebivalstva pa se je prej izgubila. Tako se je istovetenje katolikov s Poljaki povsem porazgubilo v evropskem delu Rusije že v Gruberjevem času.⁷⁹

Vodja ruskih uniato, nadškof Krassowski, je stanoval v Polocku tako kot večina ruskih jezuitov. Kmalu se je začel pritoževati nad jezuitskimi krsti otrok uniato v Sibiriji. Rusi so si skozi Sibirijo skušali utreti kopno pot na Kitajsko, nikakor pa niso dovoljevali jezuitom prestopa meje; le-to so kitajski jezuiti prekoračili po cesarjevem ukazu le ob podpisovanju mirovnega sporazuma v Nerčinsku (27. 8. 1689). Dobro stoletje pozneje se je položaj povsem zasukal: ruski jezuiti so lahko obiskovali Nerčinsk vzhodno od Irkutska, kljub vroči želji pa niso smeli na Kitajsko.

Po izgonu (1820) so sibirski jezuiti odpotovali v Galicijo: žal jih ne Kitajci ne Rusi niso potrebovali za urejevanje medsebojnih nasprotij na mejah. Postali so neprijetni za obe strani, tako da so jih skušali nadomestiti s kakšnim lažje obvladljivim katoliškim redom.⁸⁰ Moskovska, saratovska, južnoruska, sibirski, riška in druge ruske misije niso zaživele tako, kot si je obetal Gruber.

Gruber obnovi jezuitski red v ZDA

Gruber še ni mogel predvideti velikih možnosti ZDA, ki so se v njegovih mladih letih osvobodile angleškega jarma. Imele so tri milijone prebivalcev, med katerimi je bil komaj odstotek katolikov.⁸¹ Američani so se prikupili polockim jezuitom še pred Gruberjevim prihodom, ko so z velikim bleskom gostili Ignacia Tenoria de Carwaila⁸² iz bajeslovnege Popayána v kolumbijski dolini reke Cauca, kjer so jezuiti leta 1640 ustanovili najpomembnejši

⁷⁵ Košir, Prostozidarstvo, str. 43.

⁷⁶ Moroškin, Jezuiti, 2: str. 311.

⁷⁷ Inglot, Gabriel Gruber, str. 358, 363.

⁷⁸ Zaleski, Jezuiti, 2: str. 136; Peck, Between Russian Reality, str. 19.

⁷⁹ Peck, Between Russian Reality, str. 20–23.

⁸⁰ Prav tam, str. 31, 33.

⁸¹ Schlafly, The Ratio, str. 265.

⁸² Ignacio Tenorio de Carwail (* 27. 4. 1752 Popayán; SJ; † 1850 Ciudad de México). Moroškin, Jezuiti, 1: str. 197–198; *Merkwürdige Nachrichten*, 1783, str. 352; Gagarin, Les jésuites, str. 69.

kolegij med Bogoto in Quitom za gospodarjenje s sladkorjem, govedom in rudniki. Ded Ignacia Tenoria de Carwaila je bil oficirski havanski priseljenec, oče José pa si je pridobil članstvo v Popayánski mestni junti.⁸³ Ignacio Tenorio de Carwailo se je šolal pri jezuitih, po njihovem izgonu iz španskih posesti je osem let študiral v Quitu. Leta 1780 je na brigantini jadral proti Lizboni. Čez dve leti je, razočaran nad Madridom, odpotoval preko Francije, Dunkerqua, Pomeranije in Gdanska po tedaj ustaljeni poti v Polock; tam je podaril jezuitom svoje imetje pozimi 1782/83. V Peterburgu je obiskoval carico Katarino; Gruberja ni veliko srečeval, saj je kmalu odjadril nazaj v Novi svet (1. 8. 1788). Po številnih pustolovščinah se je vrnil v Popayán (23. 6. 1796), nekaj let po A. Humboldtovih takajšnjih meritvah povezav med potresi, magnetizmom in svetlobo (1788),⁸⁴ podobnih Gruberjevim polockim domnevam. Leta 1810 je Ignacio Tenorio de Carwailo v Quitu pomagal svojemu nečaku Camilu Torresu⁸⁵ pri sodelovanju z Bolívarjem,⁸⁶ ki ga je v zvezde koval tudi Humboldt. Ostareli Ignacio Tenorio de Carwailo je zapustil družino s položaji vred (1815), da je lahko kot guadalajarski frančiškan odšel v kalifornijski samostan.

Carwailov in podobni primeri so Gruberja prepričali o koristnosti širitve jezuitskega reda zunaj celinske Evrope. Največ je obetala Anglija, čeravno so se stoletje prej Franciscus Linus in drugi angleški jezuiti morali umakniti na angleški kolegij v Liège. Kircherjev učenec, profesor matematike Linus, se je po letu 1658 za kratek čas preselil v domači London. Priljubil se je tudi ljubljanskim jezuitom, saj je Janez Krstnik Mayr v splošni fiziki leta 1722 zagovarjal Linusovo teorijo par (idrijskega) živega srebra nad stolpom v barometru.⁸⁷ Gruber in Hallerstein sta brala Linusa;⁸⁸ le-ta je tik pred smrtjo zaslovel v sporu z I. Newtonom glede teorije barv, objavljenem v glasilu londonske Kraljeve družbe.

V Gruberjevi dobi se je angleško preganjanje jezuitov uneslo. Od Thomasa Welda so dobili lep grad Stanyhurst v Lancaschiru; Gruber je imenoval Marmaduka Stona za provinciala Anglije z vsemi škotskimi in irskimi misijoni vred (1. 3. 1803), angleški jezuiti pa so se pridružili Gruberjevim (22. 5. 1803).⁸⁹ Dne 19. 8. 1803 je Gruber opisal Stonu pomen nekdanjih noviciatov v angleški jezuitski provinci; noviciat v Wattenu je deloval do leta 1762, v

Ghentu pa do leta 1773. S poučnim zgodovinskim primerom je Gruber poudaril velik pomen slovesnosti ob otvoritvi noviciata za štirinajst novicev v Hodder Place blizu Stanyhursta (26. 9. 1803). Uvajanja je vodil pridigar skupaj z enajstimi sholastiki, vodja noviciata pa je postal pater Charles Plowden. Gruber je hvalil Stonov prispevek k duhovnemu napredku angleških novicev (21. 2. 1804 in 21. 4. 1804),⁹⁰ saj si je od angleških sobratov veliko obetal.

Manj denarja je bilo mogoče pričakovati v ZDA. Kljub zgodnjim stikom jezuita Rudjerja Boškovića s Franklinom, ZDA pred koncem Napoleonovih vojn nikakor niso bile tako obetavne kot Kitajska ali Južna Amerika. Seveda je po Jeffersonovem nakupu Louisiane (1802) tudi Gruber postal pozoren na velika prostranstva novega sveta. Thomas Jefferson je v pismu Johnu Adamsu ostro kritiziral ponovno vzpostavitev jezuitov kot "korak v temo" (1. 8. 1816);⁹¹ Jeffersona je v Washingtonu obiskal Humboldt, ki je po izgonu ruskih jezuitov raziskal celó Sibirijo (1829).

Gruber je ameriškim jezuitom posvetil veliko pozornosti in Johnu Carrollu pomagal pri obnovi jezuitske hierarhije in utemeljitvi šolstva v ZDA. Nekdanji ameriški jezuiti so pisali škofu Carrollu (25. 4. 1803) iz grofije Charles and St. Mary's o papeževi dovolitvi Gruberjevih jezuitov; vedeli so, da sme Gruber razširiti Družbo po vsem svetu in so se mu želeli pridružiti.⁹² Dne 25. maja 1803 sta Carroll⁹³ in škof Charles Neale iz Baltimora obvestila generala Gruberja, da trinajst nekdanjih marylandskih jezuitov prosi za sprejem v njegovo Družbo. Bili so nasledniki petih jezuitov, ki so pod vodstvom P. Andrewa Whita prišli v Maryland leta 1634. Papeževo prepoved so dočakali pripravljeni, saj je enaindvajset jezuitov v Marylandu in sosednjih deželah po prepovedi obdržalo jezuitsko lastnino v obliki združbe (trust), čakajoč na ponovno dovoljenje delovanja jezuitov;⁹⁴ Novi svet je imel pač sodobnejše kapitalistične poglede na imovino, medtem ko so evropskim jezuitom premoženje zvečine poddržavili.

Gruber je dobil Carrollovi pismi, datirani 10. marca 1803 in 25. maja 1803, skupaj s krajšim, datiranim 21. septembra 1803. Carrollove predloge je sprejel z odprtimi rokami in mu v odgovoru dne 12. marca 1804⁹⁵ obljubil poslati pomočnike iz Ru-

⁸³ Mendelson, *The Jesuit*, str. XIV, 287, 419.

⁸⁴ Humboldt, *Reise*, 1: str. 521.

⁸⁵ Camilo Torres Tenorio (* 22. 11. 1766 Popayán; † 1816).

⁸⁶ Simon Bolívar (* 24. 7. 1783 Caracas; † 17. 12. 1830 San Pedro Alejandrino).

⁸⁷ Mayr, *Tractatus*, 166^v (poglavje 443), 168^r (poglavje 447).

⁸⁸ Verhaeren, 1969, 521.

⁸⁹ Rule, *Celebrated*, str. 291, 361; Steska, P. Gabriel Gruber, str. 46.

⁹⁰ Holt, *A Bicentary*, str. 105, 114, 117–120.

⁹¹ Schlafly, *The Ratio*, str. 265.

⁹² Hughes, *History*, str. 816.

⁹³ John Carroll (* 8. 1. 1735 Upper Marlboro v Marylandu; SJ 7. 9. 1753 Watten; † 3. 12. 1815 Baltimore).

⁹⁴ Kuzniewski, Francis Dzierzynski, str. 57.

⁹⁵ ARSI, Russia, "Epist. Vic. Gen. in Russia" 1802–1808, pismo 13. 3. 1804; *Woodstock Letters*, 1886, 15: str. 118; Hughes, *History*, str. 817; Maryland-New York Province Archives, tudi z nekoliko drugače registriranim pismom datiranim 12. 5. 1804, vendar enakim po vsebini.

sije ali celo iz Anglije.⁹⁶ Med Angleži je imel očitno dovolj podpore, v Rusiji pa ni imel dovolj ljudi večjih angleškega jezika. Carroll je v Baltimoru z Gruberjevimi pooblastili imenoval Roberta Molyneuxa za superiorja jezuitov v ZDA (10. 6. 1805).⁹⁷ Od junija do oktobra 1805 je novi superior Molyneux obnovil prisega ameriških jezuitov, med katerimi pa ni bilo Carrolla.

Jezuit Carroll je študiral in poučeval v severni Franciji in na Nizozemskem; po prepovedi reda se je leta 1774 vrnil domov, kjer so dve leti pozneje (4. 7. 1776) razglasili neodvisne ZDA. Carroll se je energično prizadeval za ustanovitev katoliške akademije Georgetown; zanj je sestavil učni načrt (1788/89) ob uporabi globusov za študij višjih znanosti z naravoslovjem vred.

Oktobra 1806 so odprli noviciat v Georgetownu, v letih 1806–1811 pa je pripotovalo osem jezuitov iz Rusije. Med njimi je bil Giovanni Grassi, ki je kot prvi poučeval v marylandskem Georgetownu. Jezuiti so tamkajšnja akademijo dotlej le vodili s tremi od prvih štirih predsednikov, niso pa v njej poučevali. Grassi je akademijo posodobil kot predsednik med letoma 1812–1817,⁹⁸ jezuiti pa so tja prinesli veliko Gruberjevih slik⁹⁹ in z eno od njih okrasili šolsko avlo. Šolo so hromile stalne gmotne težave, otepati pa so se morali tudi nizke kulturne ravni; oba problema nista v tolikšni meri pestila Gruberjevega peterburškega pouka. Jezuiti so si vseskozi prizadevali za prevlado klasičnih jezikov v nasprotju z bolj praktičnimi Američani,¹⁰⁰ zato se sprva dijakov ni ravno trlo v jezuitskih šolah.

Med Američani se je posebej izkazal Gruberjev študent Frančišek Dzierzynski,¹⁰¹ ki se je kalil kot profesor (dogmatične) teologije na Polocki akademiji. Med letoma 1794–1809 je študiral pri Gruberju v Polocku, po filozofskih študijih pa je predaval francoščino, fiziko, glasbo in gramatiko na Gruberjevem *Collegium Nobilium* v Peterburgu.¹⁰² Dzierzynski je končal usposabljanje, da je lahko v Mogilevu predaval naravoslovje, geologijo in matematiko. Po de Maistrovem prigovarjanju je Aleksander z ukazom (12. 1. 1812) povzdignil Polocko

akademijo v poglavitno jezuitsko šolo carstva. Leta 1819/20 so v Polocku predavali matematiko celo za uporabo v kemiji in trigonometrijo pa so tznali vplesti v pouk fizike;¹⁰³ žal pa je bil to tudi labodji spev ruskih jezuitov.

Po prepovedi jezuitov v Rusiji je Dzierzynski učil v Bologni (1820), dokler ga ni novi general Luigi Fortis poslal v ZDA. Američani s Carrollom vred so ga sprva postrani gledali kot tujca, neveščega razmer in angleščine.¹⁰⁴ Dzierzynski je predaval teologijo v Georgetownu (1821); študentje so težko izgovarjali njegov priimek, tako da se ga je prijel posrečeni vzdevek "oče Nič (Zero)". Po Nealovi smrti se je avgusta 1823 povzpел na položaj superiorja v Marylandu.¹⁰⁵ Leta 1827 je obiskal devet let prej ustanovljeno univerzo Saint Louis, ki se je v prvem desetletju delovanja z manj kot dvanajstimi študenti komaj vzdrževala. Leta 1829 so jezuiti na pobudo Dzierzynskega prevzeli univerzo Saint Louis.¹⁰⁶ Mesto je bilo ob koncu stoletja eno najpomembnejših v državi, lepa jezuitska univerza pa danes v mestu uspešno tekmuje z univerzama Washington in Missouri, čeravno je med sodobnimi profesorji le malo jezuitov.

Gruber je požel manj uspehov pri nekdanjih jezuitih v Latinski Ameriki. Španske kolonije niso obetale večjih možnosti, saj celo Bošković ni smel obiskati Kalifornije. Zavaljo ostre Pombalove vladavine Gruber ni gojil velikih upov niti za obnovo jezuitskih postojank v Braziliji ali Paragvaju, saj je Pombal na brazilske jezuite pritiskal še veliko huje kot na kitajske.¹⁰⁷ V Paragvaj so se jezuitski šolniki vrnili šele v današnjem času, ko si mukoma znova utirajo pot tudi v Rusijo.

Zaključek

Mnenja o Gruberjevih vplivih na zdrache zgodnje Napoleonove dobe so seveda deljena. Medtem ko ga poljski zavezniki kujejo v nebo, ga marsikateri ruski pravoslavni pisec hudo zaničuje. Resnica je, kot vedno, nekje vmes, vsekakor pa postavlja Gruberja med najbolj zlahtne sinove slovenskega naroda.

Gruber je razvil politiko mednarodnih razsežnosti na čelu reda s svetovnimi povezavami. Vsekakor pravi človek ob pravem času na pravem (generalskem) mestu. Število njegovih objav je za generala dokaj borno, saj je njuna skupna dela pod-

⁹⁶ *Woodstock Letters*, 1886, 15: str. 117; Hughes, *History*, str. 817–819.

⁹⁷ Hughes, *History*, str. 387–388, 394, 397, 820, 873.

⁹⁸ Giovanni Grassi (* 10. 11. 1775 Schilpario pri Bergamu; SJ 21. 11. 1799 Colorno; † 12. 12. 1849 Rim (Grzebien, *Encyklopedia*, str. 543; Schlafly, *The Ratio*, str. 270; Inglot, *La Compagnia*, str. 235)).

⁹⁹ Poplatek, Paszenda, *Slownik*, str. 120. Leta 2008 je slovenski jezuit v Georgetownu posnel zelo lep Gruberjev portret.

¹⁰⁰ Schlafly, *The Ratio*, str. 265–267, 271.

¹⁰¹ Frančišek Dzierzynski (Dzeržinski, Dzierzynski, * 3. 1. 1779 Orša v Belorusiji; SJ 13. 8. 1794 Polock; † 22. 9. 1850 Frederick v ZDA (Grzebien, *Encyklopedia*, str. 141; Bli-nova, *Jezuiti*, str. 159, 244)).

¹⁰² Pavone-Tavani, *Accademia*, str. 170.

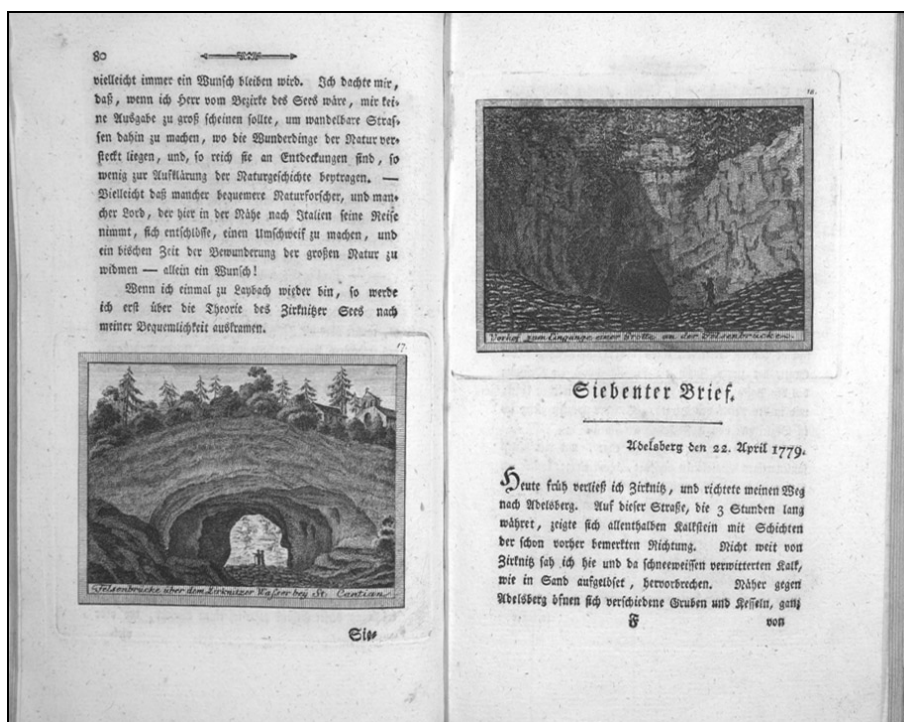
¹⁰³ Pavone-Tavani, *Accademia*, str. 180, 190, 193.

¹⁰⁴ Kuzniewski, Francis Dzierzynski, str. 55; Schlafly, *The Ratio*, str. 270, 272.

¹⁰⁵ Schlafly, *The Post-Suppression*, str. 774–778; Kuzniewski, Francis Dzierzynski, str. 56, 59.

¹⁰⁶ Orlov, *Taini*, str. 345.

¹⁰⁷ Laimbeckhoven, *Neue umstandliche Reiss-Beschreibung*, str. 111.

Konec Gruberjevega šestega pisma iz Cerknice (21. 4. 1779) in začetek sedmega pisma iz Postojne naslednji dan, naslovljenega na Ignaza Borna. Sliki kažeta dva obiskovalca pod naravnim mostom čez cerkniško vodo in moža na ogledu drugega skalnatega mostu (Gruber, Briefe, str. 81. Fotografiral pisec z dovoljenjem Univerze v Oklahomi).

pisoval brat Tobija. Gabrijel je malo potoval; dokazemo lahko kvečjemu njegovo "romanje" iz Ljubljane čez Dunaj in Varšavo v Polock ter poznejše vožnje med Polockom in Peterburgom. Toliko dlje pa so jadrjala njegova pisma, ki so v mnogoterih jezikih služila njegovim diplomatskim uspehom.¹⁰⁸

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ARSI – Archivum Romanum Societatis Iesu, Rim.
Russia. "Epistol. Vicar. General. in Russia"
1802–1808, škatla 4A, pismo datirano 13. 3. 1804.
Russia. "Acta Congreg. General. in Russia",
škatla 1027, folio 148r–149r.
Bibliothèque Slave v Parizu. Russia.
Pierling, Paul, rokopis. Škatla 4 ("v veliki omari 64"), folio 1 in dalje.
Maryland-New York, Province Archives.
Gruberjevo pismo Carollu, podpisano dne 12. 5. 1804.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.

Mayr, Janez Krstnik, Tractatus Physicae Particularis & Metaphysicae ad mentem Aristotelis. Explicatus ab Adm. Rvdo. Patre Joanne Babbista Mayr Soc. Jesu Philia Professore emerito. Conscripta Rvdo. & Religioso Fratre Alexandro Tauffer Ord. Coist... Philosophiae auditor in ultimum anum. Anno Partis Virginis 1722...in Gymnasio Labacensi. 165 listov, 200x140 mm. Ms 243.

LITERATURA

- Archetti, Giovanni Andrea: *Les Jésuites de Russie (1783–1785). Un Nonce du Pape a la cour de Catherine II. Memoires d'Archetti*. Paris : Victor Palme; Bruxelles : A. Vromant, 1872.
Blinova, Tamara Borisovna: *Iezuiti v Belarusi. Rol iezuitov v organizaciji obrazovanija i prosveščenija*. Grodno : Grodnenski gosudarstvenni universitet, 2002.
Chu, Ping-Yi: *Technical Knowledge, Cultural Practice, and Social Boundaries: Wan-nan Scholars and the Recasting of Jesuit Astronomy, 1600–1800*. Doktorat na Univerzi Kalifornija Los Angeles, 1994.

¹⁰⁸ Za pomoč pri oblikovanju razprave se zahvaljujem Dr. Lojzetu Kovačiču, D.J., dr. prof. Jožetu Grasselliju in Melonovemu skladu Oddelka za zgodovino znanosti Univerze v Oklahomi.

- Collani, Claudia von: Komentar knjige: Pan, Feng-Chuan. 2006. The Burgeoning of a Third Option. Re-reading the Jesuit Mission in China from Global Perspective. Disertacija Leydenske Univerze. *Exchance*, 36, 2007, str. 220–221.
- Dehergne, Joseph: *Répertoire des Jésuites de Chine de 1552 a 1800*. Rim : Institutum Historicum S. I., 1973.
- Dubrovskaja, D. V.: *Misija Jezuitov v Kitae. Matteo Ricci i druge 1552–1775 godi*. Moskva : Kraft & Iv. Ran, 2001.
- Feingold, Mordechai (ur.): *Jesuit Science and the Republic of Letters*. Cambridge : Massachusetts Institute of Technology, 2003.
- Gagarin, Ivan (Jean-Xavier), S.J.: *Les jésuites de Russie 1772–1785: la Compagnie de Jésus conservée en Russie après la suppression de 1772 (sic!): récit d'un jésuite de la Russie Blanche*. Paris : Victor Palmé, 1872.
- Gruber, Tobija: *Herrn Tobias Grubers, Weltpriesters und k. k. Bau- und Navigationsdirektors im Temeswarer Banat, Briefe hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain an Ignaz Edlen von Born k.k. wirklichen Hofrath*. Vienna : Johann Paul Krauss, 1781.
- Gruber, Tobija: Von den Vortheilen hydrographischen Karten. *Neuere Abhandlungen der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*. 1789–1791. Wien und Prag : Degen, 2, 1795, 2, str. 3–17.
- Grzebien, Ludwig: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Kraków : Wydział filozoficzny towarzystwa jezusowego, 1996.
- Holt, Geoffrey, S.J.: A Bicentary: 1803–2003. *Archivum Historicum Societatis Jesu (Rim)* 72, januar–junij 2003, 143, str. 105–126.
- Hu, Minghui: Provenance in Context. Searching for the Origins of Jesuit Astronomy in Early Qing Cina 1664–1705. *The international History Review*, 21, Marec 2002, 1, str. 1–36.
- Hughes, Thomas: *History of the Society of Jesus in North America Colonial and Federal. Volume III*. London : Longmans, Green, and Co, 1917.
- Humboldt, Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander baron: *Relation historique du Voyage aux Régions équinoxiales du Nouveau Continent*. Paris, 1814–1825. Prevodi: *Reise in die Aequinoctial- Gegenden des neuen Continents, deutsch bearb. von H. Hauff, nach der Anordnung und Mitwirkung des Verfassers. Einzige von Humboldt anerkannte deutsche Ausgabe des Werkes*. 6 Bde. mit einer Karte. Stuttgart : Cotta, 1861–1862. Stuttgart: Brockhaus, 1970.
- Inglot, Marek, S.J.: *La Compagnia di Gesù nell'impero Russo (1772–1820) e la sua parte nella restaurazione generale della Compagnia*. Roma : Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997.
- Inglot, Marek, S.J., Gabriel Gruber, S.J. (1740–1805): nel bicentenario della sua elezione a generale della Compagnia di Gesù. *Archivum historicum Societatis Iesu*, 71, 2002, 142, str. 353–368.
- James, William Alexander: *Paul I and the Jesuits in Russia*. Univesity of Washington : Dissertation, 1977.
- Južnič, Stanislav: Chinese-Slovenian Astronomer Hallerstein: Provincial and Visitor to Japanese Jesuit Province. *Historia Scientiarum (Tokyo)* 19, 2009, 1, str. 55–71.
- Kopatkin, Viktor: Gabriel Gruber S.J. in njegov prekop. *Kronika*, 1, 1934, 1. št. 8–14.
- Košir, Matevž: Prostožidarstvo v habsburški monarhiji v 18. stoletju ter prostožidarski loži "Združena srca" v Mariboru in "Dobrodelnost in stanovitnost" v Ljubljani. *Kronika*, 46, 1998, str. 41–65.
- Kuzniewski, Anthony J.: Francis Dzierzynski and the Jesuit Restauration at the United States. *The Catholic Historical Review*, 78, 1992, 1, št. 51–73.
- Laimbeckhoven, Godefridus: *Neue umstandliche Reiss-Beschreibung R. P. Godefridi Laimbeckhoven der Gesellschaft Jesu von Wienn nach China abgeschickten Missionarii, darinnen diesen ungemein beschwerlich u. gefährliche Schiffart von Genua bis Macao mit beigemengten vielen gar lehrreichen astronomisch und geographischen Anmerkungen beschrieben, und auf vier Weriangen ihrer Annehmlichkeit halber samt zwei von dem Authore selbst auf eigenen Augenschein fleissigst verfertigten Wasser und Landkarten zum Druck befördert worden*. Wien : Gedruckt Bei Gregor Kurtzböck, 1740.
- De Maistre, Joseph: *Peterburgskie pisma 1803–1817*. S.-Peterburg : Inapress, 1995.
- Mendelson, Johanna: *The Jesuit Haciendas of the College of Popayan: the Evolution of the Great Estate in the Cauca Valley*. Saint Louis : Disertacija na univerzi Washington, 1978.
- Moroškin, Mihail Jakovlevič: *Iezuiti v Rosii: s carstvovanija Ekaterini II-i i do našego vremeni. Čast 1*. Sankt-Peterburg: E. I. V. Kancelari. Ponatis: 1888. Peterburg : Tipografija tovariščestva "Obščestvennaja Poljza", 1867.
- Moroškin, Mihail Jakovlevič: *Iezuiti v Rosii: s carstvovanija Ekaterini II-i i do našego vremeni. Čast vtoraia, obnimajuščaja istoriju iezuitov v carstvovanije Aleksandra I-go*. Sankt Peterburg : Vtoro Otdelenije Sobstvenoi Ego Imperatorskog Veličanstva Kancelarii, 1870.
- Orlov (Arlou), Uladzimir: *Taini Polockoi istorii*. Minsk: Belarus. Beloruski prevod: 2002. *Tajamnici polackai gistorii*. Minsk : Polimja, 1995.
- Pan, T.a.; Šatalov, O.V: *Архивные материалы по истории западноевропейского и российского*

- кутаеведения (Arhivni materiali) СПб. (Peterburg) : Воронеж, 2004.
- Pavone-Tavani, Sabina: Accademia di Polock, collegi gesuiti e riforme statali in Russia all'inizio del XIX secolo. *Pontificum Institutum Orientalium Studiorum*, 61, 1995, 1, str. 163–193.
- Peck (Zamek-Gliszczyńska), Ana: Between Russian Reality and Chinese Dream: the Jesuit Mission in Siberia 1812–1820. *The Catholic Historical Review*, 87, 2001, 1, str. 17–30.
- Peyrefitte, Alan: *Un choc de cultures. La vision Chinoise*. Paris : Fayard, 1991.
- Pfister, Louis: *Notices biographiques et bibliographiques sur les Jésuites de l'ancienne mission de Chine 1552–1773*. I–II. Chang-hai : Imprimerie de la Mission Catholique, 1932, 1934.
- Plummer, Simon Scott: China's Diplomatic Evangelists. Recenzija knjige: Broickey, Liam Matthew. Journey to the East: the Jesuit Mission to China 1579–1724. *The Tablet*, 5. 5. 2007, str. 24.
- Poplatek, Jan; Paszenda, Jerzy: *Słownik Jezuitów artystów*. Krakow : Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1972.
- Rinaldi, Bianca Maria: *The Chinese Garden in Good Taste: Jesuits and Europe's knowledge of Chinese flora and art of the garden in the 17th and 18th centuries*. München : Meidenbauer, 2006.
- Rowbotham, Arnold H.: *Missionary and Mandarin*. New York : Russel & Russel, 1966.
- Rule, William H.: *Celebrated Jesuits. Vol. II A Cardinal, a Mandarin, and a Refugee*. London : John Mason, 1853.
- Schiffer, Michael Brian: *Draw the Lighting Down. Benjamin Franklin and Electrical Technology in the Age of Enlightenment*. Berkeley/Los Angeles/London : University of California Press, 2003.
- Schlaflly, Daniel L.: True to the Ratio Studiorum? Jesuit Colleges in St. Petersburg. *History of Education Quarterly*, 37, 1997, 4, str. 421–434.
- Schlaflly, Daniel L.: The Ratio Studiorum on alien shores: Jesuit Colleges in St. Petersburg and Georgetown. *Revista Portuguesa de filosofia*, 55, 1999, 3, str. 253–274.
- Schlaflly, Daniel L.: The Post-Suppression Society of Jesus in the United States and Russia: Two Unlikely Settings. *The Jesuits II. Cultures, Sciences, and the Arts 1540–1773*. (ur. O'Malley, John W., Bailey, Gauvin Alexander; Harris, Steven J.; Kennedy, T. Frank), 2006, str. 772–784.
- Steska, Viktor: P. Gabriel Gruber. *Mitteilungen des Musealvereins für Krain*, 1905, str. 43–46.
- Šmitek, Zmago: *Srečevanja z drugačnostjo, slovenska izkustva eksotike*. Radovljica : Didakta, 1995.
- Tolstoj, grof Dmitrij Andrejevič: *Le catholicisme romain en Russie*. Paris : Dentu, 1863. Ponatis: 1874. Prevod: *Romanism in Russia: an historical study*. 1–2. London : Haves, 1874. New York: AMS Press, 1971.
- Tolstoj, grof Dmitri Andreevič: *Vzgljad na učebnuju čast v Russii v XVIII stoletii do 1782 goda*. S.–Peterburg : Tipografija Imperatorskoj Akademii nauk, 1883.
- Verhaeren, Hubert: *Catalogue de la Bibliothèque du Pe-t'ang*. Paris : Société d'Édition Les Belles Lettres, 1969.
- Verhovc, J.: P. Gabrijel Gruber. *Slovenec*, 24. 3. 1905, 69, str. 1–2.
- Zaleski, Stanisław, S.J.: *Jezuici w Polsce*. Lwów: Drukarnia Ludowej, 1900–1905. Ponatis: Krakow : W.L. Anczyca i Sp. I–IV, 1905.
- Zhou, Yu: The Jesuit Missionaries as Applied Geographers in 18th Century China. *Papers on the Applied Geography Conferences*, 29, 2006, str. 331–339.

S U M M A R Y

Gabriel Gruber from Russia for Americans and Chinese

We claim that Hallerstein changed the politics of the attempted mass convert from the top and rather tried to win Chinese for the European science. The science was always used as the Jesuit propaganda showing that Catholics with better science and technology should also provide a better faith. Hallerstein also added the new moment to his activities: he published as much as possible of his Chinese measurements at Europe (London, Paris, Lisbon, Petersburg, Vienna, and Germany). He eventually took the trouble to publish his best scientific results at Europe. Considering his European publications, he was far the most successful of all Jesuit Beijing missionaries.

The idea of conversion from the top downwards was not buried at all with the Ljubljana Jesuit Hallerstein's new politics at Beijing. His younger countryman Jesuit General Gruber was the most successful follower of the "top to bottom" conversion idea of all times. Gruber got the Emperor's patronage and even free entrances to the rooms of the Russian Emperor Paul I, who usually accepted him with the Jesuit's slogan "*Ad maiorem dei gloriam!*" The Emperor even publicly declared himself as "the Catholic by heart". However, at the March 11/23. 1801 evening Paul was murdered at his Petersburg palace St. Michael bedroom.

As a young Jesuit Professor Gruber wished to follow Hallerstein's example at the China Jesuit missions, but he was never accepted. Authorities needed his mathematical and technical abilities at Europe. Gruber certainly followed Hallerstein's

ideas and had considerable success in courting Hallerstein's Chinese successors. In March 1802 the new Emperor Alexander suggested Gruber to send three Jesuits to China, one of them Pole, other German, and an Italian. In September 1802 Gruber choose two mathematicians, Polish Father Norbert Korsak and Italian Grassi, accompanied with German brother Johann Sturmer. Gruber gave them a letter for Chinese with the Emperor's addenda. They crossed Denmark and stopped at Coimbra. But Gruber was unable to rebuild the mission at Beijing because of the Cardinal Consalvi and *Propaganda Fide* opposition. The Emperor Alexander had to cancel the Jesuit's journey to China. Korsak went to England, Grassi to USA, and Sturmer left the Society at Petersburg. The Nanking Bishop Laimbeckhoven, Hallerstein's best friend, asked to enter Gruber's "new" Jesuit society. We claim that Gruber was the most successful follower of the Matteo Ricci and Hallerstein's method by combining the successful Western science and technology with the Catholic propaganda.

Slovenia is hundreds times smaller than China.

Nevertheless, with Hallerstein and Gruber Slovenians made their way into Chinese history. They even wrote some of the most important pages of it: Beijing astronomer Hallerstein published far the greatest number of scientific works in Europe, and Gruber enabled the continuous development of Jesuit Order in Russia, and eventually also tried to establish the new Jesuit organization at China and USA.

Gruber decisively influenced Bishop Carroll's development of the catholic hierarchy and Jesuits Schools at USA. The USA situation was different from Europe or China in many aspects with the new world settlers' cultural level being comparatively low at Gruber's time. In spite of the Jesuit Bošković's friendly relations with American Benjamin Franklin, USA was not so promising as China or even South America before the end of Napoleon's wars. Gruber studied with Bošković's Viennese collaborators and helped to raise the Franklin's fame all over Europe. Jurij Vega and other Gruber's pupils discussed Franklin's electricity ideas. Gruber also studied Humboldt's American measurements.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 726:27-523.42"1847-1849"

Prejeto: 28. 2. 2010

Franci Lazarini

univ. dipl. umetnostni zgodovinar, mladi raziskovalec, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: lazarini@zrc-sazu.si

Oprema in poslikava župnijske cerkve svetega Urha v Smledniku

IZVLEČEK

Župnijska cerkev sv. Urha v Smledniku, ki je nastala po načrtih dunajskega arhitekta Karla Rösnerja v letih 1847–1849, je ena najzgodnejših historističnih cerkva na Kranjskem. Poleg kvalitetne arhitekture jo odlikuje tudi bogata oprema. V članku je predstavljen slikarski in kiparski okras cerkve, ki večinoma izvira iz treh obdobj: časa zidave cerkve in prvih desetletij po njej, prenove v osemdesetih let 19. stoletja ter prvega desetletja 20. stoletja. Med mojstri so poleg dunajskega slikarja Leopolda Kupelwieserja in njegovega graškega kolega Josefa Tunnerja sodelovali tudi nekateri drugi pomembni umetniki (Ivan Franke, Matija Tomc, Ivan Šubic, Josef Plank, Anton Jebačin, Matija Koželj).

KLJUČNE BESEDE

sakralna arhitektura, cerkvena oprema, stenska poslikava, historizem, nazarenci, podobarske delavnice, Smlednik, Leopold Kupelwieser, Josef Tunner, Josef Plank, Ivan Šubic, Matija Tomc, Miroslav Tomc, Feliks Toman, Ivan Borovski, Anton Jebačin, Ivan Franke, Matija Koželj, baroni Lazarini

ABSTRACT

THE FURNISHINGS AND WALL PAINTINGS OF THE PARISH CHURCH OF ST. ULRICH IN SMLEDNIK

The parish Church of St. Ulrich in Smlednik, which was constructed according to the designs of the Viennese architect Karl Rösner in 1847–1849, is one of the earliest historicist churches in Carniola. In addition to the splendid architecture it is also noted for its rich furnishings. The article presents painted and sculpted furnishings of the church, which mostly date back to three periods: the construction of the church and the first decades thereafter, the renovation of the church in the 1880s, and the first decade of the 20th century. Other distinguished artists who participated in decorating and furnishing the church besides the Viennese painter Leopold Kupelweiser and his colleague from Graz, Josef Tunner, were Ivan Franke, Matija Tomc, Ivan Šubic, Josef Plank, Anton Jebačin, and Matija Koželj.

KEY WORDS

sacral architecture, church furnishings, wall paintings, historicism, Nazarenes, artisan workshops, Smlednik, Leopold Kupelwieser, Josef Tunner, Josef Plank, Ivan Šubic, Matija Tomc, Miroslav Tomc, Feliks Toman, Ivan Borovski, Anton Jebačin, Ivan Franke, Matija Koželj, the Lazarini baronial family

Župnijska cerkev svetega Urha v Smledniku je že v času svoje gradnje zbudila precej pozornosti, njeno arhitekturo in bogato opremo pa so v 19. stoletju pogosto hvalili sočasni pisci. Po prvi svetovni vojni je zaradi spremenjenega vrednotenja historistične arhitekture večinoma padla v pozabo, tako da si v strokovni literaturi več kot omembe ni zaslužila.¹ Pred leti odkriti podatek, da je načrte za cerkev izdelal Karl Rösner, eden ključnih dunajskih arhitektov sredine 19. stoletja, pa je stavbo postavil v povsem nov kontekst. Smledniška cerkev tako velja za enega najkvalitetnejših in hkrati najzgodnejših spomenikov historistične sakralne arhitekture na Kranjskem.²

Cerkveno arhitekturo, zvonove in oltarje smledniške cerkve je že leta 1901 na kratko popisal Josip Lavtižar,³ večjega pomena za raziskovalce pa je v Nadškofijskem arhivu Ljubljana hranjeni tipkopis *Popis cerkva in cerkvenih znamenitosti v župniji Smlednik*, ki ga je leta 1956 po naročilu Škofijskega ordinariata sestavil tedanji župnijski upravitelj Anton Hostnik (1894–1967).⁴ Pričujoči prispevek natančneje obravnava cerkveno opremo, osvetljuje njen nastanek na podlagi arhivskih virov in sočasnega časopisja ter poskuša ovrednotiti umetniške objekte.

Gradnja cerkve in njena arhitekturna zasnova

Odločitev za zidavo nove župnijske cerkve, ki bi nadomestila že tedaj premajhno gotsko stavbo, sega v štirideseta leta 19. stoletja. Pri projektu sta se posebej angažirala takratni župnik Simon Kavalari in lastnik smledniškega dvorca Franc Ksaver Feliks baron Lazarini, ki je prispeval tudi velik del sredstev za gradnjo. Načrte za novo stavbo je izdelal Karl Rösner (1804–1869), profesor na dunajski akademiji in eden ključnih dunajskih arhitektov sredine 19. stoletja.⁵ Kako je prišlo do odločitve za tako pomembnega arhitekta, ni znano, po vsej verjetnosti pa je pri tej izbiri pomembno vlogo igrala baronova žena Ana Marija, rojena grofica Brandis, ki je mladost preživela na Dunaju in s tamkajšnjo umetniško sceno, zlasti s slikarjem Leopoldom Kupelwieserjem, obdržala stike tudi po prihodu v Smlednik. Sklepam, da se je ravno preko Kupelwieserja povezala z Rösnerjem (morda ji ga je Kupelwieser celo priporočil), saj sta umetnika istočasno poučevala na akademiji in tudi sicer sodelovala.⁶

Karl Rösner, župnijska cerkev sv. Urha, Smlednik, 1847–1849, zunanjsčina s severovzhoda.⁷

¹ Npr. Prelovšek, *Enciklopedija Slovenije*, 12, str. 86.

² Lazarini, *Župnijska cerkev v Smledniku*, str. 109–117.

³ Lavtižar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, str. 190–197.

⁴ NŠAL, *Popis cerkva 1954*, Župnija Smlednik (avtor: Anton Hostnik).

⁵ ARS, AS 777, Graščinski arhiv Smlednik, fsc. 53 (Ecclesiastica), Prepis dopisa župnije Smlednik C. kr. Ilirskemu guberniju v Ljubljani, 10. 3. 1847. Več o arhitektu Rösnerju in arhitekturi smledniške cerkve: Lazarini, *Župnijska cerkev*

v Smledniku, str. 109–117 (s tam citirano starejšo literaturo).

⁶ Npr. pri župnijski cerkvi sv. Janeza Nepomuka, v drugem dunajskem okrožju (v bližini Pratra), zgrajeni 1841–1846. Glej: Lazarini, *Župnijska cerkev v Smledniku*, str. 112–114.

⁷ Avtor vseh fotografij je Andrej Furlan, UIFS ZRC SAZU.

Karl Rösner, župnijska cerkev sv. Urha, Smlednik, zunanjščina z juga.

Spomladi 1847 se je pričelo podiranje stare cerkve, 18. maja pa je bil blagoslovljen temeljni kamen nove zgradbe.⁸ Sledila je zidava, ki jo je vodil ljubljanski stavbni mojster švicarskega rodu Anton Brilli.⁹ Do jeseni istega leta je zidarjem stavbo uspelo spraviti pod streho, gradnja pa je bila, ob prekinitvi v revolucionarnem letu 1848, dokončana leta 1849.¹⁰

Smledniška župnijska cerkev na zunanji deluje precej masivno. Stavbno tkivo, pokrito z dvokapnico, je nerazčlenjeno, zunanjščino pa členijo le velika polkrožna okna, polkrožni okvir glavnega vhoda z okroglim oknom nad njim ter ločni friz in lizene, značilno okrasje sredine 19. stoletja. Kubično zunanjščino razbremenjuje edino zvonik ob zahodni steni cerkve. Arhitekt Rösner si je prvotno zamislil dva, a so se naročniki zaradi pomanjkanja sredstev premislili in ohranili zvonik stare poznosrednjeveške cerkve. Ker pa je bil slednji za novo, precej večjo stavbo prenizek in je zato cerkev delovala disproporcionirano, so ga v letih 1905 do 1913 povišali za 10 metrov in mu namesto dotedanje koničaste strehe dali sedanjo kupolasto.¹¹

Notranjščina cerkve skladno z zahtevami časa deluje zračno, svetlo in pregledno. Orientacija je nepravilna, prezbitერიj se nahaja na južni strani. Glavni

Karl Rösner, župnijska cerkev sv. Urha, Smlednik, notranjščina, pogled v prezbitერიj.

⁸ P.: *Kmetijske in rokodelske novice*, 5, 1847, št. 24, str. 95.

⁹ ARS, AS 777, Graščinski arhiv Smlednik, fsc. 53 (Ecclesiastica), Predračun za zidarska dela, 6. 4. 1847; Dolinar, *Novice gospodarske, obertnijske in narodske*, 14, 1856, št. 41, str. 162; Prelovšek, *Enciklopedija Slovenije*, 12, str. 86.

¹⁰ NŠAL, Popis cerkva 1954, Župnija Smlednik, str. 2; Lavtižar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, str. 194.

¹¹ ARS, AS 777, Graščinski arhiv Smlednik, fsc. 53 (Ecclesiastica), Izračun stroškov za izgradnjo dveh zvonikov; Lavtižar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, str. 195. Datacija nadzidave po: *Šematizem ljubljanske nadškofije*, str. 218.

Karl Rösner, župnijska cerkev sv. Urha, Smlednik, notranjščina, pogled v ladjo.

vhod v cerkev je na severni strani, stranski pa na vzhodni, vzporedno z zvonikom. Enoladijski, banjasto obokan prostor ob straneh razširjajo plitke kapele, na zahodni strani tri, na vzhodni dve, saj je na mestu tretje stranski vhod. Ravno zaključen prezbitერი, višji od nivoja prostora za vernike, je širok kot ladja in ne izstopa iz stavbne gmote. Obokan je z eno polo križnorebrastega oboka. Ob straneh ga obdajata enonadstropni zakristiji, široki kot kapele, nad njima sta empori. Na severni strani se nahaja pevski kor, pod njim je niša glavnega vhoda, ob njej pa dva prostora, vzhodni je do leta 2003 služil kot krstna kapela, sedaj je v njem skladišče.

Oprema cerkve v prvih desetletjih po dograditvi

Poleg arhitekture so se naročniki in meceni zavzemali tudi za kvalitetno notranjo opremo, pri čemer so bile tudi tu ključnega pomena zveze baronov Lazarinijev z Dunajem. Dne 9. julija 1849 je gradbeni odbor sklenil pogodbo s podobarjem Matijem Tomcem iz Šentvida nad Ljubljano, v kateri se je slednji obvezal, da bo do 8. septembra 1849 za ceno 450 goldinarjev izdelal veliki oltar in sicer po načrtih slikarja Leopolda Kupelwieserja.¹² Oltar z lesenim nastavkom, pri katerem prevladujejo neorenesančni elementi, je polihromiran v sivih, rdečkah in zlatih tonih. Oltarno sliko obdajata dva korintska stebra, ki nosita polkrožni lok, okrašen z zlatim ornamentom, na njem stoji pozlačen križ. Na podstavkih ob oltarnem nastavku stojita velika le-

sena polihromirana kipa apostolov sv. Petra in Pavla, ki ju je po Hostnikovih navedbah izdelal dunajski podobar Hoffer.¹³ Tabernakelj je lesen, obložen s pozlačeno pločvino. Baročne forme dopuščajo domnevo, da (vsaj delno) še izvira iz stare cerkve.¹⁴ Tabernakelska vratca z motivom Srca Jezusovega so po vsej verjetnosti mlajša, saj se je njegovo čaščenje razširilo šele po letu 1856, ko je papež Pij IX. praznik Srca Jezusovega razglasil za vso Cerkev.¹⁵ Ob tabernaklju se nahajata lesena kipa angelov adorantov.

Podobar Matija Tomc (tudi Tomec, 1814–1885) je bil eden najpomembnejših izdelovalcev cerkvene opreme sredine 19. stoletja v osrednji Sloveniji, pomemben pa je bil tudi kot učitelj. Za oltarje je pogosto sam izdeloval načrte, pri tem pa črpal iz najrazličnejših zgodovinskih slogov. Pri velikem oltarju cerkve sv. Urha je nastopal le kot izvajalec, zato po Kupelwieserjevih načrtih narejeni oltar po kvaliteti precej izstopa od drugih Tomčevih del. Zanimivo je, da so dosedanji raziskovalci Tomčevega opusa smledniški oltar spregledali, vzrok temu pa je morda prav dejstvo, da ga je izdelal po načrtih drugega avtorja.¹⁶

¹² ARS, AS 777, Graščinski arhiv Smlednik, fsc. 53 (Ecclesiastica), Pogodba med gradbenim odborom in podobarjem Tomcem, 9. 7. 1849.

¹³ NŠAL, Popis cerkva 1954, Župnija Smlednik, str. 2. Žal podobarja Hofferja, o katerem govori Hostnik, ni bilo mogoče identificirati.

¹⁴ NŠAL, Popis cerkva 1954, Župnija Smlednik, str. 2.

¹⁵ Prim. Strle: *Leto svetnikov*, 2, str. 548. Upodobitve Srca Jezusovega se v likovni umetnosti sicer pojavljajo že v 18. stoletju.

¹⁶ Viktor Steska kot njegovo delo omenja le oltar v grobnici rodbine Lazarini na smledniškem pokopališču. Glej: Steska, Podobar Matej Tomec, str. 43. O Matiji Tomcu: Steska, Podobar Matej Tomec, str. 11–15; Baloh, *Slovenski biografski leksikon*, 4, str. 109–110; Žitko, *Historizem v kipar-*

Leopold Kupelwieser, Čudež sv. Urha, 1847.

Oltarno sliko Čudež sv. Urha sta cerkvi podarila Ana Marija in Franc Ksaver Feliks barona Lazarini, izdelal pa jo je slikar Kupelwieser leta 1847 (sign d. sp. na stopnici: *Kupelwieser pinxit / A D MDCCCXLVII*).¹⁷ Leopold Kupelwieser (1796–1862), sodi med najpomembnejše avstrijske slikarje sredine 19. stoletja.¹⁸ Uvrščamo ga med glavne predstavnike nazarencov, slikarske skupine, ki se je prvenstveno posvetila sakralni umetnosti in za glav-

ni vzor vzela dela Rafaela in Dürerja. Njihovi ideali prevladujejo v cerkvenem slikarstvu celotnega 19. stoletja v širšem srednjeevropskem prostoru.¹⁹

Slika Čudež sv. Urha je zagotovo najbolj kvaliteten del opreme smledniške cerkve. Zavetnik cerkve, augsburški škof sv. Urh, kleči na desni strani, angel nasproti njega drži v roki škofovsko palico. V zgornjem delu upodobitve na prestolu sedi Marija z Detetom, v spodnjem delu slike pa je sel, ki skladno s svetnikovo legendo drži v roki ribo.²⁰ Oltarna slika je značilno nazarensko delo, avtor se je pri oblikovanju figur naslonil na Rafaela, poseben vtis pa daje svetel in topel kolorit. Čudež sv. Urha je edino Kupelwieserjevo delo na Kranjskem, odločitev za slikarja pa kaže na velike ambicije naročnikov.

Ko je bil veliki oltar (morda pa tudi kateri od stranskih) postavljen, je 24. avgusta 1851 smledniško cerkev posvetil ljubljanski knezoškof Anton Alojzij Wolf. Kot je bilo takrat v navadi, so v spomin na ta dogodek na južno steno, za velikim oltarjem, vzdali manjšo ploščo iz črnega marmorja z napisom: *Annis istis 1848 & 1849 / Ecclesia haec fungente / Dno Simon Cavallar / Parocho aedificata et ab / Antistite nostro / Antonio Aloysio / die 24. Augusti 1851 unacum / Coemeterio rite festiveque / consecrata fuit* (Ta cerkev je bila dozidana v letih 1848–1849, v času župnika Simona Kavalerja. S pokopališčem vred jo je po predpisih slovesno posvetil naš škof Anton Alojzij dne 24. avgusta 1851).

V novo cerkev so prenesli tudi nekaj opreme porde predhodnice. Med ohranjenimi objekti zaseda prvo mesto baročni krstilnik. Spodnji del je iz črnega marmorja, na bazi je letnica 1745. Zgornji del je lesen, valjaste oblike z dvokrilnimi vratci, zaključuje ga okrasje v obliki vaze. Krstilnik je do leta 2003 stal v krstilnici pod pevsim korom, tega leta pa je bil prestavljen v prezbiterij.²¹ Fragmentarno sta ohranjena tudi dva nagrobnika. V tlaku za velikim oltarjem je vzidan nagrobni kamen župnika Mateja Podgorška iz leta 1736. Na njem je napis: *A. R. D. M. / [MATHAE]O PODGURSHIG / [P. F.]LEDNICENSI / REQUIES. / A KALENDIS MAIL. / 1.7.3.6.* (Zelo spoštovanemu zaslužnemu gospodu Mateju Podgoršku, smledniškemu župniku, ki tukaj počiva, od majskih kalend²² 1736). Podoben nagrobnik je vzidan v tla nekdanje krstilnice: *HIC*

stvu 19. stoletja na Slovenskem, str. 93–96, 103–106, 154; Žitko Durjava, *Enciklopedija Slovenije*, 13, str. 279–280.

¹⁷ NSAL, Popis cerkva 1954, Župnija Smlednik, str. 2; *Zgodnja Danica*, 37, 1884, št. 39, str. 309 (le omemba); Steska, *Slovenska umetnost*, str. 295; Prelovšek: *Enciklopedija Slovenije*, 12, str. 86; Lazarini, Župnijska cerkev v Smledniku in njen arhitekt Karl Rösner, str. 110–111.

¹⁸ Kupelwieser je bil že pri dvanajstih letih sprejet na dunajsko akademijo, v letih 1823 do 1825 je bival v Rimu, kjer je prišel v stik z nazarenci. Od leta 1831 je poučeval na dunajski akademiji, sprva kot korektor, 1836 je dosegel naziv profesorja. V njegovem opusu prevladuje sakralna motivika. O Kupelwieserju: Hempel, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künster*, 22, str. 121–123.

¹⁹ Osnovni podatki o nazarencih: McVaugh, *The Dictionary of Art*, 22, str. 703–704 (s tam citirano literaturo). O nazarenskem slikarstvu na Slovenskem: Žigon, *Enciklopedija Slovenije*, 7, str. 346–347.

²⁰ Riba je atribut sv. Urha zato, ker svetnik nikoli ni užival mesa. Kasneje se je iz tega razvila legenda, da je Urhu hudobni sel podtaknil piščančje bedro in ga obtožil, da je na postni dan užival meso. Ko pa je Urh iz torbe potegnil bedro, se je le-to spremenilo v ribo. Prim. Miklavčič, *Leto svetnikov*, 3, str. 34.

²¹ Za podatek se najlepše zahvaljujem gospodu Doretu Konjarju.

²² T. j. 1. maj.

Ivan Šubic (pripisano), oltar sv. Štefana, petdeseta leta 19. stoletja.

QUIES. / M. R. D. / BALTASA / R ISAISNER / XXXI MAII / 1736 (Tukaj počiva zaslužni spoštovani gospod Baltazar Isaisner, 31. maja 1736).

Od stranskih oltarjev sta najstarejša tista v srednjih dveh kapelah, ki sta morda stala že ob posvetitvi cerkve. Hostnik navaja, da izvirata še iz stare cerkve, kar pa slogovno ne drži. Glede na oblikovanje oltarnih plastik ter arhitekturno zasnovo nastavkov ju lahko opredelimo za postbaročna; kažeta nam, kako trdoživa je bila baročna tradicija na Kranjskem.²³ Sklepam, da sta oltarja nastala v petdesetih letih 19. stoletja, njun avtor pa bi lahko bil podobar Ivan Šubic (tudi Janez st., 1830–1898), ki je sicer avtor oltarnih slik. Slednji je prav v petdesetih letih v Škofji Loki odprl lastno delavnico, kjer je izdeloval oltarje, prižnice, orgelske omare in okvirje, precej pa je tudi slikal. Njegova dela najdemo po vsej Sloveniji.²⁴

Nastavka obeh Šubicevih oltarjev členita dva korintska stebra, ki nosita lomljeno segmentno čelo. Osrednji del konveksno izstopa. Stranska dela nastavka zamejujeta korintska pilastra, ob straneh na podstavkih stojita kipa. Trikotno zaključeno atiko obstopajo dorski slopi in pilastri, ob straneh, že v višini segmentnega čela, pa jo obdajata voluti. Prevladujejo siva, rjava, bela, rdečkasta, temno zelena in zlata barva. Levi oltar je bil sprva posvečen sv. Nikolaju, med prvo svetovno vojno pa so spremenili patrocinij v Srce Jezusovo. Takrat je dotedanjo oltarno sliko sv. Nikolaja (verjetno Šubicevo delo) zamenjala slika Srca Jezusovega, ki jo je izdelal domačin I(van?) Božič iz Zbilj (sign. d. sp. *I. Božič / 1916*).²⁵ Upodobitve Srca Jezusovega (in Srca Marijinega) so se v prvih desetletjih 20. stoletja pri nas precej razširile, poudariti pa je treba, da gre v večini primerov za izdelke nizke umetniške kvalitete, kar velja tudi za smledniško sliko. V atiki oltarja je tondo z upodobitvijo sv. Antona Padovanskega, delo Ivana Šubica (sign. d. sp. *I. Shubiz / Malar*), na menzi pa stoji manjša slika sv. Jožefa z Jezusom, kvalitetno delo v nazarenskem slogu, nastalo leta 1877 (sign. l. sp. *P: 1877*). Za signaturo *P* se morda "skriva" dunajski slikar Josef Plank, ki je sedemdesetih letih deloval na Kranjskem, saj oblikovanje obrazov precej spominja na druga njegova dela, hkrati pa vemo, da je umetnik za smledniški dvorec izdelal nekaj portretov baronov Lazarinijev.²⁶

Na oltarnem nastavku sta dva lesena polihromirana kipa, sv. diakona na levi strani zaradi manjkajočega atributa ni možno natančneje opredeliti (morda gre za sv. Lovrenca), na desni je sv. Frančišek Ksaver, obe plastiki verjetno izvirata iz Šubiceve podobarske delavnice.

Oltar na desni strani je posvečen sv. Štefanu, ki je upodobljen na osrednji sliki, delu Ivana Šubica iz leta 1852 (sign. d. sp. *I. Shubiz 1852*).²⁷ Isti avtor je izdelal tudi tondo s podobo sv. Martina v atiki oltarja.²⁸ Na menzi stoji manjša slika Marije z Detetom, gre za kombinacijo ikonografskih tipov Marije Kraljice, Brezmadežne in Srca Marijinega. Podobo je izdelal isti avtor kot sv. Jožefa na oltarju Srca Jezusovega, po vsej verjetnosti Josef Plank (sign. d. sp. *P: 1877*). Na levi strani nastavka je lesen kip sv. Jožefa, na desni strani pa je sv. duhovnik, morda Valentin. Kipa se slogovno navezujeta na svetnika z oltarja Srca Jezusovega in sta verjetno delo Šubiceve

²³ NŠAL, Popis cerkva 1954, Župnija Smlednik, str. 2. Za pomoč pri slogovni opredelitvi oltarjev se zahvaljujem dr. Blažu Resmanu.

²⁴ Šubici so rodbina podobarjev in likovnih umetnikov iz Hotovlje v Poljanski dolini, ki je bila aktivna skozi celotno 19. stoletje. Ivan Šubic, imenovan tudi "Loški Šubic", se je podobarstva izučil pri očetu Pavlu st., nato je šolanje nadaljeval pri Matiji Tomcu v Šentvidu, kjer je nekaj časa delal kot

pomočnik, kasneje pa je odprl lastno delavnico. O Šubicu: Ujčič, *Slovenski biografski leksikon*, 3, str. 710, Žigon, *Enciklopedija Slovenije*, 13, str. 158.

²⁵ NŠAL, Popis cerkva 1954, Župnija Smlednik, str. 2.

²⁶ O Planku: Steska, *Slovenska umetnost*, str. 296–297.

²⁷ NŠAL, Popis cerkva 1954, Župnija Smlednik, str. 2.

²⁸ Tondo sicer ni signiran, a je slogovno identičen tondo na oltarju Srca Jezusovega.

Josef Plank (?), Sv. Jožef z Jezusom, slika z oltarja Srca Jezusovega, 1877.

Josef Plank (?), Marija z Detetom, slika z oltarja sv. Štefana, 1877.

delavnice. Na menzi stojita manjša kovinska kipa sv. Antona Padovanskega in sv. Alojzija, dokaj povprečne kvalitete.

Nekoliko mlajša od omenjenih sta oltarja v prvih dveh stranskih kapelah. Po okrasju sta precej skromnejša, saj preprosta trikotno zaključena lesena nastavka členi le neoromanski ločni friz. Prevladujejo sivorjava, rdečkasta in zlata polihromacija. Oltarni sliki sta dar Ane Marije baronice Lazarini, na levem oltarju je prizor smrti sv. Frančiška Ksaverja, na desnem pa je Sv. Ana Samotretja. Izbor patrocinijev je seveda povezan z imenoma naročnice in njenega, v času nastanka slik že pokojnega moža. Obe sliki je okoli leta 1860 izdelal graški nazarenski slikar Josef Tunner (1792–1877), istočasno pa sta verjetno nastala tudi oltarja sama.²⁹ Tudi pri Tunnerjevih slikah gre za izjemni deli, ki se po svoji kvaliteti uvrščata ob bok Kupelwieserjevemu Sv. Urhu.³⁰

Kiparskega okrasja omenjena oltarja nimata, izjema je le manjša mavčna plastika Marije, industrijske izdelave, ki stoji na menzi oltarja sv. Ane in ni del prvotne oltarne zasnove. Gre za novejšo različico ikonografskega motiva Marija Mistična roža, ki je povezana z videnji v San Damianu v šestdesetih letih 20. stoletja. Na leseni bazi kipa je napis: *MATER ECCLESIAE / MARIA ROSA MYSTICA / ORA PRO NOBIS* (Mati Cerkve, Marija Mistična roža, prosi za nas).

Glede na okrasje lahko v petdeseta ali zgodnja šestdeseta leta datiramo tudi prižnico in spovednici. Prižnica, ki se nahaja na evangelijski strani cerkve, je lesena, pobarvana s sivo barvo. Balkon je osemkotne oblike, ograja je razdeljena na pet pravokotnih polj, na osrednjega je (naknadno) pritrjena slika bl.

Antona Martina Slomška, na ostalih poljih so reliefi štirih evangelistov. Na vrhu baldahinaste strehe stoji nazarencem. Po daljšem obdobju bivanja v Rimu je leta 1840 postal direktor risarske akademije in slikarske galerije v Gradcu. Njegova dela najdemo zlasti na Štajerskem, med drugim je avtor slike sv. Alojzija s personifikacijami različnih znanosti na velikem oltarju bogoslovne cerkve sv. Alojzija v Mariboru. O Tunnerju: Klabinus, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, 33, str. 478–479; Šteska, *Slovenska umetnost*, str. 299.

²⁹ Sliki nista signirani. Skupaj z navedbo avtorja sta omenjeni v: NSAL, Popis cerkva 1954, Župnija Smlednik, str. 2; Šteska, *Slovenska umetnost*, str. 299 (z napačno navedbo, da gre pri desni sliki za Sveto Družino); Prelovšek, *Enciklopedija Slovenije*, 12, str. 86; Lazarini: Župnijska cerkev v Smledniku in njen arhitekt Karl Rösner, str. 110–111.

³⁰ Podobno kot Kupelwieser je tudi Tunner študiral na dunajski akademiji, v dvajsetih letih pa se je v Rimu pridružil

kip Vere, na spodnji strani pa je pritrjen golob Svetega Duha, v obeh primerih gre za običajen okras prižnic.

Podoben okras kot oltarja sv. Frančiška Ksaverja in sv. Ane, t. j. neoromanski ločni friz imata tudi obe spovednici, ki sta tridelni in precej skromno zasnovani. Nahajata se ob severnih stenah kapel Srca Jezusovega in sv. Štefana.

Med najstarejšo opremo moramo omeniti še slikana okna, delo Franca Resmana iz Radovljice. Večina oken je poslikana z geometričnim in vegetabilnim vzorcem, le okroglo okno na pevskem koru ima upodobljen križ.³¹

Naslednja večja investicija je bil nakup štiri-najstih postaj križevega pota, ki visijo na stenah prvih štirih kapel. Med letoma 1844 in 1847 je slikar Josef von Führich (1800–1876), eden najpomembnejših predstavnikov nazarencov, v dunajski cerkvi sv. Janeza Nepomuka naslikal freske Križevega pota, ki so kmalu postale najbolj priljubljena upodo-

bitev Kristusovega trpljenja.³² Stenska poslikava je bila v tehniki olje/platno ali v grafikah neštetokrat kopirana in je tako prispevala k popularizaciji nazarenske umetnosti. Podobe, nastale na podlagi Führichovih fresk, so kmalu postale najpogostejša različica križevega pota v srednji Evropi.³³ V šestdesetih letih 19. stoletja se je tudi smledniški župnik Anton Hafner zavzel za nakup takšnega križevega pota. Slovesni blagoslov novih podob je bil 15. marca 1863. Avtor slik (kopist) ni znan, slikarjev podpis na 14. postaji je popolnoma zbledel in ni več berljiv, na podlagi poročila v *Zgodnji Danici* pa vemo, da so slike prišle iz Češke ter da jih je prisrbel ljubljanski podobar Leopold Götzl, ki je za

Josef Tunner, *Smrt sv. Frančiška Ksaverja*, ok. 1860.

Josef Tunner, *Sv. Ana Samotretja*, ok. 1860.

³¹ ARS, AS 777, fsc. 53 (Ecclesiastica), Knjiga izdatkov.

³² O Führichu: Wörndle, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, 12, str. 558–559; Reiter, *Allgemeines Künstlerlexikon*, 46, str. 94–96.

³³ Smolik, Cevc, *Enciklopedija Slovenije*, 6, str. 22. O razvoju križevega pota glej tudi: Stegenšek, *Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota*, str. 40–129, 328–343; Šerbelj, *Križev pot Antona Čebeja v okviru tradicije*, str. 31–85.

njih izdelal tudi okvirje. Pisec članka je Götzla še posebej pohvalil, ker za svoje delo ni postavil previsoke cene.³⁴ Smledniški križev pot je med starejšimi svoje vrste, saj je križev pot za ljubljansko stolnico (delo Josefa Planka), ki velja za enega prvih po Führichu kopiranih križevih potov na Slovenskem, nastal le tri leta prej.³⁵

Prenova cerkve v osemdesetih letih 19. stoletja

Drugo pomembno obdobje smledniške župnijske cerkve so bila osemdeseta leta 19. stoletja, čas podjetnega župnika Antona Klemenca. O novostih tega časa je pogosto poročala *Zgodnja Danica*, prvi katoliški tednik na Slovenskem, žal pa nam prispevki zamolčijo imena dobrotnikov, ki so prispevali denar za olepšave v cerkvi in zato večkrat vplivali tudi na izbor umetnika.

Leta 1881 je cerkev dobila orgle, delo Franca Goršiča (1836–1898), ki velja za zadnjega velikega orglarskega mojstra pri nas.³⁶ Orglarstva se je izučil pri Rumplu v Kamniku ter pri Karlu Hesseju na Dunaju. Vsega skupaj je izdelal 66 orgel, med njimi je večina dvomannualnih, tudi smledniške, ki imajo 21 registrov.³⁷ Orgelska omara je bele barve, razdeljena na pet delov, stranska dva (skrajno levo in desno) sta širša in višja. Dekoracije, razen nekaj manjšega okrasja zlate barve, ni.

Druga polovica 19. stoletja velja v katoliški cerkvi za čas razcveta različnih ljudskih pobožnosti. Mednje sodijo tudi šmarnice, ki se na Slovenskem prvič pojavijo leta 1851.³⁸ Glede na zapis v *Zgodnji Danici* so jih v Smledniku obhajali že vsaj v šestdesetih letih 19. stoletja, vselej pri enem od stranskih oltarjev. Na binkošno nedeljo leta 1883 se je izpolnila dolgoletna želja faranov, da bi šmarnice lahko obhajali pri velikem oltarju. Takrat so na oltar obesili podobo Brezmadežne, delo Ivana Franketa (1841–1927) iz leta 1883 (sign. d. sp. *Franke. 883*), ki je eno boljših slikarjevih del.³⁹ Kot je bilo takrat v navadi, je slika vsako leto v mesecu maju zamenjala Kupelwieserjevega Sv. Urha. Kasneje so z menjavanjem oltarnih podob prenehali, kdaj mi ni znano, Franketova slika pa je desetletja pozabljena ležala za omaro na eni od empor. Leta 2003 so jo po naključju našli in od takrat je obešena pod prenovljenim pevskim korom, ob njej pa visi slika Ime Jezusovo, delo neznanega avtorja, ki nima posebne vrednosti. Slednja je bila najdena skupaj s Franketovo.⁴⁰

Ivan Franke, *Brezmadežna*, 1883.

Omenili smo že, da je imela cerkev prvotno poleg velikega oltarja še štiri stranske. Leta 1888 so ob zahodno steno, nasproti stranskemu vhodu, na mestu, kjer sta bila prej slepo okno in slepa vrata (zaradi zvonika odprtini nista bili možni), postavili še peti stranski oltar. Posvetili so ga Lurški Materi Božji, katere češčenje se je v zadnjih desetletjih 19. stoletja izredno razširilo. Oltar je edini, ki ni obrnjen proti jugu in hkrati edini brez lesenega nastavka. Menzo in predelo iz sivega istrskega marmorja je izdelal ljubljanski kamnosek Feliks Toman (1855–1939).⁴¹ Predela služi kot okvir za tri slike. Osrednji del je širši, višji, zaključen s polkrožnim zaključkom, sprva ga je pokrivala rdeča marmorna plošča, na kateri je bil upodobljen siv križ, medtem ko sta bili stranski plošči iz rumenorjavega marmorja. Danes je na osrednjem polju precej zbledela reprodukcija Rožnovenske Matere Božje (Marija z Detetom daje rožni venec sv. Dominiku in sv. Katarini Sienski) Giovannija Battiste Salvija da Sassoferrato (original iz leta 1643 se nahaja v baziliki S. Sabina v Rimu), ki so jo pri nas v 19. stoletju precej povze-

³⁴ Selški: *Zgodnja Danica*, 16, 1863, št. 10, str. 76.

³⁵ Prim. Stegenšek, *Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota*, str. 338.

³⁶ *Zgodnja Danica*, 37, 1884, št. 39, str. 309; NŠAL, *Popis cerkva 1954*, Župnija Smlednik, str. 2.

³⁷ Škulj, *Orgle v Ljubljani*, str. 148.

³⁸ Smolik, *Liturgika*, str. 222.

³⁹ *Zgodnja Danica*, 36, 1883, št. 20, str. 155.

⁴⁰ Za podatke o "ponovnem odkritju" Franketove Brezmadežne se zahvaljujem gospodu Doretu Konjarju.

⁴¹ *Zgodnja Danica*, 41, 1888, št. 41, str. 332.

Feliks Toman, oltar Lurške Matere Božje, 1888.

mali.⁴² Na stranskih poljih sta v tehniki olje/pločevino upodobljena dva angela, na levem polju nadangel Gabriel (v roki ima palico z napisnim trakom *AVE GRATIA PLENA*), na desnem nadangel Rafael (v roki romarska palica s čutaro). Pod Gabrielom je na levi strani signatura *MK / 1901*. Glede na signaturo sklepam, da sta angela do sedaj neznan delo slikarja Matije Koželja (1842–1917), pomembnega člana t. i. kranjske skupine poznonazarenskega slikarstva.⁴³ Glavnino nastavka predstavlja velika polkrožna niša, ki je spremenjena v "lurško groto". Obložena je s črnosivimi skalami, porašča jo bršljan. Na sredini je kip Lurške Matere Božje, visok dva metra.⁴⁴ Po vsej verjetnosti je industrijsko izdelana plastika, kot večina sočasnih, nastala v Grödnju na Tirolskem, glede na čas nastanka pa sodi med najstarejše upodobitve Lurške Matere Božje pri nas.⁴⁵

⁴² Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 185.

⁴³ O Koželju: Žigon, Rovšnik, *Matija Koželj*. Slikar se je pogosto podpisoval s signaturo *MK*.

⁴⁴ *Zgodnja Danica*, 41, 1888, št. 41, str. 332.

⁴⁵ Prim. Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 223–224. Najstarejšo zanesljivo datirano Lurško Mater Božjo je leta 1884 (torej le štiri leta pred smledniško) naslikal Janez Wolf, za kapelo v Podgori pri Šentvidu (slika velja za izgubljeno).

Okvir nastavka je naslikan na steno, slogovno gre za isto poslikavo kot drugod po cerkvi (A. Jebačin, 1909).⁴⁶ Na vrhu polkrožnega okvirja je v kartuši napis *BREZMADEŽNO SPOČETJE SEM*.

Naslednje leto (1889) je cerkev dobila še nekaj novosti. Med ladjo in prezbiterij so postavili novo obhajilno ograjo, ki jo je izdelal ljubljanski kamnosek Vinko Camernik (slednja je bila odstranjena pri pokoncilski prenovi prezbiterija v sedemdesetih letih 20. stoletja). Prenovljena so bila vrata zakristij, ki so namesto dotedanjih navadnih stekel dobila mlečna. Pomembna pridobitev pa sta bili tudi kovani ograji na obeh emporah, ki ju je po načrtu slikarja Miroslava Tomca (1850–1894), sina podobarja Matije Tomca in župnikove desne roke pri prenovi, izdelal klepar in ključavničar Anton Belec iz Šentvida nad Ljubljano, neki mizar iz Zbilj pa je po načrtih Feliksa Tomana popravil klopi v ladji. Istega leta so oltarno steno dekorativno poslikali,

Matija Koželj, Nadangel Gabriel, poslikana plošča na predeli oltarja Lurške Matere Božje, 1901.

⁴⁶ Slednja je nadomestila prvotno poslikavo, delo Ivana Borovskega po osnutkih Miroslava Tomca iz leta 1889. Prim. *Zgodnja Danica*, 42, 1889, št. 29, str. 229; Steska, Podobar Matej Tomec, str. 17.

Matija Koželj, Nadangel Rafael, poslikana plošča na predeli oltarja Lurške Matere Božje, 1901.

hkrati pa je cerkev dobila takrat priljubljen šamotni tlak.⁴⁷

Stenska poslikava

Cerkev prvotno ni bila poslikana. Obok je bil prepleškan s svetlo rumeno barvo, kapele so bile zelenkaste, med njimi so potekale sive in rjave oproge. Leta 1889 je slikar Ivan Borovski (tudi Borovsky, 1817–1902) po predlogi Miroslava Tomca z dekorativnim vzorcem poslikal zgornji del oltarne stene prezbitorija (nad velikim oltarjem) ter steno okrog oltarja Lurške Matere Božje.⁴⁸

V začetku 20. stoletja, istočasno z nadzidavo zvonika, pa so se odločili cerkev v celoti poslikati. Delo so leta 1909 zaupali slikarju Antonu Jebačinu (1850–1927), pripadniku t. i. kranjske skupine poznonazarenskega stenskega slikarstva pri nas.⁴⁹

Slednji je bil učenec Ivana Borovskega in je med člani kranjske skupine zadnji začel samostojno delovati. Pri njegovih poslikavah prevladuje ornamentika, ki je v soglasju z arhitekturo. Pri figuralki, ki jo je pri njem manj kot pri ostalih slikarjih omejene skupine, se naslanja na dela nazarencov in renesančnih slikarjev. Značilne zanj so manjše kompozicije ali zgolj upodobitve posameznih svetnikov, pogosto se poslužuje medaljonov.⁵⁰

Celoten obok smledniške cerkve ter zgornji deli sten so poslikani z geometrijsko in cvetlično ornamentiko, prevladujejo romanske vitice in stilizirane cvetlice, kar je v skladu z arhitekturo cerkve, ki so jo v Jebačinovem času označevali za (neo)romansko.⁵¹ Spodnji deli sten imajo naslikan le vzorec iz kamnitih blokov.

Figuralnih prizorov je malo. Na južno steno prezbitorija, nad velikim oltarjem, kjer je bila prej Borovskijeva dekorativna poslikava, je Jebačin naslikal Sveto Trojico z angeli, motiv, ki je poleg Svete Trojice, ki krona Marijo, slikarjeva najpogostejša kompozicija.⁵² Na oboku prezbitorija, med rebri, so v štirih medaljonih upodobljeni evangelisti. Dva manjša medaljona se nahajata nad okni empor, v njih sta naslikana angela muzikanta, eden igra na lutnjo, drugi na flavto.

Tudi figuralni prizori v ladji in kapelah so postavljeni v medaljone. Na obočnih kapah so upodobljeni zavetniki podružničnih cerkva tedanje smledniške župnije, s čimer so posebej poudarili župnijsko cerkev kot "mater cerkva" (Mater ecclesiarum).⁵³ V smeri urinega kazalca si sledijo: Križani oziroma sv. Kríž (za Spodnje Pirniče, danes del župnije Pirniče), sv. Tomaž apostol (Zgornje Pirniče, sedaj župnija Pirniče), sv. Janez Krstnik (Zbilje), sv. Valburga (Valburga), sv. Jakob starejši (Hraše) ter nadangel Mihael (Moše). V kapelah v manjših medaljonih nastopajo angeli z različnimi atributi: s trobento (v kapeli sv. Ane), z notnim zapisom (v kapeli sv. Štefana), s krono in lilijo (v kapeli Lurške Matere Božje), z napisnim trakom *HISA GOSPODOVA* (v niši stranskega vhoda), z notnim zapisom (v kapeli Srca Jezusovega) ter s harfo (v kapeli sv. Franciška Ksaverja). Kot že omenjeno, je slikar Jebačin naslikal tudi okvir nastavka oltarja Lurške Matere Božje.

Prelovšek, *Enciklopedija Slovenije*, 12, str. 86. Poleg Jebačina v kranjsko skupino uvrščamo še Matijo Koželja, Matijo Bradaško in Simona Ogrina.

⁵⁰ O Jebačinu: Žigon, *Cerkveno stensko slikarstvo poznega 19. stoletja na Slovenskem*, str. 66–71.

⁵¹ Žigon, *Cerkveno stensko slikarstvo poznega 19. stoletja na Slovenskem*, str. 70.

⁵² Prav tam, str. 68.

⁵³ V istem letu kot smledniško je slikar poslikal tudi župnijsko cerkev v Sori pri Medvodah, kjer se je prav tako odločil za medaljone z upodobitvijo podružničnih zavetnikov, podobna pa je tudi ornamentika. Glej: Žigon, *Cerkveno stensko slikarstvo poznega 19. stoletja na Slovenskem*, str. 88.

⁴⁷ O prenovi leta 1889: *Zgodnja Danica*, 42, 1889, št. 29, str. 228–229.

⁴⁸ *Zgodnja Danica*, 42, 1889, št. 29, str. 229. O Miroslavu Tomcu: Steska, Podobar Matej Tomec, str. 16–18. O Borovskem: Steska, *Slovenska umetnost*, str. 351.

⁴⁹ Steska, *Slovenska umetnost*, str. 351; Žigon, *Cerkveno stensko slikarstvo poznega 19. stoletja na Slovenskem*, str. 88, 121;

Anton Jebačič, poslikava oboka prezbiterja, 1909.

Anton Jebačič, Sv. Jakob starejši, detajl poslikave ladje, 1909.

Anton Jebačič stoji sicer na koncu razvoja nazarenskega stenskega slikarstva pri nas in danes sodi med manj znane slikarje, vendar pa je njegova nesporna kvaliteta dovršenost tako njegove figuralike kot tudi ornamentike. S premišljeno izbiro ornamenta in barve je naredil poslikavo lahkotno in podrejeno arhitekturi smledniške cerkve.

Ostala oprema

Poleg navedenega omenimo še misijonsko razpelo ter tri lesene kipe iz novejšega časa, gre za solidne obrtniške izdelke. Dva izmed njih predstavljata Kristusa Trpina (eden stoji v niši ob stranskem vhodu, drugi pa je v nekdanji krstilnici), ob oltarju Lurške Matere Božje pa se nahaja kip sv. Terezije Deteta Jezusa. Slednjega lahko vsaj približno datiramo v čas po letu 1923, ko je bila Mala Terezika, kot upodobljenko pogosto imenujemo, razglašena za blaženo, ali po 1925, ko je postala svetnica.⁵⁴

Po drugi svetovni vojni cerkev na srečo ni doživela večjih sprememb in je tako do danes večinoma ohranila videz z začetka 20. stoletja. V sedemdesetih letih je bil skladno z liturgično prenovno po drugem vatikanskem koncilu (1962–1965) preurejen prezbitirij. Odstranjena je bila obhajilna ograja, v prezbitirij pa so postavili daritveni oltar v obliki kamnitega bloka ter ambon, ki je v spodnjem delu kamnit, v zgornjem pa lesen. Verjetno v istem času je cerkev dobila tudi nov tlak. Zaradi uveljavljanja podeljevanja zakramenta svetega krsta med mašo, je

⁵⁴ Prim. Dolenc, *Leto svetnikov*, 4, str. 18.

bil leta 2003 v prezbitarij prestavljen tudi baročni krstilnik.

Drugi poseg pa je bila prenova in razširitev pevskega kora v letu 2003. Po načrtih Alojza Nučiča je izvedbo vodil Metod Bobnar iz Valburge. Hkrati z razširitvijo kora je orglarski mojster Tomaž Močnik prenovil Goršičeve orgle. Na ograjo novega kora so pritrdili tri slike, delo slikarja Nikolaja Maškova, na katerih so poleg dveh angelov muzikantov upodobljene župnijska in podružnične cerkve smledniške župnije, s čimer so, podobno kot na freskah, poudarili vlogo župnijske cerkve.⁵⁵ Kljub temu, da je sedaj kor večji, pa zaradi kvalitetne izvedbe ne moti same zasnovne cerkvene notranjštine in jo celo uspešno dopolnjuje.

Župnijske cerkve sv. Urha v Smledniku ne odlikuje samo kvalitetna arhitektura temveč tudi raznolika, a skladna oprema, ki jo je cerkev pridobila v treh obdobjih (v času zidave cerkve in prvih desetletjih po njej, tekom prenove v osemdesetih letih 19. stoletja ter v prvem desetletju 20. stoletja). Med cerkveno opremo je nekaj izjemno kvalitetnih primerkov cerkvenega slikarstva 19. stoletja, ki ga označujemo kot nazarensko. Ker posegi v novejšem času stavbe niso poškodovali, smledniška cerkev še danes predstavlja izjemen spomenik cerkvene umetnosti 19. in zgodnjega 20. stoletja pri nas, poleg mnogih domačih umetnikov pa dajejo notranjščini poseben pečat zlasti slike dunajskega slikarja Kupelwieserja in graškega slikarja Tunnerja.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 777, Fond Graščinski arhiv Smlednik, fsc. 53

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

Fond Popis cerkva 1954, Župnija Smlednik (avtor Anton Hostnik)

ČASOPISI

Dolar, Janez: Ozir po domačii [sic]: smledniška okolica. *Novice gospodarske, obertnijske in narodske*, 14, 1856, št. 41, str. 162.

P.: Nova cerkev v Smeledniku [sic]. *Kmetijske in rokodelske novice*, 5, 1847, št. 24, str. 95.

Selški, M. K.: Ogled po Slovenskem in dopisi: iz Smlednika. *Zgodnja Danica*, 16, 1863, št. 10, str. 76.

Ogled po Slovenskem in dopisi: iz Smlednika (Nova podoba Matere Božje in šmarnice). *Zgodnja Danica*, 36, 1883, št. 20, str. 155.

Ogled po Slovenskem in dopisi: Smlednik, 16. septembra. *Zgodnja Danica*, 37, 1884, št. 39, str. 309.

Ogled po Slovenskem in dopisi: iz Smlednika, 8. okt. (Nova kapela in oltar Lurške Matere Božje). *Zgodnja Danica*, 41, 1888, št. 41, str. 332–333.

Ogled po Slovenskem in dopisi: Smlednik, 12. jul. (Cerkvene naprave in olepšave). *Zgodnja Danica*, 42, 1889, št. 29, str. 228–229.

LITERATURA

Baloh, Vera: Tomc Matija. *Slovenski biografski leksikon*, 4. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980–1991, str. 109–110.

Dolenc, Jože: Sv. Terezija Deteta Jezusa. *Leto svetnikov*, 4. Celje : Mohorjeva družba, 2000, str. 13–20.

Hempel, Eberhardt: Kupelwieser, Leopold. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler (Von Antike bis zur Gegenwart)*, 22. Leipzig : E. A. Seemann, 1928, str. 121–123.

Klabinus, Fritz: Tunner, Joseph Ernst. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler (Von Antike bis zur Gegenwart)*, 33. Leipzig : E. A. Seemann, 1939, str. 478–479.

Lavtižar, Josip: *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*. Ljubljana : samozaložba, 1901.

Lazarini, Franci: Župnijska cerkev v Smledniku in njen arhitekt Karl Rösner. *Acta historiae artis Slovenica*, 13, 2008, str. 109–117.

McVaugh, Robert E.: Nazarenes. *The Dictionary of Art*, 22. London : Macmillan Publishers Limited, New York: Grove's Dictionaries Inc., 1996, str. 703–704.

Menaše, Lev: *Marija v slovenski umetnosti (Ikologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne)*. Celje : Mohorjeva družba, 1994.

Miklavčič, Maks: Sv. Urh (Ulrih, Ulrik, Udalrik). *Leto svetnikov*, 3. Celje : Mohorjeva družba, 2000, str. 30–34.

Prelovšek, Damjan: Smlednik (Umetnostni spomeniki). *Enciklopedija Slovenije*, 12. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1998, str. 85–86.

Reiter, Cornelia: Führich, Joseph Ritter von. *Allgemeines Künstlerlexikon (Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker)*, 46. München, Leipzig : K. G. Saur, 2005, str. 94–96.

Smolik, Marijan, Cevc, Emilijan: Križev pot. *Enciklopedija Slovenije*, 6. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989, str. 26.

Smolik, Marijan: *Liturgika (Pregled krščanskega bogoslužja)*. Celje : Mohorjeva družba, 1995.

Stegenšek, Avgustin: Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota. *Voditelj v bogoslovnih vedah*, 15, 1912, str. 40–63, 97–129, 223–280, 328–343.

⁵⁵ Podatke o prenovi povzemam po napisni plošči na pevskem koru.

- Steska, Viktor: Podobar Matej Tomec (1814–1885) (Ob stoletnici njegovega rojstva). *Ljubitelji krščanske umetnosti*, 1, 1914, št. 1, str. 11–18.
- Steska, Viktor: *Slovenska umetnost I (Slikarstvo)*. Prevalje : Družba sv. Mohorja, 1927.
- Strle, Anton: Praznik presvetega Srca Jezusovega. *Leto svetnikov*, 2. Celje : Mohorjeva družba, 2000, str. 546–555.
- Šematizem ljubljanske nadškofije v letu mednarodnega priznanja Republike Slovenije, Ljubljana : Nadškofijski ordinariat, 1993.
- Šerbelj, Ferdinand: *Križev pot Antona Cebeja v okviru tradicije*. Ljubljana : Narodna galerija, 1994.
- Škulj, Edo: *Orgle v Ljubljani (Ob 850. obletnici prve omembe Ljubljane v pisnih virih)*. Celje : Mohorjeva družba, 1994.
- Ujčič, Andrej: Šubic Janez st. *Slovenski biografski leksikon*, 3. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960–1970, str. 710.
- Wörndle, Heinrich von: Führich, Josef von. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler (Von Antike bis zur Gegenwart)*, 12. Leipzig : E. A. Seemann, 1916, str. 558–559.
- Žigon, Andreja: *Cerkveno stensko slikarstvo poznega 19. stoletja na Slovenskem*. Celje : Mohorjeva družba, 1982.
- Žigon, Andreja, Rovšnik, Borut: *Matija Koželj (1842–1917)*. Kamnik : Kulturni center, 1986.
- Žigon, Andreja: Nazarensko slikarstvo. *Enciklopedija Slovenije*, 7. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1993, str. 346–348.
- Žigon, Andreja: Šubic. *Enciklopedija Slovenije*, 13. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999, str. 158–159.
- Žitko, Sonja: *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1989.
- Žitko Durjava, Sonja: Tomec, Matija. *Enciklopedija Slovenije*, 13. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999, str. 279–280.

S U M M A R Y

The furnishings and wall paintings of the parish Church of St. Ulrich in Smlednik

The parish Church of St. Ulrich in Smlednik was constructed between 1847 and 1849 according to the designs of the Viennese architect Karl Rösner. The parish priest Simon Kavalar and the Lazarini family (in particular Franz Xaver Felix and his wife Anna Maria, born Countess Brandis), who ordered the construction, envisioned the church as an example of splendid architecture and rich

furnishings. The artefacts from the old church were not used, except the baptismal font dating back to 1745 and two tombstones. The connections of Anna Maria Lazarini with the known Viennese Nazarene painter, Leopold Kupelwieser, refined the Smlednik church not only with the famous painting of the Miracle of St. Ulrich on the high altar but also with the design of the high altar itself, which was then made by Matija Tomec.

In the following decades, the church obtained additional four side altars. The altars of St. Francis Xavier and St. Anna are decorated with paintings of the Nazarene painter from Graz, Josef Tunner. The paintings on the altars of St. Nicholas (now the altar of the Sacred Heart) and St. Stephen were made by the artisan Ivan Šubic, who was also the most likely author of the architectural design and sculptural furnishings of both altars. Two smaller paintings on the mensas of the aforementioned altars were probably painted by Josef Plank. In the 1860s also the copy of Führich's Way of the Cross, a work by an unknown Czech painter, was bought.

An extensive set of new furnishings were purchased in the 1880s, when the parish was run by the parish priest Anton Klemen. At that time, the church was enriched by the marble altar of Our Lady of Lourdes, which was the work of the stonemason Feliks Toman (the *predella* was decorated with two smaller paintings by Matija Koželj in the early 20th century), the church organ made by France Goršič, wrought-iron grilles on the galleries and a new communion rail. The painter Ivan Borovski decorated the wall behind the high altar with a painting according to the design of Miroslav Tomec. The image of the Immaculata, the work of Ivan Franke dating back to 1880s, having once decorated the high altar in May, now hangs under the organ loft.

Between 1905 and 1913, the church tower, the only remnant of the church's Gothic predecessor, was raised and the entire interior painted by Anton Jebačič in 1909. The murals are predominantly ornamental. In addition to the large figural scene of the Holy Trinity with angels, the artist produced a series of figures in medallions (four evangelists, angels, patrons of six subsidiary churches of the then Smlednik parish).

In the years immediately after World War II and until the present day, the church remained largely unchanged (with the exception of the post-council adaptation of the presbytery in the 1970s and the enlargement of the organ loft in 2003). Therefore, it may be regarded as one of the most important and well preserved monuments of sacral art of the second half of the 19th and early 20th centuries.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 354.61(436-89)"18"
929Hrovatin G.

Prejeto: 6. 1. 2010

Miha Šimacuniv. dipl. zgod. in prof. teol., mladi raziskovalec pri Inštitutu za zgodovino Cerkve, Vrba 26, SI-4274 Žirovnica
e-pošta: miha.simac@gmail.com

Kdo je bil oče vojnega ministra Aleksandra Krobotina?

IZVLEČEK

V času prve svetovne vojne je bila v Tedenskih slikah objavljena notica, da je vojni minister Krobotin slovenskega rodu. Da bi preveril verodostojnost te trditve, sem skušal ugotoviti, kdo je v resnici bil njegov oče. Na podlagi arhivskih virov je bilo dognano, da je to Gregor Hrovatin iz Stražišča pri Kranju, katerega življenjsko zgodbo tudi predstavljam v pričujočem prispevku.

KLJUČNE BESEDE

vojni minister, Alexander Krobotin, Gregor Hrovatin, Kranjska, ljubljanski licej, avstrijska armada, vojaška kariera, vojni pohodi, Ogrska, 1848–1849, 1859 bitka pri Solferinu, vojna 1866, odlikovanja, viteški stan

ABSTRACT

WHO WAS THE FATHER OF THE MINISTER OF WAR, ALEXANDER KROBATIN?

During World War I, the Tedenske slike weekly published a news item that the war minister Krobotin was of Slovenian descent. In order to verify the authenticity of the report, I tried to establish the true identity of his father. On the basis of archival sources I have determined that his father was Gregor Hrovatin from Stražišče pri Kranju, whose life shall be presented in the article at hand.

KEY WORDS

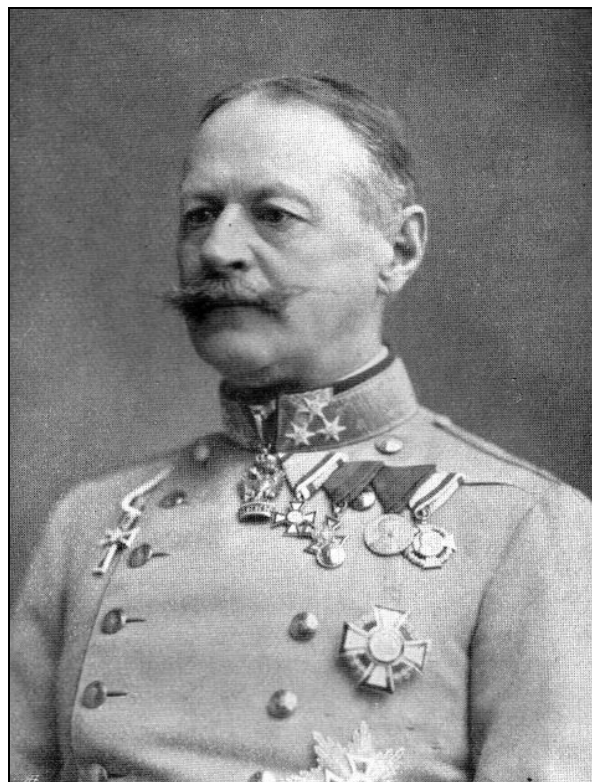
war minister, Alexander Krobotin, Gregor Hrovatin, Carniola, Ljubljana lyceum, the Austrian armed forces, military career, military campaigns, Hungary, 1848–1849, the 1859 battle of Solferino, the 1866 war, military decorations, knighthood

Uvod

Pred časom sem bil opozorjen na članek v *Tedenskih slikah* iz leta 1914, ki nosi naslov Naši poveljniki v vojski. Omenjeni prispevek sem pred tem pri svojem raziskovanju sicer že opazil, vendar se zanj nisem posebej zanimal vse do pobude, da bi bilo potrebno preveriti družinsko ozadje o avstro-ogrskem vojnem ministru Alexandru von Krobatinu. Med drugim v tem prispevku o omenjenem ministru piše: "Za uso upravo v vojski bo moral skrbeti vojni minister Krobatin. Mož je slovenskega pokolenja in njegov oče je kranjski Slovenec pri Tržiču na Gorenjskem. Že dolgo časa služi v vojnem ministrstvu, ki mu sedaj načeljuje, ter velja za izbornega upravitelja. Armada je z vsem preskrbljena, magacini so polni. Vrh tega še velja Krobatin kot strokovnjak pri artileriji ter je ravno to važno panogo naše armade popolnoma in po najnovejših potrebah organiziral."¹ Zapis je zbudil moje zanimanje predvsem na mestu, ko pravi, da je "mož slovenskega pokolenja", njegov oče pa "kranjski Slovenec pri Tržiču na Gorenjskem". Toda kdo je bil v resnici njegov oče? Kaj vemo o njem? Je bil res doma iz Tržiča? In če je temu tako, zakaj ga potem Viktor Kragelj, sicer tako natančni pisec tržiške zgodovine, v svojih *Zgodovinskih drobcih župnije Tržič* ne omenja? Spletno iskanje podatkov o ministru Krobatinu nam sicer prinese precej podatkov o njegovi življenjski poti, a bore malo o njegovem očetu. Veliko več o njem izvemo v različnih avstrijskih in nemških leksikonih. Tako v 13. zvezku *Neue Deutsche Biographie* piše, da je bil oče vojnega ministra topniški častnik Gregor Krobatin, ki je prihajal s Kranjske.²

Vojni minister baron Alexander von Krobatin se je rodil 12. septembra 1849 v Olomoucu (Olmützu) na Češkem. Kot mladenič si je izbral vojaški poklic in tako se je v letih od 1861–1865 šolal v kadetnici v Mariboru, v letih 1865–1869 pa je svoje znanje izpopolnjeval še na artilerijski akademiji. Ob zaključku študija je bil septembra 1869 povišan v poročnika in s tem začel svojo vojaško kariero. Sprva je bil dodeljen 3. bataljonu trdnjavskega topništva, v letih od 1871–1873 pa je bil slušatelj na topniški strelski šoli. Kot nadporočnik je nadaljeval z izobraževanjem še na višji tehniški šoli na Dunaju in leta 1877 postal vodja kemijskega laboratorija na tehničnem vojaškem komiteju. Istočasno je do leta 1885 deloval kot učitelj te stroke na tehnični vojaški akademiji, od leta 1878 tudi na višjem topniškem in inženirskem tečaju. V letih 1890–95 je bil poveljnik topniške kadetske šole, do leta 1893 pa obenem tudi

učitelj taktike in zgodovine. Tudi zaradi te svoje dejavnosti in pa izdaje predelane knjige o kemiji za višjo vojaško realno in kadetsko šolo v letu 1893 je bil deležen priznanj. Leta 1895 je Alexander von Krobatin, že kot polkovnik, skoraj eno leto poveljeval 1. topniškemu polku in bil v novembru 1896 vpoklican tudi v vojno ministrstvo, kjer je postal prvi sekcijski načelnik in namestnik vojnega ministra. Na tem novem položaju se je posebej zavzel za modernizacijo topništva. Leta 1900 je bil Krobatin imenovan za generalmajorja, maja 1905 za podmaršala, 1910 pa za feldcajgmojstra.³ V začetku decembra 1912 je v vrhu cesarske armade prišlo do sprememb. Odstopila sta dotedanji vojni minister general Moritz von Auffenberg in načelnik generalštaba, general slovenskega rodu, Blasius Schemua. Namesto njiju je cesar za načelnika generalštaba znova imenoval leto poprej odstavljenega Franza Conrada von Hötzendorfa, za vojnega ministra pa Alexandra von Krobatina. Časopis *Slovenec* je 7. decembra 1912 o slednjem objavil kratko biografijo in med drugim zapisal: "Viteza Krobatina ogrski parlamentarni krogi zelo cenijo in je najpopularnejši general na Ogrskem. /.../ Krobatin je

Vojni minister Alexander baron Krobatin (1849–1933) (http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Krobatin_Alexander_FM_1849_1933_photo.jpg).

¹ Tedenske slike, 12. 8. 1914, str. 3–4.

² Wagner, *Krobatin, Alexander*, str. 55. Omenjeni prispevek je dostopen tudi na spletu: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0001/bsb00016330/images/index.html?pid=00016330&fip=78.153.52.185&no=1&seite=1>. (zapis z dne 5. 12. 2009).

³ Nem. Feldzeugmeister. Iz pehote izhajajoči častniki se imenujejo v tem činu generali pehote, tisti iz konjenice pa generali konjenice.

reorganiziral artilerijo; v parlamentarnih krogih je priljubljen in je parlamentarno jako dobro rutiniran."⁴

Na tem položaju je Krobotin ostal vse do aprila 1917. Leta 1916 ga je cesar imenoval za generalpolkovnika, aprila 1917 pa je po razrešitvi s položaja vojnega ministra prevzel poveljstvo 10. armade, ki jo je, po reorganizaciji oskrbovalnih enot, uspešno vodil v 12. soški bitki. Kot poveljnik 10. armade je imel nalogo varovati zahodno in južno fronto na Južnem Tirolskem. Leta 1918 sta bila v junijski ofenzivi napad njegove armade in glavni napad 11. armade neuspešna. Po vrnitvi na Dunaj in po upokojitvi dne 1. decembra 1918 je Krobotin živel odmaknjeno življenje. Ker je bil na vseh vojaških in tehničnih področjih vsestransko izobražen, je kot topniški strokovnjak užival velik mednarodni ugled. Umrli je 28. septembra 1933 na Dunaju.⁵

Iz podatkov, ki jih najdemo v *Adelslexikonu*, izvedemo, da je bila družina Krobotin s cesarsko diplomom dne 10. junija 1881 povzdignjena v viteški stan, sam vojni minister Alexander von Krobotin pa je bil 15. decembra 1915 povzdignjen v barona.⁶ Iz vsega navedenega sem sklepal, da bi veljalo podatke o očetu vojnega ministra iskati v dokumentih, ki govorijo o povišanju v viteški stan, kakor tudi v personalnih aktih (*Qualifikationslisten*), ki jih hrani Vojni arhiv na Dunaju.

Gregor Hrovatin⁷ (1807–1875)

Oče vojnega ministra ni izhajal iz tržiškega konca, kot piše v časopisnih noticah, je pa bil rojen na Gorenjskem, in sicer v Stražišču pri Kranju.⁸ Zapis v matični knjigi šmartinske fare nam pove, da se je 1. marca 1807 v Stražišču št. 76, ob enajstih zvečer, materi Neži (Agnes) in očetu Gregorju Hrovatinu rodil sin, ki so mu dali ime Gregor Alexander. Že naslednjega dne ga je v farni cerkvi krstil tamkajšnji kaplan Primož Smolnikar.⁹ Kot krstna botra malemu Gregorju je kaplan v matično knjigo zapisal dve zveneči imeni, Karla Floriana in Jeanette Pagliaruci.¹⁰ Florian je bil v tistem času eden

najpomembnejših premožnih kranjskih meščanov; v letih 1800–1807 je bil celo mestni blagajnik in komornik, v letih 1808–1809 pa tudi upravitelj mestnega sodišča.¹¹ Jeanette pa je najbrž pripadala pomembni in vplivni kranjski družini Pagliaruzzijevih. Natalis Pagliaruzzi je bil zdravnik, ki se je med leti 1772 in 1777 priselil v Kranj iz Kobarida in se tu poročil s Frančiško Jenko. V Stražišču je vzorno uredil manufakturo za žimnate izdelke. Leta 1792 je Pagliaruzzi kupil kranjsko graščino Kieselstein in se vanjo preselil.¹² Leta 1809 je bila družina povišana v plemiški stan in odtlej nosila naslov pl. Kieselsteinski.¹³ Morebiti bi lahko iz tega celo sklepali, da je imel Gregor Hrovatin zaradi tako vplivnih krstnih botrov precej dobra izhodišča za doseg višjega položaja v tedanji družbi. Potrditi pa tega ni mogoče.

Najbrž ne bo odveč, če napravimo še kratek ekskurz in se kar takoj ustavimo še pri priimku Hrovatin. Ta je, kot ugotavlja Janez Keber, izpeljan iz priimka ali vzdevka Horvat, Hrovat, Hrvat in je izvorno soroden priimku Horvat. Tako kot priimek Hrovat je priimek Hrovatin nastal iz etnonima Hrvat oziroma Hrovat, Horvat in je pri nas prvotno pomenil prišleka, priseljenca oz. begunca s Hrvaškega. Kot je še v svojem prispevku zapisal Keber, so "priimki Hervatin, Hrovatin in Hrovatin tvorjeni z obrazilom -in, ki pomeni izpeljavo iz očetovega priimka ali pripadnost narodu Hrvati (prim. Srbini "Srb")."¹⁴ Od tod bi lahko sklepali, da so tudi Gregorjevi predniki bili begunci ali priseljenci, ki so prišli na Kranjsko – najverjetneje v času turških pohodov. Statistični urad Republike Slovenije nam o prisotnosti priimka Hrovatin v današnjih dneh pove, da v naši domovini ta priimek nosi 332 oseb; od tega jih največ prihaja iz osrednjeslovenske regije – kar 121.¹⁵

Šolska leta

Mladi Gregor Hrovatin je moral biti v resnici precej nadarjen otrok, saj je bil, bržkone s pomočjo svojih zaščitnikov, poslan v šole. Prvo znanje je najverjetneje dobil v kranjski šoli, medtem ko o nadaljnjem izobraževanju več izvedemo iz njegove vojaške personalne mape. Tam so med drugim zapisali, da je Gregor "absolviral filozofijo v Ljubljani," kar pomeni, da je obiskoval ljubljanski licej.¹⁶ Kdor se je

⁴ Slovenec, 11. 12. 1912.

⁵ Wagner, *Krobotin, Alexander*, str. 55.

⁶ Frank-Döfering, *Adelslexikon*, str. 377.

⁷ V svojem prispevku uporabljam zapis priimka, kakršnega najdemo v krstni matični knjigi: Hrovatin. Sicer se je priimek kasneje v šolskih in vojaških dokumentih zapisoval dokaj različno: Hrovatin, Crobathin, Krobotin, Krobotin.

⁸ ÖStA/KA, Qual. Krobotin, karton 1574.

⁹ Primož Smolnikar, doma iz Kamnika, je bil v mašnika posvečen 4. 9. 1803. Sprva je kaplanoval na Jesenicah in kasneje v Škofji Loki, od marca 186 do avgusta 1808 pa je bil kaplan v Šmartinu. Kasneje je župnikoval v nekaterih župnijah ljubljanske škofije. Umrli je 3. 1. 1823. V: NŠAL, Zapisočina F. Pokorna (NŠAL 572), Zgodovinski zapiski za Kranj-Šmartin, škatla 377, Duhovniki, str. 25.

¹⁰ NŠAL, ŽA Kranj-Šmartin, Rojstna matična knjiga 1780–1812.

¹¹ Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 294.

¹² Prav tam, str. 253.

¹³ Prav tam, str. 294.

¹⁴ Keber, *Priimek Hrovat*. Dnevnik, 18. 11. 2005, str. 13.

¹⁵ http://www.stat.si/imena_baza_priimki.asp?ime=&priimek=Hrovatin&spol (zapis z dne 27. 10. 2009).

¹⁶ Podrobneje o ljubljanskem liceju v tem času, šolskem sistemu in predmetnikih glej: Ciperle, *Podoba velikega učilišča ljubljanskega*, 2001.

In der I. Abtheilung der I. Grammaticalclasse

1822

Nr.	Namen.	Indication des Wohnorts.	Wohnort des Vaters.
1.	Joseph Johann.	v. Ljubljana	Josephstadt.
2.	Joseph Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
3.	Leopold Johann.	v. Ljubljana	St. Ulrich.
4.	v. Ljubljana Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
5.	Ludwig Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
6.	Ludwig Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
7.	Ludwig Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
8.	Ludwig Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
9.	Ludwig Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
10.	Ludwig Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
11.	Ludwig Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
12.	Ludwig Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
13.	Ludwig Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
14.	Ludwig Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.
15.	Ludwig Johann.	v. Ljubljana	Ljubljana.

Vpis Gregorja Hrovatina (spodnja vrstica) v *Album Academicorum Lycei Labacensis* (NUK, Ms 654).

v tistih časih hotel vpisati na licej, je moral pred tem imeti končano gimnazijo. Ljubljanski licej je vodil posebno vpisno matrikulo in tja se je moral vpisati vsak učenec, ki je izpolnjeval pogoje za sprejem. Ob tem so morali dijaki plačati tudi vpisno takso, ki je za plemiške sinove takrat znašala 10 goldinarjev, za nižje plemstvo 3 goldinarje in 30 krajcarjev, za "preprosti stan" pa 20 krajcarjev. Sprva so v to knjigo vpisovali le slušatelje teologije in filozofije, od leta 1819 pa so vanjo vpisovali tudi gimnazijske dijake, ki so se šolali v tamkajšnji gimnaziji.¹⁷ Leta 1822 tako na 15. mestu med vpisanimi gimnazijci v I. gramatikalni razred ljubljanskega liceja najdemo tudi zapis: "Crobathin Gregor", rojen pri Sv. Martinu pri Kranju. Iz tega zapisa je mogoče razbrati, da so priimek Hrovatin že šolske oblasti zapisovale drugače, kot je bil priimek zabeležen v krstnih maticah. Iz vpisnih vrstic pa izvemo tudi premoženjski status njegovega očeta, kar v krstni knjigi ni bilo zapisano. Pri Gregorjevem krstu kaplan namreč ni navedel očetovega poklica. V licejski matrikuli pa stoji, da je bil njegov oče "Häusler", torej kočar. oz. gostač (najemnik).¹⁸ Ta podatek je zanimiv, saj iz vojaških do-

kumentov izvemo, da naj bi bil Gregor sin "gospodskega uradnika".¹⁹ Prav mogoče je, da je njegov oče res opravljal kakšno od nižjih uradniških služb, precej verjetno kar pri katerem od botrov svojega sina.

Napredovanju Gregorja Hrovatina v gimnazijskih šolskih klopeh lahko precej dobro sledimo, če spremljamo objavljene licejske šolske kataloge za obdobje od leta 1822 do 1827. V katalogih so takrat poleg seznamov učencev objavljali tudi njihovo uspešnost. Pri spraševanju in izpitih podeljene ocene so tedaj razvrščali v ocenjevalne razrede. Slaba ocena je pomenila tretji, povprečna ocena drugi in dobra ocena prvi razred, zelo dobra ocena pa prvi razred z odliko (eminenco). Lahko pa so jih ocenjevali zgolj z oznakami prvi, drugi in tretji razred, brez dodatnih ocen, s katerimi bi jih podrobneje označili.²⁰

Iz kataloga za leto 1822 razberemo šolski predmetnik, ki ga je Gregor moral poslušati v prvem gramatikalnem razredu. Njegov šolski predmetnik je takrat obsegal aritmetiko, verouk, geografijo, la-

¹⁷ Ciperle, *Podoba velikega učilišča ljubljanskega*, str. 125–126.

¹⁸ NUK, Ms 654, *Album Academicorum Lycei Labacensis*.

¹⁹ "Sohn eines herrschaftlichen Beamten". ÖStA/KA, Qual. Kroatina, karteon 1574.

²⁰ Ciperle, *Podoba velikega učilišča ljubljanskega*, str. 135.

tinščino, ocenjevali pa so tudi njegovo vedenje. Iz zapisanih ocen je mogoče ugotoviti, da je Gregorju največ težav povzročala latinščina, iz katere je bil tistikrat negativno ocenjen (tretji razred), v vseh ostalih predmetih pa je bil ocenjen s prvim razredom.²¹ Zaradi negativne ocene je torej moral ponavljati prvi letnik, kar je razvidno tudi iz kataloga za leto 1824. Gregorja namreč šele takrat najdemo v 2. gramatikalnem razredu.²² Očitno pa si je ta spodrsrlaj vzela močno k srcu, saj so v katalogih vse nadaljnje ocene do konca njegovega gimnazijskega šolanja vpisane le s prvim razredom. Večkrat se je posebej izkazal v matematiki in verouku. Leta 1827 je Gregor obiskoval I. humanitetni razred in tedaj je njegov šolski predmetnik obsegal matematiko, verouk, geografijo, zgodovino, latinščino, grščino in stilistiko.²³

"Narprvi stan soldaški stan"²⁴

Ker Gregor zaradi različnih vzrokov ni želel (ali ni mogel?) nadaljevati študija, se je že leta 1827 odločil srečo poiskati v vojaškem stanu. Tako je 16. oktobra 1827 vstopil v takratni (stari) 4. poljski topniški polk,²⁵ v katerem je začel svojo vojaško pot kot podtopničar (Unterkanonier). Že 21. maja 1828 je bil prvič povišan in sicer v topničarja (Kanonier).

Leta 1831, natančneje 29. marca, je v 4. topničarski polk vstopil tudi kasnejši slavni slovenski junak Andrej Čehovin. O njem je zelo izčrpen in na arhivskih virih temelječ prispevek napisal Franc Komatar. Med drugim je opisal tudi njegovo obiskovanje stotniške šole v polku, v katerem se je moral uriti v *"teoretičnih in praktičnih topničarskih vedah."* Teoretični pouk je bil tedaj razdeljen v šest razredov in vojaki so morali za vstop v višji razred opravljati izpite pred vojaško komisijo, kateri je predsedoval poveljnik stotnije. Tako je npr. Čehovin ob koncu tretjega razreda napravil izpite iz teh predmetov: *"nemščine, narekovanja, računstva z všteto tristavko, službe v parku, topničarskega pouka v 1., 2., 3. razredu in geometričnega risanja. Učnih knjig tedaj niso imeli nobenih, ampak samo "scripta". Poleg teoretičnega pouka so bile pozimi tudi praktične vaje."*²⁶

Komatar je ob tem opisal tudi, kakšen je bil tedenski razpored šolanja v polku: *"Ponedeljek dopoldne: pouk v topničarstvu, računstvo; popoldne: vaje s konjiškimi topi. Torej dopoldne: določevanje daljave;*

*popoldne: pouk v topničarstvu, naravnanje topov. Sreda dopoldne: vaje s topi, branje; popoldne: pouk v topničarstvu, služba v parku. Četrtek dopoldne: vaje s trdnjavskimi topi, pisanje; popoldne: stražna služba. Petek dopoldne: stražna služba; popoldne: vaje z baterijskimi topovi, pouk v topničarstvu. Sobota dopoldne: pouk v službovanju, branje vojnih člankov; popoldne: čiščenje obleke, vojašnice, itd. Nedelja dopoldne: cerkvena parada, vaje; popoldne: prosto."*²⁷

Omenjena predstavitev šolanja je zanimiva, saj je skozi takšen učni proces nedvomno šel tudi Gregor Hrovatin in tako moremo še bolje spoznati življenje v njunem skupnem polku. Slednji je pri tem prav gotovo zopet opozoril na svoje veselje do matematike, ki ga je kazal že v gimnaziji in je najbrž zelo uspešno končal šolanje v stotniški in polkovni šoli. Posledica tega je namreč bila, da je bil Gregor s 16. oktobrom 1831 premeščen v poseben, bombardirski korpus in bil imenovan za bombardirja.²⁸

Bombardirski oddelek je bil ustanovljen leta 1786, ko je takratni tretji topniški polk vse svoje bombardirje in višje pirotehnike vključil v to novo enoto s sedežem na Dunaju. General Bernkopp je za tamkajšnje profesorje izbral tedanje vodilne strokovnjake, med katerimi je bil tudi Jurij Vega.²⁹ Kdor je hotel priti v bombardirsko šolo, je moral že prej služiti v topničarskem polku in uspešno dokončati polkovno izobraževanje. Potem so ga predstavili v bombardirsko enoto, v kateri se je eno leto pripravljaj na posebnem tečaju, po tem pa je opravljal nekakšne sprejemne izpite za bombardirsko šolo. Ta je obsegala 7 letnikov, ki so jih imenovali po različnih matematičnih predmetih (npr. 1. letnik aritmetika, 2. geometrija, 3. in 4. višja matematika). Ob poudarku na matematiki pa so si pridobivali znanje še iz topništva, situacijskega risanja, vojaške geografije, zgodovine, taktike in še nekaterih drugih predmetov, med katerimi je bil tudi francoski jezik. Teoretični del pouka je potekal v zimskih mesecih, od maja do konca oktobra pa so imeli praktične vaje. Tako nam je šolanje v bombardirski šoli opisal Komatar v svojem prispevku. Tudi Andrej Čehovin je bil namreč 11. aprila 1835 imenovan za bombardirja in bil dodeljen bombardirskemu oddelku.³⁰

Gregor Hrovatin se je po podatkih iz personalne mape šolal pri bombardirjih od leta 1831 do leta 1835 in je zaključil višjo matematiko,³¹ iz česar bi lahko razbrali, da je končal prve štiri letnike bombardirske šole. Vendar pa je pri enoti ostal tudi nadaljnja leta, vse do leta 1848. V tem času je napredoval in bil 21. junija 1838 imenovan za ognji-

²¹ SŠM, *Iuventus Caesareo-regii Gymnasii* 1822.

²² Prav tam, anno scholastico 1824, str. 22.

²³ Prav tam, anno scholastico 1827, str. 7.

²⁴ Naslov je vzeta iz Prešernove pesmi: Soldaška. Glej: http://www.preseren.net/slo/3_poezije/12_soldaska.asp (zapis z dne 23. 10. 2009).

²⁵ Nemški zapis se dobesedno glasi: *"Alten 4. Feldartillerie regiment"*. ÖStA/KA, Qual. Krobotin, karton 1574, fol. 2.

²⁶ Komatar, *Donešek k životopisu Andreja barona Čehovina*, str. 4.

²⁷ Prav tam.

²⁸ ÖStA/KA, Qual. Krobotin, karton 1574, fol. 2.

²⁹ Južnič, *Vega v uniformi*, str. 114.

³⁰ Komatar, *Donešek k životopisu Andreja barona Čehovina*, str. 5.

³¹ ÖStA/KA, Qual. Krobotin, karton 1574, fol. 1.

čarja (Feuerwerker),³² 1. aprila 1846 pa za nadognjičarja (Oberfeuerwerker).³³

"V boj krvavi": viharna leta 1848–1849

Leto 1848 je bilo revolucionarno leto oziroma leto t. i. pomladi narodov, ko so politična, socialna in narodna vrenja pretresala države. Marčna revolucija na Dunaju je klicala k spremembam in zahtevala ustavo, hkrati pa prisilila dotlej mogočnega kneza Klemensa Wenzla von Metternicha, da je odstopil s svojega položaja in pobegnil v tujino. Istega leta je odstopil tudi cesar Ferdinand I., na njegovo mesto pa je v decembru 1848 prišel novi cesar Franc Jožef. Ob vseh teh spremembah je državo pretresal še poskus Ogrske, da se odcepi in ustanovi lastno državo. Čas notranjih težav avstrijskega imperija pa je bil ugoden tudi za zunanje nasprotnike, ki so imeli svoje zahteve. V prvi vrsti so nastale razmere skušali izkoristiti na Apeninskem polotoku, kjer so piemontske čete v želji, da bi uresničile svoje sanje o združenju Italiji, vdrle v Lombardijo, ki je bila v avstrijski posesti. Dne 23. marca 1848 je kralj Albert napovedal Avstriji vojno, uprla pa so se tudi nekatera italijanska mesta pod avstrijsko oblastjo. Avstrijska vojska se je tako morala bojevati na dveh frontah, na Ogrskem in na Apeninskem polotoku, istočasno pa tudi miriti napete razmere v ostalih predelih monarhije.

Ti viharni časi so vidno zarezali tudi v življenje Gregorja Hrovatina. Dne 26. junija 1848 je bil povišan v poročnika (Leutnant) in obenem premeščen k 3. poljskemu topniškemu polku. 31. oktobra tega leta se je kot poveljnik municijske podporne rezerve udeležil zavzetja oz. pokoritve Dunaja, vendar ni sodeloval v spopadih. Zato pa je že v naslednjem letu kot poročnik in poveljnik šestfundne pehotne baterije št. 31, v sestavi korpusa podmaršala (F.M. Lt.) von Voglschena, sodeloval v bojih na Ogrskem. Dne 22. aprila 1849 je doživel ognjeni krst v bojih pri Prešovu (Eperjesu/Eperies).³⁴ Kasneje se je bojeval v sestavi brigade Benedek in sodeloval še v naslednjih spopadih:

- 23. junija pri zavetju mesta Győr/Raab³⁵
- 2. in 11. julija pa v bojih pri Komáromu (Komorn)³⁶

V spopadih pri Komáromu se je poročnik Gregor Hrovatin še posebej izkazal. V njegovo personalno mapo so o tem med drugim zapisali: "*Zadnji omenjeni dan* (11. julija, op. a.) *je bistveno*

prispeval k temu, da je popolno uspel napad konjenice, s tem da je samoiniciativno pomaknil svojo baterijo naprej in na desnem krilu pravočasno napadel sovražnikovo baterijo. Za zelo preudarno in odločno vedenje v prej omenjenih spopadih in bitkah je bil z najvišjim poveljem z dne 21. avgusta 1849 odlikovan z redom železne krone 3. razreda z vojno dekoracijo."³⁷

S 1. avgustom 1849 je bil Gregor Hrovatin povišan v nadporočnika. Prav avgusta pa je bilo na ogrskem bojišču zelo vroče. Kot nadporočnik in poveljnik baterije je Hrovatin, še vedno v sestavi brigade Benedek, sodeloval v naslednjih spopadih:³⁸

- 3., 4. in 5. avgusta pri Uy Szegedu (Ui Szegedin)³⁹
- 5. avgusta pri kraju Szöreg⁴⁰
- 9. avgusta pri Ortisoari (Orczyfalv/Orzydorf);⁴¹ kot pomoč še v bojih pri Temišvaru (Timișoara/Temeswar)⁴²
- 15. avgusta v topniških bojih pri Lugoju (Lugosch/Lugos)⁴³
- 17. avgusta pri zaplembi sovražnega trenja pri kraju Birkis
- 23. avgusta v spopadih pri kraju Mehadia.⁴⁴

Dne 21. oktobra 1849 je mladi cesar Franc Jožef I. uvedel vojni križ za zasluge (Militär-Verdienstkreuz), s katerim je želel za izjemne zasluge v miru in vojni odlikovati častnike.⁴⁵ S tem novoustanovljenim redom in z vojno dekoracijo je bil – zaradi prej omenjenih udeležb v bojih – z najvišjim ukazom dne 8. decembra 1849 odlikovan tudi nadporočnik Gregor Hrovatin.⁴⁶

Nadaljnja vojaška služba in nove vojne

Po koncu vojne na Ogrskem je Hrovatin službo nadporočnika opravljal v 3. topniškem polku vse do 1. avgusta 1854, ko je bil povišan v stotnika 2. razreda in dodeljen 11. poljskemu topniškemu polku. Kot stotnik 2. razreda je deloval naslednja tri leta, 1. oktobra 1857 pa je napredoval med stotnike 1. razreda. S tem činom je dočakal novo vojno viхро, ki se je leta 1859 razplamtela na italijanskem polotoku. Bojev se je Hrovatin udeležil kot povelj-

37 ÖStA/KA, Qual. Krobotin, karton 1574, fol. 4.

38 Prav tam.

39 Kraj na Madžarskem.

40 Szöreg – kraj na Madžarskem, danes del mesta Szegeda.

41 Mesto, ki danes leži v Romuniji, 30 km severovzhodno od Temišvara.

42 Mesto v Romuniji.

43 Kraj v Romuniji.

44 Kraj v današnji Romuniji.

45 Podrobneje o tem redu in kasnejši uvedbi še dveh stopenj (skupno je torej imel 3. stopnje!) glej: <http://www.gwpda.org/medals/austmedl/austria.html> (zapis z dne 26. 10. 2009).

46 "Für die vorstehenden Affairen mit dem Militär Verdienstkreuze KD, ausgezeichnet ./. Allerhöchstes Befehlsschreiben vom 8. Dezember 1849." ÖStA/KA, Qual. Krobotin, karton 1574, fol. 4.

32 Ognjičar (nem. Feuerwerker) je bil podčastniški čin pri topništvu in je bil primerljiv z naredniškim činom pri pehoti.

33 ÖStA/KA, Qual. Krobotin, karton 1574, fol. 2.

34 Danes drugo največje mesto na vzhodnem Slovaškem.

35 Mesto na severozahodnem delu današnje Madžarske.

36 Kraj v severnem delu današnje Madžarske. Znan po tamkajšnji trdnjavi in bojih, ki so se ob njej odvijali ob poskusu madžarske odcepitve od Avstrije v l. 1848–1849.

Wiener Zeitung.

Nr. 200.

Freitag den 19. August

1859.

Inhalt.

Ämtlicher Theil.
Nichtämlicher Theil. Zur Tagesgeschichte.
Oesterreich. Wien. Feiertaglicher Nachrichten.
Kronländer. Aus Steiermark. Das Brandentlastungsgeschäft in Eichenbürgen. Brieffortschreibung aus Linz.
Deutschland. Danzig. Keine Kolonnen nach Rußland. — Altenburg. Die Militär-Entloerung wieder angelassen.
Frankreich. Paris. Illumination. Boulevard des Capucines. Großbritannien. London. Ausflug der Königin. Russische Schiffe.
Rußland. St. Petersburg. Die Insel Sachalin. Das Moskau-Hotelhaus. Sterblichkeit unter den vorliegenden Hinfällen.
Gerichtsverhandlung vor dem k. k. Landesgerichte in Wien wegen des Verbrechens des meuchlerischen Mordmordes.
Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben. Lebensbilder aus den Anfängen der Kaiserin Königin Maria Theresia und Friedrich's II. von Preußen. (Fortsetzung.) Della industria nel ducento di Modena.
Bermischte Nachrichten.
Nachtrag.

Ämtlicher Theil.

Armer-Beschl. Nr. 44.

In Anerkennung der hervorragenden Leistungen in der Schlacht bei Solferino und den letzten vorhergegangenen Gefechten verleihe Ich:

das Kommandeur-Kreuz **Alfons Leopold**-Ordens:

den Feldmarschall-Lieutenant: Alexander Grafen **Mensdorff-Pouilly**, und Ludwig Freiherrn von **Sztanowicz**, letzterem für Regenta;

Alfons Orden der eisernen Krone zweiter Klasse:

den Feldmarschall-Lieutenant: Wilhelm Grafen **Montenuovo**, Leopold Grafen **Sternberg**, Adolph Ritter von **Kang** und Moriz Grafen **Pálffy ab Erdöd**;

den General-Major: Wilhelm Prinzen zu **Schleswig-Holstein-Glücksburg**, László Grafen **Fejérics de Tolna**, Johann Grafen **Guhn**, Anton **Wils**, Friedrich Freiherrn von **Vaden**, Hannibal Freiherrn von **Vuchner**, Anton **Scudier** und Rudolph Freiherrn von **Schmidburg**;

den Obersten: Odeon **Hadó de Sz. Ant-Mártony**, des Genie-Stabes, für dessen Leistungen seit Beginn des Feldzuges und Joseph **Minagelheim**, des General-Quartiermeister-Stabes;

das Ritterkreuz **Alfons Leopold**-Ordens verleihe Ich:

den Feldmarschall-Lieutenant: Friedrich Freiherrn von **Blomberg**, Franz Grafen **Foliot de Grenneville** und Anton **Schwargel**;

den General-Major: Ernst **Hartung**, Johann Grafen **Castiglione**, Alexander Freiherrn von **Koller**, Johann Edlen von **Rehmaner**, Friedrich von **Brandenstein**, Ferdinand Ritter von **Wassil**, Prosper von **Docteur**, als Kommandanten des Infanterie-Regiments Graf **Kinsky** Nr. 47;

den Obersten: Adolph Ritter von **Schönsfeld**, des Adjutanten-Korps,

Karl **Möring**, des Genie-Stabes, Odeon Ritter von **Kriemant**, und Karl **Drechsler**, beide vom General-Quartiermeister-Stabe;

Johann von **Trentinaglia**, des Infanterie-Regiments Freiherr von **Bernhardt** Nr. 16, Karl **Schulz**, Kommandanten und Gustav Prinzen zu **Sachsen-Weimar-Eisenach**, zweiten Obersten des Infanterie-Regiments Freiherrn von **Reischach** Nr. 21,

Victor Altgrafen **Leiningen**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Franz Ferdinand d'Este Nr. 32, Alexander **Venedel**, des Infanterie-Regiments Prinz-Regent von Preußen Nr. 34,

Emerich von **Fleischhaber**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Leopold Nr. 33,

Mois Grafen **Vötting et Persing**, des Infanterie-Regiments Freiherr von **Zobel** Nr. 61, als Interims-Kommandanten des Infanterie-Regiments Dom **Miguel** Nr. 39,

Moriz **Werner**, des Artillerie-Stabes und Ferdinand **Kriz**, vom Adjutanten-Korps, dem Lehrgenannten für seine Leistungen seit Beginn des Feldzuges;

den Oberstleutenants:

Karl **Lesche**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Ludwig Nr. 8,

Johann Freiherrn **Fröblich von Saltonje**, des Infanterie-Regiments Freiherr von **Reischach** Nr. 21, Karl **Steiger von Münzingen**, des **Alfons** Namen führenden Tiroler Jäger-Regiments und Joseph **Kuffenig von Zdenice**, des Genie-Stabes;

den Majors:

Karl Freiherrn von **Zena**, des Infanterie-Regiments Freiherr von **Prohaska** Nr. 7,

Franz Ritter von **Siller**, des **Alfons** Namen führenden Tiroler Jäger-Regiments,

Karl **Winterstein**, des Feld-Artillerie-Regiments von **Brantem** Nr. 8,

Karl von **Mainone**, des General-Quartiermeister-Stabes, und

Karl **Wienert**, des Adjutanten-Korps;

den Hauptleuten:

Gregor **Krobatin**, des Feld-Artillerie-Regiments Ritter von **Fitz** Nr. 11 und

Christian Ritter von **Appel**, des General-Quartiermeister-Stabes;

Alfons Orden der eisernen Krone dritter Klasse verleihe Ich:

den General-Major:

Robert Freiherrn von **Blumencron**, Karl **Nöthen von Kloss** und Adolph Freiherrn von **Wimpffen zu Mollberg**;

den Obersten:

Ottokar Freiherrn von **Prochaska**, des Infanterie-Regiments Graf **Kinsky** Nr. 47,

Ferdinand **Lindner**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Ludwig Nr. 8,

Basil **Polovina**, des Infanterie-Regiments Kronprinz Erzherzog Rudolph Nr. 19,

Heinrich **Schröder**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Rainer Nr. 59,

Friedrich **Franz**, des Gradiskaner Grenz-Infanterie-Regiments Nr. 8,

Karl **Sireel**, des 21. Feld-Jäger-Bataillons, Adolph von **Wengen**, des Uhlanen-Regiments Graf **Gislaart** Nr. 1, und

Johann **Wagner**, des General-Quartiermeister-Stabes;

den Oberstleutenants:

Friedrich **Grobois**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Franz Karl Nr. 52,

Michael Freiherrn von **Augustin**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Leopold Nr. 53,

Stephan **Mestrovic**, des Obočaner Grenz-Infanterie-Regiments Nr. 2,

Emanuel **Knezevic**, des Oguliner Grenz-Infanterie-Regiments Nr. 3,

Heinrich **Menninger**, des 9. Feld-Jäger-Bataillons, Johann Ritter von **Cloert**, des Feld-Artillerie-Regiments Ritter von **Fitz** Nr. 11,

Adolph **Gatty**, des General-Quartiermeister-Stabes, und

Hermann Edlen von **Neubauer**, des Adjutanten-Korps;

den Majors:

Georg **Drasnovic**, des **Alfons** Namen führenden Infanterie-Regiments Nr. 1,

Joseph **Heller**, des Infanterie-Regiments Kronprinz Albert von **Sachsen** Nr. 11,

Anton Freiherrn von **Mayer**, des Infanterie-Regiments Kronprinz Erzherzog Rudolph Nr. 19,

Joseph **Sutter von Adelsreith**, des Infanterie-Regiments Freiherr von **Reischach** Nr. 21,

Norbert Freiherrn von **Haugwitz**, des Infanterie-Regiments König der Belgier Nr. 27,

Alexander **Hummer**, Daniel **Vas de Diab Barallha** und Georg **Szrbu**, alle drei vom Infanterie-Regimente Freiherr von **Culoz** Nr. 31,

Emanuel Freiherrn von **Grüniger**, des Infanterie-Regiments Graf **Khevenhüller** Nr. 35,

Eduard von **Udvárovsky**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Ernst Nr. 48,

Joseph **Pauer**, des Infanterie-Regiments Freiherr von **Hef** Nr. 49,

David **Ure de Margina**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Franz Karl Nr. 52,

Gustav **König**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Leopold Nr. 53,

Bruno Freiherrn von **Montluisant** und Friedrich von **Schwab**, des **Alfons** Namen führenden Tiroler-Jäger-Regiments,

Hugo Grafen **Bernstorff**, des 4. Feld-Jäger-Bataillons,

Karl **Lothian**, Johann **Bareis** Edlen von **Barnhelm** und Karl **Schindler**, des Artillerie-Stabes,

Julius von **Polja**, des Genie-Stabes,

Benzel Freiherrn von **Enis**, des Adjutanten-Korps,

Karl **Pavel**, Franz **Littrow** und August **Reuber**, des General-Quartiermeister-Stabes;

den Hauptleuten:

Anton **Modicza**, des **Alfons** Namen führenden Infanterie-Regiments Nr. 1,

Karl von **Dschmahr**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Karl Nr. 3,

Wilhelm **Woischilda**, des Infanterie-Regiments Freiherr von **Prohaska** Nr. 7,

Ludwig **Tandke**, des Infanterie-Regiments Erzherzog Ludwig Nr. 8,

Anton **Steiger** und Ignaz **Seewald**, beide vom Infanterie-Regimente Kronprinz Albert von **Sachsen** Nr. 11,

Paul **Dudic**, Moriz **Pürcher von Vürkheim**, des Infanterie-Regiments Freiherr von **Bernhardt** Nr. 16,

Laurenz **Jaremba** und Ferdinand **Heller**, beide des Infanterie-Regiments Freiherr von **Reischach** Nr. 21,

Joseph Edlen von **Sabatowicz** und Joseph **Brunna**,

nik konjeniške baterije št. II/XI v sestavi brigade Greschke, ki je bila del 11. korpusa avstrijske armade. V strahoviti bitki pri Solferinu, 24. junija 1859, se je zelo izkazal in bil 18. avgusta 1859 za "izvrstno vojskovanje v tej bitki" odlikovan z najvišjo odločbo z viteškim križem Leopoldovega reda z vojno dekoracijo.⁴⁷ O tem odlikovanju Hrovatina je že 19. avgusta poročal tudi *Wiener Zeitung*.⁴⁸

Po koncu vojne je Hrovatin kot stotnik 1. razreda še nadalje služboval v 11. topniškem polku. Naslednje napredovanje je sledilo šele 21. marca 1864, ko je bil povišan v majorja in premeščen v 5. poljski topniški polk. Toda tam je služboval le dobro leto dni, 19. aprila 1865 je namreč že nastopil službo pri vojaškem artilerijskem poveljstvu št. 4. Vnovično hrumenje vojne, tokrat prusko-avstrijske, je leta 1866 dočakal v avstrijski utrdbi v Terezínu (Theresienstadt). V personalni mapi so o Hrovatinovih tamkajšnjih aktivnostih med drugim zapisali: "V svojem delovnem okolišu je razvil odlično in neutrudno delovanje, ki ga je spremljal najboljši možni uspeh. Za te dosežke ga poveljstvo utrdbe (Festungs Commando) predlaga za najvišje priznanje."⁴⁹ V topniškem poveljstvu št. 4 (Zeugs – Artillerie Kommando Nr. 4)⁵⁰ je služboval tudi še po končani vojni, vse do 30. junija 1871, ko je v Terezínu prevzel poveljstvo v poveljstvu tamkajšnjega skladišča topničarskega orožja (Commandatur Artillerie-Zeugs-Depot).⁵¹

47 "Für hervorragende Leistung in dieser Schlacht mit dem Ritterkreuze des Leopold Ordens / KD / Ausgezeichnet. /: Allerhöchste Entschliebung vom 18. August 1859." ÖStA/KA, Qual. Krobotin, karton 1574, fol. 4.

48 Wiener Zeitung, 19. 8. 1859.

49 Prav tam.

50 Prevajanje nemških vojaških terminoloških izrazov je izredno nevhvaležna naloga. Andrej Komel pl. Sočeban v svojih vojaških priročnikih in gramatiki o topništvu piše zelo na kratko in ne obravnava tovrstnih izrazov. Zanimivi pa so prevodi v tedanjem slovenskem časopisu. *Kmetijske in rokodelske novice* iz l. 1864, letnik 22 so tako zapisale: "Razglas-Pri c. k. bojnotopijskem vodstvu (Zeugs-Artillerie - Kommando) štev. 10 v Kamniku bo 26- dan septembra 1864 ob 10. uri dopoldne ustmena dražba /.../. V resnici gre v tem primeru najbrž za poveljstvo tehnične enote topništva. Te so bile razporejene po vsej monarhiji in so skrbale za vzdrževanje in popravila topov in artilerijske opreme. Omenjeni časopis je dosegljiv na: www.dlib.si (zapis z dne 8. 11. 2009)

51 Časopisi nam ponujajo več različic prevodov. Tako so *Kmetijske in rokodelske novice*, l. 1891, letnik 49, zapisale: "Tisti obrtniki, ki izdelujejo stole, lahko brezplačno dobodo vzorce novih stol ter tudi njih na-riske pri artilerijskem opravnem skladišču na Dunaji (Artillerie-Zeugs-Depot, Wien)." Časopis *Štajerc* je l. 1903 zapisal, da: "se imajo pošilati od strank c. in kr. artilerijskemu depotu za bojne priprave (k. u. k. Artillerie-Zeugs-Depot in Graz)." Repertoriji za Kranjsko in Štajersko pa nam na zastavljeno vprašanje najbrž podajajo še najbolj relevanten prevod. V Ljubljani je obstajala podružnica takšnega skladišča (Artilleriezeugsfilialdepot), kar so v priročniku prevedli kot: "podružno skladišče topničarskega orožja". Omenjeni prevod sem zato tudi uporabil v tekstu. V resnici pa je, če povzamemo podatke po knjigi *Die bewaffnete Macht*, tudi v tem primeru šlo za nekakšne delavnice. Sprva so v njih tudi izdelovali oborožitve, pozneje

Službene ocene

Vojaške oblasti so želele imeti dober vpogled v sposobnosti in znanja svojih častnikov. V ta namen so že v 18. stoletju pričeli voditi poročila o svojih aktivnih častnikih. Tovrstna popolnoma ohranjena letna poročila oz. *Conduiteslisten*, ki jih hranijo v Vojnem arhivu na Dunaju, segajo v leto 1824. V njih so vodili osebne podatke častnikov, versko pripadnost, zdravstveno in premoženjsko stanje, njihove vojaške sposobnosti in znanja, premestitve in povišanja ter značajske ocene. Z vojaškimi reformami 1868 so vojaške oblasti dotedanje *Conduiteslisten* zamenjale s *Qualifikationslisten*, ki so bila še bolj podrobna letna poročila o posameznem častniku. Tako so vsi častniki habsburške armade imeli nekakšne personalne mape, v katerih so vsako leto ocenjevali njihovo delo, znanja, karakterne značilnosti in primernost za nadaljnjo službo oz. morebitna povišanja.

Iz takšne personalne mape je med drugim razvidno tudi, kako so nadrejeni ocenjevali Gregorja Hrovatina. Tule predstavljamo zgolj ocene iz Hrovatinove *Qualifikationsliste*, personalne mape, ki so jo pričeli voditi ob koncu njegove vojaške kariere. Iz tega razloga je razumljivo, da so o njegovi sposobnosti za vojaško službo menili, da ni več primeren za službo na bojnem polju, da pa je na svojem sedanjem mestu še zelo zmožen opravljati zaupane mu naloge. V njegovi zdravstveni oceni še stoji, da je bil takrat zdrav ter da je bil težke in močne postave.

V rubriki o znanju jezikov so za Hrovatina zapisali, da tekoče govori in piše nemško in slovensko oz. kranjsko ("kranjersisch"), da pa zna še malo latinsko, italijansko in češko. Zapisali so še, da je v nemškem in slovenskem jeziku dober stilist.

Službene ocene navajajo, da je bil v vojaški službi do nadrejenih odkrit, zelo dostojen ter skromen in nezahteven, do podrejenih pa strog, prevladujoč in pravičen. Posebej so izpostavili, da je znal energično vpeljevati pravila in jih tudi obdržati ter da je znal dobro vplivati na podrejene. Iz tega razloga je užival zaupanje častnikov in zvestobo moštva. Izven službe pa je bil Gregor "zanesljiv kamerad, spoštovan štabni častnik, ki je rad živel družabno življenje, iskal boljše družbe in je znal ravnati z ljudmi." V končnem mnenju so zato zapisali še, da si "ta nadvse pogumni štabni oficir" vsekakor zasluži povišanje v titularni čin podpolkovnika.⁵²

predvsem strelivo. Kasneje so prevzeli skrb nad hrambo in vzdrževanjem topništva. Glej: Die Habsburgermonarchie : 1848-1918. Band 5, *Die bewaffnete Macht*, str. 441-442; 447.

52 ÖStA/KA, Qual. Krobotin, karton 1574, str. 6.

Tu je potrebno omeniti, da so takšne ocene tipične formulacije, ki jih najdemo v personalnih mapah mnogih častnikov. Nadrejeni so v veliki večini pač uporabljali formule, saj je bilo takšnega pisanja veliko. Pri tem pa je potrebno posebej opozoriti, da je ob prebiranju takšnih ocen potrebna velika previdnost. Sčasoma so ocene namreč vse bolj spominjale na herojske opise nadvse sposobnih častnikov, kar pa seveda ne drži. Šlo je torej za, kot je zapisal Istvan Deák v svoji odlični razpravi o avstrijskem častniškem zboru, t. i. "inflacijo hvaljenja" in zato je pravi vpogled v te "nadvse laskave" ocene mogoče prebrati le med vrsticami. Tako lahko ugotovimo, da je npr. ocena "primeren" ali "dobro" v resnici pomenila bolj grajo kot kaj drugega. Pomenilo je namreč, da je ocenjeni častnik le zadovoljivo sposoben za ocenjene naloge in na podlagi takšne ocene ni mogel gojiti kakšnih pretirano velikih upov npr. za povišanje. Za to bi namreč moral biti ocenjen kot "nadvse primeren".⁵³

Omenjene ocene in priporočila o povišanju Hrovatina v podpolkovnika so se izpolnile šele ob njegovem odhodu v pokoj. Dne 1. decembra 1872 je Gregor Hrovatin, po 49 letih, enem mesecu in 15 dneh aktivne vojaške službe, stopil v zasluženi pokoj.⁵⁴

Ob upokojitvi častnikov je postalo nekako samo-umevno, da so častniku "ad honorem" podelili višji titularni čin od tistega, ki ga je opravljal v aktivni vojaški službi.⁵⁵ Tudi Gregor Hrovatin je bil tako upokojen s činom titularnega podpolkovnika (Oberstleutnant).

Njegova napredovanja v vojski lahko prikažemo takole:

4. poljski topniški polk:

- od 16. 10. 1827–20. 5. 1828 podtopničar (Unterkanonier)
- 21. 5. 1828–15. 10. 1831 topničar (Kanonier)

Bombardirski korpus (Bombardier- Corps):

- 16. 10. 1831–20. 6. 1838 bombardir (Bombardier)
- 21. 6. 1838–31. 3. 1846 ognjičar (Feuerwerker)
- 1. 4. 1846–25. 6. 1848 nadognjičar (Oberfeuerwerker)

3. poljski topniški polk:

- 26. junij 1848–31. 7. 1849 poročnik (Leutnant)
- 1. avgust 1849 – 31. 7. 1854 nadporočnik (Oberleutnant)

11. poljski topniški polk:

- 1. 8. 1854–30. 9. 1857 stotnik 2. razreda (Hauptmann 2.Cl.)

- 1. 10. 1857–20. 3. 1864 stotnik 1. razreda (Hauptmann 1. Cl.)

5. poljski topniški polk:

- 21. 3. 1864–18. 4. 1865 major (Major)

Vojaško artilerijsko poveljstvo št. 4 (Zeugs-Artillerie Kommando Nr. 4):

- 19. 4. 1865–30. 6. 1871 major

Poveljstvo vojaškega topničarskega orožja (Commandatur Artillerie-Zeugs-Depot) v Theresienstadtu (Terezinu):

- 1. 7. 1871–31. 11. 1872 major

1. 12. 1872 upokojen s titularnim činom podpolkovnika

Hrovatinova družina in povišanje v viteški stan

Cesarica Marija Terezija je ob začetku vladanja ugotovila, da je potrebno v monarhiji ustanoviti novo elito – vojaško plemstvo. Tega naj bi sestavljali predvsem aktivni in sposobni častniki habsburške vojske. Leta 1757 je tako bila izdana uredba, ki je določala, da lahko za povišanje v plemstvo zaprosi častnik po tridesetih letih častno opravljane vojaške službe. Leta 1810 so to uredbo rahlo modificirali in ji dodali še, da je častnik moral v tem času služiti tudi na bojnem polju (mit dem Degen in der Linie).⁵⁶ Seveda pa vsem častnikom ni bilo potrebno čakati dolgih trideset let, saj so plemiški naziv lahko dosegli tudi že prej. Do povišanja v plemstvo so bili namreč upravičeni tudi vsi tisti, ki so se posebej izkazali na bojiščih in so za to prejeli višja vojaška odlikovanja (red Marije Terezije, višje stopnje Leopoldovega reda, reda svetega Štefana ali red železne krone).⁵⁷ Ker je bil Hrovatin v vojski dlje kot 40 let in ker je bil nosilec tako visokih odlikovanj, kot sta viteški križ Leopoldovega reda z vojno dekoracijo in red železne krone 3. razreda, je torej imel vso pravico, da zaprosi za povišanje v nižje plemstvo. Povišanje namreč ni bilo čisto samoumevno, temveč je bilo za uveljavljanje takšnih pravic potrebno vložiti posebno prošnjo, naslovljeno na cesarja. Prošnji je prosilec moral priložiti še različna dokazila in ob tem plačati tudi takso, kar pa je povzročilo precej stroškov. Gregor Hrovatin za to povišanje ni nikoli sam zaprosil. Preminil je 24. junija 1875 in bil pokopan v Terezinu (Theresienstadt).⁵⁸

⁵³ O tej inflaciji hvaljenja in previdnosti pri prebiranju ocen v personalnih mapah, podrobneje glej: Deák, *Beyond Nationalism*, str. 20–21.

⁵⁴ ÖStA/KA, Qual. Kroatina, karton 1574, str. 6.

⁵⁵ Deák, *Beyond Nationalism*, str. 151.

⁵⁶ Frank-Döfering, *Adelslexikon*, str. 642.

⁵⁷ Deák, *Beyond Nationalism*, str. 159.

⁵⁸ *Dienstbeschreibung Gregor Kroatina*. ÖStA/AVA, Adelsakt Alexander Kroatina, Kriegsminister, fasc. 43. Obsežna dokumentacija glede povišanja v viteški stan je paginirana. Omenjeni podatki se nahajajo na str. 49.

Grb, ki ga je družina leta 1881 prejela na podlagi Gregorjevih zaslug ob povišanju v viteški stan (ÖStA, AVA, Adelsakt Alexander Krobotin, Kriegsminister, fasc. 43, str. 46).

Po njegovi smrti je sin Alexander, takrat že stotnik in slušatelj na terezijanski vojaški akademiji, v imenu vseh Gregorjevih otrok naslovil na cesarja prošnjo za podelitev nižjega plemstva in se v njej skliceval na očetove zasluge. Ob tem je tudi zapisal, da oče tega ni mogel sam storiti, ker ni imel dovolj finančnih sredstev (*wegen Geldmangels*).⁵⁹ Iz prošnje pa izhaja še nekaj zanimivih podatkov, ki niso strogo vezani na očetovo vojaško službo, nam pa na kratko osvetlijo njegovo zasebno življenje in predstavijo njegovo družino. Tako izvemo, da se je Gregor Hrovatin še kot ognjičar 24. maja 1841 poročil s hčerko častnika, Theresio Herzmann. V zakonu so se jima rodili naslednji otroci: 18. februarja 1842 hčerka Maria, 19. marca 1844 sin Friedrich, 12.

septembra 1849 sin Alexander in 30. novembra 1856 še hčerka Johanna. Gregorjeva žena Theresia je umrla 8. aprila 1870.⁶⁰

Sin Alexander je s prošnjo in sklicevanjem na očetove zasluge uspel in dosegel, da je bila aprila 1881 podpisana cesarska diploma, s katero je bila vsa Gregorjeva družina (torej vsi otroci!) 10. junija 1881 povišana v viteški stan. S tem so se družini odprla vrata v višje sloje takratne družbe.

Prav je, da ob koncu prispevka vsaj na kratko predstavim tudi viteški grb Gregorjeve družine: razcepljen; v desnem zlatem polju črn, v desno obrnjen pokončen lev z gorečo granato v dvignjeni desnici; levo modro polje deljeno z zlato prečko, zgoraj zlati šestkraki zvezdi, spodaj zlati liliji. Nad ščitom dva

⁵⁹ ÖStA/ AVA, Adelsakt Alexander Krobotin, Kriegsminister, str. 58.

⁶⁰ *Euer Majestät! V: ÖStA, AVA, Adelsakt Alexander Krobotin, Kriegsminister. str. 64A–65.*

kronana turnirska šlema s črno-zlatim in modro-zlatim pregrinjalom; iz leve krone raste v levo obrnjen črn lev z gorečo granato v levici, iz desne krone rasteta zaprti, zlato-modro deljeni orlovi perutnici.⁶¹

Zlato-črna barvna kombinacija na prvem polju bi lahko nakazovala na službo in zvestobo cesarstvu, saj sta bili zlata in črna barvi državne zastave. Podrobneje pa nam je pomen barv predstavil Michael Göbl v svoji razpravi *Wappensymbolik* (Simbolika grbov). V njej je o zlati barvi med drugim zapisal, da ta v grboslovju kot simbol sonca pooseblja lastnosti, kot so zvestoba, pravičnost, dobrodelnost, zmernost, dobrota... Kot najbolj zlahtna kovina pa seveda predstavlja tudi dostojanstvo in blišč. Črna barva se v grboslovju pojavlja le redko, a naj bi ponazarjala noč, temo, a med drugim lahko predstavlja tudi splošno nevarnost. Iz tega bi torej sklepali, da je Gregor Hrovatin v nevarnostih (bitke!) izkazal in dokazal svojo pripadnost in zvestobo cesarju.

V omenjeni razpravi najdemo tudi razlago za liliji in zvezdi. Na splošno velja, da zlate zvezde v grbu predstavljajo sinove, srebrne zvezde pa hčere. Slednje so pogosto namesto kot zvezde predstavljene tudi kot lilije. Nadvse zanimivo je, da je Göbl pri tem kot primer uporabil prav Hrovatinov grb, v katerem sta njegova sinova ponazorjena kot zvezdi, njegovi hčeri pa kot liliji.

Med grboslovnimi živalmi je lev najbolj pogosto zastopan, in sicer kot znak na ščitu ali pa okras na šlemu. Pogosto je prisoten v heraldiki vojaških oseb 19. stoletja, posebej še, ker so levje lastnosti, kot so moč, pogum, hrabrost, velikodušnost, prav tako bile pričakovane odlike častnikov. S temi živalskimi bitji so se lahko poistovetili in se primerno predstavili v svojih grbih. Lev je bil predstavljen v različnih položajih in z različnimi dodatki. Za poudarjanje določenega tipa so mu namreč lahko dodajali v prednji taci kakšen značilen predmet, kot so na primer sablja ali meč, kopje, zastava ali goreča granata. To se jasno vidi tudi v Hrovatinovem grbu. V njem, kot je zapisal Göbl, "igra zravnani lev le posredniško vlogo, kajti nosi glavni simbol, gorečo granato, s katerim simbolizira imetnikovo pripadnost topništvu."⁶²

Alexander von Krobotin je leta 1915, ob povišanju v baronski stan, v svojem baronskem grbu ohranil družinskega, ki pa je bil še izboljšan. Tako se je nad ščitom lesketala krona s sedmimi roglji, ki je znak baronstva.

Sklep

Gregor Hrovatin je iz preprostega kranjskega vojaka s svojo predanostjo in sposobnostjo uspel doseči relativno visok čin v cesarski armadi in tako v grobem nekako potrdil Napoleonov rek, da vsak vojak nosi v svoji torbi maršalsko palico. Hrovatin sicer ni bil povišan v maršala, je pa zaradi svojih zaslug na bojiščih svojim otrokom omogočil, da so bili povzdignjeni v plemiške vrste in njegov sin Alexander je kasneje uspel poseči po najvišjih položajih v takratni monarhiji. A njegova uspešnost spada že v drugo zgodbo. Tu sem namreč želel le na kratko predstaviti in odstreti tančico z življenjske poti njegovega očeta, doslej nepoznanega častnika Gregorja Hrovatina – še enega izmed vojakov, ki jih je dala "dežela Kranjska" in o katerih danes še vedno tako malo vemo...

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv v Ljubljani

ŽA – Župnijski arhiv Kranj-Šmartin, Rojstna matična knjiga 1780–1812.

NŠAL 572, Zapuščina F. Pokorna, Zgodovinski zapiski za Kranj-Šmartin, škatla 377, ovoj Duhovniki, str. 25.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica

Ms 654, *Album Academicorum Lycei Labacensis*.

ÖSTA – Österreichisches Staatsarchiv Wien

KA – Kriegsarchiv

ÖStA/KA, Qualifikationslisten, Major Gregor Krobotin, karton 1574.

AVA – Allgemeines Verwaltungsarchiv
Dienstbeschreibung Gregor Krobotin. Adelsakt Alexander Krobotin, Kriegsminister, fascikel 43.

Euer Majestät!, Ministerium des Innern, pr. 5. febr. 1881, Nr. 47/A. Adelsakt Alexander Krobotin, Kriegsminister.

SŠM – Slovenski šolski muzej

Iuventus Caesareo -regii Gymnasii academici Labaci e moribus et progressu in litteris censea exeunte anno scholastico 1822–1827.

ČASOPISI

Kmetijske in rokodelske novice, 1864, 1891.

Slovenec, 1912.

Štajerc, 1903.

Tedenske slike, 1914.

Wiener Zeitung, 1859.

⁶¹ Prav tam, str. 46–47.

⁶² Göbl, *Wappensymbolik des 19. Jahrhunderts*. Prispevek je dosegljiv tudi na spletu: <http://www.coresno.com/> (zapis z dne 2. 5. 2010).

LITERATURA

- Ciperle, Jože: *Podoba velikega učilišča ljubljanskega: Licej v Ljubljani 1800–1848*. Ljubljana : Slovenska matica, 2001.
- Deák, István: *Beyond Nationalism: A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918*. New York : Oxford University Press, 1990.
- Die Habsburgermonarchie : 1848–1918*. Band 5, Die bewaffnete Macht (ur. Wandruszka Adam, Urbanitsch, Peter). Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1987.
- Frank-Döfering, Peter: *Adelslexikon des österreichischen kaisertums 1804–1918*. Wien : Herder, 1989.
- Göbl, Michael: Wappensymbolik des 19. Jahrhunderts am Beispiel von Wappenverleihungen an Militärpersonen. *Jahrbuch der Gesellschaft Adler*, Wien, 1987.
- Južnič, Stanislav. Vega v uniformi. *Jurij Vega in njegov čas: zbornik ob 250-letnici rojstva*, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2006.
- Keber, Janez. Iz zakladnice priimkov: Priimek Hrovat. *Dnevnik*, 18. novembra 2005, str. 13.
- Komatar, Franc, Donesek k životopisu Andreja barona Čehovina. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 1896, str. 1–19.
- Wagner, Walter: Krobatin, Alexander. *Neue Deutsche Biographie*, 13. zvezek, 1982, str. 55.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana : Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

SPLETNI VIRI

- <http://www.geocities.com/veldes1/krobatin.html> (zapis z dne 26. 8. 2009).
- <http://www.geocities.com/veldes1/krobatin.html> (zapis z dne 26. 8. 2009).
- http://de.wikipedia.org/wiki/Alexander_von_Krobatin (zapis z dne 26. 8. 2009).
- http://www.stat.si/imeni_baza_priimki.asp?ime=&priimek=Hrovatin&spol= (zapis z dne 27. 10. 2009).
- <http://www.gwpda.org/medals/austmedl/austria.html> (zapis z dne 26. 10. 2009).
- www.dlib.si (zapis z dne 8. 11. 2009).

http://www.preseren.net/slo/3_poezije/12_soldaska.asp (zapis z dne 23. 10. 2009).

Repertoriji za Kranjsko 1890–1910. Dosegljivi na spletu: <http://www.ff.uni-lj.si/oddelki/zgodovin/Repertoriji/repertoriji.html> (zapis z dne 8. 11. 2009).

Repertoriji za Štajersko 1890–1910. Dosegljivi na spletu: <http://www.ff.uni-lj.si/oddelki/zgodovin/Repertoriji/repertoriji.html> (zapis z dne 8. 11. 2009).

S U M M A R Y

Who was the father of the Minister of War, Alexander Krobatin?

In 1914 Tedenske slike (The Illustrated Weekly) published an article entitled Naši poveljniki v vojski (Our Commanding Officers in the Army). The article also spoke of the War Minister, Alexander von Krobatin, stating that he was of Slovenian descent and that his father was a Carniolan Slovene from Tržič in Upper Carniola. These lines caught my attention and compelled me to investigate the true identity of the minister's father and determine whether or not he was indeed a native of Tržič. Given the scarcity of internet and book sources, I consulted the materials kept in the Military Archives in Vienna and the documents contained in the Ljubljana lyceum, which finally lifted the veil over at least a fragment of the life of Gregor Hrovatin from Stražišče pri Kranju, who first pursued education in Ljubljana and then joined the armed forces. There he served as an artilleryman, rose to the rank of major and retired with the titular rank of lieutenant colonel. During his forty-nine years of military service, he took part in all wars of his time and distinguished himself in the fights Hungary in 1849 and in the battle of Solferino in 1859. Due to his merits, his children were later elevated to nobility and became the privileged members of the then society. The greatest benefit of the family's improved status was derived by his son Alexander, who became the minister of war.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.5Šusteršič
94(436-89)

Prejeto: 22. 12. 2009

Andrej Rahtendoc. dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: andrej.rahten@zrc-sazu.si

Šusteršiči – zgodovina kranjske legitimistične rodbine

IZVLEČEK

Članek opisuje življenjsko pot zadnjega kranjskega deželnega glavarja dr. Ivana Šusteršiča ter njegovih bratov in sestre: Ferdinanda, Abdon, Alojza in Alfonze. Predstavitev temelji predvsem na družinski kroniki in drugih virih iz družinskega arhiva, ki doslej širši javnosti niso bili znani. V članku so opisani tako zasebno življenje kot tudi temeljne značilnosti poklicnih poti Šusteršičev. Vsem je bil lasten izraziti legitimistični pogled na razvoj dogodkov v pozni habsburški monarhiji, ki je odražal skrb za obstoj mnogonarodne državne tvorbe v srcu Evrope. Po njenem razpadu je prav dolgo vztrajanje pri avstrodinastičnem patriotizmu usodno vplivalo na njihovo prilagajanje stvarnosti versajskega sistema.

KLJUČNE BESEDE

Ivan Šusteršič, Alojz Šusteršič, Ferdinand Šusteršič, habsburška monarhija, Kranjska

ABSTRACT

THE ŠUSTERŠIČ FAMILY – THE HISTORY OF A CARNIOLAN LEGITIMIST FAMILY

The article describes the life of the last provincial governor of Carniola, Dr. Ivan Šusteršič, and the lives of his brothers and sisters: Ferdinand, Abdon, Alojz, and Alfonza. The presentation is largely based on the family chronicle and other sources contained in the family archives, unknown to the wider public until recently. The article sheds light on the private lives as well as the basic features of the careers pursued by the members of the Šusteršič family. They all shared a strong legitimist view of the developments that marked the late Habsburg Monarchy and expressed concern for the subsistence of a multinational state in the heart of Europe. After its disintegration, the tenacious insistence on Austrian dynastic patriotism fatefully influenced their adaptation to the reality of the Versailles system.

KEY WORDS

Ivan Šusteršič, Alojz Šusteršič, Ferdinand Šusteršič, the Habsburg Monarchy, Carniola

Uvod

Od izida monografije o dr. Ivanu Šusteršiču [Šusteršiču],¹ ki so ga ob njegovi smrti leta 1925 njegovi liberalni nasprotniki označili za "najmarkantnejšo politično osebnost predvojnih Slovencev", je minilo že dobro desetletje.² Šusteršič, ki je od preloma stoletja do prve svetovne vojne vodil slovenske (in pogosto tudi hrvaške in druge slovanske) poslance v dunajskem parlamentu, je bil edini slovenski politik v habsburški monarhiji, ki so mu celo nemškonalionalni nasprotniki priznavali državniški značaj. Kdor se želi sam prepričati o sposobnostih "nekronanega vojvode kranjskega", kot so ga poimenovali njegovi sodobniki, mora vzeti v roke zapisnike dunajskega parlamenta in avstro-ogrskih delegacij v letih 1896–1914. V njih bo našel vrsto govorov, ki pričajo o tem, da je slovenska politika v avstrijskem državnem zboru s Šusteršičem pridobila izvrstnega govornika, spretnega taktika in avtoritativnega voditelja v eni osebi. Še zlasti nas pritegnejo govori, v katerih je Šusteršič samozavestno vrednotil poteze zunanje politike habsburške monarhije, predvsem na območju Balkana. Prav gotovo noben resen poznavalec srednjeevropske zgodovine ne more iti mimo Šusteršičevih zaslug v boju za uvedbo splošne in enake volilne pravice, ki je bila za avstrijski državni zbor sprejeta v letih 1906/07. Sploh lahko ugotovimo, da je prav Šusteršičeva odločna in uspešna politika na Dunaju pomembno vplivala na samozavest naroda v obdobju vse agresivnejših nacionalizmov, ki so takrat obkrožali slovenstvo.

Zgodovinopisje in publicistika sta že v kraljevi Jugoslaviji demonizirala Šusteršičevo osebnost, nič

bolje pa se mu ni godilo v komunističnem obdobju. Marsikateri Šusteršičev dosežek je ostal skrit, ali pa so ga "angažirani" zgodovinarji pripisali komu drugemu. A popoln izbris iz zgodovinske zavesti seveda ni bil možen. Preteči je moralo več kot sedem desetletij od Šusteršičeve smrti, da se je kateri od slovenskih zgodovinarjev vendarle odločil napisati znanstveno monografijo o tem pomembnem slovenskem politiku. Leta 1998 smo dobili na knjižne police obsežno delo izpod peresa Janka Pleterskega o "poti prvaka slovenskega političnega katolicizma".³ Knjiga je vzbudila med slovenskimi zgodovinarji veliko pozornost, saj gre za zanimiv prikaz slovenske politične zgodovine na prehodu iz avstrijskega v jugoslovanski državni okvir. Pleterski se lahko sicer pohvali z nazivom avtorja prve monografije o Šusteršiču, a ob njenem izidu ni bil več edini znanstvenik, ki se je poglobljeno lotil raziskovanja Šusteršičevega življenja. Že dve leti pred njim je namreč Igor Grdina objavil svojo prvo razpravo o "nekronanem vojvodu kranjskem", ki so ji nato sledile še druge.⁴ Ob analizi Šusteršičevih političnih dejavnosti pa je doslej ostala še neraziskana življenjska pot ostalih članov družine, ki so pustili pečat na drugih področjih javnega življenja. Tem je posvečen tudi ta prispevek.

"Uradniška, strogo konservativna in legitimistična rodbina"

Že Silvo Kranjec, avtor članka v *Slovenskem biografskem leksikonu*, je leta 1971 opozoril, da je bil Šusteršič "eden redkih slov[enskih] politikov iz uradniške, strogo konservativne in legitimistične rodbine (en brat dvor[ni] svetnik, drugi admiral, sestra redovnica)".⁵ Poreklo in politična orientacija Šusteršičeve rodbine v številnih ozirih spominja na Rothove junake iz *Radetzkyjeve koračnice*. Ivanov ded Matej, ki se je rodil leta 1772, je bil še kmet, vendar družinska kronika piše,⁶ da si je prizadeval v

¹ Pri pisanju priimka tega slovenskega politika se je v novejši slovenski historiografiji uveljavila oblika "Šusteršič", ki jo uporabljata prva dva njegova biografa Silvo Kranjec in Janko Pleterski. Toda v večini virov je njegov priimek zapisan kot "Šusteršic", torej brez druge strešice. To velja tako za dokumente, ki jih je podpisoval, časopisje, zapisnike parlamentarnih teles, katerih član je bil, kakor tudi za velik del memoarov sodobnikov (npr. Frana Šukljeta). Tudi del slovenskih zgodovinarjev je v preteklosti uporabljal to obliko (npr. Fran Erjavec, včasih tudi Dušan Kermavner). Po mnenju Pleterskega se je Šusteršič podpisoval brez druge strešice vse do prevrata leta 1918, nato pa naj bi uporabljal obliko "Šusteršic". Toda dokumenti, ki se nahajajo v Nadškofijem arhivu Ljubljana v zapuščini Ivana Šusteršiča, kažejo, da se je tudi po prevratu in vse do smrti podpisoval brez druge strešice. Izjemo predstavlja njegova znana brošura *Moj odgovor* iz leta 1922. Vendar se v njegovem glasilu *Ljudski dnevnik* in na volilnih razglasih iz leta 1923 znova pojavlja izvirna oblika "Šusteršič", ki jo najdemo potem tudi v časopisnih osmrtnicah. Je pa dejstvo, da je Silvo Kranjec, ki je napisal članek v *Slovenskem biografskem leksikonu*, uporabljal obliko "Šusteršič", in drugi zgodovinarji so se potem pač zgledovali po njem. Kljub temu menim, da je potrebno slediti originalnim dokumentom in uporabljati obliko "Šusteršic". Tega mnenja je tudi večina zgodovinarjev, ki so v zadnjem času raziskovali njegovo življenje.

² *Slovenski narod*, 9. 10. 1925.

³ Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič – pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*.

⁴ Prim. Igor Grdina, *Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šusteršič*; Isti, *Nekaj opazk o Šusteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno*; Andrej Rahten, *Parlamentarni boj poslancev Slovenskega kluba proti Bienertthovi vladi leta 1909*; Isti, *Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča*; Isti, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v dunajskem parlamentu*; Zvonko Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma. Idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*.

⁵ Kranjec, *Šusteršič Ivan*, str. 731.

⁶ Pri opisovanju Šusteršičeve rodbine se opiram na tipkopis, ki ga je v letih 1960–1962 napisala njegova nečakinja, sicer hči Ivanovega brata Abdona, Maria (Mitzi) Hiller, in ga naslovlila *Familien-Chronik*. Zahvaljujem se Gregorju Schusterschitzu, ki mi je priskrbel kopijo omenjenega rokopisa in drugih gradiv iz družinskega arhiva.

Začetnika "dinastije": civilni in kazenski sodnik v Kranju Valentin Šusteršič in gostilničarjeva hči Marija Jalen sta se poročila leta 1851, v zakonu pa se jima je rodilo 6 otrok: Alfonza, Ferdinand, Ivan, Abdon, Just in Alojz (foto: Arhiv Gregorja Schusterschitza).

življenju doseči kaj več. A tudi Matejev sin Valentin, ki se je rodil leta 1805, je pri dvanajstih še pasel krave in ovce na Dolenjskem. Toda Valentin je bil vseeno prvi v družini, ki se je uspel povzdigniti na družbeni lestvici. Leta 1841 je končal študij prava in naslednje leto zaprisegel kot civilni in kazenski sodnik. Zaposlil se je na okrajnem sodišču v Kranju, kjer se je zaljubil v rosno mlado gostilničarjevo hči Marijo Jalen. Poročila sta se leta 1851, ko je bilo njej komaj sedemnajst let, cesarsko-kraljevi uradnik pa jih je štel že 46. V zakonu se jima je rodilo 6 otrok.

Leta 1857 se je v Trnovem pri Ilirski Bistrici rodila Alfonza, edina hči, ki pa je svoje življenje posvetila Jezusu in vstopila v samostan. Njen brat Ferdinand, ki je prijel na svet leta 1859, je bil pravo sestrino nasprotje, saj je v najlepših letih zapustil Kranjsko in živel avantur polno življenje v

Združenih državah Amerike in Mehiki. Drugi Valentinov sin Abdon, ki se je rodil dve leti pred Ivanom, je napravil zgledno uradniško kariero. Po Abdonovem rojstvu se je družina iz Ilirske Bistrice preselila na Dolenjsko. Ivan je začel svojo življenjsko pot 29. maja 1863 v Gorenji vasi pri Ribnici. Za njim je bil čez dve leti rojen še Just, ki mu je leta 1867 sledil Alojz. Slednji je kot najmlajši sin veljal za ljubljenca družine, še zlasti, ker je napravil bleščečo kariero mornariškega častnika.

Šusteršičevi so se v začetku sedemdesetih let 19. stoletja preselili v Kranj. Kmalu so ostali brez matere, ki je leta 1874 podlegla zaradi tuberkuloze. Takrat je bilo Ivanu komaj enajst let, najmlajši "Lojzek" pa je štel šele sedem let. Skrb za otroke je prevzela pri vseh priljubljena guvernantka Beta, ki je upala, da bo kateri od sinov postal duhovnik. To se ni zgodilo, čeprav je vsaj eden izmed njih v zrelih letih izpričano preživel veliko časa v družbi kranjskih duhovnikov in postal njihov politični voditelj.

"Srečna uršulinka", mehiški avanturist in vestni uradnik

Tuberkuloza je povzročila tudi smrt očeta Valentina in brata Justa, ki sta oba podlegla tej bolezni marca 1885, v razmiku komaj štirih dni. Zdi se, da je za to boleznijo bolehal tudi Alfonza, ki je umrla stara komaj 39 let. V družinski kroniki je zabeleženo, da je bila "lepa in fanatično pobožna". Sprva je bila zaposlena kot učiteljica na ljudski šoli v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Toda smrt očeta in brata jo je očitno vzpodbudila k temu, da je septembra 1885 vstopila v uršulinski samostan v Škofji Loki. Od takrat naprej se je v pismih bratom podpisovala kot "srečna uršulinka". Opozarjala jih je, da morajo zvesto izpolnjevati dolžnosti, ki izhajajo iz katoliške vere. Brata Abdona je vzpodbujala, da bi se odločil za duhovniški stan. Slednji se je res najprej odločil za študij teologije, vendar je kmalu presedlal na pravo.

Prav zato je bila Alfonza toliko bolj ponosna, ko je izvedela, da se je brat Ivan navdušil za slovensko katoliško gibanje. Leta 1887 se je namreč slednji udeležil svečane zaobljube svoje sestre Alfonze, ki je vstopila v uršulinski samostan v Škofji Loki. Zaobljube se je udeležil tudi ljubljanski knezoškof dr. Jakob Missia. Po enem od pričevanj se je takrat na železniški postaji Trate pri Škofji Loki z njim srečal tudi Ivan.⁷ Kmalu se je pokazalo, da je bilo to srečanje usodno za oba. Očitno je mladi odvetniški koncipient napravil na knezoškofa dober vtis. Ivan je dobil mogočnega zaščitnika, ki mu je omogočil hiter vzpon v katoliškem gibanju na Kranjskem.

⁷ Prim. NŠAL, Zapuščina Jožefa Šiške, nedatirana zabeležka Jožefa Šiške in dopis, naslovljen na stolnega kanonika Alojzija Stroja, 31. 7. 1939.

"Srečna uršulinka": Alfonsa, edina hči Valentina Šusteršiča, ki je delo učiteljice zamenjala z vstopom v uršulinski samostan v Škofji Loki (foto: Arhiv Gregorja Schusterschitza).

Alfonsa je bila najbolj v skrbah za Ferdinanda, saj je živel v Ameriki, ki je bila po njenem mnenju "polna prostozidarstva". Ferdinand je v "novi svet" prispel leta 1884 in se sprva večinoma zadrževal v Teksasu. Od tam se je napotil v Mehiko, kjer se je uveljavil kot rudarski inženir in si kmalu pridobil precejšnje bogastvo. Njegovo ime lahko zasledimo tudi v strokovni literaturi, kjer se mu pripisuje posebna kupelacijska metoda za pridobivanje dragih kovin.⁸ Večinoma je deloval v rudnikih zlata in srebra v Ecatlanu, v državi Jalisco. Tam se je najprej zapletel v zvezo z mesticinjjo, ki mu je povila hči Elviro. Leta 1903 se je Ferdinand, takrat star že 44 let, v mestu Cosala poročil s komaj šestnajstletno Eloiso Cabado y Gonzalez. Naslednje leto se jima je rodila hči Eloisa Guadalupe, vendar je mati umrla že dva tedna po porodu.

⁸ Hofmann, *Hydrometallurgy*, str. 195–196.

Mehiški avanturist: Ferdinand Šusteršič se je v Mehiki uveljavil v rudarstvu; na fotografiji s hčerko Eloiso Guadalupe (foto: Arhiv Gregorja Schusterschitza).

Vestni uradnik: Abdon je napravil zgledno uradniško kariero; veljal je za največjega poliglota v družini, a je bil hkrati tudi odločno nemškonacionalno usmerjen, saj se je podpisoval kot "Schusterschitz" (foto: Arhiv Gregorja Schusterschitza).

Abdon je po študiju prava najprej dve leti služboval v Ljubljani kot pripravnik v finančni službi, nato pa je leta 1885 odšel v Innsbruck. Tu se je zaljubil v Angelino Praxmarer, ki je malo pred njegovim prihodom ostala vdova po smrti prvega moža Ferdinanda Strasserja. Angela je bila hči prav tako ovdovele gospodinje, pri kateri je Abdon stanoval. Poročila sta se leta 1889. Abdon je leta 1894 dobil naziv inšpektorja drugega razreda Finančne straže Tirolske in Predarlške. Leta 1903 se je za dve leti preselil v Gorico, od tam pa je bil ponovno poslan v Innsbruck. V letih 1908–1910 je nadaljeval kariero finančnega uradnika v Trentu. Sledilo je dveletno obdobje službovanja na Finančnem ministrstvu na Dunaju. Po enoletni vrnitvi v Innsbruck pa si je Abdon leta 1913 prislužil naziv dvornega svetnika in postal predstojnik Glavnega carinskega urada na Dunaju.

Junak iz Peitanga

Najmlajši Valentinov sin Alojz je leta 1884 vstopil v pomorsko akademijo na Reki.⁹ V njegovem šolskem dosjeju piše, da razpolaga z zelo dobrim znanjem jadralne vadbe, prakse in teorije topništva ter streljanja. Njegovi učitelji so pri njem zaznali "trden značaj", ki se zna obvladati. Napovedovali so mu, da bo postal "zelo iznajdljiv, zanesljiv in energičen kadet". Njegova edina šibkost je bila kratkovidnost. Po štirih letih šolanja na Reki je Alojz vstopil v vojno mornarico, kjer je povsem upravičil in celo presegel napovedi svojih učiteljev.

Leta 1891 je Alojz postal pomorski častniški pripravnik. Tri leta kasneje se je prvič podal na transoceansko pot in sicer na ladji na vijačni pogon *Aurora*. Leta 1896 se je vkrcal na znamenito topniško učno ladjo *Novara* in po uspešno opravljenem topniškem tečaju za častnike nastopil mesto inštruktorja. Leta 1898 je napredoval v čin poročnika in dve leti kasneje začel služiti na veliki križarki *Kaiserin Elisabeth* (slednja se je med prvo svetovno vojno zapisala v zgodovino po junaški obrambi nemške kolonije Kiavčou /Jiaozhou/ pred premočnimi japonskimi silami).

Ko se je pomladi leta 1900 Avstro-Ogrska pridružila mednarodnim intervencijskim silam na Kitajskem, ki so imele nalogo zadušiti "boksarski upor", je bil tja na oklepni križarki *Kaiserin und Königin Maria Theresia* poslan tudi Alojz. Skupaj z njim je bil na ladji poročnik Viktor Wickerhauser, ki je po prvi svetovni vojni poveljeval kraljevi jugoslovanski mornarici. Za razliko od njihovih kolegov, ki so v mednarodnih silah na Kitajskem

rutinirano predstavljali kolonialne velesile, cesarski in kraljevi vojaki do takrat niso imeli izkušenj s tovrstnimi posredovalnimi akcijami. Izjema je bila udeležba pri mednarodni intervenciji na Kreti leta 1897, ko so avstro-ogrske vojske prvič dobili tudi posebne poletne uniforme. Za obračun s kitajskimi uporniki pa so Alojz in avstro-ogrske udeleženci mednarodnih sil dobili provizorične pehotne kaki uniforme v "kolonialnem stilu".

Vsa standardna dela o avstro-ogrske intervenciji na Daljnem vzhodu omenjajo Alojzovo drzno poveljevanje pri zavzetju trdnjave Peitang v noči z 19. na 20. september 1900.¹⁰ Trdnjavo, ki ji je poveljeval general Li z okoli 5000 možmi, so skupno oblegali ruski, nemški in avstro-ogrske vojske pod poveljstvom ruskega generala Rudolfa barona Stackelberga. Šusteršič jo je napadel z naskokom kljub temu, da je bil dostop do nje oviran zaradi velikega števila pohodnih min. Kot piše Theodor vitez Winterhalder v znanem delu o bojih na Kitajskem, je takrat avstro-ogrske oddelek mednarodnih sil pod Šusteršičevim poveljstvom uspel zajeti tri sovražnikove zastave.

Po koncu boksarske vstaje je Alojz ostal na Kitajskem. V letih 1901–1902 je poveljeval stražarskemu oddelku avstro-ogrskega poslaništva v Peking. Nato se je za pol leta vkrcal na ladjo, s katero se je na Kitajsko tudi pripeljal – *Kaiserin und Königin Maria Theresia*. Sledilo je krajše delovanje na torpedni ladji *Planet*, kjer je služil kot prvi častnik v prvi rezervi. Leta 1903 je najprej služboval v Vojnem pristaniškem poveljstvu v Boki Kotorski, nato pa je bil imenovan za začasnega poveljnika garnizije Šibenik. Leta 1904, ko je poveljevanje cesarski in kraljevi vojni mornarici prevzel viceadmiral Rudolf grof Montecuccolli-Polinago, je postal prvi častnik na transportnem parniku *Pola*.

Montecuccolli je bil zadnji predstavnik generacije zmagovalcev bitke pri Visu na čelu avstro-ogrske mornarice. Čeprav je bil italijanskega porekla (njegova družina je emigrirala iz nekdanjega Vojvodstva Modena), je bila njegova politika v prvi vrsti usmerjena prav proti italijanski pomorski sili. Montecuccollijeva doba je sovpadla z vrhuncem nemško-britanskega tekmovanja na morju, saj je najmočnejša vojna mornarica na svetu leta 1906 za obrambo *Pax Britannica* splavila nov tip ladje – dreadnought. Ob podpori prestolonaslednika Franca Ferdinanda je takrat tudi avstro-ogrska mornarica začela pospe-

⁹ Prim. Alois Schusterschitz, *Qualifikations-Liste*, ÖStA, Kriegsarchiv, Marine Qual, 5166; ASBL, Mapa Alojza Šusteršiča. Največ podatkov o Alojzu najdemo v glavnem standardnem delu o avstro-ogrskih admiralih: Schmidt-Brentano, *Die österreichischen Admirale*, III, str. 255–256.

¹⁰ Prim. Alfred Koudelka, *Unsere Kriegsmarine*; Theodor Winterhalder, *Kämpfe in China. Eine Darstellung der Wirren und der Beteiligung von Österreich-Ungarns Seemacht an ihrer Niederwerfung in den Jahren 1900–1901*; Mit S. M. S. Zenta in China. "Mich hatte auch diesmal der Tod nicht gewollt..." Aus dem Tagebuch eines k.u.k. Matrosen während des Boxeraufstands, uredila Claudia Ham-M. Christian Ortner; Peter Jung, *Sturm über China. Österreich-Ungarns Einsatz im Boxeraufstand 1900*; Hans Hugo Sokol, *Des Kaisers Seemacht 1848–1914. Die k. k. österreichische Kriegsmarine*.

šeno krepiti svojo floto. Prav Alojzov brat Ivan, ki je kot takrat najvplivnejši slovenski politik vodil slovenske in hrvaške poslance v dunajskem parlamentu, je spadal med najglasnejše zagovornike prestolonaslednikovih načrtov.¹¹ V delegacijah je odločno podpiral predloge o zgraditvi močne vojne mornarice, ki bi se lahko postavila po robu imperialističnim težnjam Italijanske kraljevine. Njegovim izjavam v stilu edina garancija za zavezništvo z Italijo se imenuje *dreadnoughti*, so v "belvederskem krogu" Franca Ferdinanda gotovo z odobravanjem prikimavali.

Alojz se je leta 1905 za štiri mesece vrnil na ladjo *Kaiserin und Königin Maria Theresia*, nato pa je bil tik pred koncem leta prestavljen v poveljstvo arzenala v Pulju. Tu je ostal do začetka leta 1907, ko se je vkrcał na linijsko ladjo *Erzherzog Friedrich* kot topniški častnik. Jeseni istega leta je zasedel mesto prvega častnika na učni ladji *Schwarzenberg*, kjer je ostal eno leto. Nato je bil imenovan v Pomorskotehnični odbor, dokler ni leta 1909 postal poveljnik učne ladje *Nautilus*. Po enomesečnem službovanju na mestu prvega častnika v prvi rezervi na linijski ladji *Wien*, ki mu je sledilo enoletno bivanje na linijski ladji *Árpád*, je leta 1910 prevzel poveljstvo torpedne ladje *Komet*.

V istem letu je Alojz svojo zgledno častniško kariero dopolnil še s poroko v ugledno družino. Poročil se je namreč z Alice, 22-letno hčerko višjega inženirja pomorskega topništva Karla Pfeiferja. Alojz je veljal za prijetnega sogovornika, njegova mornariška uniforma pa je bila v ponos vsem članom družine. Pogosto jih je razveseljeval s številnimi anekdotami, ki jih je nabral med svojimi potovanji. Kot beremo v družinski kroniki, je bila med najbolj priljubljenimi njegova pripoved, kako je nekoč pristal v Mehiki in se tam srečal z nekim konzulom. Ko se je slednjemu predstavil, misleč, da

Junak iz Peitanga: udeleženec mednarodne intervencije med boksarsko vstajo in kasnejši kontraadmiral Alojz Šusteršič z ženo Alice Pfeifer (foto: Arhiv Gregorja Schusterschitzza).

si bo težko zapomnil njegov priimek s številnimi šumniki, ga je gostitelj presenetil: "Zanimivo, tudi v Mehiki imamo enega Šusteršiča, rudarskega inženirja." Alojz mu je mirno odgovoril: "Ja, to bo moj brat Ferdinand." Slednji je namreč že v mladosti zapustil habsburško monarhijo in se naselil v Mehiki, kjer se je ukvarjal z rudarstvom.

Po poroki je Alojz najprej opravljal različne funkcije v Pulju, nato pa je leta 1912 postal poveljnik križarke *Panther*. Tik pred izbruhom prve svetovne vojne je po cesarjevem ukazu s križarko *Szigetvár* odplul "v specialno misijo" na Bližnji vzhod. V spominih njegove žene Alice lahko preberemo, da ga je Franc Jožef po končani misiji sprejel v zasebno avdienco. Šusteršičev ugled so povečevala tudi številna domača in tuja odlikovanja. Leta 1903 je dobil ruski *Red sv. Ane 3. razreda* z meči, leta 1908 črnogorski *Danilov red* in leta 1914 od papeža še *Poveljniški križ Reda svetega groba*.

"Nekronani vojvoda Kranjski"

Če sta Ferdinand in Alojz poskrbela, da je njun družinski priimek postal znan v Mehiki in v avstro-ogrski mornarici, je Ivanovo ime zaslovelo v političnem življenju pozne habsburške monarhije. Ivan je veljal v družini za "zglednega otroka". V letih 1873–1875 je obiskoval gimnazijo v Kranju, nato pa do leta 1881 še I. državno gimnazijo v Ljubljani.¹² Nato se je odpravil na Dunaj, kjer je do leta 1885 študiral pravo.

Med študijem je Ivan večinoma stanoval pri minoritih. Politični nasprotniki so Šusteršiču kasneje večkrat očitali, da je bil v mladosti "svobodomiseln" in proticerkveno usmerjen. Ponekod najdemo tudi trditve, da mu je bila v študentskih letih blizu miselnost nemškonacionalnih buršev. To naj bi bilo razvidno iz njegovega zavzemanja, da bi tudi člani slovenskega akademskega društva "Slovenija" na Dunaju, v katerem je bil tajnik, nosili tribarvne slovenske trakove. Del članov je tej "nemški šegi" nasprotoval, Šusteršič pa je vodil skupino, ki je menila, "da mora vsak slovenski dijak tudi med nemškim ljudstvom na Dunaju kazati svojo narodnost". Na koncu je bila uspešnejša Šusteršičeva skupina in "Slovenija" je z neznatno večino glasov sprejela nošnjo tribarvnih trakov.¹³ Šusteršič je kasneje iz društva odstopil, "ker se mu je zdelo premalo narodno radikalno".¹⁴

V spominski literaturi se je ohranil tudi zanimiv zapis Henrika Tume, ki je politično kariero najprej napravil v liberalni stranki na Goriškem, nato pa se vključil v Jugoslovansko socialdemokratsko stranko. Šusteršiča je spoznal v študentskih letih na Dunaju,

¹² *Jahresbericht des k.k. Obergymnasiums zu Laibach 1876–1881*.

¹³ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 121–122.

¹⁴ Bergant, *Kranjska*, str. 143–144 in 171–175.

¹¹ Rahten, *Trilistični koncepti*, str. 43–54.

a mu "ni bil simpatičen". V spominu mu je ostalo, da se je kasnejši vodja stranke slovenskega političnega katolicizma kot študent "delal skrajno liberalnega, brezbožnega". Šusteršič naj bi bil tudi "eden največjih kvantežev", ki je poznal "nešteto povesti iz spolnega življenja dijakov na Dunaju". Po Tumovem pričevanju je imel Šusteršič menda nespoštljiv odnos do svojih dobrotnikov v minoritskem samostanu, kjer "je moral zgodaj vstajati in moliti na koru cele ure". Še celo med molitvijo je baje študiral skripta.¹⁵ Tuma, ki je v svojih zrelih letih zamenjal politični tabor, je sicer morda res ne glede na politična nasprotja verodostojno zabeležil Šusteršičevo mladostniško vihravost. A to ne spremeni dejstva, da je z vstopom v javno življenje slednji vseskozi zagovarjal katoliška načela. Celoveč, obstaja veliko pričevanj, da je tudi intimno Šusteršič do smrti ostal globoko veren kristjan.

Leta 1886 se je Šusteršič kot koncipient zaposlil v odvetniški pisarni dr. Franca Papeža v Ljubljani. Svojo odvetniško pisarno je odprl 1. maja 1894 v prvem nadstropju zgradbe na Kongresnem trgu, kjer je ostal do leta 1908.¹⁶ Stavba je bila od leta 1893 v lasti ljubljanske škofije, a je zanimivo, da je bil prav Šusteršič tisti, ki je sestavil oporoko prejšnje lastnice.¹⁷

Leta 1892 se je v Ljubljani zgodil prvi slovenski katoliški shod, ki je postavil temelje politični organizaciji katoliških narodnjakov. Bil pa je to tudi Ivanov prvi javni politični nastop. Duhovnik Janez Kalan je v svojih spominih prav ta nastop označil za prelomnico v razvoju slovenskega katoliškega gibanja: "Dr. Šusteršič je prvič javno nastopil na prvem katoliškem shodu. Potem pa je, ker je manjkalo sposobnih laikov, dasi še mlad, kmalu vzel vajeti naše politike v roke in jo dolgo časa spretno in srečno vodil. Imel je lepe zmožnosti: spretnost, odločnost, neustrašnost, požrtvovalnost. Bil je rojen politik. Veseli smo bili, da smo ga imeli. Razbil je obroč in moč prevladujočega liberalizma med nami in priboril katoliškemu slovenskemu ljudstvu vodilno vlogo v deželi. Na Dunaju so mu rekli 'nekronani vojvoda kranjski'."¹⁸

Ivan se je poročil s hčerjo dvornega svetnika Josipa Šumana Bogomilo, ki je podobno kot on izhajala iz legitimistične in globoko verne družine. Njen oče, sin kmečkih staršev iz Štajerske, ki se je že kot študent slavistike zgledoval po Franu Miklošiču, je napravil vzorno učiteljsko kariero. Od konca leta 1884 je bil ravnatelj ljubljanske gimnazije, v letih 1890–1900 pa je opravljal delo deželnega šolskega nadzornika v Ljubljani. S svojimi

slavističnimi razpravami, v katerih je zagovarjal Kopitarjevo tezo, da so hrvaški kajkavci Slovenci, si je nakopal veliko kritik pri Hrvatih.¹⁹ Verjetno si je takrat težko predstavljal, da bo njegov zet nekoč zagovarjal stališča hrvaškega "očeta domovine" Antea Starčevića, ki je Slovence obravnaval kot "platininske Hrvate". Ali pa da se bo Alojz Šusteršič celo nekoč razglašal za Hrvata.

Šumanova hči Bogomila je slovela po "olikanem, naravnost plemiškem obnašanju" in je bila med predstavnicami katoliške politične elite "redka dama, ki si jo mogel postaviti v vsako, tudi najbolj izbrano družbo". Za večino Šusteršičevih privrženec, ki so izhajali iz kmečkega okolja, je bila njegova meščanska žena redka pojava. Ali kot je to doživeto opisal eden izmed njih: "Če si jo namreč poznal le od daleč in le po njenem nastopu v javnosti, si dobil napačen vtis, da je to zelo visoka dama, pred katero si se bal nekako v svoji kmečki nastrojenosti, da se ne boš znal obnašati po vseh pravilih etikete. Kadar sem jo srečal na ulici in jo pozdravil, sem čutil pred njo neko distanco, ki je odklanjala vsako domačnost. Ko sem jo kasneje osebno bolje spoznal, sem videl, da je to srčno plemenita gospa dobrega srca, skromna, a vedno do skrajnosti umerjenega in olikanega obnašanja, kar je povzročilo, da Šusteršičeva družina ni razvila dovolj prijateljskih vezi z drugimi. Žene naših izobraženih laikov, redkokatera iz meščanskih krogov, so se ob tej fini dami čutile nekako majhne, nerodne in to je psihološko slabo vplivalo na razmerje med vodilnimi osebami v našem taboru."²⁰

Ob takšni spremljevalki Ivanu ob različnih protokolarnih dogodkih gotovo ni bilo nerodno. Počasi je Bogomila prevzemala tudi vlogo "prve dame" v krogu slovenskih politikov na Dunaju, kjer se je Ivan kmalu povzpел med vodilne slovenske poslance. Dne 11. februarja 1901 je bila tako Bogomila prva ženska, ki je s svojo pristnostjo počastila zborovanje dijaškega društva katoliških narodnjakov "Danica" na Dunaju. Ob tej priložnosti so ji mladi privrženci soprogove stranke podarili lep šopek.²¹

Zasebno je Bogomila delovala povsem drugače od vzvišene aristokratke, za kakršno so jo imeli tisti, ki so jo poznali samo z distance. V družini so jo ljubkovalni klicali "Bogo" ali tudi "teta Mila". Rodila je štiri otroke: Iva, Bogomilo, Alfonza in Ferdinanda (Ferija). Alfonz je umrl že v nekaj dneh, edina hči pa je prav tako zapustila svet že v otroških letih. Sin Ivo je po očetovem zgledu študiral pravo, njegov mlajši brat Ferdinand pa tehniko.

¹⁵ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 161–162.

¹⁶ Kržan, *Dr. Ivan Šusteršič*, str. 2–6.

¹⁷ Prim. NŠAL, Zapuščina Jožefa Šiške, nedatirana zabeležka Jožefa Šiške o omenjeni nepremičnini.

¹⁸ NŠAL, Zapuščina Janeza Kalana, Tipkopis spominov Janeza Kalana.

¹⁹ Prim. ASBL, Mapa Josipa Šumana, zbirka člankov o Josipu Šumanu.

²⁰ Škerbec, *Pregled*, II, str. 64–65.

²¹ Marinko, *Po desetih letih*, str. 111.

Prva dama katoliškega tabora: Bogomila Šusteršič s sinovoma Ivom (sedi levo) in Ferijem (v sredi) (foto: Arhiv Gregorja Schusterschitzja).

Med družinskimi prijatelji Šusteršičevih je zavzemal posebno mesto najznamenitejši hišni učitelj na Slovenskem dr. Pavel Turner. S tem štajerskim izobražencem plemiških navad se je Ivan spoznal preko soproge Bogomile in njene sestre Melitte. O prijateljstvu s Turnerjem priča tudi odlomek iz pisma leta 1909, ki mu ga je Šusteršič pisal skupaj s soprogo in sinom Ivom: "Velecenjeni prijatelj! Danes v čast naše zaroke – pred 19 leti – smo odprli steklenico Vašega Mariborčana – rojaka mojega. Dragi! Upam in želim, da Si tako zdrav, kakor je Tvoj muškatelec dober. To je res izborna kapljica in čestitam Ti iz srca k temu pridelku. Vidim, da si postal mojster v vinarstvu. – Prisrčna hvala za Tvojo preprijazno oceno mojega javnega delovanja. Baš tvoje priznanje me navdaja s posebnim ponosom. Dal Bog, da pride naš narod do boljše bodočnosti! Žalibog leži pred nami še dolga in mučna pot – koliko kapljic, toliko let, Bog nam daj živeti – potem bomo že doživeli kaj boljšega."²²

Ivan si je kot voditelj južnoslovanskih poslancev na Dunaju vztrajno krepil ugled. To lahko sklepamo na podlagi pisma, ki ga je njegov poslanski kolega (in kasnejši rival) dr. Anton Korošec 28. decembra 1908 poslal Franu Jankoviču: "Na Dunaju smo sedaj visoko zgoraj. Če se posreči potisniti v kot Mladočeh in če se parlamentarizira pred zopetnim sestankom državnega zbora, potem je po človeški previdnosti gotovo, da bo tudi eden Slovencev sedel v ministrstvu kot strokovni minister. ... Nemci tudi nič ne protestirajo proti dr. Šusteršiču, ako bi eventuelno prišel v poštev. Pri cesarju pa je dr. Š[usteršič] v izredni milosti zaradi svojega lojalnega zadržanja v bosanski aneksijski zadevi. Cesar je

rekel ad parre narrandum javno k ministrom: Dr. Š[usteršič] ist doch ein guter Österreicher!"²³

Očitno je Franc Jožef pozabil na zamere, ki jih je gojil do Šusteršiča zaradi obstrukcije v kranjskem deželnem zboru, ki jo je slednji sprožil v boju za volilno reformo proti kranjskim liberalcem. Med Ivanovimi sorodniki se je začel širiti glas, da je imel celo to čast, da se je znašel med povabljenici za kosilo s cesarjem. Življenjski slog borca za pravice kranjskih kmetov se sedaj ni prav nič razlikoval od drugih premožnih meščanov tiste dobe. Njegova nečakinja Maria, ki je strica Ivana srečevala med družinskimi počitnicami v tirolskem Toblachu in v Dubrovniku, ga je v spominih opisala takole: "In potem je stric Ivan – v naših očeh – postal strašno bogat in se je s svojo Bogo odpravljaj na čudovita potovanja. Enkrat smo brali, 'da sta sedaj v Parizu, pa v Švici, pa da na Dunaju stanujeta v Hotel de France'. Februarja 1907 si je Šusteršič privoščil celo obisk mondenega Monte Carla, da si med palmami, limonami in oranžami nabere novih moči pred bitkami v državnem zboru."²⁴

Ko se je v začetku leta 1912 Ivan zavihtel še na mesto kranjskega deželnega glavarja, se je zdelo, da njegove moči ni mogoče zlomiti. A z radikalizacijo politike južnoslovanskih poslancev v dunajskem parlamentu na predvečer prve svetovne vojne je začela Ivanova zvezda hitro ugašati.

Zanimivo je spremljati narodnopolitično orientacijo bratov Šusteršič. Ivan je po pripovedovanju njegove nečakinje veljal v družini za "panslavista" in "voditelja Slovanov". Nasprotno pa je bil Abdon "čisto nemško usmerjen" in se je podpisoval kot "Schusterschitz".²⁵ A svojega slovensko pisanega priimka mu uradno ni uspelo izbrisati, čeprav se je v zvezi s tem celo obrnil na duhovnika, ki ga je vpisal v krstno knjigo.²⁶ Pričakovati bi bilo, da bo Ferdinand daleč stran od rodne Kranjske pozabil na svoje slovensko poreklo, a večinoma v slovenščini pisana pisma članom družine govorijo nasprotno. "Barbarski nemški jezik" se mu je zdel "preveč tuj" in čudil se je, "da obstajajo milijoni ljudi, ki s tako smešno neudobnim jezikom sploh lahko shajajo". Po Ferdinandovem mnenju naj bi bili "Nemci nasploh samo še napol civilizirani barbari, o čemer nam nedvomno priča njihovo obnašanje v avstrijskem državnem zboru".

Zdi se, da je bil Alojz še najmanj narodnopolitično izpostavljen, kar je bilo za cesarsko-kraljevega mornariškega častnika povsem običajno. Poleg nemščine, angleščine, italijanščine in špan-

²² PAM, Zapuščina Pavla Turnerja, Šusteršičevo pismo Turnerju, 15. 6. 1909. Zahvaljujem se dr. Mateji Matjašič Friš za pomoč pri pridobivanju Šusteršičevih pisem Turnerju.

²³ PAM, Zapuščina Frana Jankoviča, Koroščevo pismo Jankoviču, 28. 12. 1908.

²⁴ NŠAL, Zapuščina Ivana Šusteršiča, Šusteršičevo pismo Šiški, 2. 2. 1907.

²⁵ Sylvester, *Vom toten Parlament*, str. 33–34.

²⁶ AGS, Pismo J. M. Kržišnika Abdonu Šusteršiču, 31. 1. 1902.

ščine je največ uporabljal francoščino, zato je v družini veljal za frankofona. Pri tem je treba poudariti, da sploh ni bil edini med brati, ki je znal francosko. Obvladal jo je tudi Ivan, ki si je skupaj s soprogo omislil celo *Mademoiselle*, Francozinjo, ki je poskrbela za to, da se je doma veliko govorilo francosko. Za največjega poliglota pa je veljal nemškonacionalno čuteči Abdon, ki je menda govoril vse slovanske jezike, italijansko, francosko, angleško, začel pa se je učiti celo arabsko.

Vojna

Medtem ko je Balkan po aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908 postajal vedno večji sod smodnika, je na drugem koncu sveta, v prav tako nemirni Mehiki, zašel v težave Ferdinand. Slednji se je po zgodnji ženini smrti močno zadolžil in s posojilom 10.000 kron ga je moral rešiti Ivan. Posojila mlajši brat ni nikoli dobil vrnjenega. Revolucionarne razmere, v katerih se je znašla Mehika po umiku dolgoletnega predsednika Porfiria Díaza leta 1911, so navdihnile tudi avanturistično navdahnjenega Ferdinanda. Ko je Díazov glavni konkurent Francisco I. Madero postal žrtev zarote svojega lastnega šefa generalštaba Victoriana Huerte, se je dežela pogreznila v anarhijo, kar je prisililo tudi Ferdinanda, da se je vključil v vojne spopade na strani Huerte. Svoje dogodivščine je doživeto opisoval v pismih svojim bratom in Bogomili, pri čemer je zavzeto spremljal tudi novice iz Evrope.²⁷ V enem izmed pisem, ki se je ohranilo v družinskem arhivu, je zapisal: "Kar zadeva nemire na Balkanu, so vse moje simpatije na strani balkanskih držav, ki imajo pravico zadržati tisto, kar so si priborile z mečem in krvjo. Cel svet obžaluje, da Avstrijci, ki jim vladajo umazani Madžari, želijo ljudem to pravico oporekati." Zaradi težkih razmer, v katerih se je znašel Ferdinand, je Ivan pomladi 1914 želel evakuirati njegova otroka iz nemirne Mehike na Kranjsko.²⁸ A njune načrte je prekrizal izbruh prve svetovne vojne v Evropi.

Med vojno, ko je dotedanja avstro-ogrska zaveznica Italija kmalu prestopila v tabor Antante, so se Šusteršiči odlikovali na različnih frontah. To je veljalo tudi za sina deželnega glavarja Iva, ki je najprej služboval v Zagrebu, kjer je skrbel za urjenje vojaških novincev. 25. septembra 1914 pa je deželni glavar prejel iz Zagreba telegram, v katerem ga sin obvešča o premestitvi v Srbijo. Ko je Bogomila izvedela, da bo njun Ivo prestavljen na fronto, je bila po pričevanju moževega političnega zaupnika Evgena Lampeta "vsa iz sebe". Imela naj bi namreč

"fiksno idejo, da bo sin padel". Deželni glavar je odpovedal že sklicano sejo deželnega odbora in se s soprogo odpeljal v Zagreb poslovit od sina.²⁹ A zle slutnje so se kmalu uresničile. Sledila je namreč premestitev Iva na soško fronto, kjer je padel 28. novembra 1915.³⁰

Alojz je najprej poveljeval linijski ladji *Árpád*. Ko je poveljnik avstro-ogrske vojne mornarice Anton Haus 24. maja 1915 zjutraj s floto napadel vojaške cilje vzdolž italijanske jadranske obale, je pri napadu na Ancono s svojo ladjo *Árpád* sodeloval tudi Šusteršič. Septembra 1917 je prevzel poveljstvo linijske ladje *Zrinyi*. Za odlične zasluge v boju proti sovražniku je bil odlikovan z *Redom železne krone 3. razreda*.

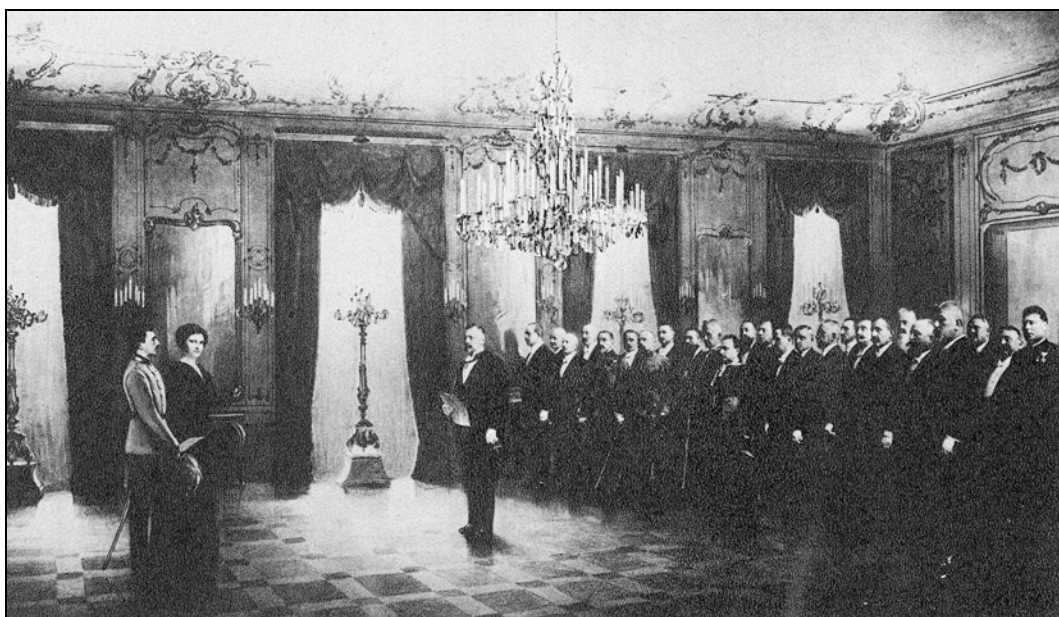
Padli vojak: Ivo, starejši sin Ivana Šusteršiča, ki je leta 1915 padel na soški fronti (foto: Arhiv Gregorja Schusterschitzza).

²⁷ Prim. AGS, Ferdinandova pisma Ivanu, 27. 9., 4. 10. in 30. 12. 1913.

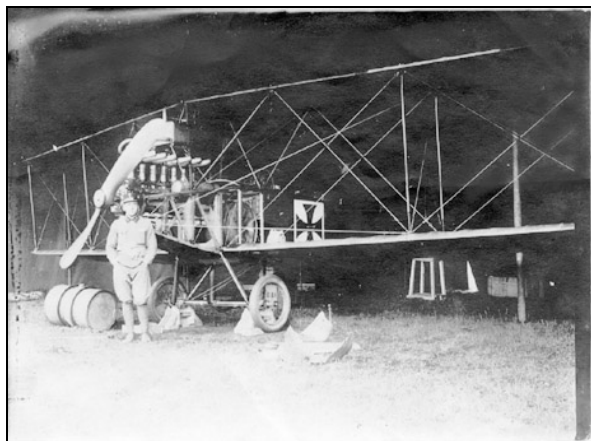
²⁸ AGS, Pismo Rudolfa Meyerja Ivanu Šusteršiču, 25. 5. 1914.

²⁹ Ambrožič, *Dnevniški zapiski*, str. 65.

³⁰ OAA, Pismo Gregorja Schusterschitzza avtorju, 2. 12. 2009.

"Nekronani vojvoda kranjski": deželni glavar dr. Ivan Šusteršič na čelu deputacije Vojvodine Kranjske pri cesarju Karlu (Šuklje, Sodobniki : mali in veliki, str. 362).

"Leteči Fritz": Friedrich Schusterschitz, Abdonov sin, ki je 22. avgusta 1917 izvedel do takrat sploh najdaljši letalski izvidniški polet nad Dobrudžo in si kot najmlajši v zgodovini habsburške monarhije prislužil Red železne krone III. razreda (foto: Arhiv Gregorja Schusterschitza).

Bratje Šusteršič so še vedno upali, da je habsburško monarhijo možno rešiti. Tudi ni še prav nič kazalo, kakšen bo končni izid svetovne vojne. Gotovo jih je razveselila vest, ko je Abdonov sin Fritz 22. avgusta 1917 izvedel pravi podvig med letalskim izvidniškim poletom nad Dobrudžo. "Dobrudsch-aflug" je bil dotedaj najdaljši tovrstni polet, zanj pa si je Fritz kot najmlajši v zgodovini habsburške monarhije prislužil *Red železne krone III. razreda*.³¹

Medtem ko se je Ivan na Kranjskem spopadal z vedno močnejšo opozicijo pod Koroščevim vodstvom, je Alojz marca 1918 prevzel Okrajno obrambno poveljstvo v Hercegovnem. Sledila je premestitev v Pristaniško admiraliteto v Pulju, kjer je v funkciji odposlanca pristaniškega admirala tudi pričakal konec vojne. Novembra 1918 ga je cesar Karel imenoval za kontraadmirala, čeprav je njegovo cesarstvo že razpadlo.

Ivan je nasprotoval vključitvi Slovencev in Hrvatov v državo Karadorđevićev, zato je oktobra in novembra 1918 kot prvi javno predlagal, da se prostor Srednje Evrope preoblikuje v zvezo podonavskih držav, ki bi bila del neke širše evropske skupnosti. Opozarjal je, da se bodo Slovenci v jugoslovanskem državnem okviru znašli v primežu velikosrbskih in unitarističnih sil. Šusteršič je zaradi takšnih opozoril ob prevratu 1918 moral iz Ljubljane bežati, saj so menda za voditeljem "avstrijantov" že oprezali vročerkvneži, ki so ga v imenu jugoslovanske ideje želeli obesiti. Umaknil se je v Avstrijo in Švico, zato ga lahko označimo za enega od prvih slovenskih političnih emigrantov. Marsikaterega njegovega privrženca je odnesla politična čistka, ki so jo izvedli pristaši novega režima, ki pa so ga povečini sestavljali Šusteršičevi nekdanji politični sopotniki, po prevratu seveda že zvesti častilci dinastije Karadorđevićev.

³¹ OAA, Pismo Gregorja Schusterschitza avtorju, 26. 1. 2005.

V novi državi

Po prevratu si je Ivan za svojo novo domovino izbral Švico. Čeprav je tja večkrat potoval že pred prevratom in je tamkajšnje razmere dobro poznal, pa se je zanj zaradi finančnih težav začelo mučno obdobje boja za preživetje. Ostal je tako rekoč brez prijateljev, njegovi nekdanji strankarski kolegi pa so si prizadevali, da bi ostal v tujini čim dlje. Še naprej pa si je dopisoval z brati. Alojz je dobil diplomatsko nalogo. Dodeljen je bil namreč Vojni misiji v okviru delegacije Kraljevine Srbije (zaradi nasprotovanja Italije se jugoslovanski predstavniki niso mogla prijaviti kot delegacija Kraljevine SHS) na mirovni konferenci v Parizu, ki je začela sasedati januarja 1919, kot izvedenec za pomorska vprašanja. Alojz je Ivana o dogodkih na konferenci obveščal prek pisma, ki pa jih žal ni mogoče več najti.³²

Ohranila pa so se pisma, ki sta jih Ivanu pisala brat Ferdinand in njegova nečakinja Eloisa. Zaradi vojne je bila Ivanova korespondenca z bratom v Mehiki prekinjena nekaj let. Po prvem neuspelem poskusu pomladi 1919, ko na Ferdinandovo pismo Bogomili ni bilo odgovora, je Ferdinand 15. septembra poslal še eno pismo. V njem je bratu pojasnil, da je med vojno deloval v podjetju *Nueva Compañia Minera de la Mazata y Anexas*, kjer pa je bil večinski kapital francoski. Kot je zapisal v pismu, je imel zaradi tega "mnogo sitnosti", saj mu ni bilo mogoče skrivati "simpatije do uboge Avstrije".³³ Omenjeno pismo je prispelo do naslovnika, saj je Ferdinand 17. novembra 1919 v odgovoru izrazil "nepopisno veselje", ker ga je prejel. Tudi tokrat je poudaril, da je imel v preteklih letih veliko skrb zaradi dejstva, da je bil Ivan "vmešan v avstrijsko politiko". Prav tako pa je bratu potožil, da je imel tudi sam v Mehiki "nekoliko sitnosti", ker je svoji "cesarju Franc Jožefu dani prisegi zvest ostal". Pohvalil se je, da njegovo novo rudarsko podjetje *Minera de los Tres Señores* v Etzatlanu posluje dobro in da bi bilo najbolje, če bi v Mehiko prišel tudi Ivan z družino. Čeprav je menil, da mehiška revolucija še ni končana, je bil hkrati prepričan, da so tamkajšnje razmere "neizmerno boljše kot v Evropi".³⁴ Tudi Ferdinandova hči Eloisa je v svojem v slovenščini pisanem pismu stricu izrazila željo, da se preseli v Mehiko.³⁵

Ivan, ki je takrat bival v Hotelu Fleuri v Lozani, se za odhod v Mehiko ni odločil. Očitno je kljub izgnanstvu računal, da se bo lahko kmalu vrnil v politiko. Tako je tudi v članku, ki ga je 9. januarja 1919 objavil v švicarski reviji *La Voix de l'Humanité* – *Die Menschheit*, jugoslovanski državi prerokoval

dobre možnosti ohranitve v sicer zanjo neprijaznem mednarodnem okolju.³⁶ Namen članka je bil jasen. Ivan se sicer (še) ni odrekel svaril o škodljivosti centralističnih tendenc srbske politične elite, ki jih je objavljala v svojih glasilih tik pred prevratom. A hkrati je poslal novemu monarhu dovolj močan signal, da bi mu bil ob morebitnem dovoljenju za vrnitev v domovino lojalen.

A vrnitev v domovino je bila očitno še daleč. Jugoslovanske oblasti mu namreč niso bile niti toliko naklonjene, da bi Bogomili in Feriju dovolile odhod v Švico. Tako je Bogomila pozimi 1920 ilegalno zapustila Kraljevino SHS in se napotila k soprogu. Pobeg je uspel in družinica je bila ponovno združena v Lozani. Po Abdonovem pričevanju naj bi bili samo nekaj dni po njenem odhodu na njena vrata v Ljubljani potrkali "Srbi", a so tam naleteli samo na mamo Šumanovo. Ta je osuplim nepovabljenim obiskovalcem na vprašanje, kje je njena hči, odgovorila: "Radi bi govorili z mojo hčerjo? Žal to ne bo mogoče, saj je prejšnjo sredo odpotovala v Švico."³⁷

Za razliko od Ivana, ki mu je bila vrnitev v jugoslovansko državo prepovedana, je Alojz še računal na domovinsko pravico. Po vrnitvi mu je regent Aleksander ponudil mesto v diplomaciji, a ker je verjetno pričakoval, da bo lahko nadaljeval svojo bleščečo mornariško kariero, je regentovo ponudbo zavrnil. Minister za vojsko in mornarico Branko Jovanović je Alojza po vrnitvi iz Pariza obvestil, da je določen za člana reparacijske komisije na Dunaju in naj počaka na poziv. Čeprav si je želel novih nalog v kraljevi mornarici, ga minister za vojsko in mornarico očitno tam ni želel več videti. Dopis o tem mu je posredoval prav njegov nekdanji soborec iz časov intervencije na Kitajskem, sedaj kontraadmiral Wickerhauser. 1. junija 1921 so Šusteršiča upokojili.

V poldrugo leto trajajočem obdobju, ko je deloval v Parizu in je čakal na napotitev na Dunaj, je Alojz prejemal plačo v dinarjih. Toda ob upokojitvi mu je bila kot izhodišče za izračun pokojnine določena plača v kronah po starem avstrijskem zakonu in mu ni bila priznana delovna doba v jugoslovanski kraljevi mornarici. To izhodišče pa je bilo za Alojza precej manj ugodno, zato se je čutil oškodovanega. To še zlasti, ker je sodišče v sorodnem primeru poročnika fregate Henrika Zemanje odobrilo, da se mu v delovno dobo šteje tudi delovanje v novoustanovljeni mornarici jugoslovanske države. Kasneje si je Alojz to odločitev vojaških oblasti razlagal kot znak nezaupanja zaradi njegove preteklosti v habsburški mornarici. Vse njegove pritožbe na so-

³² OAA, Prim. pismi Gregorja Schusterschitzja avtorju, 9. 2. 2004 in 22. 6. 2009.

³³ AGS, Ferdinandovo pismo Ivanu Šusteršiču, 15. 9. 1919.

³⁴ AGS, Ferdinandovo pismo Ivanu Šusteršiču, 17. 11. 1919.

³⁵ AGS, Eloisino pismo Ivanu Šusteršiču, 17. 11. 1919.

³⁶ Šusteršič, *Der südslavische Staat*. Zahvaljujem se sopredsedniku Švicarskega panevropskega gibanja Andréju Poulinu, ki mi je posredoval kopijo omenjenega članka.

³⁷ AGS, Družinska kronika.

dišča so bile neuspešne, za kar je krivil srbske oblasti.³⁸

Avgusta 1922 je beograjska vlada naposled izdala Ivanu dovoljenje za vrnitev v domovino.³⁹ Volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS so bile razpisane za 18. marec 1923. Ivan je v ta namen ustanovil lastno stranko, ki je nastopila proti nekdanjim strankarskim kolegom, sedaj zbranim okoli Korošca. Zaradi Ivanovih napadov na klerikalizem so tudi nekateri najzvestejši privrženci začeli dvomiti, ali ni morda njihov vojvoda med bivanjem v tujini odpadel od vere. Celo njegov zvesti privrženec Matija Škerbec je bil v dilemi zaradi govoric, ki jih je širil krog Antona Bonaventure Jegliča, a je ob Ivanovem obisku Tržiča spoznal, da te še zdaleč ne držijo: "Ko je tedaj prišel v Tržič, je bila njegova prva pot v župno cerkev, počastit presv. Rešnje Telo. Priznati moram, da je tudi name nekaj vplivalo sumničenje njegovih nasprotnikov, ki so podtalno širili govorice, da je vsa Šusteršičeva pobožnost le hinavščina. Skoro sem se bal, da bo sedaj, ko je doživel toliko zla ravno od tako zvanih 'katoliških' krogov, njegova pobožnost uplahlila, pa je bilo narobe res."⁴⁰

Na volitvah je Ivan doživel katastrofalen poraz, ki ga je gotovo potrl. A je vztrajal naprej. O tem priča tudi pismo, ki ga je njegova soproga 29. novembra 1923 napisala zvestemu družinskemu prijatelju Turnerju: "Moj soprog je srečen, da mora zopet živeti v domovini. Sedaj mora delati in denar služiti, kajti naše emigrantstvo je požrlo naše prihranke. ... Moj soprog upa, da se bodo razmere konsolidirale in da bo država po težkih evolucijah ozdravela in cvetela. Pri tem zdravem in bogatem materialu, ki ga ima Jugoslavija, ne more biti drugače. Upam, da njegov optimizem ga ne bo varal."⁴¹ Ivanu je bilo težko priznati, da je politično mrtev. Svoj boj je nadaljeval. Kmalu se je pokazalo, da tudi na račun osebnega zdravja. S svojim političnim padcem se je "klerikalni vojvoda" sprijaznil šele, ko je bilo prepozno.

Zadnja poglavja

Jeseni 1924 je zadnji kranjski deželni glavar doživel srčni napad. Od takrat je imel težave pri govorjenju, opešal pa mu je tudi spomin. Kljub priporočilom zdravnikov, da mora počivati, je z delom v odvetniški pisarni nadaljeval. Po vrnitvi iz tujine je namreč potreboval kar nekaj časa, da je slednjo na novo vzpostavil. Želel si je, da bi uživala takšen

ugled kot pred vojno, zato je delal še več, kot mu je dopuščalo zdravje. K njegovi izčrpanosti pa je pripomoglo tudi dejstvo, da je moral jemati močna zdravila, ki mu jih je predpisal zdravnik za bolezen ledvic. Ko je že kazalo, da se je izkopal iz težav pri poslovanju pisarne, pa ga je 1. oktobra 1925 ponovno zadela kap. Ohromel je po levi strani. 5. oktobra je izgubil zavest, čez dva dni pa je umrl.⁴²

Šusteršič je na predvečer svoje smrti napisal dve oporoki; eno je namenil soprogi Bogomili, drugo pa sinu Feriju. Čeprav je bilo morda pričakovati, da bodo njegove zadnje besede v znamenju politike, pa ni o njej niti ene same besede. Obe oporoki sta predvsem izpoved globoko vernega katoličana, ki si zgolj želi, da bi veri ostala zvesta tudi njemu najdražja sočloveka. Sinu Feriju je med drugim položil na srce naslednje misli: "Upam, da pridem k Bogu, kamor hrepenim in da tam dobim Tvojega brata Ivota, pa tudi Bogico in malega Alfonzka, ki ju ti nisi poznal in ki sta brez vsakega dvoma v naročju Božjem, ker sta odšla čista kot angelja iz tega sveta. Njima je bilo vse prihranjeno. Le trdno upam, da je Ivo z njima skupaj, naš ljubi Ivo... Ljubi Ferči, bodi do smrti zvest sv. Katoliški cerkvi. Živi, kakor ona uči, pokoravaj se njenim podukom in ukazom v vseh zadevah vere in morale. Rajši umreti, kot vedoma grešiti! Bodi dober, pošten, resnicoljuben, radodaren za dobro stvar. Zlasti za reveže imej odprte roke, obiskuj jih po možnosti, zgovarjaj se z njimi, kajti oni so ljubljenci Kristusovi, saj je o njih rekel: 'Karkoli ste enemu izmed teh storili, to ste meni storili!' ... Moli! Zjutraj, opoldan, zvečer – kakor si videl pri meni. Poleg tega misli vedno na Boga. Njegov otrok si, Njegova volja naj se spolnjuje v Tebi!"⁴³

Podobno sporočilo je zapustil tudi soprogi. Naročil ji je, naj po možnosti vsak dan hodi k sveti maši in naj spoštuje Boga: "Človeška pamet je prekratka, da bi vse to razumela. Jaz pa ti v obličju smrti povem, da je tako! Ne poslušaj ljudi, ki drugače govore, da zakrivajo svojo lastno duševno revščino. Poslušaj mene, ki govorim iz groba k Tebi, ki te ljubim. V večnost grem z veselim srcem, ker grem k Bogu, ki ga ljubim čez vse. Ponižan v prahu, ga prosim odpuščanja mojih grehov. Trdno upam, da mi bo odpustil, ker ga ljubim. Iz sveta grem brez vsakega srda proti komurkoli. V svečani uri, ko stopim pred večnega sodnika, je vse malenkostno, kar je na tem svetu. Vse obledi in izgine – Bog je tu!"⁴⁴

³⁸ Prim. Dosje Vjekoslava Šusteršiča, HDA, 487, Ministarstvo orožanih snaga, Osobne mirovine. Zahvaljujem se dr. Zlatku Matijeviću, ki me je opozoril na citirano gradivo.

³⁹ *Slovenec*, 15. 8. 1922.

⁴⁰ Škerbec, *Pregled*, II, str. 69.

⁴¹ PAM, Zapuščina Pavla Turnerja, Pismo Bogomile Šusteršič Turnerju, 29. 11. 1923.

⁴² Prim. AGS, Bogomilino pismo Abdonu Schusterschitzu, 5. 7. 1925, Abdonovo pismo Ferdinandu Šusteršiču, 25. 10. in 20. 12. 1925.

⁴³ AMV, Nedatirana oporoka Ivana Šusteršiča, namenjena Feriju.

⁴⁴ ATŠ, Zapuščina Frana Jakliča, Nedatirana oporoka Ivana Šusteršiča, namenjena Bogomili.

Dne 25. oktobra 1925 je Abdon obvestil Ferdinanda o Ivanovi smrti. Naključje je hotelo, da je januarja 1924, torej v istem letu kot Ivan, tudi Ferdinand doživel infarkt. Ohromel je po levi strani, zato je moral večino časa ležati v postelji. Zanimivo pa je, da je Ferdinand v pismu Abdonu 19. novembra 1925 svoje slabo zdravstveno stanje pripisal tudi skrbem, ki jih je imel med vojno: "Med svetovno vojno sem ostal Avstriji zvest; to me je uničilo in uničen sem ostal."⁴⁵ Očitno Ivan ni bil edini Šusteršič, ki ni mogel preboleti razpada habsburške monarhije.

Abdon je umrl 14. januarja 1930 v Innsbrucku. Njegova hči Maria je o tem obvestila strica Ferdinanda, ki ji je napisal zelo čustven odgovor. Potožil je, da že več let ni z nikomer govoril nemško in se le s težavo pravilno izraža. Zapisal je, da samo še "vegetira", saj mu je revolucija odnesla vse premoženje. V Etzatlanu je ostal sam s hčerko Eloiso in njenim sinom Ferdinandom. Mehiško podnebje je vedno težje prenašal; zdelo se mu je preveč enolično.⁴⁶ Ferdinand se ni nikoli več vrnil iz Mehike. Umrl je 13. oktobra 1930.

Od Valentinovih sinov je tako ostal samo še Alojz, ki se je ustalil v Zagrebu. Njegov zakon z Alice mu ni prinesel naslednika. V hrvaški prestolnici se je začel izdajati za Hrvata, saj se je v večini dopisov podpisoval kot "Vjekoslav Šusteršič". Ob bratu Abdonu, ki je po prvi svetovni vojni zaprosil za italijansko državljanstvo in je do smrti ostal nemškonacionalno usmerjen, je tako tudi Alojz prevzel drugačno narodno identiteto, kot jo je imel brat Ivan. To, kar je slednji poudarjal pred vojno v svojih političnih nastopih pri promoviranju trialistične reforme državne ureditve, je sedaj Vjekoslav dokazal v praksi: slovenski in hrvaški narod sta del iste politične nacije. In ko so Hrvati naposled pod pokroviteljstvom Adolfa Hitlerja in Benita Mussolinija leta 1941 ob razpadu Kraljevine Jugoslavije dobili svojo Neodvisno državo Hrvaško, je tudi Vjekoslav končno dočakal popravo krivic glede pokojnine. Takrat je tudi izrazil upanje, da bodo v novi državi zavladali pravica, poštenje, mir in red. A nova hrvaška država se je obdržala le štiri leta in Vjekoslav je v Zagrebu doživel tudi prihod komunistične oblasti. Med vsemi Šusteršičevimi brati je dočakal najvišjo starost; umrl je 1. marca 1948.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- AGS – Arhiv Gregorja Schusterschitzza
Maria (Mitzi) Hiller, *Familien-Chronik* (1960–1962).
Korespondenca bratov Šusteršič.
- AMV – Arhiv Marije Vujasinović
- ASBL – Arhiv Slovenskega biografskega leksikona
Mapa Alojza Šusteršiča.
Mapa Jožefa Šumana.
- ATS – Arhiv Tadeja Sluge
Zapuščina Frana Jakliča.
- HDA – Hrvatski državni arhiv
487, Ministarstvo oružanih snaga, Osobne mirovine, Dosje Vjekoslava Šusteršiča.
- NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
Zapuščina Janeza Kalana.
Zapuščina Jožefa Šiške.
Zapuščina Ivana Šusteršiča.
- OAA – Osebni arhiv avtorja
Korespondenca z Gregorjem Schusterschitzem.
- ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv
Kriegsarchiv: Marine Qual, 5166, Alois Schusterschitz, *Qualifikations-Liste*.
- PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
Zapuščina Frana Jankoviča.
Zapuščina Pavla Turnerja.

ČASOPISI

- Slovenec*, 1922.
- Slovenski narod*, 1925.

LITERATURA

- Bergant, Zvonko: *Kranjska med dvema Ivanoma. Idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana : Inštitut za globalne politične študije, 2004.
- Erjavec, Fran: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana : Prosvetna zveza, 1928.
- Grdina, Igor: Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šusteršič. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, str. 369–382.
- Grdina, Igor: Nekaj opazk o Šusteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno. *Zgodovinski časopis* 53, 1999, str. 351–365.
- Dnevniški zapiski dr. Eugena Lampeta (1898–1917)* (ur. Matjaž Ambrožič). Ljubljana, 2007.
- Hofmann, Ottokar: *Hydrometallurgy of Silver with Special Reference to Chloridizing Roasting of Silver Ores and the Extraction of Silver by Hyposulphite and Cyanide Solutions*. New York-London, 1907.

⁴⁵ AGS, Ferdinandovo pismo Abdonu Schusterschitzu, 19. 11. 1925.

⁴⁶ AGS, Pismo Ferdinanda Šusteršiča Marii Hiller, 19. 2. 1930.

Jahresbericht des k.k. Obergymnasiums zu Laibach 1876–1881 (ur. Jakob Šmolej). Laibach, 1876–1881.

Jung, Peter: *Sturm über China. Österreich-Ungarns Einsatz im Boxeraufstand 1900*. Wien : Verlagsbuchhandlung Stöhr, 2000.

Koudelka, Alfred: *Unsere Kriegsmarine*. Wien, 1899.

Kranjec, Silvo: Šusteršič Ivan. *Slovenski biografski leksikon* 11 (1971), str. 731–734.

Mit S. M. S. Zenta in China. "Mich hatte auch diesmal der Tod nicht gewollt..." Aus dem Tagebuch eines k.u.k. Matrosen während des Boxeraufstands (ur. Claudia Ham-M. Christian Ortner) Wien : Verlag Österreich, 2000.

Pleterski, Janko: *Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana : Založba ŽRC, 1998.

Po desetih letih. Spominska knjiga "Danice" (ur. Vincencij Marinko). Ljubljana : Katoliška tiskarna, 1905.

Rahten, Andrej: Parlamentarni boj poslancev Slovenskega kluba proti Bienenrthovi vladi leta 1909. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, str. 357–367.

Rahten, Andrej: Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča. *Zgodovinski časopis* 53, 1999, str. 195–208.

Rahten, Andrej: *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v dunajskem parlamentu*. Celje : Založba Pan-evropa, 2001.

Rahten, Andrej: Trialistični koncepti velikoavstrijskih krogov in slovensko vprašanje. *Slovenci v Evropi. O nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi in Evropo* (ur. Peter Vodopivec). Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2002, str. 43–54.

Schmidt-Brentano, Antonio: *Die österreichischen Admirale, I–III*. Bissendorf : Biblio Verlag, 1997–2005.

Sokol, Hans Hugo: *Des Kaisers Seemacht 1848–1914. Die k. k. österreichische Kriegsmarine*. Wien-München : Amalthea, 2002.

Sylvester, Julius: *Vom toten Parlament und seinen letzten Trägern*. Wien, 1928.

Škerbec, Matija: *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja, I–II*. Cleveland, 1956–1957.

Šusteršič, Ivan: Der südslavische Staat. *La Voix de l'Humanité – Die Menschheit*, 9. 1. 1919.

Tuma, Henrik: *Iz mojega življenja*. Ljubljana : Založba Tuma, 1997.

Winterhalder, Theodor: *Kämpfe in China. Eine Darstellung der Wirren und der Betheiligung von Österreich-Ungarns Seemacht an ihrer Niederwerfung in den Jahren 1900–1901*. Wien-Buda-pest, 1902.

S U M M A R Y

The Šusteršič family – the history of a Carniolan legitimist family

The origins and political orientation of the Šusteršič family, from which the last Carniolan provincial governor descended, are in many respects reminiscent of Roth's protagonists of the *Radetzky march*. Valentin (1805–1885) is considered the "founder of the dynasty". He completed his law studies in 1841 and the following year he was sworn in as a civil and criminal judge. He worked at the district court in Kranj, where he fell in love with the very young daughter of a tavern owner, Marija Jalen. They married in 1851 and had six children: Alfonza, Ferdinand, Ivan, Abdon, Just, and Alojz. Alfonza devoted her life to Jesus and entered the convent. Ferdinand, who was born in 1859, was the complete opposite of his sister. He left Carniola in the prime years of his life and lived an adventurous life in the US and Mexico. Valentin's second son Abdon, who was born two years before Ivan, led an exemplary career as a clerk. Ivan was the most eminent member of the family, having established himself as a successful lawyer and made his way to the highest circles of Vienna's parliamentary politics. Alojz, the youngest of the six children, made a brilliant career as a navy officer and was especially noted for a daring action at the siege of the Peitang fort during the boxer rebellion. In matters of national interest, the Šusteršič brothers did not share the same views. Ivan, who returned to his homeland as the last provincial governor of Carniola, was regarded by the family as a "pan-Slavist" and "leader of Slavs". On the contrary, his brother Abdon was "completely pro-German", signing himself as "Schusterschitz". Furthermore, one would expect that being far away from his native Carniola, Ferdinand would forget about his Slovene origin. However, the letters to his family, which he mostly wrote in Slovene, show just the opposite. Alojz, on the other hand, began to identify himself as a Croat after the transition from the Habsburg Monarchy to the Yugoslav state. What was typical of all brothers was their insistence on Austrian dynastic patriotism, which fatefully influenced their adaptation to the reality of the Versailles system.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 061.23-057.75(497.4)"19"

Prejeto: 17. 2. 2010

Tatjana Hojan

bibliotekarska svetovalka v pokoju, Topniška 70, SI-1000 Ljubljana

Društvo upokojenega učiteljstva (1911–1941)

IZVLEČEK

Upokojeni učitelji na Kranjskem so leta 1911 začeli ustanavljati svoje društvo. Naslednje leto je deželna vlada potrdila njihova pravila in društvo je bilo ustanovljeno. Bilo je nepolitično, zavzemalo se je za stanovske koristi in po smrti članov podeljevalo sorodnikom denarno podporo za pogrebne stroške. Člani so bili sprva lahko le na Kranjskem upokojene učiteljice in učitelji, po končani prvi svetovni vojni pa so bili lahko tudi iz drugih dežel. Društvo je sodelovalo tudi z drugimi društvi in protestiralo pri šolskih oblasteh zaradi slabega gmotnega položaja. Število članov društva je naraščalo in leta 1937 doseglo število 361. Delovalo je do začetka druge svetovne vojne.

KLJUČNE BESEDE

učiteljstvo, upokojenci, društva, Kranjska, 20. stoletje, socialni položaj

ABSTRACT

THE ASSOCIATION OF RETIRED TEACHERS (1911–1941)

Retired teachers in Carniola made the first steps towards their association in 1911, which was founded the following year, after the provincial government approved their rules and regulations. Being a non-political organisation, it looked after the interests of teachers and provided financial support to families of deceased members to cover funeral expenses. Initially, membership was only granted to teachers who were retired in Carniola; however, after World War I, it was extended to include teachers from other provinces. The association also collaborated with other related organisations and protested to the school authorities against their poor financial situation. The number of members increased, amounting to 361 by 1937. It remained in operation until the end of World War II.

KEY WORDS

teachers, retirees, associations, Carniola, the 20th century, social situation

Uvod

Učiteljstvo na Slovenskem je pridobilo pravico do pokojnine šele z Državnim osnovnošolskim zakonom, ki je izšel 14. maja 1869. Kakor pri drugih državnih uradnikih so imele pravico do pokojnine tudi njihove vdove in otroci do dopolnjenega 20. leta starosti. Do izida tega zakona so učitelja plačevali občine, ko pa ta ni mogel več opravljati svoje službe, je postal občinski revež ter je moral beračiti od hiše do hiše, prav tako tudi vdova in otroci. Med službovanjem se je moral za preživetje ukvarjati tudi s postranskimi zaslužki. Zakon iz leta 1869 je prepovedoval takšno ukvarjanje s postranskimi zaslužki. Učiteljska plača naj bi bila v najnižjem draginjskem razredu 300 goldinarjev, v najvišjem pa 600. V posameznih deželah so zakon izpeljevali različno. Najbolje je bilo na Štajerskem, kjer je deželni zbor plače zvišal za 100 goldinarjev, v drugih deželah pa so najvišji draginjski razred ukinili. Določbe tega državnega zakona so na Štajerskem, Koroškem, Goriškem in v Istri začele veljati s šolskim letom 1870/71. Na Kranjskem pa se je večina v deželnem zboru krčevito upirala spremembam, tako da je zakon začel veljati šele leta 1873.¹ Tako je zakon z 29. aprila 1873 določal "pravne razmere učiteljev" in imel poglavje "Kako se učitelji v pokoj devljejo in njih zapuščeni preskrbljujejo".²

Učiteljske plače so bile na Kranjskem nekoliko izboljšane leta 1890, vendar niso kaj dosti izboljšale učiteljevega gmotnega stanja. Prizadevali so si še naprej in naslavljali prošnje za izboljšanje plač zavrnil.³ Največkrat so učitelji sprejemali predloge za izboljšanje plač na zborovanjih učiteljske organizacije Zaveze. Na glavni skupščini učiteljske organizacije Zaveze je leta 1896 o položaju učiteljstva predaval nadučitelj iz Mokronoga Jernej Ravnikar. Med drugim je povedal: "Vsi naobraženi stanovi prosijo pomoči, kajti ne morejo shajati, ker draginja je od leta do leta večja. Država tudi namerava svojim uradnikom zboljšati plače, dasi se naše s temi že po stari uravnavi nikakor ne morejo primerjati, kajti vsak najnižji uradnik ima več dohodkov na leto, kakor najboljše plačani ljudski učitelj. Še celo državni služabniki kakor: finančni stražniki, orožniki ali žandarji, sodnijski sluge itd... plačani so boljše, kakor učitelji nekatere dežel. Zasebnih uradnikov, dacarjev itd. niti ne omenjam, ki pa so vendar na boljšem kot mi ljudski učitelji... Da, trpini smo v pravem pomenu besede, ki se trudimo od zore do mraka s poukom in vzgojo nam izročene mladine. Toda ne samo to, narod terja od nas še mnogo več: učitelj mora biti

kmetovalec, orglavec, pevovodja, duša raznih društev itd. itd., za kar ga pa narod prav po hlapčevski plačuje z borimi 300 gld – ozirom s 400, 500, a redko 600 gld letne plače!"⁴

Proti koncu 19. stoletja so potekale živahne razprave o regulaciji plač. Tudi Slovensko učiteljsko društvo v Ljubljani je naslovilo več peticij kranjskemu deželnemu zboru, v katerih je predlagalo, kakšne naj bodo učiteljske plače. Dne 14. maja 1898 je tako izšel zakon,⁵ ki je uredil te plače, vendar ni izpolnil pričakovanj. Razpon učiteljskih plač je bil med 800 in 400 goldinarjev, vendar še vedno so bile slabše od plač državnih uradnikov. Kakor na Kranjskem so tudi v drugih avstrijskih deželah učitelji državi očitali, da ima "milijone za topove, puške in drugo", le za učiteljstvo ji ga vedno zmanjkuje.⁶

Šele po koncu prve svetovne vojne so na predlog poverjenika za pouk in bogočastje dr. Karla Verstovška 30. decembra 1918 na seji Narodne vlade SHS soglasno sprejeli izenačenje dohodkov učiteljstva s plačami državnih uradnikov.⁷

Dne 30. julija 1900 je izšel zakon za vojvodino Kranjsko o upokojevanju učiteljstva. Z njim je bil dopolnjen zakon iz leta 1873. Člen 57 iz leta 1869, ki je določal, da se učitelj upokoji, ko se je "preveč postaral, ali ako zaradi težkih telesnih ali duševnih hib ali družih ozira vrednih razmer ni več sposoben opravljati svojih dolžnosti", je bil dopolnjen tako: "Učitelji (učiteljice), kateri imajo šele po dovršeni službeni dobi štiridesetih let pravico do polnih vstevnih aktivitetnih prejemkov kot pokojnine, smejo. Če so dovršili 60. leto starosti in 35. službeno leto, na svojo prošnjo biti stalno upokojeni tudi brez dokaza nesposobnosti za službo, ki ga je sicer treba."⁸

V členu 64 je bila določena normalna pokojnina učiteljstva, ki ne sme biti nižja, kakor 800 K na leto, v členu 69 pa je bila določena pokojnina učiteljeve vdove, ki ni smela biti manjša kot 600 K na leto.⁹

Kdaj so upokojeni učitelji sklenili ustanoviti svoje društvo, v časopisu ni zaslediti. Zanimiva je Prošnja, ki jo je 22. maja 1908 objavil Učiteljski tovariš. V njej upokojeni nadučitelj z Vrhnike Fran Stojec piše, da pripravlja statistiko in zanjo potrebuje naslednje podatke: "1. ime in priimek s pristavkom (nadučitelj, učitelj); 2. sedanje bivališče; 3.

¹ Schmidt, Osnovna šola, str. 20–21.

² Heinz, Pravne razmere učiteljev, str. 495–505.

³ Iz Kranjskega. (Kranjski deželni zbor in učiteljske plače). *Popotnik*, 1892, str. 110–111.

⁴ Jernej Ravnikar: Sijajno gmotno stanje slov. ljudskošolskega učitelja na koncu razsvetljenega devetnajstega stoletja. *Popotnik* 1896, str. 311.

⁵ Zakon z 14. maja 1898, veljaven za vojvodino Kranjsko. *Landesgesetzblatt für das Herzogthum Krain – Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*. 1898, str. 126–128.

⁶ K regulaciji plač. *Popotnik* 1898, str. 369–371.

⁷ Šuštar, Sindikalna prizadevanja učiteljskih društev, str. 62.

⁸ Zakon z dne 30. julija 1900, veljaven za vojvodino Kranjsko. *Landesgesetzblatt für Herzogthum Krain – Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, 1900, str. 36.

⁹ Zakon z dne 30. julija 1900, veljaven za vojvodino Kranjsko. *Landesgesetzblatt für Herzogthum Krain – Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, 1900, str. 38–39.

dan, mesec in leto sposobnostnega izpita; 4. koliko časa v pokoju; 5. koliko znaša pokojnina."¹⁰ Podatke je želel kar do 31. maja tega leta. Kasneje o tem ni več pisalo, tudi statistika ni bila objavljena. Pa tudi Fran Stojec ni naveden med člani društva.

V časopisju so se od časa do časa pojavljali članki z opisom slabega položaja upokojenih kranjskih učiteljev. Tako je upokojeni nadučitelj Fran Gros leta 1909 v Slovenskem narodu objavil prošnjo kranjskemu deželnemu zboru, naj mu pomaga, ker s pokojnino, ki jo prejema, ne more preživljati svoje družine. Prispevek je ponatisnil tudi Učiteljski tovariš.¹¹ Istega leta so ob obvestilu o smrti učitelja Janez Tršeliča, ki je imel 700 kron pokojnine, zapisali: "Kako se je mogel ta mož z 58 K mesečno preživljati, je pač težko umljivo – toda ne za učitelje!"¹²

Ustanovitev društva

Dne 13. oktobra 1911 je bilo objavljeno v Učiteljskem tovarišu: "Poziv vsemu vpokojenemu učiteljsstvu Kranjske, stanujočemu v Ljubljani in izven Ljubljane k sestanku pri "Novem svetu" na Marije Terezije cesti, ki bo dne 19. oktobra t. l. od 1. do 2. ure popoldne. Potreba je mnogobrojne udeležbe, ker gre za važne namere." Podpisan je bil Sklicatelj.¹³

Leta 1911 je Učiteljski tovariš objavil med Kranjskimi vestmi tudi to, da je bil 19. oktobra sestanek upokojenega učiteljsstva in ustanovljeno društvo. Zbralo se je nekaj nad 20 upokojencev v posebni sobi restavracije "Novi svet". Sklenili so, da društvo ne bo ne politično ne strankarsko. Prejeli so tudi nekaj pisem učiteljev z dežele, ki so se želeli udeležiti sestanka, a jim gmotne razmere tega niso dopuščale. Izvolili so začasni odbor in sicer: predsednik Janko Škrbinec, podpredsednik Kristijan Engelman, tajnik in blagajnik Simon Punčah ter člani: Anton Žibert, Anton Javoršek, Josip Bozja in Alojzij Račič. Odbor bo sestavil pravila in jih predložil vladi, da jih potrdi. Zlasti starejši upokojeni učitelji, ki niso prejeli draginjskih doklad, so na sestanku povedali, da od društva pričakujejo, da jim jih izposluje pri deželnem odboru.¹⁴

Društvo je začelo delovati s sklepom odborove seje 21. marca 1912, ker je deželna vlada njegova pravila potrdila. "Pristopnina znaša 1 K, članarina za prvi slučaj smrti 2 K", je zapisano v sporočilu v Učiteljskem tovarišu. V društvo so se lahko včlanili vsi stalno upokojeni učitelji in učiteljice, ki jih je upokojil kranjski deželni šolski svet, tudi če so prebivali

v kateri drugi deželi. Prav tako so lahko bili člani in članice njihove žene in možje oziroma vdovci ali vdove. Namen društva je bil prizadevanje za stanovske koristi in po smrti člana podeljevanje denarne podpore sorodnikom za pogrebne stroške. Višina podpore je bila odvisna od števila članov društva.¹⁵

V pravilih je bil opisan namen društva: "Društvo je nepolitično in ima namen potezati se za gmotno stanje svojih članov. Pomoč vdovam in sirotam s sestavo pismenih prošenj na oblastva v dosego pokojnin, vzgojnin in miloščin ter jim pomagati z dobrimi nasveti. Vse to brezplačno razen kolekov in stvarnih stroškov."¹⁶

Dne 26. aprila 1912 je Učiteljski tovariš objavil vabilo na občni zbor z dnevnim redom: Nagovor predsednika, poročilo tajnika, čitanje potrjenih pravil, posamezna nasvetovanja, volitev odbora za eno leto. Nato še piše v vabilu: "K obilni udeležbi vabi odbor že zato, ker se na posameznike ne bodo druga vabila izdajala. Društveni tajnik sprejema člane v društvo, ki se oglasijo ustno ali pismeno, vsak čas. Daljni naslov za oglašence je: Ljubljana, Marmontova ulica št. 18."¹⁷

Dne 6. maja 1912 je bil prvi občni zbor društva v restavraciji Narodnega doma v Ljubljani. Poleg učiteljev sta bili navzoči tudi dve vdovi učiteljev. Predsednik Janko Škrbinec, upokojeni nadučitelj iz Višnje gore, je pozdravil navzočega vladnega zastopnika in druge, dočim je tajnik Punčah prebral pravila. Do tedaj se je včlanilo okrog 40 učiteljev. Odbor je imel med prvim sestankom do občnega zbora tri seje, na katerih so razpravljali predvsem o pravilih. Izvolili so nov odbor. Predsednik je bil Kristijan Engelman, podpredsednik Alojzij Račič, blagajnik Simon Punčah, tajnik Josip Bozja, člani pa Anton Javoršek, Anton Žibert in Janko Škrbinec. Račune bosta pregledovala Vinko Levstik in Franc Kavčič.¹⁸ Štirinajst dni kasneje je bilo objavljeno obvestilo, da v društvo po členu 6. b spadajo tudi podporni in častni člani.¹⁹

Že leta 1912 je Učiteljski tovariš objavil Zahvalo: "Podpisana naznanjam, da sem po smrti svojega moža Frana Jurmana od blagajničarja Društva vpokojenega učiteljsstva takoj prejela vso vsoto v naših pravilih zajamčeno. Za to pogrebno podporo se lepo zahvaljujem in vsem vpokojencem in vpokojenkam društvo prav toplo priporočam. V Ljubljani, dne 10. decembra 1912. – Kati Jurman."²⁰

Leta 1913 je imelo društvo občni zbor 8. maja. Odbor je med letom vložil več prošenj za izboljšanje

¹⁰ Fran Stojec: Prošnja. *Učiteljski tovariš* (v nadaljevanju *UT*) 1908, (22. 5.), št. 21, str. 6.

¹¹ Fran Gros: Blagor kranjskemu učiteljsstvu! *UT* 1909, (17. 9.), št. 38, str. 2–3. Podpis: F. G.

¹² Iz Čateža ob Savi... *UT* 1909, (17. 12.), št. 51, str. 3.

¹³ Sklicatelj: Poziv... *UT* 1911, (13. 10.), št. 41, str. 4.

¹⁴ Vpokojeno učiteljsstvo. *UT* 1911, (27. 10.), št. 43, str. 3.

¹⁵ Društvo vpokojenega učiteljsstva na Kranjskem. *UT* 1912, (29. 3.), št. 13, str. 3.

¹⁶ ARS, AS 68, pravila društev, št. 6398.

¹⁷ Vabilo na občni zbor... *UT* 1912, (26. 4.), št. 17, str. 4.

¹⁸ Društvo vpokojenega učiteljsstva na Kranjskem. *UT* 1912, (17. 5.), št. 20, str. 5.

¹⁹ Društvo vpok. učiteljsstva... *UT* 1912, (31. 5.), št. 22, str. 4.

²⁰ Zahvala. *UT* 1912, (20. 12.), št. 51, str. 4.

gmotnega stanja tistih upokojencev, ki nimajo draginjske doklade, ker so bili upokojeni malo pred njihovo uvedbo. Rešitev je bila delno negativna, ker nekaj prošelj še ni bilo rešenih. Tajnik Jožef Bozja je 23 znancev povabil, da se včlanijo v društvo, a se je odzval en sam. Blagajnik je poročal, da je društvo dalo neki vdovi 80 kron, stanje v blagajni pa je 105 kron. Uredništvo Učiteljskega tovariša je poročilo povzelo po Slovenskem narodu.²¹

V obsežnem članku Organizacija naprednega učiteljstva je naštet med drugimi tudi društvo upokojenih učiteljev, ki "se poteza za izboljšanje pokojnin ter daje zapuščenecem članov ob smrti tolikokrat po dve kroni podpore, kolikor članov ima društvo."²²

Naslednje leto 1914 je bil občni zbor 7. maja. Med letom je imel odbor štiri seje. Januarja so deželni zboru poslalo prošnjo, da se dovoli upokojenemu učitelju stanarina in 25 odstotna draginjska doklada brez tiste, ki jo že uživa. Deželni zbor je odgovoril, da bo deželni odbor proučil zadevo na prihodnjem zasedanju. Udeleženci so posredovanje društva soglasno odobrili in poudarili, da so nekateri upokojeni učitelji veliko prispevali na področju sadjarstva in vinogradništva. Blagajnik Punčah je poročal, da je društvo imelo 45 članov in enega podpornega, na novo se je včlanilo 7 članov. Dohodkov je bilo 128 kron in 23 vinarjev, stroškov 21 kron in 6 vinarjev, stanje je 108 kron in 17 vinarjev. Udeleženci so predlagali, da bi upokojeni učitelji plačo dobivali po poštni hranilnici.²³

V Ročnem zapisniku za šolsko leto 1913–14, ki ga je izdala Zaveza učiteljskih društev, je seznam vseh članov upokojenskega društva. Bilo jih je skupaj 41, med njimi 14 žensk, večinoma žena učiteljev in njihovih vdov. Učiteljici sta bili le Friderika Košek in Marija Cepuder.²⁴

V Učiteljskem žepnem zapisniku, ki ga je za šolsko leto 1914/15 izdala Slomškova družba, je tudi seznam upokojenega učiteljstva na Kranjskem. Med njimi je bilo 27 članov upokojenskega društva in le ena učiteljica. To je bila Friderika Konschegg, ki je prebivala na Trojanah,²⁵ poučevala pa je na ljubljanskih dekliških šolah.

Leta 1915 je Učiteljski tovariš objavil dopis iz Slovenskega naroda 17. maja. Nanaša se na draginjsko podporo učiteljstvu, ki jo je priznal aktivnim učiteljicam in učiteljem deželni odbor. Dopis na to meni: "Aktivni tovariši dobijo torej kakor ste poročali, malo draginjsko podporo. 60, oziroma 80 kron

res ni veliko, a vendar bolje kot nič in tudi ta malenkost pride prav v tej neznosni draginji. Čudno pa je, da smo bili učitelji penzionisti prezrti. Mari mi ne potrebujemo? O, in kako še! Pomisliti treba, da si moramo stanovanja plačevati in da so naše penzije prav borne in še te – obremenjene. Pravilno bi bilo, da slavni deželni odbor tudi nam nakaže take draginjske doklade, kakor aktivnim tovarišem. Upamo, da to stori čim prej, za kar mu bomo vsi odkritosrčno hvaležni." Uredništvo Učiteljskega tovariša je k temu dodalo, da upokojenim tovarišem doklado iz srca privošči in napisalo še: "Vse svoje telesne in duševne sile so žrtvovali domovini. Ali naj na starost med ubožnimi najubožnejši stradajo?"²⁶

V letih 1915 in 1916 je več dopisov, ki opisujejo bedo upokojenega učiteljstva. Navedli so tudi nekaj pisem, ki so jih pisali nekateri učitelji o svojem življenju. Eno od njih je tako: "Trideset let sem opravljal posel učitelja-voditelja na težavnih enorazrednicah, večinoma s celodnevnikom poukom in tremi oddelki obenem, ker je bilo čez sto učencev v razredu. Da je tak posel težaven ve vsak, kdor je to izkušal. A šest provizoričnih let ni nič vračunjenih, dasi se človek v tem času še bolj trudi, ker se za drugo izkušnjo pripravlja. Neka učiteljica ima nekako 20 službenih let in ima večjo pokojnino nego jaz. To je čuden pojav. Tako nekako je plačilo sveta. Vsak stan gre glede izobrazbe skozi učiteljske roke, a pri nekaterih ljudeh nima in ne bo imel nikdar priznanja." Za zgled so dopisniki postavili štajerski deželni odbor, ki je zaradi draginje vsem upokojenim učiteljicam in učiteljem ter njihovim vdovam izplačal 300.000 kron podpore.²⁷ Tudi na Goriškem je bil položaj upokojenega učiteljstva neznošen, posebej onih, ki so bili upokojeni pred leti. Posebej pa so pisali, da so za te učitelje že začeli zbirati darove in za to navedli seznam daril v Slovenskem narodu. Tam daruje za "bedno penzionirano učiteljstvo: Fanica Avsenikova iz Begunj pri Lescah, 12 K, nabrali v gostilni J. Avsenik, zavedni Begunjci."²⁸

Dne 9. decembra 1916 je deželni odbor sklenil, da nakaže onim, ki uživajo iz deželnih sredstev "temeljem bivšega pragmatičnega službenega razmerja v deželni upravi pokojnine, vdovnine, sirotinske preskrbnine do najvišjega zneska 3000 K, enkratno podporo 200 K." Vendar ljudskošolsko učiteljstvo ni v tem pragmatičnem službenem razmerju in tako zanjo ta sklep ne velja. Uredništvo dodaja: "Bilo bi plemenito delo humanitete, ako seže deželni odbor preko pragmatičnega službenega razmerja do draginjskih doklad, ki jih tudi vpokojeno učiteljstvo krvavo potrebuje!"²⁹

²¹ Društvo vpokojenih učiteljev na Kranjskem. *UT* 1913, (18. 7.), št. 29, str. 6.

²² Jakob Dimnik: Organizacija naprednega učiteljstva. *UT* 1913, (5. 9.), št. 36–37, str. 2.

²³ Društvo vpokojenih učiteljev in učiteljic na Kranjskem. *UT* 1914, (22. 5.), št. 21, str. 5.

²⁴ Jelenc: Društvo vpokojenega učiteljstva na Kranjskem. *Ročni zapisnik za šolsko leto 1913/14*, 1914, str. 231–232.

²⁵ Jeglič: Društvo vpokojenega učiteljstva na Kranjskem. *Učiteljski žepni zapisnik...* za šolsko leto 1914/15, str. 126–130.

²⁶ Iz krogov učiteljskih penzionistov pišejo... *UT* 1915, (22. 5.), št. 10, str. 3.

²⁷ Plačilo sveta. *UT* 1915, (3. 12.), št. 18, str. 1.

²⁸ Beda med učitelji penzionisti. *UT* 1916, (11. 2.), št. 3, str. 1.

²⁹ Enkratna draginjska podpore za deželne vpokojence. *UT* 1916, (29. 12.), št. 26, str. 4.

Dne 8. junija 1916 je umrl eden od ustanoviteljev Društva upokojenega učiteljstva Jožef Bozja. Rojen je bil 1842 v Šmarjah, maturiral pa leta 1869. Dolga leta je bil nadučitelj na Blokah, upokojil pa se je leta 1903.

Društvo upokojenega učiteljstva je ob koncu leta 1917 spet vabilo učiteljstvo v svoje vrste. V tem letu so izgubili štiri člane in njihovi svojci so prejeli podporo za pogrebne stroške. Včlanilo se je sicer šest novih članov, a to je vse premalo.³⁰

Delovanje društva med letoma 1918 in 1926

Med prvo svetovno vojno ni bilo občnih zborov društva, zato pa je bil 12. junija 1918. Članov društva je bilo tokrat 66 in dva podporna člana, po besedah tajnika in blagajnika Punčaha pa se število zadnje leto zvišuje in približuje številki sto. Prošnje deželnemu odboru, sprejete na zadnjem občnem zboru leta 1914, so bile "po učiteljstvu nenaklonjeni gospodi" odklonjene. Društvena blagajna je imela 556 kron in 35 vinarjev dobička. Od decembra 1912 so bile izplačane za 11 umrlih članov svojcem pogrebne. Za predsednika društva je bil ponovno izvoljen Kristijan Engelmann, za namestnika Josip Benedek, za tajnika Davorin Judnič, za blagajnika Simon Punčah, za odbornike pa Jernej Cenčič, Janez Gantar in Anton Javoršek. Za pregledovalca računov sta bila izvoljena Fran Klinar in Fran Kavčič. Po občnem zboru so se še prijateljsko pogovarjali o sedanjih in nekdanjih starih "pa za učiteljstvo tudi takrat ne – dobrih časih."³¹

V tem letu je bila končana prva svetovna vojna in ustanovljena nova država SHS. Zato je tudi Društvo upokojenega učiteljstva imelo 15. oktobra izredni občni zbor. Navzočih je bilo 28 članov. Spremenila so se pravila društva glede sosednih učiteljev, ki bodo odslej lahko postali člani društva. Tudi odbor se je spremenil in bil na novo izvoljen. Predsednik je postal Bogomir Krenner, tajnik Anton Javoršek, blagajnik Simon Punčah, med odborniki sta poleg Jerneja Cenčiča in Frana Kavčiča tudi dve učiteljici in sicer Marija Marout in Felicita Kokalj. Račune bosta pregledovala Fran Klinar in Josip Benedek. Poročilo o zborovanju je sklenjeno z upanjem, da bo v Jugoslaviji društvo še uspešneje delovalo in da imajo člani čeprav "stari in izmučeni ... še upanje na boljšo bodočnost in pravi jugoslovanski pogum."³²

Podrobneje je o delu društva pisal Simon Punčah. Nekateri so nasprotovali novim pravilom društva, vendar jih je oblast odobrila. Člani so namreč lahko vsi, ne samo na Kranjskem in prav zato je

število članov zadnji čas naraslo na 130 in 8 podpornih članov. Ko je umrla zadnja članica društva, so njeni dediči dobili 132 kron pogrebne. Člana-rina znaša odslej 3 krone. Zanimivo je, da so od članov zahtevali tudi zdravniško potrdilo, da so zdravi. Avtor članka je razložil tudi pomen drugih dveh učiteljskih društev, ki sta imeli namen pomagati učiteljem in sicer Samopomoči in Društvom v pomoč vdovam in sirotam. Prvo društvo je namenjeno aktivnemu učiteljstvu, drugo pa vdovam in sirotam onih učiteljev, ki so se v društvo včlanili pred 50. letom starosti in plačevali redno članarino 20 kron. Tudi ta sestavek konča optimistično in z upanjem, "da nam milejše solnce zasije v naši sedanjosti cvetoči bodočnosti."³³

Deželna vlada Slovenije je 14. februarja 1919 sprejela odlok, s katerim so se povišali prejemki aktivnega in upokojenega učiteljstva od 1. januarja 1919 dalje. Ta odlok je podrobneje določal tudi "upokojitev učnega osebja in pokojnine". Učitelju, ki je dopolnil 37 let službe in 35 let po "usposobljenostnem" izpitu ni bilo "treba dokazovati nesposobnosti za šolsko službo, ako prosijo za upokojitev". Določene so bile v razpredelnici tudi pokojnine v kronah za ljudskošolske in meščanskošolske učitelje z upoštevanjem službenih let. Zneski v kronah so bili določeni tudi za "preskrbnine za vdove in sirote učiteljev".³⁴

28. junija pa je izšla naredba o draginjskih dokladah k sistematiziranim plačam javnih uslužbencev, njihovih vdov, sirot in upokojencev.

V odmev na ti naredbi se je oglasilo v učiteljskem glasilu več upokojenih učiteljev. Menili so, da je v njih za upokojene šolske voditelje tudi kaplja pelina, kajti draginjske doklade dobe povsem enako za učitelje in šolske vodje, ki so imeli veliko več dela. Prav tako pa draginjske doklade niso enake za aktivno in upokojeno učiteljstvo, ki bi potrebovalo še več sredstev za preživetje.³⁵

Nove draginjske doklade za učiteljstvo ljudskih in meščanskih šol je ministrski svet nameraval izplačati, ko bo dobil poročila šolskih vodstev, vdov in upokojencev o stanju v njihovih družinah. Nove draginjske doklade bodo veljale od 1. julija 1919.³⁶

Tokrat so se oglasili tudi štajerski šolski voditelji in nadučitelji in predlagali naj tokrat deželna vlada naredbo 18. julija 1919 dopolni tako, da bodo šolski

³⁰ Društvo vpokojen. učiteljstva. *UT* 1917, (28. 12.), št. 26, str. 3.

³¹ Josip Benedek: Društvo vpokojenega učiteljstva na Kranjskem... *UT* 1918, (28. 6.), št. 14, str. 5. Podpis: - k.

³² Josip Benedek: Društvo vpokojenega učiteljstva na Kranjskem... *UT* 1918, (2. 11.), št. 24, str. 4. Podpis: - k.

³³ Simon Punčah: Iz krogov učiteljskih vpokojencev... *UT* 1918, (29. 11.), št. 27, str. 7. Podpis: S. P.

³⁴ Naredba celokupne deželne vlade za Slovenijo o začasni ureditvi službenih prejemkov in pokojnin učiteljev in učiteljic na javnih ljudskih in meščanskih šolah, zavodih za gluhonemce in slepce ter na otroških vrtcih, nadalje o začasni ureditvi preskrbnin učiteljskih vdov in sirot na ozemlju deželne vlade za Slovenijo v Ljubljani. *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*, 1918–19, (20. 2.), str. 146.

³⁵ Za pravo upokojenega učiteljstva. *UT* 1919, (30. 7.), št. 31, str. 3.

³⁶ Nove draginjske doklade. *UT* 1919, (6. 8.), št. 32, str. 2.

vodje prejeli 50% na prejšnjo plačo. Pri odloku 14. februarja 1919 so namreč upoštevali le leta, ne pa tudi velikost pokojnine.³⁷

Na zborovanju delegacije Zaveze jugoslovanskega učiteljstva, ki je bilo v Ljubljani 5. in 6. septembra 1919 so v Stanovsko – politični sekciji predlagali, da se v pokojnino štejejo vsa leta, ki jih je učitelj odslužil in ne tako kot do sedaj, ko se niso štela leta, ko je bil le "provizoričen učitelj".³⁸

Dne 19. aprila je izšel Zakon o spremembah in izpopolnitvah zakona o narodnih šolah. Nanašal se je na zakon iz leta 1904, ki je veljal za takratno kraljevino Srbijo, zdaj pa naj bi te spremembe veljale tudi za celotno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zanimiv je člen 33, ki pravi: "Stalni učitelji (učiteljice) so državni uradniki." O upokojevanju pa je ta člen določal: "Po zvršetku 32 službenih let se more učitelj (učiteljica) upokojiti s poslednjo plačo 5000 dinarjev. Tistim, ki bodo službovali v šoli po zvršetku 32 službenih let, se bo dajalo letno doplačilo v znesku 400 dinarjev." Čas pred opravljenim strokovnim izpitom pa se tudi po tem zakonu "ne vračuni niti za osebno pokojnino, niti za periodični povišek."³⁹

Društvo upokojenega učiteljstva je imelo naslednji občni zbor 9. oktobra 1919. Blagajnik je poročal, da je stanje v blagajni 808,32 kron. Od začetka delovanja društva je umrlo 14 članov in bilo vplačanih za dediče 1606 kron. Za predsednika društva je bil izvoljen Josip Benedek, drugi člani so ostali isti. Sprejeli so sklep, da pošljejo vlogo pristojni oblasti, da se nekaterim upokojencem vštejeta tudi dve "provizorični leti, ki sta se jim prezrli ob času vpojojitve, zaradi česar so dotičniki jako oškodovani."⁴⁰

V Učiteljskem tovarišu so se oglasile tudi upokojene učiteljice ročnih del. Neimenovana avtorica je zapisala, da je že tako vsakemu učitelju z dušo in telesom "grenko biti v pokoju, brez šole, brez naše ljubljene dece." Učitelji so prišli "v našo rajskomilo Jugoslavijo, a v njej ginjamo vsled pomanjkanja." Aktivno učiteljstvo je dobilo povišane plače in draginjske doklade, a upokojenci le drobtinice. Nihče od njih ni povsem zdrav, zato potrebuje zdravila, bolniško hrano, stanovanje in obleko, toda učitelj z dvajsetimi službenimi leti ob 166 kronah pokojnine in draginjski dokladi 60 kron, nima denarja za vse to, postranskega zaslužka pa tudi nima, saj je zanj preslaboten. Učiteljice ročnih del so bile popolnoma prezrte pri zvišanju plač in pokojnin. Odločba o

prejemkih, izdana 14. februarja 1919, namreč nikjer ne omenja tistih, ki so bile upokojene pred 1. januarjem 1919. Dobivajo isto pokojnino in isto borno draginjsko doklado kot v Avstriji. Navedla je tudi upokojenko, ki ima po 18 letih službe 75 kron pokojnine in draginjske doklade, s tem pa se ne more preživljati. Merodajne oblasti bi morale take krivice popraviti.⁴¹

Ob šestdesetletnici Učiteljskega tovariša so izdali slavnostno številko, v kateri je tudi članek o učiteljski gospodarski organizaciji. Med drugim je omenjeno tudi Društvo upokojenih učiteljev in sicer da ima 5000 kron premoženja.⁴²

Leta 1920 je Simon Punčah spet objavil pismo upokojenca, ki toži o slabi pokojnini. Če že ima kak star učitelj boljši standard, si ga ni pridobil z učiteljsko plačo, kajti "preveč se je skrbelo za to, da so nas slabo plačevali in nas v revščini pustili životariti."⁴³

Marca 1920 so časopisi, med njimi tudi Učiteljski tovariš, objavili, da je "demokratsko-socijalistična vlada" na eni zadnjih sej sklenila, da prejmejo upokojenci mesečno za 200 dinarjev zvišane doklade in sicer od 1. aprila "z veljavnostjo od 1. decembra" leta 1919. Vendar so državni upokojenci že marca prejeli doplačilo 800 kron, 2. aprila pa 200 kron. Učiteljski upokojenci pa so dobili samo svojo staro pokojnino. Učiteljski tovariš je v zvezi s tem postavil dve vprašanji, prvič ali učiteljski upokojenci niso državni in zakaj so se dinarji nenadoma spremenili spet v krone. Sklene pa prispevek tako: "Način, kako se danes ravna z upokojenci je škandal za kulturne narod. Dajte nam življenje ali pa nas pobesite, ne poščajte nas pa tako brezobzirno giniti za plotom."⁴⁴

Spet je bilo objavljenih nekaj pisem učiteljskih upokojencev o njihovih denarnih težavah. Tajnik Društva upokojenega učiteljstva je na občnem zboru 16. junija tega leta povedal, da je odbor sestavljal in pošiljal šolskim oblastem prošnje, "ki se tičejo gmotnega stanja, vsled katerega so žal upokojenci dandanes zelo, zelo nazaj potisnjeni." Društvo je imelo 128 pravih članov in 8 podpornih, 12 članov pa je med letom umrlo. V blagajni je bilo 701,55 kron. Znesek plačevanja ob smrti članov se je zvišal od 2,30 kron na 2,60 kron. Za odbornika je bil namesto Felicite Kokalj izvoljen Ivan Lokar.⁴⁵

Med 17. in 19. julijem 1920 je bil v Beogradu prvi kongres jugoslovanskega učiteljstva. V imenu upokojenih učiteljev je anonimna upokojena učitel-

³⁷ Štajerski upokojeni slovenski šolski voditelji in nadučitelji za pravico pokojnine. *UT* 1919, (10. 9.), št. 37, str. 3–4.

³⁸ Zborovanje delegacije "Zaveze jugoslovanskega učiteljstva" v Ljubljani, 5. in 6. septembra 1919. *UT* 1919, (17. 9.), št. 38, str. 2.

³⁹ Zakon o izpremembah in izpopolnitvah zakona o narodnih šolah z dne 19. aprila 1904. *Uradni list deželne vlade za Slovenijo* 1919, (11. 9.), str. 144–145.

⁴⁰ Simon Punčah: Društvo upokojenega učiteljstva... *UT* 1919, (28. 7.), št. 30, str. 4. Podpis: S. P.

⁴¹ Za pravice upokojenih učiteljic ročnih del. *UT* 1919, (13. 8.), št. 33, str. 8.

⁴² Jakob Dimnik: Naša gospodarska organizacija. *UT* 1920, (7. 1.), št. 1, str. 9.

⁴³ Simon Punčah: Iz krogov učiteljskih vpokojencev. *UT* 1920, (4. 2.), št. 5, str. 3. Podpis: S. P.

⁴⁴ Draginjske doklade upokojencev. *UT* 1920, (8. 4.), št. 14, str. 1.

⁴⁵ Simon Punčah: Društvo upokojenega učiteljstva... *UT* 1920, (26. 6.), št. 26, str. 3. Podpis: S. P.

mestnik Ivan Gantar, namestnica blagajnika je bila Marija Marout, odbornika sta bila Anton Javoršek in Fran Kavčič. Račune sta pregledovala Josip Benedek in Bogomir Krenner.⁵⁶

Meseca julija 1921 je umrl ustanovitelj društva in ves čas zelo aktiven član Simon Punčah. Rojen je bil v Šmarci leta 1844, maturiral leta 1868, nazadnje je bil nadučitelj v Šmarju, upokojil se je leta 1910. V Slovenskem učitelju so o njem med drugim zapisali: "Pokojnik je bil zaslužen organizator ter je izpopolnil našo učiteljsko organizacijo s posebnim Društvom upokojenega učiteljstva."⁵⁷

Septembra 1921 je Učiteljski tovariš objavil, da bo Društvo upokojenih učiteljev ustanovilo skupno učiteljsko društvo Samopomoč, zato naj učitelji, ki so bili člani nemškega društva Selbsthilfe der Lehrerschaft Steiermarks, to društvo opuste. Dodano je še: "Vsi aktivni in upokojeni učitelji dobimo naše društvo za širo Slovenijo – doma!"⁵⁸

Na prvi pokrajinski skupščini Udruženje jugoslovanskega učiteljstva poverjenišva Ljubljana, ki je bila 3. in 4. septembra 1921 v Rogaški Slatini, so med drugim sprejeli tudi sklep, naj se pokojnina za vse upokojene učitelje izenači.⁵⁹

Oktober 1921 so poročila o učiteljskih upokojencih v Učiteljskem tovarišu pričela izhajati v posebni rubriki Vestnik učiteljev upokojencev. V prvi taki rubriki je spet poročilo o draginji, ki upokojence najbolj prizadene. Primerja dohodke družin z enakih številom članov, ena je učiteljeva, ki je učil 40 let, druga železničarja – "lampista", ki služi deset let. Prvi dobiva približno 2000 kron, drugi čez tri tisoč. V dopisu pozivajo vlado, naj končno kaj stori, kajti učiteljstvo "trpi veliko bedo, strada, hodi v ponošeni in razcapani obleki..."⁶⁰

Osmrtnica, ki jo je društvo objavilo 14. julija 1921 v Učiteljskem tovarišu (UT, 14. 7. 1921, str. 4).

Rubrika Vestnik je bila v Učiteljskem tovarišu do leta 1930, nato so poročila o društvenih zbora-vanjih objavljali pod rubriko Splošne vesti.

Na seji društvenega odbora 12. aprila 1922 je tajnik poročal, da je v enem letu umrlo 7 članov, zanje pa je bilo izplačano 3256 kron. Društvo je pošiljalo prošnje za podporo raznim ustanovam, odzvali pa so se s prispevki: Jadranska banka, Kreditna banka, Banka Slavija, Slovenska kreditna banka, Kmetiska posojilnica, Prometna banka, Celjsko učiteljsko društvo, Ptujsko učiteljsko društvo in nekaj posameznikov. Predlagali so, da se članarina poveča na 2 dinarja za posmrtnino in 50 para za upravne stroške.⁶¹

Na to poročilo se je odzval štajerski učitelj Franc Žiher in bil proti temu, da društvo upokojencev berači denar. Pravi, da bi se vsota, ki jo je društvo prejelo, lahko razdelila med člane, ki živijo v pomanjkanju. Zlasti je proti temu, da društva pošiljajo prošnje učiteljskim društvom, ker imajo ta že itak dovolj izdatkov.⁶²

Že takoj v naslednji številki Učiteljskega tovariša je na to odgovoril tajnik društva upokojenih učiteljev in sicer da društvo "nima naloge nabirati za žive vboge upokojence, ampak le pomoč dati v smrtnem slučaju."⁶³

Občni zbor je društvo imelo 5. julija in na njem so sprejeli zvišanje članarine na 2 dinarja in 50 par. Članov društva je bilo 124 pravih in 10 podpornih. Spremembe članov odbora so bile: podpredsednik je postal Ivan Kiferle, blagajnik Fran Kavčič, odborniki pa Ivan Gantar, Anton Brezigar in Marija Marout.⁶⁴

Leta 1923 je bilo na odborovi seji 23. maja sklenjeno, da bo društvo za rezervni sklad pobiralo letnino po 3 dinarje, za vsako smrt je treba plačati 2 dinarja in 50 par. Vdova ali dedič dobi za podporo dvakrat toliko dinarjev, kolikor ima društvo takrat članov. Društvo je poslalo na ministrstvo v Beograd prošnjo, da upokojenim učiteljem pokojnino, ki je zdaj v kronah, spremeni v dinarje, kakor so to že storili pri aktivnem učiteljstvu. Društvu so darovali različne zneske Kmetiska posojilnica, banke: Kreditna, Jadranska in Eskomptna trgovska, Slavija in Hrvatska štedionica.⁶⁵

Občni zbor je imelo društvo 5. julija 1923 na prvi mestni deški šoli Ledina. Med letom je umrlo 6 članov, društvo je imelo tedaj 129 pravih in 6 podpornih članov. Sredstev je imelo 7.296,72 dinarjev.

⁵⁶ Simon Punčah: Društvo upokojenega učiteljstva... UT 1920, (23. 6.), št. 26, str. 3. Podpis: S. P.

⁵⁷ † Simon Punčah. Slovenski učitelj 1921, (15.7.), št. 7, str. 120.

⁵⁸ Društvo upok. učiteljstva širne Slovenije... UT 1921, (15. 9.), št. 38, str. 6.

⁵⁹ I. Pokrajinska skupščina UJU poverjenišvo Ljubljana. UT 1921, (15. 9.), št. 38, str. 2.

⁶⁰ Iz krogov upokojenega učiteljstva. UT 1921, (27. 10.), št. 44, str. 3.

⁶¹ Martin Breznik: Iz odborove seje "Društva upokojenega učiteljstva Slovenije". UT 1922, (27. 4.), št. 17, str. 4. Podpis: M. B.

⁶² Žiher Franc: Beračit nikar! UT 1922, (15. 6.), št. 24, str. 2.

⁶³ Martin Breznik: Društvo upokojenega učiteljstva... UT 1922, (22. 6.), št. 25, str. 3. Podpis: M.B.

⁶⁴ Martin Breznik: V sredo 5. t. m. se je vršil enajsti redni občni zbor "Društva upokojenega učiteljstva". UT 1922, (13. 7.), št. 28, str. 2. Podpis: - k.

⁶⁵ Odbor: Društvo upokojenega učiteljstva Slovenije... UT 1923, (21. 6.), št. 25, str. 2.

Izvolili so tudi nov odbor. Predsednik je bil ponovno Ivan Lokar, podpredsednik Dragotin Benedek, tajnik Martin Breznik, njegov namestnik Fran Schiffrer, blagajničarka Marija Marout, njen namestnik Ivan Gantar, odbor Fran Kavčič. Račune bosta pregledovala Leon Pibrovec in Anton Javoršek. Sprejeli so sklep, da znaša letnina 3 dinarje, ker dva prideta v društveni rezervni sklad, 1 dinar pa za režijske stroške.⁶⁶

Tudi leta 1923 je izšel kratek zapis o krivici, ki se godi upokojencem. Izšel je namreč nov uradniški zakon, ki je v svojem 239. členu določal, da "1. Uslužbenci, ki so upokojeni pred uveljavljenjem novega zakona, ostanejo pri dosedanjih mirovinah in dokladah. 2. Uslužbenci, ki bodo v roku treh let penzionirani po novem zakonu, dobijo penzije po starem zakonu, izvzemši one, ki so popolnoma doslužili svojega leta." Stari upokojenci so bili torej spet prezrti.⁶⁷

Denarno prizadeti so bili tudi upokojenci, ki so bili upokojeni decembra 1923. Višji šolski svet jim je namreč z 31. januarjem 1924 ustavil redno plačo in tudi predujme na nove plače za mesec november in december, ko so bili še redno zaposleni.⁶⁸

Na seji odbora Udruženja jugoslovanskega učiteljstva, poverjenišтва Ljubljana, ki je bila 17. aprila 1924 v Celju, je Pavel Flere predlagal, da pošljejo prošnjo ministru prosvete, da izda k pravilniku 6. novembra 1922 dopolnilo, s katero se "avtomatično z dnem upokojitve otvori kredit na akontacijo penzijskih prejemkov." Zdaj namreč učiteljstvo in uradniki ministrstva prosvete ob upokojitvi ostanejo brez prejemkov in se po sedanjem "več mesecev trajajočem prenakazilu prejemkov od aktivnih na penzijske predajajo najskrajnejši bedi."⁶⁹

Poverjenik Udruženja jugoslovanskega učiteljstva Luka Jelenc je osebno posredoval pri delegatu dr. Šavniku, poverjeništvu pa je tudi na druge pristojne ustanove naslovilo vlogo za urejanje rednega izplačevanja akontacij upokojencem, vdovam in sirotam. Prosvetno ministrstvo je 18. avgusta 1924 uredilo, da so uradniki proti naknadnemu obračunu dobivali akontacijo na penzijske prejemke takoj. Dva meseca so jo upokojenci tudi dobivali, nato pa je finančni minister dr. Spaho ta odlok ukinil in ukazal, da se prizadetim upokojencem s 1. decembrom 1924 ne izplača več akontacije.⁷⁰

Dne 22. oktobra 1924 je izšla tudi nova uredba o draginjskih dokladah za upokojence, ki so veljale od

1. septembra 1924 dalje. Doklade so bile osebne in rodbinske, z ozirom na višino pokojnine pa so se delile na pet draginjskih razredov.⁷¹

V Učiteljskem tovarišu so maja 1924 objavili, da je minister prosvete poslal upokojencem iz leta 1919 rešitev, in sicer, da se onim, ki so bili upokojeni med 26. avgustom in 30. novembrom 1919, pokojnina prevede v dinarsko in na podlagi te plače se jim odmeri pokojnina od dneva upokojitev. Zato pa morajo predložiti na ministrstvo prošnje.⁷²

Vendar so bili staroupokojenci spet razočarani. Res so dobili pokojnine v dinarjih, a razlika, ki so jo prejeli 1. junija 1925, je bila le od 1. aprila dalje. Za nazaj se jim bo izplačala "kadar se dovoli za to kredit. Upokojenec s praznimi obljubami pač ne more zadovoljiti ne trgovca ne upnika", je bilo zapisano v Učiteljskem tovarišu. Ta odredba je bila sprejeta in zaukazana, vendar so jo zavlačevali pet let, tako da je nekaj staroupokojencev medtem že umrlo.⁷³

Društvo upokojenega učitelja je vabilo učitelje v svoje vrste. Člani društva so iz Prekmurja, Štajerske, Dolenjske, Gorenjske, kakšen celo v Italiji in Beogradu. Nekatere banke so društvu darovale več tisočakov, celjsko učiteljsko društvo pa 150 din. Na odborovi seji 12. oktobra 1924 so sprejeli kar 26 novih članov.⁷⁴

Leta 1925 je izšel nov uradniški zakon, ki je v 141. členu zahteval upokojitev vseh učiteljev in učiteljev s 35 leti službe. "Med njimi so zaslužni možje naše organizacije, lahko rečemo glavni stebri in moze naš organizacije", je poročal Učiteljski tovariš.⁷⁵ Objavil je tudi odlomek iz pisma učiteljice: "In potem pa to penzioniranje učiteljev, ki so še mladi, delavni in idealni! Ne vem, če se s tem postopanjem ne oškoduje šole bolj, kakor se ji koristi. Od kod naj dobijo nadomestek za te možje? V obče je mnenje, da naš najmlajši naraščaj ni tako idealen in vztrajen pri delu, kakor stare korenine..."⁷⁶

V Učiteljskem tovarišu so leta 1925 tudi opozorili vse upokojence s 35 službenimi leti, da takoj vložijo prošnje za ureditev penzijskih prejemkov. V celi državi je bilo namreč sedaj upokojeno nad 500 učiteljev in "njihove prošnje bodo urejali in reševali za to posebej določeni uradniki."⁷⁷

Na občnem zboru Društva upokojenega učiteljstva jeseni 1925 je tajnik Martin Breznik poročal, da je število članov zdaj 280. Za prevedbo kronske pokojnine v enako število dinarjev je društvo poslalo

⁶⁶ Društvo upokojenega učiteljstva Slovenije... *UT* 1923, (7. 8.), št. 32, str. 5.

⁶⁷ Kaj bo z upokojenci po sprejetju novega uradniškega zakona? *UT* 1923, (4. 8.), št. 31, str. 6.

⁶⁸ Novi upokojenci in predujmi na nove plače. *UT* 1924, (28. 2.), št. 9, str. 2.

⁶⁹ Seja širšega sosveta v Celju. *UT* 1924, (24. 4.), št. 17, str. 1–2.

⁷⁰ Koraki pov. UJU za redno izplačevanje akontacij upokojencem, vdovam in sirotam. *UT* 1924, (27. 11.), št. 47, str. 1–2.

⁷¹ Draginjske doklade za upokojence, vdove in sirote. *Ročni katalog za šolsko leto 1925/26*, 1925, str. 35.

⁷² Upokojenci iz leta 1919... *UT* 1924, (15. 5.), št. 20, str. 4.

⁷³ Zopet razočarani. *UT* 1925, (8. 8.), št. 30, str. 3.

⁷⁴ Društvo upokojencev učiteljstva Slovenije. *UT* 1924, (23. 10.), št. 42, str. 2.

⁷⁵ Upokojitev 35 letnikov. *UT* 1925, (4. 9.), št. 33, str. 4.

⁷⁶ Kako ubijajo veselje do dela učiteljstvu. *UT* 1925, (1. 10.), št. 37, str. 3.

⁷⁷ Upokojenci s 35 službenimi leti. *UT* 1925, (4. 9.), št. 33, str. 4.

v Beograd narodni skupščini dve peticiji, na razna ministrstva pa štiri prošnje. Ker niso dobili odgovora, bodo poslali v Gent na mednarodno svetovno konferenco prošnjo, da se jim pokojnine izplačujejo v valorizirani valuti. Svojim upokojencem jih že izplačujejo tako Češka, Romunija, Italija in Avstrija. Prometnemu ministru so poslali peticijo za polovično vozno ceno na železnicah. Drago Benedik je predlagal, da se prispevek za posmrtnino zviša na 5 dinarjev, kar so sprejeli. Izvoljen je bil stari odbor.⁷⁸

Delovanje društva med letoma 1926 in 1941

Društvo upokojenega učiteljstva je v začetku leta 1926 priporočalo vsem na novo upokojenim učiteljem, da ostanejo naročniki Učiteljskega tovariša, kajti učiteljska organizacija jim je pomagala do bolj-
ših plač in pokojnin. "Kronski upokojenci" imajo polovico pokojnine manj od sedanjih, zato jim naj ti Učiteljskega tovariša posojajo. Sami si listov ne morejo plačevati. Ministrstvo za stare upokojence ni kaj prida storilo, društvo je nanj nasloвило pet peticij in sicer v letih 1921, 1922, 1923, 1924 in 1925, in tudi na skupščino dve prošnji. Poročalo je tudi, da učitelj v Srbiji dobi po novem 425 dinarjev, to je 1700 kron, v Sloveniji pa stari upokojenec 1275 kron mesečne škode.⁷⁹

Društvo je imelo občni zbor 3. julija 1926. Društvena pravila so se spremenila in posmrtnina bo tolikokrat po 5 dinarjev, kolikor bo takrat število članov društva. Takrat jih je bilo 319. Vsak stari član bo plačal ob prvem primeru smrti 5 dinarjev za upravne stroške, 5 din pa za rezervni sklad. Novi člani plačajo skupaj 25 dinarjev in 50 par. V odbor sta bila poleg starih članov izvoljena še Ljudevit Stiasny in Fran Kozjak.⁸⁰

Nova društvena pravila so bila potrjena 26. avgusta 1926. V njih je bil namen društva označen tako: "Društvo ima namen po smrti društvenika dati zakonitim njihovim dedičem podporo za pogrebne stroške in da se obvarujejo pred najbližjo stisko in bedo." Redni in izredni člani so bile lahko "le zdrave osebe, ki so plačale vse sprejemne pristojbine." Lahko so zahtevali tudi zdravniško potrdilo.⁸¹

Izredni občni zbor društva je bil 7. oktobra 1926. Udeležilo se ga je 75 članov od 350. Izvolili so nov odbor. Predsednik je ostal Ivan Lokar, podpredsednik Ljudevit Stiasny, tajnik Josip Stritar, njegov namestnik Fran Kozjak, odborniki so bili: Drago Benedik, Marija Marout in Ivan Petrič, za

pregled računov pa so bili izvoljeni: Alojz Kecelj, Fran Marolt in Vendelin Sadar.⁸²

Oktobra 1926 je Učiteljski tovariš objavil veselo novico, da je Josip Zemljič, nadučitelj v pokoju iz Maribora, končno dobil od leta 1919 razliko od prehoda na dinarsko pokojnino. Sedem let je prosil vse slovenske poslance in ministre, vendar se mu je to posrečilo šele s pomočjo mariborskega velikega župana dr. Otmarja Pirkmajerja. Takih upokojencev je še 54, ki pa niso dobili razlik.⁸³

V Mariboru in bližnji okolici je bilo okrog 60 učiteljskih upokojencev. Že leta 1922 so ustanovili krožek upokojenih učiteljev, ki so imeli vsak mesec sestanek. Krožek so ustanovili upokojenci Fran Podobnik, Ivan Pavelšek in Anton Farčnik. Sestankov se je udeleževalo vedno okrog 30 učiteljev in vedno več tudi učiteljic. Navadno pa je vedno navzočih tudi nekaj aktivnih članov, ki jih imenujejo "hospitanti". Vsi člani krožka so tudi člani "Učiteljskega doma" v Mariboru, čeprav nikoli ne bodo imeli od te institucije koristi.⁸⁴ Dne 7. oktobra 1926 se je sestanka udeležilo 23 upokojenih in dva aktivna učitelja. Od navzočih je bil najstarejši star 80, najmlajši pa 48 let. Fran Podobnik je navzoče pozdravil in jih vabil, da se udeleže odkritja spomenika dr. Antonu Medvedu in Einspielerjevega večera.⁸⁵

V letu 1927 so na sestankih razpravljali tudi o primernih nagrobnicah pri pogrebu upokojenih učiteljev in zanje zaprosili učitelja Janka Lebana, ki je bil tudi pisatelj in pesnik. Ta je spesnil troje nagrobnic s tremi kiticami in sicer eno za učitelje, drugo za učiteljice, tretjo pa učiteljske vdove. Uglasbitev je prepustil profesorju glasbe v Križevcih na Hrvaškem, po rodu Slovencu Karlu Adamiču. Ta je zložil "unisono – napev v C-mollu".

Predsednik krožka Janko Kapič se je Janku Lebanu zahvalil za "tužnomili lep umotvor" in pozval društvo upokojencev v Ljubljani, da bi pesmi založilo.⁸⁶

Leta 1933 je krožek vodil Anton Ogorelec. Krožek je imel posebno sekcijo, ki je imela nalogo poiskati potrebne informacije o prejemkih ter svetovati v drugih stanovskih zadevah.

Zanimivo je bilo poročilo o sestanku mariborskega krožka 6. julija 1933 v novem Učiteljskem domu. Udeležilo se ga je 47 članov, med njimi precej učiteljic. Ogledali so si nov dom, za katerega so tudi sami precej prispevali, nato pa ob zakuski

⁷⁸ Društvo upokojenega učiteljstva za Slovenijo v Ljubljani... *UT* 1925, (24. 9.), št. 36, str. 3.

⁷⁹ Breznik Martin: Društvo upok. učiteljstva Slovenije... *UT* 1926, (25. 2.), št. 8, str. 4. Podpis: M. B.

⁸⁰ Breznik Martin: Pri občnem zboru "Društva upokojenega učiteljstva za Slovenijo v Ljubljani..." *UT* 1926, (9. 7.), št. 27, str. 4. Podpis: -k.

⁸¹ ARS, AS 68, pravila društev, št. 6398.

⁸² Fran Kozjak: Na izrednem občnem zboru "Društva upokojenega učiteljstva v Ljubljani..." *UT* 1926/27, (14. 10.), št. 10, str. 4. Podpis: -k.

⁸³ Eden od kronskih upokojencev le srečno dobil razliko iz leta 1919. *UT* 1926/27, (28. 10.), št. 12, str. 2.

⁸⁴ Anton Hren: Mariborski krožek upokojenega učiteljstva. *UT* 1926/27, (28. 4.), št. 38, str. 3–4. Podpis: Hospitant.

⁸⁵ Iz Maribora. *UT* 1926/27, (28. 10.), št. 12, str. 2.

⁸⁶ Nagrobnice za upokojeno učiteljstvo. *UT* 1927/28, (23. 2.), št. 32, str. 2.

kramljali.⁸⁷ Večina upokojenega učiteljstva v Mariboru se je včlanila v novoustanovljeno društvo državnih upokojencev, ki je svojim članom dajalo razne ugodnosti.⁸⁸

Zanimivo je bilo tudi, da je bilo veliko učiteljskih društev podpornih članov društva državnih upokojencev in upokojenk za Slovenijo. V poročilu Vestnika upokojencev so maja 1927 navedli naslednja: Gornjegrajsko, Kozje, Dolnja Lendava, Konjice, društvo za brežiški in sevniški okraj in Šoštanj. Prav tako so se odzvala tudi srednješolska ravnateljstva, ki so bila tudi podporni člani društva: gimnazije v Celju, Mariboru in Ptujem ter mariborska trgovska akademija. Posebej so v poročilu navedli besede ravnatelja celjske realne gimnazije, ki je prošnjo za podporo priporočal svojim tovarišem: "Prispevajte po svojih močeh najbednejšim izmed bednih."⁸⁹

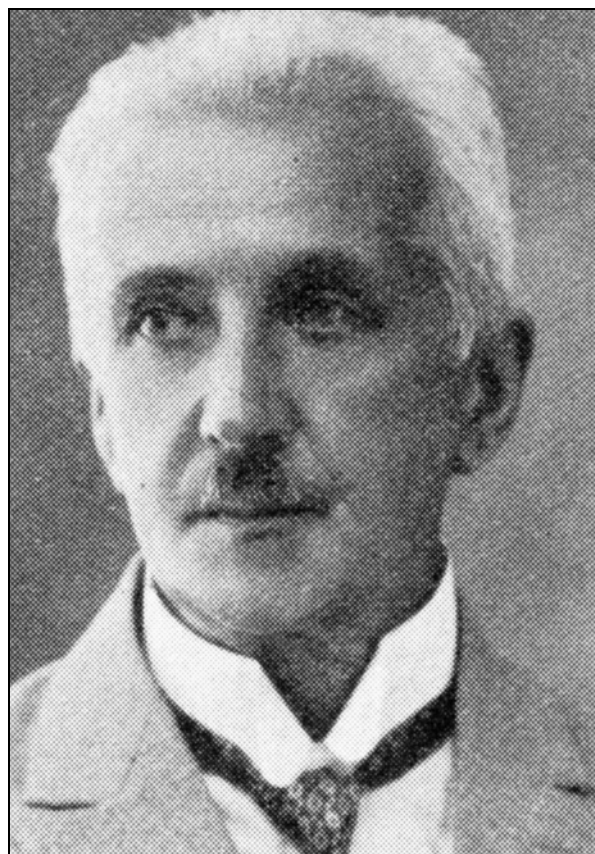
Leta 1927 je imelo društvo upokojenih učiteljev občni zbor 6. oktobra v gostilni pri "Majarončku". Navzočih je bilo 41 članov. Tajnik je zelo obširno poročal o delu društva, ki je med letom imelo 9 sej. V društvu je bilo 365 članov. Od teh je bilo 145 upokojenih učiteljev, 96 učiteljic, 56 učiteljskih žena, 59 učiteljskih vdov, 9 pa jih je bilo iz drugih poklicev. Na novo je v zadnjem letu pristopilo 35 članov, 8 jih je izstopilo, 12 pa umrlo. Posmrtnina je znašala 1845 dinarjev. Blagajnik je podal zelo razčlenjene podatke o upokojenem učiteljstvu. Kronskih upokojencev je bilo 62 učiteljev in 164 učiteljic, s staro dinarsko pokojnino je bilo 97 učiteljev in 109 učiteljic, z novo dinarsko plačo pa 212 učiteljev in 112 učiteljic. Upokojenih učiteljic ženskih ročnih del je bilo 34. Izvolili so odbor, razen odbornika Lovra Perka, ki je zamenjal Ivana Petriča, so bili izvoljeni vsi stari člani.⁹⁰

Dne 15. decembra 1927 je umrl Bogomir Krenner, ki je bil nekaj časa predsednik društva upokojenih učiteljev. Isti odbor je vodil društvo upokojenih učiteljev tudi v letu 1928. Na občnem zboru 20. oktobra 1928 so poslali generalni davčni direkciji protest proti "odtegnitvi davkov od stanarine upokojenega učiteljstva."⁹¹

Dne 7. junija 1929 je v Uradnem listu izšla uredba o izplačilu razlik kronskim upokojencem, ki so začeli prejemati dinarske pokojnine. Uredbi je bil dodan nov člen 6. a., ki se je glasil: Če prejme zbog uporabe te uredbe upokojenec kot pokojnino in osebno draginjsko doklado manj, nego je prejemal

pred prevedbo njegove kronske pokojnine na dinarsko pokojnino, ima pravico do razlike teh prejemkov. O pravici do te razlike odloči ministrstvo za finance – generalna direkcija državnega računovodstva in proračuna.⁹² O tej prevedbi je poročal tudi tajnik društva upokojenega učiteljstva na občnem zboru 22. oktobra 1929 v restavraciji "Novi svet". Odbor je imel v tem letu 11 sej, članov je bilo 366, na novo je pristopilo 25 članov, 10 pa jih je umrlo. Rezervni fond društva je bil 20.000 dinarjev. Razvil se je tudi pogovor o pristopu društva k novemu splošnemu društvu državnih upokojencev. Končno so sklenili, da društvo k temu ne more pristopiti, lahko pa se vanj včlanijo posamezniki.⁹³

Na občnem zboru 15. oktobra 1930 pa so v odboru nastale spremembe. Predsednik je postal Miha Kosec, njegov namestnik in blagajnik Ljudevit Stiasny, tajnik Lovro Perko, njegov namestnik Joško Novak, odborniki pa so bili: Albina Ko-

Ljudevit Stiasny (1862–1936), društveni podpredsednik in blagajnik med letoma 1926 in 1933 (Kronika slovenskih mest, 1936, št. 1, str. 77).

⁸⁷ Krožek upokojenega učiteljstva v Mariboru... *UT* 1933/34, (13. 7.), št. 1, str. 5.

⁸⁸ Krožek upokojenega učiteljstva v Mariboru... *UT* 1932/33, (9. 3.), št. 29, str. 2.

⁸⁹ Učiteljska društva – podporni člani društva državnih upokojencev in upokojenk za Slovenijo – sedaj v Mariboru. *UT* 1926/27, (12. 5.), št. 40, str. 3.

⁹⁰ Občni zbor društva upokojenega učiteljstva v Sloveniji. *UT* 1927/28, (20. 10.), št. 14, str. 3–4.

⁹¹ Društvo upokojenega učiteljstva za Slovenijo... *UT* 1928/29, (2. 11.), št. 13, str. 3.

⁹² Dopolnitev uredbe o prevedbi državnih upokojencev (upokojenk) s kronskimi pokojninami na dinarske pokojnine. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti* 1929, (4. 6.), št. 59, str. 462.

⁹³ Društvo upokojenega učiteljstva v Sloveniji... *UT* 1929/30, (31. 10.), št. 12, str. 2.

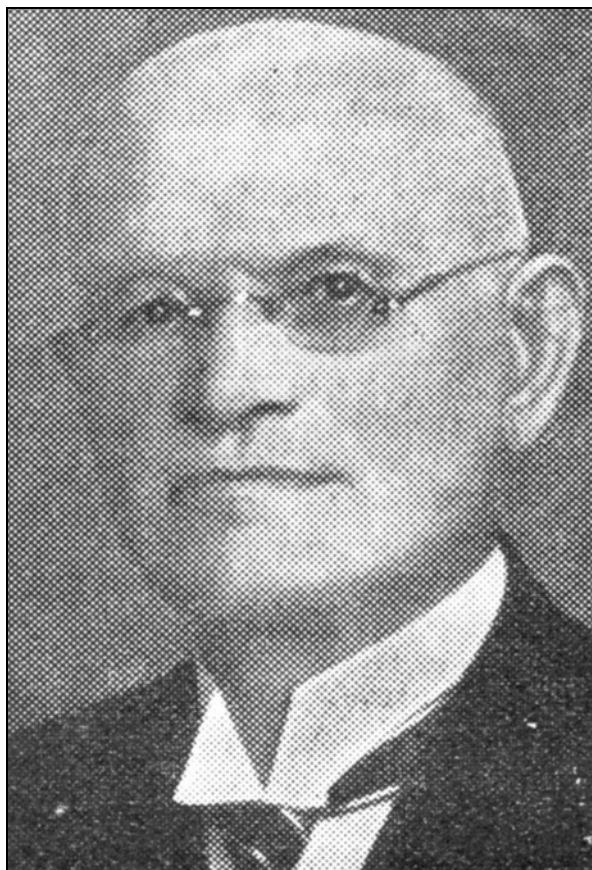
cijančič, Franc Juvanc in Karol Trost. V nadzornem odboru pa so bili: Antonija Bohinc, Rudolf Horvat in Franc Marolt.⁹⁴

Leta 1932 je bilo objavljeno obvestilo, da bo občni zbor 4. februarja v restavraciji pri "Novem svetu". Na njem naj bi bila na dnevnem redu poleg običajnih poročil društvenih funkcionarjev tudi sprememba društvenih pravil.⁹⁵ Poročila o tem občnem zboru nisem našla, so pa ohranjena nova pravila, ki so jih na tem občnem zboru sprejeli. Sprememba je bila v tem, da sta morala pristopno izjavo za rednega ali izrednega člana društva potrditi tudi dva državna uradnika ali upokojenca. V dvomljivih primerih pa je bilo še vedno potrebno zdravniško potrdilo.⁹⁶

Dne 6. aprila 1933 je bil letni občni zbor društva upokojenega učiteljstva z novim odborom. Predsednik je bil znan pedagog, pisec pedagoških člankov in knjig, zelo dejaven v raznih društvih Fran Gabršek, njegov namestnik Hinko Šumer, blagajnik Fran Juvanc, odborniki Ivo Trošt, Ferdo Wigele in Vita Zupančič. Edino tajnik je ostal še vedno Lovro Perko. Vplačilo za posmrtnine se je zvišala na 6 dinarjev, članarina po prvem letu upokojitve pa je bila skupno 20 dinarjev.⁹⁷ Kasneje je bilo za vsak primer smrti treba plačati poleg 6 dinarjev še dinar za poštne, letno pa 5 dinarjev za upravne stroške.

Leta 1934 je bilo v društvu upokojenega učiteljstva 18 novih članov, umrlo jih je 6. Posmrtnina je znašala že okrog 2000 dinarjev.⁹⁸ V letu 1936 pa je bilo število članov društva 360, med letom pa jih je umrlo 23. Na občnem zboru 2. aprila 1936 so se še posebej spomnili 90. letnice člana društva Franca Kavčiča in 80 letnice predsednika društva, višjega šolskega nadzornika v pokoju, Frana Gabrška.⁹⁹ Fran Gabršek je umrl kmalu po svoji 80 letnici, januarja 1937.

V letniku 1936/37 je bilo med novicami v Učiteljskem tovarišu večkrat vabilo novim upokojencem, da se včlanijo v Društvo upokojenega učiteljstva za Dravsko banovino. Pripravljali so tudi nova pravila, po katerih se starejši od 65 let ne bodo več mogli včlaniti.¹⁰⁰ Od 1. januarja 1938 so bili oproščeni vseh plačil za posmrtnino člani, ki so se včlanili v prvih štirih letih delovanja društva, to je med 1912 in 1915.¹⁰¹

Fran Gabršek (1856–1937), predsednik društva med letoma 1933 in 1937 (Popotnik 1936–37, št. 5–6, str. 155).

Tudi v Ljubljani je društvo pričelo s sestanki, ki so bili vsak prvi četrtek v mesecu ob 16. uri v gostilni "Novi svet". Na njih so "obujali spomine na našo preteklost v šoli in izven šole ter osvežili spomin na marsikateri vesel, pa tudi težki in žalostni spomin nas samih kot že umrlih tovarišev." Vabili pa so tudi aktivno učiteljstvo, da jim povedo "kaj novega iz sedanje dobe" obenem pa izvedo marsikaj "iz davnih časov od še živih šolskih kronistov iz učiteljskega življenja prehodne dobe stare v novo moderno šolo."¹⁰²

Mesečne sestanke je imel tudi krožek upokojenega učiteljstva v Celju, ki ga je vodil Franjo Krajnc, ki je umrl 5. decembra 1939.¹⁰³

Konec leta 1937 je društvo imelo 361 članov, 19 pa jih je med letom umrlo. Vpisnina je tokrat znašala 33 dinarjev, v tem znesku so bili vplačani prvi trije smrtni primeri po vstopu, članarina, vpisnina, tiskovina in poština. V društvo so vabili tudi druge državne upokojence.¹⁰⁴

⁹⁴ Društvo upokojenega učiteljstva... *UT* 1930/31, (29. 10.), št. 14, str. 2.

⁹⁵ Občni zbor Društva upokojenega učiteljstva v Dravski banovini. *UT* 1931/32, (28. 1.), št. 25, str. 2.

⁹⁶ ARS, AS 68, pravila društev, št. 6399.

⁹⁷ Društvo upok. učiteljstva. *UT* 1932/33, (20. 4.), št. 34, str. 2.

⁹⁸ Društvu upokojenega učiteljstva... *UT* 1934/35, (11. 1.), št. 24, str. 2.

⁹⁹ Občni zbor društva upok. učiteljstva. *UT* 1935/36, (9. 4.), št. 36, str. 1.

¹⁰⁰ Hinko Šumer: Društvo upokojenega učiteljstva v Ljubljani... *UT* 1936/37, (8. 4.), št. 34, str. 3. Podpis: H.

¹⁰¹ Pri Društvu upokojenega učiteljstva... *UT* 1937/38, (8. 7.), št. 1–2, str. 8.

¹⁰² Upokojeno učiteljstvo. *UT* 1939/40, (4. 1.), št. 21, str. 3.

¹⁰³ † Franjo Krajnc. *UT* 1939/40, (14. 12.), št. 19, str. 3.

¹⁰⁴ Društvo upok. učiteljstva za našo banovino... *UT* 1937/38, (20. 1.), št. 25, str. 4.

Na letnem občnem zboru 21. aprila 1938, ki ga je vodil tedanji predsednik Hinko Šumer, so izvolili stari odbor, razen Ivana Šmajdka, ki je prevzel blagajno. Člane so pozivali, naj po upokojitvi ne zapustijo učiteljske organizacije Jugoslovanskega učiteljskega združenja, ker ta zastopa tudi pravice upokojenega učiteljstva.¹⁰⁵

Naslednje leto je na občnem zboru 20. aprila 1939 odstopil predsednik Hinko Šumer, na njegovo mesto pa je bil izvoljen Andrej Skulj. Ta je bil upokojen kot banovinski šolski nadzornik leta 1938, bil je znan predvsem kot sadjar in vrtnar, pisatelj in urednik Učiteljskega tovariša. Med letom se je včlanilo 41 učiteljev, umrlo pa jih je 25.¹⁰⁶

Dne 17. marca 1940 je izšlo v listih vabilo na zborovanje vseh uslužbencev, delavcev in upokojencev v Ljubljani v Trgovski dom. Med organizatorji je bilo tudi Društvo upokojenega učiteljstva v dravski banovini. Na zborovanju naj bi zahtevali izboljšanje gmotnega položaja.¹⁰⁷

Dne 14. oktobra 1940 je bana dravske banovine dr. Marka Natlačena obiskala deputacija zastopnikov organizacij državnih in samoupravnih uslužben-

cev in upokojencev in mu predala Spomenico o slabem gmotnem položaju in predloge za izboljšanje. Ban jih je podprl.¹⁰⁸

Na občnem zboru 4. aprila 1940 so poročali o delu med letom. Umrlo je 14 članov društva, dve članici sta izstopili, 11 pa se jih je na novo včlanilo. Dogovorili so se, da z novimi pravili društva počakajo, ker bo kmalu v veljavi nov pravilnik za humanitarne ustanove. Odbor je ostal isti.¹⁰⁹

Med drugo svetovno vojno je društvo prenehalo delovati in po vojni ni bilo obnovljeno.

Novo društvo

O društvu upokojencev so razmišljali tudi kasneje. Na seji Izvršnega odbora Zveze društev pedagoških delavcev Slovenije so 4. decembra 1992 predlagali, da se ustanovi društvo, oziroma sekcija upokojenih pedagoških delavcev Slovenije. Na skupščini Zveze 19. marca 1993 je bil ta predlog sprejet in ustanovni občni zbor sekcije je bil 25. novembra 1993. Leta 1997 je bil spremenjen zakon o društvih in sekcija ni mogla biti več članica Zveze društev pedagoških delavcev Slovenije. Sekcijo so zato preoblikovali v društvo. Ustanovni občni zbor društva je bil 18. novembra 1997 v Vodnikovih domačiji v Ljubljani.¹¹⁰ V publikaciji, ki je izšla leta 2005, je tudi članek Kratek pogled v zgodovino učiteljskih gibanj, vendar Društvo upokojenih učiteljev ni omenjeno.¹¹¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 68, Kraljevska banska uprava, upravni odelek, pravila društev

ČASOPISI

Landesgesetzblatt für das Herzogthum Krain – Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, 1898, 1900.

Popotnik, 1892, 1896, 1898.

Slovenski narod, 1921.

Slovenski učitelj, 1921.

Učiteljski tovariš, 1908, 1911–1939/40.

Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 1918–19.

Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, 1929.

Andrej Skulj (1880–1956), zadnji predsednik društva med 1939 in 1941 (Sadjarstvo, vinarstvo, vrtnarstvo, 1956, št. 12, str. 303).

¹⁰⁵ Društvo upok. učiteljstva... *UT* 1937/38, (28. 4.), št. 38, str. 2–3.

¹⁰⁶ Občni zbor upokojenega učiteljstva. *UT* 1938/39, (27. 4.), št. 37, str. 3.

¹⁰⁷ Vabimo na zborovanje... *UT* 1939/40, (14. 3.), št. 31, str. 3.

¹⁰⁸ Državni in samoupravni uslužbenci in upokojenci za izboljšanje življenjskih pogojev. *UT* 1939/40, (17. 10.), št. 9, str. 1.

¹⁰⁹ Društvo upokojenega učiteljstva. *UT* 1939/40, (11. 4.), št. 34, str. 2.

¹¹⁰ Kunstelj, Društvo upokojenih pedagoških delavcev, str. 7–18.

¹¹¹ Kunstelj, Kratek pogled v zgodovino učiteljskih gibanj, str. 27–33.

LITERATURA

- Draginjske doklade za upokojence, vdove in sirote. *Ročni katalog za šolsko leto 1925/1926*. V Ljubljani : Učiteljska tiskarna, 1925, str. 35.
- Heinz, Franz: Pravne razmere učiteljev. *Handbuch der Gesetze und Verordnungen über das Volksschulen für Krain – Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem*. Laibach : Ig. V. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1895, str. 495–505.
- Jeglič, Janko Nepomuk: Društvo vpokojenega učiteljsstva na Kranjskem. *Učiteljski žepni zapisnik za šolsko leto 1913/14*. III. letnik. V Ljubljani : Slomškova zveza, 1914, str. 136–139.
- Jelenc, Luka: Društvo vpokojenega učiteljsstva. *Ročni zapisnik za šolsko leto 1913–14*, XX. letnik. Ljubljana : Učiteljska tiskarna, 1914, str. 231–232.
- Kunstelj, Angelca: Društvo upokojenih pedagoških delavcev Slovenije. Ustanovitev in delo sekcije upokojenih pedagoških delavcev Slovenije. *Sprehod skozi čas: društvo upokojenih pedagoških delavcev: dokumenti časa*. Uredila Angelca Kunstelj. Ljubljana : Jutro, 2005, str. 7–18.
- Kunstelj, Angelca: Kratak pogled v zgodovino učiteljskih gibanj. *Sprehod skozi čas: društvo upokojenih pedagoških delavcev: dokumenti časa*. Uredila Angelca Kunstelj. Ljubljana : Jutro, 2005, str. 27–33.
- Schmidt, Vlado: Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Uredili: Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek. Ljubljana : Slovenski šolski muzej, 1970, str. 20–21.
- Šuštar, Branko: Sindikalna prizadevanja učiteljskih društev za ureditev učiteljskih plač na Kranjskem v začetku 20. stoletja. *Stiploškov zbornik*. Uredil: Dušan Nečak. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005, str. 62. – (Historia: znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani; 10).

SUMMARY

The Association of Retired Teachers (1911–1941)

The Association of Retired Teachers was founded on 19th October 1911 in Ljubljana. The provisional committee was composed of retired head-

masters who were very active in teachers' organisations during their working life: Janko Škrbinec, Kristijan Engelman, Simon Punčah, Anton Žibert, Anton Javoršek, Josip Bozja, and Alojzij Račič. They laid down rules and regulations and submitted them to the government for approval. The association was a non-political and non-party organisation. It offered membership to all teachers who were fully retired by the Carniolan provincial diet, regardless of whether they resided in other provinces. Membership was also granted to their spouses or widow(er)s. The association sought to improve pensions and provide financial support to the families of deceased members to cover funeral expenses. The amount of financial support depended on the number of association members of the association.

The association began its operations on 21st March 1912, after the provincial government approved its rules and regulations. It initially counted forty members and their number gradually increased. After World War I in 1918, it already registered sixty-six members. At that time, its rules and regulations changed to extend membership to retired teachers from other provinces. So, the number of members in 1919 increased to one hundred thirty. That same year the government passed a decree raising the income of both working and retired teachers; nevertheless, pensions remained significantly lower than labour incomes.

The association sent requests for support to a number of institutions. It also collaborated with other similar associations and protested to the school authorities against their poor financial situation. Thus, for instance, the members of the retired teachers' association took part in a rally organised by officials, workers and retirees at Triglavski dom. That same year they also participated in the delegation representing organisations of state and self-government employees that visited Ban Dr. Marko Natlačen and presented him with a memorandum on their poor financial situation and proposals for their improvement.

The association ceased to exist at the outbreak of World War II and was not revived afterwards. It was only in 1993 that a section of retired pedagogical workers of Slovenia was established. In 1997 the section transformed into an association that still continues its operations today.

Odzivi

Dediščina socializma v turizmu – strokovni posvet, 27. 11. – 28. 11. 2009. Univerza na Primorskem: Turistica – fakulteta za turistične študije Portorož, 2009.

Ko govorimo o kulturnem turizmu, enem izmed najperspektivnejših segmentov globalnega turizma, večina ljudi pomisli na obisk kulturnih prireditev t. i. visoke kulture in ogledovanje svetovno znanih kulturnih znamenitosti. Bi kdo ob tem pomislil tudi na socialistično dediščino? In zakaj pravzaprav ne? Mar socializem ni prinesel marsikaj novega v slovenski prostor? In predvsem – smo se ob poročanju množičnih medijev o Golem otoku in taboriščih, grobiščih in povojnih pobojih sploh pripravljene soočiti s tem delom naše zgodovine? Smo sposobni obdobje socializma obravnavati kot del naše zgodovine in njegovo dediščino vpeti v turistični razvoj?

Na ta in mnoga druga vprašanja smo referenti poskušali odgovoriti na strokovnem posvetu *Dediščina socializma v turizmu*, ki je potekal 27. in 28. novembra 2009 na Turistici – fakulteti za turistične študije Portorož. Na posvetu so s prispevki sodelovali strokovnjaki z raznolikih področij: antropologije, arhitekture, etnologije, geografije, krajinske arhitekture, muzeologije, turizma, zgodovine in drugih.

Po uvodnih pozdravih dekanje Aleksandre Brezovec, organizatorke Marijane Sikošek in nosilke posveta Mateje Habinc, se je posvet pričel s sekcijo *Dediščina v socializmu in dediščine socializmov*.¹ Ob vključevanju dediščine socializma v turistične namene se nam najprej porodi vprašanje, do katere mere vključevati socialistično dediščino v turizem, kje je meja med disneylandom in kulturnim dogodkom ter kako tržiti nekatere ikone časa socializma. Vedno se nam zastavi tudi vprašanje, katere objekte dediščine iz časa socializma sploh vključevati v turistično ponudbo – in kdo bo poskrbel za pravilno vključevanje in promocijo dediščine socializma v turizem. Ugotovljeno je bilo, da v Sloveniji primanjkuje sodelovanja med muzealci in turističnim gospodarstvom, za kar sta krivi obe strani, saj lahko kulturno-turistična ponudba uspešno zaživi le v primeru sodelovanja obeh akterjev.

Sekcija *Dediščina socializma in oblikovanje sodobnih turističnih identitet*² je bila razdeljena v tri dele in je osvetlila številne primere tako na lokalni kot občinski in regionalni ravni. Muzeji igrajo pomembno vlogo pri predstavljanju socialistične dediščine turistom, pomembno je povezovanje muzejev in muzejskih zbirk med seboj, ki tvorijo kvalitetne produkte, ki privabijo večje število obiskovalcev, kot če vsak deluje sam zase. Si je v muzej sploh potrebno vzeti čas za razmislek, kaj v muzej sploh sodi? Seveda, vendar se moramo na drugi strani zavedati, da pretirano selekcioniranje t. i. "negativne dediščine" vodi v izgubo lokalne, regionalne in nacionalne identitete, s čimer turistična ponudba izgubi svojo vrednost in pomen. Ne gre pozabiti naravnih parkov in zaščitene območij, kjer igra kulturni turizem in z njim povezana dediščina socializma veliko vlogo. Tudi podeželska območja so prepletena z dediščino, ki je pri snovanju turistične ponudbe in novih produktov nikakor ne gre zamenjati. In na drugi strani – je v kulturni ponudbi mestnega turizma pomembna dediščina socializma? Vsekakor, vendar je dediščino nujno potrebno predstaviti na zanimiv in atraktiven način, saj obiskovalci veliko število zgodovinskih dejstev ne zanimajo. In ko snujemo turistično ponudbo na nerazvitih območjih, ima veliko vlogo izbor ciljnih skupin in segmentov turizma, kamor potem vključujemo dediščino iz časa socializma – turizma na splošno ni, kar se vse bolj zavedamo tudi v Sloveniji. Danes je internet glavno orodje promocije turizma in kulturni turizem pri tem ni nikakršna izjema – predstavitev socialistične dediščine na svetovnem spletu je zato izjemno pomemben faktor pri privabljanju obiskovalcev na turistično destinacijo.

Posvet je postregel tudi s številnimi primeri iz zgodovine turizma iz časa socializma. Spoznali smo se z razvojem turizma od leta 1945 do 1990 v Sloveniji, ki se je pričel v 50. in 60. letih, nato pa so se investicije v turizem zmanjšale, v srednjeročnem načrtu razvoja gospodarstva slovenska oblast ni upoštevala turizma do leta 1985. Prav tako smo lahko slišali primere iz "Titovega" Kumrovca, ki skriva še mnoge potencialne razvoja turizma prav s "pomočjo" dediščine iz časa socializma, in Črne gore (Boka

¹ Svoje referate na sekciji so predstavili: Aleš Gačnik, Anton Jurinčič, Jože Dežman in Andreja Rihter.

² Na sekciji so v treh delih svoje referate predstavili: Andrej Malnič, Stanka Dešnik, Darja Kerec, Jože Saje, Branko Šuštar, Andrej Šumer, Božo Repe, Mateja Nosan, Petra Kelemen, Irena Weber in Sergeja Brglez.

Dva utrinka s posveta. Foto: Saša Planinc.

Kotorska in Cetinje), kjer se procesi reintegracije in konstrukcije identitete po ponovno pridobljeni črnogorski državnosti leta 2006 izražajo tudi v turističnih prezentacijah in rabah dediščine. Slišali pa smo tudi zanimivo primerjavo med slovenskim in vzhodnonemškim socialističnim turizmom – medtem ko so se Nemci že soočili s svojo zgodovino, nas v Sloveniji ta pomemben korak še čaka, zato je

zelo pomembno, da poznamo podobne primere iz tujine.

Naslednja sekcija z naslovom *Turizem v obdobju socializma – regionalni primeri*³ je postregla z neka-

³ Na zadnji sekciji prvega dne so svoje referate predstavili: Deborah Rogoznica, Jasna Fakin Bajec, Milojka Magajne in Alja Kotar.

terimi primeri iz zgodovine turizma iz časa socializma. Primeri so nas popeljali od slovenske obale in Krasa do Idrijsko-Cerkljanskega. Obala je bila že v 50. letih usmerjena k donosnejšemu inozemskemu turizmu, čeprav je bil turizem v tistem času še vedno bolj usmerjen k t. i. sindikalnemu turizmu. Kras je v času turizma pridobil novo turistično infrastrukturo, vendar je nazadovala turistična ponudba podeželja. Vendar je pomemben podatek, da brez večjih turističnih centrov, nastalih v času socializma, tudi podeželje Krasa ne bi bilo razvojno uspešno. V času socializma je pomemben razcvet doživela tudi bolnica Franja, ki je največje število obiskovalcev zabeležila v letu 1977. Zadnji referat prvega dne je obravnaval potni list v obdobju socializma na podlagi pričevanj informatorjev, ki so vsak s svojega stališča predstavili svoje prijetljaje s potnim listom v času socializma.

Drugi dan se je pričel s sekcijo *Prostor – arhitektura – urbanizem*.⁴ Dodobra smo spoznali slovensko Obalo in njen razvoj v času socializma, od arhitekturnih mojstrov in Eda Mihevcu, urbanizma in prostorskega planiranja do razvoja turizma v občini Piran v času socializma. Čas socializma je prinesel moderni razvoj Portoroža s hotelskimi nastanitvami visoke kategorije, žal pa se je pozabljalo na ureditev prometnega režima, s težavami katerega se Portorož še danes srečuje. Tudi zaledje občine Piran ni v času socializma doživljalo turističnega razvoja, saj takrat niti lokalno prebivalstvo niti turistični organizatorji niso razmišljali o razvoju tega dela Slovenske Istre – problem je viden še danes. Tudi prostorsko planiranje v socializmu je doživelo nekatere spremembe, predvsem je sistem prostorskega planiranja omogočil zavarovanje nekaterih naravno najbolj ohranjenih in pomembnih priobalnih in drugih predelov pred intenzivno pozidavo ali neustreznim rabo. Zanimiv je bil tudi podatek, da arhitektura iz časa socializma ni vsa takšna, kot jo predstavljajo v medijih – siva in dolgočasna, kar je sicer v širši javnosti zelo nepoznano.

Zadnja sekcija je nosila naslov *Promocija turizma v socializmu*.⁵ Že v letu 1944 je bil turizem prepoznan kot pomembna gospodarska panoga v Sloveniji, po drugi svetovni vojni je bil opazen porast kupovanja kulturne dediščine s strani tujcev, iz sindikalnega turizma pa se je razvil sodobni kongresni turizem. V letu 1968 se je pričelo intenzivnejše razmišljanje o turizmu na kmetiji, v šolah pa je bil turizem v času socializma bolj prisoten kot je danes. V času socializma so bili prisotni tudi folklorni festivali, ki so v času socializma bolj služili ideologiji kot danes, ko so bolj podrejeni potrošništvu in s tem tudi turizmu. Velik vpliv na dogodke v Ljubljani je imela kmečka ohcet, ki predstavlja zametek kasnejših kulturnih dogodkov v slovenski prestolnici, bila je tudi povod, da so ljudje začeli bolj spoštovati in se zavedati vrednosti dediščine. Zanimiv je podatek, da se je tudi v času socializma na slovenski obali pričelo večati število tujih gostov, ki niso prihajali iz držav bivše Jugoslavije. V zadnjem referatu pa smo se seznanili tudi s turističnimi podobami Jugoslavije v turističnih brošurah od leta 1953 do 1965. Skozi leta je bil že opazen premik od "ponujanja lepe narave" do ponujanja produktov, s katerimi privabljamo goste in naredimo destinacijo privlačnejšo.

Posvet Dediščina socializma v turizmu je postregel z mnogimi novimi spoznanji in podatki, ki bodo koristili tako pri razvoju turizma kot tudi razumevanju socializma v širši javnosti. Socializem je del naše identitete in v času razcveta kulturnega turizma moramo dediščino socializma intenzivno vključiti in izkoristiti v bodoči turistični ponudbi. Vsekakor pa se je potrebno s svojo zgodovino soočiti – tovrstni posveti so dober korak k uresničitvi tega cilja.

Andrej Šumer

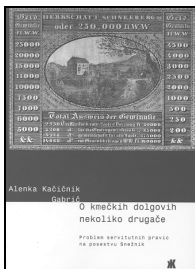
⁴ Na sekciji so z referati sodelovali: Daniela Tomšič, Živa Deu, Gregor Balazič in Igor Jurinčič.

⁵ Na zadnji sekciji posveta so referate predstavili: Janez Bogataj, Mateja Habinc, Saša Poljak Istenič in Tomi Brezovec.

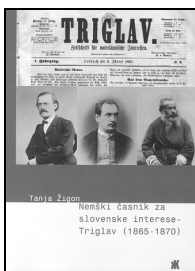
Anja Dular: **ŽIVETI OD KNJIG. ZGODOVINA KNJIGOTR[TV]A NA KRANJSKEM DO ZAČETKA 19. STOLETJA**. Knjižnica Kronike, zv. 7. Ljubljana 2002. 255 strani. ISBN 961-90803-5-1 (16,26 EUR)

Knjige so že od nekdaj nepogrešljive spremljevalke človeka, saj so v zgodovini odigrale pomembno vlogo pri širjenju znanja in duha. Z vsebino knjig se intenzivno ukvarja literarna zgodovina, manj pa so raziskana vprašanja, kakšne so bile možnosti za izdajo in nabavo knjig na naših tleh pred stoletji, kako so se knjige širile in kakšna literatura se je v določenem obdobju pojavljala na nekem območju. Avtorica se zato kot odlična poznavalka zgodovine knjig in knjigotrštva v svojem delu na zanimiv način loti prav teh vprašanj. Osvetli nam zgodovino knjigotrštva od antike do 19. stoletja ter nam tako predstavi prav to doslej slabše poznano področje kulturne dejavnosti.

Alenka Kačičnik Gabrič: **O KMEČKIH DOLGOVIH NEKOLIKO DRUGAČE: PROBLEM SERVITUTNIH PRAVIC NA POSESTVU SNEŽNIK**. Knjižnica Kronike, zv. 8. Ljubljana 2004. 205 strani. ISBN 961-90803-8-6 (6,26 EUR)

Problem servitutnih oz. služnostnih pravic je bil v slovenskem zgodovinopisju do sedaj relativno neraziskan. Pravica kmetov oz. podložniki do izkoriščanja graščinskih gozdov ali neobdelanega zemljišča je vodila v nenehne spore med njimi in zemljiškim gospodstvom. Avtorica je omenjeni problem raziskala na primeru posestva Snežnik in pokazala, kako so bili pri regulaciji servitutnih pravic v 18. in v prvi polovici 19. stoletja neuspešni takratni snežniški gospodje, grofje Lichtenbergi, in kako so se po letu 1853 tega lotili novi gospodarji, knezi Schönburg-Waldenburgi. Avtorica prinaša tudi vrsto novih spoznanj glede odnosov med podložniki in zemljiškimi gospodi, od katerih so marsikatera v nasprotju z do sedaj uveljavljenim mnenjem v zgodovinopisju.

Tanja Žigon: **NEMŠKI ČASNIK ZA SLOVENSKE INTERESE - TRIGLAV (1865-1870)** Knjižnica Kronike, zv. 9. Ljubljana 2004. 343 strani. ISBN 961-90803-9-4 (8,35 EUR)

Leta 1865 je začel v Ljubljani izhajati politični časopis Triglav, katerega temeljno vodilo je bilo, da na Kranjskem živčim Nemcem predstavi slovenske interese, spregovori o preteklosti, kulturi in umetnosti ter na tak način zagotovi sožitje med Nemci in Slovenci. Časnik izhajal v nemškem jeziku, kar je sprožalo ostre polemike med slovenskimi intelektualci. Finančna stiska in pomanjkanje sodelavcev sta posledično prinesla ukinitve časnika že leta 1870. Avtorica na zanimiv način predstavi dogodke in polemike, ki so spremljali izhajanje *Triglava*, posebno pozornost pa posveti uredniški politiki, urednikom lista ter njegovemu programu in vsebini. Knjigo poleg znanja in ustvarjalnosti odlikuje tudi nazoren, sočen in slikovit jezik.

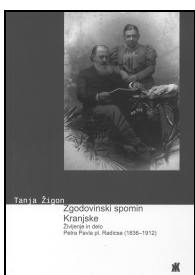
Pavle Čelik: **OROŽNIŠTVO NA KRANJSKEM (1850-1918)**, Knjižnica Kronike, zv. 10. Ljubljana 2005. 462 strani, ISBN 961-91431-3-2 (16,27 EUR)

Knjiga Pavleta Čelika na zanimiv in privlačen način predstavi zgodovino orožništva na Kranjskem od njegovih začetkov do ukinitve oz. preoblikovanja v varnostne organe Kraljevine SHS. Z izjemno natančnostjo in pronicljivostjo razgrne duha takratnega časa, ki je narekoval ustanovitev varnostnih organov; posveti se nalogam orožnikov (ki v bistvu niso dosti drugačne od nalog današnjih policistov); predstavi teoretična načela orožništva in jih prestavi v prakso, pri tem pa se ne omeji zgolj na deželo Kranjsko, temveč zajame širši slovenski prostor oz. prostor celotne habsburške monarhije kot nekdanje skupne države. Ta pristop je zlasti aktualen tudi v današnjem času, ko Srednja Evropa v mnogih pogledih znova kaže tendence združevanja. Posebej zanimivi so Čelikovi prikazi spopadanja orožnikov z naraščajočimi nacionalnimi problemi in njihove izkušnje s tehničnimi novostmi, kot so avto, kolo ali pisalni stroj. Knjiga Pavleta Čelika nas seznaja z zgodovino organa, brez katerega ne more obstajati nobena država.

Angelika Hribar: **RODBINSKA KRONIKA DRAGOTINA HRIBARJA IN EVGENIJE ŠUMI**, Knjižnica Kronike, zv. 11. Ljubljana 2008. 316 strani, ISBN 978-961-91431-8-6 (20 EUR)

11. knjiga iz zbirke Knjižnica Kronike je tokrat izšla v sodelovanju s Celjsko Mohorjevo družbo. Knjiga Angelike Hribar predstavlja družino Dragotina Hribarja, podjetnika, gospodarstvenika, zavzetega narodnjaka in navdušenega privrženca tehničnih novosti ter njegove žene Evgenije Šumi, ki je po materi podedovala znano tovarno kanditov in slaščičarskih izdelkov Šumi v Ljubljani. Avtorica na lepo berljiv in prepričljivo dokumentiran način poda oris zgodovine dveh družin, ki sta se s poroko medsebojno zvezali in postali v Ljubljani ustanoviteljici dveh pionirskih in vse do danes znamenitih ljubljanskih podjetij: tovarn Pletenina in Šumi. V skoraj stoletje dolgem časovnem razponu, od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne, se bralec seznani z gospodarskim vzponom družine, poleg tega pa tudi z notranjimi odnosi med družinskimi člani, med zaposlenimi in lastniki, odnosom lastnikov do dela in upravljanja ter njihovimi ambicijami in načrti. Knjigo, ki je bogato opremljena s slikovnim gradivom, dopolnjuje tudi študija dr. Eve Holz o meščanstvu na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja in v času med obema vojnama.

Tanja Žigon: **ZGODOVINSKI SPOMIN KRANJSKE. ŽIVLJENJE IN DELO PETRA PAVLA PL. RADICSA (1836-1912)**, Knjižnica Kronike, zv. 12. Ljubljana 2009. 469 strani, ISBN 978-961-6777-03-2 (20 EUR)

Kot 12. zvezek v zbirki Knjižnica Kronike je izšlo delo dr. Tanje Žigon z naslovom »Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836-1912)«. Čeprav Radicsevo življenje tudi do sedaj ni bilo popolna neznanka, je Tanja Žigon prva, ki se je sistematično lotila življenja in dela tega znamenitega in žal nekoliko pozabljenega kranjskega polihistorja iz druge polovice 19. stoletja, pisca znamenitih monografij o Janezu Vajkardu Valvasorju in Herbardu Turjaškem. Prikaže nam njegovo razburkano in nekoliko samosvojno mladost, neusahljivo publicistično in raziskovalno energijo ter razpetost med dvema kulturama – nemško in slovensko – ki je tudi sicer močno obremenjevala južne habsburške dežele v tistem času. Poleg Radicsa je avtorica posebej osvetlila tudi delo njegove žene Hedwig Kaltenbrunner, ki je sicer veskozi ostajala v moževi senci, čeprav je bila tudi sama aktivna publicistka in kulturna delavka. A ne samo to, med drugim je v Ljubljani ustanovila *javno izposojevalno knjižnico* in organizirala javno kuhinjo. Hedwig Radics-Kaltenbrunner je tako še enkrat potrdila staro resnico, da za vsakim uspešnim moškim stoji uspešna ženska. Tanja Žigon je svojo monografijo napisala v berljivem in razumljivem slogu, ki bralca pritegne, in jo obogatila s fotografijami, katerih večji del še ni bil objavljen.

Po razstavah

Študijske zbirke Narodnega muzeja Slovenije. Stalna razstava na Maistrovi 1 (kompleks Metelkova). Vabilo kolegom

Počasi, a vztrajno se odpirajo obsežne stalne razstave naših osrednjih nacionalnih muzejev. Zadnja leta končno postajajo lažje dostopne bogate zbirke predmetov, ki so sad ustvarjalnosti in življenja naših prednikov. Dobro leto so za javnost v nastajajočem muzejskem predelu Metelkove ulice odprte tudi študijske zbirke Narodnega muzeja, za katere skrbimo na Oddelku za zgodovino in uporabno umetnost.

Na ogled so v novi stavbi, ki jo je Narodni muzej Slovenije (poleg matične palače na Prešernovi ulici, v kateri je stalna razstava najzgodnejših obdobj) pridobil v nekdanji vojašnici, v sosedstvu Slovenskega etnografskega muzeja, Moderne galerije, Kinoteke in Zavoda za varovanje kulturne dediščine. Bližina drugih muzejev kar kliče po snovanju vsebinsko komplementarnih razstav. Preoblikovanje kompleksa Metelkova je delo arhitekturnega biroja Groleger. V novi stavbi Narodnega muzeja Slovenije (skupaj skoraj štiri tisoč kvadratnih metrov) je klet namenjena depojem, zastekljeni prizidek restavratskim delavnicam in predavalnici, pritličje občasnim razstavam, obe nadstropji pa stalni razstavi študijskih zbirk.

Stavba NMS z Maistrove ulice (foto: Maja Lozar Štamcar (NMS)).

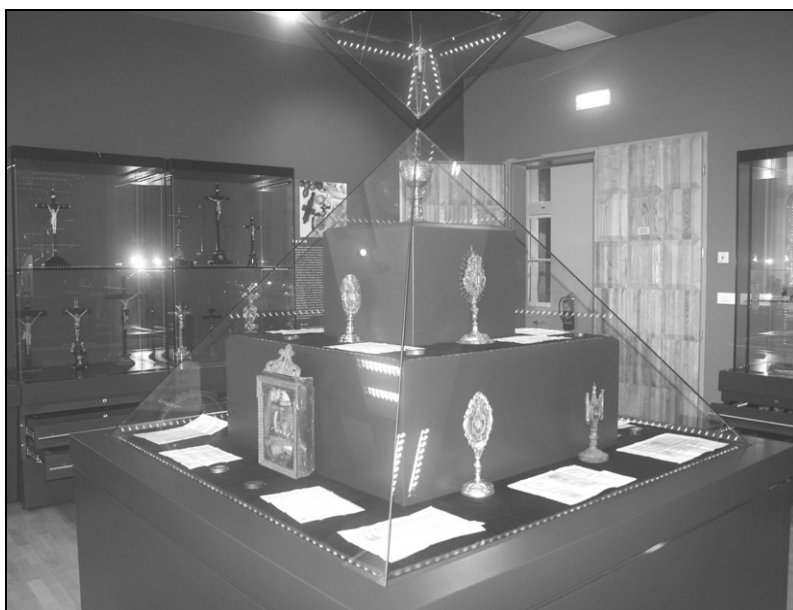
Stavba NMS z dvorišča od Metelkove ulice (foto: Maja Lozar Štamcar (NMS)).

V osemdesetih letih devetnajstega stoletja zgrajena matična muzejska stavba na Prešernovi je postala za hitro naraščajoče fonde predmetov premajhna že med vojnama. Odtlej so se zgodovinske zbirke selile iz enega neustreznega skladišča v drugega in le njihovi drobci so sem in tja prišli pred oči javnosti. Zdaj so končno dobile stalen dom. Prvič v skoraj dvestoletni zgodovini našega najstarejšega in največjega muzeja so spravljene v namensko zgrajenih depojih (čeprav žal močno poddimenzioniranih) z namensko zasnovano depojsko opremo in prvič po več kot šestdesetih letih je njihov reprezentativni del stalno na voljo za preučevanje in navdih.

Končno so naši bogati fondi kot nenadomestljiv primarni vir neposredno dosegljivi tudi vam, vsem kolegom zgodovinarjem. Življenje v preteklosti lahko rekonstruiramo ne samo iz pisnih, slikovnih in ustnih virov, ampak tudi materialnih. Poleg arhitekturnih lupin, hiš, so to prav njihovi nekdanji inventarji – množica vsakdanjih in manj vsakdanjih predmetov. Tridimenzionalni predmeti, avtentične priče nekega časa in prostora, so pogosto že znani, ker so povezani z eminentnimi osebnostmi, slovenskimi ustvarjalci, umetniki, politiki, gospodarstveniki. Včasih predmete razumemo simbolno, v zvezi s pomembnim zgodovinskim dogodkom, obdobjem ali krajem. A to je le ena dimenzija.

Vhodna avla (foto: Maja Lozar Štamcar (NMS)).

Študijska zbirka devocionalij (foto: Tomaž Lauko (NMS)).

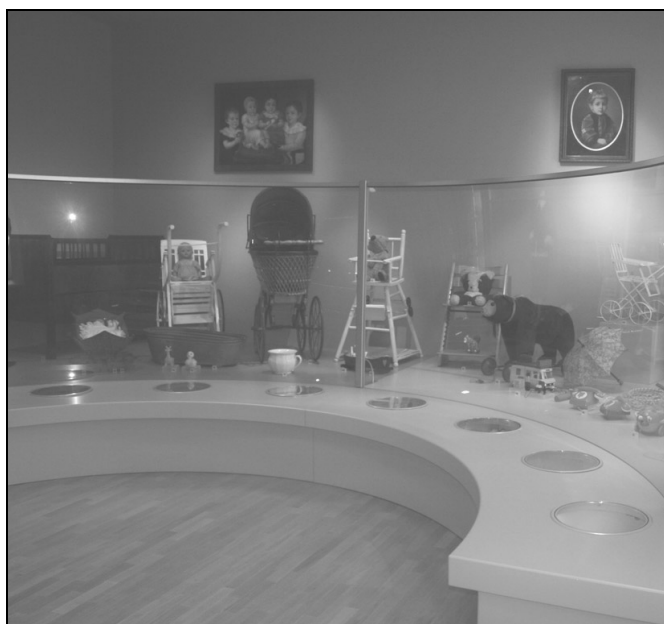

Študijska zbirka orožja (foto: Tomaž Lauko (NMS)).

Vsak predmet se da osvetliti iz različnih zornih kotov in naša razstava ima prednost, da omogoča spoznavanje njihovih dodatnih dimenzij. Študijske zbirke namreč omogočajo tudi preučevanje množice anonimnih predmetov. Ta množica dosega potrebno kritično maso, ki nikakor ni enaka vsoti posameznih predmetov, ampak jo pomembno presega. Marsikdaj pridemo zgodovinarji do relevantnih dognanj samo s temeljitim poznavanjem velikih količin sorodnega gradiva in takega nudijo prav največje slovenske zgodovinske zbirke na Metelkovi. Soočeni z njimi se začnemo zavedati, da so prav te predmete izdelovali, uporabljali, uničevali, občudovali tisti, ki so nekoč hodili po istih ulicah, po katerih hodimo danes mi, ljudje na odgovornih mestih, predvsem pa povsem običajni ljudje, kot smo sami – ženske, moški, otroci. Ti po sreči ohranjeni predmeti nam, če jim znamo prisluhniti, slikajo okolje, v katerem so se naši predhodniki gibali, so tekla njihova življenja. Pripovedujejo o njihovem duhovnem, čustvenem in razumskem dometu, o njihovih navadah, okusih, finančni moči, razgledanosti, navezanosti na tradicijo. Pred nami pa so tudi sami po sebi – v vsej svoji plastični tridimenzionalnosti. Do izraza pridejo drobni detajli, nastali pod prsti spretnih izdelovalcev. Občutimo teksturo kamna, kovine, papirja, tkanine in drugih materialov; njihove barve sijajo. Privlačni so tako za generaliste kot vsakovrstne specialiste, obrtne, industrijske, kulturne, umetnostne zgodovinarje. Kot pomemben delež skupne evropske, predvsem pa specifično slovenske

kulturne dediščine, nudijo možnost za globlje razumevanje naše preteklosti tudi tujim kolegom.

Na okoli tisoč kvadratnih metrih je razstavljenih več kot dva tisoč petsto muzejskih predmetov, kar je največ deset do petnajst odstotkov posameznih zbirk, ostalo se hrani v depojih. V prvem nadstropju se obiskovalci lahko seznani z razvojem sedežnega in shrambnega pohištva ter ur in svetil v Sloveniji, s pivskim posodjem in drugimi muzealijami iz stekla, keramike in porcelana, z devocionalijami in zapuščino sabljača Rudolfa Cvetka. V drugem nadstropju so študijske zbirke starega orožja in kovine, sakralnega tekstila, igrač, zapuščina telovadca Borisa Gregorke, ter slikarska zbirka, dopolnjena z izbranimi glasbenimi inštrumenti. Predmeti na razstavi so smiselno urejeni, najprej v večje enote po namembnosti oziroma prevladujočem materialu, znotraj tega pa bodisi kronološko bodisi po konkretni funkciji. Gre za t. i. rastočo razstavo, ki jo bomo z leti nadgrajevali z drugimi predmeti, dodatnimi slikovnimi in pisnimi podatki. V primeru pohištva, ur in svetil, denimo, bodo na voljo klasična in elektronska dopolnila, ki bodo osvetlila ljudi (snovalce, izdelovalce, lastnike, uporabnike) in kraje (izdelave in uporabe), povezane z eksponati. Razstava bo postajala še bolj večplastna z dopolnilnimi razstavami – o zgodovini materialov, tehnik izdelave, slogovnem razvoju in podobno. Pa ne gre samo za suho razumski pristop. Očarati hočemo ne samo s sporočilnostjo, ampak tudi z lepoto predmetov, ki so nastali in bili v rabi na naših tleh.

Študijska zbirka igrac (foto: Tomaž Lauko (NMS)).

Študijska zbirka shrambnega pohištva (foto: Tomaž Lauko (NMS)).

Taka je (in bo) naša sedanja razstava, seveda pa bodo nedvomno isti predmeti in iste zbirke v prihodnjih desetletjih in stoletjih, v oskrbi naših naslednikov, vedno znova reinterpretirani in vključeni v številne druge kontekste, ki si jih v tukaj in zdaj sploh še ne zmoremo zamisliti. Zato je ključno, da jih ohranimo, in to v čim boljši kondiciji. S spoštovanjem se spominjamo zavzetih skrbnikov, ki so se trudili za pridobivanje vseh teh predmetov in ki so zaslužni za rast našega muzeja kot shrambe in izložbe dosežkov prednikov in prič preteklosti. Ta sodobna razstava (in depoji) naj bo tudi v poklon vsem ljudem, ki so z darovi, volili, prodajo, svojim angažmajem, od župnikov do plemičev, od tovarnarjev do kmečkih gospodarjev prispevali k njiho-

vem nastanku. Izjemni posamezniki in ustanove so se že v prvi tretjini devetnajstega stoletja – v Prešernovem času – zavedali pomena muzejev za gospodarstvo in deželni (narodni) ponos. Ustanovili so prvi javni muzej na Slovenskem, več desetletij pozneje pa izpeljali tudi gradnjo dostojne muzejske palače. Sedanje generacije smo bile zmožne podobnega dejanja in v še eni, novi muzejski stavbi imamo od Prešernovega rojstnega dne leta 2008 stalno razstavo prej zapostavljenih predmetov. Zanja upamo, da se bo izkazala za pregledno in jasno, in da bo kot taka tudi standardna dodatna referenčna točka slovenskih zgodovinarjev.

Maja Lozar Štamcar

Ocene in poročila

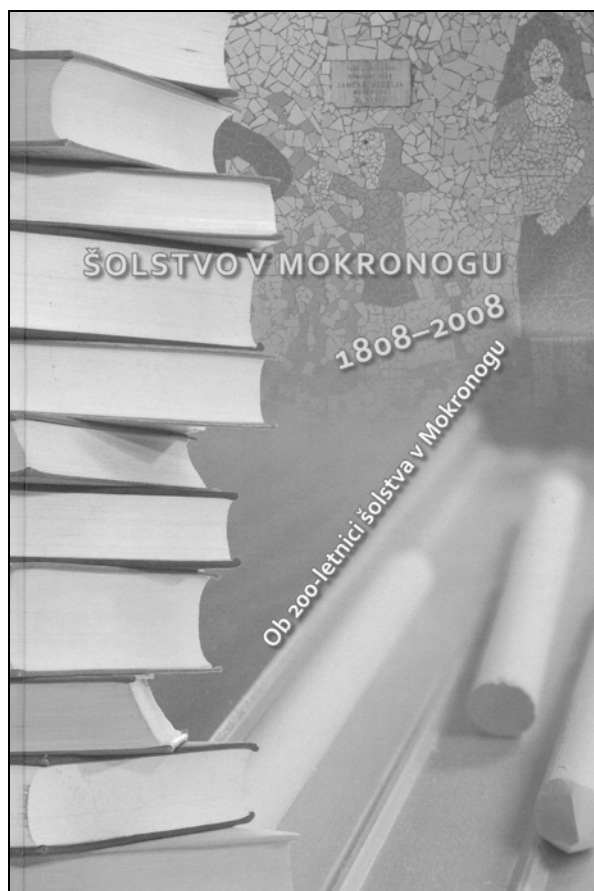
Šolstvo v Mokronogu 1808–2008. Ob 200-letnici šolstva v Mokronogu (ur. Marjeta Bregar, zasnova in realizacija: Studio 5 Mirna). Mokronog : Osnovna šola Mokronog, 2008, 287 str.

"Ali naj bo trg Mokronog zadnji nesrečni kraj v cesarskih deželah, ki naj ne bi imel šole za mladino?" Tako se je v pismu obupano in hkrati očitajoče spraševal Janez Šuster v imenu vseh tržanov in še pred tem dodal: "Vsi tržani bi radi imeli šolo, o milostljivi gospod." Pismo so 12. avgusta 1806 iz trga Mokronog poslali na ljubljanski škofijski ordinariat in je eno izmed dragocenih pričevanj, ki potrjujejo prizadevanja prebivalcev Mokronoga za ustanovitev redne šole.

Avtorji zbornika *Šolstvo v Mokronogu 1808–2008* so skrbno pregledali in preučili dokumente in zapise, ki jih hranijo v Nadškofijskem arhivu Ljubljana, Arhivu Republike Slovenije, Slovenskem šolskem muzeju, Osnovni šoli Mokronog in v različnih knjižnicah. Zbornik je izšel ob 200-letnici šolstva v Mokronogu ob prizadevni zasnovi in realizaciji Marka Kapusa oziroma Studia 5 iz Mirne. Uredniško delo je opravila Marjeta Bregar, zbornik pa je izdala in založila Osnovna šola Mokronog.

Avtorji so svoje ugotovitve v pregledno urejenem zborniku strnili na 287 straneh in tako ponudili bralcu, da spremlja začetke in razvoj šolstva od skrbi za šolanje v Mokronogu pred 18. stoletjem do sodobne šole v zadnjem obdobju njenega delovanja.

Avtorica Damjana Papež se je z raziskovanjem šolske preteklosti v Mokronogu ukvarjala v svoji diplomski nalogi na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete. Za zbornik je iz osrednje vsebine diplomske naloge z dodatnimi ugotovitvami oblikovala članek *Razvojne stopnje osnovne šole Mokronog od njenih začetkov do II. svetovne vojne*. Članek je najobsežnejši, zajema več kot polovico celotne vsebine zbornika, vsebina pa je razdeljena v glavna poglavja: Ustanovitev šole in njeno delovanje do propada Avstro-Ogrske (1808–1918), Delovanje šole v času med obema vojnama (1918–1941), Učiteljski zbor na Osnovni šoli Mokronog in Klasifikacija učnega uspeha mokronoških učencev.

Podrobno se je dokumentom v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani posvetil mag. France Baraga in jih s skrbno urejenim in zanimivim zapisom približal javnosti v članku *Osnovna šola v Mokronogu, po dokumentih Nadškofijskega arhiva v Ljubljani* (1805–1864). Njegova raziskava je razdeljena na tri obdobja: prvo od leta 1805 do 1809, drugo od leta 1814 do 1822 in tretje od 1822 do 1864.

Tatjana Hojan, upokojena bibliotekarka Slovenskega šolskega muzeja in odlična poznavalka pedagoškega časopisja minulih obdobij, je izbrskala vse, kar je o Mokronogu in šolstvu v njem objavljala Učiteljski tovariš. To je bil drugi slovenski pedagoški časopis, ki pa je izhajal najdlje, kar od leta 1861 do 1941. Njegov ustanovitelj je bil znani pedagog

Andrej Praprotnik, za njim pa so se na uredniških mestih zvrstila mnoga pomembna pedagoška imena. Prvi podatek, ki ga je našla o Mokronogu, je bil objavljen leta 1866, ko je bil mokronoški učitelj Jožef Potokar naveden kot naročnik Učiteljskega tovariša. To in druge zanimivosti je zapisala v članku *Mokronog v Učiteljskem tovarišu* (1861–1941).

Za preučevanje preteklosti Dolenjske in Bele krajine prinaša dragocene članke časopis Dolenjske novice, ki so izhajale v Novem mestu od leta 1885 do konca leta 1919. V njih je Marjeta Bregar, sicer urednica zbornika, poiskala vesti o Mokronogu in jih objavila v članku *Šola in kraj Mokronog v Dolenjskih novicah* (1885–1919). Med drugim je ugotovila, da je bil problem rabe slovenskega in nemškega jezika v šolah v Dolenjskih novicah kar precej obravnavana tema. Na Mokronoškem pa so bili prebivalci zelo zagreti pristaši uvajanja slovenskega jezika v javno rabo. Na tamkajšnjem sodišču je slovenski jezik vpeljal sodnik Škofič (služboval med 1883 in 1886), ki je zagovarjal idejo, da mora kmet, ko prejme v roke uradne listine, vedeti, kaj ima v rokah in kaj se od njega zahteva. S tem je dal trden argument, da je slovenski jezik potreben v vseh javnih ustanovah, tudi v šoli.

Pomembnejše dogodke iz polpretekle zgodovine so s pomočjo šolskih kronik, ki jih hrani arhiv Osnovne šole Mokronog, ob ravnateljici šole Zvonimiri Kostrevec izbrale še njene sodelavke Lučka Dreža, Ivanka Kocjan, Vesna Magovec Regent, Ksenija Pirnar, Marija Zagorc in Polona Kralj Zupančič in jih skupaj povezale v članku *Osnovna šola Mokronog v šolski kroniki od leta 1940 do leta 2008*.

Ob sklepu zbornika je umetnost in šola prepletel umetnostni zgodovinar Jožef Matijević v prispevku *Kobetova zbirka po poteh Gubčeve brigade*. V prostorih Osnovne šole Mokronog je na ogled ohranjeni izbor dvaintridesetih upodobljenih krajev, v katerih je delovala Gubčeva brigada in jih je izdelal arhitekt, slikar, pedagog, ilustrator in scenograf Boris Kobe. Umetnik Kobe je bil slikar visoke ustvarjalne moči in njegov ciklus je prepričljivo umetniško delo.

Bogato pričevalno vrednost zbornika dopolnjujejo preglednice, sezname, objavljeni dokumenti in fotografije, za katere je poskrbela Jerneja Gabrič. Vsaj toliko kot številni podatki, dajejo prepričljivo podobo zborniku fotografije, med njimi denimo poročna fotografija mokronoškega učitelja Josipa Tratarja iz začetka 20. stoletja, ki jo hrani Dolenjski muzej Novo mesto.

Prva sta na poti v širšo javnost delo *Šolstvo v Mokronogu 1808–2008* pospremila recenzenta, odlična poznavalca (tudi) šolske zgodovine dr. Branko Šuštar in dr. Boris Golec.

Slednji se je z vprašanji o začetkih šolstva v Mokronogu ukvarjal že v monografiji Trg Mokronog skozi stoletja, ki je izšla leta 2003. Njegove ugotovitve, da je pred letom 1808 v trgu obstajal zasebni pouk za enega ali več otrok, v vsakem primeru pa vsaj za grajske otroke, so povzeli tudi v zborniku ob 200-letnici šolstva v Mokronogu. Tako kot drugod so v Mokronogu pred uvedbo javne šole poučevali t. i. "šolmostri", ki so bili sicer cerkovniki oziroma organisti. Prvo veliko prelomnico za nadaljnji razvoj šolstva v kraju je pomenilo leto 1808, ko je od 54 šoloobveznih otrok v šolske klopi prvič sedlo 22 mokronoških šolarjev kar v cerkovnikovem stanovanju. Dolgo obdobje, ki je sledilo, so zaznavale številne reforme in obe vojni. Pouk je potekal v različnih stavbah, šolski prostori so bili skromni, učila redka, otroci pogosto lačni, slabo obuti in oblečeni, učiteljev je primanjkovalo; tisti, ki so prihajali, so se hitro menjavali. Število otrok, ki je obiskovalo mokronoško šolo je nihalo, od začetnih 22, preko 400 ob začetku 20. stoletja, do zadnjega obdobja, ko šolo v Mokronogu obiskuje okrog 200 otrok, podružnično šolo Trebelno pa okrog 50 otrok.

Postavitev šolske stavbe v letu 1905 je bil za šolo in za kraj zelo pomembna pridobitev. Ta šolska stavba je služila svojemu namenu vse do leta 1976, ko je bila ob velikih prizadevanjih zgrajena nova šola, ki z dograditvijo leta 1996 ustreza zahtevam sodobnega šolstva. Na današnjem šolskem okolišu OŠ Mokronog so v preteklosti delovale šole: Trebelno, Jelševac in Laknice.

Šolski vsakdan ni le svet zelo resnih stvari, večkrat se v šoli zgodi kaj smešnega. Tudi to plat so zajeli v zborniku o šolstvu v Mokronogu z izborom nekaterih smešnic s šolsko tematiko, ki so bile objavljene v Dolenjskih novicah v začetku 20. stoletja. Med njimi je tudi naslednja iz leta 1908:

Dobri učitelj

Janezek: "Oče, mi imamo res pridnega učitelja. Obljubil nam je, da nam naredi veselje, ako bomo pridni."

Oče: "No, kakšno veselje vam je pa naredil?"

Janezek: "Obolél je in vsled tega nismo imeli pouka."

Kot je poudaril Mirko Kapus, ki je zbornik zasnoval, so z izdajo tega dela dosegli več, kot so sprva upali. Namenili so se podrobneje pobraškati še po novih virih in ne le ponoviti že pred tem raziskana dejstva. Ustvarjalcem zbornika Šolstvo v Mokronogu je načrtovana želja uspela, saj je predstavitev določenih virov zelo temeljita, morda pa bo pri podrobnejšem preučevanju še neprečtenih virov ravno zbornik dodal novo, dodatno spodbudo.

Marjetka Balkovec Debevec

Tanja Žigon: Zgodovinski spomin Kranjske: Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912) (Knjižnica "Kronike" 12). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009, 469 str.

Tanja Žigon se že desetletje posveča raziskovanju zgodovine in nemške kulture. Le z odličnim poznavanjem obeh področij je mogla predstaviti njun preplet ter ju povezati z zgodovinskimi dogajanjem na naših tleh v razgibanem 19. stoletju. Je avtorica številnih razprav in referatov na mednarodnih simpozijih, posebej pa moramo omeniti dve njeni monografski publikaciji: *Nemško časopisje na Slovenskem* (2001) in *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870)* (2004). Zdaj pa je pred nami tretja, posvečena Petru Pavlu pl. Radicsu (1836–1912). Kot jo je v uvodu avtorica označila, je to "zgodba o intelektualcu 19. stoletja, o človeku, ki je v viharjem času, ko so Avstro-Ogrsko vedno bolj pestila mednarodna nasprotja, uspešno preskakoval ovire, ki mu jih je na pot postavljala usoda, se spopadal s svojimi identitetnimi problemi, spoznal vzpone in padce, stiske in vesele trenutke, uspehe in neuspehe v zasebnem in poklicnem življenju ter se tako kalil. Kljub družinskim obveznostim – bil je oče treh otrok – je z marljivim delom in raziskovalno zagnanostjo iz ljubitelja zgodovine in preteklosti svoje rodne dežele zrasel v cenjenega rojaka, kranjskega historiografa, ki je tik pred smrtjo s podelitvijo naziva cesarski svetnik dobil tudi najvišje javno priznanje za svoje delo." Ob njem je več kot 40 let stala in prispevala svoj delež kulturi na Kranjskem Hedwig Kaltenbrunner (1845–1919), Dunajčanka, ki tudi kot vdova ni odložila peresa.

Delo temelji na arhivskih virih, ki jih hranijo ljubljanske ustanove, listinah in drugem slikovnem dokumentarnem gradivu, ki je v Zagrebu še v družinski lasti. Ker je Radics sodeloval s posamezniki, ustanovami in založniškimi hišami v različnih nemških in avstrijskih mestih, so dokumenti o njegovem delovanju ohranjeni tudi v Gradcu, Ennsu, na Dunaju, v Münchnu, Nürnbergu ter Weimarju. Tanja Žigon je vse to gradivo zbrala, pregledala, obsežen fond v Narodnem muzeju Slovenije tudi uredila, nato pa na njegovi osnovi sestavila zgodbo, ki kljub strogo znanstveni metodi, ni pisana suhoparno in bralcu pričara čas z vsemi človeškimi dobrimi, slabimi stranmi in spletkami 19. stoletja na Kranjskem.

V številnih opombah (993!) niso citirani le arhivski viri in strokovna literatura, ampak tu najdemo podatke o številnih sodobnikih, sodelavcih in sopotnikih, ki so v 19. stoletju delovali na Kranjskem. Ob skopih orisih njihovega dela je več navedb za nadaljnje iskanje o delovanju teh pogosto tudi

manj znanih oseb. Tako nakazuje možnosti nadaljnjih raziskav za boljše poznavanje 19. stoletja. Posebej moramo opozoriti na slikovno gradivo, večina portretov je iz zbirke Radicseve pravnukinje dr. Dagmar Najberger Wacha, ki živi v Zagrebu.

Kot posebnost naj navedem še številne nemške citate virov. Žigonova se ni odločila le za navedbe arhivskih dokumentov in nas s tem prikrajšala za poznavanje originalnega besedila v nemščini. Na ta način omogoča bralcu – raziskovalcu, dostop do originalnega vira in s tem tudi morda do kakšne druge interpretacije.

Knjiga ima sicer dva dela – "življenjska pot" in "ustvarjalna pot". Obe je med seboj težko ločiti, saj sta bili med seboj tesno prepleteni, neločljivo povezani, tako na nekatere podatke naletimo v obeh poglavjih, saj jih je bilo nemogoče ločiti.

Radicev rod izvira iz južne Madžarske. Službena pot, oče je bil zadolžen za obnovo cest, je Radicseva starša pripeljala v Postojno, kjer se Peter Pavel rodil 26. septembra 1836. Po ljudski šoli v rodnem mestu, je nato obiskoval gimnaziji v Ljubljani in Gradcu, kjer je maturiral. Vpisal se je na tamkajšnjo univerzo in začel študirati zgodovino, latinski in nemški jezik. Že po prvem letu pa so se zanj razmere temeljito spremenile. Umrli mu je oče, denarja za nadaljnje šolanje ni bilo, pisal je prošnje za štipendije, ministrstvo mu je svetovalo spremembo smeri študija, da bi kasneje lahko poučeval na gimnaziji. Pred končnimi izpiti se je zaposlil, saj je ob vsem skrbel še

Tanja Žigon

Zgodovinski spomin
Kranjske

Življenje in delo
Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912)

za bolešno mater, ki se je preselila na Dunaj. Poučeval je v Ljubljani in na Dunaju. Čeprav po nekaterih spominskih zapisih tedanjih dijakov, ki so predstavljeni v knjigi, ni bil priljubljen, je zanj predstavljal učiteljski poklic reden vir finančnih dohodkov. Pogosto ga je iz finančne zagate rešil Anastasius Grün. Kljub priporočilom tako eminentnega moža ni uspel dobiti službe niti na Dunaju – prosil je za mesto v dunajskem državnem arhivu in kasneje še v dvorni knjižnici, niti v Ljubljani – tu se je potegoval za mesto bibliotekarja. Preživljal se je s pisanjem člankov, krajši čas je urejal zagrebški časopis – *Agrarier Zeitung*, v Ljubljani pa *Triglav*. Po poroki leta 1869 se je z ženo za nekaj let ustalil v prestolnici monarhije, kjer sta bila oba vidna predstavnika tamkajšnjega literarnega življenja. Vir dohodkov so v tem času predstavljali le honorarji za članke, a družina se je povečala, leta 1873 se je staršema pridružil prvorojenec Erwin.

Leta 1876 so se preselili v prestolnico Kranjske, vzrok za ta korak je bila bolehnost Hedwige, ki je upala, da bo milejše podnebje nanjo dobro vplivalo. Tako so prišli z živahnega Dunaja v ljubljansko mrtvilo. Družino so v prvih letih na Kranjskem spremljale nesreče, dva otroka sta umrla kmalu po rojstvu, mala Mizzi si je v rosi mladosti poškodovala oko. Leta 1885 se je rodila najmlajša hči Paula Marianne. Vsekakor pa to ni bil čas finančnega blagostanja družine, stalen dohodek je predstavljalo le kratkotrajno Radicsevo uredniško delo pri časopisu *Laibacher Zeitung*, sicer so bili odvisni od honorarjev za članke. Pomemben korak je v tem času naredila Hedwig, ki je v Ljubljani leta 1886 ustanovila javno izposojevalnico knjig. Na ta način je prispevala k družinskemu proračunu in postala tudi pomemben dejavnik v ljubljanskem kulturnem življenju. Tanja Žigon je podrobno predstavila tako njeno knjižnico, njene stike z uveljavljenimi evropskimi avtoricami kot tudi njen ljubljanski družbeni krog. Med njene pobude sodi tudi ustanovitev ljubljanske ljudske kuhinje (1877), ki je bila organizirana po vzoru berlinske in le tri leta po dunajski, bila je prvi korak za izboljšanje socialnih razmer na Kranjskem. Hedwig se je v člankih v različnih časnikih in časopisih zavzemala za izboljšanje položaja žensk, kajti zavedala se je, da le izobraževanje in znanje lahko pripomoreta k napredku. Sicer pa je Žigonova njene objave označila kot zgodovinske opise, turistične reportaže, poročila, biografije, recenzije in krajše strokovne prispevke. Po moževi smrti je nadaljevala z zbiranjem gradiva o nemški literaturi na Kranjskem in tako pripomogla, da je bilo v pregledno delo *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte* vključenih nekaj kranjskih avtorjev, med njimi je izpostavila tudi pomen slovenskih.

V drugem delu knjige sledimo Radicsevimi objavam od prve recenzije, ki jo je pri dvajsetih objavil v *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, pa

preko pomembnejših objav npr. monografije o Herbardu VIII. Turjaškem (1862) do monografije o Valvasorju (1910). Zanimivo je, da pri številnih razpravah lahko spremljamo njihovo nastajanje, gmotne probleme in končno odmeve strokovne javnosti, kar je lahko avtorica rekonstruirala na podlagi korespondence in drugega arhivskega gradiva.

Podrobno obravnava tudi sodelovanje s časniki na Dunaju in kasneje v Ljubljani pa pomemben delež pri ustanovitvi Grillparzerjevega društva na Dunaju in sodelovanje v njegovih publikacijah. V monumentalni seriji o avstrijskih deželah – *Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild* je Radics sodeloval s teksti o Kranjski in Koroški. Valvasor, njegovo življenje in delo, ki ga je pritegnilo že v mladosti, ko je Zagrebu našel zgodovinarjevo knjižnico, pa vse do 1910, ko je delo zaokrožil z izdajo prve znanstvene monografije na Slovenskem *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor: (geb. 1641, gest. 1693)*. Tudi tu je Žigonova podrobno raziskala ozadje raziskav, finančna vprašanja, ki so delo spremljala in končno velik uspeh in priznanje sodobnikov. V marsičem delo še ni preseženo, prav tako kot ne raziskava o zgodovini nemškega gledališča v Ljubljani, za katero je Radics zbral tudi ogromno dokumentarnega gradiva, a žal objavil le prvi del. Morda lahko na tem mestu dodamo le podatek, da čeprav časniki o predstavi, ki jo je pripravil Radics za slovesno otvoritev kranjskega deželne zboru januarja 1863, niso pisali, je o dogodku ohranjen plakat v zbirki plakatov Nemškega gledališča v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije (1862/63, št. 87).

Čeprav bi tako dela Petra Pavla kot Hedwig težko uvrstili med leposlovje, sta kljub vsemu večkrat dobila podporo Schillerjeve ustanove iz Weimarja, ki je bila namenjena nemškim literarnim ustvarjalcem.

V štirih prilogah sta predstavljeni bibliografiji Petra Pavla pl. Radicsa, njegove žene Hedwig pl. Radics-Kaltenbrunner, arhivsko gradivo in tiskovine o nemškem gledališču ter popis Radicseve zapuščine v Narodnem muzeju Slovenije.

Z monografijo Tanje Žigon o življenju v 19. stoletju na Kranjskem, katere rdeča nit je življenje in delo zakoncev Radics, smo dobili odličen pregled dogajanj na različnih področjih, obenem pa s povezavami z življenjem v drugih delih monarhije lahko vidimo mesto dežele Kranjske v tistem času. Kot zanimivost naj zapišem še, da sta oba, čeprav sta za tisti čas dosegla nadpovprečno starost, delala in ustvarjala še v jeseni svojega življenja in prav dejavnost v zadnjih letih jima je prinesla šele priznanje in tudi finančno neodvisnost. Pred seboj imamo torej odlično delo, ki ponuja odgovore na marsikatero vprašanje, odpira pa tudi nove poti za raziskovanje 19. stoletja.

Anja Dular

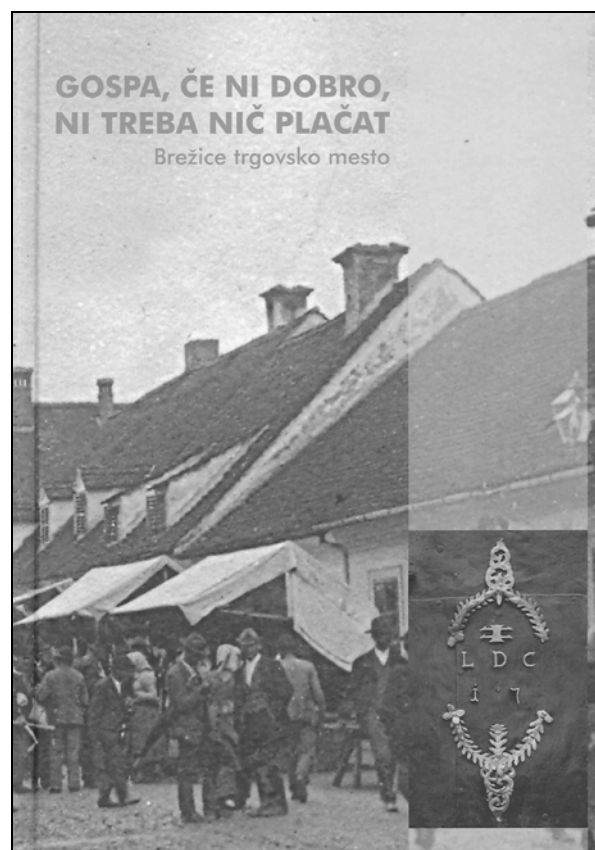

Gospa, če ni dobro, ni treba nič plačat: Brežice, trgovsko mesto (ur. Jože Škofljanec). Krško : Neviodunum, 2009. (Brežiške študije; 3), 391 str.

Tretja številka Brežiških študij nosi naslov Gospa, če ni dobro, ni treba nič plačat. Kot pove že naslov, so se avtorji po prvem zvezku leta 2003, kjer je tematsko rdečo nit skozi čas vlekla župnijska cerkev, v drugem leta 2005 pa je bila obravnava obrtna dejavnost v Brežicah, v tokratnem zborniku posvetili raziskovanju trgovine v malem mestecu med Savo in Krko. Zaradi geografske lege, ki je omogočala vključevanje v regionalne in mednarodne trgovske tokove, je trgovina predstavljala enega glavnih razvojno potisnih elementov v življenju kraja, z izgradnjo železnice proti jugu pa se je njen pomen še povečal.

Prvi članek, ki ga podpisujejo Slobodan Olić, Uroš Bavec in Alenka Jovanović, sicer prinaša najnovejše izsledke arheoloških izkopavanj, ki so potekala na območjih novogradenj v Brežicah. Teh je v zadnjih letih, kot povsod drugod po Sloveniji, kar nekaj. Zavod za varstvo kulturne dediščine iz Norvega mesta, pristojen tudi za območje Brežic, v okviru pripravljalnih del za različne novogradnje in obnove skoraj praviloma kot obveznost predvsem tam, kjer pričakuje kakršnekoli najdbe, predpiše tudi arheološke raziskave. Kljub nekaterim zanimivim najdbam in pomembnim odkritjem, ki posavski prostor že v času antike in pred njo determinirajo kot pomembno trgovsko križišče, pa mnenja o nastanku Brežic še vedno ostajajo zelo različna, saj se do sedaj ni razgrnilo še nič takega, kar bi odstrlo kopreno, ki še danes prekriva skrivnost nastanka kraja. Medtem ko nekateri predvidevajo, da naj bi lokacijo vasi Gradišče kot starejšega naselja, iz katerega naj bi se razvile Brežice, iskali na vzpetini jugovzhodno in vzhodno od brežiškega gradu, ali morda na lokaciji rokodelskega mestnega predela, drugi menijo, da naj takega "prednaselja" sploh ne bi bilo. Brežice naj bi nastale kot samostojna vas, ki naj bi s svojo rastjo prekrila tudi Gradišče kot sosednje naselje. Vsi pa so si enotni, da so bile srednjeveške Brežice načrtno ustanovljeno mesto salzburških nadškofov na njihovem velikem zemljiškem gospostvu ob takratni državni meji, nadomestile pa so starejše središče gospostva v Rajhenburgu (Brestanica). Naraščajoči trgovski transport v obe smeri, ki je potekal po cesti in po Savi, je zahteval lažje dostopno središče, kjer je bilo možno opraviti tudi carinske in druge predpisane obveznosti. Kot je zapisal Miha Kosi, je nastanek novega upravnega središča možno povezati tudi z ustalitvijo meje proti Ogrom na Sotli na štajerski ter rečici Bregani na kranjski strani Save. Nesporno je ozemlje ob spodnji

Savi v zgodovino stopilo v začetku 11. stoletja z omembo v dveh listinah vladarjev Henrika II. in Konrada II., zgodovina Brežic pa se začne s prvo omembo leta 1241. Mestni privilegij je kraj dobil leta 1353. Sodstvo v mestu je bilo urejeno po zakonitostih, ki so veljale v prav tako salzburških Ptuj in Lipnici. Ljudje so kot meščani lahko s svojim premoženjem prosto razpolagali, meščanske hčere so imele enake pravice do dediščine kot njihovi bratje, polnopravni mestni ribiči pa so smeli svobodno ribariti in ribe prodajati komurkoli. Mesto je imelo v tistem času pravico do dveh letnih sejmov, pri prodaji vina na drobno pa so imeli meščani monopol, saj so ga tujci smeli prodajati le na veliko. Če pa je brežiški meščan prodajal v drugih salzburških mestih, je bil tam oproščen plačevanja mitnine. Zaradi križiščne geografske lege je imela trgovina za življenje mesta velik pomen. Z juga je prihajalo blago, namenjeno v Benetke in nemške dežele (vosek, kože, krzno, med, govedo, svinje), v obratni smeri pa so potovale tkanine, začimbe in dišave, železo in železni izdelki, slaniki, les, sol in vino. Na živahen promet s severa po Savinji in Savi opozarja tudi vrsta trgov in mest, ki so se razvili ob njenih bregovih, med seboj povezanih z vrsto že v srednjem veku omenjenih brodov, v ta kontekst pa sodi tudi gradnja našega edinega kamnitega tovrstnega objekta, mostu v Zidanem mostu s pripadajočo kapelico sv. Egidija. Zlato

dobo te komunikacije pa vsekakor predstavlja čas celjskih grofov, ki so imeli v 15. stoletju težišče svojega delovanja v sosednji Slavoniji.

Tema članka Matevža Koširja so sredstveninski uradi v 17. stoletju s posebnim ozirom na Brežice in z njimi povezanimi sosednjimi uradi. Pravico do pobiranja teh sredstev so dobili deželni stanovi od deželnega kneza, njihove pristojnosti in delovanje so bile natančno predpisane, vendar so se v praksi velikokrat dogajale nepravilnosti, ki so jih z ustreznim nadzorom skušali odpraviti.

Bojan Cvelfar se je posvetil delovanju trgovca Leonhardta del Cotta. Raziskava temelji na družinskem arhivskem gradivu, ki ga še danes hranijo potomci, po družinskem ustnem izročilu pa naj bi del Cottovi izhajali iz Španije. V Brežice naj bi prišli preko Italije po tem, ko so si trije bratje med seboj razdelili dediščino po pokojnem očetu. Na obstoj rodbine s priimkom del Cott opozarja tudi nagrobni napis v nekdanji dominikanski cerkvi v španskem Valladolidu. V življenje kraja, ki si ga je Leonhardt izbral za svoj novi dom, se je družina uspešno vključila, saj je bil en izmed njenih članov nekdanj brežiški župan, pripadniki družine pa so se leta 1848 podpisali tudi pod zahtevo za združeno Slovenijo. Iz dejstev, ki jih prinaša članek, je mogoče sklepati, da so bili del Cottovi najbogatejša in najuglednejša družina svojega časa v Brežicah. Najmočnejše pa so vplivali na trgovino v mestecu, saj iz podatkov o razvejanosti njihovih trgovskih zvez izhaja, da del Cottova brežiška trgovina nikakor ni bila podeželska "štacuna" lokalnega formata.

Mitja Sunčič se je posvetil raziskovanju sejmov v Brežicah konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja. Zaradi svojega geografskega položaja in potreb so Brežice sčasoma pridobile pravico do organiziranja šestih letnih sejmov različnega tipa, od katerih so bili tedenski namenjeni prodaji in nakupu hitreje pokvarljivega blaga, na letnih sejmihi pa so prekupčevali z živo živino, lesom in kramarskimi artikli. Od živinskih je bil najbolj znan svinjski, Brežičani pa so želeli pridobiti še pravico do organizacije konjskega sejma, vendar ga oblasti niso odobrile. Na lesnih sejmihi so prodajalci ponujali predvsem les, posekan v zgornje savinjskih hribih, proti jugu pa so ga praviloma splavarili. Brežice so bile ponavadi ena od prvih možnosti prodaje na poti proti južnim trgovim.

O trgovini in trgovcih v Brežicah med obema vojnoma je pisal Borut Batagelj, Metka Bukošek pa o podatkih, ki jih je mogoče o brežiški trgovini izluščiti iz arhivskega gradiva trgovskega sodišča. Opravljanje njegovih nalog je izvajalo Okrožno sodišče v Celju. Vodilo je vpisnike (registre) trgovskih firm, pa tudi stečaje ter izvrševalo sodno oblast na prvi stopnji v spornih in nespornih trgovskih zadevah po odredbah o stvarni pristojnosti, navedenih v zakonih o postopku in drugih zakonih. Njihovo

delovanje je sprva urejal še avstrijski zakon iz leta 1863, nato pa Zakon o ureditvi rednih sodišč za Kraljevino SHS.

Etnologinja Mateja Habinc se je posvetila preučevanju uporabe osrednjega prostora v mestu, kjer se je odvijal glavni del javnih prireditev in družabnega življenja. Njihov poglobljen del so predstavljale cerkvene procesije, rimski obrednik pa je po besedah avtorice predpisoval procesije na svečnico, cvetno nedeljo, na markovo (25. aprila), procesije v treh dneh križevega tedna, telovsko, dovoljeval pa je tudi tiste, ki so bile po posameznih krajih tradicionalne. Uvrščali so jih v t. i. ljudsko pobožnost, organizirala pa jih je farna cerkev. Raziskava kaže, da so se ljudje največ udeleževali vstajenskih in telovskih procesij, zaradi prepletenosti države in cerkve pa so se v času pred drugo svetovno vojno teh slovesnosti množično udeleževali tudi predstavniki oblasti ter različnih organizacij in društev. Ljudje so svoje spoštovanje cerkvenih praznikov dokazovali na različne načine, običajno pa so se za tovrstne priložnosti posebej lepo oblekli, pri čemer so bila oblačila velikokrat nova. Procesije so bile poleg verskih tudi družabni dogodki in priložnost za klepet in izmenjavo različnih informacij med ljudmi, čeprav so bili med prisotnimi tudi taki, ki jim to ni bilo všeč. Zanimiva je ugotovitev, da so meščani verske pobožnosti veliko raje opravljali pri frančiškanih kakor v župnijski cerkvi. Frančiškani so med prebivalstvom veljali za bolj "liberalne", saj so se več gibali med ljudmi in veljali za bolj "odprte", medtem ko so ljudje iz predmestij veliko raje šli v farno cerkev, pri čemer veliko pisnih in ustnih virov dandanes priča o ne ravno zglednih predvojnih odnosih med farno in frančiškansko cerkvijo. Po drugi svetovni vojni so se procesije vedno bolj umikale z javnih prostorov. V Brežicah so se najprej odvijale na cerkvenem ozemlju, nato pa v notranjosti župnijske cerkve, sporov med cerkvama pa tudi ni bilo več, ker so Nemci med vojno frančiškane pregnali, njihovo cerkev pa porušili.

Vpogled v šolanje trgovcev v Brežicah nam nudi prispevek o trgovski šoli avtoric Alenke Černelič Krošelj in Anite Radkovič. Pred njeno ustanovitvijo so se trgovci še vedno najpogosteje izobraževali kar pri trgovcih, zato so bili v neprimerno bolj ugodnem položaju tisti kandidati za opravljanje trgovskega poklica, katerih starši ali sorodniki so sami imeli trgovino in trgovsko obrt, saj so se lahko izučili tako rekoč doma pri starših ali stricah. Šolanje trgovcev za brežiške trgovine, njihov status pa je bil vedno uglednejši od obrtniškega, so narekoval predvsem potrebe in povpraševanje po šolanem trgovskem kadru, vendar so bile možnosti šolanja odvisne tudi od finančnih možnosti staršev ali skrbnikov šolajočih se otrok. Šola je začela delovati v prostorih nekdanje nemške šole, zgrajene leta 1912. Oblike in vrste izobraževanja v stavbi so se sicer razvijale

skladno z razvojem družbenega dogajanja v državi, republiki, okraju, mestu, počasi pa je stavba ob vходу v mesto nasproti vodovodnega stolpa dobila naziv trgovska šola. Tega je obdržala do danes, ko prazna in dotrajana čaka na odločitev o svoji usodi. Članek dopolnjujejo spomini profesorjev in dijakov, ki so kot informatorji prispevali k oblikovanju mozaika o življenju in učnem ter delovnem procesu v njenih prostorih.

Karl Filipič nam je predstavil urbanistični razvoj Brežic in tržne ulice ter prometa v drugi polovici 20. stoletja, saj se nastajanje in spreminjanje podobe mesta vseskozi prepleta z zgodovinskim dogajanjem, ki ga zato brez vsaj bežnega pogleda na zgodovinska dejstva ni mogoče obravnavati. Srednjeveške Brežice so bile grajene za potrebe takratnega prebivalstva in njihovega načina življenja na osnovi starejših naselij, prvotna zasnova mesta pa danes ni povsem poznana. Mesto je namreč večkrat pogorelo, leta 1917 pa ga je močno poškodoval še potres. Zgradbe so bile nanizane v obliki podolgovatega trga v smeri sever-jug, katerega osrednji del so prebivalci uporabljali kot sejmski prostor. Urbanistična zasnova je usklajena s konfiguracijo hriba, zaključila jo je masivna grajska stavba na južnem delu. Večjo spremembo za urbanistični razvoj je pomenil tudi leta 1781 spremenjeni tok reke Save, ki se je od mesta nekoliko odmaknila, na izpraznjenem prostoru pa so si meščani uredili vrtove in sadovnjak, za dostop do njih pa na breg še danes ponekod vodijo stopnice. Do leta 1945 se mesto ni hitro širilo in polje na vzhodni strani mesta je bilo še v celoti nepozidano. Po letu 1945 pa je tudi Brežice, enako kot ostalo Slovenijo zajel močan val urbanizacije, ki sta ga povzročili spreminjanje družbene ureditve in posledično socialne strukture, na žalost pa vedno ni bila naklonjena ohranitvi starega mestnega jedra. Po nekaterih načrtih naj bi celo podrli Rokovo cerkev, idejo pa so periodično obujali tudi še po letu 1960. Po nekaterih drugih načrtih naj bi novo oblikovan trg obkrožali prosvetni dom, knjižnica in kavarna ter Rokova cerkev. Načrtom je ostro nasprotoval takratni odbor za ohranitev Brežic, v katerem so delovali slikar Franjo Stiplovšek, arhitekta Franc in Karl Filipič ter zgodovinar Stanko Škaler.

Zbornik zaokroža članek etnologinje Ivanke Počkar. Sava, ki je vedno imela posebno močan vpliv na življenje in delovanje mesta, saj so po njej plovili les proti jugu, po njej pa je potekal tudi znatni del transporta ostalega trgovskega blaga, je s sabo prinašala tudi premog, ki je ušel med pranjem v trboveljskem, zagorskem in hrastniškem rudniku. Moški so plavajoči premog, ki ga je rečna voda obrusila skoraj do idealnih okroglih oblik, pobirali, kopali in z njim trgovali. Medtem ko je bila ponekod pravica do lovljenja premoga za določene poklice brezplačna, so v spodnjem toku Save več-

noma lovili, nabirali ali kopali na črno in brez posebne koncesije, drugi pa so imeli plačana zakupna dovoljenja. Dejavnost predstavlja eno manj prepoznavnih sezonskih obrti, ki so se razvile na slovenskem ozemlju. Po predvidevanjih raziskovalke so morali biti zaslužki kar veliki, saj so si nekateri z njim dokupili obdelovalna zemljišča, zgradili ali popravili hiše in gospodarska poslopja ter jih dobro opremili, zaslužek hranili kot zlato rezervo za težke čase, nekateri pa so ga porabili za hrano, pijačo, obleko in obutev. Število lovilcev je bilo veliko, tako kot višino zaslužkov pa je danes težko ugotoviti njihovo število, saj se je večina pričevanj o njihovi dejavnosti izgubila. Se veliko težje kot zaslužke je dandanes ugotoviti količino premoga, ki so ga naložili ali nakopali.

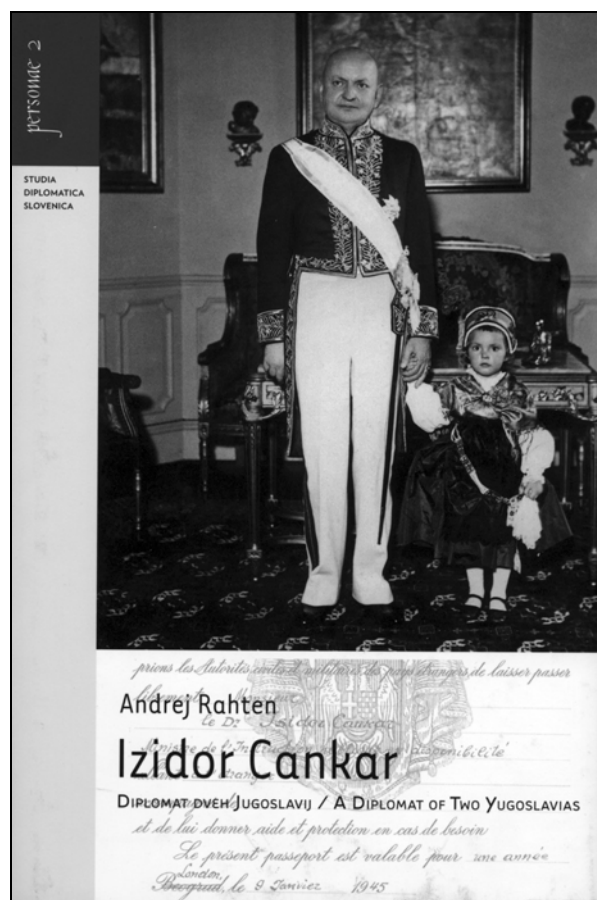
Brežiške študije nas tudi tokrat niso razočarale. V novem zvezku avtorji nadaljujejo sistematično tematsko raziskovanje zgodovine območja, ki je bilo do sedaj v zgodovinopisju nekoliko zapostavljeno. Enajst recenziranih člankov vsaj malo odstira tancico z življenj posameznikov, ki jim je trgovina predstavljala osnovni ali pa dopolnilni vir zaslužka. Avtorji so v svojih raziskavah skušali predstaviti tudi pomen dogodkov iz trgovine za celotno skupnost, saj so zaslužki od trgovanja prispevali ne le h gmotni, pač pa tudi h kulturni in duhovni bogatitvi meščanov. Slišati je, da se uredništvo že pogovarja o izdaji naslednjega zvezka, zato glede na dobro kvaliteto dosedanjih objav z vso nestrpnostjo čakamo na njen izid.

Alenka Kacičnik Gabrič

Andrej Rahten, Ernest Petrič (ur.): Izidor Cankar : diplomat dveh Jugoslavij (= Zbirka *Studia diplomatica Slovenica, Personae*, 2). [Mengeš]: Center za evropsko prihodnost; [Ljubljana]: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 2009, 420 str.

Znanstvena monografija "Izidor Cankar – diplomat dveh Jugoslavij" je izšla kot druga knjiga v zbirki *Studia diplomatica slovenica – Personae*. Izidor Cankar je bil znan kot umetnostni zgodovinar oziroma kot utemeljitelj umetnostne zgodovine na ljubljanski univerzi ter kot literarni kritik, politik in diplomat. Ob razpadu Avstro-Ogrske je dejavno sodeloval pri združitvi južnoslovanskih narodov habsburške monarhije v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Bil je član Narodnega sveta in njegove delegacije za združitev južnih Slovanov v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ter eden od avtorjev

avtonomistične izjave slovenskih kulturnih delavcev. Leta 1920 je na ljubljanski univerzi utemeljil katedro za umetnostno zgodovino in leta 1930 postal redni profesor. Reorganiziral je Narodno galerijo in bil med pobudniki za ustanovitev Moderne galerije v Ljubljani ter soustanovitelj slovenskega PEN kluba. Znano je tudi, da je študiral teologijo in postal katoliški duhovnik in da je leta 1926 izstopil iz duhovniškega stanu.

Knjiga o Izidorju Cankarju kot diplomatu dveh Jugoslavij je napisana na 200 straneh, katerim sledijo slikovno gradivo, prevod istega besedila v angleški jezik ter imensko kazalo. Žal pa v knjigi ni seznama uporabljenih literature.

Rahten je pri svojem delu uporabil fond osebne zbirke Izidorja Cankarja, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, v pomoč pa so mu bili tudi številni spomini Cankarjevih sodobnikov in knjige, ki pojasnjujejo zgodovino razpada Avstro-Ogrske, ter splošno zgodovino Jugoslavije, Kanade in Argentine.

Knjiga predstavlja novost v slovenskem zgodovinsko-pisju, saj odkriva veliko doslej neznanega o življenju Izidorja Cankarja. Začenja jo zanimiv Cankarjev citat iz leta 1910, katerega bi lahko s pridom uporabil vsak, ki predava študentom prvega letnika zgodovine o historizmu: "Kadar zgodovinar sede k

svojemu pisalniku, mora zakleniti vrata mislim svojega stoletja ter živeti sredi vekov, katere popisuje, in bolj razlagati kot soditi; nasprotno napake se je varovati že zato, ker nikakor ne smemo želeči, da bi se naši potomci pregrešili nad nami na podoben način".

Knjiga je razdeljena v uvod in 11 poglavij. V prvem je opisano Cankarjevo življenje in delo od njegovega rojstva do vstopa v visoko politiko, to je do maja 1917. Cankar je bil rojen leta 1886 v Šidu, v današnji Vojvodini. Njegov oče je bil Slovenec, mama pa sremska Nemka, Marija Huber. Že leta 1897 se je preselil v Ljubljano, kjer se je šolal na II. državni gimnaziji. Po maturi leta 1905 je študiral bogoslovje in julija 1907 bral novo mašo v kraju Gibarac, nedaleč od rojstnega Šida. Jeseni 1909 je odpotoval v belgijski Leuven in na tamkajšnji katoliški univerzi opravil enoletni študij estetike, nato pa obiskal London in Pariz. Leta 1911 je na Dunaju začel študij umetnostne zgodovine in ga leta 1913 uspešno zaključil z doktoratom. Že leta 1911 je začel objavljati v reviji *Dom in svet*, ki jo je letih 1914–1919 tudi urejal. Med prvo svetovno vojno je bil Cankar vpoklican v avstro-ogrsko vojsko za kurata. Kot stotnik je do leta 1916 služil na Dunaju, nato pa se vrnil v Ljubljano in nadaljeval z uredništvom revije *Dom in svet*. Konec vojne je dočkal kot glavni urednik časnika *Slovenec*, glasila Slovenske ljudske stranke. To službo je opravljal do 1919.

V drugem poglavju z naslovom "Vstop v visoko politiko" je avtor predstavil Cankarjevo delovanje od maja 1917 do junija 1920, to je v času prehoda večine Slovencev iz habsburške monarhije v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. To je bilo ob enem obdobje, ki je Cankarja motiviralo, da se je aktivno vključil v visoko politiko. Ob različnih interpretacijah Majniške deklaracije, katero je načelnik Slovenske ljudske stranke Ivan Šušteršič smatral za maksimum slovenskih narodno-političnih zahtev, obenem pa zahteval brezpogojno zvestobo habsburški dinastiji, na drugi strani pa sta jo Korošec in Krek poleti 1917 že označila kot minimum slovenskih zahtev, se je Cankar postavil na Koroščevo stran. Avtor je nato podrobno opisal dogodke na Slovenskem ter dogajanja v visoki politiki ob združevanju nekdanjih južnoslovanskih pokrajin habsburške monarhije s kraljevinama Srbijo in Črno goro v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Poglavje je zaključil z obiskom regenta Aleksandra Karadjordjevića v Ljubljani 26. junija 1920, ko je ob sprejemu regenta Cankar stal tik ob Korošču. Čeprav naj bi to kazalo na Cankarjevo obetavno politično kariero, se je Cankar na koncu odločil drugače.

V tretjem poglavju z značilnim naslovom "Umik" je opisano življenje Izidorja Cankarja po izstopu iz visoke politike leta 1920, ko je postal docent za zahodnoevropsko umetnost na ljubljanski univerzi.

To službo je opravljal vse do leta 1936. V tem poglavju so zanimive Rahtenove interpretacije dogodkov neposredno po nastanku jugoslovanske države. Hkrati so orisani Cankarjeva dejavnost na univerzi in dogodki, povezani z ustanavljanjem institucij umetnostne zgodovine na Slovenskem. To je bilo tudi obdobje, ko se je Cankar pogosto posvečal stvarem, ki jih je cerkvena hierarhija težko sprejemala ali celo odklanjala. Ena takšnih je bilo vprašanje celibata, o katerem je Cankar začel razmišljati že leta 1918, ko se je med duhovniki na Hrvaškem začelo gibanje za odpravo celibata. Ko je škof Jeglič hotel poslati v Rim spomenico, v kateri bi se vsi duhovniki ljubljanske škofije izrekli za celibat, so se podpisali vsi razen Cankarja in Finžgarja. Cankar je tedaj že poznal Ano, hči tiskarja, založnika in industrijalca Dragorina (sic!) Hribarja, z vzdevkom Niča. Poroka z Ničo je seveda pomenila njegov izstop iz duhovniškega stanu. Po uvedbi šestojanuarske diktature, ko je bila Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev preoblikovana v Kraljevino Jugoslavijo, je Cankar nadaljeval kariero univerzitetnega profesorja, pisal knjige, hodil na študijske dopuste v znana univerzitetna središča in se sestajal z nekaterimi uglednimi osebami. Tako je na primer konec maja 1929 gostil znanega publicista Williama Seaton-Watsona.

Četrto poglavje z naslovom "Jugoslavija ali smrt" se začne s Cankarjevim razmišljanjem in razmišljanji njegovih sodobnikov o položaju Slovencev pred ustanovitvijo jugoslovanske države in po njeni ustanovitvi. Ob tem je Rahten na strani 67 presenetil z nekritičnim sprejemanjem statistik, ki naj bi pričale o germanizaciji na Koroškem med obema vojnama. Pri tem ni upošteval najnovejšega dela o prizadevanjih koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni, v kateri Matjaž in Vladimir Klemenčič posvečata precejšnjo pozornost ravno tej problematiki. Rahten je nato opozoril na nekatera dejstva, ki se nanašajo na zunanje-politični položaj Jugoslavije v drugi polovici 30. let 20. stoletja in na slabo zastopanost Slovencev v diplomatskih službah, saj je bil diplomatski aparat skoraj povsem v srbskih rokah. Med slovenskimi diplomati, ki so večinoma izhajali iz vrst "zaslužnih" politikov, Rahten omenja Ivana Hribarja, Bogumila Vošnjaka in Alberta Kramerja, ki so bili poslaniki v Pragi, Leonida Pitamica, poslanika v ZDA, Otokarja Rybarja, ki je do tedaj služboval v Bruslju in Tirani, ter Antona Novačana, ki je bil v letih pred nemškim anšlusom Avstrije generalni konzul Kraljevine Jugoslavije v Celovcu. Zaradi slovenske izseljenske skupnosti je bilo za Slovence zanimivo tudi poslaniško mesto v Buenos Airesu, kjer je nekaj časa služboval Ivan Schwegel, nekdanji avstroogrski konzul v ZDA in Kanadi. V tem poglavju je opisano tudi zakulisno lobiranje za poslaniške položaje za Slovence sredi 30. let 20. stoletja. Leta

1936 je Korošec, ki je bil tedaj notranji minister v Stojadinovićevi vladi, dosegel, da je bil Cankar z ukazom kraljevih namestnikov imenovan za "pooblaščenega ministra in izrednega poslanika Kraljevine Jugoslavije" v Buenos Airesu.

V petem poglavju z naslovom "Buenos Aires" so predstavljene razmere v Argentini v 30. letih 20. stoletja. Neurejene so bile tudi razmere na jugoslovanskem veleposlaništvu. Kljub temu, da je Cankarju urejanje le-teh vzelo precej časa, je navezal tesne stike s tamkajšnjo slovensko skupnostjo. Zanimivo je, da je bil Cankar leta 1937 imenovan tudi za izrednega jugoslovanskega poslanika v Braziliji. Kljub temu pa je še pred začetkom druge svetovne vojne stremel za premestitev v katero od evropskih prestolnic.

V poglavju "Klic dolžnosti" so najprej na splošno predstavljene razmere v domovini pred napadom na Jugoslavijo leta 1941, nato pa na podlagi Cankarjeve korespondence s tedanjimi vodilnimi slovenskimi in nekaterimi jugoslovanskimi politikmi še njegova stališča do razmer v Jugoslaviji. Cankar je na eni strani že tedaj izrazil svoje upanje po priključitvi Primorske k Jugoslaviji po koncu vojne, istočasno pa tudi svoje dvome o tem, ali bi bilo za Jugoslavijo pa tudi za Slovence koristno, če bi pridobili Trst. Iz korespondence se kaže tudi skrb Mihe Kreka zaradi dejavnosti Otta von Habsburga in njegovih bratov. Med drugim je šlo tudi za vprašanje povezav v nove federacije v srednji Evropi po koncu druge svetovne vojne. Temu vprašanju je že pred več kot dvema desetletjema posvetil posebno poglavje v knjigi *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji* tudi Matjaž Klemenčič. To poglavje z naslovom "Delovanje jugoslovanskega informacijskega centra v New Yorku in prizadevanja svobodnih gibanj v Ameriki za ureditev Evrope po drugi svetovni vojni" je nastalo na osnovi arhivskega gradiva Slovensko-ameriškega narodnega sveta, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, arhivov jugoslovanske emigrantske vlade, ki jih hrani Arhiv Jugoslavije v Beogradu ter na podlagi arhivov v Washingtonu.

V nadaljevanju šestega poglavja je opisana Cankarjeva dejavnost v Argentini do njegovega odhoda v Ottawo v Kanadi 9. februarja 1942, ko je postal poslanik v Kanadi. Po mnenju slovenskega duhovnika in enega voditeljev slovenske skupnosti v Argentini Janeza Hladnika so čakale Cankarja v Ottawi zahtevne naloge, ki naj bi bile neke vrste priprava na mirovno konferenco po koncu druge svetovne vojne. V zvezi s tem naj bi Hladnik izjavil: *"Po bojnem viharju, ki je našo domovino zajel, bo spet nastala tišina. Tedaj bodo sedli diplomati k zeleni mizi, da svet na novo uredi. Tudi Slovenci moramo poskrbeti, da bo sedel k zeleni mizi naš zastopnik, ki bo znal naše pravice braniti, ki bo znal dokazati, da je Trst slovenski, da je Gorica naša, da je Istra in Reka naša, da je Gosposvetsko polje zibelj slovenstva ... Zato je bilo*

odločeno, da zavzame Slovenec mesto poslanika v Kanadi, ki je blizu Washingtona, kjer se bo sklepal bodoči mir, ki je blizu Londona, kjer bodo zastavili vse svoje sile tudi naši nasprotniki".

V sedmem poglavju z naslovom "Ottawa" so predstavljene tedanja kanadska zunanja politika, njen položaj v mednarodni skupnosti in tedanje razmere v jugoslovanski emigrantski vladi. Izpostavljeno je zlasti Cankarjevo stališče glede srbsko-hrvaških sporov v tej vladi ter predstavljena dogajanja ob obisku kralja Petra v ZDA in Kanadi ter politika tedanjega veleposlanika Kraljevine Jugoslavije v ZDA, Konstantina Fotića. Pri tem avtor ni upošteval rezultatov, ki jih je na osnovi arhivskih virov in izseljenskega časopisja Klemenčič predstavil v že omenjenem delu *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji*. Rahten v tem poglavju sicer omenja spore med Srbi in Hrvati v ZDA, ne omenja pa Klemenčičevih ugotovitev o posredovanju tedanjega vodje OSS–Foreign Language Division in kasnejšega senatorja Allana Cranstona v zvezi z omenjenimi spori. Zanimiv pa je Rahtenov oris sporov s srbskimi uradniki na poslaništvu v Ottawi.

V osmem poglavju z naslovom "Med prvo in drugo Jugoslavijo" je na osnovi Cankarjeve korespondence in splošne literature opisano delovanje jugoslovanske vlade. Iz korespondence je razvidno, da je Cankarja že poleti 1943 skrbelo vprašanje povojne razmejitve. Ob kapitulaciji Italije je o vprašanju zahodne meje zapisal: *"Pred vsem je potrebno, da smo v svojih teritorialnih zahtevah pametni in poštenji. Ne zahtevati ne preveč, ne premalo, in kar zahtevamo, moramo hoteti zares. Nikakor se ne dajte begati od ljudi doma, ki bi iz Slovencev napravili na njihovi lastni zemlji manjšino, da popravijo vse zgodovinske krivice"*. Cankar je že tedaj kritično ocenjeval sodelovanje domobranskega vodstva z Italijani. O tem je v pismu predstavniku Slovenske ljudske stranke pri emigrantski vladi, msgr. Francu Gabrovšku 15. novembra 1943 zapisal: *"Napaka je bila, da so vaše straže šle k Italijanom po orožje, da so sprejela medse njihove oficirje, da so klicale v svojih bojih s partizani italijansko vojsko na pomoč in da sedaj ... ali bodo sedaj, ko so Nemci v deželi, šli po nemško orožje in nemške oficirje ..."*. Zato je v začetku leta 1944 Cankar pozival Kreka, naj odreče podporo domobrancem v domovini: *"Predvsem je potrebno prijateljstvo z Rusijo. Brez njene direktne pomoči ne bomo mogli uresničiti svojih narodnih aspiracij. V tem oziru je bela garda na slovenskem tragično breme naše narodne politike. Jaz bi mislil še vedno, da bi se vi morali javno odpovedati tem brezplačnim žandarjem – poprej laškim in sedaj nemškim – naj stane kar hoče"*. Medtem ko je Josip Broz – Tito znal partizanske uspehe v boju proti silam osi unovčiti na diplomatskem področju, je Cankarja motila pasivnost jugoslovanske emigrantske vlade, ki je bila po njegovih navedbah *"v ostrem sporu z Rusijo, v popolnem*

nesoglasju z Britanijo ... in v latentnem nasprotstvu z Ameriko". Zato ni bilo presenetljivo, da je 22. februarja 1944 sporočil kralju, da odstopa kot poslanik.

Krekova kasnejša usoda je znana in jo Rahten v tem poglavju tudi omenja. Izselil se je v Cleveland, kjer je nekaj časa celo prodajal slovenski izseljenski časnik *Ameriško domovino* po clevelandskih ulicah. V tem času je bil vendarle tudi član Zveze krščansko-demokratskih strank držav vzhodne srednje Evrope, v okviru katere so se vse do sredine 60. let 20. stoletja sestajali nekdanji politiki iz vrst emigrantskih vlad in celo sodelovali na sestankih Krščansko-demokratske unije, kjer so se zavzemali za vključevanje vzhodne in jugovzhodne Evrope v evropske združevalne procese. O tem je Klemenčič leta 2002 pisal v reviji *Mosella*, v prispevku z naslovom "L'élargissement européen vu par la communauté émigrée d'Europe orientale après la deuxième guerre mondiale" [Štremljenja za razširitev Evropske unije /na vzhodni del Evrope/ kot so nanjo gledali politični emigranti po drugi svetovni vojni], leta 1999 pa v prispevku "Slovenia as a part of a United Europe in the political philosophy of Slovene emigrants from Louis Adamic to Miha Krek", v zborniku referatov z naslovom *Intelektualci v diaspori* (ur. Irena Gantar Godina).

V devetem poglavju z naslovom "London" so najprej predstavljene razmere v jugoslovanski vladi leto dni pred koncem druge svetovne vojne, nato pa Šubašičevo povabilo Cankarju, da se pridruži njegovi vladi kot minister za prosveto in pošto, telegraf in telefon. Cankar je sicer še vedno upal, da bi bilo v Sloveniji mogoče poiskati sporazum med Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Zato je odpotoval v London in kasneje v Neapelj, kjer so bili načrtovani sestanki s Churchillom in Titom. Iz Neaplja je 12. avgusta 1944 odpotoval v Rim in se sestal s Krekom ter delegacijo Slovenske ljudske stranke, katere člani so enačili partizanstvo s komunizmom in ga imeli "za primarno zlo in največjega sovražnika". Dejstvo je, da Cankar ni uspel prepričati Kreka in delegacije Slovenske ljudske stranke v sporazum z OF. V tem času je kot član vlade za nekaj časa spremenil mnenje o Trstu in se sedaj nagibal k njegovi vključitvi v bodočo jugoslovansko državo. Dne 15. avgusta 1944 pa je Cankar v Šubašičevi in Kosanovičevi družbi prispel na Vis, kjer se je sestal s Titom in Kardeljem. Iz tega obdobja je zanimiva tudi Cankarjeva korespondenca s škofom Rožmanom, katerega je pozival, naj s svojo avtoriteto doseže vključitev domobranskih enot v partizanske, pri čemer je kot ključno vprašanje izpostavil priložnost za združitev slovenskega etničnega ozemlja. Tudi to Cankarjevo posredovanje ni bilo uspešno in je bilo poleg dejstva, da Sovjetska zveza ni priznavala vlade Tito-Šubašič, eden od glavnih razlogov za odstop s položaja ministra 29. septembra 1944.

Cankar je februarja 1945 odpotoval v Beograd, od koder je bil kmalu poslan na novo diplomatsko mesto. Deseto poglavje, "Atene" predstavlja zadnjo postajo Cankarjeve diplomatske kariere, ko je bil poslanik Jugoslavije v Grčiji. Cankar se je sicer znašel v dokaj nezavidljivem položaju, saj je tedaj prihajalo do pogostih sporov v grškem delu Makedonije pa tudi do preganjanja makedonske manjšine na tem območju. O tem pa je potrebno opozoriti, da je Rahten relativiziral preganjanje makedonske manjšine, ko je na str. 188 zapisal: "*Ker so bili tedaj domnevno prizadeti tudi pripadniki slovanske manjšine v grškem delu Makedonije, je [tedanji zunanji minister] Šubašić s telegramom 18. junija 1945 naložil poslaništvu, naj pošlje grški vladi protestno noto*". Cankar je nato 22. julija protestiral zaradi pregonov proti "*Makedoncem, našim sonarodnjakom v Egejski Makedoniji*". Zaradi "*ugrabitev, zlorab, kraj, ubojev, prepovedi uporabe narodnega jezika*" je Beograd pozval oblasti v Atenah, naj ukažejo, "*da preneha vsako nasilje in pregoni nad prebivalstvom naše narodnosti v Egejski Makedoniji*". Grčija bi se morala obvezati, "*da bo spoštovala pravice naše narodne manjšine*".

Matjaž Klemenčič, ki je raziskoval položaj makedonske manjšine v Egejski Makedoniji za potrebe prispevka o makedonskih Američanih za ameriško založbo ABC-Clio, je znova potrdil, da je šlo za dejansko preganjanje slovanskih Makedoncev, katere mu so pripadniki makedonske manjšine in celo ameriški in kanadski državljani makedonskega porekla izpostavljeni s strani grških oblasti vse do današnjih dni. O tem je Klemenčič leta 2005 pisal v prispevkih "Delovanje makedonskih izseljencev iz ZDA in Kanade za neodvisnost in mednarodno priznanje Makedonije" v reviji *Studia Historica Slovenica*, leta 2003 pa v *Zborniku Janka Pleterškega*.

Rahten ob koncu desetega poglavja še navaja, da je bil Cankar 15. oktobra 1946 poslan najprej na dopust, nato pa bil 8. marca 1947 upokojen.

V zadnjem poglavju z naslovom "Samota" je opisano še Cankarjevo življenje po upokojitvi, ko se je v glavnem ukvarjal s pisanjem. Leta 1953 je bil izvoljen za rednega člana SAZU, naslednje leto pa se ločil od Niče. Umrl je 22. septembra 1958.

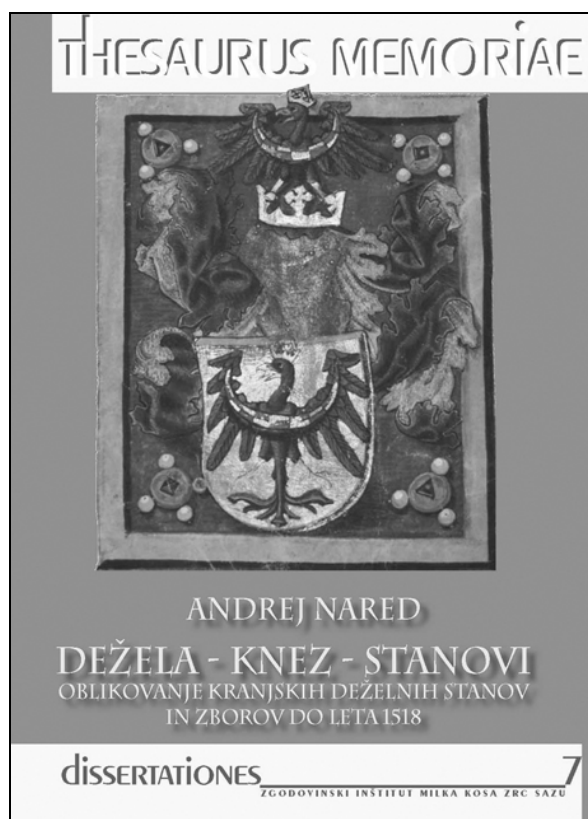
Knjiga o Izidorju Cankarju predstavlja novost v slovenski historiografiji, saj Cankarja predstavi na podlagi doslej še neobdelanih virov, ki pomagajo k dodatni osvetlitvi slovenske zgodovine pa tudi zgodovine nekdanje jugoslovanske države.

Matjaž Klemenčič

Andrej Nared: Dežela – knez – stanovi: oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518. Thesaurus memoriae. Dissertationes, 7. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2009, 366 str.

To je delo, ki bo naredilo red v možganih skoraj vseh pišočih zgodovinarjev na Slovenskem. Vsak izmed nas, ki se loteva tem iz časov do sredine 19. stoletja, med delom naleti na pojme in termine v zvezi z delovanjem deželnih stanov in z njim povezane vloge plemstva. Tu nas marsikaj bega, lovimo se in pogosto tudi zgrešimo. Težave nam delajo nemščina, ki v stoletjih spreminja svoj socio-lingvistični obraz, spremembe v medsebojnih človeških odnosih dolgotrajnega fevdalnega časa, terminologija kot odraz zgodovinskih okoliščin. Ob tej priliki mi prihaja na misel pokojni profesor Vilfan, ki je imel sijajno znanje o vsem tem, pa sem ga vendar slišala vzklkniti: "Ni dovolj, da zmoreš dokument prebrati, moraš ga tudi razumeti!" V letih svojega popotovanja skozi arhivalije sem tudi sama naletela na dokumente, ki jih nisem znala ne prebrati ne razumeti, gotovo bolj pogosto kot profesor Vilfan.

Zato sem zelo zadovoljna, da v Arhivu Republike Slovenije deluje mlad strokovnjak, ki se je posvetil tako pomembni temi, kot so deželni stanovi. Ti so bili, kot popolnoma pravilno ugotavlja avtor, potem ko so se dokončno izoblikovali, tristo let eden najpomembnejših političnih, upravnih in gospodarskih akterjev v habsburških deželah. V uvodu knjige navaja najbolj relevantna dognanja starejših in mlajših avtorjev, ki so se v preteklih stopetdesetih letih ukvarjali z deželnimi stanovi nekdanjega rimsko-nemškega cesarstva, posebej njegovega habsburškega dela. Pri tem seveda ne more mimo Otta Brunnerja in njegovega klasičnega dela *Land und Herrschaft*. Brunner je v razpravo uvedel strokovno metodo, temelječo na poznavanju in obvladovanju virov, za razliko od avtorjev mnogih konstruktov, ki gledajo na materijo z očmi pravnega sveta 19. stoletja. Da je miselni vzorec, presoja preteklost iz svoje sedanjosti, običajen za ljudi na splošno, ni nenavadno, na žalost pa je bil in je še pogosto napaka tudi zgodovinarjev. To je na primeru podobne in ocene slovenske zgodovine, ki so jo "zabetonirali" prvi šolani slovenski zgodovinarji, ki so se učili še na nemških univerzah, lepo prikazal že omenjeni Sergij Vilfan v uvodu k svoji knjigi *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*. Prav Vilfan ima zasluge za vrsto najbolj tehtnih modernih razprav – avtor jih v seznamu uporabljene literature našteje kar 28 – o pojmi in vsebinah fevdalne pravne ureditve, katere bistvo so bili odnosi in razmerja med deželnim knezom, deželo in deželnimi stanovi.

Največji del pisnega gradiva o tem za nekdanjo Kranjsko danes hrani Arhiv Republike Slovenije. Sama sem bila v njem zaposlena ravno v letu, ko se je naš avtor rodil. Takrat je v njem delala vrsta izvrstnih arhivistov-zgodovinarjev, ki so hiteli urejati arhivsko gradivo, ki je še nosilo posledice druge svetovne vojne in povojnega časa. Pri tem so si nabrali ogromno znanja, tudi o delovanju stanov, vendar pa tisto niso bili časi, ko bi bili arhivisti deležni kakšnih posebnih spodbud za raziskovalno delo in publiciranje. Doktorat znanosti si je uspela pridobiti le Marija Verbič, ki jo imam v spominu kot ostroumno gospo preprostega videza, sedečo med kupi spisov stanovskega arhiva. Na njena objavljena dela se je lahko naslonil avtor, ki ga imamo v tem pogledu lahko upravičeno za njenega naslednika.

Da je lahko osvetlil začetke deželnih stanov, ki segajo na Štajerskem v 12.–13. stoletje, na Koroškem in Kranjskem pa v 13.–14. stoletje, je moral uporabiti na stotine drobnih podatkov, napaberkovanih iz najrazličnejših virov in literature. Pri tem se ni mogel nasloniti na nobeno moderno študijo o tem predmetu v obravnavanem obdobju, saj jih preprosto ni. Koncept in metodo raziskave si je moral zamisliti sam in to je storil dobro.

Njegova teza je bila, da se je stanovska organizacija v notranjeavstrijskih deželah začela oblikovati

v petnajstem stoletju, njeni nastavki pa segajo v čase precej pred letom 1400. Za začetek bralcu predstavi objavljene in neobjavljene vire po njihovi vsebini, s pomočjo katerih jo je nameraval potrditi. To so na primer deželni privilegiji, ki so bili pozneje zaobjeti v deželnih ročinih, pa različne listine, ki so bile sestavni del postopka – sklica, poteka in zaključkov deželnega zbora, sezname sprva le plemičev in pozneje tudi ostalih upravičencev, ki so se ga udeležili, vojaški in davčni sezname in končno zbirni sezname (matrike) kranjskih deželnih stanov. V knjigi te seznane tudi objavlja, za kar smo mu zelo hvaležni.

Ko tezo razvija, sproti pojasnjuje vsebino terminov, ki (nam) raziskovalcem radi povzročajo probleme. Za nadaljnje branje je bistveno, da najprej pojasni vsebino pojma *dežela*, kaj je zaobjemala in kako se je s stoletji spreminjala. Ob tem se je spreminjal njen pravni red, ki je že po definiciji družbena konvencija, neločljiva od duha časa. Nastanek dežele je bil del procesa osvobajanja nesvobodnega plemstva, ministerialov, ki je v slovenskih deželah tekkel od prve polovice 12. stoletja dalje. Avtor razloži pojem ministeriala, ob njem pa še milesa, katerega osebni položaj se je v mnogočem razlikoval od ministerialovega, skupni pa sta jima bili osebna nesvoboda in služba fevdnemu gospodu. Posestna razmerja so se urejala po deželnem pravu, ki je bilo sprva običajno, ki pa so ga Habsburžani po utrditvi svojega položaja deželnih gospodov v Vzhodnoalpskem prostoru dali zapisati v deželnih privilegijih, ki so dali tudi osebno svobodo ministerialom in militom. Njihove premoženjskopravne zadeve so se reševale na deželnih ograjnih sodiščih. Privilegiji so uzakonili tudi patrimonialno sodstvo, se pravi pravico, da vsak zemljiški gospod izvaja nižje sodstvo nad svojimi kmeti. Že do leta 1200 pa so se izoblikovala deželska sodišča, ki so vlekla tradicijo iz sodnih pooblastil nekdanjih krajinskih knezov, sedaj pa so v teritorialno-sodnem smislu predstavljala vmesno stopnjo med zemljiškim gospodstvom in deželo; bila so osnovne sodne, upravne, vojaško-mobilizacijske in "policijske" enote, za neprivilegirane sloje torej "javna" oblast. Tudi za pojasnilo tega termina, s katerim so pogosto težave (posebno pri prevajalcih in lektorjih), bo bralec avtorju hvaležen.

Dežela je bila najprej pravna, šele nato teritorialna vez plemstva nekega zemljepisnega območja in njegovega deželnega gospoda. Knez se je v posameznih zadevah posvetoval sprva z izbranimi velikaši. Iz teh posvetov in skupinskih posvetovanj (več), pa tudi dednih poklonov, kjer so vodilne skupine v deželi prisegle zvestobo novemu knezu, ta pa jim je zagotovil, da bo spoštoval deželne privilegije, so se od 15. stoletja dalje začeli oblikovati deželni zbori, ki jih je po potrebi skliceval deželni knez. Na njih so skupine višjih (maloštevilnih) in nižjih (večina) plemičev, prelatov in končno tudi

deželnoknežjih mest in trgov, deželni stanovi torej, z nasveti in denarjem pomagali deželnemu knezu za dobrobit celotne dežele. To je bila dežela (Land-schaft) v ožjem pomenu besede. Poleg tega termina, ki ga je v tej fazi moč enačiti s terminom deželni stanovi, so tu pojasnjene še vsebine besed deželani (Landleute), stanovi, plemiči (die vom Adl).

Kranjski deželni stanovi so dobili svojo dokončno strukturo in delokrog v prvi četrtini 16. stoletja, v zgodovinskih okoliščinah, ki so splošno znane in tu na kratko opisane. Sledi predstavitev posameznih stanov. Najprej prelatov, kjer so bili od začetka 16. stoletja kriteriji za sedež in glas na prelatski klopi zemljiška posest v deželi, njeno avtonomno upravljanje, bivanje v tej deželi ter neposreden pravni odnos z deželnim knezom. Začetkov te samostojne klopi zaradi pomanjkanja virov ni mogoče določiti, prav tako ne njene popolne sestave in višine davčnih obveznosti. Drugo klop so zasedali (maloštevilni) gospodje, tretjo, najštevilnejšo in najpomembnejšo, pa vitezi in oprode, potomci nekdanjih nižjih ministerialov in militov. Razlika med vitezi in gospodi je bila v poznem srednjem veku predvsem v tem, da lastnik viteške posesti ni mogel imeti cerkvenih fevdov, sodnih, mitninskih, trških, lovskih in podobnih pravic, ki so bile dostopne gospodom: gospoda je torej ustvarilo gospostvo s takimi pravicami. Na četrti klopi v stanovih habsburških dežel so sedeli predstavniki mest in trgov, ki so bili majhni in skoraj v celoti last deželnega kneza. Na Kranjskem so bila del deželnih stanov praviloma le mesta, skupaj 11.

Posebno poglavje avtor nameni deželnemu zboru in drugim stanovskim zborovanjem, ob tem pa razloži izraze, ki se zanje pojavljajo v virih in historiografiji. Posebna dragocenost tega poglavja je seznam kranjskih deželnih zborov in meddeželnih stanovskih zborovanj, od njihovih začetkov (domnevno) v letih 1397 in 1401 do (domnevno) leta 1519. Ob tem je opisan deželnozborski postopek, se pravi njegov sklic oziroma razpis, (ne)udeležba na zboru, vloga deželnoknežjih komisarjev, ki so običajno nadomeščali in predstavljali deželnega kneza – v obravnavanem obdobju se ta na Kranjskem ni udeležil niti enega (klasičnega) deželnega zbora –, ter potek in vsebino pogajanj. Ta pogajanja so, v zameno za odobritev izrednih davkov, ki je bila najmočnejša kompetenca stanov, prinesla deželi marsikatero drobtinico s knezove mize, posebno v času turških vpadov, kmečkih uporov in verskih vojn 16. stoletja.

Sklepe deželnega zbora v deželi so realizirali posebni organi, iz katerih se je sčasoma razvila stanovska uprava, ki je bila hkrati tudi deželna samouprava. Avtor poda vrsto in razvoj stanovskih organov in njihovih uradov, ki so jih vodili domači plemiči, ter opiše dvojno vlogo najvišjih deželnih uradnikov – deželnega glavarja, upravitelja in upravnika,

ki so bili po svojem imenovanju in funkciji odgovorni tako deželnemu knezu kot stanovom. Postavi – logično – domnevo, da so sprva zborovali v prostorih ljubljanskega gradu, in dokončno razreši vprašanje deželne hiše in arhiva, glede katerih je bilo med zgodovinarji doslej veliko napačnih trditev.

V poglavju o dejavnosti deželnih stanov je definiran pravni položaj deželnih stanov, njihove pristojnosti in odnos z deželnim knezom. Razloženi so pojmi, kot so odobritev, zaščitno pismo, imenje oziroma imenjska renta, davčna naložitev. Tudi to bo močno koristilo ne le začetnikom v zgodovino-pisju, marveč tudi marsikomu, ki se že dlje časa ubada(mo) s starejšo slovensko zgodovino. Tudi poglavje o t. im. priključenih gospostvih dežele Kranjske – Marki in Metliki, Istrski (Pazinski) grofiji, nekdanji devinsko-walseejski dediščini na Krasu in v Istri, Kastavu in Reki ter Trstu – lahko razjasni kakšno zmotno predstavo.

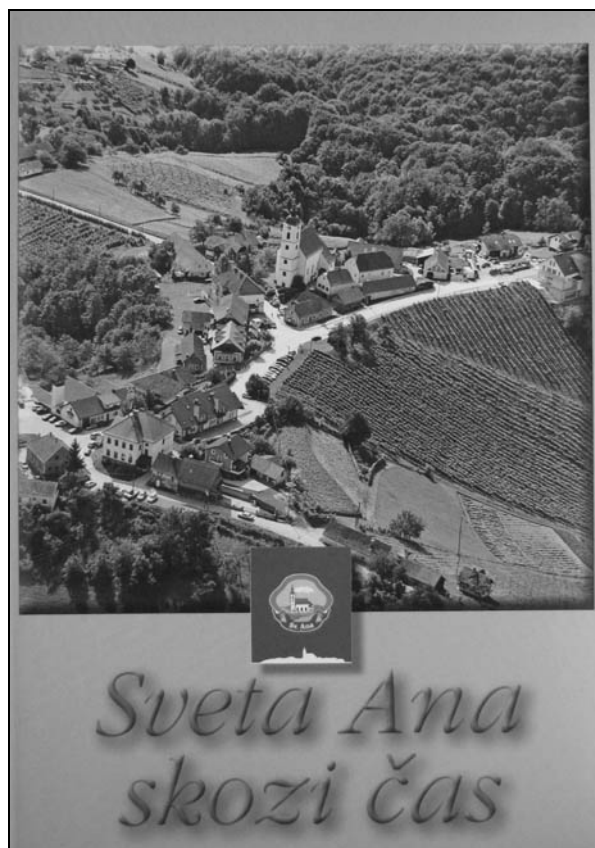
Kranjska je bila od prihoda pod habsburško dinastijo močno povezana s Štajersko in Koroško. V nemirnih časih druge polovice petnajstega in celotnega šestnajstega stoletja so dežele, za katere se je proti koncu tega obdobja uveljavil izraz Notranja Avstrija, gojile medsebojno solidarnost in pomoč. Skupna zasedanja zborov ali njihovih predstavnikov (deželnih odborov) so bila kar pogosta, po potrebi pa je deželni knez sklical na skupno zasedanje tudi predstavnike petih nižjeavstrijskih dežel, Spodnje in Zgornje Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske. V vsem tem obdobju so se med notranjeavstrijskimi deželami in obema Avstrijama pojavljala trenja, na videz malenkostni spori glede sedežnega reda in protokolov. Probleme so rešili šele leta 1632, ko je bila največja moč deželnih stanov že mimo.

Maja Žvanut

Sveta Ana skozi čas : zbornik občine Sveta Ana (ur. Marjan Toš, Igor Zemljčič). Maribor : Ostroga, 2009, 508 str.

V zadnjem obdobju prihaja do sprememb raziskovanja oziroma objavljanja raziskovalnega dela na področju krajevine zgodovine. Doslej uveljavljen problemski pristop dopolnjujejo ad hoc zborniki, monografske publikacije zgodovine lokalne skupnosti, predvsem občin. Takšen trend je posebej opazen na območju Slovenskih goric. Namen tega početja je opozorilo lokalnih skupnosti na lastno zgodovino. S tem bralci na enem mestu dobimo zbrane podatke, s čimer poleg interpretacije lokalne zgodovine pridobimo zapise lokalnih navad, značilnosti in

šeg. Tako je zmanjšana možnost za morebitno okrnitev zgodovinskega spomina ter celo priložnost za vzpodbudo dialoga o kulturni dediščini. Ob tem velja izpostaviti različne pristope k obravnavi krajevne skupnosti, saj ti segajo od turističnih vodnikov do (poljudno)znanstvenih publikacij. Zgodovine lokalnih skupnosti so priložnost za primerjalno analizo sinhronosti in divergentnosti socialnih procesov z večjimi (upravnimi) enotami, saj so lokalne skupnosti del večje upravno-politično-kulturno-gospodarske enote.

Ob tem si moramo zastaviti vprašanje, kaj je zgodovina oziroma kaj je predmet preučevanja, raziskovanja in interpretiranja v historiografski stroki. Pomembni dogodki, pomembne osebnosti, ljudske množice, vsakdanje življenje, lokalna zgodovina? Predmet raziskovalne interpretacije so v svojem bistvu podobe življenja v preteklosti. Prepričan sem, da je to izpovedna vrednost krajevnih publikacij, ki poudarjajo lastno zgodovino, ne zaradi njene pomembnosti (v smislu velikih, daljnosežnih in prelomne množice zaporednih trenutkov), ampak ker je "njihova", torej zgodovina prednikov in poskus razumevanja njihovega veselja in stisk ter spopadanja z izzivi. Takšen pristop ("domaćijskost") je dopusten s strani naročnika oziroma financerja projekta, manj pa pri raziskovalcih, avtorjih prispevkov.

Slovenske gorice so bile v slovenskem prostoru sprejete kot enotna geografska in socialna enota. Na

to opozarja zemljevid na notranji strani platnic zbornika Sveta Ana skozi čas, na katerem so s posebno barvo zaznamovane Slovenske gorice. Zemljevid, na katerem sicer ni označen toponim Sveta Ana, prikazuje pogostost toponimov, sestavljenih iz svetniških imen. Na enotno dojetje Slovenskih goric nakazujejo tudi objave dopisov v časopisnih rubrikah iz Slovenskih goric. Ob tem velja izpostaviti razmišljanje Frana Ilešiča, rojenega v Svetem Juriju ob Ščavnici, ki je bil prepričan, da nosilci slovenskega narodnega gibanja pozabljajo na obrobna področja (*"naravno je, da se zanimanje obrača proti središču, center čisto pozablja na mejo, kakor Ljubljana čisto pozablja na mejo, kakor Ljubljana malo ve o Slovenskih goricah, tako Slovenci malo o Hrvatih"*¹). Razmere za promocijo posameznega kraja ali območja so se v 20. stoletju bistveno spremenile, še posebej z vzpostavitvijo lokalne samouprave na drugi stopnji. Lokalne skupnosti so dobile priložnost za aktivno promocijo in tudi samoiskanje identitete. Monografija Sveta Ana skozi čas je tipičen primer predstavitve in promocije lastne zgodovine in prvi celosten poskus predstavitve zgodovine Svete Ane. Monografija, ki je izbor znanstvenih, poljudnoznanstvenih in leksikalnih prispevkov, je sestavljena iz treh delov. V prvem delu je pozornost pretežno namenjena geografski in zgodovinski umestitvi območja v dobi do sodobnosti (tej dobi je namenjena polovica monografije) oziroma do osamosvojitve, ki v tem primeru pomeni tudi začetek razprave o ustanovitvi lastne občine. Drugi del je namenjen društveni zgodovini in socialnim oblikam druženja po drugi svetovni vojni. V zadnjem sklopu so v leksikalni maniri izpostavljeni pomembni in uspešni sokrajani.

Na začetku prvega sklopa, kjer je prikazana geografska umestitev občine Sveta Ana, so natančno predstavljene geološke, pedološke in podobne značilnosti. Izpostavljeni so ugodni pogoji za gojenje vinske trte,² kar je zaradi razvoja odvisnih razmerij pomembna gospodarsko-socialna kategorija na območju Svete Ane. Problem viničarjev je predstavljen v sestavku o zadrugah, predvsem v kontekstu sprememb oblik gospodarstva. Poudarjeno je namreč bilo, da na odvisen status viničarjev ni vplival nastanek nacionalne države leta 1918, ampak šele čas po drugi svetovni vojni s spremenjeno politično-ekonomsko paradigmo. Nadalje je v zborniku izpostavljen problem nastanka kraja Sveta Ana. Ob tem so zanimivo predstavljene teorije o izvoru imena in spremembah le tega. Preimenovanja Svete Ane so skoraj njen zaščitni znak, saj je bila samo v 20. stoletju preimenovana sedemkrat (1919, 1935, 1938,

¹ Arhiv republike Slovenije, AS 621, škatla 22.

² V zborniku je predstavljeno lokalno ime vinske trte Postič. Ime je trta dobila po enologu Francu Postiču, ki je v Sveti Ani živel in deloval sredi 19. stoletja do smrti leta 1861.

1941, 1945, 1953, 1993). Vzroki za preimenovanja so imeli nacionalne in idejno-nazorske korenine.

Za obseg novodobne poselitve kraja je bila izpostavljena postavitev cerkve Svete Ane, za katero je bil temeljni kamen položen leta 1695. Cerkev je nastala ob romarski poti iz Cmureka v Sveto Trojico. Na podlagi besedilnega dela sestavka dr. Polone Vidmar ("Umetnostnozgodovinski oris cerkva v občini Sveta Ana") lahko sklepamo o skromni gradnji in opremljenosti cerkve v primerjavi z drugimi cerkvami, ki so imele bogatejše patrone, kot ga je imela cerkev Svete Ane. S postavitvijo cerkve je nastal problem jurisdikcije, ki je bil dokončno rešen z osnovanjem lastne župnije leta 1786.

V zborniku je podano opozorilo o skromni ohranjenosti primarnih virov. Zato sta s toliko večjim ponosom predstavljeni cerkvena in šolska kronika. Cerkvena kronika, ki je sicer začela nastajati v drugi polovici 19. stoletja, retrogradno predstavlja zgodovino župnije in cerkve Sveta Ana. Poleg omenjenih kronik je pomemben vir za preučevanje socialnih podob anketa nadvojvode Janeza. Na podlagi ankete je Igor Zemljčič predstavil socialno strukturo v predmarčni dobi. Izpostavil je modernizacijske pobude ter hkrati močan pečat tradicije ("kakor so dedje od nekdaj obdelovali njive, travnike in vinograde, tako ravnaajo kmetje z njimi dandanes"). Analiza ankete je pokazala prihodke gospodinjstva po kosmatem dohodku. V primerjavi z ostalimi katastrskimi občinami v Slovenskih goricah so imele katastrske občine na območju današnje občine podpoprečen kosmati dohodek na gospodinjstvo. Vzrok za to sta verjetno osnovni dejavnosti prebivalcev, ki sta bili vinogradništvo in sadjarstvo. Izpostavljen je pragmatičen odnos do poroke in nizke delež nezakonskih otrok, saj je bil nezakonski vsak sedmi otrok (ob tem velja za primerjavo poudariti, da je bil na Zgornjem Štajerskem vsak drugi).

Območje Svete Ane je bilo na jezikovni meji. S porastom nacionalne diferenciacije v drugi polovici 19. stoletja je to postalo pomembno vprašanje, še posebej po postavitvi šole v Lokavcu leta 1885 s finančno podporo nemškega podpornega društva Schulverein. Kljub temu se delež nemško opredeljenih ni bistveno povečal. Na območju je obstajala močna slovenska zavest, ki se je izkazala ob ustanovitvi Bralnega društva leta 1898. Z bralnim društvom je pri Sveti Ani zavladovalo novo, sveže življenje, ki je prebudilo kraj in mladino. Vendar so društvu nekateri krajanje odločno nasprotovali. Po odhodu agilnega kaplana leta 1905 je društvo začelo usihati. Na tem mestu velja opozoriti na problem vključenosti učiteljev v socialno okolje. To je problemsko predstavljeno v luči kulturno bojnih trenj, predvsem v posredovanju podobe Svete Ane in njenih prebivalcev v svetu (medijih). Takšen primer, ki je poglobil idejno-nazorska trenja, je bila knjiga Ignaca Koprivca: Kmetje včeraj in danes, Narodopisne črtice iz Slovenskih goric (založnika Učiteljska tiskarna v Ljubljani in Glavna hranilnica v Svetem Lenartu v Slovenskih goricah). Proti knjigi je odločno protestiral tudi časnik Slovenec, ki je objavil poročilo s protestnega zborovanja v Svetem Lenartu 5. maja 1940. V narodopisnih črticah je bil po mnenju dopisnika Slovenca popačen prikaz žeganja pri Sveti Ani.

Kljub idejno-nazorskim trenjem je potekalo medsebojno sodelovanje, predvsem v času stresnih dogodkov, kot so bile naravne ujme in prevratna doba. Sodelovanje je nemoteno potekalo tudi v gasilskem društvu in v boju proti alkoholizmu. Zapisano daje vtis mirnega sobivanja in občasne vzburditve nasprotij v času volitev. V tej maniri je predstavljen tudi volilni boj med Francem Breznikom in Jožetom Špindlerjem na županskih volitvah v tridesetih letih 20. stoletja.

S prihodom nemških vojakov v Sveto Ano 9. aprila 1941 se je začelo štiriletno obdobje nemške okupacije. Posebej izpostavljeno je izvajanje raznarodovalne politike in prisilne mobilizacije v nemško vojsko. Marjan Toš v sestavku opozori, da se je zaradi vodenja aktivne ekonomske politike v začetni fazi okupacije standard nekoliko povzpел (predvsem viničarjem). S porazi nemške vojske se je okrepil okupacijski režim. Kljub temu (ali pa tudi prav zaradi tega) je bilo v Sveti Ani odporniško gibanje šibko.

Obdobje po drugi svetovni je predstavljeno z upravnou vključitvijo v občino Lenart v Slovenskih goricah in aktivnostim za posodobitev bivanjskega habitata. Slednje je prikazano z bogatim slikovnim gradivom udarnih akcij. Sredstva za investicije so bila pridobljena s samoprispevkom in kasneje v sedemdesetih letih s sredstvi politike policentričnega razvoja.

Pomembno prelomnico v razvoju Svete Ane predstavlja osamosvojitev Slovenije in sprejem zakona o lokalni samoupravi. Tranzicijska doba je obdobje razmislekov o obliki lokalne samouprave. Dobo sodobnosti lahko označimo tudi za dobo ljudske iniciative, saj so bili izvedeni trije referendumi. Referendum o preimenovanju kraja Zgornja Ščavnica v Sveto Ano in dva o ustanovitvi občine. Drugi je uspel, za kar ima po mnenju Viktorja Kapla zasluge koordinacijski odbor združenja krajevnih skupnosti. V sestavku je med uspehi lokalne samouprave izpostavljeno uspešno črpanje evropskih sredstev.

V drugem sklopu zbornika je predstavljena zgodovina neformalnega druženja po drugi svetovni vojni. Posebej velja izpostaviti šege in navade, kjer so poudarjena prizadevanja za ohranitev kulturne dediščine. V zborniku je zanimivo prikazan razkorak pri oblikovanju navad in oblačilne kulture. Medtem ko so se navade oblikovale v primežu vsakdanjih opravil, se je oblačilna kultura spreminjala pod vplivom mestne mode. Pozornost je v zborniku

namenjena tudi materialni dediščini. V tem segmentu prevladujejo "tihi pomniki naše dediščine" (kapele, križi in znamenja). Zanje je izpostavljeno, da je bolj izraz verske prepričanosti kot pa institucionalne (cerkvene) pobude. Zato je ta dediščina razumljena kot kulturno-etnološki pojav preteklosti.

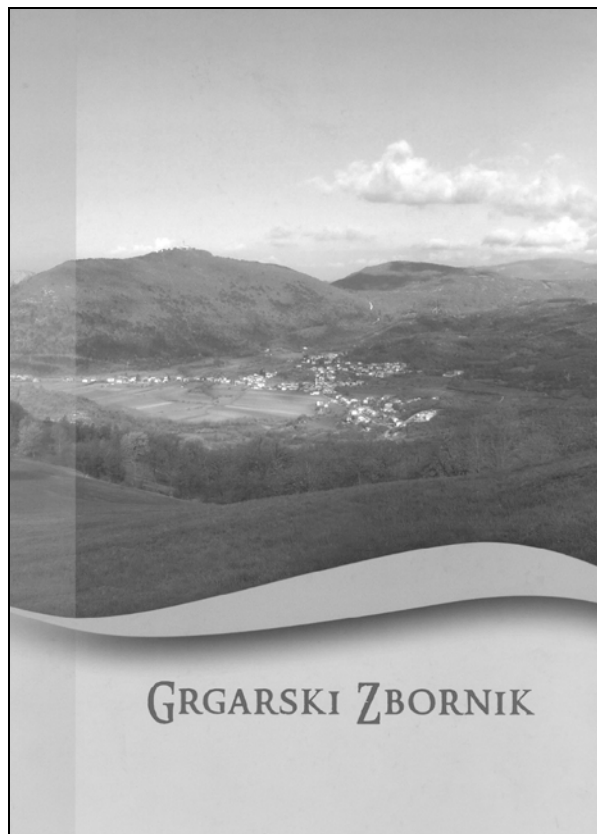
V zadnjem vsebinskem sklopu se ponovno vrne-mo v zgodovino Svete Ane v Slovenskih goricah. Tokrat z zgodbami (izpostavljenih) posameznikov, ki so pustili pečat bodisi v domačem kraju bodisi na "tujem". Posebej so izpostavljeni Bernhard Perger, Jožef Špindler in Janko Šlebinger.

Željko Oset

Grgarski zbornik. Izdala in založila Krajevna skupnost Grgar in Turistično društvo Grgar v sodelovanju s Pokrajinskim arhivom v Novi Gorici in Zgodovinskim društvom za Severno Primorsko. Grgar 2009, 345 str.

Pričujoči zbornik je nastal na privatno pobudo, kar se mu tudi zelo očitno pozna. Impozantna knjiga s 345 stranmi in bogatim slikovnim gradivom je vsebinsko dokaj neenotna. To je značilnost večine

zbornikov, h katerim so sodelavci vabljeni, in tudi tokrat je tako. Urednikom se ni posrečilo zbrati prispevkov, ki bi bili na podobni kakovostni ravni. Tako najdemo v delu zelo dobre strokovne članke, pa tudi dokaj sladkobne zapise. Poleg tega bi se lahko avtorji člankov, ki se včasih prepletajo, med seboj uskladili ali pa bi jih morali na to opozoriti uredniki? Mogoče bi imel zbornik zato kakšno stran manj, bi se pa izognili vtisu, da se avtorji niti ne poznajo med sabo in da ne poznajo dela drug drugega.

Po uvodnih straneh je zbornik razdeljen v štiri velike sklope z naslovi: Sprehod skozi čas, Tu jim je tekla zibelka, Pred domačim pragom, Utrinki za spomin.

Prvi sklop zajema časovno obsežno obdobje zgodovine Grgarja od pozne bronaste dobe do časa po drugi svetovni vojni.

Razmere v bronasti dobi v Grgarju in okolici predstavlja članek Draga Svoljšaka *Zaklad bronastih srpov v Grgarju*, v katerem opisuje najdbo bronastih srpov ter s tem povezane strokovne polemike. Srpe je kamnosek Ivan Kogoj našel leta 1889, shranjeni pa so, vsaj večina, v Deželnem muzeju v Gorici (Museo Provinciale di Gorizia).

Patricija Bratina je v razpravi *Grgar – Grašiče, utrjeno železnodobno gradišče*, kot že naslov pove, spregovorila o tem prostoru kot o utrjenem železnodobnem gradišču, ki je bilo pomembna postojanka na trgovskih poteh. Te poti so vodile iz Vipavske doline čez Banjško planoto v Posočje. Da je bilo Grašiče gradišče, po njenem mnenju dokazuje tako njegova lega kot tudi ostanki obrambne arhitekture. Dokazana je tudi poselitev tega območja od pozne bronaste dobe v železno dobo.

V svojem drugem članku *Arheološka izkopavanja v cerkvi Sv. Martina v Grgarju* je Drago Svoljšak predstavil delo arheologov v letu 1968, ko je tedanji grgarski župnik Franc Bizjak med obnovo cerkve Sv. Martina v Grgarju skušal najti grob vidkinje Urške Ferligoj. Po legendi naj bi bila pokopana ob cerkvi. Arheološka izkopavanja so pokazala, da so si na tem prostoru sledile štiri gradnje cerkva, romanska, gotska, baročna in sedanja. Posebnost je najdba upodobitve Marije na bronasti ploščici, ki jo strokovnjaki datirajo v 12. stoletja, o grobu vidkinje pa niso našli sledov.

Petra Leben – Seljak je dejstvo, da niso našli tako zelo iskanega groba, dopolnila s člankom *Antropološka analiza kosti iz romanskih ruševin v cerkvi Sv. Martina v Grgarju*. Opisala je najdbe, na osnovi katerih je lahko določila, da pripadajo najdeni ostanki več osebam: enemu otroku, mladoletniku in najmanj eni odrasli osebi.

O starejši zgodovini Grgarja je spregovoril Vojko Pavlin v članku *Iz starejše zgodovine Grgarja (posestna in gospodarsko-socialna podoba kraja)*. V članku najprej predstavi težave, na katere je naletel pri

imenovanju in določanju, kaj je sploh bil Grgar in kdaj se je ime pojavilo. V starejših virih se to ime namreč ni uporabljalo, pač pa le poimenovanje za posamezne enote, iz katerih se je kasneje oblikoval Grgar. V poznem srednjem veku je Grgar spadal pod goriško gospostvo. Razgibano življenje plemiških družin tega časa se mu ni izognilo. Tu so med seboj mejile posesti znanih plemiških družin Rihemberskih, Strassoldo, Pevnskih, Ebersteinov, Thurnov; med posestniki v Grgarju srečamo tudi cerkvene ustanove, tako cerkev sv. Martina v samem Grgarju, posest benediktinskega samostana iz Rožaca in goriškega frančiškanskega samostana. Dedovanja in povezave med vsemi temi lastniki so vplivali na razvoj razmer v kraju. Tako Vojko Pavlin na primeru Grgarja predstavi vzpon, vrh in razkroj fevdalnega sistema na tem območju. Sledi spremembam in menjavam posameznih bolj ali manj uspešnih plemiških rodbin, ki so se tu menjavale tako pod goriškimi grofi kot tudi kasneje pod Habsburžani. Ob tem spremlja tudi gospodarske in socialne spremembe, ki so se vrstile tekom časa. Na drugi strani pa sledi kontinuiteti domačega prebivalstva in njihovim obveznostim.

Pavel Krajnik je podal kratek pregled listin iz 16. stoletja iz arhiva slovenske frančiškanske province v članku z naslovom *Grgar v starih svetogorskih listinah*.

Jernej Vidmar je v razpravi *Grgarski černidi (črna vojska) v letih od 1690 do 1750* predstavil to obliko vojske, njen nastanek, vloge, naloge in način novčenja.

Tej razpravi sledijo poglavja, ki obravnavajo novejšo zgodovino kraja in njegovih prebivalcev, to so razprave, ki govorijo o pomembnih dogodkih v 19. in 20. stoletju. Začenja jih članek Aleksandre Pavšič Milost *Upravno teritorialna pripadnost Grgarja od 19. stoletja do danes*. Predstavljene so upravno-teritorialne enote, upravni organi, ki so imeli sedež v Grgarju. Časovno in tudi upravno je bil to zelo pester čas od obdobja Ilirskih provinc in sprememb, ki so jih te prinesle, preko avstrijske restavracije do prve svetovne vojne, ki ji je sledila italijanska okupacija ter nato druga svetovna vojna ter odločitve, spremembe in dogajanja po drugi svetovni vojni. Skratka učinkovit prerez skozi teritorialno upravno življenje nekega kraj skozi daljše obdobje. Članku so dodani zelo povedni statistični pregledi, iz katerih lahko med drugim tudi zelo nazorno spremljamo spreminjanje poimenovanja upravnih in političnih funkcij v posameznih krajih in obdobjih.

Šola je za vsak kraj ustanova, ki posredno ali neposredno vpliva na njegovo življenje in življenje njegovih prebivalcev. Odličen pregled nastanka in razvoja ter pomena šole v življenju malega kraja v zadnjih dobrih 150 letih je predstavila Vlasta Tul v članku s preprostim naslovom *Šola v Grgarju skozi čas*. V okvir splošno znanih dejstev o razvoju šolstva

v naših krajih se tako nazorno vključuje primer nastajanja in razvoja šole v manjšem kraju, ki pa ni tako zelo odmaknjen od mesta Gorice. Drugačnost razvoja šole in šolanja, kot ga je poznala npr. Kranjska, je postala očitna po končani prvi svetovni vojni, ko je to ozemlje okupirala Italija. Iz leta v leto spremljamo bolj ali manj prikrita in prefinjena prizadevanja za asimilacijo – poitalijančevanje prebivalcev od otroških vrtcev naprej. Kolikor se je zaradi pomanjkanja virov dalo, je predstavljena tudi partizanska šola od kapitulacije Italije septembra 1943 do novembra 1944. Po končani vojni je tudi grgarska šola delila negotovo usodo tega predela Goriške, vendar pa se je šola obdržala, se razvijala in nato postala podružnica osnovne šola Solkan. Celotna razprava je bogato opremljena s slikovnim gradivom, ki je zelo zgovorno in popelje bralca skozi razvoj pedagoških teorij o odnosu šola-učenec.

Zgodovino nekega kraja, njegovega socialnega in gospodarskega razvoja poleg šole na nek način piše tudi pošta. O njenem razvoju in prehajanju iz države v državo je spregovoril Branko Morenčič v članku *Pošta Grgar od odprtja do priključitve Primorske k Jugoslaviji*. Avtor je strokovnjak na tem področju, saj je zgodovinske razmere na Primorskem skupaj z Veselkom Guštinom prikazal tudi v publikaciji Poštna zgodovina in filatelija na Primorskem. Izdano ob 50-letnici priključitve Primorske Sloveniji 1947–1997 (Knjižnica Annales 15. Koper 1997).

Prva svetovna vojna in soška fronta sta vtisnili Grgarju in njegovi neposredni okolici, tako kot tudi pretežnemu delu Goriške, poseben in neizbrisen pečat. O tem dogajanju z besedo in sliko govorita dva članka.

Renato Podbersič ml. je v razpravi *Grgar med prvo svetovno vojno* predstavil razvoj razmer, v katerih so se znašli prebivalci, ki so živeli takoj za fronto. Najprej so morali fantje in možje v avstrijsko vojsko. Ko je leta 1915 stopila v vojno Italija na strani antantnih sil in so včerajšnji prijatelji postali današnji sovražniki, se je odprla še soška fronta, ki je prizadela prebivalstvo v zaledju. Med njim so najprej pobrale svoj davek bolezni: ošpice in kolera, nato pa še obstreljevanje. V vojni sta bila prizadeta tudi cerkev in samostan na Sveti gori, Marijina podoba je morala v begunstvo tako kot tudi prebivalci Grgarja in okolice. V letu 1918 se je življenje začelo vračati v Grgar.

Podrobnejše podatke o razmerah v vojnem času v Grgarju prinaša odlomek iz župnijske kronike Memorabilia, ki jo je pisal kurat Jožef Godnič. V zborniku so predstavljena leta od 1915 do vključno 1917, nato pa sledi še kratek pregled kuratove usode do njegove upokojitve leta 1919.

Članek Branka Marušiča *Gradivo za zgodovino Grgarja v narodnoosvobodilnem boju* ima dokaj dolg uvod, ki naj bi predstavil zgodovino Grgarja, pred-

vsem politične in gospodarske razmere v času med obema vojnama. Gradivo za zgodovino Grgarja med NOB je po avtorjevi izjavi napisano na podlagi ustnih virov, šolske kronike in izbrane literature. Članek je nekoliko dopolnjen članek iz leta 1974, kar se mu tudi pozna. Avtor sam opozarja na dejstvo, da je poudarek predvsem na pomenu delavskega gibanja, socialistične in komunistične usmeritve.

Partizansko gibanje se je v Grgarju in okolici začelo v letu 1942, razmahnilo pa ob kapitulaciji Italije 1943, ko so nastali tudi zametki ljudske oblasti. Nemška ofenziva in zasedba tega ozemlja je vse to delo zavrla, najtežje pa je bilo na tem območju ob koncu vojne v letu 1945.

Kako so čas med vojnama in dogajanje med drugo svetovno vojno doživljali posamezniki, pa pripovedujeta dve zgodbi. Najprej zgodba, ki jo predstavi Renato Podbersič ml. *Zalostna grgarska zgodba*, ki spregovori o življenjski poti Anice Černe, ki si je prizadevala za izobraževanje mladih ljudi iz Grgarja in za osvoboditev Primorske, pa jo je OZNA likvidirala.

Drugo pričevanje pa je *Dnevnik Karoline Doljak, moji doživljaji ob bombardiranju Grgarja marca in aprila 1945*. V njem so opisani bombni napadi v teh mesecih in žrtve, žalost in nesreče, ki jih je bombardiranje povzročilo v Grgarju in okolici.

Razmere, v katerih se je takoj po koncu vojne v času od novembra 1945 do julija 1946 znašel Grgar z okolico in frančiškani na Sveti gori, je opisal Pavel Krajnik v članku *Grgar v dnevniku p. Paolina Bassettija*. Ta članek je nekakšna iztočnica za razpravo Jurija Rose *Grgarci – vitezi Svetogorske kraljice*. Povezava *Grgarja in osrednjega primorskega romarskega kraja*. V članku je najprej predstavljena vidkinja Urška Ferligoj, ob tem je povzeta večina dosedanje literature, ki piše o njej in seveda je omenjeno dejstvo, da direktnih pisnih dokazov o njenem obstoju sedaj ni več. Lepo je prikazana tesna povezanost med Grgarci in romarsko cerkvijo, ki je zrasla na Sveti gori, od začetkov v 16. stoletju, videnja Urške Ferligoj do pretresa ob jožefinskih reformah ob koncu 18. stoletja, obnove po prvi svetovni vojni, življenju med obema vojnama ter ponovnem delovanju po drugi svetovni vojni. Posebno usodo je v vsem tem času doživljala tudi podoba svetogorske Marije, ki je morala v begunstvo kar trikrat.

Naslednji sklop nosi naslov *Tu jim je tekla zibelka*. V njem so predstavljeni znameniti Grgarci, ljudje, ki so se uveljavili doma in v svetu ter vsak na svoj način pripomogli k prepoznavnosti ali pa razvoju Grgarja. Pri opisovanju posameznih življenjskih poti so mnogokje opisane tudi razmere, ki so tako življenje in življenjske odločitve pogojevale. Tako ti podatki dopolnjujejo, včasih pa tudi nasprotujejo opisom, ki jih je predstavil zgodovinski del zbornika. Očitno je, da se včasih ni bilo mogoče izogniti ponavljanju ali pa podvajanju. V tem po-

glavju se nam ob prebiranju usod grgarskih rojakov, ki so se šolali v velikem svetu, za starejše obdobje pokaže slika, ki govori o značilni miselnosti slovenskega podeželja 18. in 19. stoletja. Nadarjeni fantje so se šolali za duhovnike in so se kasneje poleg duhovniške službe posvečali še kakšni znanstveni panogi, ali pa za pravnike, dalj njihova domišljija in finančne zmožnosti pač niso segle. Šele v 20. stoletju se pojavijo ljudje drugačnega kova. Tako srečamo v tem poglavju štiri duhovnike, dva pravnika, enega podjetnika, enega pesnika in na koncu še družino Doljak, ki je dala dva politika, enega vojaka in štiri duhovnike. Posamezne osebe so predstavili Vojko Pavlin, Lojzka Bratuž, Branko Marušič, Ivanka Uršič, Irena Breščak, Aleksandra Pavšič Milost, Petra Kolenc, Tone Ciglar, Bojan Doljak. Pa pogledjmo.

Vojko Pavlin je po Primorskem slovenskem biografskem leksikonu priredil zapis, ki sta ga o Mihaelu Kumru napisala Ljubomir A. Lisac in Jože Mlekuž. V članku *Mihael Kumar pl. Chumberg – frančiškan, pomožni ljubljanski škof in novomeški prošt* je predstavljena uspešna življenjska pot tega Grgarca, ki se je rodil ob koncu 16. stoletja in umrl sredi 17. stoletja.

V 19. stoletju se je rodilo v Grgarju kar nekaj pomembnih ljudi. Galerijo teh portretov začne članek Lojzke Bratuž *Premalo poznani Peter Budin (1770–1858)*. Predstavlja duhovnika Petra Budina, ki se je rodil v Grgarju, študiral v Gorici in Gradcu in služboval na Goriškem, kjer se je povzpел do odgovornih in visokih mest v cerkvi. Poleg tega se je ukvarjal tudi s pisanjem. Predvsem je pomembno njegovo prizadevanje, da bi otroke naučil branja in pisanja na sodoben in jasen način.

V političnem in gospodarskem življenju Goriške sta bila v 19. stoletju pomembna dva grgarska rojaka: Josip Doljak in Matevž Ternovec.

Pravnika Josipa Doljaka je predstavil Branko Marušič v članku *Grgarski rojak državni poslanec Josip Doljak (1820–1861)*. V razpravi je opisano njegovo delo v letu 1848, obenem pa seveda tudi okolje in vzdušje, v katerem je Doljak odrasel, se šolal in nato politično deloval. Podrobneje je predstavljeno njegovo delovanje v letu 1848 ob vprašanju zemljiške odveze, kjer je nastopal dokaj konservativno, se zato zameril svojim volivcem ter odložil poslanski mandat. Jeseni 1849 je bil imenovan za predsednika komisije za zemljiško odvezo. Odločnejši je bil na narodnostnem področju, zavzemal se je za enakopravnost narodov, ki so živeli v okviru habsburške monarhije. Narodnostno vprašanje se je sprožilo ob zahtevi italijanskih poslancev, da se v uradno rabo uvede tudi italijanščina. Bil je proti sodelovanju avstrijskih Slovanov v frankfurtskem parlamentu. Ko je odložil poslanski mandat, se je posvetil goriškemu slovanskemu bralnemu društvu. O njem je kratek življenjepis objavil dr. Vladimir Travner v

članku Naši sodniki in državni pravdniki v spominskem zborniku Pol stoletja društva "Pravnik", ki je izšel v Ljubljani leta 1939.

Ivanka Uršič je predstavila Matevža Ternovca. Da je bil zelo vsestranska osebnost, nam pove že naslov članka *Matevž Andrejevič Ternovec (1842–1913) pravnik, publicist, prevajalec, narodnjak*. Kot državnega uradnika so ga precej premeščali, verjetno je tudi to vplivalo na njegovo širše dojetje okolice ter političnih dogodkov. V sodni praksi si je prizadeval uveljaviti slovenski jezik, kar mu je v dobršni meri tudi uspelo. Kot že naslov pove, se je poskušal na publicističnem in prevajalskem področju, zbiral pa je tudi narodno blago. Pomembna je bila njegova vloga narodnega buditelja, več problemov pa je povzročilo njegovo poseganje v jezikoslovje, prevajanje in publicistiko. Podobno kot njegov znanec in prijatelj Henrik Tuma je skušal pri nas uveljaviti elemente ruskega jezika in se zato zapletal v znanstvene prepire z jezikoslovci.

O Alojzu Filipiču, ki je preživel v Grgarju težavno obdobje med obema vojnama, čas druge svetovne vojne in povojno obdobje, govori članek Irene Breščak *Alojz Filipič (1888–1963) duhovnik in botanik*. Ob opisovanju njegovega dela se razgrne pred bralcem zgodovinsko ozadje, ki je pogojevalo marsikatero odločitev. Na drugi strani pa je zelo pomembno tudi njegovo delovanje na področju botanike.

Zanimivo življenjsko pot podjetnika, organista in zborovodje Leopolda Doljaka je v članku *Leopold Doljak (1904–1952) podjetnik, organist in zborovodja* predstavila Aleksandra Pavšič Milost. V času med obema vojnama se je Leopoldu Doljaku posrečilo zgraditi trdno in ugledno ekonomsko eksistenco; pomagal je lahko družini pa tudi rojstnemu kraju. Podobno je bilo tudi med drugo svetovno vojno, po vojni pa sta meja in nove razmere vse bolj ovirale njegovo gospodarsko dejavnost. Kljub obsežni gospodarski dejavnosti pa si je vedno znal vzeti čas za petje, orgljanje in vodenje zborov.

Pomemben grgarski rojak je bil tudi Matej Bor. Usodo njegove družine, ki se je morala pred soško fronto umakniti na Štajersko in življenjsko pot Vladimirja Pavšiča – Mateja Bora ter njegovo vrnitev v rodi Grgar, je opisala Petra Kolenc v članku *Od Vladimirja Pavšiča do Mateja Bora – pesnik v spominih sestre Anice in Grgarcev*.

Med duhovniki, ki so bili grgarski domačini, je bil tudi Stanko Pavlin. Njegovo življenjsko pot je opisal Tone Ciglar v razpravi *Misijonar Stanko Pavlin SDB (1916–2002)*.

Ta sklop zaključí članek Bojana Doljaka *Grgarski Doljaki in njihova zgodovina*. Ob raziskavi izvora priimka in njegovi razširjenosti v slovenskem prostoru na dolgo in široko predstavi zgodovino Doljakov v Grgarju, kjer se ob opisovanju posameznikov ponovijo že opisana dejstva.

Predzadnji sklop ima naslov *Pred domačim pragom*. V njem so predstavljene grgarske znamenitosti in posebnosti.

Andrejka Ščukovt je predstavila *Gotsko znamenje "Katarinca" v Grgarju*. Spregovorila je o dokaj neugodni usodi tega znamenja in o njegovi uspešni restavraciji.

Justina Doljak je v prispevku z naslovom *Iz roda v rod* spregovorila o narodopisnih značilnostih in posebnostih Grgarja, od delovnih šeg in navad do običajev, ki so zaznamovali praznične dni v letu. Na kratko je predstavila tudi običaje, ki so spremljali človeka ob dveh najpomembnejših dogodkih, ob rojstvu in ob smrti.

Podzemeljsko bogastvo Grgarja in bližnje okolice je opisal Franc Lauko Marušič v prispevku *Grgarske jame*.

O naši tehnični dediščini, o mlinih, govori članek Benjamina Černeta *Grgarski mlini*. Da je bilo mlinarstvo pomembna gospodarska panoga, nas prepriča že njihovo število. Zanimive pa so tudi tehnične rešitve preskrbe z vodo.

Benjamin Černe je tudi avtor članka *Zapis zemljepisnih imen v Grgarju in njegovi okolici na zemljevidih*. S samim zapisovanjem teh imen pa se ukvarja Matej Šekli v članku *Zemljepisna imena v Grgarju in njegovi okolici*.

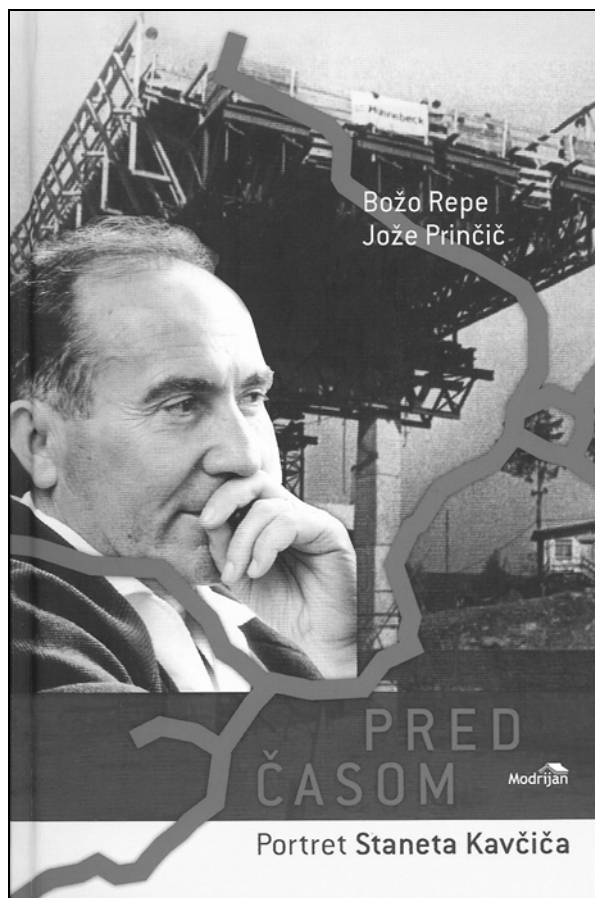
Zadnji sklop, ki ima naslov *Utrinki za spomin*, pa z izbranimi fotografskimi posnetki zaokroži predstavitev Grgarja.

Eva Holz

Božo Repe, Jože Prinčič: Pred časom. Portret Staneta Kavčiča. Ljubljana : Modrijan, 2009, 239 strani.

Odkritje spomenika Stanetu Kavčiču v parku poleg grobnice narodnih herojev in Državnega zbora RS je na nek način logičen zaključek umeščanja Kavčiča v slovensko zgodovino. Za Kavčiča bi lahko trdili, da je bil v nekaterih krogih in tudi pri dokajšnjem delu slovenske javnosti, tisti politik, ki bi nas lahko popeljal na pota boljšega in samostojnejšega gospodarskega in političnega razvoja, če njegova politična pot ne bi bila nasilno prekinjena. Nekaj tega slovenskega opevanja Kavčiča kot junaka je nedvoumno povezano tudi s slovenskim čaščenjem poražencev oz. preganjancev. Na drugi strani ne smemo pozabiti, da so pri Kavčičevem padcu pomembno vlogo igrale "zdrave sile", ki so bile slovenskega izvora.

Avtorja knjige sta Božo Repe in Jože Princič. Glede na njuni raziskovalni usmeritvi je logična razdelitev knjige na poglavja, ki so posvečena političnemu razvoju oz. delu Kavčiča, in na poglavja, ki se osredotočijo na gospodarske vidike Kavčičevega dela.

Knjigo pričenja Repetovo poglavje Med revolucijo in liberalizmom, ki je pregled celotnega življenja Staneta Kavčiča. Opisuje njegovo mladost, opustitev šolanja, politično delo med drugo svetovno vojno in povojno delo. Repe je poglavje zaključil s pripovedjo o posmrtni prisotnosti Kavčiča. Kavčič je veliko časa po odstranitvi iz politike posvetil pisanju dnevnika, ki je bil izdan po njegovi smrti. Dnevnik je bil ob koncu osemdesetih let zanimivo čtivo z opažanji in analizami moža, ki je soustvarjal sistem oz. si prizadeval za njegovo preobrazbo, a je sistem v osemdesetih letih tako na gospodarskem kot na političnem in ostalih področjih, zašel v krizo, ki jo je bilo na koncu mogoče rešiti le z energičnim presekem.

Princič v drugem poglavju na nekaj več kot desetih straneh predstavi Kavčičevo delo v gospodarstvu v prvih dveh desetletjih po vojni. V prvih letih omenjenega obdobja je bil Kavčič na nekaj pomembnih funkcijah v gospodarstvu. Je pa vsaj v prvem desetletju še vztrajal na tedaj edinem zveli-

čavnem razumevanju gospodarstva v vseh njegovih podrobnostih in posebnostih. V drugi polovici petdesetih let se je njegov odnos začel spreminjati. To je Princič nekako umestil v Kavčičevo bolj pomembno gospodarsko politično funkcijo – povezal ga je s položajem podpredsednika vlade oz. Izvršnega sveta SRS. Ob branju tega poglavja dobi bralec občutek, da se je Kavčičevo gledanje na gospodarstvo spreminjalo vzporedno s poglobljanjem gospodarskih težav, v katere je Jugoslavija bredla kljub reformnim poskusom v začetku šestdesetih let 20. stoletja. Kavčičeva razmišljanja so bila zagotovo trezna, a po drugi strani za okorele planske gospodarstvenike nesprijemljiva, nerazumljiva in neprenosljiva v prakso. Kavčič je tako sredi leta 1962 govoril o nujnosti uskladitve proizvodnje s porabo, ki temelji na realnih temeljih in ne na željah. Poudarjal je pomen mednarodnega sodelovanja in konkurenčnosti gospodarstva, zagovarjal je investicije, ki so utemeljene z vseh možnih posledic neke naložbe. Načrtovanja, trg in samoupravljanje so soodvisni dejavniki učinkovitega gospodarstva. Tisti, ki se spomnimo osemdesetih let, so nam te besede povsem domače. Slišali smo jih neštetokrat iz ust mnogih "strokovnjakov", ki so reševali jugoslovansko gospodarsko barko, ki je bila že zelo naluknjana.

Pred osrednjim delom knjige je Repe na kratko predstavil partijski liberalizem. Kavčič je poosebljal liberalizem v Sloveniji, pri čemer pa ne smemo spregledati, da se je liberalizem v gospodarstvu začel že v času Borisa Kraigherja. V javnosti je spomin na to obdobje največkrat povezan z nekaj odmevnimi gospodarskimi in političnimi aferami. Te afere se seveda niso pričele kot afere, pač pa so to postale zaradi poznejših reakcij trde politične struje – politične in gospodarske akcije so bile ocenjene kot negativne. Ne smemo pozabiti, da je se je liberalizem pojavil v enopartijski državi, kjer struktura sistema ni dovoljevala intelektualne širine in svobodnega razmišljanja. Brez zadržkov lahko pritrdimo Repetovim mislim ob koncu poglavja, ko ocenjuje, da je bilo lomljenje kopij na plečih posameznikov, kot. npr. predavateljev na FSPN, pravzaprav nekaj postranskega, kar večine prebivalcev, ki so se zadovoljili z boljšim standardom in udobnejšim življenjem, ni zanimalo oz. je šlo mimo njih.

Kot jedro knjige lahko označimo dve obsežnejši poglavji: Vlada in njena gospodarska politika (Princič) in Afer (Repe). Princič opozarja na kompetentnost Kavčičeve ekipe, v kateri so bili posamezniki, ki so bili ustrezno izobraženi in s kar nekaj prakse na področjih, katerih resorje so prevzeli. Ne da bi želel koga posebej izpostavljati, naj omenim vsaj dva, ki sta tudi še v zadnjih letih prisotna v slovenskem javnem življenju. To sta Ernest Petrič in Miran Mejak. Kavčičeva gospodarska politika je kmalu prišla v razkorak z gospodarsko politiko zvezne vlade. Slednja se je vse bolj odmikala od

reformnih usmeritev, sprejetih sredi šestdesetih let. Razkorak med slovensko vlado in zvezno vlado je v Sloveniji kmalu pomenil tudi razkorak med slovensko vlado in slovenskim partijskim vodstvom, ki je sledilo zvezni politiki. Pomemben element gospodarske politike, ki ga v Sloveniji pred tem, za razliko od Hrvaške in Srbije, ni bilo, je bil dolgoročni načrt razvoja. Dolgoročni načrt je predvideval okrepitev in prestrukturiranje gospodarstva. Okrepil naj bi se terciarni sektor. Velik del te krepitve bi šel na račun primarnega sektorja. Prinčič opozarja na spremembo razvojne politike tudi v segmentu lokacije. Povojni industrijski razvoj je bil usmerjen predvsem na večje centre, kot so bili Ljubljana, Maribor, Celje in Kranj ter še nekaj manjših. Ostala območja in predvsem obrobni oz. obmejni kraji so bili zapostavljeni. Z nekaj odstopanji je vlada uspela, da je bila sprejeta zakonodaja, ki je spodbudila skladnejši razvoj Slovenije. Vsi tisti, ki se spomnimo gospodarskih razprav v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, bomo ob branju posameznih odstavkov Prinčičevega poglavja o gospodarski politiki Kavčičeve vlade ugotovili, da se stanje in besednjak v razpravah o gospodarskem razvoju v skoraj dvajsetih letih sploh niso spremenili.

Repe nam v poglavju Afere predstavi štiri dogodke, ki jih posamezniki omenjajo kot elemente vladavine oz. oznake časa Staneta Kavčiča. Najbolj prepoznani sta cestna afera in afera 25 poslancev. Manj se javnost spomni obiska Cirila Žebota v Sloveniji in zadev, povezanih s teritorialno obrambo. Za vse omenjene afere bi mogli najti skupni imenovalec, ki bi lahko bil nespoštovanje dogovorjenega in različno razumevanje določenih pravil. V omenjenih aferah bi kdo lahko iskal tudi usodne zgodovine posledice ali govoril o prvih lastovkah demokratizacije, a po mojem bi to bilo pretirano. Akcija 25 poslancev je poskus izrabe zakonskih okvirjev, ki pa so bili še vedno strogo znotraj socialističnega sistema in z demokratično možnostjo izbiranja nimajo nič.

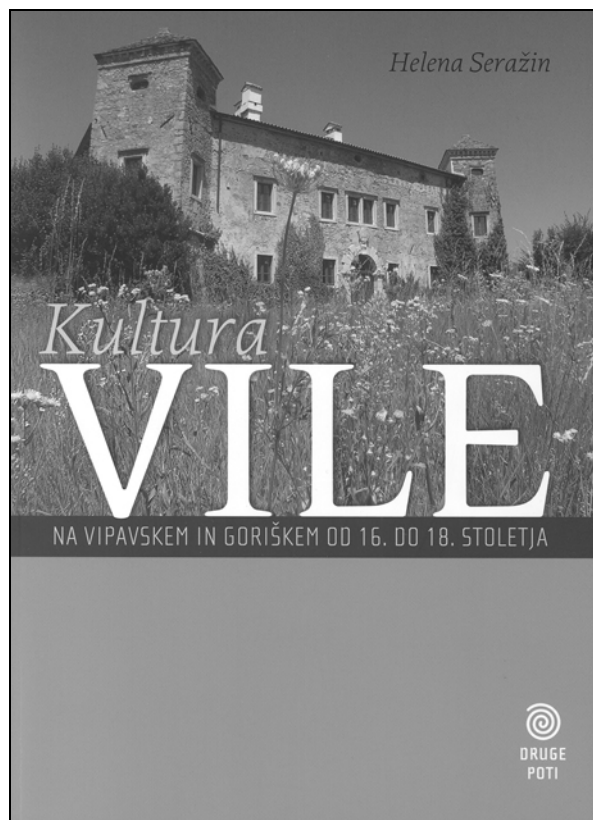
V zaključnih poglavjih Repe in Prinčič pojasnita odstavitev Staneta Kavčiča iz političnega življenja in opozorita na njegovo dediščino, ki je zelo konkretna predvsem v njegovem Dnevniku, ki je bil zanimivo branje ob koncu osemdesetih let, ko sta bila gospodarstvo in politika v slepi ulici. Gospodarski položaj je bil neugoden tudi zaradi nenehnega uspešnega neizvajanja reform in dogovorne ekonomije, ki se najpogosteje ni uspela dogovoriti o trdnih temeljnih okvirjih. Kavčičeve analize, ki jih beremo v Dnevniku, kažejo človeka, ki se je sprijaznil s tem, da je moral zapustiti politiko, nikar pa si ni dovolil vzeti, da bi smel kritično razmišljati o sodobnem dogajanju v Sloveniji in tudi v njeni okolici.

Bojan Balkovec

Helena Seražin: Kultura vile na Vipavskem in Goriškem od 16. do 18. stoletja. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 2008; zbirka Druge poti, 215 str.

Že leta 2008 je izšla znanstvena monografija Helene Seražin z naslovom *Kultura vile na Vipavskem in Goriškem od 16. do 18. stoletja*. Knjiga je za slovenski prostor dragocena že zaradi dejstva, da predstavlja zgodovinski, umetnostni in kulturni razvoj vile na Vipavskem in Goriškem, torej na območju, ki so ga slovenski umetnostni zgodovinarji dolgo časa pozabljali, razen nekaterih častitljivih izjem: žal že pokojni Marko Vuk, ki se je posvečal širši problematiki primorskega umetnostnega razvoja; dr. Ferdinand Šerbelj, ki se še vedno ukvarja z baročnim slikarstvom na Goriškem, spodbuja raziskovalno dejavnost in predstavitev rezultatov na simpozijih ter razstavah, dobro sodeluje z raziskovalnimi institucijami in zainteresiranimi posamezniki v zamejstvu; dr. Robert Peskar, ki je obdelal gotsko arhitekturo; v zadnjem času pa tudi Igor Sapač, ki je v zbirki *Gradovi na Slovenskem*, ki sta jo začela z dr. Ivanom Stoparjem, končno prispel tudi do primorskega konca; s posameznimi prispevki pa bi lahko omenili še koga (Metoda Kemperl ...). Tako stanje ujetosti v praznino med dvema svetovoma traja že

vsaj dobrih petsto let, ko je bila Goriška razpeta med italijanski in nemški zgodovinski in kulturni prostor, a je niti eden niti drugi nista zares sprejela in razumela. Ker je bila s političnega vidika sestavni del Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, nato Notranjeavstrijskih dežel, je bila za italijansko zaledje tuja, prej nasprotnica kot dobra sosedka, zaradi prevladujočega vpliva italijanske kulture pa se je do nje mačehovsko vedla tudi država, kateri je pripadala. To razpetost med dva svetova in hkrati odtujenost od obeh Goriška doživlja tudi danes. Izraža se med drugim tudi z zapostavljenostjo znotraj umetnostnozgodovinske stroke, zato je vsak prispevek k boljšemu poznavanju njene umetnostne preteklosti potrebno sprejeti z odprtim srcem.

Zdi se, da se je Helena Seražin pri zasnovi knjige zgledovala po delu C. Ulmerja in G. d'Affara *Ville friulane*,¹ kar ne gre jemati kot kritiko, saj je struktura zelo ustrezna za pregledno in jasno predstavitev posameznih terminov pa tudi zgodovinskega razvoja vile kot stavbnega tipa tako s stilnega kot tudi funkcionalnega vidika. Zelo umesten je avtorčin poudarek, da je pri preučevanju potrebno izhajati iz funkcije objekta, ki – skupaj s kulturnim okoljem – slogovno zaznamujeta stavbo in omogočata njeno tipološko opredelitev, ki je pomembna za umetnostno-zgodovinsko stavbno analizo, medtem ko se graditelji stavbe (naročniki, arhitekti, stavbarji...) z njo sploh niso ukvarjali. Jasno se opredeli tudi do posameznih terminoloških oznak, kot so grad, kastel, utrdba, graščina, dvorec, palača in nenazadnje vila. Še posebej je pomembna vključitev zadnjega termina, ki ga na Slovenskem v strokovnem izrazoslovju sorazmerno redko uporabljamo; največkrat z njim označujemo razkošno mestno stavbo, nastalo v 19. ali 20. stoletju, namenjeno izključno bivanju, medtem ko v zgodovinskem smislu ne moremo ignorirati njene kmetijsko-fevdalne vloge: vila kot kompleks stavb je bila središče kmetijske posesti in fevdalnega gospoda, ki pa je v njej bival zgolj občasno, medtem ko je stalno stanoval v mestni palači. Ker je renesansa preporod tudi za ponovno oživitev vile, so njeno formalno zasnovo opredeljevali predvsem s tipološko sorodnostjo s Palladijevimi vilami, kar vsekakor ne more zadostovati kriterijem, saj njena formalna zasnova v veliki meri izhaja iz njenih funkcij: po eni strani je upravno središče kmetijske posesti, kar dokazujejo gospodarsko-upravne stavbe, vključene v stavbno-krajinski kompleks, po drugi strani pa je to kraj sprostitve in zabave, zatočišče pred intenzivnim življenjem v mestu, ki je estetsko oblikovano v skladu z visokimi standardi časa, v katerem je nastala oziroma živi. Vsekakor pa drži, da se kultura vile pojavi

ponovno z renesanso, praktično že v njenih zametkih, za kar gre zasluga italijanskemu pesniku Francesco Petrarci, ki je v svojem delu *De vita solitaria*² povzdignil življenje na podeželju, v stiku z naravo, v odmaknjenosti od skrbi in obveznosti življenja v mestu.

V svojem delu avtorica zajame stilni razvoj od 16. do 18. stoletja, torej čas med renesanso in barokom, v katerem prihaja ravno na področju stavbne tipologije do večjih sprememb. V 16. stoletju se že opušča utrdbene elemente, čeprav so zaradi beneško-avstrijskih vojn vsaj simbolno prisotni. To je čas, ko se fevdalni gospodje iz utrjenih gradov na gričih selijo v graščine, dvorce in palače v doline oziroma na ravninske predele ter vojaško-utrdbeni značaj rezidenc spreminjajo v bolj ali manj razkošna bivališča, katerih zunanji sijaj se krepi vse do 18. stoletja, ko kultura vil doseže svoj višek. Hkrati je to čas, v katerem se še posebej intenzivno prepletajo vplivi italijanskih ali bolj beneških stilnih in funkcionalnih značilnosti z avstrijskimi, ki so – vsaj v 18. stoletju – tudi posredniki francoskega arhitekturnega in krajinskega oblikovanja. Kljub sorazmerno skromni arhitekturni dediščini avtorica uspe opisati nekaj arhitekturnih biserčkov, med drugim tudi takih, ki jim doslej v strokovni literaturi niso posvečali posebne ali pa sploh nobene pozornosti (domačija Čuk in vila Mainardi v Šempasu, vila Roženek v Podbrju, Zajčji grad v Podnanosu, Vila Nemitzhof na Cesti ...). Kvaliteta stavbnih in zgodovinskih analiz sicer niha – v veliki meri zaradi pomanjkanja podatkov, kakor tudi – najverjetneje – avtoričine ocene o pomembnosti in zanimivosti posameznih arhitekturnih kompleksov. Pozneje se je s temi stavbami, pogosto bolj natančno, ukvarjal tudi Igor Sapač in njihovo analizo stavbnega in zgodovinskega razvoja ter stila predstavil v seriji *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji*.³ Vendar moramo ob tem upoštevati drugačno zasnovo obeh del: medtem ko je namen knjige Helene Seražin predstavitev glavnih smernic stilnega stavbnega razvoja na območju Goriške in Vipavske, ilustrirano z natančnejšo predstavitvijo stavbnih spomenikov, je serija Igorja Sapača, ki jo je nasledil po Ivanu Stoparju, zasnovana topografsko, z jasno vsebinsko in formalno strukturo: zgodovina stavbe in njenih lastnikov, stavbni razvoj ter strokovna analiza konkretnega stanja.

Poseben poudarek daje avtorica vplivom beneške arhitekturne tradicije in njenemu odsevu v vilah na Goriškem in Vipavskem. Teze postavlja v veliki meri ob primerjavi z arhitekturnimi primeri iz sodasnih arhitekturnih traktatov: od Sebastiana Ser-

¹ Christoph Ulmer, Gianni D'Affara, *Ville friulane. Storia e civiltà*, Udine 1994.

² Francesco Petrarca, *De vita solitaria*, Torino 1977.

³ Igor Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. 1. knjiga: Zgornja Vipavska dolina*, Ljubljana 2008; Igor Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. 2. knjiga: Srednja in spodnja Vipavska dolina*, Ljubljana 2009.

lia,⁴ preko Andrea Palladija⁵ do Vincenza Scamozzija⁶ ter furlanskih in beneških vil. Nekatere primerjave so bolj, druge manj prepričljive, vsekakor pa je njen pristop do stavbne analize zanimiv tudi za druge, ki se ukvarjajo z zgodovino arhitekture. Takšen pristop na osnovi analogij pripomore k boljšemu razumevanju in dojetanju arhitekture.

V veliko pomoč poznejšim raziskovalcem je lahko tudi bogat seznam uporabljene literature.

Delo je bogato ilustrirano s fotografijami posameznih objektov, upodobitev, zemljevidov in drugega dragocenega gradiva. Moteča je izbira barve, v kateri so natisnjene opombe, saj so zaradi slabe vidljivosti zelo težko berljive. Dobra pa je izbira formata, ki omogoča, da knjigo vzamemo v roke v zavetju doma in jo natančno preučimo ali pa jo odnesemo s seboj na izlet in na kraju samem preberemo posamezne opise, izmed katerih še posebej izstopa opis vile Belvedere na Zemonu, kjer se ni posvetila zgolj stavbni analizi, temveč tudi ikonološki analizi poslikav v notranjščini. Kljub uspešni interpretaciji grbov in identifikacij motivov, pa ostaja odprto vprašanje, čemu takšne čudovite freske, če je bila stavba zgrajena predvsem kot grofovska klet, kot utemeljuje v svojem sestavku Seražinova.

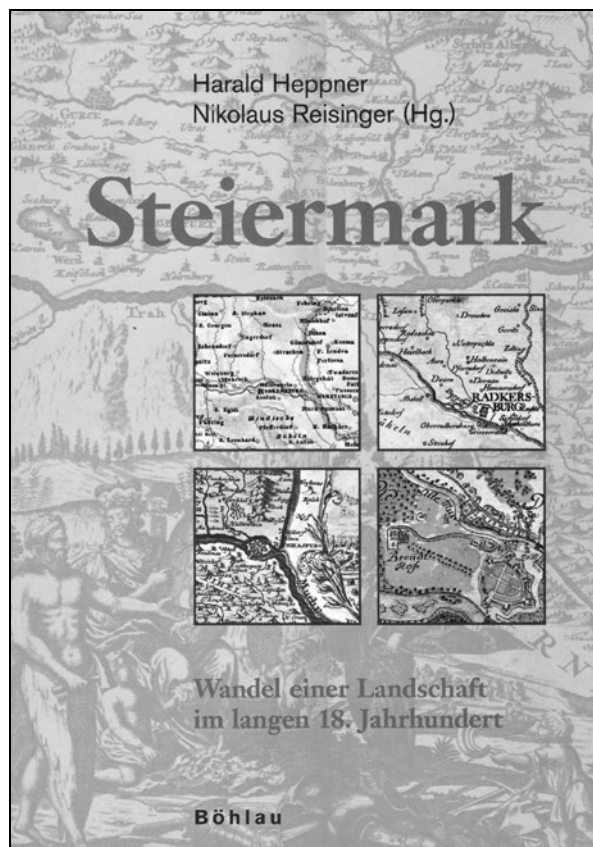
Čeprav se morda z marsikatero tezo ali ugotovitvijo, morda tudi z izpeljavo težko strinjamo, to ni zadosten razlog, da bi knjigi, ki je nastala z nadgradnjo avtoričine diplomske naloge na Oddelku za umetnostno zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani, zanikali številne kvalitete: od odprtja novega področja umetnostnozgodovinskih raziskav, definiranja strokovnih pojmov za različne arhitekturne tipe, tipološke razvrstitve vile, utemeljitve povezav med vrhunsko beneško in goriško-vipavsko dediščino vil, obsežne bibliografije, sorazmerno inventivnega pristopa do obravnavane tematike in še bi lahko naštevali. Vsekakor je Seražinova s tem delom postavila izhodišče za nadaljnje raziskave, pripomogla k jasnejši definiciji strokovne terminologije ter povezala ustvarjalnost na Goriškem in Vipavskem z beneško arhitekturno tradicijo ter jo utemeljila na konkretnih primerih.

Darija Mavrič

Harald Heppner in Nikolaus Reisinger (ur.): Steiermark. Wandel einer Landschaft im langen 18. Jahrhundert. Wien, Köln, Weimar : Böhlau Verlag, 2006, 459 str.

Obsežna monografska publikacija o Štajerski v 18. stoletju z naslovom *Steiermark. Wandel einer Landschaft im langen 18. Jahrhundert* je leta 2006 izšla s finančno podporo štajerske deželne vlade ter avstrijskega ministrstva za izobraževanje, znanost in kulturo pri znani založbi Böhlau, in sicer kot 12. knjiga v zbirki, ki jo izdaja Avstrijsko društvo za raziskovanje 18. stoletja (Österreichische Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts). V publikaciji, ki sta jo uredila Harald Heppner in Nikolaus Reisinger, je zbranih dvajset obširnih člankov, ki so jih prispevali raziskovalci iz Gradca, Dunaja, Ljubljane in Maribora. Prispevki so razdeljeni v štiri temeljna poglavja, ki obravnavajo vsako svoj segment zgodovine Štajerske v dolgem 18. stoletju. Uvodoma spoznamo pojem pokrajine in njenega spreminjanja skozi čas (str. 13–41), sledijo razprave o pokrajini kot življenjskem in manevrskem prostoru (str. 45–136), o pokrajini kot organizacijski strukturi (str. 139–302) ter o pokrajini kot kulturnem in medijskem prostoru (str. 305–458). Urednika v predgovoru podrobno predstavita tematiko,

⁴ Sebastijan Serlio, *I sette libri dell'architettura*, Venezia 1584.

⁵ Andrea Palladio, *I quattro libri dell'architettura*, Venezia 1570.

⁶ Vincenzo Scamozzi, *Idea dell'architettura universale*, Venezia 1615.

ki sicer ni nova, je pa zagotovo prvič obravnavana iz zgoraj omenjenega zornega kota.

Pojem spreminjanja pokrajine pričujoči zbornik obravnava na podlagi dveh parametrov: prvi je prostorski – Štajerska kot primer dežele, ležeče na jugovzhodnem robu Alp, drugi pa časovni – 18. stoletje, pri čemer se moramo zavedati, da ga ne omejujeta letnici 1700 in 1799, temveč je za pravilno razumevanje celotnega zgodovinskega konteksta potrebno upoštevati tudi razvoj v drugi polovici 17. in v prvi polovici 19. stoletja. V tem smislu prispevki v knjigi obsegajo časovni okvir od turških vojn konec 17. stoletja do obdobja bidermajerja ter na primeru Štajerske obravnavajo epohalne in trajne spremembe, ki so zaznamovale zgodovinski razvoj. Pri tem osrednja tema zbornika niso politični dogodki, temveč predvsem splošna sprememba profila štajerske pokrajine, ki se kaže v 18. stoletju.

Uvodoma Harald Heppner (str. 13–26) predstavi oba osrednja pojma, ki zaznamujeta vsebino zbornika: spreminjanje in pokrajina. Pri tem posebej poudari, da lahko historične procese dojamemo le, če razumemo fenomene, ki so posledica sprememb na različnih področjih. Slednje je potrebno obravnavati v določenem sosledju ter jim določiti vlogo in pomen ne le v času, ko je do njih prišlo, temveč jih moramo umestiti v širši okvir in raziskati njihovo odmevnost in vlogo v poznejših obdobjih. Ravno tako je skrajno pomembno diferencirano preučiti spremembe v času in prostoru, ugotoviti, kateri faktorji so jim naklonjeni in kateri jih zavračajo, ter upoštevati tudi, da so vedno obstajale alternativne poti. Le tako široko zastavljena raziskava lahko ponudi nova dognanja, razširi horizont in predstavi raznolikost in protislovja historičnega razvoja. Pojem pokrajina je po Heppnerjevem mnenju za pričujočo raziskave primernejši kot dežela ali regija, saj pri slednjih dveh poimenovanjih tvegamo zoženje perspektive znanstvenega zanimanja: pri prvem pojmu na politično-teritorialno enoto, pri drugem pa na "umetno" ustvarjeno območje, ki ga povezujejo različni, npr. trgovinski interesi. Prispevki v zborniku tako Štajersko raziščejo na več ravneh: lokalni, regionalni, kontinentalni in globalni ter tako ponujajo široko paleto novih znanj in inovativnih pogledov na obravnavano tematiko. Na podobna splošna vprašanja v svojem prispevku v prvem poglavju knjige išče odgovore tudi Gabriele Haug-Moritz (str. 27–41).

V drugem sklopu prispevkov, ki pokrajino obravnavajo kot bivanjski in življenjski prostor, se zvrstijo štirje prispevki. Peter Teibenbacher obravnava razvoj na Štajerskem iz demografskega vidika (str. 45–68). Avtor ugotavlja, da so za Štajersko predvsem v delih Manfreda Straka zbrani številni podatki, povezani z razvojem prebivalstva v 18. stoletju, da pa nimamo raziskav, ki bi poskušale razložiti

demografsko obnašanje prebivalstva, zato v prispevku išče vzroke in faktorje, ki so vplivali na demografski razvoj pokrajine. Boris Golec nadalje razišče etnično strukturo prebivalstva (str. 69–89). Ugotavlja, da gre upoštevajoč zgodovinski razvoj za klasično etnično mešano cono, da pa v času reformacije s slovenskim prevodom *Biblije* ne pridejo do izraza le jezikovne in zgodovinske razlike med "Nemci" in "Slovenci", temveč to obdobje zaznamuje tudi socialno nesorazmerje. Golec zasleduje nadaljnji razvoj, izpostavi značilnosti razsvetljenstva, nazorno predstavi lokalne razlike ter v kratkem ekskurzu izpostavi problem jezikovne meje na Štajerskem. Nikolaus Reisinger v svojem kulturnozgodovinskem prispevku obravnava vpliv sprememb na področju prometa na pokrajino in se sprašuje, ali gre za grob poseg v pokrajino ali za simbiozo (str. 91–106), medtem ko Leopold Toifl spregovori o vojnih dogodkih na Štajerskem in o tem, kako so zaznamovali pokrajino. Pomudi se pri organizaciji obrambe in vojaštva na Štajerskem, predstavi vojaške spopade v 18. stoletju in bralca popelje na popotovanje po sledih spopadov ter s fotografijami dokumentira nekdanja prizorišča le-teh (str. 107–136).

V tretjem poglavju knjige se sedem avtorjev posveča vprašanju pokrajine in njene organizacije ter obravnava različne segmente družbenega življenja. Pravno podobo Štajerske in pravo v sklopu vsakdanjega življenja ljudi v 18. stoletju predstavi Gernot Kocher (str. 139–155), Anita Prettenthaler-Ziegerhofer razpravlja o politični podobi in v tem kontekstu razišče pritožbe in prošnje štajerskih stanov. Predvsem pritožbe, povezane z nestrinjanjem in nejevoljo ob reformah Jožefa II., ki je uvedel enotni davek za vse, so edinstvene v avstrijskih deželah (str. 157–176). Borut Holcman nadalje obravnava spremembe na področju zemljiškega gospostva in zasleduje novosti ter njihove posledice potem, ko se je težišče pristojnosti z zemljiškega gospostva preneslo na državo (str. 177–189). V prispevku, ki obravnava cerkveno politiko in njen vpliv na "religiozno pokrajino", Rudolf K. Höfer nadrobno opiše "barokizacijo" katolicizma in cerkvenega življenja ter posledice terezijanskih in jožefinskih reform (str. 191–219). Burkhard Pöttler ter Friedrich Bouvier predstavita načine gradnje na vasi in podeželsko arhitekturo (str. 221–248) ter spremembe in novosti na področju urbane arhitekture v 18. stoletju (str. 249–277). Oba prispevka sta tudi bogato slikovno opremljena. Renate Zeidler kot zadnja v tem sklopu prispevkov spregovori o umetniški podobi štajerske pokrajine in jo postavlja v mednarodni okvir (str. 279–302).

V zadnjem poglavju avtorji prispevkov obravnavajo pokrajino kot kulturni in medijski prostor. Uvodoma Josef Riegler razišče počasne spremembe na področju poljedelstva ter ugotavlja, da so si ljudje sprva bolj prizadevali zvišati proizvodnjo kot pro-

dukcijo ter da je šele sčasoma prišlo do spremembe v mišljenju in razmišljanju ter s tem do prodaje presežkov (str. 305–321). Michaela Mariella Schuller se v svojem prispevku ukvarja s poklicnim gledališčem na Štajerskem ter predstavi razvoj od prvotnih močnih vplivov italijanske opere do vzpostavitve nemškega gledališča, pri čemer se osredotoči na graško gledališko življenje. O glasbenem utripu Gradca v nadaljevanju pišeta Christine Pollerus in Harald Haslmayr (str. 345–374), Alois Kernbauer pa razpravlja o izobraževanju in znanosti ter spremembah na teh področjih družbenega življenja (str. 375–390). Christiane Rabensteiner zatem oriše in tudi s slikovnim gradivom ilustrira temeljne poteze upodablajoče umetnosti na Štajerskem od renesanse do bidermajerja (str. 391–410), medtem ko Andreas Golob raziše vlogo in vpliv tiskanih medijev na razvoj pokrajine ter recepcijo in odmevnost obstoječega časopisja, ki je na Štajerskem v 18. stoletju močno preseglo skromno število tovrstnih publikacij, ki so izhajale npr. na Kranjskem (str. 411–431). Zadnji prispevek v zborniku izpod peresa Reinharda Reimanna se ukvarja s kartografsko predstavitvijo Štajerske v 18. stoletju, obravnava tehnične novosti na tem področju ter zasebno in državno kartografijo in razlike med njima (str. 433–458).

Kot sta urednika zapisala že v predgovoru, pričujoči zbornik ne pokriva vseh možnih aspektov obravnavane tematike (to tudi ni bil namen niti dokončni cilj), vendar pa objavljene razprave nudijo dovolj reprezentativen vpogled v tematiko, da lahko prepoznamo značilnosti spreminjanja določene pokrajine. Pri tem se avtorji prispevkov ne omejujejo niti na časovne strukture, niti na socialne dimenzije, temveč razvoj predstavljajo na različnih ravneh, v katerih se zrcali raznolikost sprememb, ki so zaznamovale Štajersko v 18. stoletju. Slikovno gradivo, številne grafične ponazoritve in tabele pa poskrbijo, da je knjiga še zanimivejša in privlačna tudi za oči. Pred nami je tako vsestransko uporabno delo. Posamezne študije kar kličejo po nadaljnjih poglobljenih raziskavah, delo pa je tudi dobrodošla obogatitev na področju primerjalnih študij o regionalni zgodovini, tako v avstrijskem kakor tudi širšem evropskem in mednarodnem kontekstu. Pričujoča knjiga je namenjena vsem, ki se ukvarjajo z zgodovino, s kulturološkimi študijami, umetnostjo, geografijo, topografijo, teatrologijo in vsem, ki jih zanima historični razvoj in njegove smernice na jugovzhodnem robu Alp. Zbornik, ki ga toplo priporočam v branje, je poleg tega osvežujoča novost na knjižnih policah tudi zato, ker prvič predstavlja in v širši evropski kontekst postavlja štajersko zgodovino.

Tanja Žigon

Izvestja Pomorskega muzeja Piran, Strenna del museo del mare di Pirano, Piran: Pomorski muzej "Sergej Mašera", 2009.

Slovenska muzejska srenja je bogatejša še za eno strokovno periodično publikacijo. To so Izvestja Pomorskega muzeja Piran – Strenna del Museo del mare di Pirano, katerih prvi letnik je izšel na 174 straneh z letnico 2009 v nakladi 500 izvodov, njegovo izdajo pa sta podprla Občina Piran in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Vsebinsko je razdeljen na dva sklopa: Razprave (str. 13–197) ter Zapisi in poročila (str. 198–269). Že bežen pregled zbornika pokaže veliko zavzetost kustosov za njegov izid. Tako je kustos Igor Presl zbornik uredil, poskrbel za prelom in oblikovanje, pripravil predgovor in hkrati prispeval še strokovne prispevke. Tudi njegovi kolegi so sodelovali v zborniku s po več prispevki.

Prvi del zbornika odpirata in zaključujeta razpravi Nadje Terčon. Prva (Kozala – govorica obrobij preteklosti, Reško gradivo v Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran, str. 15–45) seznanja bralce z gradivom, predvsem materialnim, ki ga je zbral in ga hrani Pomorski muzej in iz katerega lahko črpamo podatke o vlogi Slovencev v pomorski zgodovini Reke in njene okolice. Nekateri Slovenci so se tu

šolali na pomorskih trgovskih šolah ali pa so se zaposlili kot mornarji na ladjah, drugi so tu vlagali v nakup ladij, se ukvarjali z ladjedelništvom in pomorsko trgovino oziroma bili na tak ali drugačen način povezani s pomorstvom. Na Reko vezano gradivo je prisotno v večini fondov in zbirk piranskega pomorskega muzeja, in to od muzejskih predmetov, originalnih ali reproduciranih listin in dokumentov, podatkovnih zapisov, fotografskega, kartografskega pa vse do raritetnega knjižničnega gradiva. Med muzealijami je avtorica posebej postavila modele ladij, ki so bile zgrajene na Reki ali pa so tam živeli slovenski lastniki teh ladij.

Flavio Bonin (Tipologija ladij in ladijskega tovara na SZ obali istrskega polotoka med 16. in 18. stoletjem, str. 46–60) na podlagi dosegljivih arhivskih virov predstavi pomorski promet v severozahodni Istri v obravnavanem obdobju. Tedaj so bili tipi ladij povsem ločeni na trgovske in ladje za prevoze ljudi ter na vojaške ladje, le galeje so služile obema namenoma. Osrednji del njegovega prispevka so v obliki tabel podani zbrani podatki o tipih trgovskih in vojaških ladij, o ladijskih prevozihi in tovoru v letih 1529–1700 in 1701 do 1800. V posebnih tabelah je prikaz primerjave omemb prevoznega tovara in števila prevozov in prevoznikov med obdobjema 1529 do 1700 ter 1701 do 1800.

V prispevku (Podmorničar, Razstava Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran, str. 61–90) popelje Bogdana Marinac bralca po občasni razstavi, ki sta jo leta 2007 pripravila s sodelavcem Urošem Hribarjem. Na razstavi ni bil prikazan samo razvoj podmorničarstva, temveč tudi način življenja podmorničarjev, ki je bilo povsem podrejeno tehničnim zmožnostim podmornice in izvrševanju vojnih nalog. V podmorništvu je bil delež Slovencev višji kot v drugih vejah vojne mornarice, sodelovali pa so tudi pri načrtovanju in gradnji podmornic. Ko je po drugi svetovni vojni Jugoslavija sama gradila podmornice, so mnoge slovenske tovarne izdelovale posamezne dele za podmornice.

Na podlagi ohranjenih virov iz tržaškega državnega arhiva osvetljuje Igor Presl vzroke za zgrešene poslovne odločitve v kraljeviški ladjedelnici pri gradnji dveh fregat za boj proti severnoafriškim gusarjem in za zaščito avstrijskih trgovskih konvojov v letih 1765–1768 (Poskus spoznavanja načina življenja predindustrijskega ladjedelnca skozi arhivske vire, str. 91–139). Gusarstvo je namreč v 17. in 18. stoletju delovalo že po podjetniških principih, gusarji so napadali predvsem večje ladje z dragocenejšim tovorom, da so lahko z izkupičkom poravnali stroške privezov, plače za posadko, hrano, pijačo, orožje in strelivo ter vzdrževanje ladje. Zato se je cesarica Marija Terezija odločila, poleg podpore pri oborožitvi samih trgovskih ladij, tudi za gradnjo dveh fregat s 30 topovi, 124 člani posadke in 100 vojaki za zaščito ladij pred gusarji.

Tudi naslednja razprava obravnava gusarstvo (Severnoafriško gusarstvo v 18. stoletju kot slepilni maneuver, str. 140–157). V njem avtorica Magda Reja na podlagi arhivskih dokumentov francoskega ministrstva za zunanje zadeve opisuje pomen gusarske dejavnosti, vzroke za njene vzpone in padce v Sredozemlju v 18. stoletju. V svoji raziskavi se je avtorica opirala predvsem na ohranjen dnevnik (Memorial) z zapisi o tipih in oborožitvi gusarskih ladij, ki so izplule iz pristanišča Tripoli de Barbarie, o njihovih kapitanih in lastnikih ter o vseh njihovih uspelih ali neuspešnih aktivnostih.

V prispevku (Razumeti pomen morja, Zgodovinski pregled pomorstva in pomorskega prometa v severozahodnih istrskih mestih, str. 158–197), s katerim Nadja Terčon zaključuje prvi del zbornika, je podan celovit pregled razvoja pomorstva na obravnavanem območju. Poudarila je že od nekdaj prisotno sožitje med morjem in na obrežju živečim prebivalstvom, ki presega vse doslej nastale nacionalne ideologije. Avtorica je obdelala pomorski promet do konca prve svetovne vojne, nato pa se je osredotočila na spremembe prometa, ki so nastale zaradi sprememb državnih meja po prvi in zaradi novih meja ter političnih dogodkov po drugi svetovni vojni ter na spremembe, ki jih je prinesel tehnični napredek.

Drugi vsebinski sklop zbornika prinaša spomine Savine Gorišek na življenje z Mirkom Bogičem ter na njuna jadriranja po Jadranskem morju (Kapitan in njegov Petek, str. 200–209) in spomine Marice Merljak o življenju v Egiptu, kjer je bila rojena, ter o povratku v domovino svojih staršev (Življenjska zgodba upokojene uslužbenke Splošne plovbe Piran, str. 210–229, njene spomine je zbrala in pripravila za objavo Špela Pahor). Marko Bonin in Primož Marinko sta opisala potek dela v okviru projekta Interreg IIIA Italija-Slovenija z naslovom: "Observatorij za čezmejno delo pristaniških con Trsta, Tržiča in Kopra (O.T.I.S.)" v katerem sodeluje tudi Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran (Bibliografija časopisnih člankov o Luki Koper v obdobju 1956–2003, str. 230–233). Rezultat njunega dela je za objavo pripravljena bibliografija lokalnih časopisnih člankov o Luki Koper, o njenem nastanku, razvoju in pomenu. Žal je bibliografija preobsežna in zato ni vključena v zbornik. Vsekakor bi veljalo razmisliti o njeni objavi, morda bi lahko izšla kot priloga k naslednjemu zborniku ali pa v samostojni publikaciji.

Nadja Terčon, Bogdana Marinac, Snježana Karinja in Igor Presl so opisali prireditve, ki jo je Pomorski muzej pripravil leta 2009 ob prazniku pomorstva in dnevu žena (Ženske in pomorstvo, "Zakaj na morje", str. 234–243). Na prireditvi so ob sodelovanju petih žensk predstavili zanimivo temo o povezavi žensk z morjem, in to ne le življenjskih sopotnic pomorščakov, njihovih mater ali hčera ter

ljubitelskih jadralk, temveč tudi aktivnih pomorščakinj. V prispevku so avtorji objavili pogovore, ki so jih v okviru prireditve opravili z dvema poklicnima pomorščakinjama, dvema ljubiteljskima jadralkama ter s spremljevalko pomorščaka – kapitana na ladji.

Sledi poročilo Igorja Presla o zbirkah novega pomorskega muzejskega kampusa Forum Marinum v Turkuju ob reki Auri (Zgled dobre prakse in inovativne simbioze? Pomorski muzejski kampus Forum Marinum v Turkuju, str. 244–249). Poleg zbirk, ki so nameščene v prostorih dveh zgradb in so odprte vse leto, so ob obali reke Aure zasidrana še vojaška in civilna plovila, ki si jih je mogoče ogledati le v treh poletnih mesecih. Nadja Terčon, Bogdana Marinac in Snježana Karinja pa v zadnjem prispevku zbornika predstavijo razstavo o veliki italijanski potniški ladji Rex (Rex – blišč, propad, obujeni spomin, Razstava Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran, str. 250–269). Prestižna ladja, ki se je na prvo plovbo podala leta 1932, je bleščeče obdobje svojega življenja preživljala na plovbi med Genovo in New Yorkom, čas druge svetovne vojne pa v jadranskih pristaniščih. Svoj konec je leta 1944 dočakala v koprskem zalivu, kjer je postala tarča raketiranja zavezniškega letalstva.

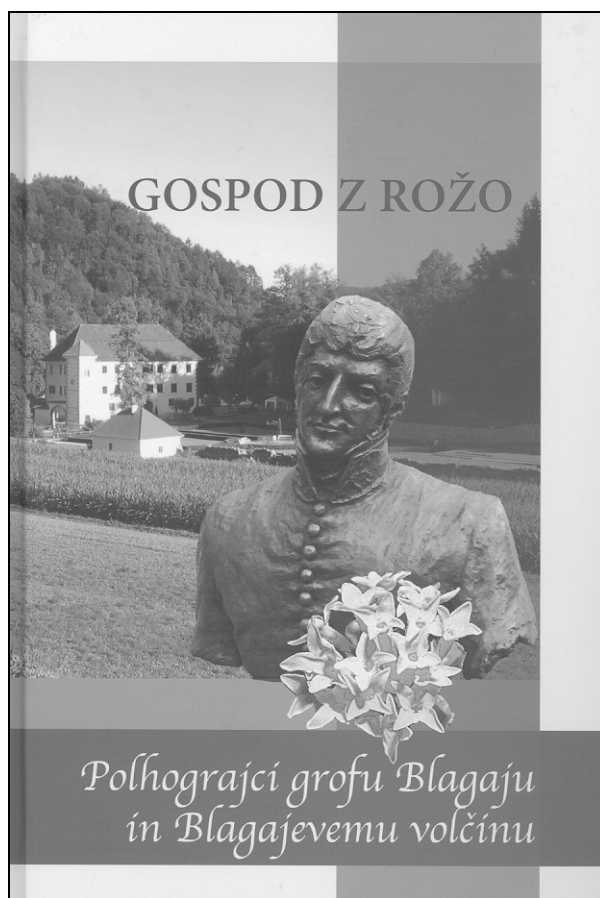
Prispevki v zborniku obravnavajo različna področja dela piranskega pomorskega muzeja, od zgodovine pomorstva do na morje vezanih gospodarskih dejavnosti kot tudi muzeološko tematiko s prezentacijo razstav. Prostorsko se ne omejujejo le na severozahodno Istro, temveč na širši slovenski etnični prostor in tudi severovzhodni del Jadranskega morja. Za skrbno in z velikim entuziazmom pripravljene zbornik ter za tehtne strokovne prispevke, opremljene z dokumentarnim slikovnim gradivom, lahko avtorjem iskreno čestitamo in zaželim, da bo prvemu letniku Izvestij kmalu sledil drugi.

Ljudmila Bezlaj Krevel

Gospod z rožo : zbornik Simpozija Rihard Ursini Blagaj v slovenski kulturi (ur. Ljudmila Bokal). Polhov Gradec : Turistično društvo, Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, 514 str.

Zbornik *Gospod z rožo* sestavljajo predavanja, ki so bila predstavljena leta 2008 na Blagajevem simpoziju v Polhovem Gradcu. Simpozij je bil organiziran v spomin na več pomembnih obletnic: 200 let od prihoda grofa Blagaja v Polhov Gradec, 150 let od njegove smrti, 170 let od obiska kralja Friderika Avgusta II. pri grofu Blagaju in 110 let od zaščite Blagajevoga volčina.

Večino zbornika obsega strokovni del, ki ga sestavlja okoli 30 člankov oziroma predavanj, ki so urejeni v sedem tematskih sklopov: Blagajeva dežela (Polhograjska pokrajina), grof Blagaj (rodovina, življenje in delovanje v Polhovem Gradcu), zgodovina območja, arheološka najdišča v občini Dobrova–Polhov Gradec, območje z vidika umetnostne zgodovine, naravne značilnosti občine ter slovstvo. Na koncu zbornika je še dodatek s številnimi fotografijami.

Osrednja zgodba zbornika je odkritje Blagajevoga volčina in posledični obisk saškega kralja Friderika Avgusta II. Dne 22. maja 1837 je grofu Blagaju, ki je bil na botanični ekskurziji, nek kmet prinesel do tedaj še neznano rastlino, zato jo je ta poslal kustosu Deželnega muzeja v Ljubljani Henrik Freyerju. Ta je rastlino opisal in je poimenoval po najditelju – Daphne blagayana. Opis, skupaj z rastlino, je Freyer poslal botanikom po celi Evropi. Tako je bil Blagajev volčin že leta 1837 v botaničnih zbirkah evropskih muzejev in univerz. To predvsem kaže, kako dobro je bil slovenski prostor vpet v evropske tokove izmenjave znanstvenih informacij in kako učinkovita je bila izmenjava. Omenjeni Henrik Freyer je tako imel na področju botanike stike s številnimi avtoritetami po celi Evropi.

Blagajev volčin je vzbudil veliko zanimanja in je kmalu postal botanična znamenitost cele Kranjske. Prav ta slava Blagajevega volčina je na Kranjsko oziroma v Polhov Gradec pripeljala saškega kralja Friderika Avgusta II., ki je bil velik ljubitelj botanike in mineralogije. Grof Blagaj je kralja v okviru tega obiska popeljal na Polhograjsko goro, kjer si je ta ogledal znamenito rastlino v naravnem okolju. Ob tej priložnosti je kralj izrazil upanje, da bodo Kranjci znali zavarovati rastlino, ki je bila nato dejansko zavarovana že leta 1898 in je postala simbol naravovarstvene dejavnosti na Slovenskem. V spomin na obisk kralja je leta 1838 grof Blagaj ob vznožju Gore postavil spomenik, ki tam stoji še dandanes. Na omenjeni obisk pa opozarja tudi eno od številnih imen Blagajevega volčina – kraljeva oziroma kraljevska roža.

Druga rdeča nit zbornika je Polhograjska pokrajina s svojimi specifičnimi arhitekturnimi, zgodovinskimi, arheološkimi in umetnostnozgodovinskimi potezami. Polhograjska kulturna pokrajina predstavlja specifičen preplet naravnih danosti in zgodovine človekovih posegov v naravo, rezultat tega prepletanja pa je morfologija naselij in posameznih objektov ter njihova postavitev in distribucija v prostoru. Poseben pečat ji dajejo pokrajinske dominante; naselji Polhov Gradec in Dvor, samotne kmetije na pobočjih ter vrhovi Gore in Kalvarije. Vse to tvori specifično veduto in daje pokrajini določeno identiteto oziroma razpoznavnost in tako oblikuje posamezne lokalne kulture. Razvoj Polhograjske pokrajine kaže, da je bila, kljub neugodnemu reliefu in težji dostopnosti, skozi zgodovino vedno zanimiv prostor za naselitev, kar dokazujejo številne arheološke najdbe v časovnem razponu od paleolitika do novega veka. Zanimivo je, da se je vzorec naselitve v vseh teh obdobjih vedno znova ponavljal. Povedano drugače, arheološke najdbe nam povedo, da je bila naselitev vedno usmerjena v iste lokacije.

Izven tega vzorca so bile le posamezne točke – npr. tabor na Babni gori in poznoantično utrjeno naselje na sedlu Gore. Prav ta majhna poznoantična naselbina nas popelje v prelomni čas preseljevanja ljudstev, ko se je poselitvena struktura zelo spremenila. Del prebivalstva se je umikal proti zahodu, staroselci pa so se umaknili v redka mesta in majhna urbana jedra na zavarovanih krajih, ki so bila odmaknjena od glavnih poti (primer takšnega naselja je na Gori), samo vojaške postojanke so ostale v dolinah in ravninah.

Polhograjsko veduto zaključujeta oba gradova; starejši, ki je bil na Kalvariji in je bil po potresu 1511 ter kmečkih uporih opuščen, in mlajši kompleks, ki ga tvorijo grad, dvorišče z Neptunovim vodnjakom in pomožna gospodarska poslopja. Mlajši grad, skupaj z vrtovi, tvori poseben del kulturne krajine, ki se vključuje v zaokroženo Polhograjsko pokrajino.

Zbornik se torej dotika zelo široke palete tem, ki so zanimive tako za splošnega bralca, ki ga zanima le pregledna oziroma splošna informacija, kakor tudi specialista, ki bo iskal točno določeno informacijo. Ta vsebinska heterogenost zbornika pa je tako njegova prednost kot tudi slabost, saj se obe rdeči niti – grof Blagaj in občina Dobrova–Polhov Gradec – mestoma izgubita. Predvsem pa v zborniku pogrešam opis Gradaščice, te arterije Polhograjske doline, ki je dolino ves čas ustvarjala, preoblikovala in mnogokrat tudi uničevala.

Kljub temu menim, da zbornik *Gospod z rožo* predstavlja pomemben prispevek k poznavanju lokalne zgodovine tega območja, pomemben pa je tudi za Polhov Gradec in občino Dobrova–Polhov Gradec, saj ju sintetično predstavlja v zaokroženi monografiji.

Sebastijan M. Jarh

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstom (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospodstva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronicke (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronicke (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronicke

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

☐ želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej

☐ Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina :

za posameznike 20 EUR

za upokoјence 15 EUR

za študente 10 EUR

za ustanove 26 EUR

cena posamezne številke v prosti prodaji je 9,20 EUR

letniki do 2000 posamezna številka: 2 EUR

komplet z vključno letnikom 2006: 30 EUR

"grajski" komplet: 20,82 EUR

Naročam _____ izvod(ov) knjige

☐ Anja Dular: *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*

☐ Alenka Kačičnik Gabrič: *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače. Problem servitutnih pravic na posestvu Snežnik*

☐ Tanja Žigon: *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870)*

☐ Pavle Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*

☐ Tanja Žigon: *Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912)*

Ime in priimek / Ustanova: _____

Naslov: _____

Davčna številka (velja za ustanove): _____

Pošta: _____

Telefon / e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljete na naslov ali fax:

Barbara Šterbenc Svetina

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

Novi trg 2, p.p. 306

1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

Naročite jo lahko tudi na: barbara.svetina@zrc-sazu.si

